KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ TEOLOGII
INSTYTUT NAUK TEOLOGICZNYCH

ks. mgr lic. Dariusz Kwiatkowski MIC
Nr albumu 038576

DUSZPASTERSTWO EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII W LATACH 1989-2019.

Studium teologicznopastoralne

Rozprawa doktorska napisana na seminarium
z teologii praktycznej pod kierunkiem
o. dr. hab. Marka Fiałkowskiego OFMConv

Lublin 2023

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW ……3

WSTĘP ..……..…..6

ROZDZIAŁ I. PODSTAWY TEOLOGICZNE ORAZ WSKAZANIA KOŚCIOŁA DOTYCZĄCE DUSZPASTERSTWA MIGRANTÓW UCHODŹCÓW ……16

1. Zjawisko migracji w świetle Biblii i nauczania ojców Kościoła …….16
2. Troska o migrantów w świetle nauczania Kościoła współczesnego ……..…..30
3. Podstawy teologiczne duszpasterstwa migrantów i uchodźców ……..50
4. Wskazania Kościoła dotyczące duszpasterstwa migrantów i uchodźców ..…….……59

ROZDZIAŁ II. HISTORIA I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA DUSZPASTERSTWA EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII ……..…78

1. Historia masowych emigracji Polaków z ojczyzny …….….79
2. Sytuacja społeczno-ekonomiczna migrantów w Wielkiej Brytanii …….….90
3. Kształtowanie się struktur duszpasterstwa polskojęzycznego w Wielkiej Brytanii ……103
4. Współczesne struktury duszpasterstwa emigracyjnego w Wielkiej Brytanii ……..…117

ROZDZIAŁ III. DUSZPASTERSTWO ZWYCZAJNE EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII ……134

1. Posługa przepowiadania Słowa Bożego ……..…135
2. Posługa uświęcania …….153
3. Posługa charytatywno-społeczna ……171

ROZDZIAŁ IV. DUSZPASTERSTWO NADZWYCZAJNE EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII ……187

1. Działalność patriotyczno-pielgrzymkowa środowisk emigracyjnych ……187
2. Działalność edukacyjno-oświatowo dla polskich dzieci i młodzieży …….206
3. Troska o formację katolików świeckich, małżeństwo i rodzinę, emigrantów i uchodźców ……220

ZAKOŃCZENIE ……..243

BIBLIOGRAFIA ……..…..…254

ANEKS……298

WYKAZ SKRÓTÓW

AA	Wspólnota Anonimowych Alkoholików, *Alcoholics Anonymus.*
AAS	*Acta Apostolicae Sedis,* Akta Stolicy Apostolskiej.
AL	Adhortacja Franciszka o miłości w rodzinie *Amoris laetitia* (2016).
Al-Anon	Grupy rodzinne Al-Anon, *Al-Anon Family Group.*
ArchPMK	Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Laxton Hall i Londynie.
CE	Dyrektorium Kongregacji ds. Kultu Bożego *Christi Ecclesia* (1988).
Celebret PMK	*Celebret i uprawnienia kapłanów pracujących w PMK w Anglii i Walii* (2007).
CiV	Encyklika Benedykta XVI o integralnym rozwoju, *Caritas in veritate* (2009).
ChL	Adhortacja Jana Pawła II o powołaniu świeckich, *Christifideles laici* (1996).
CN	List Kongregacji Nauki Wiary *Communionis notio* (1992).
COPCA	Catholic Office for the Protection of Children and Vulnerable Adults, Katolickie biuro ds. ochrony nieletnich i dorosłych z grupy ryzyka.
CRB	Criminal Records Bureau, Biuro rejestru spraw karnych.
CSAS	Catholic Safeguarding Advisory Service, Katolicka służba ds. ochrony nieletnich.
CT	Adhortacja Jana Pawła II o katechizacji *Catechesi tradendae* (1979).
CV	Adhortacja Franciszka do młodych, *Christus Vivit* (2016).
DA	Dekret o apostolstwie świeckich, *Apostolicam actuositatem* (1965).
DB	Dekret o pasterskich zadaniach biskupów, *Christus Dominus (*1965).
DBS	Certificate Disclosure and Barring Service, sprawdzenie DBS (DBS checks).
DCE	Encyklika Benedykta XVI, *Deus caritas est* (2009).
DD	List apostolski Jana Pawła II o świętowaniu niedzieli, *Dies Domini* (1998).
DDA	Dorosłe Dzieci Alkoholików, *Adult Children of Alcoholics* (ACA).
Deklaracja	The *Mission of the Church to Migrants in England and Wales* (2008).
DeV	Encyklika Jana Pawła II o Duchu Świętym *Dominum et Vivificantem* (1986).
DPG	Dokument II Synodu Plenarnego *Duszpasterstwo polskie za granicą* (2001).
DPMC	Instrukcja o migracji Kongregacji Biskupów *De pastorali migratorum cura* (1969).
DPZ	Czasopismo emigracyjne „Duszpasterz Polski Zagranicą" (1949-1999).
EdE	Encyklika Jana Pawła II o Eucharystii, *Ecclesia de Eucharystia* (2003).
EiE	Adhortacja Jana Pawła II o Kościele w Europie, *Ecclesia in Europa* (2003).
EF	Konstytucja apostolska Piusa XII o opiece nad emigrantami, *Exsul familia* (1952).
EG	Adhortacja apostolska Franciszka, *Evangelii Gaudium* (2013).

EK *Encyklopedia Katolicka,* t. 1-20, TN KUL, Lublin (1973-2014).

EMCC Instrukcja Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących na temat zjawiska współczesnej migracji, *Erga migrantes caritas Christi* (2004).

EN Adhortacja Pawła VI o ewangelizacji, *Evangelii nuntiandi* (1975).

ET Adhortacja Pawła VI o odnowie życia zakonnego, *Evangelica testificatio* (1971).

EPEiP *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 1-5, Oficyna Wyd. Toruń (2003-2005).

FC Adhortacja Jana Pawła II o rodzinie chrześcijańskiej, *Familiaris consortio* (1981).

FT Encyklika Franciszka o braterstwie i przyjaźni społecznej, *Fratelli Tutti* (2020).

GASDS *Gift Aid Small Donation Scheme* – drobne darowizny na cele charytatywne.

GCSE General Certificate of Secondary Education, certyfikat szkoły średniej.

Gift Aid darowizna od brytyjskiego podatku dochodowego, deklaracja Gift Aid.

Global Compacts Rezolucja *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration* (2018).

IBP KUL Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL Jana Pawła II

IPAK Instytut Polski Akcji Katolickiej w Wielkiej Brytanii.

Kalendarium PMK *Kalendarium Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii* (2019).

KDK Konstytucja duszpasterska Vaticanum II o Kościele, *Gaudium et spes* (1965).

KEP Konferencja Episkopatu Polski.

KK Konstytucja dogmatyczna o Kościele Vaticanum II, *Lumen gentium* (1964).

KKK *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallotinum, Poznań 2002.

KKKW *Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich,* Gaudium, Lublin 2002.

KL Konstytucja Vaticanum II o świętej liturgii, *Sacrosanctum concilium* (1963).

KO Konstytucja Vaticanum II o objawieniu Bożym, *Verbum Dei* (1965).

KPK *Kodeks prawa kanonicznego*, Pallotinum, Poznań 1984.

KPR Karta Praw Rodziny, Papieska Rada ds. Rodziny (1983).

LE Encyklika Jana Pawła II o ludzkiej pracy, *Laborem Exercens* (1981).

MKPS *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego,* Verbinum, Warszawa 2001.

NCSC National Catholic Safeguarding Commission, Komisja ds. ochrony nieletnich.

NMI List apostolski Jana Pawła II na Jubileusz Roku 2000, *Novo millennio ineunte*.

NPR Naturalne Planowanie Rodziny.

Okólnik PMK *Okólnik Duszpasterski PMK w Anglii i Walii,* Archiwum Laxton Hall.

OsRomPol **„**L'Osservatore Romano" (wersja polska), Cittá del Vaticano 1980-

PBF Polish Benevolent Fund (Polski Fundusz Dobroczynności).

PCUP Wytyczne Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących i Rady

	Cor Unum, *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przymusowo przesiedlonych* (2013).
PDK	KEP, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła Katolickiego* (2001).
PDV	Adhortacja Jana Pawła II o formacji kapłanów *Pastores dabo vobis* (1992).
PG	Adhortacja Jana Pawła II o służbie biskupów *Pastores gregis* (2003).
PMK	Polska Misja Katolicka, Polish Catholic Mission (PCM).
PMS	Polska Macierz Szkolna, Polska Macierz Szkolna Zagranicą (PMSZ).
PPD	Przepisy prawne duszpasterstwa emigracyjnego w instrukcji EMCC (2004).
PRDEZ	Polska Rada Duszpasterska Europy Zachodniej.
PSZ	Polskie Siły Zbrojne z okresu II wojny światowej.
RH	Encyklika Jana Pawła II o Odkupicielu człowieka, *Redemptor hominis* (1979).
RM	Encyklika Jana Pawła II o Matce Zbawiciela, *Redemptoris Mater* (1987).
RMi	Encyklika Jana Pawła II, o Misji Odkupiciela *Redemptoris missio* (1990).
RT	„Roczniki Teologiczne”, Lublin 1991/1992-
RTK	„Roczniki Teologiczne-Kanoniczne”, Lublin 1949-1990.
SPK	Stowarzyszenie Polskich Kombatantów.
Statuty PMK	*Statuty Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, Londyn (2014 i 2016).
Struktury PMK	*Struktury i Procedury. Rola Koordynatora Narodowego (Wikariusza Delegata) dla Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii* (2014).
TPDiM	Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży.
UNHCR	The United Nations High Commissioner for Refugees, Komisarz ds. Uchodźców.
UNSCO	The United Nations Special Coordinator, Specjalny Koordynator ds. Pokoju.
QAVS	Queen’s Award for Voluntary Service, order królowej Elżbiety II dla wolontariuszy.
WPMK	„Wiadomości Polskiej Misji Katolickiej” 1938-1962.
WPMK-CK	„Wiadomości Polskiej Misji Katolickiej – Czyn Katolicki” 1963-2006.
Wytyczne	*Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski o Duszpasterstwa Emigracji Polskiej* (2015).
Zasady PMK	*Zasady obowiązujące dla kapłanów i zakonników pracujących w strukturach. Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii* (2014).
ZNPZ	Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego za Granicą.

Wszystkie cytaty i sigla biblijne pochodzą z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, w*yd. 3 poprawione, Pallotinum, Poznań-Warszawa 1980.

Dokumenty Soboru Watykańskiego II łącznie z przyjętymi tam skrótami, według edycji: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje,* Pallotinum, Poznań 2002.

WSTĘP

Współczesne migracje dotyczą dziś ponad 200 milionów ludzi na całym świecie, stały się zjawiskiem masowym, cechą strukturalną społeczeństwa i rzeczywistości. Jako zjawisko globalne obejmują wszystkie kontynenty i regiony świata, przekraczają granice kościelne i państwowe. Migracje w Europie były zarówno skutkiem rozszerzenia UE, jak też efektem globalizacji, procesu integracji oraz restrukturyzacji krajowej i międzynarodowej gospodarki, które przyśpieszyły obieg siły roboczej i kapitału. Ruchy ludności stały się podstawą przyszłości świata, „ery migracji i wieku uchodźców"[1]. Dla społeczności państwowych, organizacji międzynarodowych i wspólnoty Kościoła stały się złożonym problem z punktu widzenia ekonomii i religii. Migrantów, uchodźców i osoby przymusowo przesiedlone zalicza się do ubogich współczesnego świata: „Pan przychodzi do ciebie pod postacią nędzarza"[2]. Kościół od samego początku dostrzegał w migrantach Chrystusa, który mówił o sobie: „Byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie" (Mt 25,35; zob. EMCC 1-12).

Ruchy migracyjne, globalizacja, cywilizacyjny postęp na świecie oraz proces integracji europejskiej umożliwiły dynamizm i ekspansję współczesnej migracji. Emigracja obywateli Polski po 1989 r. okazała się zjawiskiem nieprzewidywalnym, swym zakresem zaskoczyła badaczy ruchów migracyjnych, ekonomistów i polityków. Mobilność Polaków na szlakach migracyjnych świata, na obszarze UE okazała się ważnym elementem procesu przemian. Emigracja ekonomiczna po 1989 r. oraz, w sposób szczególny, emigracja zarobkowa po akcesji Polski do struktur UE po 2004 r. stały się szansą przyśpieszonego rozwoju dla emigrujących Polaków, jak również przyniosły wymierne korzyści dla społeczeństw Wielkiej Brytanii i Irlandii, przyjmujących te osoby[3].

Fenomen emigracji ekonomicznej i zarobkowej Polaków staje się zrozumiały w kontekście procesów globalizacji i integracji europejskiej, ale także przemian gospodarczych, społecznych oraz kulturowych podstawowych dziedzin życia w Polsce. Porozumienia zamykające obrady okrągłego stołu z 5 kwietnia 1989 r., a w ich konsekwencji częściowo wolne wybory parlamentarne, różnie oceniane przez Polaków, dały początek transformacji systemowej, która miała charakter ustrojowy,

---

[1] S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2011. Autorzy opisują współczesną migrację w perspektywie przemian politycznych i społecznych oraz globalizacji, badają zależności między migracją a funkcjonowaniem państwa, jego bezpieczeństwem i integracją społeczną, wskazują na wpływ migracji na politykę wewnętrzną, decyzje polityczne i sytuację na rynku pracy, kreślą wizję migracji w XXI w.

[2] Papież Franciszek słowami św. Jana Chryzostoma wzywa współczesnych chrześcijan i ich duszpasterzy do troski o ludzi ubogich, rozpoznania w nich oblicza Jezusa Chrystusa, który utożsamia się z nimi, zob. *Przemówienie do Wspólnoty św. Idziego, Prawdziwą rewolucją jest współczucie*, OsRomPol (35)2014, nr 7, s. 19; W. Przygoda, *Duszpasterz sługą miłosierdzia według nauczania papieża Franciszka*, RT (65) 2018, z. 6, s. 75-93.

[3] Zob. B. Klimaszewski, *Emigracja z Polski po roku 1989*, Wydawnictwo AN KBP Biblioteka Polonijna, Kraków 2002; P. Kaczmarczyk, *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2005.

społeczny i gospodarczy, ukierunkowany na budowę wolnego rynku, stworzenie społeczeństwa obywatelskiego i demokratyzację życia. Okrągły stół stał się niejako totemem III Rzeczpospolitej, dla jednych środowisk wzorem politycznego dialogu i źródłem pozytywnej inspiracji, dla innych symbolem zdrady. Do dziś można spotkać zwolenników jednej i drugiej interpretacji[4].

Wobec skali zjawiska emigracji ekonomicznej i zarobkowej, polscy duszpasterze wyruszyli za rodakami licznie emigrującymi do Wielkiej Brytanii, udzielając pomocy migrantom i realizując misję zbawczą Kościoła. Polskie parafie i ośrodki duszpasterskie stały się ponownie centrami życia emigracyjnego. Papież Benedykt XVI, pielgrzymując do Polski w 2006 r., w archikatedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie, skierował do duszpasterzy zaproszenie na migracyjne szlaki, mówił, by towarzyszyli migrantom: „Dzisiaj Kościół w Polsce stoi przed wielkim wyzwaniem, jakim jest duszpasterska troska o wiernych, którzy Polskę opuścili. Plaga bezrobocia zmusza wiele osób do wyjazdu za granicę. Jest to zjawisko o ogromnej skali. Gdy rodziny są przez to rozdzielone, gdy rwą się więzi społeczne, Kościół nie może być obojętny. Trzeba, aby wyjeżdżającym towarzyszyli kapłani, którzy w łączności z lokalnymi Kościołami podejmą pracę duszpasterska wśród emigracji […] Kapłani polscy, nie bójcie się opuścić waszego bezpiecznego i znanego świata, by służyć tam, gdzie brak kapłanów i gdzie wasza wielkoduszność przyniesie wielostronne owoce”[5].

Emigracja ekonomiczna Polaków do Wielkiej Brytanii[6] po 1989 r. i, przede wszystkim, emigracja zarobkowa po akcesji Polski do struktur UE zapoczątkowały nowy rozdział w historii polskiego duszpasterstwa na Wyspach Brytyjskich. Odżyły parafie zamierające z braku wiernych, zapełniły się ponownie kościoły, powstały nowe ośrodki duszpasterskie. Ze wzrostem liczebności polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii pojawiła się potrzeba zapewnienia im właściwej opieki duszpasterskiej przez odnowienie już istniejących parafii i ośrodków oraz tworzenie nowych. Polscy migranci przywieźli ze sobą praktyki i nabożeństwa, w nowy sposób wyrażające znaczenie katolickości. Stali się znakiem otwartości na kulturę w procesie adaptacji, integracji oraz asymilacji w miejscowym społeczeństwie i Kościele. Dzięki nim widać było pełniejszy obraz Kościoła, jego powszechności, historycznej przeszłości, a także bogactwa jego tradycji i różnorodności obrzędów.

---

[4] Zob. A. Dudek, *Wokół Okrągłego Stołu*, w: *Dwudziesta piąta rocznica obrad Okrągłego Stołu*, Badania socjologiczne, CBOS, Warszawa 2014, https://muzhp.pl/pl/c/1301/prof-antoni-dudek-wokol-okraglego-stolu (dostęp: 15.03.2023)

[5] Przemówienie Benedykta XVI na spotkaniu z duchowieństwem, w: *Benedykt XVI. Trwajcie mocni w wierze. Pielgrzymka do Polski 25-28 maja 2006*, Libreria Editrice Vaticana i KAI, Warszawa 2006, s. 20-21.

[6] Wielka Brytania odnosi się do obszaru Anglii, Walii i Szkocji, Brytania do całego Zjednoczonego Królestwa, do którego należy także Irlandia Północna. Wielka Brytania i Irlandia są krajami wyspiarskimi, łączą je podobieństwo budowy geologicznej, rzeźby terenu oraz liczne w przeszłości i współcześnie powiązania kulturowe i gospodarcze. Pojęcie Anglia odnosi się do Anglii lub do Anglii i Walii. W języku polskim stosuje się nierzadko zamiennie terminy Anglia i Wielka Brytania, zob. *Britain 1976. An Official Handbook*, S. Office Books, Londyn 1976, s. 1.

Konieczne okazało się objęcie pasterską troską zarówno tych pokoleń polskich emigrantów, którzy już od lat korzystali z wypracowanych form apostolatu, jak i tych, którzy po wejściu do UE i strefy Schengen zaczęli uczestniczyć w życiu emigracyjnych wspólnot w Wielkiej Brytanii[7].

Niniejsza rozprawa jest próbą ukazania posługi duszpasterskiej skierowanej do polskich emigrantów przebywających w Wielkiej Brytanii w latach 1989-2019. Problematyka ta nie została dotychczas wystarczająco opracowana, zwłaszcza w ujęciu teologicznopastoralnym. A. Romejko przedstawił dysertację pt. *Rola duszpasterstwa w kształtowaniu tożsamości polonijnej w Wielkiej Brytanii*, w której przeprowadził analizę procesu integracji polskich środowisk emigracyjnych, tak w aspekcie socjologicznym, jak kulturowym i pastoralnym. W książce będącej owocem jego badań, wyraził „profetyczną" opinię dotyczącą przyszłości polskiego duszpasterstwa na Wyspach: „Jeśli nie nastąpi zasadnicza zmiana w strukturze Polonii brytyjskiej, np. poprzez napływ znacznej grupy Polaków, rola polskiego Kościoła będzie powoli słabła na rzecz Kościoła miejscowego. W obecnej sytuacji nie należy oczekiwać, że zjawisko to będzie intensywne w najbliższych latach"[8].

Wśród teologów podejmujących problematykę duszpasterstwa polonijnego na Wyspach warto wymienić L. Kołodziejskiego, duszpasterza polskich emigrantów w latach 1974-2001, który w dysertacji pt.: *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii na terenie Anglii i Walii po II wojnie światowej*[9] przedstawił zarys historii i struktur działalności duszpasterskiej Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii po II wojnie światowej. Zarys problematyki polonijnej w aspekcie historycznym i pastoralnym, a także ukazanie inicjatyw służących zachowaniu polskiej tożsamości religijnej i narodowej emigrantów znajdują się w publikacjach W. Wyszowadzkiego o działalności duszpasterskiej i społecznej kard. J. Glempa, Prymasa Polski i ks. W. Staniszewskiego[10].

Ponadto można znaleźć wiele opracowań dotyczących wybranych elementów problematyki duszpasterstwa emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii, np. szkół i wychowania, edukacji religijnej dzieci i młodzieży, rodziny na emigracji, procesów integracji społecznej i eklezjalnej, ujętych od strony socjologicznej, migracyjnej, ekonomicznej i kulturowe. Brakuje jednak całościowego oraz

---

[7] Zob. K. Tyliszczak, *Wizja duszpasterstwa polonijnego w zjednoczonej Europie. Historia i stan obecny duszpasterstwa polskiego w Wielkiej Brytanii*, „Collectanea Theologica" (83)2013, nr 1, s. 166-180.

[8] A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 264; tenże, *Polacy w Wielkiej Brytanii, interpretacja mimetyczna*, Wydawnictwo Redemptorystów, Tuchów 2015.

[9] L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii na terenie Anglii i Walii po II wojnie światowej*, w*:* Studia i Materiały Misjologiczne (praca doktorska), WT UKSW, Warszawa 2013.

[10] W. Wyszowadzki, *W trosce o Kościół i Polonię, wybór publicystyki z lat (1982-2014)*, IBP KUL, Lublin 2015; *Opieka duszpasterska nad Polonią Józefa Kardynała Glempa Prymasa Polski*, IBP KUL, Londyn 2016; *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego (1901-1989) w powstanie i rozwój Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, red. J.K. Przybyłowski, T. Skoczek, NMN, Warszawa 2020.

pastoralnego opracowania tegoż duszpasterstwa, od upadku komunizmu i rozpoczęcia procesu transformacji w Polsce w 1989 r. do planowanego terminu wyjścia Wielkiej Brytanii ze struktur UE, które nastąpiło 31 stycznia 2020 r. Konsekwencjami wprowadzenia brexitu byli zainteresowani m.in. Polacy, którzy od jego rezultatów uzależniali przyszłość na Wyspach Brytyjskich[11].

Dodatkowym motywem podjęcia tematyki duszpasterstwa emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii, jego praktycznej realizacji, różnych metod i form, było doświadczenie pastoralne autora dysertacji, który w latach 2003-2018 pracował w parafii polonijnej na Ealingu w Londynie. Parafia powstała w sierpniu 1950 r., a od 1965 r. znalazła się, za zgodą miejscowych władz kościelnych, pod opieką Zgromadzenia Księży Marianów w strukturach PMK w Anglii i Walii[12].

Problem pracy można wyrazić następującym pytaniem: na czym polegało i w czym się wyrażało duszpasterstwo emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii w latach 1989-2019? Problem ten implikuje ciąg pytań: jakie są podstawy teologiczne i wskazania Kościoła dotyczące duszpasterstwa emigracyjnego? Jaka jest historia duszpasterstwa emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii? Jakie są jego współczesne uwarunkowania eklezjalne i społeczne? Jak wyglądało duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne podejmowane dla Polaków w Wielkiej Brytanii w latach 1989-2019?

Kluczowym terminem, który będzie używany w dysertacji jest „duszpasterstwo emigracji". Duszpasterstwo, według ks. R. Kamińskiego, „to zorganizowana działalność zbawcza Kościoła urzeczywistniająca w służbie człowieka zbawcze dzieło Jezusa Chrystusa przez głoszenie słowa Bożego, liturgię, posługę pasterską i świadectwo chrześcijańskiego życia"[13]. Zatem duszpasterstwo emigracyjne to działalność zbawcza Kościoła, mająca na celu zaspokojenie religijnych i duchowych potrzeb emigrantów pierwszego i następnych pokoleń, prowadzona w ojczystym języku przez rodzimych kapłanów. Kryterium przynależności do duszpasterstwa emigracyjnego stanowi nie tyle

---

[11] M. Pluskota, *Rola książki religijnej i książki o tematyce religijnej w życiu Polaków na obczyźnie* (praca doktorska), AB UŚ, Katowice 2006; K. Tyliszczak, *Rola młodzieżowych kursów Loreto w duszpasterstwie polonijnym w Europie Zachodniej*, Bernardinum, Pelplin 2012; A. Kaczmarek-Day, *Polish Children in Wales: Negotiating Identities in School, Church and Neighborhood* (praca doktorska), University of Cardiff, Cardiff 2013; A. Latos-Nadstoga, *Między integracją a segregacją. Studium socjologiczne polskich migrantów w Wielkiej Brytanii na przykładzie Banbury* (praca doktorska), UŚ WNS, Katowice 2013; R. Zalewski, *Szkoły sobotnie jako wyraz troski Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii o polskich migrantów* (praca doktorska), WT UKSW, Warszawa 2016; P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2019; W. Gaura, *Rodzina polska na emigracji jako problem społeczny i duszpasterski* (praca doktorska), UPJP II, Kraków 2021; J. Mateja, *„Ojcowie nieobecni" w wyniku emigracji zarobkowej jako wyzwanie duszpasterskie Kościoła polskiego* (praca doktorska), UPJP II, Kraków 2021.

[12] Był przełożonym wspólnoty zakonnej i ojcem duchowym dekanatu Londyn-Północ, sprawował posługę duszpasterską dla osób uzależnionych. Był przewodnikiem duchowym kręgów rodzinnych i małżeńskich *Equipe Notre Dame*. Prowadził katechezę dla dzieci i młodzieży w Polskiej Sobotniej Szkole Języków Ojczystych im. Tadeusza Kościuszki. Przygotowywał do sakramentów bierzmowania i małżeństwa narzeczonych ze „starej i nowej emigracji". Zob. *Westminster Year Book 2014, 62-nd edition*, Marian Fathers (MIC), WRCDT, Londyn 2013, s. 222.

[13] R. Kamiński, *Duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2006, s. 201; tenże, *Duszpasterstwo jako działalność zorganizowana*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, *Teologia pastoralna fundamentalna*, red. R. Kamiński, Wydawnictwo Atla 2, Lublin 2000, s. 423-443.

przynależność państwowa i narodowa, ale język. W szerszym znaczeniu omawiane duszpasterstwo odnosi się do wspólnoty spojonej „określoną kulturą, w której język może być tylko jednym z wielu elementów lub całkowicie zaniknąć". Duszpasterstwo to stanowi integralną część duszpasterstwa diecezjalnego. Zachowując więzi z miejscową diecezją, z Kościołem powszechnym, ma charakter etniczny, zawiera elementy kulturowe, religijne i zwyczajowe polskich emigrantów[14].

Zjawiska napływu – imigracja, i odpływu – emigracja, mieszczą się pod jednym wspólnym hasłem migracja. Migracja to „masowa wędrówka, przemieszczanie się ludności w obrębie danego kraju lub pomiędzy krajami, w celu zmiany miejsca pobytu na stałe lub na pewien okres, wywołane czynnikami politycznymi, ekonomicznymi, kulturowymi, etnicznymi i religijnymi"[15]. Procesy przemieszczania są związane z czasem pobytu „na stałe lub na pewien okres" i czynnikami, które determinują ruchy migracyjne. Definicja podkreśla celowość przemieszczania się migrantów, która jest zamierzona, dokonana świadomie oraz dobrowolnie. W schemacie procesów migracyjnych wyróżnia się następujące elementy: opuszczenie miejsca pobytu i zamieszkania, przemieszczanie pomiędzy terytoriami różnych państw, zatrzymanie się i osiedlenie w nowym miejscu[16].

Emigrację (łac. *emigrare*), jako opuszczenie własnego miejsca urodzenia i zamieszkania, nazywa się zamiennie wychodźstwem. Wychodźstwo może być połączone z ekspatriacją, kiedy dobrowolnemu opuszczeniu ojczyzny towarzyszy zerwanie z nią więzi. Ekspatriacja i wygnanie dotyczą sytuacji, w której osoba zostaje wydalona z ojczyzny, pozbawiona obywatelstwa, nie ma możliwości ponownego powrotu i zamieszkania w niej. W wysiedleniu i wypędzeniu chodzi o to, że decyzja wyjazdu nie jest aktem wolnym. Poważnym błędem merytorycznym jest używanie słów emigrant i uchodźca jako jednoznaczne i traktowania ich jako synonimy. Pojęciem przeciwnym do emigracji jest „reemigracja", oznaczająca powrót do miejsca zamieszkania i ojczyzny. Z migracją wiąże się termin „exodusu", który oznacza wyjście grup ludzi z miejsca i środowiska, w których do tej pory bytowali. Exodus wielkich mas ludzkich może być spowodowany sytuacją konfliktu zbrojnego, reżimu, misji narodu; często przyjmuje formę ruchów uchodźczych[17].

---

[14] J. Szymański, *Emigracyjne duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 240-244; J. Bakalarz, *Emigracyjne duszpasterstwo*, w: EK, t. 4, red. F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1983, kol. 947-950.

[15] E.S. Lee, *Teoria migracji*, w: *Modele migracji*, red. A.S. Kostrowicki, Instytut Geografii PAN, Warszawa 1999, s. 13; P. Kraszewski, *Typologia migracji*, w: *Migracje–Europa–Polska*, red. W.J. Burszta, J. Serwański, Zakład Badań Narodowościowych PAN, Poznań 2003, s. 28.

[16] P. Taras, *Emigracja*, w: EK, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1995, kol. 942; H. Kubiak, K. Slany, *Migracje*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, red. Z. Bokszański, A. Kojder, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 243-249; S. Castles, M. Mark, *Migracje we współczesnym świecie*, s. 45.

[17] L. Kacprzak, *Interpretacje migracji*, w: *Procesy migracyjne: teoria, ewolucja i współczesność*, red. L. Kacprzak, J. Knopek, PWSZ, Piła 2008, s. 68; S. Castles, M. Mark, *Migracje we współczesnych świecie*, s. 68-69.

Bliskoznacznym terminem do „duszpasterstwa emigracji" jest „duszpasterstwo polonijne". Jest to działalność Kościoła prowadzona przez polskich duszpasterzy, mająca na celu zaspokojenie religijnych i pozareligijnych potrzeb migrantów pochodzenia polskiego w pierwszym i dalszych pokoleniach, z uwzględnieniem warunków życia, cech etnicznych i tradycji kulturowych. Jego istotnym zadaniem jest zachowanie wiary polskich emigrantów przez przepowiadanie Słowa Bożego, posługę liturgiczną, organizowanie opieki społecznej, oświatowej i kulturalnej. Ośrodki duszpasterstwa polonijnego w różnych krajach mają własny status prawny, a w swojej działalności pastoralnej kierują się normami kościelnego prawa powszechnego i partykularnego[18].

Określenie „duszpasterstwo emigracji polskiej", zastosowane w tytule pracy, ma swój wzór w *Wytycznych Konferencji Episkopatu Polski dotyczących Duszpasterstwa Emigracji Polskiej*, które są zbiorem praktycznych zasad i metod realizacji duszpasterstwa polskojęzycznego na emigracji. Wytyczne mają charakter pastoralny i stały się wyrazem troski polskich biskupów o to, by emigranci zachowali więzi z Bogiem i tradycje wyniesione z domu. Dokument określa podstawowe funkcje duszpasterstwa migrantów: posługę słowa, posługę sakramentalną i miłości pasterskiej, definiuje zadania i cele polonijnego duszpasterstwa emigracyjnego w Europie i na świecie: „jako opiekę nad Polakami, którzy przebywają czasowo poza granicami Polski, jak również osobami mówiącymi po polsku, mieszkającymi na stałe za granicą, które chcą zachowywać i pielęgnować dziedzictwo religijne i kulturowe, wszelkie tradycje i zwyczaje wyniesione z Ojczyzny"[19].

Przegląd źródeł, które zostaną wykorzystane w pracy, należy rozpocząć od dokumentów oraz wypowiedzi magisterium Kościoła na temat duszpasterstwa migrantów, zwłaszcza Vaticanum II: konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* (KDK 63-66, 84-87), konstytucji dogmatycznej *Lumen gentium* (KK 4); dekretu o pasterskich zadaniach biskupów *Christus Dominus* (DB 16-18), dekretu o apostolstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (DA 10), *Katechizmu Kościoła Katolickiego* (KKK 1913, 2239-2241)[20], *Kodeksu prawa kanonicznego* oraz papieskich orędzi, opublikowanych z okazji Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy w latach 1985-2019[21]. Ważnym

---

[18] J. Szymański, *Polonijne duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 244-247; tenże, *Polonijne duszpasterstwo*, w: EK, t. 15, red. E. Gigilewicz, TN KUL, Lublin 2011, kol. 1140-1146.

[19] Komisja Konferencji Episkopatu Polski ds. Polonii i Polaków za Granicą, *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące duszpasterstwa emigracji polskiej*, nr 6, Biblos, Tarnów 2015, s. 9.

[20] Dokumenty Soboru Watykańskiego II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallotinum, Poznań 2002; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 2002; *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Pallottinum, Poznań 1984.

[21] B. Giemza, *Główne myśli orędzi papieskich na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w latach 2005-2009*, „Collectanea Theologica" (79)2009, nr 3, s. 187-198; R. Cekiera, *Byłem przybyszem. Nauczanie papieskie w Orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej" 2018, z. 126, s. 49-63.

źródłem okazały się wskazania pastoralne II Polskiego Synodu Plenarnego (1991-1999), zawarte w XIII dokumencie pt. *Duszpasterstwo polskie za granicą* i wspomniane *Wytyczne* KEP[22].

Niezastąpionym źródłem współczesnego rozumienia duszpasterskiej troski o migrantów jest instrukcja *Erga migrantes caritas Christi*[23], opublikowana z okazji 50-lecia wydania przez Piusa XII konstytucji apostolskiej *Exsul Familia*[24]. Instrukcja, wydana w 2004 r. przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, jest zbiorem dyspozycji i norm kanonicznych dotyczących zaangażowania Kościoła na rzecz migrujących. Prezentuje organiczne spojrzenia na fenomen migracji z przełomu XX i XXI wieku, analizując go w aspekcie pastoralnym i prawnym. Dokument uświadamia konieczność ekumenicznej wizji duszpasterstwa migrantów z powodu obecności w przepływach migracyjnych chrześcijan niebędących w pełnej komunii z Kościołem katolickim, a także z powodu migrantów innych religii świata. Instrukcja zachęca parafie i diecezje Kościoła do integracji struktur duszpasterskich oraz włączenia migrantów w zakres duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego z uszanowaniem ich odmienności i różnic (EMCC 7-9)[25].

Dokumenty Kościoła mówią o potrzebie dostosowania form i metod duszpasterskich do sytuacji i potrzeb migrantów przez co realizuje się ich prawo do specjalnego duszpasterstwa. Już soborowy dekret *Christus Dominus* mówił o „trafnych metodach duszpasterskich i umiejętnym ich przystosowaniu do warunków, czasu, miejsca i osób, aby odpowiadały na trudności i pytania najbardziej dręczące i niepokojące ludzi" (DB 13, 18)[26]. Instrukcja *Erga migrantes* precyzuje ten zapis w odniesieniu do emigrantów katolickich. Kościół prowadzi duszpasterstwo emigracyjne mając na uwadze różnice języka i kultury, włączając migrantów do wspólnoty Kościoła z własnym obrządkiem bez oderwania ich od tradycji i tożsamości religijnej. Pragnie zapewnić migrantom opiekę religijną i duchową, prowadzoną przez duszpasterzy reprezentujących ich język i kulturę w przewidzianej przez Kodeks prawa kanonicznego postaci prawnej (EMCC 38, 49-50).

---

[22] *Duszpasterstwo polskie za granicą*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallotinum, Poznań, s. 251-262. Dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego weszły w życie w polskich diecezjach 28.02.2001 r.

[23] Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instrukcja na temat zjawiska współczesnej migracji „Erga migrantes caritas Christi"*, http://www.migrant.pl/media/pdf/erga_migrantes_pl.pdf (dostęp: 05.05.2022).

[24] Pius XII, *Konstytucja apostolska „Exsul Familia"*, w: *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad emigrantami*, „Studia Polonijne" (4)1981, s. 15-58.

[25] W. Necel, *Duszpasterz ludzi w drodze w procesie integracji kościelnej imigrantów*, w: *Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia*, red. J. Balicki, M. Chamarczuk, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013, s. 275-276.

[26] R. Rak, *Duszpasterstwo w Kościele po Soborze Watykańskim II*, „Ateneum Kapłańskie" (85)1986, nr 464, s. 102-111; W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa, s. 208-210.

Praktyczną wykładnię realizacji opieki duszpasterskiej dla uchodźców dostarczył mający charakter wytycznych dokument Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących oraz Papieskiej Rady Cor Unum pt. *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przymusowo przesiedlonych*[27]. Był on efektem ewolucji wskazań zawartych w dokumencie *Problem uchodźców, wyzwanie dla solidarności*[28] oraz owocem pastoralnych przemyśleń, które stały się podstawą do uznania migracji za ewangelizacyjne zadanie Kościoła. Rzeczywistość uchodźców i przymusowo przesiedlonych stała się nowym wyzwaniem i obszarem, gdzie Kościół ma ukazywać w Chrystusie zbawczą miłość. W tejże instrukcji kluczowym problemem jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób Kościół katolicki autentycznie wyraża postawę gościnnego przyjęcia oraz „duszpasterskiego zaangażowania wobec każdego z uchodźców i wypędzonych"[29].

W opracowaniu historii i działalności duszpasterskiej placówek polonijnych pomocne były materiały zawarte w jubileuszowych broszurach parafialnych, ukazujące dorobek poszczególnych wspólnot oraz publikacje w: „Duszpasterzu Polskim Zagranicą", „Wiadomościach PMK", „Gazecie Niedzielnej" i „Dzienniku Polskim". Miejscem, gdzie znajdują się ważne dokumenty historyczne, rozporządzenia doktrynalne Kościoła powszechnego i Kościołów lokalnych, okólniki pastoralne dla duszpasterzy, organizacja i działalność PMK w Anglii i Walii, dokumenty administracyjne PMK oraz stowarzyszeń świeckich i organizacji kościelnych, jest archiwum PMK w Laxton Hall, które składa się z trzech podstawowych zbiorów: archiwum Biskupa Polowego, archiwum Rektora PMK, ks. W. Staniszewskiego oraz archiwum (współczesne) PMK w Anglii i Walii[30].

W przygotowaniu rozprawy bardzo pomocne okazały się trzy tomy dokumentów, w których zebrano liczne źródła archiwalne oraz opisano historię i współczesny rys duszpasterstwa emigracji polskiej w życiu Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii: *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii*

---

[27] Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących oraz Papieska Rada Cor Unum, Wytyczne duszpasterskie, *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przymusowo przesiedlonych*, https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/corunum/corunum_it/pubblicazioni/Rifugiati-2013-POL.pdf (dostęp: 30.04.2022).

[28] Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących oraz Papieska Rada *Cor Unum. Problem uchodźców, wyzwanie do solidarności*, OsRomPol (4)1993, nr 25-26, s. 49-50.

[29] A.M. Vegliò, R. Sarah, *Prezentacja dokumentu*, w: PCUP, s. 3-6; por. W. Necel, *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przesiedlonych. Wytyczne pastoralno-kanoniczne*, „Prawo Kanoniczne" (60) 2017, nr 3, s. 136-137.

[30] Archiwum PMK w Anglii i Walii w Laxton Hall ma następujące działy: 1. Stolica Apostolska; 2. Polska (Prymas Polski; Biskupi; Diecezje); 3. Centralny Ośrodek Duszpasterstwa Emigracji w Rzymie (Pisma urzędowe; Korespondencja: bp W. Rubin, bp S. Wesoły; Zebrania Rektorów PMK; Kościół i hospicjum św. Stanisława w Rzymie; „Duszpasterz Polski Zagranicą"; Kursy Loreto; Fundacja i Dom Jana Pawła II w Rzymie; Rada Duszpasterska Europy Zachodniej); 4. Diecezje w Anglii i Walii; 5. Polskie Misje Katolickie w świecie; 6. Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii (Rektor PMK; Dziekani, dekanaty i zebrania dziekanów; Komisja Katechetyczna oraz Kursy Wiedzy Religijnej; Komisja Pastoralna; Referent ds. Młodzieży; Rekolekcje kapłanów); 7. Administracja (Parafie; Kapłani; Organizacje katolickie, m.in. Instytut Polskiej Akcji Katolickiej w Wielkiej Brytanii i Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas"); 8. Organizacje świeckie. Zob. W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 177-180.

1894-2019. Zostały one wydane w związku z Jubileuszem 125-lecia PMK w Anglii i Walii, ich lektura pozwoliła zapoznać się z historią i kalendarium wydarzeń, strukturą administracyjną oraz personalną wspólnot parafialnych i dekanatów, sylwetkami zmarłych kapłanów, prowadzoną przez PMK w Anglii i Walii działalnością duszpasterską, patriotyczną i ekumeniczną[31].

Problem pracy wyznacza metody, które należy w niej zastosować. W rozprawie, mającej charakter teoretyczny, zostanie wykorzystana metoda dedukcyjna. Ponieważ praca ta opiera się na źródłach już wytworzonych, konieczne jest sięgnięcie do metody krytyki oraz interpretacji źródeł, analizy tekstów, metody porównawczej, uogólnienia, klasyfikacji i syntezy[32].

Rozprawa składa się z czterech rozdziałów, poprzedzonych wykazem skrótów i wstępem, oraz zakończenia i aneksu. Na treść pierwszego rozdziału złożą się migracje w świetle Biblii oraz nauczania patrystycznego, z akcentem na dwa typy exodusu Abrama do ziemi obiecanej i wyjście Izraela z niewoli egipskiej. Ponadto przedstawiona zostanie troska o migrantów we współczesnym nauczaniu Kościoła, w dokumentach soborowych i posoborowych oraz instrukcjach pastoralnych, którą dopełnią podstawy teologiczne duszpasterstwa „ludzi w drodze", a także wskazania dla duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego. Podjęte rozważania będą próbą przedstawienia normatywnego rysu duszpasterstwa migrantów w świetle nauczania Kościoła.

W rozdziale drugim zostanie ukazany zarys historycznych, społecznych i eklezjalnych uwarunkowań duszpasterstwa emigracyjnego w Wielkiej Brytanii, które oddziaływały na postawę wiary emigrantów, a także realizację misji zbawczej Kościoła polonijnego w kontekście współpracy tak z Kościołem katolickim, jak Kościołami narodowymi Anglii i Szkocji. Refleksja historyczna na temat początków duszpasterstwa polskich emigrantów na Wyspach Brytyjskich pozwoli nakreślić współczesne struktury tegoż duszpasterstwa w Wielkiej Brytanii i Irlandii, będące odpowiedzią na wzrastające potrzeby religijne emigrantów po 1989 r., a zwłaszcza po akcesji Polski do UE, kiedy to wielka „fala" polskich emigrantów z rodzinami, dotarła na Wyspy Brytyjskie.

Rozdział trzeci będzie zawierał prezentację form i metod programu duszpasterskiego, realizowanego w ramach duszpasterstwa zwyczajnego we wspólnotach polonijnych, powstałych na kanwie praktyki pastoralnej stosowanej od wielu lat w polskich środowiskach wychodźczych oraz w kręgach współczesnej emigracji. Program ten opierał się na podstawowych funkcjach Kościoła:

---

[31] W. Wyszowadzki, K. Tyliszczak, R. Szczodrowski, *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii (1894-2019)*; część 1: *Kalendarium Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*; część 2: *Historie wspólnot parafialnych*; część 3: *Sylwetki zmarłych kapłanów*, Bernardinum, Pelplin 2019.

[32] Zob. R. Kamiński, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, Wydawnictwo Unitas, Siedlce 2017, s. 83-93; W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne we współczesnej teologii pastoralnej*, „Teologia Praktyczna" (1)2009, s. 31-43.

nauczaniu, uświęcaniu i posłudze pasterskiej. Zostaną omówione: sposoby edukacji religijnej dla dzieci i młodzieży, formy katechezy dla dorosłych prowadzone w parafii, szkole i rodzinie; celebracja liturgii sakramentów a także działalność charytatywno-społeczna.

W rozdziale czwartym zostaną przedstawione wybrane, niektóre elementy duszpasterstwa nadzwyczajnego emigracji polskiej: działalność patriotyczna, pielgrzymkowa i formacyjna, oświatowa i edukacyjna dla polskich dzieci i młodzieży. W refleksji teologicznej znajdzie się miejsce dla duszpasterskiej troski o formację osób świeckich, opisana zostanie rola katolickich stowarzyszeń świeckich, formacja narzeczonych i małżonków na emigracji oraz troska Kościoła powszechnego i Kościoła na Wyspach Brytyjskich o migrantów i uchodźców.

ROZDZIAŁ PIERWSZY
PODSTAWY TEOLOGICZNE ORAZ WSKAZANIA KOŚCIOŁA DOTYCZĄCE DUSZPASTERSTWA MIGRANTÓW I UCHODŹCÓW

Duszpasterstwo migrantów i uchodźców, tak jak wszystkie inne duszpasterstwa, odwołuje się do podstaw teologii. Działanie Kościoła czerpie bowiem swoją moc z Bożej łaski, wsłuchuje się w Słowo Boże, naśladuje Jezusa Chrystusa, otwiera na działanie Ducha Świętego. Bez tego fundamentu posługa Kościoła byłaby pozbawiona oparcia i skuteczności[33]. Omawiając podstawy teologiczne oraz wytyczne Kościoła, dotyczące duszpasterstwa migrantów i uchodźców, należy przywołać rozważania biblijne i patrystyczne na temat ówczesnych wędrówek ludów, sytuacji „obcych i przybyszów", postawy gościnności przedstawione w Biblii oraz świadectwa ojców Kościoła. Wymienione epizody historii zbawienia świadczą o ponadczasowym charakterze tego paradygmatu migracji, opartym na dwóch typach exodusu: wezwaniu Abrama do opuszczenia ziemi ojczystej i wędrówki do ziemi obiecanej oraz wyjściu Izraela z niewoli egipskiej.

Ponadto zostanie ukazane nauczanie Kościoła, zawarte w dokumentach przedsoborowych, Vaticanum II, Kodeksie prawa kanonicznego, Katechizmie Kościoła Katolickiego oraz instrukcjach pastoralnych, które stało się wyrazem duszpasterskiej troski o migrantów i uchodźców. Obraz tej troski dopełnią przesłania papieży: Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka zawarte w orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy oraz wytyczne znajdujące się w najważniejszych dokumentach Kościoła w Wielkiej Brytanii i w Polsce. Następnie zostaną omówione podstawy teologiczne duszpasterstwa migrantów i uchodźców ze wskazaniami Magisterium dotyczącymi realizacji duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego. Celem refleksji będzie odkrycie źródeł, z których wypływa zbawcza działalność Kościoła oraz ich analiza. Znajomość współczesnych dokumentów Kościoła, które połączyły Biblię i Tradycję z praktyką ewangelizacyjną i misyjną, umożliwia zrozumienie jego stanowiska i działalności duszpasterskiej na rzecz „ludzi w drodze".

1. Zjawisko migracji w świetle Biblii i nauczania ojców Kościoła

Zjawisko migracji rozumiane jako opuszczenie miejsca dotychczasowej egzystencji, pobytu i wspólnoty, ruchy ludności, poszczególnych osób lub rodzin, innym razem całych plemion i narodów było częstym tematem poruszanym na kartach Biblii, ksiąg Starego i Nowego

[33] Zob. M. Fiałkowski, R. Sadlak, *Młodzi w Kościele. Inspiracje dla duszpasterstwa młodzieży w świetle posynodalnej adhortacji „Christus vivit"*, RWWT UO, Opole 2021, s. 8-9.

Testamentu. W zamyśle autorów natchnionych migracje miały charakter religijny i historiozbawczy. W ujęciu nauk socjologicznych za wystarczający powód współczesnych migracji uważa się dążenie do poprawy warunków socjalnych, nie doszukując się nadprzyrodzonych przyczyn[34].

W refleksji biblijnej nad zjawiskiem migracji ważne są dwa typy exodusu opisane w Starym Testamencie: wezwanie Abrama do opuszczenia Charanu, ziemi jego przodków, by udać się do Kanaanu, „ziemi obiecanej", zapisane na kartach Księgi Rodzaju i historia wyjścia Izraela z Egiptu, pod wodzą Mojżesza, ukazana w Księdze Wyjścia. Równie istotna jest historia exodusu związanego z niewolą babilońską, powrotu „reszty biblijnej" i restauracji Izraela oraz zagadnienie traktowania obcych i przybyszów. Zjawisko migracji od strony wiary dokumenty Kościoła wiążą z historią zbawienia: „Wiara dostrzega w tym drogę patriarchów, którzy wspierani Obietnicą, zdążali ku przyszłej ojczyźnie i drogę Żydów, którzy zostali wyzwoleni z niewoli, przechodząc przez Morze Czerwone podczas Wyjścia, które dało początek Ludowi Przymierza" (EMCC 13).

Wędrówka Teracha i jego syna Abrama nie rozpoczęła się z przyczyn religijnych. Biblia stwierdza, że Terach wraz z rodziną opuścił Ur Chaldejskie, aby udać się do Kanaanu (Rdz 11,31). Nie docierając do zamierzonego celu podróży, osiadł w Charanie. Dopiero po śmierci Teracha, Abram kontynuuje pochód aż do ziemi kananejskiej, już wyraźnie na Boże polecenie. Wiele lat spędził z rodziną w podróży do ziemi obietnicy, która stała się dla niego i klanu Hebrajczyków miejscem przeznaczenia i środowiskiem życia. Niezależnie od pierwotnej przyczyny tej podróży, Bóg posłużył się sytuacją, w jakiej znalazł się on i jego rodzina, aby poprowadzić ich do nowego miejsca i środowiska, umożliwić Abramowi spełnienie jego religijnego posłannictwa[35].

Abram został wezwany przez Boga do wyjścia ze swego rodzinnego kraju i udania się na obczyznę: „Wyjdź z twojej ziemi rodzinnej i z domu twego ojca do kraju, który ci wskażę. Uczynię bowiem z ciebie wielki naród […]. Przez ciebie będą otrzymywały błogosławieństwo ludy całej ziemi" (Rdz 12,1-3). Powołanie Abrama stanowiło punkt zwrotny w dziejach świata oraz historii zbawienia. Bóg rozpoczął przemianę ludzkości od jednego człowieka, którego wybrał, zażądał od niego zerwania ludzkich związków, porzucenia swojej ojczyzny, rodziny i przodków[36].

Bóg, nakazując Abramowi wyjście z ziemi rodzinnej i domu ojca, zaproponował mu nowy związek ze sobą, oparty na zaufaniu. Powołanie zawierało obietnicę i błogosławieństwo. Wyrażało

---

[34] J. Bocian, *Exodus jako model zaufania Bogu na obczyźnie i w drodze*, w: *Ludzie w drodze. Nauki teologiczne o migracjach i migrantach*, red. D. Cichy, Verbinum, Warszawa 2012, s. 78-79.

[35] „Abram udał się w drogę, jak mu Pan rozkazał, a z nim poszedł i Lot. Abram miał siedemdziesiąt pięć lat, gdy wyszedł z Charanu" (Rdz 12,4). G. Ravasi, *Księga Rodzaju (12-50). Rozumieć Stary Testament*, Wydawnictwo „M", Kraków 1998, s. 8, 20-21.

[36] MKPS, *Księga Rodzaju, Powołanie Abrahama* Rdz (12,1-9), s. 307.

się w zapewnieniach, będących tematycznym zarysem tego, co stanie się w historii jego potomków za króla Dawida i potęgi Izraela: ukażę ci kraj; uczynię z ciebie wielki naród; będę ci błogosławił, będę błogosławił twoim przyjaciołom a złorzeczył wrogom; ludy całej ziemi przez ciebie otrzymają błogosławieństwo. Czyny i życie Abrama świadczyły o zaufaniu i zdaniu się na Boga. Wędrując do ziemi obietnicy, w miejsce kultu pogańskiego, wprowadzał on kult prawdziwego Boga[37].

Abram opuścił ojczyznę, by zamieszkać w nowym, wskazanym przez Boga kraju, otrzymał nowe imię, Abraham (Rdz 17,5). Zmiana imienia w sensie biblijnego rozumienia rzeczywistości oznaczała misję i powołanie. Nowe imię wyrażało treść posłannictwa nadanego przez Boga: „ojciec mnóstwa narodów". Bóg zawarł uroczyste przymierze z Abrahamem, a swoistą pieczęcią tego były ofiarowanie mu ziemi i zapewnienie otrzymania potomstwa. Przymierze było darem i inicjatywą Boga, odpowiedzią na jego wiarę. Powołanie Abrahama określiło cele jego życia i przemiany. Podejmując decyzję pójścia za Bogiem z ufnością i wiarą (Rdz 15,5), realizował on plan zbawienia: „W rzeczywistości Izrael wziął swoje początki od Abrahama, który, będąc posłuszny głosowi Boga, wyszedł ze swej ziemi i udał się do obcego kraju, niosąc ze sobą Bożą obietnicę, że stanie się ojcem wielkiego narodu". Został nazwany „ojcem wszystkich wierzących" (Hbr 11,8; EMCC 14).

Po zamieszkaniu w ziemi Kanaan, Abraham nie był jej stałym mieszkańcem, ale bardziej cudzoziemcem, „obcym i przybyszem"[38]. Biblia hebrajska na określenie przybysza używała słów, które oznaczały odpowiednio „obcy" i „tymczasowo zamieszkujący". „Przybysz" we fragmencie omawianego tekstu dobrze oddawał status społeczny migranta, który opuścił swój dom rodzinny, by zamieszać w nowym miejscu. Septuaginta tłumaczy ten termin jako *paroikos kai parepidemos*. W słowach tych odpowiednio zawarta jest idea domu i rodziny – *oikos* oraz ludu i narodu – *demos*. Przedrostki *para* i *epi* nadają następującym po nich terminom znaczenie przeciwne. Według tego określenia „obcym i przybyszem" stawał się imigrant, który zostawił swój dom i ojczyznę oraz usiłował zbudować więzi społecznej solidarności w nowym miejscu osiedlenia i narodzie[39].

Drugi epizod biblijny to historia wyjścia Izraela z Egiptu (Wj 14,19-1). Potomkowie Jakuba doznawali ucisku i prześladowania, chociaż mieli zapewniony znośny byt[40]. Mojżesz, powołany na

---

[37] Sychem (Rdz 12,6-7), Betel (Rdz 12,8), Dęby Mamre (Rdz 13,18); Beer-Szeba, gdzie wzywał imienia „Pana, Boga Wiekuistego" (Rdz 21,33). MKPS, *Pierwsze sanktuaria Izraelitów i Przymierze* (Rdz 15,1-21), s. 308-309.

[38] Po śmierci Sary, prowadził rozmowy ze starszymi miasta Hebron, aby nabyć miejsce na grób, przedstawił się wówczas jako „przybysz": „Choć mieszkam wśród was jako przybysz, sprzedajcie mi tu u was grób na własność, abym mógł pochować moją zmarłą (żonę)" (Rdz 23,4). MKPS, *Śmierć i pogrzeb Sary* (Rdz 23,1-20), s. 313-314.

[39] J. Gocko, *Istotne aspekty teologii migracji,* „Teologia i Moralność" 12(2017), nr 1(21), s. 49-50.

[40] Jakub (Izrael): „tułacz Aramejczyk, zstąpił do Egiptu, przybył tam w niewielkiej liczbie ludzi i tam się rozrósł w naród ogromny, silny oraz liczny" (Pwt 26,5). MKPS, *Ucisk ludu Bożego* (Wj 1,8-14), s. 347.

przywódcę ludu, przekonał rodaków do opuszczenia Egiptu i udania się w drogę ku ziemi, którą obiecał Bóg. Opór faraona został pokonany przez dziesięć plag egipskich a Izraelici wezwani do wyjścia. Etymologia słowa pascha oznacza „przejść obok, minąć, oszczędzić, uchronić, wybawić", przez jej realizację: „Pan poraził Egipcjan, a domy nasze ocalił" (Wj 12,27)[41]. Wędrówka, w którą wyruszyli była poszukiwaniem ziemi obiecanej. Przez czterdzieści lat byli tułaczami wędrującymi przez obcą ziemię, jak pielgrzymi mający ufność w spełnienie Bożych obietnic[42].

Opuszczenie ziemi Egipskiej i przejście przez Morze Czerwone wyznaczyło granicę pomiędzy wolnością a życiem w niewoli. Izraelici, wychodząc z niewoli do ziemi obiecanej, pragnęli wolności. Naród wybrany podczas swego długiego „exodus" stał się ludem Bożym, czego znakiem było przymierze zawarte na górze Synaj, nadanie Dekalogu i zapoczątkowanie kultu (Wj 20,1-24). Przekazując Dekalog, Mojżesz objawił imię Boga, który ukształtował życie religijne, moralne i społeczne Izraela. Podczas drogi przez pustynię, Izraelici buntowali się, stawiali opór Bożemu prowadzeniu; autor Pięcioksięgu nazwał ich ludem o „twardym karku" (Wj 32, 9)[43].

Mimo zatwardziałości serc, buntu i pokus powrotu do niewoli narodu wybranego, Bóg nie przestał być Ojcem dla swego ludu, nie ustała Jego troska. Nie tylko wybawił Izraela z niewoli egipskiej, ale dokonywał cudów, żywiąc ich manną i mięsem przepiórek oraz pojąc wodą ze skały. Naród wybrany błąkał się jako obcy po pustyni, nie mając trwałego miejsca zamieszkania. Los ten dzieliła Arka Przymierza w świątyni urządzonej w prowizorycznym namiocie (Wj 40,17). Surowe warunki drogi przez pustynię, brak wody i pokarmu, zagrożenie ze strony żywiołów i zewnętrznych wrogów, obce środowisko stały się dla Izraelitów decydującą próbą wytrwałości i wierności Bogu. Doświadczenia te weryfikowały wiarę narodu wybranego w jedynego Boga. Księgi natchnione będą przypominać w przyszłości Izraelowi trud czterdziestoletniej wędrówki po pustyni[44].

Wędrówka Abrahama do ziemi obiecanej podobnie jak wyjście Izraelitów z Egiptu miały charakter historiozbawczy i eschatologiczny. W perspektywie historii zbawiania „wyjścia" te stały się eschatologicznym znakiem „nowego wyjścia", ku „nowej ziemi obiecanej", czyli przejścia ludzkości z tej ziemi ku „pełnemu zjednoczeniu z Bogiem w nowym stworzeniu", które dokonało

---

[41] „Biodra wasze będą przepasane, sandały na waszych nogach i laska w waszym ręku, spożywać będziecie pośpiesznie, gdyż jest to Pascha na cześć Pana" (Wj 12,11). MKPS, *Opuszczenie Egiptu* (Wj 12,29-39), s. 357-358.

[42] J. Gocko, *Istotne aspekty teologii migracji*, s. 50-51.

[43] „Ja jestem JHWH, twój Bóg, który cię wywiódł z ziemi egipskiej, z domu niewoli" (Wj 20,2). Imię Boga JHWH (tetragramaton), najbliższe oryginalnemu w hebrajskim tekście – MKPS, s. 40, 367.

[44] Przez to doświadczenie Bóg chciał: „utrapić wypróbować i poznać, co jest w twym sercu; czy strzeżesz Jego nakazu, czy też nie" (Pwt 8, 2). MKPS, *Ostrzeżenie, aby nie zapominać o Panu* (Pwt 8,1-20), s. 43.

się dzięki odkupieńczemu dziełu Jezusa Chrystusa (Ef 1,10). Exodus i przejście drogi w obydwu sytuacjach stanowiło moment graniczny pomiędzy tym, co stare, a tym, co nowe, pomiędzy tym, co „było dotychczas", a tym, co „ma nadejść". Vaticanum II, nawiązując do biblijnej teologii wyjścia, nazywa Kościół: „wspólnotą ludzi wierzących, którzy pielgrzymują do królestwa Ojca zjednoczeni w Chrystusie, kierowani przez Ducha Świętego, którzy przyjęli orędzie zbawienia" (KDK 1)[45].

Wypowiedzi na temat obowiązku przyjęcia „obcych i przybyszów" w kontekście biblijnym świadczą o pedagogii Boga wobec narodu wybranego. Przekonanie o konieczności pomocy innym oparte było na doświadczeniu historycznym niewoli egipskiej, w której naród izraelski był srogo ciemiężony przez faraona, ale został w cudowny sposób wyprowadzony z Egiptu. Wybawienie to sięga zwyczajów prawa, według którego Izraelita miał obowiązek wykupienia ziemi i domu, jeśli jego krewny popadł w problemy finansowe lub był zmuszony do sprzedaży majątku (1 Krl 21). Tak jak krewny był zobowiązany wykupić członków rodziny z biedy i choroby, tak Bóg wykupił naród wybrany z rąk wrogów. Doświadczenie pustyni, według autora Księgi Prawa, miało przypominać, że cel życia nie mieści się w tym, co materialne, ale w dążeniu do Boga. Przyrzeczona ziemia „mlekiem i miodem płynąca" stała się zapowiedzią wiecznego zbawienia (Pwt 8,10)[46].

Uprowadzenie do niewoli babilońskiej było migracją wywołaną politycznym i militarnym upadkiem Izraela. Zburzenie Świątyni Jerozolimskiej w 587 r. p.n.e. oznaczało zagładę państwa judzkiego, świątynia była gwarancją przebywania Boga z ludem. Uprowadzenie i deportacje nie były migracją dobrowolną, ale wynikiem błędów rządzących, karą za odstępstwa od wiary i brak wierności w realizacji Bożych przykazań. Deportacja i powrót z wygnania stanowiły w dziejach narodu wybranego doświadczenie fundamentalne w perspektywie zbawienia ludów (EMCC 14)[47]. Bóg posyłał proroków: Jeremiasza, Ezechiela i Deutro-Izajasza, aby mówili w Jego imieniu. Prorocy podtrzymywali naród na duchu i wskazywali na przyczyny niewoli, zabiegali, by poprawić stan religijny i moralny Izraelitów. Pisma proroków pozwalają zrozumieć motywy wiary oraz nawrócenia do Boga. Prorocy przygotowali naród wybrany do prawdziwej odnowy religijnej[48].

---

[45] Chrześcijanie nie mają na ziemi trwałego miasta, ale szukają tego, które ma przyjść. M. Ostrowski, *Teologia pielgrzymowania, wybrane aspekty biblijne i pastoralne*, „Peregrinus Cracoviensis" (25) 2014, nr 1, s. 29-41.

[46] Nie samym tylko chlebem żyje człowiek, ale człowiek żyje wszystkim, co pochodzi z ust Pana" (Pwt 8,3), oraz „Uznaj w sercu, że jak wychowuje człowiek swego syna, tak Pan Bóg twój wychowuje ciebie" (Pwt 8,5). M. Ostrowski, *Teologia pielgrzymowania*…, s. 31.

[47] Izrael: „z taką pamiątką czuje się pokrzepiony w zaufaniu Bogu również w najciemniejszych momentach swoich dziejów", Por. Iz 42,6-7; 49,5; MKPS, *Deutero-Izajasz* (Iz 40-55), s. 885-891.

[48] R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli Babilońskiej (586-538 p.n.e.)*, „Warszawskie Studia Teologiczne" (12) 1999, s. 188-199.

Wśród przyczyn niewoli babilońskiej prorocy wymieniali wymóg sprawiedliwości wobec osób „słabych i bezbronnych". Na pierwszym miejscu prorok Jeremiasz wymieniał cudzoziemców. W pouczeniu skierowanym do uprowadzonych wzywał ich i zobowiązywał do troski o dobro ludności miejscowej. Przekonywał, że wśród narodu gnębicieli znajdują się sprawiedliwi i bez winy wobec Izraela, podkreślał, że dobrobyt społeczności lokalnej staje się fundamentem dobrobytu mieszkających pośród nich Izraelitów: „Starajcie się o pomyślność kraju, do którego was zesłałem. Módlcie się za nich do JHWH, bo od jego pomyślności zależy wasza pomyślność"[49]. Prorok Ezechiel wyliczał nieprawości, jakich doświadczali przybysze. Piętnowanie zaniedbań moralnych, złe odnoszenie się do cudzoziemców były obecne w nauczaniu Izajasza i Zachariasza[50].

Powrót z niewoli babilońskiej i odnowienie Izraela to kolejna migracja ludu wybranego. Polityka religijna Persów nie narzucała podbitym ludom własnych wierzeń. Dla Żydów został wydany oddzielny dekret, na mocy którego mogli wrócić do ojczyzny oraz rozpocząć odbudowę zniszczonej świątyni (Ezd 1,2-4; 6,3-5; 2 Krn 36,22n). Dekret Cyrusa stał się dokumentem rozpoczynającym powrót z wygnania, świadectwem wkroczenia Boga w nowy etap historii Izraela, potwierdzał niezłomną wiarę i heroizm tych, którzy tworzyli „resztę biblijną"[51]. Autor księgi kronik zezwolenie na powrót Judejczyków z wygnania wiązał ściśle z odbudową świątyni Jerozolimskiej oraz kultu prawdziwego Boga. Raziła go opieszałość Judejczyków, którzy zamiast odbudowy świątyni, prowadzili budowę własnych domów. Mimo trudności wewnętrznych i zewnętrznych, odbudowę świątyni ukończono w 515 roku p.n.e., za panowania króla Dariusza (Ezd 6,15)[52].

Prawo Mojżeszowe było nie tylko „prawem religijnym", lecz swego rodzaju konstytucją narodu, w pełni stosowaną, gdy Izrael cieszył się suwerennością. Cudzoziemcy, którzy zdecydowali się zamieszkać pośród narodu żydowskiego, byli w podobnym położeniu względem prawa oraz, zgodnie z prawem obowiązującym w Izraelu, mieli otrzymać pełnię dziedzictwa w ziemi obiecanej za czasów królowania Mesjasza: „Kraj ten podzielicie sobie według dwunastu pokoleń Izraela. Podzielicie go przez losowanie jako dziedzictwo dla was i dla obcokrajowców, którzy mieszkają

---

[49] „To mówi JHWH, Bóg Izraela, do wszystkich uprowadzonych do niewoli, których pozwoliłem uprowadzić z Jerozolimy do Babilonu. Budujcie domy, mieszkajcie w nich, zakładajcie ogrody i spożywajcie ich owoce, Bierzcie sobie żony i rodźcie synów i córki" (Jr 29,4-7). MKPS, *Listy do wygnańców* (Jr 29,1-32), s. 927.

[50] R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli*, s. 183-190; por. J.S. Synowiec, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Kraków 1994, s 191-252, 261-275.

[51] Dekret Cyrusa przechowany był w dziele *Inskrypcja Cylindrowa Cyrusa*, pod tytułem *Zapisek historyczny. Dotyczy domu Bożego w Jerozolimie*. Dokument uwieczniał rozporządzenia króla o charakterze administracyjnym oraz prawnym. R. Rumianek, *Interpretacja edyktu Cyrusa*, „Warszawskie Studia Teologiczne" (19) 2006, s. 153-160.

[52] Tamże, s. 155-156; MKPS, *Cyrus wydaje dekret wyzwolenia* (Ezd 1,1-11), *Wrogość wobec odbudowy świątyni* (Ezd 4,1-6,22), s. 598-599; J. Bright, *Historia Izraela*, przeł. J. Radożycki, Volumen, Warszawa 1994, s 368.

pośród was […] jako pokolenie Izraela, będą losować dziedzictwo w pokoleniu, w którym mieszka obcokrajowiec, przydzielicie mu jego dziedzictwo – wyrocznia Pana Boga" (Ez 47,21-22)[53].

W pierwszym wieku chrześcijaństwa wielu obcych i przybyszów uczęszczało regularnie do synagogi w diasporze, choć nie uważali się za prozelitów. Szukali Boga, pragnęli w synagodze słuchać Jego Słowa. Nie przyłączyli się do narodu żydowskiego, lecz przejmowali zwyczaje starotestamentalne i praktyki religijne. Papież Franciszek w *Orędziu na Światowy Dzień Migranta oraz Uchodźcy* odwołał się do starotestamentalnego prawa: „Przybysza, osiadłego wśród was, będziecie uważać za tubylca. Będziesz go miłował jak siebie samego, bo i wy byliście przybyszami w ziemi egipskiej. Ja jestem Pan, Bóg wasz" (Kpł 19,34). Przywołanie biblijnego kontekstu wyjścia Izraela z Egiptu prowadzi papieża do potwierdzenia uniwersalnej tożsamości migrantów: „Każdy cudzoziemiec, który puka do naszych drzwi, jest okazją do spotkania z Chrystusem, utożsamiającym się z cudzoziemcem przyjętym lub odrzuconym każdej epoki"(Mt 25,35-43)[54].

Migracje ukazane na kartach Nowego Testamentu mają charakter religijny: pielgrzymki do Jerozolimy w okresie żydowskich świąt (Łk 2,41-45), wędrówki Jezusa z uczniami (Łk 8,1; 9,51), misyjna działalność apostołów opisana w dziejach i listach apostolskich, wędrówki uczniów Chrystusa, wywołane prześladowaniami. Wydarzenia te były okazją dla apostołów do składania świadectwa, ich migracja stała się bezpośrednią przyczyną ekspansji chrześcijaństwa w pierwszych wiekach (Dz 8,1-8). Postawa Chrystusa wobec „obcych i przybyszów" w Nowym Testamencie zostanie ukazana na kanwie przypowieści o Miłosiernym Samarytaninie (Łk 10,25-37), spotkaniu Jezusa z Samarytanką (J 4,1-42) i scenie Sądu Ostatecznego (Mt 25,31-46). W ciągu dwóch tysięcy lat chrześcijanie poważnie traktowali orędzie Jezusa: „byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie" (Mt 25,35), żyjąc nim i wprowadzając w czyn na wiele sposobów (EMCC 12, PCUP 13).

Jezus przytoczył przypowieść o Miłosiernym Samarytaninie w odpowiedzi na pytanie uczonego w prawie: „Co mam czynić, aby osiągnąć życie wieczne?" (Łk 10,25). Uczony, podejmując dialog z Jezusem, odwołał się do znanego fragmentu Starego Testamentu, „Szema": „Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem, Panem jedynym. Będziesz miłował Pana, Boga twojego, z całego swego serca, z całej duszy swojej, ze wszystkich swych sił" (Pwt 6,4-5), dodając słowa: „całym swoim umysłem; a swego bliźniego jak siebie samego". Gdy Jezus pochwalił

---

[53] D. Gruber, *Przybysz w ziemi Izraelskiej*, w: *Tora i Nowe Przymierze*, tłum. K. Dubis, Szaron, Ustroń 2020, s. 32-38.

[54] Franciszek, *Przyjmowanie, chronienie, promocja i integracja imigrantów i uchodźców* (2018), *Orędzie na 104. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, OsRomPol (38) 2017, nr 9, s. 4; zob. A.M. Vegliò, R. Sarah, *Prezentacja dokumentu*, PCUP, s. 3.

wypowiedź uczonego w prawie, ten, chcąc się niejako usprawiedliwić, postawił kluczowe pytanie, przekazane tylko w Ewangelii według św. Łukasza (Łk 10,29): „A kto jest moim bliźnim?”[55].

„Bliźnim”, w czasach Jezusa, w społecznej świadomości był ten, kto jest najbliżej, tuż obok. Należało pomagać w pierwszej kolejności osobom z własnej grupy i własnej rasy. Jezus zwrócił uwagę, iż rannym był człowiek wędrujący z Jerozolimy do Jerycha, który był Judejczykiem. Ten, który zatrzymał się, zlitował nad nim, pomógł mu opatrzyć rany, a następnie zawiózł do gospody był Samarytaninem. Wcześniej przechodzili tamtędy kapłan, jak i lewita, którzy w pierwszej kolejności winni udzielić pomocy, a nie zrobili tego. Samarytanin uważany był przez ówczesnych Żydów za osobę godną pogardy i nieczystą, nie był zaliczany do grona bliskich, którym należy udzielić pomocy. Samarytanin, okazał się bliźnim pokrzywdzonego mężczyzny (FT 85)[56].

Samarytanie zamieszkiwali region leżący pomiędzy Judeą a Galileą. Po upadku królestwa Izraela oraz wysiedleniu jego prawowitych mieszkańców, Samaria została zaludniona narodami pogańskimi, które zmieszały się z pozostałą ludnością, łącząc kult prawdziwy z kultem własnych bóstw. Po niewoli babilońskiej nie dopuszczono Samarytan do kultu w świątyni Jerozolimskiej. Obie społeczności dzieliła głęboka nienawiść i pogarda. W starożytnych tekstach mądrościowych wspomina się o znienawidzonym narodzie Samarii, stwierdzając, że „nie jest narodem” (Syr 50,25). To również wyjaśnia, dlaczego Samarytanka, którą Jezus poprosił, by dała mu się napić wody ze Studni Jakuba, odpowiedziała stanowczo: „Jakżeż Ty, będąc Żydem, prosisz mnie, Samarytankę, bym Ci dała się napić? Żydzi bowiem z Samarytanami unikają się nawzajem” (J 4,9). Żydzi, aby oskarżyć i zdyskredytować Jezusa nazywali Go „opętanym” i „Samarytaninem” (J 8,48)[57].

Samarytanin zobaczył człowieka pobitego, którego wcześniej minęli kapłan i lewita, podszedł do niego i okazał głębokie wzruszenie. Gest zbliżenia do rannego sprawił, że ten stał mu się bliski. Kapłan uważał, że został przeznaczony do składania ofiar, lewitę interesowały bardziej lampy i kadzielnice w świątyni niż leżący przy drodze. Relacja do pobitego rozpoczęła się od spojrzenia pełnego litości i miłosierdzia. Podczas gdy tak kapłan, jak i lewita ominęli go, Samarytanin podszedł do pobitego, opatrzył i oczyścił jego rany oraz polał oliwą i winem,

---

[55] MKPS, *Dobry Samarytanin* (Łk 10, 25-37), s. 1272; M. Rosik, *Jezus i Jego misja. W kręgu Ewangelii synoptycznych*, Instytut Teologii Biblijnej Verbum, Kielce 2003, s. 140; zob. A. Jankowski, *Królestwo Boże w przypowieściach*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1992, s. 179.

[56] A. Szafulski, *Przypowieść o Miłosiernym Samarytaninie paradygmatem relacji do ubogich*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” (21) 2013), nr 2, s. 71-78.

[57] J.D. Purvis, *Samarytanie*, w: *Encyklopedia biblijna*, Oficyna Wydawnicza VOCATIO, Warszawa 1999, s. 1079-1081; MKPS*, Mądrość Syracha* (50,25-29)*. Postscriptum i epilog*, s. 854-856.

uśmierzając ból. Zawiózł go do gospody i pielęgnował, zapłacił gospodarzowi za opiekę, zapewnił o zwrocie kosztów. Po spełnieniu uczynku miłosierdzia, kontynuował swą podróż[58].

Uczony, stawiając pytanie: „Kto jest moim bliźnim?", wiedział, że dla Żydów bliźnim jest członek ich narodu, nie cudzoziemiec (Wj 20,16-17; Kpł 19,11-18). Zapewne słyszał naukę Jezusa o powszechnym braterstwie: „Jeśli miłujecie tych, którzy was miłują, cóż za nagrodę mieć będziecie? Jeśli pozdrawiacie tylko swych braci, cóż szczególnego czynicie?" (Mt 5,46-47). Jezus, wskazując na miłość bliźniego, nie wzywał do zastanawiania się, kto jest bliźnim, ale mówił, by stawać się nim. Samarytanin, przez akt miłosierdzia, przekroczył bariery kulturowe, stał się bliźnim pobitego Judejczyka. Wezwanie: „Idź, i ty czyń podobnie!" (Łk 10, 37) zaprasza uczonego do odsunięcia wszelkich dywagacji, aby w obliczu cierpienia stać się bliźnim dla każdego człowieka. Papież Franciszek w encyklice *Fratelli Tutti* przeprowadził egzegezę przypowieści o „Miłosiernym Samarytaninie", analizując kontekst współczesnej sytuacji migrantów i uchodźców. Wskazał na ostateczne źródło zbawczej miłości Boga, w Jezusie Chrystusie i w życiu Trójcy[59].

Dialog z Samarytanką składa się z dwóch części: informacji o darze Bożym określonym jako „woda żywa" (J 4,7-15) oraz odpowiedzi na pytanie: kim jest Jezus? (J 4,16-26). Studnia Jakuba w Sychar była związana z tradycją patriarchów Jakuba i Józefa. Źródło dające żywą wodę było symbolem miłości i zaślubin. Izaak, Jakub i Mojżesz spotkali swoje przyszłe żony: Rebekę, Rachelę i Seforę przy studni, symbolu życia. Studnię podarował Jakub ukochanemu synowi, Józefowi, jako symbol opatrzności Bożej (Rdz 48,22). Jezus stał się darem dla całej ludzkości, pośrednikiem Boga ofiarującym dar „żywej wody", rozumianej jako Duch Święty: „powiedział to o Duchu, którego mieli otrzymać wierzący w Niego" (J 7,39), oraz prawdziwym Bogiem: „Aby znali Ciebie, jedynego prawdziwego Boga i Tego, którego posłałeś, Jezusa Chrystusa" (J 17,3)[60].

Ewangelia nie podaje imienia kobiety z Samarii, ludu, który porzucił przymierze z Bogiem, wybierając obce bóstwa. Jezus rozpoczął dialog, prosząc o gest gościnności: „Daj mi pić" (J 4,7). Zaprosił niewiastę, by w nowy sposób odkryła i poznała tajemnicę Jego osoby. Zaproponował wybór między darem „żywej wody", a wodą ze Studni Jakuba, z której codziennie czerpie, symbolizującej tradycję i prawo. Wskazał Samarytance, że dotychczasowe objawienie nie wystarczy, by mieć prawdziwe życie. Darem, którego udzieli w przyszłości po Zmartwychwstaniu,

---

[58] Zob. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, *Miłosierny Samarytanin. Pomoce teologiczne-duszpasterskie-liturgiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne, Głogów 2013, s. 16.

[59] „Wierzymy, że Chrystus przelał Swoją krew za wszystkich i za każdego, a zatem nikt nie zostaje poza Jego wszechogarniającą miłością. A jeśli udamy się do ostatecznego źródła, jakim jest wewnętrzne życie Boga, to spotkamy wspólnotę trzech Osób Boskich, doskonałe źródło i wzór wszelkiego życia wspólnotowego" (FT 56-86).

[60] MKPS, *Głoszenie Ewangelii w Sychar i Samarii (J 4,1-42)*, s. 1327-1328.

będzie Duch Święty. To On sprawi, że Słowo Jezusa zamieszka w sercach wierzących i stanie się „źródłem życia wiecznego" (J 4,14). „On, prosząc Samarytankę o podanie wody, już ją obdarzył łaską wiary i tak gorąco pragnął jej życia z wiary, że rozpalił w niej ogień Bożej miłości"[61].

Jezus obudził w niej pragnienie wody żywej, źródła życia wiecznego. Objawił Samarytance zarówno jej osobisty grzech, jak i grzech ludu Samarii. Pięciu mężów kobiety interpretuje się symbolicznie jako pięciu bogów narodów, które Asyryjczycy osiedlili w Samarii (2 Krl 17,23-41), albo pięć ksiąg Mojżesza, uznawanych przez Samarytan. Znajomość szczegółów prywatnego życia przez Jezusa skłoniła kobietę do podjęcia dialogu z Nim. Objawił Samarii, że jest Mesjaszem (J 4,26), Bogiem wiernym przymierzu. Samarytanka szukała miłości u wielu mężów, jednak prawdziwym małżonkiem Samarii jest sam Bóg, który wszedł w przymierze ze swoim ludem. Wezwał kobietę i lud Samarii do nawrócenia, powrotu do źródła prawdziwej miłości. Postawę wiary Samarytanki oddaje egzorcyzm stosowany w obrzędzie wtajemniczenia dorosłych[62].

W dalszej części dialogu Samarytanka postawiła Jezusowi pytania: Gdzie i jak należy czcić Boga? Czy w Jerozolimie, czy na górze Garizim? Jego odpowiedź była zdumiewająca: „Prawdziwi czciciele będą oddawać cześć Ojcu w Duchu i Prawdzie" (J 4,23-25). Jezus ogłosił kres kultu związanego ze świątynią i prawem, zapowiedział nowy sposób składania czci Bogu Ojcu. Przesunął centrum uwagi z miejsca kultu na jego znaczenie. Bóg uzdalnia wierzących do prawdziwego kultu. Samarytanka zostawiła swój dzban, którym czerpała wodę ze Studni Jakuba, co stanowiło symbol zerwania z przeszłością (J 4,28). Odkryła w Jezusie „źródło wody żywej", poszła do miasta, by opowiedzieć mieszkańcom o spotkaniu z Jezusem. Jej osobiste świadectwo, *martyria* stało się „znakiem", który poruszył serca Samarytan i skłonił ich do wyruszenia w drogę ku Jezusowi. Ich wiara osiągnie pełnię w spotkaniu Go, gdy przyjmą Jego Słowo i Osobę jako Zbawiciela[63].

Spotkanie z Samarytanką przy studni Jakuba należy do Ewangelii, które ukazują spotkanie Jezusa z ludźmi z daleka, spoza kręgu słuchaczy Jego nauczania, ujawniają istotę chrześcijańskiego posłannictwa i zbawczej misji. Apostołowie wyrażali zdziwienie, że doszło do dialogu i spotkania, pochodzenie, styl życia, fakt bycia kobietą powinny być wystarczającymi powodami odrzucenia spotkania. Jezus nie kierował się jednak uprzedzeniami, wszedł w dialog, słuchał jej głosu, mówił do jej serca, doprowadził do wiary, uczynił zwiastunką Dobrej Nowiny. Świadectwo kobiety

---

[61] Fragment prefacji na III Niedzielę Wielkiego Postu, *Wiara Samarytanki*, w: *Mszał Rzymski dla diecezji polskich*, wydanie drugie poszerzone, Pallotinum, Poznań 2010, s. 31.

[62] „Boże, Ty zesłałeś nam swego Syna jako Zbawiciela. Spraw, aby ci wybrani, którzy jak kobieta z Samarii pragną zaczerpnąć wody żywej, nawróceni słowem Pańskim, wyznali, że krępują ich własne grzechy i słabości", w: *Obrzędy Chrześcijańskiego Wtajemniczenia Dorosłych*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2008, s. 77-78.

[63] MKPS, *Ewangelia św. Jana. Kim jest Jezus* (J 4,16-26), s. 1328.

sprawiło, że poszerzył się zakres Jego oddziaływania wśród Samarytan, wyznali wiarę, „że On jest prawdziwie Zbawicielem świata” (J 4,42). Współczesny Kościół naśladuje Chrystusa, staje się studnią Jakuba, do której pielgrzymują w upale dnia, „ludzie z daleka” spragnieni tajemniczych słów o wodzie żywej, gotowi odkryć w osobie Jezusa Zbawiciela świata. Dobra Nowina dotyczy obywateli całego świata, którzy pragną spotkać Go i odkryć Ewangelię o Nim (EiE 58).

Fragment biblijny z dwudziestego piątego rozdziału Ewangelii św. Mateusza (Mt 25,31-46) stanowi końcową sekcję dyskursu eschatologicznego. Pojawia się w niej motyw przyjścia Syna Człowieczego oraz Sądu Ostatecznego. Elementy paraboliczne perykopy (król, owce i kozły) wyraźnie odwołują się do przyszłych wydarzeń. Tłem starotestamentalnym motywu nadejścia Syna Człowieczego jest apokaliptyczna wizja z Księgi Daniela, gdzie pojawia się tajemnicza postać przybywająca na obłokach niebieskich (Dn 7,13-14). Zgromadzenie „wszystkich narodów” oznacza mieszkańców całej ziemi, w tym chrześcijan i niechrześcijan, pogan i Żydów (EMCC 12)[64].

W uzasadnieniu osądu błogosławionych i przeklętych, stojących po lewej i prawej stronie, pojawia się sześć uczynków miłosierdzia wobec potrzebujących. W perykopie lista uczynków miłosierdzia pojawia się czterokrotnie z powtórzeniami[65]. Centralną zasadą dla analizowanego fragmentu jest stwierdzenie: „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, mnieście uczynili” (Mt 25,40). W interpretacji perykopy podkreśla się upatrywanie „jednego z tych braci moich najmniejszych” w każdym potrzebującym, bez względu na jego religię czy światopogląd. W Ewangelii Mateusza Jezus nazywa swoich uczniów „braćmi” (Mt 12,48-49; 28,10), podobnie jak dzieje się w tekstach innych apostołów (J 20,17; Rz 8,29; Hbr 2,11-12). „Elachistos-najmniejszy” ma swój odpowiednik w „mikros-mały” w odniesieniu do uczniów[66].

Wszyscy, którzy przyjmują znajdujących się w potrzebie i wykluczonych, nazwani są tutaj „sprawiedliwymi”. Oznacza to, że królestwa sprawiedliwości nie osiąga się poprzez przestrzeganie norm i przepisów prawa, ale przez przyjęcie potrzebujących i troskę o nich. Sprawiedliwi nawet nie wiedzą, kiedy przyjmują Jezusa w potrzebie, nie rozpoznają tego, że jest on obecny w „braciach najmniejszych”. W Ewangelii Mateusza wyrażenie „bracia moi najmniejsi” wskazuje na uczniów,

---

64 R. Tomaszewski, *Komentarz egzegetyczny do (Mt 25,31-46)*, s. 2-3, https://www.egzegeza.pl/egzegezy/PSNRK15_11_2015_Mt-25-31-46-egzegeza.pl.pdf (dostęp: 28.04.2022).

65 Lista uczynków miłosierdzia reprezentuje zaspokojenie podstawowych potrzeb związanym z uczuciem głodu, pragnienia, okrycia nagości oraz uciążliwości bycia przybyszem, chorym i więźniem. Połączenie powyższych potrzeb można odnaleźć w księdza Hioba (głód, pragnienie, okrycie nagości, przyjęcie obcych Hi 22,6-7); proroków Izajasza i Ezechiela, (głód i nagość Iz 58,7; Ez 18,7), w innych księgach (odwiedzanie i modlitwa za chorych: Syr 7,35; Jk 5,14; pamięć o więźniach: Hbr 13,3). MKPS, Ewangelia św. Mateusza, *Sąd nad narodami*, Mt (25,31-46), s. 1201.

66 Interpretację wspiera ewangelista Mateusz: „Kto was przyjmuje, mnie przyjmuje, a kto mnie przyjmuje, przyjmuje tego, który mnie posłał” (Mt 10,42), zob. W. Szczerba, M. Turowski, J. Zieliński, *Teologia bliźniego*. *Obraz bliźniego a obraz Boga w religiach monoteistycznych*, Muzułmańskie Stowarzyszenie Kulturalne, Białystok 2010.

którzy są najbardziej opuszczeni i zaniedbani, nie mają miejsca i nie są nigdzie przyjmowani. Chrystus utożsamia się z wykluczonymi, tymi którzy nie mają miejsca w społeczeństwie, „sprawiedliwi i błogosławieni mojego Ojca" pochodzą ze wszystkich ludów i narodów, wspólnot, które z miłością przyjmują innych z całkowitą otwartością i gościnnością (PCUP 13-14).

Omawiany fragment Ewangelii zawiera obwieszczenie wyroku dla tych po lewej stronie sędziego. Jezus ustami Króla artykułuje centralną zasadę perykopy, zgodnie z którą nie usłużywszy „jednemu z tych najmniejszych", nie usłużyli oni samemu Chrystusowi. Dlatego nazywani są „przeklętymi" i przeznaczonymi na „wieczny ogień", przygotowany dla „diabła i jego aniołów". Ewangelista posługuje się językiem symbolicznym, by powiedzieć, że osoby te nie wejdą do Królestwa. Powód jest jeden: nie przyjęli Jezusa w osobie głodnego i spragnionego, przybysza, nagiego, chorego i więźnia. To nie Jezus uniemożliwia im wejście do Królestwa, ale ich sposób życia, utrudniający rozpoznanie Go w osobie najmniejszego. Cała perykopa kończy się konkluzją, która przypieczętowuje los sprawiedliwych i niesprawiedliwych (Dn 12,2-3; J 5,29)[67].

Nowy Testament świadczy, że wspólnota Kościoła odkryła w migrantach Jego oblicze, tego, który był przybyszem (Mt 25,35), w Maryi zaś dostrzegła ikonę kobiety wędrującej (Łk 1,39-45)[68]. Życie i nauczanie Jezusa Chrystusa nadało migracjom znaczenie religijnej wędrówki, drogi do domu Ojca, a „Chrystus spośród wszystkich doświadczeń ludzkich wybrał doświadczenie migracji jako symbol planu zbawienia człowieka"[69]. Chrześcijanin może odkryć w obcokrajowcu samego Chrystusa, który narodził się w stajni i jako obcy uciekał do Egiptu (Mt 2,13), mieszkał między nami (J 1,11-14); życie publiczne spędził jako wędrowiec, przemierzając „miasta i wioski" (Łk 13,22). Wydany przez własny naród doświadczył prześladowania, uwięzienia, został skazany na śmierć. Zmartwychwstały, nadal obcy, nieznany, ukazał się na drodze do Emaus dwóm uczniom, którzy rozpoznali Go po łamaniu chleba (Łk 24,35). Chrześcijanie wszystkich czasów naśladują Chrystusa, wędrowca, „który nie ma miejsca, gdzie by głowę mógł położyć" (EMCC 15).

Kościół jest powołany przez Chrystusa, by wyprowadzać ludzkość z tej ziemi do Królestwa Niebieskiego, które będzie przebywaniem w domu Ojca, miejscem wiecznego odpoczynku wierzących w Niego. Maryja stała się wzorem migracji i opiekunką migrantów, była tak jak Jezus

---

[67] M.S. Wróbel, *Słowo na Niedzielę Chrystusa Króla Wszechświata (Mt 25,31-46) – Sąd Syna Człowieczego*, https://sfd.kuria.lublin.pl/index.php/slowo-na-niedziele/4980-chrystusa-krola-wszechswiata-mt-25-31-46-sad-syna-czlowieczego (dostęp: 28.04.2022).

[68] A. Wojtczak, *Teologiczna wymowa maryjnego tytułu „Pociecha migrantów" według papieża Franciszka*, „Collectanea Theologica" (91) 2021, nr 1, 77-100.

[69] Jan Paweł II, *Całe życie chrześcijańskie jest wielkim pielgrzymowaniem do domu Ojca. Orędzie na Światowy Dzień Migranta* (2.02.1999), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/dz_migranta_02021999 (dostęp: 30.04.2022).

pielgrzymem i cudzoziemcem począwszy od wyprawy do krewnej Elżbiety (Łk 1,39-56) przez podróż do Betlejem (Łk 2,1-5) po emigrację do Egiptu (Mt 2,13-15). Papież Jan Paweł II wskazał na eklezjalny i eschatologiczny aspekt życia Maryi: „Nie chodzi tutaj tylko o dzieje samej Dziewicy Matki, o Jej szczególną drogę wiary, ale o dzieje całego Ludu Bożego, o wszystkich, którzy uczestniczą w tejże pielgrzymce wiary”[70]. Maryja stała się dla każdego chrześcijanina, dla całego Ludu Bożego żywą ikoną migrującej kobiety, „Madonną ludzi w drodze” (RM 25)[71].

Ekspansja chrześcijaństwa w pierwszych wiekach była wynikiem działalności misyjnej oraz ewangelizacyjnej apostołów, ich świadectwa i męczeństwa. Kamieniem węgielnym ich działalności stała się sukcesja apostolska. Oprócz św. Pawła, który nie był jednym z Dwunastu, Nowy Testament nie podał zbyt wielu informacji o działalności apostołów z wyjątkiem wczesnych działań misyjnych św. Piotra i św. Filipa. Świadectwo o działalności apostolskiej podali ojcowie Kościoła[72] i wielu pisarzy chrześcijańskich. Wśród nich Tertulian, który w dziele apologetycznym *De praescriptione haereticorum* opisywał ich działalność misyjną: „Apostołowie zaczęli najpierw w Judei dawać świadectwo wiary w Jezusa Chrystusa, organizować społeczności kościelne, a następnie rozeszli się po całym ówczesnym świecie i rozpowszechniali tę samą naukę wiary między narodami”[73].

Historia migracji całych wspólnot opowiada, w jaki sposób chrześcijaństwo rozwinęło się do tego stopnia, że uzyskało status religii światowej. Pierwsza fala migracji, która radykalnie zmieniła oblicze chrześcijaństwa, z „żydowskiej sekty” na religię o zasięgu ogólnoświatowym, miała miejsce po zniszczeniu świątyni w Jerozolimie w 70 r. Żydowska diaspora odegrała istotną rolę w szerzeniu chrześcijaństwa w pierwszych wiekach. W działalności apostolskiej św. Pawła pojawiają się wzmianki, że najpierw głosił Słowo Boże wśród Żydów, w ich synagogach. Choć misja nauczania Żydów nie zawsze przynosiła efekty, to pierwsi nawróceni wczesnego Kościoła: Tytus, Tymoteusz, Apollo, Pryscylla, Akwila, Barnaba wywodzili się z diaspory żydowskiej[74].

---

[70] Jan Paweł II, *Maryja punktem odniesienia dla migrantów i uchodźców. Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (4.10.1988), nr 2, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/migranci_04101988.html (dostęp: 30.04.2022).

[71] A. Lysy, *Troska pasterska o życie chrześcijańskie migranta w świetle nauczania Jana Pawła II*, Hlondianum, Poznań 2015, s. 98

[72] Według EMCC 11 są to m.in.: Klemens Rzymski, *List do Koryntian*, X-XII; *Didaché*, XI; *Konstytucje Świętych Apostołów*, VII; Justyn, *Apologia I*, 67; Tertulian, *Apologeticum*, 39; *De praescriptione haereticorum* 20.

[73] „Pozakładali w poszczególnych miastach Kościoły, od których wszystkie inne przyjęły nasiona wiary oraz ziarna nauki i przejmują je aż po dzień dzisiejszy. W ten sposób powstały społeczności kościelne, które posiadają charakter apostolski, bo są latoroślami społeczności założonych przez Apostołów”, Tertulian, *Preskrypcja przeciw heretykom*, Ultramontes, Kraków 2012, nr 20, s. 24.

[74] P.C. Phan, *Deus Migrator, God the Migrant: Migration of Theology and Theology of Migration*, „Theological Studies” 2016, vol. 77(4), s. 845-868

Po pierwszej fali migracji doszło do kolejnej, na dużo większą skalę. Zniszczenie świątyni oraz następujące po nim tłumienie żydowskich buntów w latach 115-117 i 132-135 n.e. wywołało migracje Żydów i pierwszych chrześcijan. Wspólnota chrześcijańska, licząca wielu wyznawców, emigrowała z Jerozolimy i Palestyny, jedni z przymusu, inni dobrowolnie, w różne części świata. Druga fala migracji sprawiła, że jej uczestnicy trafili do pięciu głównych ośrodków, w których stworzyli tętniące życiem społeczności zorientowane na działalność misyjną. Pierwszym z nich była Mezopotamia i Syria z trzema głównymi miastami: Antiochią, Damaszkiem i Edessą; drugim, Grecja i Azja Mniejsza; trzecim, region śródziemnomorski, obszar dzisiejszych Włoch, Francji, Hiszpanii i Afryki Północnej; czwartym, Egipt, z Aleksandrią; piątym, Azja (Indie)[75].

W pierwotnej wspólnocie chrześcijańskiej kultura przyjęcia i goszczenia podróżnych były obowiązującymi praktykami. Chrześcijanie otrzymywali gościnę, organizowaną z wyprzedzeniem albo spontanicznie (Dz 16,15). Apostołowie kładli nacisk na gościnność (1P 4,9; 3J 5), listy pasterskie zalecały ją szczególnie biskupom (1 Tm 3,2; Tt 1,8). Była to praktyka, dzięki której chrześcijanie odpowiadali na potrzeby wędrownych misjonarzy, przywódców religijnych, będących na wygnaniu, oraz ubogich braci i sióstr. Naśladowanie Chrystusa oznaczało pójście za Nim i bycie przechodniem na świecie: „nie mamy tutaj trwałego miasta, ale szukamy tego, które ma przyjść" (Hbr 13,14). Wierzący był obcym, *pároikos* tam, gdzie przebywał (1P 1,1; 2,11). Zmysł gościnności oraz kultura przyjęcia były tak samo ważne jak przykazanie miłości (EMCC 16)[76].

O chrześcijanach jako „obcych i przybyszach" mówił autor *Listu do Diogneta* (*Epistula ad Diognetum*), apologii chrześcijańskiej, złożonej z dwunastu rozdziałów, która powstała pod koniec II wieku, odnalezionej wśród pism greckiego filozofa i apologety chrześcijańskiego św. Justyna. Adresat listu, Diognet, pragnąc poznać religię chrześcijańską, zadawał pytania na temat wiary, kultu zasad moralnych, stanowiska wobec religii świata[77]. Otrzymywał on wykładnię o chrześcijanach w świecie, ich zwyczajach: „mieszkają każdy we własnej ojczyźnie, lecz niby obcy przybysze", „każda ziemia obca jest im ojczyzną, każda ojczyzna ziemią obcą", „przebywają na ziemi, lecz są

---

[75] Tamże, s. 848-850.

[76] Dar gościnności: „wspierajcie świętych w potrzebach, okazujcie gościnność" (Rz 12,13); „gościnności nie zapominajcie; przez nią bowiem niektórzy, nie wiedząc o tym, aniołów gościli" (Hbr 13,2). Gościnny dom odzwierciedlał miejsce, do którego Bóg zaprosił ludzi będących gośćmi i pielgrzymami. Inne formy świadectwa chrześcijańskiej gościnności, F. Mickiewicz, *Biblijne podstawy gościnności*, „Communio" (20) 2000, nr 3, s. 61-68.

[77] „Widzę, dostojny Diognecie, że bardzo gorliwie starasz się poznać religię chrześcijan, jasno i precyzyjnie formułując dotyczące ich pytania: Jakiemu Bogu zawierzyli? Jaki kult Mu oddają? […] Skąd się bierze ich wielka miłość wzajemna? I dlaczego wreszcie ten lud, ten nowy rodzaj życia, pojawił się dopiero teraz na świecie, a nie wcześniej?", *Do Diogneta I.1*, w: *Pierwsi świadkowie. Pisma ojców Apostolskich*, przeł. A. Świderkówna, red. M. Starowieyski, Wydawnictwo „M", Kraków 1998, https://opusdei.org/pl-pl/article/list-do-diogneta/ (dostęp: 30.04.2022).

obywatelami nieba […] chrześcijanie mieszkają w świecie, a jednak nie są ze świata”[78]. W innym fragmencie, dotyczącym szczęścia chrześcijan, autor listu ukazuje miłość Boga i bliźniego jako naczelną zasadę chrześcijaństwa: „dążyć do przewagi nad słabszymi, bogacić się czy też krzywdzić ubogich, to wszystko szczęścia nie przynosi […] kto jednak bierze na siebie brzemię bliźniego, kto będąc w czymś bogatszy, użycza ze swych dóbr mniej szczęśliwemu […] naśladuje Boga”[79].

Nauka dwunastu apostołów (*Didache*)*,* anonimowy traktat starożytnego chrześcijaństwa, to jedno z najstarszych pism patrystycznych, apokryf niewłączony do ksiąg Nowego Testamentu, zachowany w rękopisie *Codex Hierosolymitanus* z 1056 r. Jego autor wzywał uczniów Chrystusa do praktykowania kultury przyjęcia, solidarności i gościnności na rzecz przybyszów. Według niego gościnność była wyróżniającą się cechą chrześcijańskiego życia. W części dzieła, gdzie mowa jest o wysłańcach i prorokach, autor zachęca do gościny, aby przyjmować ich jak Pana: „Jeśli więc ktoś przyszedłby i nauczał was tego wszystkiego, co już zostało powiedziane, przyjmijcie go, pomóżcie przybyszowi […] każdy wysłannik, który przychodzi do was, niech zostanie przyjęty jak Pan”. We fragmencie, który mówi o przyjęciu podróżujących, wzywa do udzielenia pomocy przybyszom, „Niech zostanie przyjęty każdy, kto przychodzi do was w imieniu Pana (Mt 21,9)[80].

Dla Tertuliana symbolem rozpoznawczym, jednoczącym i uprawniającym do gościnności była wspólnota nauki i modlitwy, wierność przekazywanej tradycji oraz więzi braterskie Kościoła[81]. Pokój, dar Ducha Świętego, polegał nie tylko na wspólnocie kultu, ale na uczestnictwie w życiu Kościoła, a przez to żywej łączności z Bogiem. *Tessera* (tabliczka) była symbolem gościnności, dwóch ludzi dzieliło się jedną tabliczką, posiadanie jednego jej kawałka uprawniało do gościnności u posiadacza drugiego, kawałki jednej tabliczki były znakiem rozpoznania i jedności. Grzesznicy byli wyłączeni ze wspólnoty kościelnej, pozbawieni jedności i pokoju z Bogiem oraz wiernymi.

---

[78] „Podejmują wszystkie obowiązki jak obywatele i znoszą wszystkie ciężary jak cudzoziemcy […]. Przebywają na ziemi, lecz są obywatelami nieba”, Z *Listu do Diognet. Chrześcijanie w świecie (nr 5-6)*, cyt. za: *Liturgia Godzin*, t. 2, *Wielki Post, Okres Wielkanocny*, Pallotinum, Poznań 1984, s. 658-659.

[79] „Kto uważa, że wszystko, co ma otrzymał od Boga i daje potrzebującym, stając się sam niejako bogiem dla tych, których obdarza, ten prawdziwie naśladuje Boga”, *Do Diogneta X. 5-6*; w: *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*; J. Gocko, *Istotne aspekty teologii migracji*, s. 53-54.

[80] „Potem zbadawszy go, poznacie się, rozeznanie mając, co prawe, a co lewe […] Niech nie zostanie u was dłużej niż dwa dni, a jeżeli byłaby konieczność, trzy. Jeżeli natomiast chciałby u was osiąść, a jest rzemieślnikiem, niech pracuje i je (2 Te 3,10). Jeśli zaś nie posiada rzemiosła, pomyślcie zawczasu, według waszego rozeznania, aby chrześcijanin nie żył wśród was bezczynnie, zwolennik Pomazańca”, *Didaché*, XI. 1-4, XII. 1-5, https://ruchbiblijny.pl/ebook/didache.pdf (dostęp: 30.04.2022)

[81] „Zgodnie z tą zasadą, chociaż istnieje wiele rozmaitych kościołów, to jednak jeden jest tylko Kościół, założony przez Apostołów, to jest Kościół pierwotny, z którego wszystkie inne biorą swój początek. Przez ten fakt, wszystkie kościoły są również pierwotne, i apostolskie, bo wszystkie stanowią jeden tylko Kościół. Tej jedności dowodzi również: łączność wszystkich w pokoju, nazywanie się wzajemnie braćmi, oraz przestrzeganie więzów gościnności. Tymi trzema prawami nie kieruje inna zasada, jak właśnie jedność tej samej nauki, przekazywanej tą samą tradycją”, Tertulian, *Preskrypcja przeciw heretykom*, nr 20, s. 24-25.

Tertulian, św. Cyprian i inni Ojcowie Kościoła traktowali chrześcijan jako członków jednej wielkiej rodziny Bożej. W ich nauczaniu chrześcijanie byli domownikami Boga, natomiast Żydzi i poganie znajdowali się poza Jego domem (Ef 2,19; Gal 6,10; Dz 1,15)[82].

Św. Ireneusz w pismach *Przeciw herezjom* wymierzonych przeciwko błędom wczesnego chrześcijaństwa zawarł zasady, według których poznaje się prawdziwy Kościół Chrystusowy, od czasów Boskiego założyciela przekazujący niepodlegającą zmianom doktrynę wiary. Kościół ten był zapowiedziany przez proroków, potwierdzony przez nauczanie Jezusa i świadectwo Apostołów, a jego świętość przypieczętowała krew męczenników. Św. Ireneusz z historii o Abrahamie wydobył istotny przymiot patriarchy, nazywając go „człowiekiem Słowa". Objawienie Boga stało u początku narracji biblijnej, która wiodła Abrahama od powołania przez obietnicę potomstwa i przymierze aż do uformowania ludu Bożego podczas *exodusu* (Wj 19,5-6). Ireneusz mówił o dziele zbawczym Chrystusa, który przez wcielenie, śmierć i zmartwychwstanie zbawił rodzaj ludzki. Zbawienie to przyjmuje się, przez osobistą decyzję, jako wolny akt wyboru (Por. Dz 2,37-38; Dz 3,19)[83].

Klemens Rzymski w *Liście do Koryntian* chwalił wiarę i posłuszeństwo Abrahama, przez które Bóg rozpoczął historię zbawienia całej ludzkości. Abraham, nazwany w Biblii przyjacielem Boga, okazał się wierny w swym posłuszeństwie i odziedziczył Boże obietnice. Św. Klemens, gdy wystąpiły poważne spory między braćmi w Koryncie, wysłał list, by ich pojednać, odbudować ich wiarę oraz głosić tradycję, jaką otrzymał od apostołów. Wzywał wiernych do pokory i miłości braterskiej, dwóch ważnych cnót w życiu chrześcijanina[84]. Święty Augustyn, biskup Hippony zachęcał kapłanów, by mimo niebezpieczeństwa w żaden sposób nie zostawiali trzody bez pasterza, prowadzili ją, a gdy trzeba podążali za nią. Ukazywał korzyści, wynikające z przebywania z nimi, przepowiadał nieuniknione nieszczęścia, jakie nastąpią, gdy je opuszczą. To aktualne wskazania dla duszpasterzy wszystkich czasów, oddających się posłudze migrantom i uchodźcom[85].

---

[82] E. Stanula, *Św. Cyprian. Listy*, tłum. W. Szadurski, M. Michalski, ATK, Warszawa 1969, listy 15-23.

[83] Zob. Ireneusz z Lyonu, Bóg w Ciele i Krwi, tłum. W. Myszor, BOK 16, Kraków 2001; Chwałą Boga żyjący człowiek, oprac. J. Comby, D Singels, tłum. W. Myszor, BOK, Kraków 1999.

[84] Według nauki św. Klemensa, Bóg Ojciec posłał Chrystusa, a On apostołów, ci zaś ustanowili swoich następców. To wszystko działo się „w odpowiedniej kolejności i zgodnie z wolą Bożą", bo Kościół jest darem Bożym, a nie dziełem ludzkim, „jego struktura sakramentalna jest nie tylko gwarancją wspólnego ładu, ale uprzedzającego daru Bożego, którego potrzebujemy", w: Benedykt XVI, *Św. Klemens Rzymski. Katecheza podczas audiencji generalnej*, 7.03.2007, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/audiencje/ag_07032007.html (dostęp: 30.04.2022).

[85] „Tam, gdzie zabraknie sług ołtarza, jakaż zguba czeka na tych, którzy schodzą z tego świata bez chrztu św. lub z ciężarem grzechu. Jak wielka żałość wiernych, którzy w życiu wiecznym nie będą mieli ze sobą swoich najbliższych. Jak narzekać będą wszyscy i jak bluźnić niektórzy, że brakło im kapłanów i ich posługiwania. Jeżeli znajdą się kapłani, to w miarę sił, jakich udziela im Pan, jest również pomoc dla wszystkich, jedni otrzymują chrzest, inni pojednanie, nikt nie jest pozbawiony uczestnictwa w Ciele Pańskim", Św. Augustyn, *List 228*, cyt. za: Pius XI, *Konstytucja Apostolska „Exsul Familia"*, „Studia Polonijne" (4)1981, s. 16.

2. Troska o migrantów w świetle nauczania Kościoła współczesnego

Podstawowymi dokumentami Kościoła z dziedziny duszpasterstwa migrantów bezpośrednio przed i po Vaticanum II były: konstytucja apostolska papieża Piusa XII, *Exsul familia* (1952); motu proprio papieża Pawła VI, *Pastoralis migratorum cura* (1969) i *Apostolicae caritatis* (1970) oraz instrukcja Kongregacji Biskupów *De pastorali migratorum cura* (1969)[86]. Jedynie *Exsul familia* pochodzi z okresu przedsoborowego, natomiast pozostałe dokumenty zostały wydane po Soborze. Między konstytucją a pozostałymi dokumentami posoborowymi zachodzą istotne różnice dotyczące zakresu oddziaływania przepisów prawnych. J. Bakalarz podkreślił zbieżność podstawowej tezy dokumentów, jaką było uznanie potrzeby opieki nad migrantami we wszystkich dziedzinach życia. Kościół w dokumentach tych zobowiązał się do opieki nad migrantami, w nadzwyczajny sposób wypełniając swą zbawczą misję. U podstaw obowiązku specjalnej troski nad migrantami znajdują się przesłanki wynikające z prawa naturalnego i prawa Bożego (DPMC 11, EMCC 20)[87].

Konstytucję *Exsul familia* uważa się za „wielką kartę" myśli Kościoła o migracjach. Była pierwszym oficjalnym dokumentem Stolicy Apostolskiej, w którym nakreślono z punktu widzenia historycznego i kanonicznego program duszpasterski dla migrantów. Forma dokumentu, wydanego w randze konstytucji apostolskiej wskazywała, że zawiera fundamentalne zasady i normy prawne, których celem było zabezpieczenie religijnej i społecznej opieki nad migrantami. *Exsul familia* odpowiedziała na potrzebę, aby zebrać dziedzictwo poprzednich wieków oraz ukierunkować ku duszpasterstwu integralnemu. Przyjęta z radością w środowiskach emigrantów, umocniła pozycję misjonarzy, zapewniła im samodzielność i znaczną autonomię wobec miejscowych duszpasterzy, zabezpieczyła prawa i dała oparcie w strukturze wyspecjalizowanego duszpasterstwa migracyjnego. Dokument zaopatrzony w źródłowe noty składa się z części historycznej i normatywnej[88].

W części historycznej papież nawiązał do sytuacji wygnania i tułaczki Świętej Rodziny, będącej symbolem i wzorem życia wszystkich migrantów, którym Kościół przychodził z pomocą. Korzystając z archiwów Kurii Rzymskiej, Pius XII przypominał działalność Kościoła na rzecz niewolników i pielgrzymów, migrantów i uchodźców w starożytności i średniowieczu. Papież

---

[86] Pius XII, *Konstytucja apostolska „Exsul Familia"*, w: *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad emigrantami*, „Studia Polonijne" (4) 1981, s. 15-58; Paweł VI, *Motu proprio „Pastoralis migratorum cura"*; tamże, s. 59-60; Kongregacja ds. Biskupów, *Instrukcja „De pastorali migratorum cura"*, tamże, s. 60-86; Paweł VI, *Motu proprio „Apostolicae caritatis"*, tamże, s. 87-89.

[87] „Migranci mają naturalne prawo do zachowania własnej spuścizny duchowej, w tym również ojczystej mowy. Kościół winien te wartości respektować w wykonywaniu swej zbawczej misji wobec migrantów", J. Bakalarz, *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad emigrantami*, s. 5-14.

[88] Pius XII, *Konstytucja apostolska „Exsul Familia"*, s. 15-58.

omówił działalność Kościoła w czasach nowożytnych, wspominając XIX- i XX-wieczne inicjatywy biskupów J. Bonomelliego i J.B. Scalabriniego, św. Franciszki Cabrini oraz oficjalną działalność papieży: Leona XIII, Piusa X, Benedykta XV, Piusa XI i Piusa XII. W wykazie działań Kościoła na rzecz migrantów autor zwracał uwagę na akty prawodawcze papieży, różne formy działalności, zwłaszcza na instytucje opiekuńcze i seminaria duchowne. Papież wspomniał uchwałę Soboru Laterańskiego IV (1215), która nakazywała biskupom ustanowienie duszpasterzy migrantów[89].

Drugą część normatywną konstytucji *Exsul Familia* można uznać za pierwszą kodyfikację prawa kanonicznego w zakresie duszpasterstwa migrantów, które porządkowało i rozbudowywało organizację duszpasterstwa „ludzi w drodze". W czterech rozdziałach papież nakreślił zadania oraz kompetencje Kongregacji Konsystorza i pomocniczych instytucji takich jak: urząd delegata do spraw emigracji, misjonarza i kapelana migrantów, określił również obowiązki ordynariusza miejsca dla imigrantów. W strukturze organizacyjnej duszpasterstwa centralną rolę spełniała Kongregacja Konsystorza, a biskupi zajmowali odległe miejsce. Mieli władzę nad misjonarzami migrantów i prawo kierowania ich pracą, bez oddziaływania pasterskiego. Konstytucja przyznawała autonomię duszpasterstwu emigracyjnemu, potwierdziła zasadniczą odpowiedzialność biskupa diecezji za opiekę duszpasterską nad migrantami. Przyczyniła się do rozwoju i upowszechnienia duszpasterstwa migracyjnego w całym Kościele. Dokument obowiązywał do Vaticanum II[90].

Sobór Watykański II[91] wypracował ważne linie kierunkowe odnoszące się do duszpasterstwa migrantów i uchodźców, zachęcając chrześcijan do poznania zjawiska migracji, uświadomienia wpływu emigracji na egzystencję człowieka we współczesnym świecie i Kościele (KDK 63-66). Vaticanum II umieścił prawo do migracji wśród praw podstawowych człowieka, wskazał również na odpowiedzialnych za jego przestrzeganie i sytuacje, które zmuszają do skorzystania z tego

---

[89] „Ponieważ w wielu miejscach w granicach jednego miasta i diecezji pomieszała się ludność mówiąca różnymi językami, mająca jedną wiarę, ale różne obrządki i zwyczaje, nakazujemy stanowczo, aby biskupi tychże miast i diecezji zatroszczyli się się o wyznaczenie odpowiednich ludzi, którzy według różnych obrządków i w różnych językach mogliby sprawować dla wiernych święte obrzędy, udzielać sakramentów i nauczać ich zarówno słowem, jak i przykładem", Sobór Lateraneński IV c. IX. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XXII 998, Venetis 1778, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 2, oprac. A. Baron, H. Pietras, WAM, Kraków 2003, s. 244.

[90] Pius XII, *Konstytucja apostolska „Exsul Familia"*, s. 48-58.

[91] Sobór Watykański II zainaugurował swoją działalność 11 października 1962 r., za pontyfikatu papieża Jana XXIII, a zakończył 8 grudnia 1965 r., w uroczystość Niepokalanego Poczęcia NMP, za pontyfikatu papieża Pawła VI. Uczestnicy, duchowni i świeccy, prowadzili dyskusję na temat sytuacji i życia Kościoła we współczesnym świecie, poszukiwali odpowiedzi na wyzwania, z którymi spotykają się współcześni chrześcijanie. Sobór ogłosił cztery konstytucje, trzy deklaracje i dziewięć dekretów, był często porównywany do soboru Trydenckiego (1545-1563). Jego rola w XX wieku i w przyszłości Kościoła stała się przedmiotem historycznej, teologicznej i doktrynalnej debaty. Wśród uczestników soboru byli późniejsi papieże: Jan Paweł II, Benedykt XVI oraz wielu przedstawicieli innych religii chrześcijańskich i niechrześcijańskich. Vaticanum II był soborem powszechnym, ekumenicznym, łac. „oecumenicus" oznaczało w świecie rzymskim zwołany z całej „okrągłej ziemi", „orbis terrarium". Vaticanum II obradował podczas czterech sesji, językiem urzędowym był język łaciński. Zob. K. Wojtyła, *Wstęp ogólny*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 10-21.

prawa. Realizacja prawa do migracji w soborowej doktrynie uzależniona była od kontekstu warunków egzystencjalnych, od niepewności codziennego życia, braku poszanowania godności człowieka, potrzeby wyrównywania warunków życia, zaspokojenia potrzeb (KDK 84).

Sobór przyznał władzy cywilnej prawo do regulowania przepływu migracji w kontekście życia społecznego (KDK 87). Politykom i osobom odpowiedzialnym za kierowanie procesami społecznymi i ekonomicznymi nakazał konieczność przestrzegania „słusznego prawa osobowego do migracji". Emigracja była konsekwencją niemożności realizacji wrodzonego prawa człowieka do dysponowania dobrami materialnymi i duchowymi, pozwalała na szybszy rozwój osobowości. Prawo do emigracji i do imigracji opierało się na „dobru wspólnym" przewyższającym dobro jednostki (KDK 26). Nauczanie Soboru broniło prawa emigrantów do godziwej pracy i płacy[92]. Lud Boży powinien wielkodusznie zająć się problemem emigracji na świecie, a świeccy chrześcijanie podjąć współpracę w różnych sektorach i obszarach społeczeństwa (DA 10), stając się „bliźnimi" dla emigrantów (KDK 27). Ojcowie Vaticanum II zauważyli nasilający się ustawicznie ruch ludnościowy i fakt, że ludzie skłonieni różnymi powodami do zmiany miejsca pobytu zmieniają sposób swego życia (KDK 6). Zmiany w porządku społecznym narodów i państw, mające zasięg międzykontynentalny, nie zawsze będą możliwe do pogodzenia z misją Kościoła[93].

Ojcowie soboru zauważyli, że migracje będą tworzyć podstawę przyszłości świata, dlatego opowiedzieli się za sprawdzonymi już w historii chrześcijaństwa propozycjami duszpasterstwa: kulturą gościnności, ochroną praw migrantów, zaangażowaniem misyjnym na rzecz uchodźców. Podkreślili troskę Kościoła, który odkrywa w migrantach autentyczne wartości i uważa ich za wielkie bogactwo. Podejmując się interpretacji „znaków czasu", do których zaliczyli fenomen migracji, podkreślali, że sprawą całego Ludu Bożego, a szczególnie duszpasterzy i teologów, jest wsłuchiwanie się z pomocą Ducha Świętego w głosy współczesności, rozróżnianie ich, tłumaczenie i osądzanie w świetle słowa Bożego: „by Prawda objawiona mogła być ciągle głębiej odczuwana, lepiej rozumiana i stosowniej przedstawiana" (KDK 44). Do tego zadania wezwani są „wszyscy uczniowie Chrystusa, a więc współpracujący ze sobą duchowni i świeccy" (KDK 9).

Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* (1965) nakazał otoczyć troską tych, którzy ze względu na trudne warunki życiowe, jak emigranci, wygnańcy,

---

[92] „Jeśli chodzi o sytuację robotników obcej narodowości czy też pochodzących z innego kraju, którzy przecież swoją pracą przyczyniają się do rozwoju gospodarczego ludności miejscowej i danego kraju, należy w stosunku do nich unikać wszelkiej dyskryminacji w zakresie pracy i płacy" (KDK 65). Por. R. Urbańczyk, *Moralno-społeczne aspekty migracji w świetle nauczania Kościoła*, Wydawnictwo Gaudi, Zabrze 2009, s. 54-55.

[93] „To co może ubliżać godności ludzkiej, jak nieludzkie warunki życia, arbitralne aresztowania, deportacje, niewolnictwo, prostytucja, handel kobietami i młodzieżą, także nieludzkie warunki pracy […], wszystkie te i tym podobne sprawy i praktyki […] są jak najbardziej sprzeczne z czcią należną Stwórcy" (KDK 27).

uchodźcy i prześladowani, byli pozbawieni zwykłej opieki duszpasterskiej. Sobór zwrócił uwagę na fakt, że tradycyjne duszpasterstwo parafialne było niewystarczające w przypadku migrantów oraz uchodźców. Dekret usilnie zachęcał konferencje biskupów, zwłaszcza krajowe, aby dokładnie rozpatrzyły sprawy związane z sytuacją migrantów i uchodźców, by za pomocą odpowiednich środków i instytucji, wspólnymi siłami troszczyły się się o duchową opiekę dla nich, biorąc pod uwagę zasady, „które już zostały ustalone lub wkrótce zostaną ustalone przez Stolicę Apostolską, po odpowiednim ich dostosowaniu do okoliczności, czasu, miejsca i osób" (DB 18).

Vaticanum II wyznaczył decydujący dla duszpasterstwa migrantów i uchodźców kierunek działań, nadając szczególną wagę zjawisku mobilności oraz podkreślając znaczenie Kościołów lokalnych, a w nich diecezji i parafii. Sobór ukazał Kościół w tajemnicy komunii, a wobec zjawiska współczesnej migracji i ruchów uchodźczych wskazał na przyjęcie postawy ewangelicznej, pełnej szacunku i solidarności dla przybyszów. Zachęcał do oczyszczenia pamięci z nieporozumień przeszłości, do pielęgnowania wspólnych wartości, wyjaśnienia i poszanowania istniejących różnic bez rezygnacji z zasad chrześcijańskiej nauki społecznej. Przyjęcie obcokrajowca należy do samej istoty i natury Kościoła, świadczy o jego wierności Ewangelii, w nauczaniu Soboru pozostanie stałą oraz rozpoznawalną pieczęcią, znakiem i zaczynem Królestwa Bożego (KK 4)[94].

Kontynuując nauczanie Vaticanum II, papież Paweł VI wydał motu proprio: *Pastoralis migratorum cura*, wprowadzając nowe przepisy w zakresie duszpasterstwa oraz promulgując instrukcję Kongregacji Biskupów dotyczącą duszpasterstwa migrantów: *De pastorali migratorum cura*. Powołując się na dekret *Christus Dominus*, zaapelował do biskupów, by okazywali swoją troskę względem wszystkich, tak miejscowej ludności, jak przybyszów i cudzoziemców. Zachęcał duszpasterzy, by uszanowali dziedzictwo i kulturę duchową emigrantów, język ojczysty, przy pomocy którego wyrażają myśli i życie religijne, włączając ich do lokalnej społeczności. Wskazał na obowiązek współpracy całego Ludu Bożego w opiece nad emigrantami (DB 16-18)[95].

Celem wydania instrukcji było zaktualizowanie i przystosowanie norm kanonicznych oraz zaleceń pastoralnych zawartych w konstytucji *Exsul Familia* do zarządzeń papieskich i postanowień soborowych w kontekście współczesnych zjawisk migracyjnych. Dokument składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy o charakterze doktrynalnym zawiera zasady określające stosunek Kościoła do zjawiska migracji, definiuje pojęcie duszpasterstwa emigracyjnego, prawa i obowiązki migrantów,

---

[94] „Jest on niejako naznaczony powołaniem do wygnania, do diaspory, rozproszenia wśród kultur i wspólnot etnicznych, nigdy nie utożsamiając się całkowicie z żadną z nich. W przeciwnym razie przestałby być tą pierwociną oraz znakiem, zaczynem i proroctwem Królestwa powszechnego, a także wspólnotą, która przyjmuje każdą istotę ludzką, bez różnicy osób czy narodów" (KK 4).

[95] Paweł VI, *Motu proprio „Pastoralis migratorum cura"*, s. 59-60.

formy duszpasterskiej opieki nad nimi. Kolejne rozdziały mają charakter kanoniczno-pastoralny, określają strukturę organizacyjną, funkcje instytucji i osób zaangażowanych w duszpasterstwie migrantów oraz ich kompetencje. Dokument opisuje zadania kongregacji biskupów, krajowych konferencji biskupów, ordynariuszy, misjonarzy, zakonników i osób świeckich[96].

W instrukcji przedstawiono prawo do migracji jako prawo podstawowe, związane z prawem do korzystania z dóbr materialnych i duchowych, przy pomocy których człowiek może osiągnąć „własną doskonałość". Zapewnienie tych dóbr jest obowiązkiem władz państwowych, każdego państwa troszczącego się o swoich obywateli. W przypadku, gdy państwo, ze względu na brak środków materialnych lub zbyt dużą liczbę obywateli, nie może zapewnić swoim mieszkańcom korzystania ze wspomnianych dóbr albo wprowadza warunki ubliżające godności człowieka, wtedy człowiekowi przysługuje prawo emigrowania i wybrania domu poza granicami oraz szukania godnych człowieka warunków życia. To prawo przysługuje nie tylko poszczególnym osobom, lecz także całym rodzinom. Stąd płynie troska o zabezpieczenie życia rodzinnego w zakresie potrzeb mieszkaniowych, socjalnych, wychowania dzieci i godziwej pracy (DPMC 7)[97].

Motu proprio papieża Pawła VI, *Apostolicae caritatis*[98], ustanowiło Papieską Komisję ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, której głównym zadaniem stała się koordynacja działań Kościoła w zakresie opieki duszpasterskiej „ludzi w drodze". Komisja wydała *List okólny Kościół a ludzka mobilność* (1978)[99], skierowany do Konferencji Biskupów, dotyczący „ludzi w drodze". W liście podano zaktualizowaną lekturę zjawisk migracyjnych, ich pastoralną interpretację i duszpasterskie zastosowania. Dokument zawierał sześć wielojęzycznych instrukcji, odnoszących się do różnych kategorii „ludzi w drodze", pierwsza z nich dotyczyła migrantów. Rozwijając temat działalności duszpasterskiej na rzecz migrantów i uchodźców, list podkreślił potrzebę współpracy wewnątrzkościelnej w perspektywie duszpasterstwa bez granic, doceniono specyficzną rolę osób świeckich, wolontariuszy chrześcijańskich, zakonników i zakonnic[100].

---

[96] J. Bakałarz, *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad emigrantami*, s. 8-9.

[97] Kongregacja Biskupów, *Instrukcja dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów „De pastorali migratorum cura"*, s. 59-86.

[98] Paweł VI, *Motu proprio „Apostolicae caritatis", ustanawiające Papieską Komisję Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych*, s. 87-89.

[99] Papieska Komisja ds. Duszpasterstwa Migracji i Podróżujących, *List okólny do Konferencji Biskupów „Kościół a ludzka mobilność"*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 1978, s. 357-378.

[100] O zadaniach komisji, przekształceniach w radę papieską zob. M. Sitko, *Struktura i kompetencje Papieskiej Rady do spraw duszpasterstwa migrantów i podróżujących*, „Kościół i prawo" 2012, nr 1(14), s. 105-117.

Rozważając system prawny dotyczący zagadnienia duszpasterstwa migrantów i uchodźców, należy odwołać się do regulacji *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1983 r. oraz dyspozycji *Kodeksu kanonów Kościołów Wschodnich* z 1990 r. Głównym celem wprowadzenia i stosowania zarządzeń przepisów prawa kanonicznego jest, jak określa to ostatni kanon kodeksu: „zbawienie dusz, które zawsze winno być w Kościele najważniejszym prawem" (KPK kan. 1752). Kodeks ze względu na zawartość doktrynalną w pełni zgadzał się z nauką i duchem Vaticanum II, o czym pisał Jan Paweł II we wstępie do Konstytucji apostolskiej *Sacrae disciplinae leges*: „Zważywszy to wszystko, należy życzyć, aby nowe kanoniczne ustawodawstwo stało się skutecznym instrumentem, z którego pomocą Kościół będzie mógł się urzeczywistniać według ducha Soboru Watykańskiego II"[101].

Według L. Adamowicza normy prawne w zakresie uregulowania doktryny i dyscypliny oraz oddziaływania pastoralnego dotyczące duszpasterstwa migrantów i uchodźców zostały w kodeksie oparte na koncepcji Kościoła partykularnego i jego relacji z Kościołem powszechnym. W każdym Kościele partykularnym jest prawdziwie obecny i urzeczywistnia się jeden, święty, katolicki oraz apostolski Kościół Chrystusowy (KPK kan. 368)[102]. „Kościół powszechny nie może być rozumiany jako suma kościołów lokalnych ani jako federacja kościołów partykularnych. Kościół nie jest wynikiem ich komunii, ale w swoim istotnym misterium jest rzeczywistością ontologicznie i czasowo uprzednią w stosunku do każdego pojedynczego Kościoła partykularnego" (CN 9).

Kodeks przypomina, że „Kościoły partykularne, w których istnieje i z których składa się jeden i jedyny Kościół katolicki, to przede wszystkim diecezje" (KPK kan. 368)[103]. Część Ludu Bożego, która tworzy diecezję lub Kościół partykularny, jest oznaczona określonym terytorium tak, że obejmuje wszystkich wiernych na nim mieszkających. Kodeks zaznacza, że tam, gdzie zdaniem najwyższej władzy kościelnej, po wysłuchaniu opinii zainteresowanych Konferencji Episkopatu, okaże się to pożyteczne: „mogą być na tym samym terytorium erygowane Kościoły partykularne odrębne z racji obrządku wiernych lub innej podobnej racji" (KPK kan. 372)[104]. Za „podobną rację"

---

[101] Zapowiedź reformy praw kanonicznych z 1917 r złożył w 1959 r. papież Jan XXIII. Komisja reformę kodeksu rozpoczęła po Vaticanum II, Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska*. *Wstęp*, Watykan 1983, w: KPK, s. 15.

[102] L. Adamowicz, *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym. Zarys problematyki po wydaniu Instrukcji „Erga Migrantes Caritas Christi"*, „Roczniki Nauk Prawnych" (17) 2007, s. 128.

[103] „Diecezję stanowi część Ludu Bożego, powierzona pasterskiej pieczy biskupa z współpracującym z nim prezbiterium, tak by trwając przy swym pasterzu i zgromadzona przez niego w Duchu Świętym przez Ewangelię oraz Eucharystię, tworzyła Kościół partykularny, w którym prawdziwie obecny jest i działa jeden, święty, katolicki oraz apostolski Kościół Chrystusa" (KPK kan. 369).

[104] Zob. J. Krukowski, *Kościoły partykularne*, w: J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, M. Sitarz, *Komentarz do Prawa kanonicznego*, t. II/1, księga II: *Lud Boży*, cz. I: *Wierni chrześcijanie*, cz. II: *Ustrój hierarchiczny Kościoła*, Pallotinum, Poznań 2005, s. 217-229.

można przyjąć inną narodowość, język i kulturę określonej grupy wiernych. W przypadkach, gdy nie ma konieczności erygowania struktur w randze Kościoła partykularnego, kodeks pozwala na mianowanie jednego lub kilku wikariuszy biskupich, którzy, w odniesieniu do wiernych jakiegoś obrządku, względnie do pewnej grupy osób, „posiadają taką samą władzę zwyczajną, jaka na mocy prawa powszechnego przysługuje wikariuszowi generalnemu" (KPK kan. 476)[105].

W odniesieniu do parafii kodeks podkreśla, że jednostka ta z reguły jest terytorialna, a więc obejmuje wszystkich wiernych określonego terytorium. Gdzie jednak jest to wskazane, należy tworzyć parafie personalne, określone z racji obrządku, języka, narodowości wiernych jakiegoś terytorium albo z innego powodu (KPK kan. 518)[106]. W miejscach, gdzie nie można erygować parafii stałej, prawodawca przewiduje parafię tymczasową: „biskup diecezjalny powinien w inny sposób zapewnić pasterską opiekę" (KPK kan. 516 § 1-2). Dla duszpasterstwa migrantów ma również duże znaczenie możliwość solidarnego pełnienia urzędu proboszcza przez kilku kapłanów (KPK kan. 517), a także współudział w trosce o pasterzowanie parafii diakona lub innej osoby nie mającej święceń kapłańskich, co jest ważne w przypadku trudności językowych[107].

W strukturze kościelnej użyteczną dla duszpasterstwa migrantów funkcję pełni kapelan[108]. Jest on mianowany przez ordynariusza miejsca, który też ustanawia prezentowanego lub zatwierdza wybranego (KPK kan. 565). Kapelan winien być wyposażony we wszystkie uprawnienia, których wymaga właściwe sprawowanie troski pasterskiej. Posiada na mocy urzędu władzę spowiadania powierzonych mu wiernych, głoszenia słowa Bożego, udzielania Wiatyku, namaszczania chorych oraz sakramentu bierzmowania tym, którzy znajdują się w niebezpieczeństwie śmierci. Kodeks deklaruje mianowanie kapelanów dla tych, którzy ze względu na warunki życia nie mogą korzystać ze zwyczajnej posługi proboszczów z określonych powodów, chodzi tu np. o sytuację emigrantów, wygnańców, uchodźców czy odbywających podróż morską (KPK kan. 566 § 1, 568).

Kodeks, wymieniając obowiązki proboszcza, wyznacza mu troskę o biednych, cierpiących, samotnych, wygnańców i przeżywających szczególne trudności (KPK kan. 529 § 1). Cała historia

---

[105] Zob. J. Krukowski, *Kuria diecezjalna*, w: Dyduch [i in.], *Komentarz do Prawa kanonicznego*, t. II/1, s. 354.

[106] „Parafia jest określoną wspólnotą wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi. […] Parafia erygowana zgodnie z prawem posiada mocą samego prawa osobowość prawną" (KPK kan. 515 § 1, 3).

[107] Zob. J. Krukowski, *Parafie, proboszczowie i wikariusze parafialni*; w: Dyduch [i in.], *Komentarz do Prawa kanonicznego*, t. II/1, s. 409-417.

[108] „Kapelanem jest kapłan, któremu powierza się przynajmniej częściowo stałą troskę pasterską o wspólnotę lub specjalny zespół wiernych, wykonywaną zgodnie z postanowieniami prawa powszechnego i partykularnego" (KPK kan. 564). Ustanowiony kapelan „powinien utrzymywać należny kontakt z proboszczem" (KPK kan. 571).

Kościoła wiąże się z głoszeniem Ewangelii. Posługa słowa Bożego opiera się na Piśmie Świętym, Tradycji, liturgii, Nauczycielskim Urzędzie i życiu Kościoła, polega na przedstawieniu w całości oraz wiernie tajemnicy Chrystusa (KPK kan. 760). Kodeks zobowiązał biskupów i proboszczów, by głosili słowo Boże także tym, którzy ze względu na warunki życia nie mogą dostatecznie korzystać z ogólnej i zwyczajnej opieki duszpasterskiej albo są jej całkowicie pozbawieni. Prawo kościelne umieściło duszpasterstwo migrantów i uchodźców w kontekście troski i odpowiedzialności pasterzy w Kościele partykularnym w ramach obowiązków parafialnych (KPK kan. 771 § 1-2)[109].

Katechizm Kościoła Katolickiego[110] na temat migracji i migrantów wypowiedział się przy omawianiu obowiązków obywateli, gdy zachęcał ich do miłości ojczyzny i służby dla niej, które wynikają z wdzięczności i porządku miłości (KKK 2239). Katechizm wzywa do uległości wobec władzy, odpowiedzialności za dobro wspólne, płacenia podatków, korzystania z prawa wyborczego, obrony kraju (KKK 2240). Z uwagi na konieczność sprawiedliwego podziału dóbr, przypomina prawo do emigracji, stwierdzając, że narody bogate są zobowiązane przyjmować obcokrajowców poszukujących bezpieczeństwa i środków do życia, których nie znaleźli w kraju rodzinnym. Nakłada obowiązek na władze publiczne, by te czuwały nad poszanowaniem prawa naturalnego, powierzając przybyszów opiece krajów przyjmujących: „władze polityczne z uwagi na dobro wspólne, za które ponoszą odpowiedzialność, mogą poddać prawo do emigracji różnym warunkom prawnym, zwłaszcza poszanowaniu obowiązków migrantów względem kraju przyjmującego". Katechizm wzywa imigrantów do poszanowania dziedzictwa tak materialnego, jak duchowego kraju przyjmującego, do posłuszeństwa prawom i pomnażania jego zasobów (KKK 2241)[111].

Źródłem prawa do migracji jest godność człowieka zakorzeniona w życiu ludzkim, a więc ostatecznie w Bogu jako Stwórcy. Prawo to nie jest ustanowione przez władze publiczne. Jest ono powszechne i nienaruszalne, nie można się go wyrzec. Odpowiada wymogom osoby ludzkiej, jest komplementarne w stosunku do prawa do utrzymania siebie i swojej rodziny oraz zapewnienia bezpieczeństwa i warunków godziwego życia i rozwoju. Powinno być więc respektowane przez wszystkich, gdyż fundamentem praw i obowiązków człowieka jest godność ludzka (KKK 1930).

---

[109] Zob. J. Krukowski, *Parafie, proboszczowie i wikariusze parafialni*, s. 432-433.

[110] *Katechizm Kościoła Katolickiego* to najważniejszy dokument nauczania i wykładu zasadniczych prawd wiary rzymsko-katolickiej, kompendium doktryny katolickiej w dziedzinie wiary i moralności. Powstawał w latach 1986-1992. Został zatwierdzony przez Jana Pawła II w konstytucji apostolskiej *Fidei Depositum z* 11 października 1992 r, zaś ostateczną wersję przyjęto listem apostolskim *Laetamur Magnopere* z 15 sierpnia 1997 r. W roku 2005 opublikowano kompendium KKK, które stanowiło jego podsumowanie. Tekst został napisany przez specjalną komisję, której przewodniczył ówczesny prefekt Kongregacji Nauki Wiary, kard. Joseph Ratzinger. Tekst zatwierdził Benedykt XVI 28 czerwca 2005 r., zob. *Konstytucja Apostolska „Fidei Depositum". Katechizm Kościoła Katolickiego*, s. 10-14.

[111] M. Zaborski, *Zagadnienie migracji w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „Świat Idei i Polityki" (17) 2018, s. 437-459.

Wskazując na prawo do imigracji i emigracji, jako podstawowe dla człowieka, katechizm zwraca uwagę, że przestrzeganie go jest nie tylko obowiązkiem rządzących czy polityków, ale także organizacji państwowych, społecznych i charytatywnych, aby były dobrze przygotowane do przyjęcia przybyszów w warunkach godnych człowieka. We wskazaniach katechizmu odnośnie do przestrzegania prawa do migracji przewijają się ważne zagadnienia dla współczesnego Kościoła, świadomość, że ruchy migracyjne mogą sprzyjać dialogowi ekumenicznemu, a także zacieśniać kontakty z nieochrzczonymi i ludźmi innych religii świata (EMCC 39-43)[112].

Katechizm uczy rozumienia i kierowania się w życiu społecznym „powszechnym dobrem wspólnym", przy zachowaniu wzajemnej zależności ludzi. Zachęca do budowania jedności rodziny ludzkiej „obejmującej osoby cieszące się równą godnością naturalną". Zadanie to domaga się organizacji wspólnoty narodów zdolnej zaspokajać różne potrzeby ludzkie i to w takich obszarach życia społecznego, jak: wyżywienie, zdrowie, wychowanie, praca oraz „w szczególnych sytuacjach, przychodzenia z pomocą rozproszonym po całym świecie, wspomagania emigrantów i ich rodzin" (KDK 84; KKK 1911). Współczesne ruchy migracyjne w skali międzynarodowej oraz krajowej są obserwowane i analizowane przez instytucje Stolicy Apostolskiej, która pragnie odpowiedzieć na nowe zapotrzebowanie duszpasterskie i przemieniać doświadczenie migracyjne w nośnik dialogu oraz głoszenia chrześcijańskiego orędzia. Kościół w swoim nauczaniu zwraca uwagę na wszystkich migrantów i uchodźców, niezależnie od wyznania, koloru skóry, kraju pochodzenia czy przyczyn migracji, szanuje godność wynikającą ze stworzenia na obraz i podobieństwo Boga (EMCC 3).

Uaktualnieniem i zebraniem wszystkich przepisów duszpasterstwa migrantów jest instrukcja *Erga migrantes Caritas Christi*, wydana po trzydziestu pięciu latach od publikacji motu proprio *Pastoralis migratorum cura* oraz instrukcji dotyczącej duszpasterstwa migrantów, *De pastorali migratorum cura*. Dokument wychodzi od fundamentalnej prawdy o znaczeniu godności osoby ludzkiej, ukazuje, jak wiele dobrego dokonało się dzięki emigracji, która ma także wymiar misyjny. Struktura dzisiejszych migracji narzuca konieczność ekumenicznej wizji tego zjawiska z powodu obecności migrantów chrześcijańskich, którzy nie są w pełnej komunii z Kościołem katolickim oraz dialogu międzyreligijnego z powodu coraz to bardziej znaczącej liczby migrantów innych religii, zwłaszcza wyznawców islamu, na ziemiach tradycyjnie katolickich i sytuacji odwrotnej[113].

---

[112] Por. „Źródła praw człowieka należy szukać w godności jaką posiada każda istota ludzka" (KDK 27) oraz „Kościół dostrzega w tych prawach wyjątkową okazję, jaką stwarzają nasze czasy, aby poprzez ich potwierdzenie godność ludzka była skuteczniej uznana i powszechnie popierana jako cecha, którą Bóg odcisnął na swoim stworzeniu" (KDK 41), *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, nr 152-153, Jedność, Kielce 2005, s. 98-99.

[113] S.F. Hamao, Prezentacja *Erga migrantes caritas Christi*, s. 1-3.

Postanowienia pastoralne oraz regulacje prawne *Erga migrantes* czerpią doświadczenia ze wskazań wymienionych wcześniej dokumentów Kościoła. Wzbogacone dyspozycjami *Kodeksu Prawa Kanonicznego* i *Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, zyskały nową ewangelizacyjną i misyjną dynamiką. Część teologiczno-pastoralna w strukturze tegoż dokumentu została integralnie złączona z częścią prawną, a obie wyrastają z ducha nauczania Vaticanum II. Głównym założeniem dokumentu stało się podejście, by duszpasterstwo migrantów było prowadzone „z nimi, wśród nich i dla nich". Odpowiedzialnymi za jego realizację są w kolejności oddziaływania: wierni świeccy, siostry i bracia zakonni, duchowni diecezjalni i zakonni, proboszczowie i ordynariusze miejsca pochodzenia i ich pobytu na emigracji. W imieniu Stolicy Apostolskiej za troskę nad migrantami odpowiada Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących[114].

Instrukcja omawia rodzaje i przyczyny współczesnych migracji, opisuje cierpienia ludzi spowodowane ich konsekwencją, szczególnie kobiet i dzieci, których wykorzystanie porównano do niewolnictwa. Kościół domaga się ochrony prawnej emigrantów i ich rodzin, zagwarantowania opieki socjalnej, prawnej oraz medycznej. Rozwiązywanie problemów emigracyjnych wymaga międzynarodowej koordynacji, by restrykcyjna polityka poszczególnych państw nie zwiększyła ryzyka nielegalnego przekraczania granic i rozwoju organizacji przestępczych. Rzeczywistość współczesnej migracji stała się dla Kościoła nowym wyzwaniem kulturowym i ewangelizacyjnym. Instrukcja przypominała o godności człowieka, zaleciła respektowanie tożsamości emigrantów, postulowała dialog między kulturami. Dzięki dialogowi, orędzie Ewangelii tworzy jedność między wiernymi, a postawa tolerancji jest sposobem kontaktu z wyznawcami innych religii[115].

Wobec globalizacji ruchów migracyjnych na początku XXI wieku, wyzwaniem dla Kościoła powszechnego stało się wypracowanie trwałych struktur duszpasterstwa etnicznego, które podejmą współpracę ze strukturami duszpasterskimi Kościoła lokalnego. Instrukcja, stanowiąc kompendium pastoralne i prawne duszpasterstwa migrantów, potwierdziła, że ośrodkiem duszpasterstwa jest diecezja przyjmująca migrantów i odpowiedzialny za nią biskup. Wskazała na zasadność i zdolność dopasowywania się pastoralnych struktur Kościoła do zmienności oraz żywiołowości zjawisk migracyjnych, a także uwzględniania stopnia kościelnej integracji emigrantów w następnych pokoleniach. Instrukcja zastrzegła, aby organizując duszpasterstwo imigrantów, zadbać o wzajemne

---

[114] Zob. W. Necel, *Duszpasterz ludzi w drodze wobec procesu integracji kościelnej imigrantów*, w: *Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia*, red. J. Balicki, M. Chamarczuk, Rządowa Rada Ludnościowa, Zakład Badań nad Migracją UKSW, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2013, s. 275-287.

[115] L. Adamowicz, *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym*, s. 121-139; N. Jerzak, *Rola i zadania Kościoła wobec emigrantów, odpowiedzialność za obchodzenie się z emigrantami w Kościele*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne"(12) 2013, nr 2 (23), s. 60-74

otwarcie i interakcje między parafiami terytorialnymi a poszczególnymi wspólnotami etnicznymi. Zaproponowane rozwiązania pozwalają przybyszom pielęgnować rodzimą duchowość i kulturę, umożliwiając im uczestnictwo w życiu parafii terytorialnych w Kościele diecezjalnym[116].

W nawiązaniu do nauczania Soboru Watykańskiego II, Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących oraz Papieska Rada Cor Unum opublikowały dokument aktualizujący tematykę współczesnych uchodźców pt.: *Problem uchodźców, wyzwanie do solidarności* (1992). Dokument określił cele i metody realizacji posługi Kościoła na rzecz uchodźców, bez względu na ich religię czy pochodzenie etniczne. Cechą, która wyróżnia to duszpasterstwo, jest okazywanie gościnności, solidarności i pomocy uchodźcom przez Kościół diecezjalny i lokalne parafie. Według dokumentu, Kościół jest powołany do służby; aby spełniać nakazy Ewangelii, podaje pomocną dłoń migrantom i uchodźcom, w realizacji tego zadania stosując skuteczne formy działania[117].

W ostatnich latach obie papieskie rady wydały wytyczne: *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przymusowo przesiedlonych*, które były aktualizacją poprzedniego dokumentu i zaleceniami dla pasterzy Kościoła, dla ludzi dobrej woli, organizacji katolickich zaangażowanych w programy pomocy dla uchodźców i przesiedlonych. Dokument ukazuje różne formy przymusowej migracji, budzi świadomość wyzwań, jakie stoją przed społecznością, która chce przyjąć osoby dotknięte przymusowymi migracjami. Wytyczne, wśród zalecanych metod działania, akcentują „okazanie współczucia oraz sprawiedliwe traktowanie, które mogły dać tym osobom nadzieję na przyszłość". Kościół wezwał duszpasterzy i świeckich do lektury dokumentów o uchodźcach i prześladowanych, do działalności, która będzie „chronić godność zmuszonych do opuszczenia domów"[118].

Ważnym motywem powstania nowego dokumentu była potrzeba kształtowania świadomości wspólnoty przyjmującej, Kościoła *ad quem*, która otwarłaby się i przyjęła wszystkich przybyszów. Podkreślono, że proces przyjmowania uchodźców i przymusowo przesiedlonych rozpoczyna się od wypracowania pragmatycznych i skutecznych kroków, gdy chodzi o konieczną i wieloraką pomoc. Wśród zasad opieki Kościoła nad uchodźcami i przesiedlonymi dokument podkreśla konieczność poszanowania ludzkiej godności przybysza, chrześcijańską postawę solidarność z nim, wspieranie

---

116 W. Necel, *Kultura przyjęcia wobec imigrantów według instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, w: *Kryzys migracyjny w Europie. Wyzwania etyczne, społeczno-kulturowe i etniczne*, red. J. Balicki, W. Necel, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2017, s. 83-97.

117 „Kontakty osobiste, obrona praw jednostek i grup, demaskacja niesprawiedliwości, akcje na rzecz skutecznej ochrony prawnej uchodźców, działalność wychowawcza wymierzona przeciw ksenofobii, tworzenie grup społecznie zaangażowanych i funduszów pomocy", Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, Papieska Rada *Cor Unum, Problem uchodźców, wyzwanie do solidarności,* OsRomPol (4) 1993, nr 25-26, s. 49-50.

118 W. Przygoda, *Duszpasterstwo uchodźców w świetle wytycznych Stolicy Apostolskiej z roku 2013*, „Studia Polonijne" (38) 2017, s. 5-20.

w jego egzystencjalnych potrzebach, miłość jako podstawową zasadę działania duszpasterskiego. Wytyczne apelują i wzywają do międzynarodowej wielostronnej współpracy na rzecz uchodźców oraz wypędzonych celem niesienia przybyszom należnej pomocy duchowej i materialnej[119].

Zasadniczy przekaz kościelnego nauczania na rzecz migrantów i uchodźców można znaleźć w dorocznych orędziach publikowanych z okazji Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy w latach (1985-2019). Geneza ich obchodzenia ma źródło w liście *Ból i zatroskanie*, jaki 6 grudnia 1914 r. ówczesna Kongregacja Konsystorialna wystosowała do włoskich biskupów. Zwrócono się z prośbą o ustanowienie dnia, który uwrażliwiałby na zjawisko migracji i umożliwiał zebranie środków finansowych na działalność duszpasterską. W efekcie tego apelu, już pierwszy Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy odbył się 21 lutego 1915 r. Dzień ten według instrukcji Papieskiej Komisji ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących z 1978 r, był „odpowiednią okazją dla pobudzenia wspólnot chrześcijańskich do odpowiedzialności wobec braci migrantów oraz do obowiązku współdziałania w rozwiązywaniu ich różnorakich problemów" (EMCC 72)[120].

Orędzia w latach 1980-1985 ukazywały się w formie listów ówczesnego sekretarza stanu kard. A. Casarolego. Papież Jan Paweł II zdecydował, że osobiście będzie kierował do Kościoła doroczne orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy. Inspiracji do wprowadzenia takiej formuły komunikacji o tematyce migrantów i uchodźców szukać można w wieloaspektowym rozumieniu zjawiska przez Jana Pawła II. Był on autorem dwudziestu orędzi w latach 1985-2005. Przegląd ich tytułów wskazuje na zakres i bogactwo tematyki migracyjnej. Papież diagnozował oraz opisywał w nich problemy rodzące się z fenomenu współczesnej migracji, podejmował wiele szczegółowych zagadnień związanych z działalnością apostolską Kościoła dla migrantów[121].

---

[119] Zob. W. Necel. *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przesiedlonych. Wytyczne pastoralno-kanoniczne*, „Prawo Kanoniczne" (60) 2017, nr 3, s. 135-149.

[120] „Oprócz Dnia Migranta i Uchodźcy, znaczącej wagi może nabrać doroczne spotkanie biskupa w katedrze, ze wszystkimi grupami etnicznymi obecnymi w diecezji […] nazywane „Świętem Narodów", Papieska Komisja ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instructio pastorale degli emigranti*, „Studia Polonijne" (6) 1983, s. 5-10.

[121] Tytuły orędzi papieża Jana Pawła II w latach 1985-2005: 1. *Kościoły lokalne wobec emigrantów* (1985); 2. *Małżeństwo i rodzina* (1986); 3. *Katolicy świeccy a emigracja* (1987); 4. *Maryja punktem odniesienia dla imigrantów i uchodźców* (1988); 5. *Misyjny aspekt migracji* (1989); 6. *Niebezpieczeństwo prozelityzmu sekt religijnych* (1990); 7. *Szanować tożsamość kulturową każdej osoby* (1991); 8. *Kościół wzywa wszystkich ludzi do pełniejszej solidarności* (1992); 9. *Kościoły lokalne wobec migrantów* (1993/1994); 10. *Kobieta na emigracji* (1995); 11. *Nie wolno łamać ani ignorować praw migrantów* (1996); 12. *Wiara człowieka powinna działać przez miłość* (1997); 13. *Okazać życzliwość i solidarność obcokrajowcowi* (1998); 14. *Całe życie chrześcijańskie jest wielkim pielgrzymowaniem do domu Ojca* (1999); 15. *Obchody Wielkiego Jubileuszu wezwaniem do zmiany stylu życia* (2000); 16. *Duszpasterstwo migrantów zadaniem współczesnego Kościoła* (2001); 17. *Migracje a dialog międzyreligijny* (2002); 18. *Przeciw przejawom rasizmu, ksenofobii i skrajnego nacjonalizmu* (2003); 19. *Migracje w poszukiwaniu pokoju* (2004); 20. *O zachowanie własnej tożsamości i uznanie tożsamości innych* (2005). Zob. K. Horowski, *Prekursor. Jan Paweł II w orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w latach 1985-2005*, „Łódzkie Studia Teologiczne" (28) 2019, s. 45-56.

Proroczą diagnozę rzeczywistości duchowej współczesnej Europy, wyzwań, jakie stawia wspólnocie Kościoła zjawisko migracji, Jan Paweł II przedstawił w adhortacji apostolskiej *Ecclesia in Europa*. Papież dostrzega egocentryzm izolujący jednostki od innych, narastanie powszechnej obojętności etycznej, zabieganie o własne interesy i przywileje, proces globalizacji, który, zamiast prowadzić ku jedności rodzaju ludzkiego, spycha najsłabszych na margines. Przyczyną gaśnięcia nadziei jest dążenie do narzucenia antropologii bez Boga. Europejska kultura sprawia wrażenie „milczącej apostazji" człowieka, który żyje tak, jakby Bóg nie istniał. Staje się „kulturą śmierci", posługując się środkami przekazu o treściach sprzecznych z Ewangelią i godnością osoby ludzkiej (EiE 7-8). Papież, poruszając problem łamania podstawowych praw migranta, wskazał na potrzebę godziwego przyjęcia przybyszów, uszanowania ich tożsamości, budowania kultury przyjęcia oraz solidarności, widział we wzroście liczby migrantów „wielką szansę nawiązania i rozwijania dialogu między różnorakimi kulturami i umacnianie się powszechnego braterstwa"[122].

Zwyczaj publikowania orędzi z okazji Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy kontynuował Benedykt XVI. Papież opisywał zagrożenia, jakie stwarzają migracje oraz kolejne fale uchodźców, proceder handlu ludźmi i niewolnictwa, które wzrastały z roku na rok, zwłaszcza przy masowych migracjach. Współcześnie zjawisko migracji dotyczy populacji ponad 200 mln osób rocznie w skali całego świata. Kościół nie może ograniczyć się tylko i wyłącznie do opieki duszpasterskiej, lecz musi dążyć do zapewnienia całościowej i integralnej pomocy migrantom, która przejawia się przez wsparcie, pomoc socjalną i materialną, zwłaszcza w pierwszym okresie migracyjnym[123].

Benedykt XVI, w encyklice *Caritas in veritate,* analizując skalę i zasięg współczesnych migracji dotyczących poszczególnych krajów i wspólnot międzynarodowych, wskazał na wyzwania stojące przed społeczeństwem i Kościołem. Obecność migrantów i uchodźców oraz mniejszości etnicznych w Europie, we wspólnotach parafialnych, stanowi dla Kościoła aktualne wyzwanie[124]. Zachęcał do aktywnej współpracy na rzecz integracji ze społeczeństwem kraju przyjmującego, poszanowania praw i obowiązków migrantów. Zauważył, że Kościół i instytucje, które się nimi

---

[122] W. Necel, *Wprowadzenie. Jesteśmy przybyszami i osadnikami*, w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985–2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 5-7.

[123] Tytuły ośmiu orędzi papieża Benedykta XVI opublikowanych w latach 2006-2013: 1. *Migracja znakiem czasu* (2006); 2. *Rodzina migrująca* (2007); 3. *Młodzi migranci* (2008); 4. *Święty Paweł migrant oraz Apostoł Narodów* (2009); 5. *Małoletni migranci i uchodźcy* (2010); 6. *Jedna rodzina ludzka* (2011); 7. *Migracje a nowa ewangelizacja* (2012); 8. *Migracje: pielgrzymka wiary i nadziei* (2013); zob. B. Giemza, *Główne myśli orędzi papieskich na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w latach 2005-2009*, „Collectanea Theologica" (79) 2009, nr 3, s. 187-198.

[124] Opis zjawiska migracji: „Kiedy mówimy o integralnym ludzkim rozwoju warto zwrócić uwagę na zjawisko emigracji. Zjawisko to wywiera wrażenie ze względu na tak wiele objętych nim osób, z powodu niesionych przez nie problemów społecznych, ekonomicznych, politycznych, kulturowych i religijnych, ze względu na dramatyczne wyzwania jakie stawia przed społecznościami poszczególnych krajów i przed wspólnotą międzynarodową" (CIV 62).

zajmują są wezwani do „promowania autentycznej integracji ze społeczeństwem”[125]. Rozumiejąc trud i cierpienie, które towarzyszy migrantom i uchodźcom, wskazał na ich fundamentalne prawo do godności. Przestrzegał, aby emigrantów nie uważać za towar albo zwykłą siłę roboczą czy inny czynnik produkcji: „Każdy emigrant jest osobą ludzką, która jako taka, posiada niezbywalne prawa fundamentalne, które powinni szanować wszyscy i w każdej sytuacji” (CIV 62)[126].

Papież Franciszek kontynuował zapoczątkowaną przez poprzedników tradycję wydawania orędzi na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy[127]. W dokumencie z 2020 r., poruszył dramat nie tylko migrantów i uchodźców, ale osób przesiedlonych wewnętrznie, wywołany przez konflikty, kryzysy humanitarne, zawirowania klimatyczne, rozwój pandemii Covid-19. Papież wskazał na dokument opublikowany przez Sekcję ds. Migrantów i Uchodźców, Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka pt.: *Wytyczne duszpasterskie na temat osób przesiedlonych wewnętrznie* (2020), który przedstawia działania duszpasterskie Kościoła dla tej właśnie grupy migrantów[128].

Papież Franciszek w adhortacji *Christus Vivit* i encyklice *Fratelli Tutti* poświęcił wiele miejsca sytuacji migracyjnej i uchodźcom, określając współczesnych migrantów paradygmatem naszych czasów: „Migranci przypominają nam o pierwotnej kondycji wiary, a mianowicie o byciu gośćmi i pielgrzymami na ziemi” (Hbr 11,13). W adhortacji *Christus Vivit*, skierowanej do młodych całego świata, uwrażliwiał ich na potrzeby tych, którzy zmuszeni byli uciekać przed wojną oraz prześladowaniami, podejmując przymusową emigrację: „Troska Kościoła dotyczy w szczególności uciekających przed wojną, przemocą, prześladowaniami politycznymi lub religijnymi, klęskami żywiołowymi, a także ze względu na zmiany klimatyczne i skrajne ubóstwo” (CV 91-94).

Papież Franciszek uznał, że zjawiska migracyjne są strukturalne, nie są przejściowym stanem współczesnego społeczeństwa. Przestrzegał szczególnie młodych imigrantów przed handlarzami

---

[125] Społeczeństwo, „którego wszyscy członkowie aktywnie i odpowiedzialnie angażują się w dobro innych […] z pełnym prawem obywatelstwa i udziałem w tych samych prawach i obowiązkach”, Benedykt XVI, *Migracje: pielgrzymka wiary i nadziei* (2013). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, OsRomPol (12) 2012, s. 4-5.

[126] Ruchy migracyjne: „Wszyscy dostrzegamy ciężar cierpienia, przykrości i aspiracji towarzyszący ruchom migracyjnym. Jak wiemy zjawisko to ma złożony charakter, pozostaje jednak pewne, że pracownicy zagraniczni pomimo trudności związanych ze swą integracją, wnoszą znaczący wkład w rozwój gospodarczy goszczącego ich kraju dzięki swej pracy, a także w rozwój kraju pochodzenia dzięki przekazom finansowym” (CIV 62).

[127] Tytuły orędzi papieża Franciszka napisanych w latach 2014-2021: 1. *Migranci i uchodźcy: ku lepszemu światu* (2014); 2. *Kościół bez granic matką wszystkich* (2015); 3. *Migranci i uchodźcy są dla nas wyzwaniem. Odpowiedź daje Ewangelia miłosierdzia* (2016); 4. *Imigranci niepełnoletni, bezbronni i pozbawieni głosu* (2017); 5. *Przyjmować, chronić, promować i integrować imigrantów i uchodźców* (2018); 6. *Chodzi nie tylko o migrantów* (2019); 7. *Jak Jezus Chrystus, zmuszeni do ucieczki. Przyjąć, chronić, promować i integrować przesiedleńców wewnętrznych* (2020); *Ku stale rosnącemu „my”* (2021). Zob. R. Cekiera, *Byłem przybyszem. Nauczanie papieskie w Orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2018, z. 126, s. 49-63.

[128] Franciszek, *Jak Jezus Chrystus, zmuszeni do ucieczki. Przyjąć, chronić, promować i integrować przesiedleńców wewnętrznych* (2020), OsRomPol (41) 2020, nr 6, s. 4-5.

ludźmi, którzy pozbawieni skrupułów, często powiązani z kartelami narkotykowymi i przemytem bronią, stosują przemoc psychologiczną. Papież, pełen troski, zwrócił uwagę na sytuację migrantów niepełnoletnich, którym nikt nie towarzyszy i na osoby zmuszone spędzić lata w obozach dla uchodźców, nie mogące kontynuować nauki ani realizować swoich talentów (CV 92). Franciszek, odwołując się do dokumentów synodalnych, opisał zjawisko zniewolenia internetowego, tak zwanej „migracji cyfrowej", czyli zanurzenia młodych ludzi w świecie wirtualnym, prowadzącego do dystansowania się od rodziny, od wartości kulturowych i religijnych. Przestrzegał przed pornografią internetową, która zaburza u młodego człowieka postrzeganie ludzkiej seksualności (CV 90).

Listem apostolskim motu proprio *Humanam progressionem,* z 17 sierpnia 2016 r. papież Franciszek ustanowił Dykasterię ds. Integralnego Rozwoju Człowieka[129]. Nowa dykasteria przejęła kompetencje Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, Papieskich Rad *Iustitia et Pax* i *Cor Unum* oraz Rady ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, by objąć duszpasterską troską migrantów wskazanych w konstytucji *Exsul Familia,* instrukcjach *De Pastorali Migratorum Cura* i *Erga migrantes* oraz wytycznych dokumentu *Przyjęcie Chrystusa*. Wymienione źródła podkreślają, że we współczesnych ruchach migracyjnych trzeba odróżnić tradycyjnie rozumianą migrację ekonomiczną, polityczną i religijną od kategorii uchodźców i prześladowanych. Powołana do życia dykasteria zajmie się ponadto ofiarami handlu ludźmi, przymuszanymi do niewolniczej pracy, kobietami i dziećmi poddanymi przemocy seksualnej czy dziećmi wojny[130].

W konstrukcji elementów nauczania papieży: Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka zawartych w orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy zwraca uwagę ścisłe nawiązanie do fundamentalnych stwierdzeń Vaticanum II. Czerpali oni bowiem z kompendium praw i nauki społecznej zawartych w *Kodeksie prawa kanonicznego* i *Katechizmie Kościoła Katolickiego*. Aktualizowali teorię i praktykę instrukcji pastoralnych o migrantach i uchodźcach: *Erga migrantes* oraz *Przyjęcie Chrystusa.* Nawiązywali do tradycyjnych sposobów argumentacji, opartych na doświadczeniach określonej społeczności etnicznej i religijnej, ludu Starego Przymierza, wspólnoty Kościoła, systemach etycznych i moralnych z nimi związanych oraz argumentacji mającej charakter bardziej podstawowy i uniwersalny, zgodny z etosem praw obywatelskich człowieka[131].

---

[129] Franciszek, *List apostolski w formie motu proprio, na którego mocy zostaje ustanowiona Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka*, *„Humanam progressionem"*, OsRomPol (37) 2016, nr 9, s. 8.

[130] W. Necel, *Watykańska Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka w służbie migrantów*, „Prawo Kanoniczne" (61) 2018, nr 1, s. 24; G. Wojciechowski, *Struktura i kompetencje Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka*, „Studia Prawnicze KUL" 2017, nr 4, s. 205-218.

[131] J. Gocko, *Istotne aspekty teologii migracji*, s. 49-50.

Trzej papieże w orędziach zaprezentowali nowe spojrzenia na przybyszów, wrażliwość na nowych ubogich, znaczenie miłości braterskiej, kultury przyjęcia i gościnności, trwałość stosowania zasad pomocniczości, solidarności i dobra wspólnego, niezbywalnej godności każdego człowieka. Podkreślali prawo do migracji jako zasadę nauczania społecznego Kościoła, prawa poszczególnych państw do zarządzania procesami migracyjnymi, preferowali szeroko rozumianą międzynarodową współpracę instytucji państwowych i społecznych w celu rozwiązania konfliktów na tle procesów migracyjnych, kolejnych fal uchodźców i przymusowo przesiedlonych. Podejmowali problematykę integracji, inkulturacji oraz globalizacji. Papieskie orędzia łączą nauczanie z najlepszą praktyką działalności ewangelizacyjnej, ekumenicznej i misyjnej współczesnego Kościoła, który zachęca do podjęcia kierunków duszpasterskiej działalności wskazanych przez dokumenty[132].

Dokumentem o misji Kościoła na rzecz migrantów w Wielkiej Brytanii, w którym ukazano kulturowe i duchowe dziedzictwo, wzbogacające katolickie parafie i diecezje, stała się deklaracja *Mission of the Church to Migrants in England and Wales* (2008)[133], wydana przez Konferencję Biskupów Anglii i Wali. Działalność na rzecz migrantów stanowi integralną część misji Kościoła, który został wezwany, aby „przyjąć Chrystusa w migrancie i migranta jako Chrystusa". Deklaracja, w kontekście prawa imigracyjnego, odwołuje się do wcześniejszych dokumentów nauczania społecznego: *The Common Good and the Catholic Church's Social Teaching* (1996) i *Towards a Statement on the Rights of Migrants and Settlers* (1988). We wprowadzeniu kard. B. Hume napisał: „Kościół ma prawo i obowiązek popierać porządek społeczny, w którym ludzka godność wszystkich jest wspierana i protestować, gdy jest ona w jakikolwiek sposób zagrożona"[134].

Konferencja biskupów Anglii i Walii z otwartością odniosła się do migrantów katolickich przybywających z Europy Wschodniej, oczekując od nich, że w procesie integracji będą tworzyli komunię z Kościołem lokalnym. Biskupi skierowali prośbę do migrantów i uchodźców, by odnosili się w pozytywny sposób do społeczeństwa, które ich przyjmuje, z szacunkiem respektowali prawa, kulturę i tradycje narodu goszczącego. Podkreślano również rolę integracji społecznej i eklezjalnej imigrantów z Polski z zachowaniem prawa do różnorodności i tożsamości kulturowej[135].

---

[132] Zob. R. Cekiera, *Byłem przybyszem*, s. 62-63.

[133] P. Lynch, *Mission of The Church to migrants in England and Wales*, The Statement of the Catholic Bishops' Conference of England and Wales, Londyn-Westminster 2008, https://cbcew.org.uk/plain/wp-content/uploads/sites/3/2018/11/mission-to-migrants-2008.pdf (dostęp: 14.05.2022).

[134] B. Hume, Preface, *The Common Good and the Catholic Church's Social Teaching. A statement by the Catholic Bishops' Conference of England and Wales*, Londyn 1996, s. 2-3. https://cbcew.org.uk/plain/wp-content/uploads/sites/3/2018/11/common-good-1996.pdf (dostęp: 14.05.2022).

[135] The Statement *Mission of The Church to migrants*, s. 7.

Konferencja biskupów, odwołując się do nauczania Kościoła, podkreśliła trzy podstawowe prawa, które określają właściwe podejście do spraw migracji: ludzie mają prawo do migracji, aby podtrzymać swoje życie i życie swoich rodzin; państwo ma prawo do regulowania swoich granic, aby kontrolować ruch migracyjny; regulacje granic państwowych przeprowadza się w sposób sprawiedliwy, uznając godność i prawa migrantów. Zasady te wskazują, że statusu prawnego migranta oraz uchodźcy nie można oddzielić od jego godności, ponieważ wszyscy bez wyjątku są obdarzeni niezbywalnymi prawami, których nie wolno naruszać czy ignorować. Dla Kościoła migracja jest etyczno-moralnym zobowiązaniem, bez politycznego i ideologicznego programu[136].

W dokumencie wprowadzono rozróżnienie pomiędzy statusem migrantów a uchodźców, zaznaczając, że dokument dotyczy tych, którzy w sposób dobrowolny opuścili swoją ojczyznę, poszukując lepszych warunków pracy i życia za granicą (migracje ekonomiczne i zarobkowe). Wskazano na międzynarodowe dokumenty regulujące status i formy pomocy prawnej oraz wsparcie dla migrantów i uchodźców, osób przymusowo przesiedlonych czy starających się o azyl; międzynarodowe normy prawne, chroniące i wspierające pracowników migrujących i ich rodziny. Dokumenty te zawierają fundament etyczny, w którym zapisano podstawowe prawa człowieka[137].

Za szczególną formę opieki duszpasterskiej uznano ustanowienie kapelanów i wikariuszy biskupich, placówek misyjnych i parafii personalnych. Z wdzięcznością przyjęto inicjatywy wielu diecezji, parafii, zakonów, stowarzyszeń świeckich i ruchów kościelnych, które dały chrześcijańskie świadectwo w służbie migrantom. Angielscy biskupi zauważyli proces transformacji społecznego charakteru parafii i diecezji jako rezultatu obecności i uczestnictwa w nich migrantów. Rozważając w świetle nauczania Kościoła rzeczywistość społeczną zjawiska migracji i wyzwań, jakie stawia wspólnotom diecezji, wydali oni oświadczenie wzywające do przyjęcia migrantów w duchu kultury gościnności i solidarności. Uznając dziedzictwo kulturowe i duchowe migrantów, docenili sposób, w jaki wspomniani włączają się i ubogacają życie lokalnych parafii i diecezji (EiE 103).

---

[136] Deklaracja składa się z IV części: 1. Migracyjna, zarys problematyki migracji we współczesnym świecie (*An Overview*); 2. Historyczna, działalność Kościoła w Anglii i Walii na rzecz migrantów (*The Perspective in Britain*); 3. Doktrynalna, podstawy biblijne i założenia katolickiej nauki społecznej (*The Biblical Mandate and Catholic Social Teaching*); 4. Pastoralna, ukazująca migracje w kontekście działalności misyjnej i ewangelizacyjnej Kościoła (*Migration in the Context of the Wilder Mission of the Church*). Całość kończy się zaleceniami pastoralnymi, podsumowaniem i przesłaniem na kanwie dwóch encyklik papieża Benedykta XVI, *Deus caritas est* (2005) i *Spe salvi* (2007), w: The Statement *Mission of The Church to migrants in England and Wales*, s. 1-12.

[137] *Konwencja ONZ o Statusie Uchodźców* (1951) i *Protokół* (1967); *Europejska Konwencja Praw Człowieka* (1957); *Międzynarodowa Konwencja o Ochronie Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków ich Rodzin* (2003); *Konwencja ONZ Przeciwko Przestępczości Zorganizowanej* i jej dwa *Protokoły w Sprawie Handlu Ludźmi i Przemytu Ludzi* (2003); *Europejska Konwencja w Sprawie Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi* (2004), w: The Statement *Mission of The Church to migrants in England and Wales*, s. 2.

Stanowisko polskich biskupów odnośnie duszpasterstwa polonijnego przedstawia dokument *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące Duszpasterstwa Emigracji Polskiej* zawierający wskazania kanoniczno-pastoralne dla polskojęzycznego duszpasterstwa etnicznego[138]. *Wytyczne* uwzględniają założenia doktrynalne i normy prawne zawarte w dokumentach Stolicy Apostolskiej oraz postanowienia pastoralne wypracowane podczas II Polskiego Synodu Plenarnego w latach 1991-1999, które znalazły się w XIII dokumencie pt. *Duszpasterstwo polskie za granicą*[139].

Dokument wszedł w życie w roku obchodów 1050 rocznicy chrztu Polski[140] i przyczynił się do ożywienia środowiska polskich emigrantów. Istotnym przesłaniem *Duszpasterstwa polskiego za granicą* było wskazanie na integrację polskich emigrantów w diecezjach i parafiach Kościoła *(ad quam)* jako na podstawową zasadę duszpasterstwa polonijnego, inną od tworzenia polskich „gett religijnych" oraz traktowania duszpasterstwa na emigracji jako wzorca odbitego przez duszpasterstwo w Polsce. Konferencja biskupów uznała proces integracji społecznej i eklezjalnej za właściwy, różny od asymilacji (oznaczającej zatracenie własnej tożsamości kulturowej). Emigranci i miejscowi łączą się w jedną społeczność przez wzajemne poznanie siebie (EMCC 90, 93).

Dokument wskazał na odpowiedzialność Konferencji Episkopatu i biskupów diecezjalnych, którzy w oparciu o nauczanie Kościoła realizują obowiązujące w duszpasterstwie etnicznym kanoniczne regulacje osadzone w praktyce duszpasterstwa polskojęzycznego. Polski episkopat wskazał na praktyczne zasady i ogólne normy związane z prowadzeniem tegoż duszpasterstwa[141]. Za duszpasterstwo emigrantów i uchodźców na terenie diecezji ich osiedlenia i zamieszkania kanonicznie odpowiada tamtejszy biskup diecezjalny, o czym mówi zapis: „Kościół przyjmujący przybyszów (*ad quam*) jest głównym depozytariuszem odpowiedzialności duszpasterskiej za emigrantów" (EMCC 34-51). *Deklaracja* i *Wytyczne* przyznają prawo do zachowania własnej tożsamości oraz specjalnego duszpasterstwa, apelują, aby migranci aktywnie włączali się w życie miejscowych wspólnot, z zastrzeżeniem, że proces integracji powinien dokonywać się stopniowo, etapami, przy zachowaniu tradycji religijnej, kulturowej i etnicznej migrantów (EMCC 78, 93).

---

[138] Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące duszpasterstwa emigracji polskiej*, Biblos, Tarnów 2015, s. 5. Dokument składa się ze wstępu i trzech rozdziałów: I. *Organizacja duszpasterstwa*; II. *Osoby zaangażowane w duszpasterstwo polskojęzyczne*; III. *Podstawowe funkcje duszpasterskie* oraz *zakończenia*, por. W. Necel, *Wskazania dla duszpasterstwa Polaków poza granicami Polski*, s. 86-87.

[139] *Duszpasterstwo polskie za granicą*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, s. 251-262; A. Orczykowski, *Problemy emigracji w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Prawo Kanoniczne" (46) 2003, nr 1-2, s. 57-89.

[140] W. Necel, *Wokół prac nad wytycznymi dla duszpasterstwa emigracji polskiej*, „Collectanea Theologica" (84) 2014, nr 2, s. 145-152; *Wytyczne*, nr 76, s. 33;

[141] Priorytet: „szanować kompetencje Kościołów lokalnych i odpowiedzialność tamtejszych biskupów za opiekę nad migrantami", *Wytyczne*, nr 2, s. 5-6; zob. W. Necel, *Wskazania dla duszpasterstwa Polaków*, s. 85-86.

3. Podstawy teologiczne duszpasterstwa migrantów i uchodźców

Teologiczna refleksja dotycząca podstaw duszpasterstwa wskazuje, że ostatecznym źródłem wszelkich pastoralnych działań jest wewnętrzne życie Trójcy Świętej, która, podejmując plan zbawienia człowieka, otwarła się z miłości ku niemu, uzdalniając go do uczestnictwa w życiu Bożym. Szczególne znaczenie dla duszpasterstwa migrantów i uchodźców w aspekcie podstaw teologicznych ma jego wymiar chrystocentryczny, eklezjalny oraz służebny i misyjny[142].

Chrystocentryczny charakter duszpasterstwa został ukazany w biblijnych świadectwach Nowego Testamentu. Święty Paweł uczył, że każdy chrześcijanin jest zjednoczony z Chrystusem przez sakrament Chrztu świętego: „Bo wy wszyscy, którzy zostaliście ochrzczeni w Chrystusie, przyoblekliście się w Chrystusa" (Rz 3,27; 6,3-5). Chrystus swoją łaską przekształca ochrzczonego, odnawia jego grzeszną naturę i prowadzi do wewnętrznego nawrócenia, a potem do świętości. Dzięki Chrystusowej łasce życie wiary ochrzczonego przynosi obfite owoce (J 15,5). Chrystusowa łaska prowadzi wierzących do odkupienia, daru zbawienia, a także do nowego życia. Przez to chrześcijanin staje się uczestnikiem Mistycznego Ciała Chrystusa (1 Kor 12,27)[143].

Duszpasterstwo Kościoła rozpoczyna się od Jezusa Chrystusa. On jest wzorem pasterza, kapłana i proroka prowadzącym swój lud do zbawienia, jest Tym, do którego wszystko zmierza. Konstytucja duszpasterska *Gaudium et spes* mówi o Panu, który jest celem ludzkich dziejów jako Słowie Bożym, które stało się Ciałem po to, aby Człowiek doskonały, Jezus Chrystus zbawił wszystkich. Konstytucja ukazuje Chrystusa jako Pana, którego Bóg Ojciec wskrzesił z martwych, wywyższył i posadził na swojej prawicy, ustanawiając Go sędzią żywych i umarłych. Chrześcijanie ożywieni i zjednoczeni w Jego Duchu, pielgrzymują ku wypełnieniu się ludzkiej historii, która odpowiada planowi Bożej miłości, odnowienia wszystkiego w Chrystusie (KDK 45).

Chrystus jest duszpasterzem wszystkich ludzi. Kościół naucza, że to On jest ostatecznym wypełnieniem Bożej obietnicy. On, „Dobry Pasterz" (J 10,11) i „Wielki Pasterz owiec" (Hbr 13,20), który powierzył Apostołom i ich następcom posługę pasterzy owczarni Bożej. Chrystus jest „doskonałym pośrednikiem pomiędzy Bogiem a ludzkością" (Hbr 8), Tym, który daje dostęp do Boga dzięki darom Ducha Świętego (PDV 1, 13). Prawda o doskonałym pośrednictwie Chrystusa świadczy o tym, że Dobry Pasterz oddaje się całkowicie swojemu posłannictwu. Tą prawdą Kościół

---

[142] M. Rusecki, *Teologiczne podstawy duszpasterstwa*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, s. 293-340; W. Przygoda, *Podstawy eklezjologiczne duszpasterstwa*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, s. 340-345

[143] M. Rusecki, *Teologiczne podstawy duszpasterstwa*, s. 295-316; zob. B. Drożdż, *Płaszczyzna teologicznych podstaw duszpasterstwa*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne" (1)2002, nr 1, s. 191-198.

żyje i odnajduje w niej świeżość i aktualność. Jest trzodą, której sam Bóg zapowiedział, że będzie jej pasterzem; której owce, choć kierują nimi pasterze-ludzie, nieustannie przecież prowadzi i żywi sam Chrystus, dobry Pasterz i Książę pasterzy, który życie swoje oddał za owce (KK 6).

Konstytucja *Gaudium et spes* wiąże tajemnicę wcielenia Chrystusa ze zwykłym życiem ludzi, z którymi zjednoczył się, żyjąc podobnie jak oni i będąc podobnym do z nich z wyjątkiem grzechu (KDK 22). Przez wcielenie Chrystus przyjął na siebie styl życia przeznaczony dla każdego człowieka, również dla „obcego i przybysza", migranta i uchodźcy. Aby dowiedzieć się kim jest człowiek, jaka jest jego godność i powołanie, trzeba zwrócić się z pokorą do jedynego człowieka, żyjącego niegdyś na tym świecie, o którym Piłat powiedział: „Oto człowiek". Chrystus jest prawdziwym punktem odniesienia i prawdziwą miarą człowieczeństwa (J 19,5). Papież Benedykt XVI w encyklice *Deus caritas est* podkreślił, że Chrystus jest wcieloną miłością Ojca: „Prawdziwie wielka jest wartość ludzkiego życia, skoro Syn Boży, Jezus Chrystus przyjął je i uczynił miejscem, w którym dokonuje się zbawienie całej ludzkości" (DCE 12-15; KKK 618).

Taka wrażliwość w spostrzeganiu człowieka prowadzi Kościół w jego działaniu na rzecz obcych i przybyszów. Dostrzegać w migrantach i uchodźcach ludzi potrzebujących pomocy jest postawą, która ma źródło w wypowiedziach Jezusa: „Byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie" (Mt 25,35). Papież Jan Paweł II, odwołując się do obrazu Sądu Ostatecznego i postawy osób, które przyjęły Chrystusa, gdy był obcym i przybyszem, uświadomił wszystkim, że „człowiek, zwłaszcza człowiek słaby, bezbronny, zepchnięty na margines społeczny, jest sakramentem obecności Chrystusa" (Mt 25,40-45) (LE 23)[144]. Mówił o tym już papież Paweł VI, w homilii na zakończenie Soboru Watykańskiego II: „Dla Kościoła katolickiego nikt nie jest obcy, nikt nie jest odrzucony, nikt nie jest daleki. W Kościele, jak pisze już na samym początku jego dziejów Apostoł Narodów, nie ma obcych ani przychodniów, ale współobywatele świętych i domownicy Boga (Ef 2,19)"[145].

Okazując miłosierdzie osobom potrzebującym, usługuje się samemu Chrystusowi. Chodzi więc o osobiste spotkanie z Jezusem, ukrytym pod postacią obcego i przybysza, oraz zaspokojenie jego najistotniejszych potrzeb: głodu, pragnienia, okrycia nagości, zobaczenia go w chorym czy też przebywającym w więzieniu. Papież Jan Paweł II zauważył, że zadaniem Kościoła jest nie tylko nieustanne przypominanie nauczania Chrystusowej wiary, ale także wskazywanie jego właściwych zastosowań w sytuacjach próby, które sprawdzają jego wiarygodność. Podczas Zgromadzenia Międzynarodowej Katolickiej Komisji ds. Migracji i Uchodźców Jan Paweł II zwrócił się do jej

---

144 Jan Paweł II, *Nie wolno łamać ani ignorować praw migranta* (1996), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 82-83.

145 Paweł VI, *Homilia na zakończenie Powszechnego Soboru Watykańskiego II*, AAS 58 (1966), s. 51-59.

uczestników z orędziem, by rozpoznać oblicze Chrystusa w migrantach, uchodźcach oraz bronić ich godności: „Chciałbym was zaprosić do pogłębienia świadomości Waszej misji, aby dostrzegać Chrystusa w każdym bracie i siostrze w potrzebie, głosić i bronić godności każdego migranta, każdego przesiedleńca i każdego uchodźcy. W ten sposób pomoc, którą otrzymają, nie będzie uważana za jałmużnę wypływającą z dobroci serca, ale akt sprawiedliwości względem nich”[146].

Jezus Chrystus przez wcielenie wkroczył w ludzką historię, aby zjednoczyć na nowo jako Głowa Kościoła całe stworzenie, to wszystko, co rozdzielił grzech (Ef 1,10). W przemówieniach do migrantów i uchodźców, Jan Paweł II wielokrotnie ukazywał Chrystusa obecnego w potrzebujących braciach, apelując, by centralne miejsce w Kościele zajmowała miłość okazywana przybyszom. Chrystus zjednoczył się niejako z każdym człowiekiem, przyjmując ludzką kondycję. Przez przykazanie miłości wezwał uczniów, by naśladowali Jego przykład, by przyjmowali się nawzajem, tak jak On ich przyjął. Od chwili, gdy Syn Boży „rozbił swój namiot między nami”, każdy człowiek stał się niejako miejscem spotkania z Nim. Przyjęcie Chrystusa obecnego w potrzebującym bracie i siostrze to warunek spotkania Go twarzą w twarz u kresu ziemskiej wędrówki[147]. Chrystus odkupił oraz pojednał człowieka z Bogiem, objawił moc zbawczą, gdyż nie ma w żadnym innym zbawienia, poza imieniem Jezus (Dz 4,12). Chrystus uświęca czas, przenika historię, to od Niego dzieli się czas na „przed Chrystusem” i „po Chrystusie”, na czas „przed naszą erą” i czas „naszej ery”. Wobec Chrystusa ludzie „naszej ery” określają siebie jako chrześcijanie i niechrześcijanie[148].

Chrystocentryczny wymiar duszpasterstwa oznacza, że Chrystus po Zmartwychwstaniu oraz Wniebowstąpieniu pozostaje pierwszym podmiotem zbawczego działania w Kościele. Konstytucja *Gaudium et spes* ukazuje życie i działalność Kościoła wpisane w historię zbawienia, „której kluczem, ośrodkiem i celem jest Chrystus, Ten sam, wczoraj, dziś i na wieki”. Dla Kościoła, stale podejmującego pośrednictwo zbawcze we współczesnym świecie, Chrystus stał się: „prawdziwą nowością, przerastającą oczekiwania ludzi” (KDK 10) (EMCC 29). W refleksji teologicznej na temat chrystologicznych podstaw duszpasterstwa zaznacza się wzajemne działanie Chrystusa oraz Ducha Świętego w wymiarze eklezjalnym i pastoralnym Kościoła. Urzeczywistnianie się Kościoła mocą Ducha Świętego jako duszy ożywiającej całe duszpasterstwo zapisano w nauce Soboru Watykańskiego II: „Wspólnota [uczniów Chrystusowych] składa się z ludzi, którzy, zespoleni

---

[146] Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Zgromadzenia Międzynarodowej Katolickiej Komisji ds. Migracji*, Watykan (12.11.2001 r.), OsRomPol (2-3) 2001, nr 47, s. 10.

[147] Jan Paweł II, *W człowieku potrzebującym przyjmujemy Chrystusa*. *Przemówienie Ojca Świętego podczas Jubileuszu Migrantów i Podróżnych* (2.06.2000), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/migranci_02062000 (dostęp 29.04.2022).

[148] M. Rusecki, *Teologiczne podstawy duszpasterstwa*, s. 294-295.

w Chrystusie, prowadzeni są przez Ducha Świętego w swym pielgrzymowaniu do Królestwa Ojca, którzy przyjęli orędzie zbawienia, aby przedstawiać je wszystkim. Z tego powodu czuje się ona naprawdę ściśle złączona z rodzajem ludzkim i jego historią" (KDK 1, DeV 27-48, 59, 62).

Działalność duszpasterska Kościoła staje się niezrozumiała bez obecności Ducha Świętego, który, zstępując na Apostołów w Wieczerniku, dał początek Kościołowi. Nauczanie Vaticanum II przybliżyło prawdę o Duchu Świętym jako autorze uświęcenia Kościoła: „Kiedy zaś dopełniło się dzieło, którego wykonanie Ojciec powierzył Synowi na ziemi (J 17,4), zesłany został w dzień Zielonych Świąt Duch Święty, aby Kościół ustawicznie uświęcał i aby w ten sposób wierzący mieli przez Chrystusa w jednym Duchu dostęp do Ojca" (Ef 2,18) (KK 4). Zesłanie Ducha Świętego dało początek działaniu Kościoła również w wymiarze misyjnym i ewangelizacyjnym, prowadzonym pod Jego natchnieniem. Obecność Ducha Świętego umożliwiła apostołom Piotrowi i Pawłowi odważne głoszenie Ewangelii. Duch Święty jako Obietnica Ojca (Łk 24, 49; Dz 2, 33) przemienił wnętrza apostołów i uczniów Chrystusa, swoją mocą uzdolnił ich do pełnienia wielkich dzieł misyjnych: głoszenia słowa Bożego, potwierdzania znakami głoszonej nauki, uczynił ich gotowymi do świadczenia o Chrystusie mimo prześladowania. Można powiedzieć, że stale „trwa w Kościele łaska Pięćdziesiątnicy" (DeV 25). Duch Święty sprawia, że Kościół, żyjąc łaską „ciągłej młodości" (KK 4), drogą ustawicznego procesu i rozwoju ożywia Go, odnawiania i prowadzi (DA 3).

Instrukcja *Erga migrantes* mówi o Kościele rodzącym się z faktu Pięćdziesiątnicy, która dopełniła tajemnicę paschalną i doprowadziła do spotkania wszystkich ludów i narodów w jedności Ducha Świętego (EMCC 16-17, 97). Przyjęcie obcych i przybyszów staje się zatem widzialnym znakiem jedności, odwołuje się do uniwersalizmu, będącego elementem konstytutywnym Kościoła katolickiego. Zapowiadał to prorok Izajasz: „Stanie się na końcu czasów, że góra świątyni Pańskiej stać będzie mocno na szczycie gór […], wszystkie narody do niej popłyną" (Iz 2,2), a Chrystus potwierdził jej wypełnienie: „Przyjdą ze wschodu i zachodu, z północy i południa i siądą za stołem w Królestwie Bożym" (Łk 13,29). Jan Ewangelista w Księdze Apokalipsy zapowiada: „wielki tłum z każdego narodu i wszystkich pokoleń, ludów i języków" (Ap 7,9). Współczesne migracje i ruchy uchodźcze nawiązują do „wielkiego tłumu", tego ostatecznego spotkania ludzkości z Bogiem. We wspólnocie chrześcijańskiej zrodzonej z Pięćdziesiątnicy migracje stanowią integralną część życia Kościoła, wyrażają jego uniwersalizm, budują komunię, wpływają na jego wzrost (RM 20).

Od początku swej publicznej działalności, Chrystus pragnął stworzyć ze swoich uczniów wspólnotę Kościoła, dlatego wybrał Dwunastu Apostołów. Misją Kościoła, zrodzonego w dniu Pięćdziesiątnicy, stało się towarzyszenie i prowadzenie ludzi, w różnych sytuacjach życiowych, społecznych i kulturowych, do zjednoczenia z Bogiem w wierze, nadziei i miłości. Celem tej misji

jest aktualizacja w ludzkich sercach zbawienia dokonanego przez mękę, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa. Zaangażowanie Kościoła na rzecz migrantów i uchodźców, ludzi w drodze, można przyrównać do miłości i współczucia Jezusa, który ma rysy „Dobrego Samarytanina" wobec ludzi ograbionych, pobitych i porzuconych przy drodze do Jerycha (Łk 10,30). W encyklice *Laborem exercens,* papież Jan Paweł II wskazał na bardzo ważny aspekt, związany z zagrożeniem moralnym, które często przynależy do losu migrantów i uchodźców, apelował by działalność duszpasterska wnosiła w ich życie dobro oraz prowadziła do zbawienia: „trzeba uczynić wszystko, aby to nie pociągnęło za sobą większych szkód w znaczeniu moralnym, aby o ile możności przyniosło nawet dobro w życiu osobistym, rodzinnym oraz społecznym migranta, zarówno gdy chodzi o kraj, do którego przybywa, jak też o ojczyznę, którą opuszcza" (LE 23)[149].

Zadaniem duszpasterstwa jest wprowadzenie wiernych w głęboką więź z Chrystusem, by zostali przekształceni mocą Jego łaski. Przekształcenie w Chrystusie dokonuje się etapami, od wyzwolenia z grzechu i śmierci przez otwarcie na dar odkupienia po prowadzenie wiernych do zbawienia i ostatecznego zjednoczenia z Bogiem na końcu czasów. Jan Paweł II w encyklice *Redemptor hominis* odsłonił najgłębszy sens i charakter duszpasterskiego poszukiwania człowieka, jako osoby ludzkiej, stającej się „drogą Kościoła" (RH 14). Duszpasterstwo pomaga w rozwoju procesu zbawczego, który według F. X. Arnolda ma „strukturę personalistycznego dialogu pomiędzy Bogiem a człowiekiem". Spotkanie człowieka z miłującym Bogiem dokonuje się w głębi ludzkiego serca, w którym Bóg zamieszkuje na sposób mistyczny. Początkiem tego dialogu jest uwierzenie Bogu i przyjęcie Jego zbawczej obietnicy. Celem i szczytem dialogu jest umiłowanie Boga miłością według Jego miary (J 15,12). Kościół jest jedynym ustanowionym i uprawnionym przez Boga sługą zbawienia, które jest w Chrystusie, aż do skończenia świata. Jest on narzędziem inicjacji i utrwalania zbawczego dialogu człowieka z Bogiem poprzez wiarę, nadzieję i miłość[150]. Dominikański teolog, Y. Congar w dziele *Kościół jaki kocham* podkreślił, że „Kościół otrzymał od swego Założyciela wszystko, co jest potrzebne do tego, by nieść zbawienie całej ludzkości"[151].

Kościół w wizji Vaticanum II realizuje swoją posługę duszpasterską na trzy sposoby. Pierwszy z nich to stawanie się komunią. Cechą wspólnoty katolickiej jest jej uniwersalność, którą należy przyjmować i przeżywać w każdej epoce, zgodnie z wolą Chrystusa, który obiecał być zawsze z uczniami, aż do końca czasów (Mt 28,20). Jedność Pięćdziesiątnicy nie znosi różnic

---

[149] B. Drożdż, *Płaszczyzna teologicznych podstaw duszpasterstwa*, s. 190-212.

[150] Arnold F.X., *Grundsätzliches und Geschichtliches Theologie der Seelsorge. Das Prinzip des Gott-Menschlichen*, Verlag Herder, Freiburg 1949, s. 45.

[151] Y. Congar, *Kościół jaki kocham*, Kairos, Kraków 1997, s. 59.

wynikających z języków i kultur, ale uznaje ich odrębność i dążenie do tożsamości, akceptuje ich inność i różnorodność. Każdy ochrzczony, stając się członkiem lokalnej wspólnoty, staje się mieszkańcem jednego domu, rodziny i Kościoła: „Jedyny Kościół katolicki jest w ten sposób ustanowiony z Kościołów lokalnych, i w nich, tak jak Kościoły lokalne są ustanowione w Kościele powszechnym i z niego" (KK 13)[152]. Papież Franciszek w orędziu z 2021 r. wskazał na akceptację odmienności migrantów w dialogu, który jest szansą ubogacenia i wzrastania w wierze[153].

Drugi sposób realizacji zbawczego posłannictwa Chrystusa i Kościoła aktualizuje się przez pełnienie misji prorockiej, kapłańskiej i pasterskiej tam, gdzie może być przekazywana jako skarb wiary i wzbogacać wierzących. Takie działanie dokonuje się w obrębie Kościoła partykularnego, gdyż Jego misją jest mnożenie chwały Bożej. Do Kościoła powołani są wszyscy ludzie z różnych języków, ludów i narodów oraz „ludzie w drodze": „W Kościele migranci są powołani, by być protagonistami z całym Ludem Bożym pielgrzymującym na ziemi" (EN 15, EMCC 37)[154].

Ostatni sposób realizacji posługi duszpasterskiej Kościoła to stawanie się „Ludem i rodziną Bożą, tajemnicą i sakramentem, Ciałem Mistycznym i świątynią Ducha Świętego" (RMi 32, 49). Dzieje Kościoła są historią pielgrzymującego Ludu Bożego, który trwa w tajemnicy Chrystusa, jest powołany do budowania nowej rzeczywistości jako daru i owocu ludzkiej wolności. Lud Boży to lud wybrany, ustanowiony i poświęcony przez Boga, by być Jego sługą i świadkiem wobec świata, zgromadzony by oddawać Bogu należną cześć. Z czasem zyskał nazwę Kościoła od pierwotnego określenia „zwołanie Boże" (hebr. *kahal IHWH*, gr. *ekklēsia tou Theou*), by w swojej misji „ustawicznie przyjmował wieść o wielkich sprawach Bożych, dzięki którym nawrócił się do Pana, żeby znowu być przezeń wzywanym i zgromadzonym w jedno" (EMCC 37).

Posoborowa eklezjologia akcentuje wspólnotowy charakter Kościoła, pozwala na szerokie spojrzenie na podmiot i przedmiot jego działalności zbawczej, nie zawęża podmiotu do członków hierarchii kościelnej, ale wzywa świeckich katolików do współpracy i apostolstwa. Kościołowi niezbędne jest duszpasterstwo służebne, otwarte na potrzeby i wyzwania współczesnego człowieka i świata. Duszpasterstwo jest zaangażowaniem Kościoła w Boży plan zbawienia, stąd ma charakter misyjny, jest skierowane do całego stworzenia Bożego. Cały świat pomimo skażenia grzechem jest

---

[152] Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów o niektórych aspektach Kościoła pojmowanego jako komunia*, (28.06. 1992), OsRomPol (13) 1992, nr 8-10, s. 37.

[153] „W spotkaniu z odmiennością cudzoziemców, migrantów i uchodźców i w dialogu międzykulturowym, który może się z niego zrodzić, otrzymujemy możliwość wzrastania jako Kościół, możliwość wzajemnego ubogacania", Franciszek, *Ku stale rosnącemu „my"*, *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (26.09.2021), https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/migration/documents/papa-francesco_20210503_world-migrants-day-2021.html (dostęp: 28.04.2022).

[154] R. Łukaszyk, *Pojęcie Kościoła jako Ludu Bożego w eklezjologii Vaticanum II*, RTK (16) 1969, z. 2, s. 58.

miejscem zbawienia ludzkości. Działalność Kościoła we współczesnym świecie, wobec wyzwań stawianych przez migrantów i uchodźców, domaga się duszpasterstwa adekwatnego do wyzwań oraz złożonych uwarunkowań społecznych i kulturowych, pluralistycznego w zastosowanych formach pastoralnej działalności. Kościół ma przewodzić humanizacji świata, zmaganiu o wolność narodów, przestrzeganiu praw człowieka od urodzenia aż do naturalnej śmierci[155].

Duszpasterstwo wprowadza człowieka w horyzont eschatologicznej wiary, nadziei i miłości. Perspektywa nieśmiertelności i wieczności stają się źródłem pastoralnej działalności, zapewniając dynamikę i skuteczność doczesnym, ludzkim działaniom. Działalność pastoralna Kościoła odznacza się eschatycznym nastawieniem, które charakteryzuje odwaga w działaniu, pokora i przyjęcie woli Bożej. Od początku Kościoła troska o migrantów i uchodźców jest pochodną jego tożsamości, która wskazuje na Kościół w drodze jako wspólnotę pielgrzymującą, realizującą się w perspektywie eschatologicznej – między pierwszym przyjściem Chrystusa a ostatecznym przyjściem w chwale: Chrześcijanie nie mają na ziemi trwałego miasta, ale szukają tego, które ma przyjść. Kościół na ziemi pielgrzymuje wśród doczesnych utrapień do pełni zbawienia. Jest wspólnotą ludu Bożego, który sprawuje urząd apostolski, będąc dla świata „jakby" sakramentem zbawienia. Nawiązując do biblijnej teologii wyjścia i do idei nowego Ludu Bożego, Sobór tak określił Kościół: „wspólnota uczniów Chrystusa składająca się z ludzi, którzy pielgrzymują do królestwa Ojca zjednoczeni w Chrystusie, kierowani przez Ducha Świętego, którzy przyjęli orędzie zbawienia" (KDK 1).

Duszpasterstwo ma wymiar służebny wobec człowieka, szanując jego wolność i sumienie, uwzględnia aktualną sytuację społeczno-kulturową, uwarunkowania przyjęcia, wzrostu i rozwoju wiary. W realizacji posłannictwa wymaga ono postawy pokory i służby, otwartości na religijne potrzeby człowieka, podejmuje odpowiedź miłości i miłosierdzia na wrogość przeciwników. Pierwsza gmina chrześcijańska stała się wspólnotą miłości i służby. W pełnieniu swej służby Apostołowie i pozostali chrześcijanie korzystali z zasobów materialnych, darów i charyzmatów otrzymanych od Chrystusa. Termin „diakonia" znalazł się w dokumentach Vaticanum II, oznacza podstawowy wymiar kościelnej egzystencji i posługi. Kościół ma z natury charakter służebny, jego celem jest kontynuacja w historii diakonii Jezusa Chrystusa. Diakonia w szerokim znaczeniu to służba całej hierarchii, kapłanów, osób konsekrowanych i świeckich. Diakonia obejmuje służebny charakter urzędów i posług oraz działalność charytatywną Kościoła (KK 18-29, 34)[156].

---

[155] W. Przygoda, *Podstawy eklezjologiczne duszpasterstwa*, s. 342-344.

[156] Tamże, s. 343; W. Przygoda, *Diakonia*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 171-175.

Diakonia Kościoła znajduje pierwowzór w służebnej postawie i posłannictwie Chrystusa, który, stając się człowiekiem, przyjął postać sługi (Flp 2,6), a doświadczając ludzkiej biedy, potrafił współczuć ludzkim słabościom. Postawę służebną polecał Chrystus uczniom: zwracał uwagę, że ich służba bliźnim wyklucza postawę panowania nad innymi, ma być prosta i pokorna na wzór Syna Człowieczego. Z postawy służebnej Jezusa Chrystusa wypływa imperatyw diakonii dla chrześcijan wszystkich czasów. Apostołowie świadczyli o Chrystusie słowem i przykładem służby (2 Kor 5,15). Diakonia, służebna postawa wspólnot eklezjalnych wobec egzystencjalnych i duchowych potrzeb współczesnego człowieka, w sensie ścisłym jest jedną z podstawowych funkcji urzeczywistniania się Kościoła, który, jako Ciało Chrystusa, ma wpisaną zasadę służebności, podporządkowania darów oraz funkcji wyższemu dobru, jedności całego organizmu. Chrystus, Założyciel i Głowa Kościoła, objawił się światu jako Sługa. Służba zatem wynika z głębokiego zjednoczenia z Nim. Uwielbiony Chrystus pozostaje w Kościele i jest szafarzem łask zbawienia, kapłani są Jego narzędziem, przystoi im postawa służebna wobec Najwyższego Kapłana. Hierarchia nie może pozostawać na zewnątrz ludu, kierując i zarządzając nim, ale musi być pośród ludu Bożego, prowadząc go przez służbę podejmowaną dla budowania i wzrostu Kościoła (KK 4, 8, 12)[157].

Cechą i przymiotem diakonii chrześcijańskiej jest szacunek dla ludzi, zatroskanie o całego człowieka, jego potrzeby duchowe, materialne, religijne i egzystencjalne. Współcześnie diakonia ma charakter misyjny, czyny bardziej przekonują niż słowa, a przez wymiar ekumeniczny podzielonym Kościołom chrześcijańskim głosi się jedność i braterski związek. Służebny charakter urzędów i posług wymaga, by wszelkie posługiwanie w Kościele traktować jako diakonię na wzór Jezusa Chrystusa-Sługi: „Urząd zaś ten, który Pan powierzył pasterzom ludu swego, jest prawdziwą służbą, wymownie nazwaną w Piśmie Świętym diakonią, czyli posługiwaniem” (KK 24). Sprawowanie funkcji kierowniczej w Kościele wymaga pokory i miłości braterskiej. Diakonią są również czynności o charakterze administracyjnym i organizacyjnym w Kościele[158].

Podstawą funkcjonowania Kościoła, która konkretyzuje się w postawie wrażliwości oraz otwartości na problemy i potrzeby wiernych jest miłość chrześcijańska. Jej owocem jest działalność dobroczynna, wynikająca z przykazania miłości, adekwatna do potrzeb ludzi doświadczających materialnego i duchowego ubóstwa, mająca na celu udzielenie pomocy w zakresie podstawowych potrzeb egzystencjalnych i duchowych. Do najważniejszych zadań charytatywnych Kościoła

---

[157] R. Kamiński, *Funkcja diakonii w Kościele*, RTK (37) 1990, z. 6, s. 5-15; D. Lipiec, *Podstawy teologiczne działalności charytatywnej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” (12) 2017, nr 3, s. 65-83.

[158] W. Przygoda, *Istota i posłannictwo Kościoła*, s. 127-129; zob. Tenże, *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, TN KUL, Lublin 2004.

należą: troska o „nowych ubogich"; pomoc rodzinom w potrzebie; opieka nad osobami starszymi, chorymi, niepełnosprawnymi; wsparcie niesione osobom niedostosowanym społecznie, osobom uzależnionym; praca wychowawcza i prewencyjna. Do „nowych ubogich" współczesnego świata zalicza się także migrantów i uchodźców czy też osoby przymusowo przesiedlone[159].

Pierwsi chrześcijanie czuli się powołani do dawania świadectwa oraz praktykowania miłości bliźniego w duchu tolerancji, która w tamtych czasach była olbrzymim osiągnięciem społecznym, kulturalnym i religijnym. Szanowali tożsamość innych, mimo różnorodności byli otwarci na kulturę przyjęcia i gościnności. Pierwsi chrześcijanie byli promotorami prawdziwej i rzeczywistej kultury gościnności. Odpowiadali na zachętę św. Pawła: „przygarniajcie siebie nawzajem, bo i Chrystus przygarnął was ku chwale Boga" (Rz 15,7). Kolejne wersety listu do Rzymian ukazują postawę gościnności, która powinna być chrześcijańska i zgodna, wypływająca z głębi serca, wielkoduszna, darmowa, bezinteresowna i niezaborcza; dobroczynna, zwracająca uwagę na najsłabszych. Chrystus stał się wzorem dla osób wystawionych na krzywdę i cierpienie. Pawłowa zachęta do przyjęcia i gościnności sytuuje tę cnotę na poziomie nie tylko doczesnym, ale eschatycznym[160].

Gościnność chrześcijańska, solidarność z ubogimi, kultura przyjęcia obcych i przybyszów były znakiem rozpoznawczym pierwotnej wspólnoty uczniów Chrystusa, podobnie jak dziś w dobie kryzysu migracyjnego i kolejnej fali uchodźców. Osoby przesiedlone, migranci i uchodźcy, dają ludziom Kościoła możliwość spotkania z Bogiem w Chrystusie jako emigrancie i uchodźcy, „choć naszym oczom niełatwo jest Go rozpoznać, w podartym ubraniu, z brudnymi stopami, z twarzą zniekształconą, z ciałem poranionym, nieumiejącego mówić naszym językiem"[161].

Kościół otacza migrantów i uchodźców specjalną troską duszpasterską, współdziałając dla zaspokojenia ich potrzeb z instytucjami państwowymi. Zabezpiecza prawa migrantów w krajach przejściowych w ramach wstępnego przyjęcia: domy migrantów, stołówki, sypialnie, ambulatorium. Proponuje podejście „właściwego i rzeczywistego przyjmowania", nastawionego na integrację społeczną i eklezjalną, samowystarczalność obcokrajowca. Angażuje się na rzecz łączenia rodzin, edukacji dzieci, gwarancji mieszkania i pracy, prawa do stowarzyszania się, promowania praw obywatelskich, aktywnego uczestnictwa w lokalnych społecznościach (EMCC 42-43).

---

[159] W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, s. 443-497.

[160] Sz. Szpyra, *Przykazanie wzajemnej gościnności (1 P 4,9) w kontekście sytuacji adresatów Pierwszego Listu św. Piotra Apostoła*, w: *Ludzie w drodze*, s. 65-76.

[161] Franciszek, *Jak Jezus Chrystus zmuszeni do ucieczki. Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (27.09.2020), OsRomPol (41) 2020, nr 6, s. 4-5.

Doświadczenie Kościoła związane z mobilnością, ruchami migracyjnymi, kolejnymi falami uchodźców, wrażliwością na ich potrzeby i duchową kondycję dotyczy nie tylko migrantów, uchodźców i osób przesiedlonych, jest wyzwaniem i sprawdzianem dla społeczeństwa i wspólnot chrześcijańskich, Kościoła lokalnego, przyjmującego gości. Na pierwszym miejscu w praktyce eklezjalnej stawia się doświadczenie powszechności i uniwersalizmu Kościoła, który swoją misję oraz zbawcze posłannictwo realizuje ponad podziałami, w duchu ekumenicznej, międzynarodowej współpracy i społecznego dialogu, w zakresie szerszym niż partykularny. Wszyscy chrześcijanie są wezwani do kultury solidarności, przyjęcia i gościnności, jakich wielokrotnie domagało się Magisterium, aby wspólnie dojść do prawdziwej oraz rzeczywistej komunii osób. Jest to droga, do pójścia którą zachęca współczesny Kościół (EMCC 39-40, PCUP 28-29).

4. Wskazania Kościoła dotyczące duszpasterstwa migrantów i uchodźców

Duszpasterstwo migrantów i uchodźców należy postrzegać w kontekście duszpasterstwa zwyczajnego opartego o kryterium terytorialności. Posługa duszpasterska dla emigrantów powinna być prowadzona w strukturach Kościoła diecezjalnego przez biskupa miejsca i proboszcza parafii terytorialnej w ramach duszpasterstwa zwyczajnego[162]. Duszpasterstwo migrantów przyjmuje także cechy duszpasterstwa nadzwyczajnego i specjalnego, co najlepiej wyraża wsparcie duszpasterzy emigracyjnych oraz świeckich znających język, kulturę i mentalność emigrantów (EMCC 77)[163]. Duszpasterstwo to obejmuje troską rzeczywistość migrantów i uchodźców, dostosowując się do okoliczności i kulturowych przemian właściwych procesowi ich adaptacji i integracji w stosunku do rzeczywistości społecznej i eklezjalnej kraju i Kościoła przyjmującego. Problemem, który pojawia się i wymaga gruntowych rozwiązań jest współegzystowanie grup wiernych różnych kultur w tej samej diecezji i parafii. Wyzwaniem na przyszłość staje się wypracowanie względnie trwałych struktur duszpasterstwa polskojęzycznego, które można dostosować do zmienności i żywiołowości polskiej emigracji oraz społecznej i eklezjalnej integracji w Kościele lokalnym (EMCC 90-91).

Duszpasterstwo zwyczajne to zorganizowana działalność zbawcza Kościoła skierowana do wszystkich wiernych. Zmierza bezpośrednio do zaspokojenia powszechnych potrzeb religijnych oraz osiągnięcia celu Kościoła (oraz każdej wspólnoty religijnej), jakim jest spotkanie z Bogiem w wierze i miłości. W jego realizacji Kościół kieruje się zasadami zawartymi w Objawieniu Bożym,

---

[162] R. Kamiński, *Duszpasterstwo jako działalność zorganizowana*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, s. 423-443;

[163] W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, s. 208-210.

które aktualizują się w świetle teraźniejszych wyzwań i znaków czasu. Program duszpasterstwa zwyczajnego jest realizowany przez każdą diecezję i parafię, dzięki którym Kościół staje się w nich rzeczywistością konkretną i uchwytną, dotyczy to również parafii emigracyjnych. Duszpasterstwo zwyczajne jest podstawowym i powszechnym sposobem oddziaływania oraz formowania postaw religijnych i moralnych katolików, wychowania wiernych do świadomego wyboru Boga[164].

Duszpasterstwo pozostaje służebne wobec procesu zbawczego realizowanego przez Kościół, który jest „w Jezusie Chrystusie niejako sakramentem, czyli znakiem i narzędziem wewnętrznego zjednoczenia z Bogiem i jedności całego rodzaju ludzkiego" (KK 1). Chrystus jest znakiem, ale też nieskończonym źródłem łaski. Kościół natomiast stanowi znak zbawienia, ale w stosunku do Bożej łaski pełni rolę narzędzia i szafarza. Wyrażają to dobrze funkcje podstawowe Kościoła, formy jego urzeczywistniania się w świecie, które wynikają z udzielonego mu przez Chrystusa potrójnego posłannictwa: prorockiego, kapłańskiego i królewskiego. Kościół, aktualizując dzieło zbawcze Chrystusa, urzeczywistnia się „tu i teraz" przez wszystkie płaszczyzny swego życia i działania. Pod pojęciem funkcji według K. Rahnera należy rozumieć zakres czynności, form działania i zadań, jakie jego członkowie powinni wykonywać w celu autorealizacji Kościoła w świecie[165].

W ujęciu tradycyjnym mówi się o trzech funkcjach Kościoła: prorockiej (nauczycielskiej), złożonej z przepowiadania (kerygma), ewangelizacji, katechezy i świadectwa chrześcijańskiego życia (martyria); kapłańskiej (liturgicznej), złożonej z liturgii i sakramentaliów oraz funkcji królewskiej (pasterskiej), czyli sprawowania służby (diakonii) i działalności charytatywnej. Greckie słowa: kerygma, martyria, liturgia i diakonia dopełnia termin koinonia oznaczający prawdziwą wspólnotę z Bogiem, cel działalności Kościoła. Schemat podstawowych funkcji Kościoła posłuży do prezentacji wskazań dla duszpasterstwa zwyczajnego migrantów i uchodźców[166].

Migranci, którzy są wiernymi Kościoła rzymsko-katolickiego a także innych Kościołów katolickich, w miejscu zatrzymania się i osiedlenia posiadają prawo do posługi słowa Bożego, tak samo jak wierni lokalnej parafii, prawo do specjalnego przepowiadania słowa Bożego i nauczania katechetycznego. To prawo pozwala przybyszom i miejscowym spojrzeć na migracje z perspektywy Ewangelii i w duchu chrześcijańskiej „caritas" oraz ukierunkować ich do wyjścia na spotkanie ze

---

[164] R. Kamiński, *Duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne*, w: Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Umiłować Chrystusa. Program duszpasterski na rok 2002/2003*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2002, s. 439-452.

[165] K. Rahner, *Die Grundfunktionem der Kirche*, w: *Handbuch Der Pastoraltheologie, Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart*, Bd 1-5, Hrsg. von F.X. Arnold, K. Rahner, V. Schurr, L.M Weber, F. Klostermann, Freiburg 1964-1972, Bd 1, s. 216.

[166] W. Przygoda, *Podstawowe funkcje Kościoła*, s. 142; tenże, *Funkcje urzeczywistniania się Kościoła*, RT (46) 1999, z. 6, s. 175-198.

sobą i innymi ludźmi. Przepowiadanie słowa Bożego jest podstawową formą, przez którą Kościół poprzez szafarzy świętych tajemnic realizuje otrzymaną od Chrystusa misję nauczania. „Głosiciele słowa Bożego powinni przedstawiać wiernym przede wszystkim to, w co należy wierzyć i co trzeba czynić dla chwały Bożej i zbawienia ludzi" (KPK kan. 768 § 1). Biskup diecezji, jak i proboszcz na mocy swoich urzędów duszpasterskich: „powinni troszczyć się, aby było głoszone słowo Boże również tym, którzy ze względu na warunki życia nie mogą dostatecznie korzystać z ogólnej i zwyczajnej opieki duszpasterskiej, albo są jej całkowicie pozbawieni" (KPK kan. 771 § 1)[167].

Przepowiadanie Słowa Bożego uobecnia Jezusa Chrystusa i Jego zbawcze dzieło w Kościele oraz buduje wspólnotę ludzi wierzących. Przepowiadającymi są przede wszystkim biskupi, którzy są odpowiedzialni za posługę słowa Bożego w Kościele (KPK kan. 756 § 1-2). Wspierają ich mający święcenia kapłańskie i diakonatu. Biskup może powołać do uczestniczenia w posłudze słowa członków instytutów życia konsekrowanego oraz wiernych świeckich, których świadectwo życia nadaje słowu skuteczności i mocy zbawczej. Dokumenty Kościoła i normy kanoniczne gwarantują przybyszom opiekę nad ich rozwojem duchowym. Kościół w ten sposób wypełnia misję nauczania Ewangelii i podtrzymywania wiary. Działania te potwierdziła instrukcja *Erga Migrantes*, określając duszpasterstwo migrantów jako kontakt pomiędzy osobami różnych narodowości, grup etnicznych i religijnych, przyczyniający się do uwidocznienia i zrealizowania autentycznego oblicza Kościoła. Instrukcja zachęca, by rozwijać u migrantów życie chrześcijańskie, prowadząc ich ku dojrzałości z pomocą apostolatu „ewangelizującego" i „katechizującego" (EMCC 38).

Poznanie kultury obcych i przybyszów to podstawa, aby między duszpasterzami a migrantami powstała więź zrozumienia i zaufania, by Ewangelia zaczęła przenikać do innych kultur. Instrukcja *Erga migrantes* nazywa ten proces inkulturacją, „wcielaniem jedynej wiary w różne kultury". Inkulturacja zaczyna się od słuchania, od poznania tych, którym głosi się Ewangelię. W procesie inkulturacji należy uszanować wartości oraz bogactwo kultury migrantów a także kraju przyjęcia. Należy docenić pluralizm kulturowy i religijny w postawie dialogu i akceptacji, które pozwalają na zaczerpnięcie z tradycji „oryginalnych znaczeń chrześcijańskiego życia, sprawowania liturgii oraz sposobu myślenia". Według instrukcji: „płynność kulturalna czyni więc coraz bardziej konieczną inkulturację, ponieważ nie można ewangelizować, nie wchodząc w głęboki dialog z kulturami" (EMCC 9, 34-36). Otwarcie na obcych i przybyszów, na ich kulturę może stać się znakiem żywej

[167] P. Wojnicz, *Istota funkcjonowania duszpasterstwa migrantów w prawie Kościoła rzymskokatolickiego*, „Civitas et Lex" 2016, nr 2(10), s. 55-67 oraz P. Wojnicz, *Problem uchodźców w wybranych dokumentach Stolicy Apostolskiej w kontekście standardów międzynarodowych*, „Civitas et Lex" 2017, nr 3(15), s. 35-53.

obecności Boga, by w spotkaniu Ewangelii z kulturą migrantów dochodziło do jej przekształcenia. Ewangelia zmienia kulturę społeczeństwa migrantów, choć sama pozostaje niezmienna (CT 53).

Przepowiadanie słowa Bożego powinno być otwarte na nowe formy i metody. Różnica pomiędzy przesłaniem ewangelicznym a kulturą społeczeństwa pluralistycznego powinna być przezwyciężona dzięki nowej ewangelizacji, która wymaga zastosowania nowych środków i metod pozwalających lepiej zrozumieć Ewangelię, zachwycić się nią i przyjąć ją w kontekście życia. Dziś wymaga to korzystania z mass-mediów, które mogą poszerzyć obszar oddziaływania Kościoła. Katecheza służy przekazaniu integralnego posłannictwa Kościoła, nauczanie powinno przedstawiać nie tylko same prawdy wiary i normy moralne, lecz także zapewnić konsensus wiary w sytuacji, gdy wzrasta krytycyzm, konkurencja i racjonalizm. Ewangelizacja i katechizacja mają za zadanie przekazać wiernym znajomość depozytu wiary i moralności katolickiej. Owocem ewangelizacji jest gotowość dzielenia się z innymi; kto przyjął Ewangelię, staje się świadkiem i głosicielem Dobrej Nowiny o Chrystusie: „Obowiązek ewangelizacji należy uważać za łaskę i właściwe powołanie Kościoła; wyraża on najprawdziwszą jego właściwość. Kościół jest dla ewangelizacji, czyli po to, aby głosił i nauczał słowa Bożego, ażeby przez nie dochodził do nas dar łaski" (EN 14)[168].

Ważnym elementem funkcji prorockiej staje się świadectwo chrześcijańskiego stylu życia. Obejmuje ono apostolskie nastawienie członków ludu Bożego, ich wrażliwość i troskę o skuteczne urzeczywistnianie się Kościoła, dzisiaj i w przyszłości. Świadectwo przyczynia się do przenikania środowiska duchem chrześcijańskim, życia rodzinnego, gospodarki, kultury i sztuki, mass mediów czy ekologii. Budowanie królestwa Bożego wymaga zaangażowania katolików w służbę bliźniemu i doskonalenie porządku spraw doczesnych. Chrześcijański styl życia rodzi się z Bożej miłości, to stąd czerpie swoją witalność. Przejawia się okazywaniem miłości wobec drugiego człowieka, wspólnoty rodzinnej i sąsiedzkiej. Apostolstwo czerpie z miłości Chrystusa, bez której nie ma wzrostu i posługi braterskiej. Świadectwo wyraża moc wewnętrznego oddziaływania apostolskiego. Świeccy katolicy pielęgnują kontakty z ludźmi i światem, wychodzą naprzeciw ich potrzebom, objawiają miłość Boga do ludzi: „Wszyscy wierni z tytułu swej przynależności do Kościoła otrzymują powszechne powołanie do świętości i w nim współuczestniczą" (ChL 16).

Katecheza w kontekście migracji winna podjąć trud ukazania jedności wiary jako naturalnej rzeczywistości Kościoła w wielości obrządków, wyznań i religii, ukazywać proces inkulturacji ewangelicznej w mnogości języków i różnorodności kultur. Przepowiadanie słowa Bożego nie może być odłączone od kultury. Katecheza, szanując wartości i bogactwo wielokulturowego

---

168 W. Przyczyna, *Teologia ewangelizacji*, Homo Dei, Kraków 1992, s. 35-42; zob. A. Lewek, *Nowa ewangelizacja w duchu Soboru Watykańskiego*, t. 1, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1995, s. 35-39.

środowiska związanego z migracją, ma za zadanie wszczepiać dynamizm Ewangelii w samą istotę poszczególnych kultur i w ich zasadnicze cechy. Katecheza doprowadza ludzi o różnych formach kultury do poznania ukrytej tajemnicy i pomaga im w wydobywaniu z ich własnej żywej tradycji oryginalnych znaczeń chrześcijańskiego życia, sprawowania liturgii i sposobu myślenia. Dlatego też katecheza w środowisku migracyjnym, osadzona w warunkach wspólnoty przyjmującej, winna być oparta o kulturę i duchowość migrantów, pochodzących ze środowisk wieloetnicznych[169].

Parafia jest pierwszym miejscem prowadzenia systematycznej katechizacji, tworzy naturalne środowisko integracji kościelnej. Duszpasterze i wierni świeccy, poprzez katechizację przyjmują migrantów do wspólnoty wiary, wypełnionej duchem gościnności, tworzą dla nich dom rodzinny, by odkrywali oni, że są członkami Ludu Bożego. Wspólnota parafialna tworzy przestrzeń, w której chrześcijanie, nawet niepraktykujący, złączeni są więzami życia. W parafiach, emigracyjnych warto zadbać o struktury katechetyczne, angażować uzdolnionych, doświadczonych i obowiązkowych katechetów. Kolejnym miejscem katechizowania, oprócz parafii emigracyjnej, są rodzina i szkoła, wszelkie ośrodki duszpasterskie przy szkołach publicznych i katolickich, gdzie przeznaczono czas na katechizację. Duże znaczenie mają wyjazdy organizowane dla rozwoju życia duchowego, pielgrzymki do miejsc świętych. Parafia, rodzina i szkoła mają obowiązek formowania osób, które oddają się dziełu katechizacji: prezbiterów, osób zakonnych i katechetów świeckich, dbających by formacja religijna wszczepiała w organizm Kościoła osoby ewangelizowane i katechizowane[170].

Migranci katolicy w miejscu zatrzymania i osiedlenia mają prawo do korzystania z posługi słowa Bożego, dostosowanej do ich możliwości językowych i kulturowych, prawo do specjalnego przepowiadania i nauczania katechetycznego dzieci i młodzieży. Przepowiadanie słowa Bożego, homilia i nauczanie katechetyczne pozwalają migrantom wchodzić w życie lokalnej wspólnoty parafialnej oraz Kościoła diecezjalnego. Kodeks, instrukcja *Erga migrantes* i wytyczne *Przyjęcie Chrystusa* wskazują na, odpowiedzialnych w Kościele za katechezę, kapłana i diakona, proboszcza oraz kapelana. W posłudze słowa kierowanej do migrantów jak i wspólnoty przyjmującej należy podkreślać korzyści duchowe, jakie odnoszą oni z posługi kapłanów znających język migrantów, ich mentalność, kulturę i duchowość. Poprzez posługę słowa Bożego, wprowadzającą w misterium sakramentów, posługujący mogą akcentować te formy, które budują jedność Kościoła[171].

---

[169] W. Necel, *Integracja europejska wyzwaniem dla polskojęzycznego duszpasterstwa w państwach Unii Europejskiej*, „Collectanea Theologica" (9) 2004, nr 3, s. 47.

[170] W. Necel, *Posługa słowa Bożego przybyszom katolikom*, http://emigracja.chrystusowcy.pl/artykuly-z-zycia-polonii/ks-prof-uksw-dr-hab-w-necel-2019 (dostęp: 10.05.2022).

[171] W. Necel, *Troska Kościoła o migrujących według instrukcji Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących „Erga migrantes caritas Christi"*, „Collectanea Theologica" (75) 2005, nr 2, s. 199-200.

W trosce Kościoła o dobro duchowe migrantów szczególne miejsce zajmuje liturgia: „jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i zarazem jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc" (KL 10). Sprawowanie liturgii wśród migrantów, „dla nich, i z nimi i wśród nich" winno zwracać uwagę na warunki egzystencjalne przybyszów oraz wspólnot ich przyjmujących, tak by celebracja liturgiczna stawała się przejawem życia wspólnoty wiernych, kroczących drogami zbawienia" (EMCC 44). Papież Franciszek stwierdził, że od początku istnienia chrześcijaństwa jest ono ściśle związane z liturgią, w taki sposób, że trudno mówić o chrześcijaństwie bez liturgii. Każdy rodzaj duchowości chrześcijańskiej, każda forma życia chrześcijańskiego w Kościele odnosi się do liturgii, z niej wypływa i do niej prowadzi: „Chrystus uobecnia się w Duchu Świętym poprzez znaki sakramentalne. Chrześcijaństwo bez liturgii jest chrześcijaństwem bez Chrystusa"[172].

Duszpasterz migrantów przygotowuje powierzonych sobie wiernych w ich konkretnych warunkach do przeżywania tajemnic wiary w roku liturgicznym. W kształtowaniu duchowości chrześcijańskiej wiernych duszpasterz na pierwszym miejscu ukazuje podstawowe tajemnice zbawczego dzieła Boga, uobecnione w poszczególnych okresach liturgicznych. Szczególną uwagę zwraca na Triduum Paschalne i inne tajemnice wiary związane z tajemnicą odkupienia człowieka, respektując lokalne wskazania liturgiczno-sakramentalne. W duszpasterstwie emigracyjnym należy podtrzymywać kult Zbawiciela utajonego w Najświętszej Eucharystii, przez ceremonie Wielkiego Czwartku, uroczystość Ciała i Krwi Chrystusa, tradycyjne procesje eucharystyczne oraz adoracje Najświętszego Sakramentu. Z kultem Eucharystii jest związane nabożeństwo do Najświętszego Serca Pana Jezusa. W środowiskach emigracyjnych nabożeństwa te warto pielęgnować i ożywiać zgodnie ze zwyczajami wywiezionymi przez migrantów z rodzimych Kościołów diecezjalnych[173].

Eucharystia jest życiem Kościoła, w niej rodzi, dojrzewa i weryfikuje się chrześcijańskie życie kapłanów i ludu Bożego. Eucharystia jest szkołą miłości, jaką Chrystus objawił na krzyżu, wypełniając wolę Ojca. Dlatego kapłan, składając ofiarę Chrystusa, staje się, podobnie jak On, kapłanem i ofiarą, „sacerdos et hostia"[174]. Niedobór kapłanów w warunkach emigracyjnych może być rozwiązany przez powierzenie posługi w placówkach duszpasterskich przygotowanym osobom świeckim. Normy ogólne zostały przypomniane w liście apostolskim o świętowaniu niedzieli *Dies Domini*: „W przypadku niemożności sprawowania Eucharystii, Kościół zaleca zwoływanie

---

[172] Franciszek, *Katecheza podczas audiencji generalnej, Biblioteka Pałacu Apostolskiego, 3 lutego 2021* r., https://www.radiomaryja.pl/informacje/ojciec-swiety-chrzescijanstwo-bez-liturgii-jest-chrzescijanstwem-bez-chrystusa/ (dostęp: 30.04.2022).

[173] W. Necel, *Posługa sakramentalna przybyszom katolikom*, http://emigracja.chrystusowcy.pl/artykuly-z-zycia-polonii/ks-prof-dr-hab-w-necel-tchr-2019 (dostęp: 10.05.2022).

[174] K. Konecki, *Msza święta sercem i szczytem świętowania niedzieli*, „Teologia i Człowiek" (6)2005, s. 43-52.

zgromadzeń niedzielnych bez udziału kapłana, zgodnie ze wskazaniami i dyrektywami Stolicy Apostolskiej, których konkretne zastosowanie należy do kompetencji Konferencji Episkopatów" (DD 53). Stosownie do kontekstu miejsca prezbiterzy troszczą się o ukształtowanie we wspólnocie wierzących konieczności autentycznych powołań do kapłaństwa służebnego w życiu Kościoła oraz podejmują intensywne duszpasterstwo powołaniowe (CE 18-50; EiE 31-32; PG 53-54)[175].

Kościół, w środowiskach emigracyjnych dla umocnienia świętości Ludu Bożego poleca oddawać szczególną i synowską cześć Najświętszej Maryi, Matce Bożej, którą Chrystus ustanowił Matką wszystkich ludzi, oraz popierać autentyczny kult świętych, których przykładem wierni budują swoją wiarę i są wspomagani w trudach emigracyjnego życia. Szczególnego znaczenia nabiera kult świętych związanych z duchowością migrantów i krajem pochodzenia. Wśród innych aktów kultu ważne są nowenny przygotowujące do przeżywania określonych świąt lub odprawiane regularnie w kościele. Ważne jest podtrzymywanie tradycyjnych nabożeństw np. drogi krzyżowej w czasie Wielkiego Postu lub nabożeństw okresowych np. różańca w maju i październiku. Nie bez znaczenia jest jakość ich sprawowania, zwłaszcza modlitwa i przepowiadanie kapłana, staranność, tempo i ekspresja liturgii, tworzenie piękna celebracji liturgicznych i kościelnych (KL 35)[176].

Duszpasterz żyjących w diasporze migrantów innego języka, kultury i obrządku, winien zapoznać się z kanonicznymi możliwościami adaptacji czynności liturgiczno-sakramentalnych, zamieszczonymi w księgach liturgicznych, tak, by poszczególne celebracje sprawowane zgodnie ze wskazaniami były dopasowane do poziomu duchowego uczestników oraz umożliwiały korzystanie z dóbr duchowych Kościoła. Duszpasterstwo migrantów wymaga oparcia o fundamentalne zasady posługi pasterzy Kościoła dla wiernych. Zasady te wynikają z natury ogólnego duszpasterstwa liturgiczno-sakramentalnego i dają duszpasterzom środowisk migracyjnych, migrantom oraz ich rodzinom pewność, że obrzędy są sprawowane zgodnie z wolą Kościoła. Usystematyzowanie tych zasad oraz podkreślenie ich roli w duszpasterstwie liturgiczno-sakramentalnym sprawowanym wśród migrantów jest tym ważniejsze, że celebracje dokonywane są w środowisku diaspory, wśród społeczności wiernych charakteryzującej się naturalną zmiennością, płynnością i tymczasowością. Szczególnie wśród tych, którzy żyją w rozproszeniu, w diasporze i kulturowo-językowej izolacji, wspólna celebracja winna stawać się epifanią Kościoła i umocnieniem w prawdzie, że Chrystus jest obecny tam, gdzie gromadzą się ochrzczeni w imię Trójcy Przenajświętszej (EMCC 12).

---

[175] Kongregacja ds. Kultu Bożego, *Dyrektorium o celebracjach niedzielnych bez kapłana „Christi Ecclesia"*, OsRomPol 1998, nr 12, s. 30-40; C. Krakowiak, *Niedzielne celebracje liturgii bez kapłana w katolickich diecezjach*, RT (63) 2016, z. 8, s. 57-70; tenże, *Niedzielna liturgia bez udziału kapłana*, „Liturgia Sacra" (21) 2015, nr 1, s. 5-17.

[176] C. Krakowiak, *Kapłani i celebracja Mszy świętej*, „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej" (88) 2014, s. 815-817; tenże, *Niedziela dniem Kościoła*, RT (47) 2000, z. 8, s. 57-74.

Na uwagę zasługuje religijność i pobożność ludowa, która wyróżnia i charakteryzuje wiele wspólnot migrantów i uchodźców. Pobożność ludowa „jeśli jest należycie kierowana, zwłaszcza przez odpowiedni sposób ewangelizowania, obfituje w wiele dobrego" (EN 48). Papież Jan Paweł II, w 2001 roku, zatwierdził *Dyrektorium o pobożności ludowej,* w którym ukazano harmonijną zgodność między liturgią a pobożnością. Dokument, przypominając zasady tej zgodności, podaje odpowiednie wskazania w celu ich zastosowania w każdym z Kościołów lokalnych. Należy mieć na względzie, że dla wielu migrantów i uchodźców pobożność ta jest fundamentalnym elementem łączności z Kościołem macierzystym i z konkretnymi sposobami pojmowania i przeżywania wiary. Chodzi więc o urzeczywistnianie dzieła ewangelizacji i zaznajamianie się z formami nabożeństw migrantów, docenianie ich przez lokalną wspólnotę katolicką, aby mogła ona zrozumieć mentalność oraz charakter przybyszów. Z takiego zjednoczenia ducha może zrodzić się liturgia, w której uczestniczy bardziej zintegrowany i bogatszy o dar jedności cały Kościół (EN 48, EMCC 46)[177].

Do duszpasterza migrantów należy troska, by nabożeństwa te były przeżywane w duchu prawdziwej pobożności chrześcijańskiej i autentycznej duchowości. Szczególną formą kultu są pielgrzymki, obrazujące drogę Ludu Bożego do domu Ojca, ożywiające wiarę uczestników oraz rozwijające poczucie wspólnoty kościelnej. Dla migrantów wielkie znaczenie mają pielgrzymki do sanktuariów znajdujących się w kraju ich pochodzenia. Wpisują się w proces integracji kościelnej migranta i pozwalają mu definiować swoją tożsamość kulturowo-religijną. Duszpasterz migrantów powinien zachęcać powierzonych mu wiernych do zachowania dni pokuty, obchodzenia rocznic chrztu, i odnawiania przyrzeczeń chrzcielnych, świętowania rocznic zawarcia małżeństwa oraz odnawiania przysięgi małżeńskiej. W duszpasterstwie emigracyjnym szczególne znaczenie mają nabożeństwa pogrzebowe, w których wierni błagają o Boże miłosierdzie dla zmarłych, odnoszą się z szacunkiem do ciała zmarłego, a żyjącym wypraszają łaskę nadziei. Trzeba pamiętać, że prawo do pogrzebu kościelnego mają wszyscy, których prawo tego nie pozbawiło (KPK kan. 1184)[178].

Duszpasterstwo obejmuje również pozasakramentalną działalność liturgiczną. Nabożeństwa pozwalają wyrazić kult Boży w sposób dostosowany do mentalności, kultury i tradycji religijnej narodu, na podkreślenie zasługują różne nabożeństwa eucharystyczne. Duszpasterstwo zwyczajne powinno zachęcać do uczestnictwa w nabożeństwach ku czci Matki Bożej i świętych, troszczyć się

---

[177] Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Pallotinum, Poznań 2003. Dyrektorium składa się z części historycznej oraz wskazań pastoralnych. Oto główne części dokumentu: *Rok liturgiczny i pobożność ludowa*; *Cześć dla Matki Bożej*, *Kult świętych oraz błogosławionych*; *Modlitwy wstawiennicze za zmarłych*; *Sanktuaria i pielgrzymki*.

[178] W. Necel, *Posługa sakramentalna przybyszom katolikom*, http://emigracja.chrystusowcy.pl/artykuly-z-zycia-polonii/ks-prof-dr-hab-w-necel-tchr-2019 (dostęp: 10.05.2022).

o pogłębianie teologicznego rozumienia prawd maryjnych i przystosowania ich do dzisiejszych potrzeb. Zaleca się wprowadzenie w praktykę nabożeństwa słowa Bożego o tematyce misyjnej i ekumenicznej, w których uwzględnia się ważne potrzeby migrantów. W sakramentaliach poświęca się osoby i przedmioty, wypraszając stosownie do potrzeb i sytuacji życiowej łaski, szczególnie te, które pomagają dostrzec i pogłębić chrześcijański wymiar życia. Duszpasterstwo zwyczajne dąży do przywrócenia błogosławieństwom i poświęceniom charakteru wspólnotowego. Ważne miejsce zajmują nabożeństwa żałobne i pogrzeb chrześcijański, które akcentują paschalny charakter śmierci chrześcijanina oraz wiarę w zmartwychwstanie (KKK 1680).

Nowa ewangelizacja postawiła zadanie większego zaangażowania rodzin oraz małżeństw w duszpasterstwo sakramentów, które przywraca nową witalność wspólnotom chrześcijańskim. Wielu młodych i dorosłych emigrantów odkrywa znaczenie i wartość dróg, które prowadzą do wspólnoty Kościoła powszechnego, pomagają im ożywić wiarę i chrześcijańskie dziedzictwo. Zagrożeniem dla wiary migrantów i uchodźców jest zbytni pluralizm religijny, pojmowany jako relatywizm czy synkretyzm, zjawisko ekspansji sekt, dążenie do raju obiecywanego przez naukę, technikę i różne mesjanizmy, proponujące szczęście natury hedonistycznej, konsumpcjonizm, zażywanie narkotyków, różne formy ezoterycznych duchowości związane z millenaryzmem, wschodnimi filozofiami i prądami New Age. Aby temu zapobiec, konieczne są inicjatywy ewangelizacyjne, pozwalające stawiać czoła wspomnianym zjawiskom, które dzisiaj okazują się jednym z najpoważniejszych problemów i wyzwań duszpasterskich (EiE 79, EMCC 46-48)[179].

Duszpasterstwo migrantów to duszpasterstwo przyjęcia i solidarności. Migranci w miejscu stałego lub czasowego zamieszkania, tak w pierwszych, jak i następnych pokoleniach, mają prawo do korzystania z dóbr duchowych Kościoła, posługi słowa Bożego i sakramentów, do uczestnictwa w Eucharystii tak samo jak wierni wspólnoty lokalnej. To prawo migrantów i uchodźców Kościół przyjmuje jako swój obowiązek wobec nich i wskazuje duszpasterzom na możliwości dostosowania poszczególnych celebracji do sytuacji duchowej migrantów tak, by dzielić się z nimi dobrami duchowymi w takim samym stopniu, jak z wiernymi wspólnoty ich przyjmującej[180].

Funkcja królewska urzeczywistnia się w Kościele przez diakonię i działalność charytatywną. Diakonia oznacza podjęcie czynności o charakterze administracyjnym i organizacyjnym, potrzebne do kierowania wspólnotą religijną i jej sprawnego funkcjonowania. Diakonia chrześcijańska jest także służebną postawą Kościoła wobec najszerzej rozumianych potrzeb ludzkich. Działalność

---

[179] *Potrzeba i zadania nowej ewangelizacji na przełomie II i III tysiąclecia chrześcijaństwa*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, nr 27, s. 18-19.

[180] W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, s. 107-111.

charytatywna jest „zespołem czynności i zadań wypływających z Bożego przykazania miłości, mających na celu usuwanie niedostatku z życia ludzi cierpiących z powodu materialnego lub duchowego ubóstwa i udzielenie im pomocy niezbędnej do odpowiedniego rozwoju osobowego". Jest ona znakiem rozpoznawczym każdego chrześcijanina, znakiem i wymiarem życia Kościoła, rzeczywistością decydującą o przeniknięciu wspólnot eklezjalnych duchem Chrystusowym[181].

Instrukcja *Erga migrantes* wśród przepisów duszpasterskich i prawnych zestawia normy dotyczące obowiązków biskupów diecezjalnych w odniesieniu do migrantów. Biskupi z pomocą proboszczów są zobligowani do otoczenia migrantów właściwą pasterską troską. W tym celu powinni stworzyć odpowiednie struktury duszpasterskie i zabiegać o konieczną pomoc Kościołów pochodzenia migrantów. Jeśli to konieczne, powinni mianować wikariuszy biskupich, do których kompetencji należałoby kierowanie duszpasterstwem migrantów, mogą też utworzyć w swojej kurii specjalne biuro ds. migrantów. Obowiązkiem biskupa jest erygowanie parafii personalnych, „missio cum cura animarum", oraz mianowanie kapelanów. Biskup troszczy się o ducha współpracy między proboszczem terytorialnym a duszpasterzami migrantów (EMCC 52-60; PPD art.16 §1-3).

Odpowiedzialność biskupa diecezji dotyczy również troski o chrześcijańskich migrantów, nie będących w pełnej jedności z Kościołem katolickim, chrześcijan niekatolików oraz działalności ewangelizacyjnej wśród nieochrzczonych. Biskup powinien odnosić się z miłością i szacunkiem, popierać ekumenizm zgodny z myślą Kościoła, ofiarować pomoc duchową migrantom w zakresie możliwym i koniecznym, z zachowaniem właściwych norm kanonicznych: „traktować migrantów nieochrzczonych za powierzonych sobie w Panu, w szacunku do wolności sumienia, dać im możliwość przyłączenia się do prawdy, którą jest Chrystus". W instrukcji mówi się o ekumenicznej oraz ewangelizacyjnej wrażliwości. Kościół katolicki angażuje się w promocję ludzką i świadectwo miłości wobec imigrantów niechrześcijańskich. „Już samo w sobie ma to wartość ewangelizacyjną, nastawioną na otwarcie serc na głoszenie Ewangelii oraz podejmowane z konieczną roztropnością chrześcijańską i całkowitym poszanowaniem wolności" (EMCC 59; PPD art. 17§1-2)[182].

Dla zbawczej owocności oraz pastoralnej efektywności posługi duszpasterza migrantów ważną rolę odgrywają odpowiednie struktury i organizacja duszpasterstwa. Są one elementem kanoniczno-pastoralnej odpowiedzi na brak ciągłości w przynależności diecezjalnej i parafialnej migrantów. Struktury duszpasterskie tworzą uprzywilejowane miejsce doświadczania wspólnoty,

---

[181] W. Przygoda, *Funkcja charytatywna Kościoła po Soborze Watykańskim* II, Instytut Teologii Pastoralnej KUL, Lublin 1998, s. 12-22; R. Kamiński, *Posługa pasterska*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, s. 290-308.

[182] W. Necel, *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, „Prawo Kanoniczne" (52) 2009, nr 3-4, s. 62-64.

dialogu między wiernymi o różnych sposobach życia, kultury i religii, doświadczenia dziedzictwa wiary i tradycji. Poprzez struktury duszpasterskie migranci gromadzą się wokół biskupa, świadka jedności Kościoła diecezjalnego. Wraz z nim jako swoim pasterzem kroczą drogami wiary i historii, realizują chrześcijańskie powołanie oraz doświadczenie zbawczej mocy Ewangelii i Eucharystii. Przy organizowaniu struktur dla migrantów odpowiedzialni za duszpasterstwo powinni wiedzieć, że to sami migranci muszą być „głównymi protagonistami duszpasterstwa etniczno-językowego", przedkładając pasterzom Kościoła „swoje potrzeby" (KPK kan. 212§2; EMCC 37, 91-92)[183].

Biskup diecezji, w zależności od potrzeb pastoralnych, może zorganizować duszpasterstwo migrantów w czterech najbardziej sprawdzonych formach: misja duszpasterska, parafia personalna, misja etniczno-językowa przy parafii terytorialnej lub personalnej oraz tzw. centra duszpasterstwa etniczno-językowego, obejmujące kilka parafii. *Erga migrante*s na pierwszym miejscu wskazuje na misję duszpasterską „missio cum cura animarum". Obejmuje wiernych pochodzących z jednego kraju, posługujących się tym samym językiem lub należących do tego samego obrządku, zamieszkałych na stałe lub tymczasowo w jednej lub w kilku sąsiednich i określonych parafiach terytorialnych. Biskup może utworzyć „missio cum cura animarum" na terytorium obejmującym jedną lub więcej parafii. Misja może, ale nie musi być złączona z parafią terytorialną. Takie złączenie jest pożądane w przypadku duszpasterstwa prowadzonego w parafii przez duszpasterzy należących do instytutu lub stowarzyszenia życia apostolskiego (EMCC, PPD art. 7§1, art. 7§2).

Posługa i działalność charytatywna Kościoła jest praktyczną formą realizacji przykazania miłości bliźniego przez uczniów Chrystusa, rodzi się i urzeczywistnia z Jego inspiracji, w ścisłej łączności z Nim. Posługa charytatywna nie jest działalnością prywatną chrześcijan, lecz jest misją całego Ludu Bożego i podstawową funkcją Kościoła. Kościół nie ogranicza pomocy charytatywnej do swoich członków, lecz stara się pomagać wszystkim ludziom doświadczającym niedostatku, bez względu na pochodzenie, rasę, płeć, przynależność wyznaniową lub religijną. Pomoc wspólnoty Kościoła adresowana jest nie tylko do pojedynczych osób, ale także do rodzin, grup społecznych oraz społeczeństw cierpiących z powodu nędzy, niedorozwoju, wojny lub klęski żywiołowej[184].

Podstawowym obszarem działalności charytatywnej Kościoła jest pomaganie ludziom oraz społeczeństwom w przezwyciężeniu ubóstwa, a niekiedy uwłaczającej godności człowieka nędzy, zwłaszcza głodu. Ponieważ poziom zamożności różnicuje ludzi najmocniej, prowadząc często do

---

[183] Tenże, *Kultura przyjęcia wobec imigrantów według instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, w: *Kryzys migracyjny w Europie. Wyzwania etyczne, społeczno-kulturowe i etniczne*, red. J. Balicki, W. Necel, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2017, s. 83-97.

[184] W. Przygoda, *Funkcja charytatywna Kościoła po Soborze Watykańskim II*, s. 40-45.

konfliktów społecznych, a nawet wojen, Kościół stara się pomagać najuboższym. Opcja na rzecz ubogich stanowi priorytet w całej działalności charytatywnej Kościoła w wymiarze powszechnym oraz lokalnym. Zasada solidarności wzywa do pomocy ludziom marginalizowanym społecznie. Kościół uświadamia sobie przyczyny marginalizacji z powodu ubóstwa, choroby, bezdomności, niepełnosprawności, uzależnienia od alkoholu i narkotyków, bezrobocia, czy braku wykształcenia oraz z powodu migracji lub bycia uchodźcą i przeciwdziała im. Solidarność wymaga udzielania odpowiedniej pomocy grupom najuboższym i najsłabszym w społeczeństwie, do których według Starego Testamentu zaliczano między innymi przybyszów i obcokrajowców (Pwt 24, 17-21)[185].

Duszpasterstwo nadzwyczajne to działalność zbawcza Kościoła adresowana do określonych grup i osób, które ze względu na warunki życia i ich poszczególne potrzeby religijne nie mogą dostatecznie i skutecznie skorzystać z duszpasterstwa zwyczajnego. Powinno być dostosowane do poziomu duchowego, intelektualnego, do wieku i profesji oraz poszczególnych potrzeb ludzi. Pojawiło się jako odpowiedź na wyzwania i znaki czasu. Jego istotą jest odpowiedź na specyficzne uwarunkowania i potrzeby religijne konkretnych grup wiekowych, zawodowych i społecznych. Każda z tych grup ma odmienną mentalność, zwyczaje, kondycję religijną i moralną, co domaga się uwzględnienia w posłudze zbawczej Kościoła. Duszpasterstwo nadzwyczajne zmierza do celu, jakim jest spotkanie człowieka z Bogiem w wierze i miłości. Nie może być jednak traktowane na równi z duszpasterstwem zwyczajnym, gdyż ma służyć mu dopełnieniem i pomocą[186].

Duszpasterstwo specjalne to istotna część duszpasterstwa nadzwyczajnego, realizowane jest w wymiarze dekanalnym, diecezjalnym i krajowym pod nadzorem konferencji episkopatu. Powinno mieć łączność z parafią i do niej prowadzić. Dzieli się na kategorialne, sytuacyjne i organizowane. Kategorialne obejmuje duszpasterstwo różnych kategorii zawodowych i społecznych; sytuacyjne związane jest z określonymi sytuacjami duszpasterskimi w życiu wspólnot Kościoła; organizowane odpowiada za określone wydarzenia duszpasterskie w parafii, diecezji i Kościele powszechnym[187]. Podmiotami tego duszpasterstwa są odpowiednio przygotowani kapłani, osoby zakonne i świeccy, stowarzyszenia katolickie, których charyzmatem stała się opieka nad osobami nieprzystosowanymi

---

[185] *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, nr 23, 56, s. 222-228.

[186] R. Kamiński, *Duszpasterstwo nadzwyczajne*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, s. 309-313; tenże, *Duszpasterstwo nadzwyczajne*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 209-212.

[187] R. Kamiński, *Duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne*, w: Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Umiłować Chrystusa. Program duszpasterski na rok 2002-2003*, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2002, s. 439-452.

do prawa i niedostosowanymi społecznie, np. bezdomni, uzależnieni, niepełnosprawni, osoby te wymagają troski pasterskiej osób duchownych ale także pomocy profesjonalistów[188].

Duszpasterstwo emigrantów i uchodźców ma charakter specjalny, gdyż uwzględnia potrzeby duchowe ludzi innego pochodzenia, języka i kultury, otacza specjalną troską wiernych, którzy ze względu na warunki życia i pracy nie mogą korzystać z ogólnej i zwykłej opieki duszpasterskiej proboszczów lub są jej całkowicie pozbawieni (DB 18). Biorąc pod uwagę troskę duszpasterską oraz wagę problemów, ważne jest omówienie wskazań Kościoła dotyczących duszpasterstwa rodzin i par małżeńskich prowadzonego w warunkach emigracji a także aktywności osób i stowarzyszeń świeckich, udzielających się w parafiach oraz wolontariacie charytatywno-społecznym. Zarówno migranci i uchodźcy, jak również osoby zmuszone do opuszczenia ojczyzny są wyzwaniem dla społeczeństwa i Kościoła, ważne jest, by rozpoznać i przyjąć w nich Jezusa Chrystusa[189].

Współczesne dokumenty Kościoła na temat duszpasterstwa rodzin, formacji małżeńskiej oraz świadomości praw rodziny na emigracji to: adhortacja apostolska Jana Pawła II o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym *Familiaris consortio, Karta Praw Rodziny* ogłoszona po Synodzie Biskupów w Rzymie w 1980 r. (FC 77) oraz adhortacja papieża Franciszka *Amoris Laetitia* na podsumowanie Synodu Biskupów w Rzymie w 2014 i 2015 r. (EMCC 21)[190].

Karta Praw Rodziny była spojrzeniem Kościoła na małżeństwo i rodzinę w świetle prawa międzynarodowego. Dobro społeczne, związane z małżeństwem i rodziną, przedstawiono w formie katalogu praw rodziny. Jan Paweł II wezwał do poszanowania godności rodziny i szeroko odnosił się do praw rodziny na emigracji, które mieszczą się w ramach ogólnie przyjętych praw człowieka. Podkreślał, że w większości krajów uznaje się prawo migrantów i uchodźców do życia w gronie własnej rodziny. Opisywany dokument uznaje rodzinę za związek naturalny, pierwotny w stosunku do państwa i innych wspólnot, posiadający własne, „niezbywalne prawa". *Karta Praw Rodziny* powstała, aby przedstawić współczesnym chrześcijanom fundamentalny zbiór podstawowych praw właściwych owej naturalnej i powszechnej społeczności, jaką jest rodzina (FC 45)[191].

---

[188] Tenże, *Duszpasterstwo ponadparafialne*, RT (45) 1998, z. 6, s. 53-65; zob. R. Rak, *Duszpasterstwo specjalistyczne. Założenia i realizacja*, „Ateneum Kapłańskie" (95) 1993, nr 507-508, s. 257-270.

[189] W. Przygoda, *Duszpasterz sługą miłosierdzia według nauczania papieża Franciszka,* s. 89.

[190] Dokumenty Kościoła o małżeństwie i rodzinie: encyklika Pawła VI, *O zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego „Humanae vitae"* (1968); Jan Paweł II, list apostolski *O godności i powołaniu kobiety „Mulieris dignitatem"* (1988); *List do rodzin*, *List do dzieci* w Roku Rodziny (1994); *List do kobiet* (1995); encyklika *O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego „Evangelium vitae"* (1995); katechezy o małżeństwie i rodzinie Jana Pawła II (1979-1994), opublikowane w roku 1996 w formie książkowej *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich* (1986).

[191] Papieska Rada ds. Rodziny, *Karta Praw Rodziny*, Pelplin 2013. Karta składa się z 12 artykułów, ostatni z nich dotyczy bezpośrednio rodzin migrantów oraz uchodźców i precyzuje ich status prawny.

Dokument ten stał się wyrazem troski o migrantów i uchodźców, a także ich rodziny. Rodziny migrantów mają prawo do takiej samej ochrony społecznej i socjalnej, jaka przysługuje innym rodzinom. Mają prawo do poszanowania własnej kultury, otrzymania wsparcia i koniecznej pomocy w procesie inkulturacji, włączenia się we wspólnotę, do której przybyli. Emigranci zatrudnieni w jakimś kraju mają prawo do sprowadzenia swoich rodzin. Międzynarodowe normy prawa otaczają troską rodziny tych, którzy opuścili swoją ojczyznę, by znaleźć lepsze warunki do życia i pracy: „rodzina i społeczeństwo, połączone ze sobą żywotnymi i organicznymi więzami, uzupełniają się w funkcji obrony i rozwoju dobra wszystkich ludzi i każdego człowieka”[192].

Dokumenty kościelne wspominają o sprawowaniu opieki nad rodzinami migrantów oraz ich podstawowym prawie do „bycia razem”. Kościół traktuje to prawo jako podstawowe i niezbywalne, wynikające z godności osoby ludzkiej: „uchodźcy i inni przymusowo przesiedleni, podobnie jak inni ludzie, dla odpowiedniego wzrostu i harmonijnego rozwoju, potrzebują rodziny” (PCUP 27). Kościół wzywa do połączenia rodzin rozdzielonych z powodu wyjazdu na emigrację, rodzina ma prawo istnieć i rozwijać się jak rodzina, by wypełniać swoje funkcje w społeczeństwie, nieść dobro wszystkich członkom rodziny: „rodzina jest miejscem spotkania różnych pokoleń, które pomagają sobie wzajemnie w osiąganiu pełniejszej mądrości życiowej i w godzeniu praw poszczególnych osób z wymaganiami życia społecznego” (KDK 52, FC 21; KPR 12)[193].

Zadania szczegółowe duszpasterstwa rodzin są reakcją na konkretne, współczesne procesy społeczne, które wywierają wpływ na małżeństwo i rodzinę, w tym ruchy migracyjne, związane ze skutkami transformacji ustrojowej i sytuacją rodzin w Polsce. Są to zadania ukierunkowane na wsparcie rodziny jako wspólnoty naturalnej i wspólnoty religijnej. Szczególne znaczenie dla duszpasterstwa rodzin ma demografia i promocja rodziny, polityka prorodzinna, pomoc rodzinom zagrożonym. Wsparcie rodziny polega na kształtowaniu jako „Kościoła domowego”, wychowaniu religijnym dzieci, formacji katolickiej w sprawach płciowości i seksualności, prowadzeniu życie sakramentalnego i dzieł chrześcijańskiego caritas, duszpasterstwa małżeństw. Duszpasterskim zadaniem na rzecz małżeństwa i rodziny są działania socjalne i duchowe w sytuacji rodzin niepełnych, małżeństw mieszanych, pomoc osobom żyjącym w związkach niesakramentalnych[194].

---

[192] M.S. Zięba, *Zintegrowane podejście do kwestii migracji*, w: *Migracja, wyzwanie XXI wieku*, red. M.S Zięba, TN KUL, Lublin 2008, s. 7.

[193] W. Wójcik, *Niektóre problemy duszpasterstwa polskojęzycznego w krajach Unii Europejskiej*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym: istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, Biblioteka Polonii, Lublin-Sokołów Małopolski 2015, s. 79-84.

[194] B. Mierzwiński, J. Wilk, R. Bieleń, *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Teologia pastoralna szczegółowa*, t. 2, s. 424-426; zob. *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. Tomkiewicz, W. Wieczorek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

Benedykt XVI w encyklice *Caritas in veritate* wezwał ludzi Kościoła, by chronili rodziny migrantów i uchodźców przed marginalizacją, rasizmem, wykluczeniem społecznym, stosując konkretne środki pomagające obywatelom państw przyjmujących w pokojowym i przyjaznym ich przyjęciu: „Każdy emigrant jest osobą ludzką, która jako taka, ma niezbywalne i podstawowe prawa, które powinni szanować wszyscy w każdej sytuacji" (CiV 62). Warto zauważyć, iż migranci, mając różne powody opuszczenia ojczyzny, zwykle dochodzą do momentu, w którym poszukują stabilnej pracy, by zapewnić rodzinom lepsze warunki życia. W dzisiejszym świecie migrację dzieli się na zarobkową i niezarobkową. Każda migracja, czy to w poszukiwaniu pracy i wykształcenia, czy schronienia przed prześladowaniami etnicznymi, czy dla połączenia się z rodziną, czy będąca ucieczką przed skutkami tsunami, ostatecznie kończy się „kwestią znalezienia zatrudnienia"[195].

O dramatach i cierpieniach małżeństw i rodzin dotkniętych zjawiskiem migracji świadczą pojawiające się informacje o ich podziałach i rozpadzie, o rosnącej coraz bardziej w Polsce liczbie „euro-sierot" oraz „wirtualnych rodzicach", wypełniających funkcje wychowawcze wobec swoich dzieci przez telefon czy internet[196]. Szczególna rola przypada tu zarówno biskupowi i proboszczowi parafii pochodzenia emigrantów, jak również biskupowi i proboszczowi parafii, na terenie których zatrzymują się i osiedlają. Każdy człowiek żyjący w rodzinie i małżeństwie ma prawo do migracji. Małżonkowie mają obowiązek tworzyć wspólnotę życia, a „rodzina ma prawo istnieć i rozwijać się jako rodzina" (FC 46, KPR art. 6). Ważne jest przygotowanie wyjazdu, zapoznanie się z terminami oraz programem polskojęzycznych ośrodków duszpasterskich w miejscu planowanego osiedlenia. Wyjeżdżający powinni być przygotowani na spotkanie z „innością" Kościoła miejsca zatrzymania, która pozwala na przewartościowanie swojej duchowości i religijności (EMCC 39-43)[197].

Migranci z chwilą stałego lub tymczasowego zamieszkania zostają włączeni w życie parafii terytorialnej i Kościoła lokalnego, a koniecznym warunkiem integracji kościelnej (EMCC 90) jest zarówno uszanowanie i pielęgnowanie własnej tożsamości kulturowo-religijnej, jak i otwarcie się na duchowość Kościoła nowego miejsca zamieszkania (EMCC 70-71). W ramach podejmowanych obowiązków pasterskich biskup diecezji oraz proboszcz parafii powinni zwracać uwagę samotnie wyjeżdżającym kobietom na problemy emigracyjne: przyjmowanie do pracy „na czarno", proceder „handlu ludźmi" oraz nieprzestrzeganie elementarnych praw kobiet i dzieci. W duszpasterskim

---

[195] D. Drewniacki, *Humanizacja współczesnych stosunków międzynarodowych a konflikty zbrojne (uchodźcy, migracje ludności)*, „Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2006, nr 1, s. 33-43.

[196] Zob. E. Winnicka, *Eurosieroty*, „Polityka" z 17 listopada 2007, s. 34-40; *Szokujący raport: migranci porzucają swoje dzieci,* „Dziennik Polski" z 25 lipca 2008.

[197] W. Necel, *Duszpasterstwo migrantów*, „Homo Dei" 76 (2007), nr 2, s. 49-55.

przygotowaniu małżeństwa i rodziny do emigracji trzeba rozeznać, czy nie jest ona sposobem jednego ze współmałżonków na porzucenie sakramentalnego małżeństwa (EMCC 5)[198].

We wspólnotach emigracyjnych duszpasterze winni zabiegać o przygotowanie młodzieży do zawarcia małżeństwa i uroczystą celebrację sakramentu małżeństwa z ukazaniem jego związków z Chrystusem i Kościołem. Powinni zachęcać małżonków do zachowania wierności małżeńskiemu przymierzu, wspierać świętość życia małżeńskiego i rodzinnego. W duszpasterstwie emigracyjnym narzeczonym należy ułatwiać poznanie norm dotyczących zawarcia małżeństwa, norm zawierania małżeństw mieszanych, zaś małżonkom umożliwić odnowę łaski sakramentu małżeństwa[199]. Małżeństwo między katolikami a migrantami niechrześcijańskimi jest kwestią złożoną, którą należy rozpatrywać zgodnie z religią każdej ze stron małżeństwa, uwzględniając normy Kodeksu[200].

W instrukcji *Erga migrantes*, w zbiorze przepisów prawnych w nawiązaniu do części doktrynalnej, przedstawiono rolę świeckich, świeckich stowarzyszeń i ruchów kościelnych na rzecz migrantów. Świeccy są powołani do realizacji chrześcijańskiego świadectwa jako współpracownicy duszpasterzy, katecheci, animatorzy grup młodzieżowych i dorosłych, ludzi świata pracy, powołani i zaangażowani w posługę pomocy socjalnej i charytatywnej (EMCC 86-88, PPD art. 2-3).

Świeccy są wezwani do promowania ewangelizacji migrantów poprzez świadectwo życia chrześcijańskiego, przeżywanego w wierze, nadziei i miłości, głoszenie Słowa Bożego stosownie do własnych możliwości. To zaangażowanie staje się konieczne tam, gdzie migranci są pozbawieni opieki religijnej z powodu odległości, rozproszenia się lub braku duchowieństwa. Wszyscy wierni świeccy przyczyniają się do rozwoju dojrzałej kultury otwartości i przyjęcia, która ma na względzie godność każdej osoby, solidarność z ubogimi, uznanie podstawowych praw migranta i uchodźcy. Świadectwo chrześcijańskie osób świeckich w budowaniu Królestwa Bożego znajduje się na szczycie całości ważnych kwestii, takich jak relacje Kościół-świat, wiara-życie, miłosierdzie-sprawiedliwość, dotyczy również tematyki „ludzi w drodze" (EMCC 88; PaG 51; EiE 101).

W duszpasterstwie emigracyjnym, idąc śladem doświadczenia zapisanego w instrukcji *Erga migrantes,* trzeba zaakcentować rolę laikatu, którego działalność winna wspierać biskupa diecezji, proboszcza terytorialnej parafii i duszpasterza migrantów. Konieczna wydaje się specjalistyczna

---

198 Tenże, *Troska o małżeństwo migranta i jego rodziny w świetle instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, „Ius Matrimoniale" (20) 2009, nr 14, s. 139-154.

199 I. Stolarczyk, *Rodzina wobec migracji w świetle orędzi Jana Pawła II z okazji Światowego Dnia Migranta*, w: *Małżeństwo i rodzina wciąż fundamentem nowej cywilizacji*, red. R. Kantor, M. Kluz, Biblos, Tarnów 2011, s. 208.

200 „Synod z wdzięcznością uznaje te, które osiągnęły sukces w podsycaniu wiary zarówno małżonków, jak i dzieci, to jednak zachęca do wysiłków duszpasterskich nastawionych na promowanie małżeństw między osobami tej samej wiary" (EMCC 63-68), Jan Paweł II, *Ecclesia in Oceania* 2001, AAS 94 (2002), nr 45.

formacja, przygotowująca ich do niesienia pomocy nowo przybyłym, rozumianej jako specyficzne świadectwo chrześcijańskiego życia (EiE 101, 103). Diakonia laikatu wobec nowo przybyłych jest istotnym ogniwem w tworzeniu ewangelicznej kultury przyjmowania i solidarności oraz otwartości na innych. Świeccy powinni odnosić się do migrantów z troską o zachowanie ich podstawowego prawa do pracy i sprawiedliwego wynagrodzenia (LE 23), w czasie osiedlenia i adaptacji pomagać im w rozwiązywaniu problemów o charakterze socjalnym i ekonomicznym (EMCC 39, 42, 86)[201].

Diakonia świeckich współpracowników duszpasterstwa na emigracji nabiera szczególnego znaczenia, obejmując świadczenie posługi chorym migrantom, osobom starszym i nieradzącym sobie w nowych warunkach zamieszkania, osobom bezdomnym i uzależnionym, a szczególnie animowanie kręgów rodzin emigracyjnych, udzielanie pomocy w procesie łączenia małżeństw oraz rodzin rozdzielonych. Przygotowani specjalistycznie przedstawiciele laikatu mogą podejmować prace w katolickich ośrodkach poradnictwa rodzinnego przy ośrodkach i parafiach, mogą ożywiać kontakty między młodzieżą migracyjną a miejscową, animować relacje imigrantów z miejscową wspólnotą parafialną (EMCC 87). W wypełnianiu zadań laikatu pomocne stają się stowarzyszenia świeckich, ruchy odnowy, grupy modlitewne, parafialne grupy charytatywne, udział w pracach parafialnych i diecezjalnych rad duszpasterskich i ekonomicznych (EMCC 86)[202].

Diakonia świeckich obok odwiedzanie chorych, wspierania starszych i niepełnosprawnych, to prowadzenie grup młodzieżowych, animacja stowarzyszeń rodzinnych, prowadzenie katechezy oraz kursów kwalifikacji zawodowej, obecność w parafiach, szkołach i uniwersytetach, placówkach administracji państwowej, podejmowanie posługi liturgicznej, prowadzenie spotkań modlitewnych czy rozważanie Słowa Bożego. *Erga Migrantes* zachęca świeckich do otwartości w przyjmowaniu migrantów, ochrony ich praw i działalności ewangelizacyjnej[203]. Szanując dziedzictwo kulturowe społeczności, która ich przyjmuje, powinni oni wnosić swój wkład do dobra wspólnego. Kompetencje w dziedzinie mediacji prawnych dla zapewnienia legalności i bezpieczeństwa społecznego łączyć należy z powołaniem do gościnności. Dotyczy to prawa migranta do tworzenia i przynależności do stowarzyszeń religijnych i charytatywnych (EMCC 43, 86-88; PPD, art. 1-3)[204].

---

[201] W. Wójcik, *Niektóre problemy duszpasterstwa polskojęzycznego w krajach Unii Europejskiej*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym: istota i metodologia*, s. 73-84.

[202] W. Necel, *Problematyka duszpasterstwa polskojęzycznego w Europie*, „Roczniki Nauk Prawnych" (19) 2009, nr 2, s. 177-178; M. Zając, *Emigracja wyzwaniem duszpasterskim dla Kościoła*, TN KUL, Lublin 2009, s. 62.

[203] J. Bakalarz, *Rola laikatu w apostolstwie migracyjnym*, „Collectanea Theologica" 1988, nr 3, s. 166-167.

[204] M. Fiałkowski, *Obecność Kościoła w życiu gospodarczym*, RT (6) 2006, s. 5-15; tenże, *Życie społeczno-polityczne miejscem zaangażowania katolików świeckich*, RT (6) 2008, s. 95-106.

W Kościele katolickim istnieje duża różnorodność stowarzyszeń apostolskich. Jedne z nich służą apostolskiemu celowi aktualizacji działalności zbawczej Kościoła, inne stawiają sobie za cel głoszenie Ewangelii, uświęcanie, edukację i formację, jeszcze inne wzbogacają porządek doczesny duchem chrześcijańskim przez praktykowanie miłosierdzia. Wśród tej mnogości stowarzyszeń znajdują się takie, których głównym celem jest praca na rzecz migrantów i uchodźców oraz osób przesiedlonych (DA 19). Zachowując należyty szacunek dla hierachii i władz kościelnych, świeccy mają prawo zakładać i uczestniczyć w stowarzyszeniach. Obowiązkiem hierarchii kościelnej jest popieranie i rozwój apostolstwa świeckich, ustalanie zasad, kierowanie działalności ku wspólnemu dobru, czuwanie nad zachowaniem prawowierności nauce i porządkowi społecznemu (DA 24)[205].

Kościół popiera różne formy wolontariatu, który jawi się jako bardzo bliski chrześcijaństwu oraz spójny z misją Kościoła. Obejmuje on profesjonalnie zorganizowaną służbę społeczną na rzecz osób i grup ludzi będących w potrzebie, charakteryzującą się dobrowolnością, bezinteresownością, ciągłością i systematycznością, niezależnością od więzi rodzinnych, koleżeńskich i przyjacielskich, świadczoną przez indywidualne osoby, dobrze zorganizowane grupy społeczne oraz organizacje pełniące dzieła charytatywne. Wolontariusze są niezastąpionym podmiotem posługi charytatywnej Kościoła, udzielają się w grupach parafialnych, dobroczynnych stowarzyszeniach chrześcijańskich, są członami charytatywnych instytucji diecezjalnych a także charytatywnych organów Kościoła powszechnego oraz instytucji międzynarodowych, gdzie służą pomocą w różnoraki sposób[206].

Tym, co najpełniej charakteryzuje chrześcijański wolontariat jest troska o integrację działań różnych podmiotów dla dobra człowieka potrzebującego, kierowanie się zasadami solidarności i pomocniczości oraz przestrzeganie ich. Wśród nowych ubogich świata znajdują się migranci i uchodźcy, osoby przesiedlone, ofiary handlu ludźmi, klęsk żywiołowych, wojny, recesji, osoby zagrożone bezrobociem. W dobie współczesnej Kościół jako Lud Boży i sakrament miłości Bożej coraz lepiej rozpoznaje, że posługa miłości bliźniego jest sercem jego posłannictwa w świecie[207].

Współczesne rozumienie zjawisk migracji i ruchów przesiedleńczych w nauczaniu Kościoła, fenomenu wędrówki ludów, sytuacji „ludzi w drodze" wynika z faktu, że objawiona w Piśmie Świętym nauka realizuje się i dopełnia w procesie historii zbawienia. Pismo Święte jest głosem tak z przeszłości, jak z teraźniejszości. Zmienił się kontekst historii i życia charakterystyczny dla

---

[205] P. Wojnicz, *Uczestnictwo świeckich w duszpasterstwie migrantów w świetle norm prawa kanonicznego*, „Civitas et Lex" 2014, nr 1, s. 49-60.

[206] W. Przygoda, *Apostolski wymiar wolontariatu charytatywnego w Polsce*, TN KUL, Lublin, 2012, s. 8-9, 49-65; tenże, *Funkcja charytatywna Kościoła po Soborze Watykańskim II*, s. 16-22.

[207] Tenże, *Wolontariat chrześcijański w życiu i działaniu Kościoła*, RNC (5) 2001, s. 39-58.

czasów Starego i Nowego Przymierza, stając się prawie nieobecnym w funkcjonowaniu współczesnych narodów i społeczeństw. Aktualizacja wyrasta z wiary, która odbiera Biblię jako orędzie skierowane do Kościoła i świata. Słowo Boże rzuca światło na problemy współczesnych zjawisk migracyjnych, Biblia i Tradycja nie przekazują skostniałych prawd wiary, nieprzystających do życia zasad moralnych, ale są rzeczywistością żywą, ciągle się rozwijającą (EMCC 13-14).

Lektura najnowszych dokumentów Kościoła w odniesieniu do zjawiska migracji, prowadzi do podkreślenia w nich ważnych akcentów teologicznych i duszpasterskich: centralnego miejsca osoby, obrony praw mężczyzny, kobiety i dzieci, eklezjalnego i misyjnego wymiaru migracji, docenienia apostolatu świeckich oraz wartości kultur w dziele ewangelizacji, ochrony i właściwej oceny mniejszości (PCUP 3, 8-10). Dokumenty wskazują na duszpasterski i zbawczy wymiar zaangażowania Kościoła na rzecz migrantów, uchodźców i prześladowanych. Odniesienia biblijno-teologiczne dotyczące zjawiska migracji współczesna egzegeza katolicka połączyła z historią zbawienia, znakiem upragnionej obecności Boga we wspólnocie ludzi w perspektywie powszechnej komunii, jako dążenie i powinność znalezienia „swojej ojczyzny" (EMCC 27)[208].

W zaangażowaniu na rzecz migrantów i uchodźców Kościół kieruje się nauczaniem zawartym w Piśmie Świętym, Tradycji i Magisterium, a w sprawach społecznych zasadami katolickiej nauki społecznej, przypomnianymi w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* i normami zawartymi w kanonach *Kodeksu prawa kanonicznego*. Elementy tego nauczania zostały potwierdzone w orędziach Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka. Odwołują się one do naczelnej zasady godności osoby ludzkiej, w której wszystkie inne zasady nauki społecznej Kościoła znajdują swój fundament (CA 53), a także do zasad dobra wspólnego, pomocniczości oraz solidarności, stanowiących podstawę katolickiego nauczania społecznego (PCUP 5).

Magisterium ukazuje wymiar duszpasterskiego zaangażowania Kościoła wobec migrantów, obowiązek ewangelizacji i solidarności, kultury przyjęcia i autentycznej promocji chrześcijaństwa. Wskazuje na teologiczne, kanoniczne i pastoralne podstawy duszpasterstwa migrantów, a także precyzuje metody działalności zbawczej. Charakteryzuje cechy duszpasterstwa na rzecz migrantów i uchodźców jako: „duszpasterstwo wśród nich i z nimi […], dialog, komunię i misję, które staną się znaczącym przejawem Kościoła powołanego, by był braterskim i pokojowym spotkaniem, domem wszystkich, budowlą opartą na czterech filarach, do których nawiązywał papież Jan XXIII w *Pacem in terris:* na prawdzie i sprawiedliwości, miłości i wolności, owocach wydarzenia paschalnego, które w Chrystusie pojednało wszystko i wszystkich" (EMCC 100).

---

[208] „Jest ona tajemnicą Boga wśród ludzi, tajemnicą Miłości ukazanej przez Jednorodzonego Syna, w Jego śmierci oraz zmartwychwstaniu, ażeby wszyscy mieli życie i mieli je w obfitości (J 10,10)" (EMCC 27).

ROZDZIAŁ DRUGI
HISTORIA I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA DUSZPASTERSTWA EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII

Po przedstawieniu duszpasterskiej troski o „ludzi w drodze" we współczesnym nauczaniu Kościoła zostaną zarysowane historyczne i społeczne uwarunkowania duszpasterstwa emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii, które oddziaływały na całokształt egzystencji migrantów, a także realizację zbawczej działalności Kościoła. Zostanie omówiona historia masowych migracji oraz współczesne migracje Polaków, ze szczególnym uwzględnieniem migracji ekonomicznej po 1989 r, w tym emigracji poakcesyjnej po 2004 r. To wszystko dopełni zarys rzeczywistości społecznej, kulturowej i eklezjalnej charakteryzującej kraje Wielkiej Brytanii. Opis działalności duszpasterstwa polonijnego poprzedzi refleksja natury demograficznej, socjologicznej i psychologicznej dotycząca tożsamości współczesnych polskich emigrantów, motywów podjętej przez nich migracji, określenia ich prawnego statusu i socjologicznego profilu: wieku, pochodzenia, wykształcenia i kwalifikacji zawodowych, procesu społecznej i eklezjalnej integracji. Pomocna okaże się wiedza o mentalności, systemie wartości polskich emigrantów, formach adaptacji kulturowej w społeczeństwie brytyjskim, potrzebach religijnych i duchowych, jakie zaspakajali we wspólnotach emigracyjnych[209].

Szczególną rolę w procesie integracji i asymilacji społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii odegrał Kościół katolicki. Polskie parafie i ośrodki duszpasterskie stawały się często centrami polonijnego życia religijnego i kulturalnego, a także społecznego i towarzyskiego. Były wspólnotą wiary, miejscem spotkania wszystkich kręgów emigracyjnych, pogłębiania historii i kultury polskiej na obczyźnie. Duszpasterstwo emigracyjne i duchowni pełnili w tym dziele ważną rolę religijną, społeczną i kulturową. Przedmiotem badań są metody i formy duszpasterstwa polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii, w latach 1989-2019, oraz realizacja działalności zbawczej Kościoła. Refleksja historyczna na temat genezy duszpasterstwa emigracji polskiej na wyspach, warunków społecznych i kulturowych, w jakich działali duszpasterze i świeccy, podejmując bliską współpracę z Kościołem katolickim, pozwoli nakreślić współczesne struktury duszpasterstwa emigracyjnego na Wyspach Brytyjskich oraz warunki eklezjalnej współpracy i współdziałania z parafiami i diecezjami Kościoła lokalnego, Kościołami narodowymi Anglii i Szkocji, organizacjami i instytucjami charytatywnymi, społecznymi i państwowymi, ważnymi dla realizacji działalności zbawczej.

---

[209] Zob. H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak, *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku*, Wyd. Nomos, Kraków 2010; P. Kaczmarczyk, *Mobilność i migracje w dobie transformacji, wyzwania metodologiczne*, Wyd. Scholar, Warszawa 2012; J. Kozielska, *Poakcesyjne migracje zarobkowe. Kontekst teoretyczno-empiryczny. Wsparcie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2014.

1. Historia masowych emigracji Polaków z ojczyzny

Polska była i jest postrzegana jako kraj emigrantów. Historię masowych emigracji Polaków rozpatruje się w odniesieniu do tzw. fal i okresów migracji[210]. Kontekst następujących po sobie fal migracyjnych pokazuje na różne przyczyny podejmowanych migracji, z których najczęściej były to: prześladowania polityczne i religijne, konflikty zbrojne, chęć poprawy warunków materialnych czy też proces łączenia rodzin. Dla celów niniejszego opracowania przyjęto podział na siedem okresów, z których szósty i siódmy ściśle dotyczą interesującego nas przedziału lat 1989-2019. Pierwszy okres to lata od połowy XIX wieku do rozpoczęcia pierwszej wojny światowej w 1914 r., drugi obejmuje czas pierwszej wojny światowej i okres międzywojenny (1914-1939), trzeci stanowią lata drugiej wojny światowej (1939-1945), czwarty obejmuje lata 1945-1981, piąty to czas pomiędzy 1981 a 1989 r., szósty okres przypada na lata po transformacji ustrojowej w Polsce (1989-2004), natomiast siódmy związany jest z emigracją po akcesji Polski do struktur UE w 2004 r[211].

Początki emigracji z terenów Polski związane były z konsekwencją warunków politycznych, ekonomicznych i społecznych w czasach zaborów, od wojen napoleońskich z 1812 r., w których wzięło udział kilkadziesiąt tysięcy polskich żołnierzy, przez powstanie listopadowe z 1830 r. po powstanie styczniowe w latach 1863-1864. Emigracja po powstaniu listopadowym wyniosła około 10 tys. osób, po styczniowym – około 7 tys. osób. Ze względu na liczbę emigrujących oraz jej polityczny charakter nazwano ją „Wielką Emigracją". Emigrantami byli inteligenci i obywatele pochodzenia szlacheckiego, zaś krajami osiedlenia Francja, Niemcy, Belgia i Wielka Brytania. Z terenu zaboru rosyjskiego wielu Polaków zostało zesłanych na Syberię. Charakter emigracji zmienił się na ekonomiczny po 1880 r., kiedy to wielu Polaków z zaboru austriackiego wyjechało, z powodu ubóstwa, w poszukiwaniu pracy do Kanady, Brazylii, Argentyny, Ameryki Północnej i Australii. Przyjmuje się, że w latach 1871-1913 Polskę opuściło około 3,5-4,7 mln ludzi[212].

Drugi okres masowych polskich emigracji obejmował pierwszą wojnę światową i okres międzywojenny (1914-1939). Został podzielony na dwa podokresy, ze względu na znaczną liczbę emigrantów, pierwszy to około 3,6 mln osób podczas I wojny światowej (1914-1918) – emigracja ta

---

210 P. Kaczmarczyk, *Współczesne migracje z Polski - próba statystycznej oceny zjawiska*, w: *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne regionalne*, red. P. Kaczmarczyk, Wyd. UW, Warszawa 2008, s. 14-15.

211 P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii,* Wyd. TN KUL, Lublin, s. 118; M. Budnik, *Uwagi o współczesnej emigracji Polaków (2004-2008)*, „Przegląd Polsko-Polonijny" (3) 2013, s. 202.

212 P. Taras, *Problemy liczebności i znaczenia polonii zagranicznej*, „Zeszyty Naukowe KUL" (17) 1974, nr 1-2, s. 14; K. Marchlewicz, *Wielka emigracja na Wyspach Brytyjskich (1831-1863)*, PTPN, Poznań 2008, s. 25.

była konsekwencją działań wojennych. Drugi to czas dwudziestolecia międzywojennego, lata 1918-1939, po odzyskaniu niepodległości, gdy Polskę opuściło około 2 mln ludzi[213].

Trzeci okres masowych emigracji to lata II wojny światowej (1939-1945), zdeterminowane działaniami wojennymi, deportacją, wojenną tułaczką, wywozem do obozów koncentracyjnych lub łagrów. Około 50-60 mln osób, zamieszkujących Europę, zmuszonych było do emigracji, a w ciągu 5 lat od zakończenia wojny los ten spotkał ponad 30 mln ludzi. W tym czasie terytorium Polski opuściło około 5 mln ludzi, co stanowiło jedną piątą ówczesnej populacji. Doliczając kilka milionów osób, które straciły życie, można stwierdzić, że II wojna światowa trwale zmieniła oblicze Polski ze względu na zniszczenia materialne oraz bezprecedensową depopulację narodu[214].

Czwarty okres obejmował lata 1945-1980, okres restrykcyjnych rządów komunistycznych, kiedy migracja wynikała głównie ze zmiany granic państwowych lub polityki przesiedleń. W latach 1945-1948 przesiedlenia w Polsce objęły około 4 mln ludzi. W czasie wojny wywieziono około 2,5 mln obywateli Polski, z czego 600 tys. z radzieckiej strefy okupacyjnej. Ponad 800 tys. Polaków przebywających w Europie Zachodniej wróciło do Polski. Wielu żołnierzy armii Andersa oraz ich rodziny nie powrócili z obawy przed represjami komunistów i zostali w Wielkiej Brytanii. W roku 1950 liczba Polaków rozsianych na całym świecie wynosiła łącznie około 7 mln osób[215].

Po okresie stalinizmu odnotowano wzrost emigracji, która miała charakter kontrolowany. Komunistyczne władze blokowały wyjazdy, a otrzymanie paszportu było często związane ze zgodą na współpracę ze służbami bezpieczeństwa. W latach 1967-1970 z Polski emigrowali obywatele pochodzenia żydowskiego ze względu na antysemicką politykę władz PRL. Na emigrację decydowały się osoby z wyższym wykształceniem, w średnim wieku, uświadomione obywatelsko oraz politycznie, często realizujące ideologiczne zadania społeczne. W latach 1971-1980 emigracja objęła około 210 tys. osób, które podążyły do Niemiec Zachodnich, Włoch, Hiszpanii i Grecji[216].

Piąty okres to lata 1980-1989, okres rządów komunistycznych z niewielkim otwarciem na państwa zachodnie, zmierzch PRL. Ramy czasowe wyznaczają powstanie związku zawodowego „Solidarność", w sierpniu 1980 r. i wprowadzony stan wojenny 13 grudnia 1981 r. Okres ten kończą

---

213 H. Janowska, *Emigracja zarobkowa z Polski 1918-1939*, PWN, Warszawa 1981, s. 156-162.

214 D. Stola, *Wielkie migracje w Europie w XX wieku*, w: *Cywilizacja europejska. Esej i szkice z dziejów cywilizacji i dyplomacji*, red. M. Koźmiński, IH PAN, Warszawa 2010, s. 368.

215 K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Ossolineum, Wrocław 1974, s. 235-244; W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2001*, PWN, Warszawa 2002, s. 38.

216 R. Habielski, *Emigracja 1957-1989,* w: *PRL od grudnia 70 do czerwca 89*, red. P. Machcewicz, K. Persak, Bellona i Muzea Historii Polski, Warszawa 2011, s. 351; Por. M. Jaźwińska, W. Łukowski, M. Okólski, *Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski*, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 1999, s. 80.

częściowo demokratyczne wybory parlamentarne z 1989 r. i dalsze przemiany polityczne tak zwana transformacja ekonomiczna i ustrojowa. Emigrację lat osiemdziesiątych przyjęło się nazwać „solidarnościową", utożsamianą z buntem przeciwko władzom komunistycznym, choć nie zawsze motywem opuszczenia Polski były kwestie polityczne. Przyczyny emigracji to pogarszająca się w Polsce sytuacja ekonomiczna i liberalizacja przepisów wyjazdowych. W latach 1980-1989 łączna liczba polskich migrantów zagranicznych, wyniosła około 2,3 mln osób. Polskę opuściło około 70 tys. młodych, dobrze wykształconych ludzi: inżynierów, lekarzy i naukowców[217].

Szóstym okresem były lata 1989-2004, kiedy w wyniku transformacji ustrojowej Polacy zyskali możliwość swobodnego opuszczania kraju. Polska od 1991 r. stała się sygnatariuszem umowy o ruchu bezwizowym, co umożliwiało swobodne wyjazdy do krajów strefy Schengen, do których zaczęli wyjeżdżać ludzie mniej wykształceni, podejmujący pracę w rolnictwie i gastronomi. Kobiety emigrowały do pracy najczęściej jako opiekunki do dzieci i osób starszych, a mężczyźni do pracy w budownictwie, najczęściej nielegalnie. Rozmiary tej emigracji nie zostały precyzyjnie określone. Emigracja zarobkowa nasiliła się po 1989 r., jednak przełomem było przystąpienie Polski do UE w 2004 r. Według danych, w okresie poprzedzającym wejście Polski do UE w krajach Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) pracowało legalnie około 400 tys. Polaków, natomiast ok 200-250 tys. podejmowało zatrudnienie nielegalnie, razem około 600-650 tys. Według Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego w 2002 r. 789 tys. osób mieszkających w Polsce przebywało za granicą powyżej 2 miesięcy, najczęściej w krajach takich jak: Niemcy (294 tys.), Włochy (39 tys.), Wielka Brytania (24 tys.), Francja (21 tys.), Hiszpania (14 tys.)[218].

Siódmy okres obejmował czas po 1 maja 2004 r., czyli po akcesji Polski do UE, która oznaczała otwarcie granic i niektórych rynków pracy. Od początku członkostwa w UE Polacy podejmowali pracę w Wielkiej Brytanii, Irlandii i Szwecji, od maja 2006 r. w Hiszpanii, Portugalii, Finlandii, Grecji i Islandii a od lipca tego roku – we Włoszech. Z czasem dołączyły także inne kraje, od maja 2007 r. Holandia i Luksemburg, natomiast od lipca 2008 r. Francja. Belgia, Dania i Norwegia otworzyły rynki pracy od maja 2009 r. Większość polskich emigrantów wyjechała do państw UE, zwłaszcza do Wielkiej Brytanii i Niemiec. Pod koniec 2016 r. poza granicami Polski przebywało ponad 2,5 mln Polaków (o 118 tys. więcej niż w poprzedzającym 2015 r.), z tego

---

[217] M. Okólski, *Migracje zagraniczne w Polsce w latach 1980-1989. Zarys problematyki badawczej*, „Studia demograficzne" 1994, nr 3, s. 117; A. Skreczko, *Emigracja polska lat osiemdziesiątych*, „Studia Teologiczne" (11) 1993, s. 261; A. Sakson, *Problem masowej emigracji z Polski w latach osiemdziesiątych,* „Życie i Myśl" (1) 1989), nr 10, s. 28-35.

[218] M. Duszczyk, J. Wiśniewski, A*naliza społeczno-demograficzna migracji zarobkowej Polaków do państw EOG po 1 maja 2004 r.*, Instytut Polityki Społecznej UW, Warszawa 2007, s. 4; Ł. Kudlicki, *Nowa wielka emigracja*, „Bezpieczeństwo Narodowe" (1) 2006, nr 1, s. 90-91.

2 mln 214 tys. osób mieszkało w Europie, a 2 mln 96 tys. w państwach UE. Najwięcej emigrantów wyjechało wtedy do Wielkiej Brytanii (788 tys.), Niemiec (687 tys.), Holandii (116 tys.) oraz Irlandii (112 tys.). W 2016 r. liczba migrujących do Wielkiej Brytanii i Niemiec wzrosła, podobnie liczba Polaków czasowo przebywających w Austrii, Belgii, Szwecji, Irlandii i Holandii, spadła natomiast liczba we Włoszech i Hiszpanii. Wśród państw europejskich pozaunijnych najwięcej polskich emigrantów w 2016 r. przebywało w Norwegii (85 tys.)[219].

Według Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji „migracje to ruchy osób odbywające się w granicach danego państwa, jak również wykraczające poza nie". Podmiotem są migranci, którzy czynią to z powodów ekonomicznych. Migracje są międzynarodowe, gdy ludzie opuszczają kraj pochodzenia, stałego pobytu i osiedlają się na stałe lub czasowo w innym państwie[220]. Emigracja w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego została zdefiniowana jako zmiana zwyczajowego miejsca pobytu na okres co najmniej 12 miesięcy: „emigracja jest opuszczeniem kraju, w którym się zamieszkuje przynajmniej na 12 miesięcy albo dłużej na przewidywany czas". Imigracja zaś, występuje, gdy na co najmniej 12 miesięcy osoba z innego kraju zamieszkuje na terenie państwa, do którego przybyła. Wyróżnikiem imigracji jest więc czas pobytu na terytorium przybycia[221].

Według wytycznych zawartych w dyrektywach ONZ mianem imigracji nie określa się pobytu w innym państwie przez okres krótszy niż 3 miesiące. Nie są nią również pobyty dłuższe od 3 miesięcy, jeżeli ich celem jest turystyka, pielgrzymka, odwiedziny rodziny, misja dyplomatyczna czy wojskowa, a także prowadzenie działalności gospodarczej, którą wynagradza inne państwo niż przyjmujące. Pobyt nieprzekraczający 12 miesięcy to imigracja krótkoterminowa, gdy przekroczy 12 miesięcy, mamy do czynienia z imigracją długoterminową. Migracja może być legalna lub nielegalna, jej charakter określają regulacje prawne. Pojęcie nielegalnej migracji obejmuje różne formy aktywności związane z nielegalnym przekraczaniem granic państwowych, tak w celu pobytu czasowego lub stałego na terytorium danego kraju, jak również dalszej migracji[222].

---

[219] Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2016*, Departament Statystyki GUS, Warszawa 2017, s. 1. Por. R. Nowak-Lewandowska, *Migracje w dobie rozszerzenia Unii Europejskiej*, s. 41.

[220] M. Pachocka, J. Misiuna, *Migracje międzynarodowe, dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, w: *Współczesny Matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, red. J. Osiński, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015, s. 295.

[221] Rozporządzenie (WE) nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 roku, w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 311/76, […] art. 3, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 199/23 (31.7.2007).

[222] M. Okólski, A. Fihel, *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*, Scholar, Warszawa 2012, s. 20; zob. A. Górski, A. Sakowicz, *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, LexisNexis, Warszawa 2006, s. 184.

Polacy wybierali docelowy kraj zarobkowy w zależności od wieku i wykształcenia. Starsi migranci, o niższym wykształceniu, wyjeżdżali do Niemiec, natomiast Wielką Brytanię jako kraj docelowy wybierali młodsi, lepiej wykształceni emigranci. Dominującą formą migracji zarobkowej były wyjazdy na okres krótszy niż rok, wybierało ją ok. 65% Polaków. Emigranci zarobkowi chcieli zarabiać więcej niż w kraju, co było decydującym motywem ich wyjazdów. Ok. 30% deklarowało trudności w znalezieniu pracy w Polsce, przez co skłaniali się ku emigracji zarobkowej. Tylko 3% polskich emigrantów zarobkowych poszukiwało za granicą szansy rozwoju zawodowego. Przyczynami emigracji w tym przypadku były: oddelegowanie przez pracodawcę, prowadzenie działalności gospodarczej czy chęć dopasowania pracy do zdobytych wcześniej kwalifikacji[223].

Poakcesyjna mobilność Polaków związana z sytuacją ekonomiczną i gospodarczą kraju była w zdecydowanej większości przypadków reakcją na brak zaspokojenia potrzeb ekonomicznych. Emigracja zarobkowa stanowiła odpowiedź na niemożność zapewnienia sobie oraz swojej rodzinie odpowiedniego poziomu życia w ojczyźnie, cel ten migranci realizowali dzięki podjęciu pracy w innym kraju. Nie zawsze wiązało się to z osiedleniem w danym kraju, bowiem często wyjazdy zarobkowe zyskiwały charakter wahadłowy i trwały krócej niż rok. Warto zauważyć, że do podjęcia decyzji o wyjeździe potrzebne były różne czynniki, które miały charakter zindywidualizowany: chęć konkretnych osiągnięć, porównywanie własnego życia z życiem innych ludzi, brak perspektyw itd. Każda decyzja o migracji była związana z osobistymi cechami, takimi jak: stan zdrowia charakter, kwalifikacje, mobilność, dostrzeganie szans rozwoju w innym państwie UE[224].

Według danych GUS na koniec 2020 r. za granicą od ponad 3 miesięcy przebywało 2 mln 24 tys. Polaków. To o 176 tys. mniej niż rok wcześniej, w 2019 r., gdy za granicą mieszkało 2 mln 415 tys. Polaków (2 mln 134 tys. w Europie, w tym 2 mln 8 tys. w krajach UE), co oznaczało spadek o 21 tys. w stosunku do 2018 r. i o ponad 300 tys. do 2017 r. W 2020 r. najwięcej polskich emigrantów w przebywało w Niemczech (704 tys.), Wielkiej Brytanii (678 tys.), Holandii (125 tys.) oraz Irlandii (112 tys.). Rok ten był trzecim z rzędu, w którym odnotowano znaczny spadek liczby Polaków mieszkających na Wyspach Brytyjskich. Przy podobnym poziomie emigracji do innych krajów UE na fakt powrotu Polaków z Wielkiej Brytanii oraz zredukowanie przyjazdów z Polski do UE i Wielkiej Brytanii mógł mieć wpływ z jednej strony wzrost gospodarczy w Polsce i realna różnica w zarobkach zmniejszająca się od roku 2004, z drugiej strony konsekwencje wprowadzenia

---

[223] M. Szyszka, *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*, „Roczniki Nauk Społecznych" (8) 2016, nr 2, s. 144-148.

[224] P. Kaczmarczyk, *Współczesne migracje zagraniczne Polaków*, s. 13; M. Szyszka, *Zagraniczna migracja zarobkowa*, s. 150.

Brexitu, brak bezpieczeństwa pod względem ekonomicznym, obawy związane z rozprzestrzeniającą się pandemią Covid-19, ograniczenia możliwości przemieszczania się po Europie[225].

Prognozy GUS wskazują, że w 2050 r. Polskę szacunkowo będzie zamieszkiwać 33 mln 951 tys. osób, co oznacza, że może nastąpić zmniejszenie ludności o 12% w porównaniu do 2013 roku. Ujemny przyrost naturalny i starzenie się społeczeństwa, odpływ siły roboczej to zjawiska, które będą wpływały na tę sytuację. Bodźcami, przyczyniającymi się obecnie i mogącymi przyczynić się w przyszłości do emigracji zarobkowej są: sytuacja ekonomiczna państw przyjmujących, sytuacja na rodzimym rynku pracy, polityka migracyjna, uwarunkowania rodzinne i siła sieci migracyjnych. Przemiany demograficzne w Polsce staną się wyzwaniem dla polityki migracyjnej, ważne będą zjawiska braku podaży pracy oraz podejmowanie opieki nad wzrastającą liczbą ludzi starszych[226].

Emigracje z Polski do Wielkiej Brytanii po II wojnie światowej odznaczały się elitarnością oraz selektywnością. W okresie powojennym Wielka Brytania stanowiła ważne centrum emigracji politycznej i niepodległościowej. W Londynie do 1991 r. funkcjonował rząd polski na uchodźstwie, rozwijały się organizacje polonijne, polskie media oraz duszpasterstwo. Według źródeł, w 1945 r. liczba osób pochodzenia polskiego mieszkających w Wielkiej Brytanii sięgała 90 tys., w 1949 r. już 160 tys.[227]. Znaczną część emigrantów z Polski stanowiła wówczas inteligencja, wojskowi oraz ich rodziny. Warto przytoczyć komentarz N. Davisa, historyka znanego z sympatii do Polski, autora prac o dziejach Europy oraz Wysp Brytyjskich[228]: „Już sam fakt wytworzenia się dużego skupiska emigracji polskiej w Europie, zapobieżenie gremialnemu powrotowi do kraju lub całkowitemu rozproszeniu w imigracyjnych państwach zamorskich, był przedstawiany jako wielki symboliczny sprzeciw wobec rozwiązania sprawy polskiej w Jałcie […]. Misję emigracji, obok jej zakotwiczenia w wolnym świecie zachodnim, wyznaczała, jak podkreślano, ścisła łączność z krajem”[229].

Emigracja powojenna do Wielkiej Brytanii nie oznaczała zerwania z polskością, wręcz przeciwnie, na wyspach można było zachować własną tożsamość narodową, rozwijać patriotyzm, pielęgnować alternatywną wizję Polski. Emigracja nie rozwijała się jednak dynamicznie. Nawet po

---

225 *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2020*, Departament Badań Demograficznych GUS, Warszawa 2021, s. 1.

226 Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności na lata 2014-2050*, Warszawa 2014, s. 109.

227 A. Friszke, *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, Instytut SP PAN, Warszawa 1994; zob. T. Kondracki, *„Mała Polska” nad Tamizą*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2009.

228 „Od 1943 r. zachodnie mocarstwa cały czas przymykały oczy na cierpienia polskiego sojusznika, w Jałcie podały Polskę Stalinowi na talerzu. Skutki były straszne” – N. Davies, *Europa*, Znak, Kraków 2004, s. 1130.

229 J. Lencznarowicz, *Wyobraźnia polityczna polskiej emigracji po II wojnie światowej. Zarys*, w: *Migracje polityczne XX wieku. Migracje i społeczeństwo*, t. 4, red. J. E. Zamojski, Neriton, Warszawa 2000, s. 75, 80.

zmianie ustroju w 1989 r. Polacy nie mogli swobodnie podróżować do Wielkiej Brytanii, ponieważ aż do 2004 r. konieczne było posiadanie wizy. Utrudnienia w postaci barier formalno-prawnych skutecznie ograniczały napływ Polaków. Akcesja do UE sprawiła, że rząd brytyjski zdecydował się znieść wizy dla Polaków i umożliwić im legalne zatrudnienie. Duża skala bezrobocia w Polsce, coraz większe trudności w zdobywaniu środków na własne utrzymanie tworzyły siłę wypychającą. Polacy zaczęli swobodnie wyjeżdżać na Wyspy, podejmować legalne prace, a nawet zakładać własne działalności gospodarcze, ucząc się zasad funkcjonowania w społeczeństwie o długich tradycjach gospodarki rynkowej jakim była Wielka Brytania. Według GUS, zarejestrowanych emigrantów było: w 2007 r. – 690 tys., 2008 r. – 650 tys., zaś szczyt nastąpił w latach 2016 i 2017, kiedy to liczba migrantów wyniosła odpowiednio 788 tys. oraz 793 tys.[230].

Po odzyskaniu suwerenności w 1989 r. rozpoczął się w Polsce długotrwały proces przemian społecznych, których celem było budowanie państwa demokratycznego, przestrzegającego w pełni praw człowieka. Przemiany polityczne pociągnęły za sobą przemiany gospodarczo-ekonomiczne, zmierzające do ukształtowania gospodarki wolnorynkowej i konkurencyjnej, zapewniającej byt obywatelom. Proces demokratyzacji Polski nie przebiegał bez zakłóceń, a do obrazu demokracji oraz zmian ustrojowych w naszym kraju wiele osób zgłaszało swoje zastrzeżenia, podobnie jak do procesu przemian gospodarczych i ekonomicznych. Gospodarka Polski przez lata była w zastoju, wiele gałęzi przemysłu zostało całkowicie zlikwidowanych (np. przemysł stoczniowy), dużo zakładów sprzedano obcemu kapitałowi, co przyniosło ograniczenie ich produkcji. W konsekwencji takiego kierunku przemian gospodarczych ponad 2 mln polskich obywateli wyjechało po 1989 r. na emigrację. Stopa bezrobocia wynosiła w 1994 r. 16,7%; w 2004 r. – 20,6%, w 2019 r. – 6,01%[231].

Przed wejściem Polski do UE państwa członkowskie przyjmowały imigrantów z Polski, jednak pracowali oni najczęściej nielegalnie. Kierunkami emigracji zarobkowej po 1989 r. były: Stany Zjednoczone, Niemcy, Wielka Brytania, Włochy, Hiszpania i Austria. Spis powszechny z 2002 r. wykazał, że 786 tys. Polaków przebywało za granicą dłużej niż 2 miesiące. Po wejściu Polski do UE w pierwszych latach z możliwości emigracji skorzystało 2 mln 270 tys. osób. Z dniem 21 grudnia 2007 r. Polska weszła do strefy Schengen, otwartej dla członków UE, umożliwiającej swobodny przepływ osób, towarów, usług, pracy i kapitału, co przyniosło rewolucyjne zmiany na rynku pracy, swobodę i mobilność obywateli Polski. Oszacowano, że w końcu 2017 r. poza

---

[230] *Rocznik Demograficzny 2010*, GUS Statistical Office, Warszawa 2010, s. 464; *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2014*, Departament Statystyki GUS, Warszawa 2015, s. 1-4.

[231] Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990-2023, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2023,4,1.html (dostęp: 30.03.2023).

granicami Polski przebywało czasowo 2 mln 540 tys. jej stałych mieszkańców[232]. To największy ruch migracyjny w dziejach Polski po II wojnie światowej. Badania socjologiczne umożliwiły lepsze zrozumienie oraz wyjaśnienie wielowymiarowości zjawiska odpływu ludności, tak zwanej emigracji poakcesyjnej w perspektywie politycznej, społecznej, ekonomicznej i kulturowej[233].

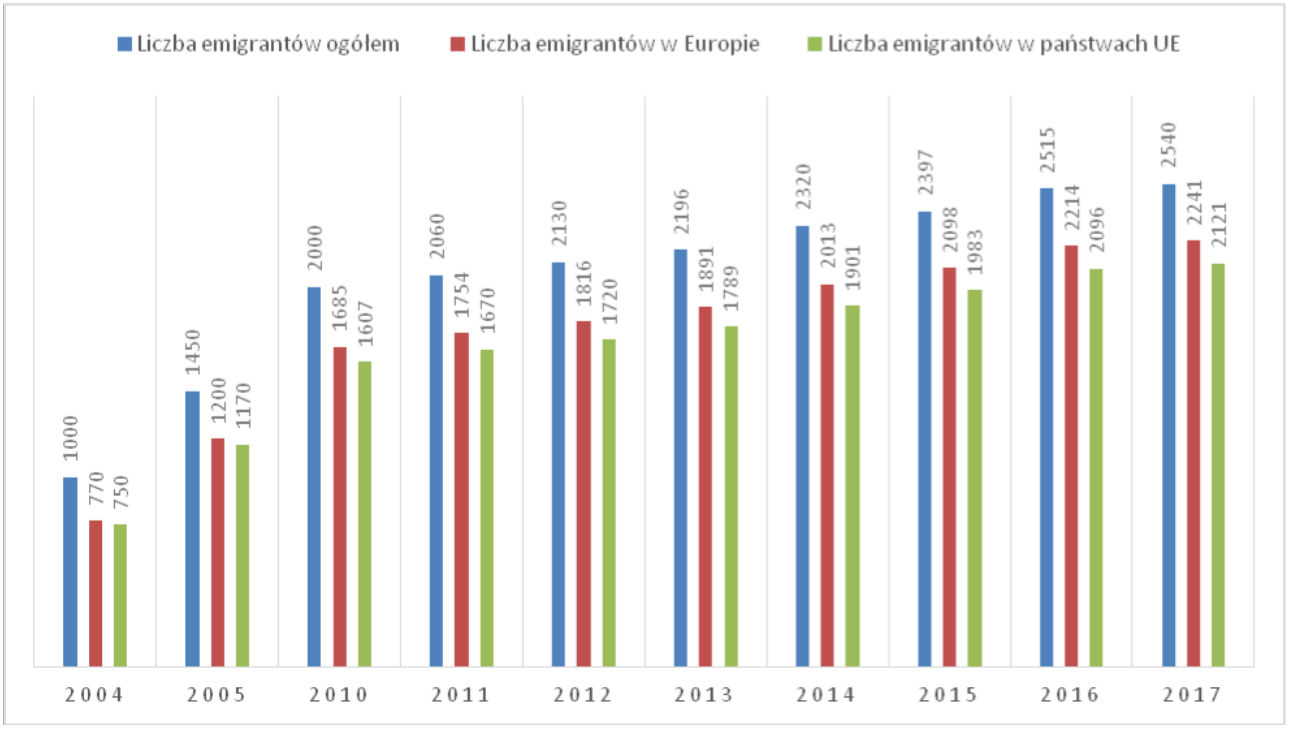

Wykres 1. Liczba Polaków na emigracji w tys. w latach 2004-2017. Oprac. J.M. Mateja na podstawie danych GUS: *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017,* Departament Badań Statystycznych GUS, Warszawa 2018[234].

Wykres ukazuje wzrost liczby Polaków na emigracji w latach 2004-2017, po akcesji Polski do struktur UE. Trend wzrostowy dotyczył liczby polskich emigrantów w Europie i w państwach członkowskich UE, w 2005 r. było ich odpowiednio 1 mln 200 tys. i 1 mln 170 tys. W 2017 roku zwiększyły się zasoby imigracyjne Polaków w państwach poza UE. Na koniec 2017 r. poza granicami Polski czasowo przebywało 2 mln 540 tys. Polaków, o 25 tys. więcej niż w 2016 roku. W Europie przebywało 2 mln 241 tys. osób, zdecydowana większość z nich – 2 mln 121 tys. osób przebywała w państwach członkowskich UE. Wśród osób, które zgłosiły swój wyjazd za granicę do

[232] Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017*, Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2018, s. 1; I. Chmielewska, A. Panuciak, P. Strzelecki, *Polacy pracujący za granicą w 2018 r. Raport z badania*, GUS Departament Statystyki, Warszawa 2019.

[233] Zob. I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, *Emigracja ostatnia*, Scholar, Warszawa 2009; M. Pacek, *Emigracja polska po akcesji do UE, wyjazdy i powroty*, „Studia Europejskie" (3)2010, s. 31-58.

[234] J.M. Mateja, *Ojcowie nieobecni w wyniku emigracji zarobkowej jako wyzwanie duszpasterskie dla Kościoła polskiego*, UPJP II, Kraków 2021 (mps pracy doktorskiej), s. 50-51.

ewidencji ludności do 2017 r., najliczniejszą była grupa w przedziale wiekowym 30-34 lata i 35-39 lat, podczas gdy w 2007 r. emigrowały osoby z grup wiekowych 20-24 lata i 25-29 lat[235].

Duża część osób, która wyemigrowała do państw UE w pierwszych latach po przystąpieniu Polski do struktur unijnych, pozostała za granicą. Najwięcej polskich emigrantów w krajach członkowskich UE zamieszkało na koniec 2017 r., najwyższe liczby dotyczyły takich krajów, jak: Wielka Brytania (793 tys.); Niemcy (703 tys.); Holandia (120 tys.) oraz Irlandia (112 tys.). Tendencję wzrostową liczby polskich emigrantów po akcesji Polski do UE pokazuje wykres 2.

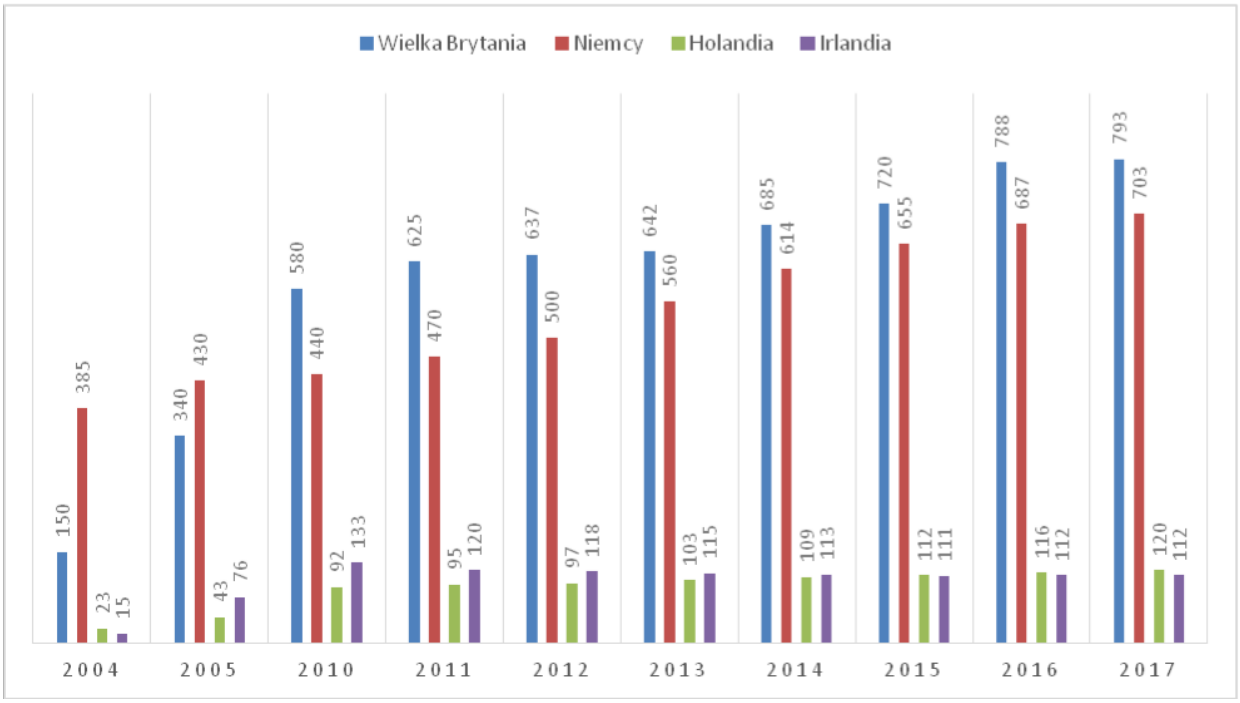

Wykres 2. Liczba Polaków na czasowej emigracji w tys. w wybranych państwach Unii Europejskiej w latach (2004-2017). Oprac. J.M. Mateja wg danych GUS: *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017*, Departament Badań Statystycznych, Warszawa 2018.

Wykres pokazuje, że liczba polskich emigrantów, przebywających na terenie Wielkiej Brytanii w latach 2004-2017, wzrosła ponad pięciokrotnie (z 150 tys. do 793 tys.). Kolejnym państwem były Niemcy, gdzie liczba emigrantów zwiększyła się w tym czasie o 318 tys., czyli blisko dwukrotnie. Wzrost liczby polskich emigrantów zanotowano również w Holandii (z 23 tys. do 120 tys.). Początkowo, w 2004 r., w Irlandii liczba Polaków wynosiła 15 tys., by w kolejnym 2005 r. wzrosnąć pięciokrotnie, osiągając wartość 76 tys. osób. Trend wzrostowy utrzymał się do 2010 r., w którym to liczba Polaków wyniosła 133 tys. Następnie odnotowano niewielką tendencję spadkową do liczby 112 tys. w 2016 r., która utrzymała się na tym samym poziomie w 2017 r.[236].

---

[235] *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017*, s. 1-3.

[236] *Polacy pracujący za granicą w 2018 r. Raport z badania*, s. 40-42.

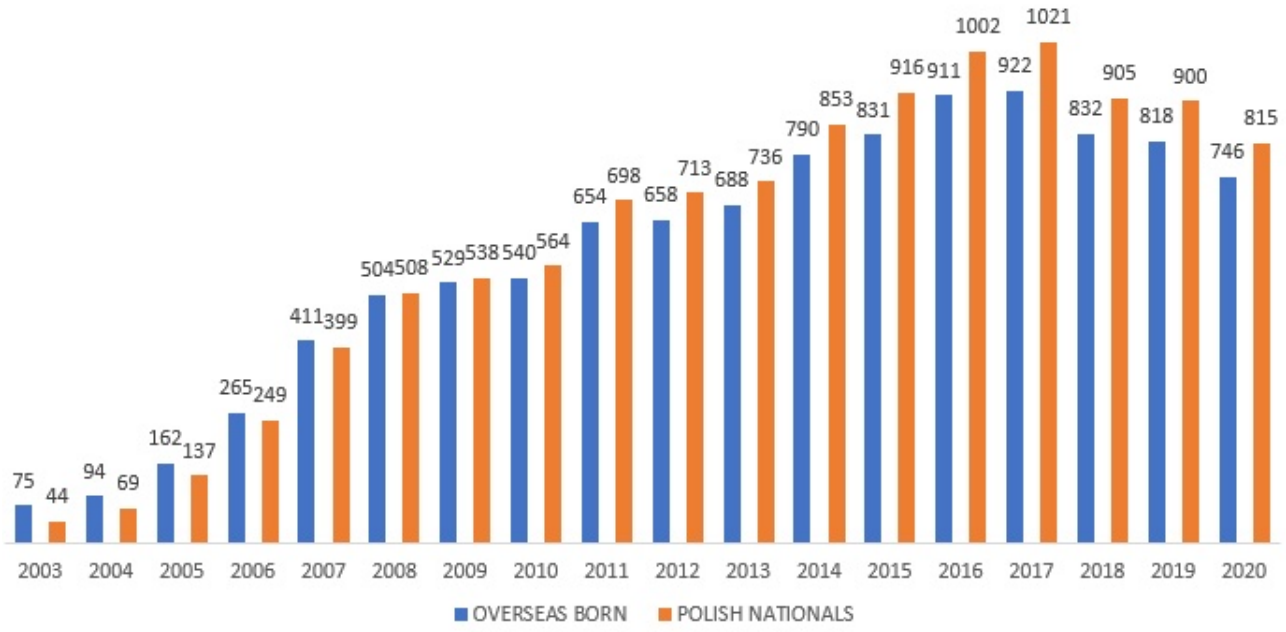

Wykres 3. Liczba obywateli polskich zamieszkałych w Wielkiej Brytanii w latach 2003-2020 (Polish nationals), w tym urodzonych w Polsce (Overseas-born). Opracowanie na podstawie danych biura Office for National Statistics z roku 2021 zamieścił w mediach społecznościowych Jakub Krupa[237].

Wejście Polski do UE w 2004 r. rozpoczęło „falę emigracji" do Wielkiej Brytanii. Populacja Polaków w Wielkiej Brytanii wzrastała od 44 tys. w 2003 r. oraz 69 tys. w 2004 r. do 1 mln 21 tys. w 2017 r. W latach 2005-2017 zaobserwowano szybki wzrost populacji, a w latach 2018-2021 jej stopniowy spadek do liczby 815 tys. w 2020 r. W 2021 r. populacja Polaków wyniosła 697 tys. Pokazują to dane opublikowane przez Office for National Statistics z 2021 r. (Wykres 3)[238].

Premier D. Cameron podjął decyzję rozpisania referendum dotyczącego brexitu 23 czerwca 2016 r. Społeczeństwo brytyjskie zadecydowało o wyjściu Wielkiej Brytanii z UE, co oficjalnie nastąpiło 31 stycznia 2020 r. Ekonomiści zastanawiali się, czy brexit doprowadzi do masowego powrotu Polaków z emigracji, bowiem w przypadku opuszczenia przez Wielką Brytanię UE bez zawarcia dwustronnej umowy, imigranci pozostawali bez gwarancji prawnych, legalnego statusu cudzoziemcy, nie mogli legalnie pracować, korzystać z bezpłatnej służby zdrowia. W negocjacjach warunków brexitu polski rząd zawarł z Wielką Brytanią porozumienie dwustronne, gwarantujące

[237] Office for National Statistics ONS, *Number of Polish nationals resident in the United Kingdom from 2003 to 2020*, oprac. J. Krupa, https://twitter.com/jakubkrupa/status/1263407972765569024 (dostęp: 16.05. 2022).

[238] Office for National Statistics ONS, *Number of Polish nationals resident in the United Kingdom from 2008 to 2021*, https://www.statista.com/statistics/1061639/polish-population-in-united-kingdom/ (dostęp: 16.05. 2022).

zbliżone do poprzednich, warunki pobytu, pracy i pozycję polskich obywateli jako członków UE żyjących w Wielkiej Brytanii oraz tym samym obywateli brytyjskich w Polsce[239].

W świetle badań socjologicznych, przeprowadzonych w 2019 roku, na temat powrotów do ojczyzny z emigracji w Wielkiej Brytanii w kontekście brexitu należy spodziewać się, że do Polski wróci w ciągu kilku lat co najmniej jedna czwarta emigrantów. W dłuższej perspektywie należy prognozować, że co drugi Polak aktualnie przebywający w Anglii wróci do Polski. Wśród przyczyn powrotów do ojczyzny wymienia się: relatywnie dobrą sytuację na polskim rynku pracy; rosnące wynagrodzenia, przy niskim bezrobociu; troskę o życie i szczęście rodzinne a także wychowanie dzieci i młodzieży; gwarancje kulturowego i religijnego rozwoju zagrożone na emigracji; słabą znajomość języka oraz trudności akulturacji i asymilacji w środowisku brytyjskim[240].

W 2020 r. kluczowe były obawy związane z pandemią Covid-19, niepewność co do efektów walki brytyjskich władz z rozprzestrzeniającą się chorobą, skutkami zamykania niektórych gałęzi gospodarki oraz ograniczeniem możliwości przemieszczania się. Wielka Brytania na początku 2020 roku opuściła Unię Europejską, w związku z czym unijni emigranci nie mogli czuć się bezpieczni pod względem ekonomicznym. Generalnie emigracja była trudnym do uchwycenia statystycznie zjawiskiem, gdyż wyjeżdżający z Polski często nie zgłaszali władzom tego faktu. Dane często nie uwzględniały migracji sezonowych, analizę utrudniało także podwójne obywatelstwo. Przeszkodą przy szacowaniu danych było zjawisko migracji ciągłej, gdy po opuszczeniu Polski emigrant zmieniał kraj przebywania, np. z Wielkiej Brytanii na Norwegię, Danię lub inny kraj UE[241]

W Wielkiej Brytanii w 2020 r. przebywało około 815 tys. obywateli polskich, którzy stanowili prawie 1/4 wszystkich imigrantów z UE i 15% z całego świata. Według raportu MSW do końca czerwca 2022 r. rozpatrzono 6,5 mln wniosków, z czego 51% (3,3 mln) zakończyło się przyznaniem statusu osoby osiedlonej, a 41% (2,6 mln) tymczasowego statusu. Polacy złożyli 1,16 mln wniosków, z czego 857 tys. zakończyło się przyznaniem statusu osoby osiedlonej, a 220,5 tys. tymczasowego statusu, który upoważniał do pobytu w UK na pięć lat[242].

---

[239] Zob. *Prawa obywateli państw członkowskich UE w Wielkiej Brytanii po brexicie. Do czasu wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej* (do 31.10.2019) oraz *List Ambasadora RP w Londynie Arkadego Rzegockiego do Polaków w Wielkiej Brytanii w sprawie brexitu*, Ambasada Rzeczpospolitej Polskiej w Londynie 2019.

[240] S. Fel, J. Kozak, M. Wódka, *Zostać czy wracać? Metaforycznie o reemigracji Polaków po Brexicie*, „Polityka i Społeczeństwo" (18) 2020, nr 3, s. 80-96.

[241] *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2020*, GUS, s. 3; S. Fel, J. Kozak, M. Wódka, *Polacy w Wielkiej Brytanii wobec Brexitu, Studium socjologiczne*, TN KUL, Lublin 2022.

[242] B. Niedziński, *Brytyjskie MSW nie złoży apelacji w sprawie nowych wniosków tymczasowo osiedlonych obywateli UE,* „Gazeta Prawna" z 12.02.2023 r., https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8663329,wielka-brytania-apelacja-wnioski-tymczasowo-osiedleni-obywatele-ue.html (dostęp: 22.06.2023).

2. Sytuacja społeczno-ekonomiczna migrantów w Wielkiej Brytanii

Emigracja ekonomiczna Polaków po roku 1989, przede wszystkim poakcesyjna do Wielkiej Brytanii i Irlandii zaskoczyła swoimi rozmiarami, stając się fenomenem socjologicznym oraz bezprecedensowym faktem demograficznym. Była przedmiotem licznych badań i studiów. Pojawiło się wiele publikacji, klasyfikacji emigrantów reprezentujących odrębne środowiska społeczne i socjalne w różny sposób dostosowujące się do realiów życia codziennego w Wielkiej Brytanii. Emigracja poakcesyjna na Wyspy Brytyjskie od strony ruchów i zjawisk migracyjnych, analizy demograficznej, socjologicznej, ekonomicznej i kulturowej, wpływu na rynek pracy, procesów przemian, perspektyw i zagrożeń została opisana w wielu pracach badawczych i publikacjach[243].

Od końca lat 90. Polacy korzystali z Układu Europejskiego z 1991 r. Został on zawarty pomiędzy UE a krajami kandydującymi do niej. Umożliwiał osiedlanie się w Wielkiej Brytanii jako osoby samozatrudniające się. Polacy chętnie wykorzystywali tę możliwość, zakładali niewielkie firmy, wymagające małego kapitału, jednak większość osób przebywała tam nielegalnie. Wydarzeniem, które wpłynęło na kształt polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii było wejście 1 maja 2004 r. Polski oraz państw wschodnioeuropejskich do struktur UE. Z tym dniem otwarto ich obywatelom dostęp do rynków pracy w Irlandii, Szwecji i Wielkiej Brytanii. Nastąpił napływ imigrantów z Europy Wschodniej, których 2/3 stanowili Polacy, przy okazji zalegalizowano pobyt Europejczyków, którzy dotychczas bezprawnie przebywali w Wielkiej Brytanii[244]. Dominacja Polaków wśród tej grupy przybyszów spowodowała, że stali się oni synonimem najnowszej imigracji, choć 27% polskich imigrantów przybyło do Wielkiej Brytanii przed 1 maja 2004 r.[245].

Rozszerzenie UE o kraje A8 zbiegało się z nurtem migracyjnym już obecnym i rozwiniętym w Polsce, ważny był również otwarty na nowych pracowników rynek pracy w Wielkiej Brytanii i nowe możliwości łączenia technologii i transportu. Kraje A8 to skrót nawiązujący do ośmiu krajów: Polski, Litwy, Łotwy, Węgier, Słowenii, Słowacji, Czech, Estonii, które przystąpiły do UE, czasami mylnie stosowany do krajów, które dołączyły już po 2004 roku: Bułgarii i Rumunii (2007)

---

[243] E. Kryńska, *Dylematy polskiego rynku pracy*, IPiSS, Warszawa 2001; P. Kaczmarczyk, W. Łukowski, *Polscy pracownicy rynku Unii Europejskiej*, Scholar, Warszawa 2004; R. Nowak-Lewandowska, *Migracje Polaków w dobie rozszerzania Unii Europejskiej*, w: *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów*, red. D. Kopycińska, Wyd. Naukowe US, Szczecin 2005; Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracje, wybrane zagadnienia*, Wyd. UMCS, Lublin 2009.

[244] K. Burrell, *Migration to the UK from Poland: Continuity and Change in East-West Mobility*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004*, red. K. Burrell, Ashgate, Farnham 2009, s. 1; A. Kubal, *Socio-Legal Integration. Polish Post-2004 EU Enlargement Migrants in the UK*, Ashgate, Farnham 2012, s. 49.

[245] K. Iglicka, *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Scholar, Warszawa 2008, s. 110; L. Ryan, R. Sales, M. Tilki, *Recent Polish Migrants in London: Accessing and Participating in Social Networks across Borders*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union*, red. K. Burrell, *After 2004*, s. 154-155.

oraz Chorwacji (2013). Ekspansja migrantów z Polski, wyrażająca nową erę stosunków między kontynentami, zmieniła krajobraz mobilności w Europie, dając legalne prawo pobytu w Wielkiej Brytanii, Irlandii oraz Szwecji bez potrzeby posiadania specjalnych wiz lub pozwoleń. Polska migracja po 2004 roku stała się jednym z najbardziej znaczących ruchów w historii migracji na Wyspach Brytyjskich. Wyniki badań problematyki polskiej emigracji poakcesyjnej w kierunku brytyjskim oraz opis tego fenomenu znajdują się w zbiorze opracowań o charakterze migracyjnym i socjologicznym, który powstał we współpracy z polskimi badaczami m.in: I. Grabowską, A. Fihel i P. Kaczmarczykiem, pod redakcją A. White[246] i K. Burrell[247].

Symbolem „exodusu" najnowszych przybyszów stały się w Londynie dwa miejsca: dworzec autokarowy Victoria Coach Station, gdzie przybywali emigranci z Polski i tzw. „ściana płaczu", znajdująca się w pobliżu Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w dzielnicy Hammersmith, nazwana tak od witryny sklepu, w której wywieszano ogłoszenia o zatrudnieniu. Od maja 2004 roku zaczęli się tam gromadzić Polacy, w poszukiwaniu pracy, mieszkania i lepszych warunków do życia. Wielu spośród nich zakłócało porządek publiczny, rozgrywały się tam również sceny współczesnego niewolnictwa, czyli najmowanie do wykonywania słabo opłacanych, a jednocześnie niezbędnych społecznie prac. Od lipca 2005 r. policja londyńska legitymowała stojących pod „ścianą płaczu" i na stacji metra Ravenscourt Park polskich emigrantów, natomiast innych, którzy przyjeżdżali w poszukiwaniu pracowników, karano mandatami. Jeszcze przez długie lata można było zobaczyć przy „ścianie płaczu" grupy polskich bezdomnych[248].

Dostrzegalnym potwierdzeniem zamieszkiwania polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii stały się z czasem sklepy z polską żywnością, nazywane delikatesami, a na domach prywatnych zamieszkiwanych przez ostatnią emigrację pojawiły się anteny satelitarne z logo polskich platform cyfrowych. Polskie delikatesy w Londynie stały się głównym motywem okładki socjologicznych badań i opracowania pod red. K. Burrell *Polish Migration to the UK in the New European Union. After 2004.* Polska żywność i alkohole sprzedawane były w małych sklepach prowadzonych przez Azjatów, a także w sklepach z towarami wschodnioeuropejskimi, należącymi do wielkich sieci

---

[246] A.White, *Polish Families and Migration in Poland since EU Accession*, Policy Press, Bristol 2011; A. White, I. Grabowska, P. Kaczmarczyk, K. Slany, *The Impact of Migration on Poland EU Mobility and Social Change*, Uclapress, London 2018.

[247] A. Fihel, P. Kaczmarczyk, *Migration: A Threat or a Chance? Recent Migration od Poles and its Impact on the Polish Labour Market*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004*, K. Burrell, s. 23-49.

[248] Film dokumentalny *Bar na Victorii*, Polska 2003, reż. L. Dawid; A. Bugajski, *Burza wokół „ściany płaczu"*, „Dziennik Polski" 2005, nr 61, s. 4; tenże, *Początek końca „ściany płaczu"*, „Dziennik Polski" 2004, nr 225, s 11; tenże, *Ściana płaczu znika*, „Dziennik Polski" 2005, nr 58, s. 1.

handlowych: Asda, Tesco, Sainsbury's[249]. W mniejszych miejscowościach, takich jak Peterborough, Slough czy Inverness w Szkocji, gdzie polscy emigranci stanowili około 10 % ogółu mieszkańców, znacząco oddziaływali oni na strukturę ludnościową, społeczną, kulturalną i socjalną[250]. Na wybór zamieszkania najnowszych imigrantów z Polski raczej nie miała wpływu obecność powojennej grupy rodaków, ale zasadniczo możność znalezienia pracy. Polacy osiedlali się również na terenach brytyjskich, w których do tej pory nie było polskich emigrantów, np. w Irlandii Północnej[251].

Otwarcie brytyjskiego rynku pracy dla imigrantów z krajów A8 nie było przypadkowe. Według informacji pozyskanych z brytyjskiego MSZ z 2004 r., wyrażono opinię, że koniecznym było sprowadzenie imigrantów do wykonywania najsłabiej opłacanych, a jednocześnie niezbędnych społecznie zajęć, których nie chce podejmować ludność miejscowa. Już po II wojnie światowej Brytyjczycy mieli okazję przekonać się, że Polacy są gotowi do przyjmowania mało popularnych prac, z reguły natury fizycznej, za niewielkim wynagrodzeniem. Sytuacja ta powtórzyła się w latach 90., kiedy zniesiono dla Polaków obowiązek wiz turystycznych. Trudności ze zdobyciem wizy, w tym jej wysoka cena, powodowały, że kierunek brytyjski nie był w Polsce i w innych krajach popularny. Władzom państwowym nie zależało na kontrolowaniu zjawiska. Dostrzegano, że Polacy w tej dziedzinie nie sprawiali większych kłopotów. Zadowalali się tym, co im oferowano, ciesząc się, że mają pracę oraz zarabiają więcej niż w Polsce. Uzasadnione było oczekiwanie, że przyjęcie imigrantów ze Wschodniej Europy na społeczne oraz ekonomiczne niziny rynku pracy w Wielkiej Brytanii nie będzie skutkowało niepokojami czy protestami społecznymi[252].

Z powodu różnic w stawkach za pracę na korzyść krajów przyjmujących, polscy emigranci wykazywali na ogół dużą elastyczność i tolerancję w zakresie swego zatrudnienia: „Emigracja zarobkowa opłaca się tylko dlatego, że istnieje znaczna różnica w wynagrodzeniach oraz kosztach utrzymania w kraju pochodzenia i kraju docelowym. Pieniądze zarobione i zaoszczędzone (często kosztem jakości życia) na emigracji mają większą siłę zakupu w kraju pochodzenia, pozwalają na

---

[249] M. Grzybowski, *Rynek otwarty*, „Dziennik Polski" 2005, nr 164, s. 8; *Żywność z Polski zdobywa sobie popularność*, „Dziennik Polski" 2006, nr 178, s. 8; *Piwo jedzie za emigrantami*, „Dziennik Polski" 2007, nr 11, s. 3; M. Rabikowska, K. Burrell, *The Material Worlds of Recent Polish Migrants: Transnationalism, Food, Shops and Home,* w: red. K. Burrell, *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004*, Farnham 2009, s. 217-218.

[250] *Nowi Polacy w Edynburgu*, „Dziennik Polski" 2006, nr 91, s. 5.

[251] M. Kempny, *Polish Migrants in Belfast: Border Crossing and Identity Construction,* Newcastle upon Tyne 2010, s. 33-35. P. Kaczmarczyk, M. Okólski, *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Scholar, Warszawa 2005, s. 29-35.

[252] A. Gentleman, *Going home, the Polish migrants who lost jobs and hope in UK*, „The Guardian", 06.04.2011, s. 22; A. Galasińska, O. Kozłowska, *Discourses of a Normal Life among Post-accession Migrants from Poland to Britain,* tamże, s. 87-107; *Nowi Polacy w Edynburgu*, „Dziennik Polski" 2006, nr 91, s. 5.

utrzymanie rodziny, zbudowanie domu czy edukację dzieci". Napływ polskich emigrantów na brytyjski rynek pracy spowodował wzrost podaży siły roboczej w sektorze pracy przeznaczonej nie tylko dla imigrantów. Spisane przykłady historii emigracyjnych pokazały, że z tego powodu nie byli zadowoleni emigranci i społeczeństwo. Dostrzegali nasilenie konkurencyjności, wydłużenie okresu poszukiwania pracy, nawet utratę wcześniejszego zatrudnienia. W obliczu postępującej globalizacji wiele współczesnych kierunków pracy oraz kariera zawodowa wymagają dużo większej mobilności w sferze międzynarodowej, nie tylko w biznesie, ale również w dziedzinie edukacji[253].

W odróżnieniu od najstarszej emigracji, niepodległościowej i solidarnościowej, ta po 1989 r. miała charakter ekonomiczny i zarobkowy. Do czasu akcesji obejmowała emigrantów w średnim wieku, którzy zostawili w Polsce rodzinę i współmałżonków, emigrujących nielegalnie, w celu zdobycia środków materialnych do życia. Po akcesji przyjeżdżali ludzie młodzi, ich średnia wieku wynosiła około 20-35 lat. W większości dobrze wykształceni, jednak ze słabą znajomością języka angielskiego. Potrafili dobrze posługiwać się nowoczesnymi środkami komunikacji: komputerem, internetem i telefonem mobilnym, byli przygotowani od strony logistycznej i socjalnej, odporni na problemy, jakie rodziły się w wyniku adaptacji językowej i kulturowej. Dobrze czuli się w nowym środowisku zamieszkania, otwartym na ludzi młodych i przedsiębiorczych, mieli poczucie, że są Europejczykami, co sprawiało, że byli zadowoleni ze swojej decyzji o wyjazdu z kraju[254].

Pogoń za pieniądzem, chęć dorobienia się sprawiały, że często przedkładali swoją pracę i zajęcia w niedzielę nad uczestnictwo we Mszy św. Spora grupa osób traktowała polską parafię tylko jako miejsce pośrednictwa w załatwieniu swoich interesów: mieszkania, pracy, edukacji dzieci. Były parafie, w których pomagano uzyskać zasiłki na dzieci (Child Benefit). Niepokojącym był fakt obecności ludzi izolujących się, którzy nie szukali kontaktu z polskim środowiskiem, chcieli wtopić się w styl życia brytyjskiego społeczeństwa, bez Boga i głębszych relacji z rodakami. Rozłąka czasowa, przeciągająca się latami, sprawiała, że zawierano przygodne znajomości, co mogło prowadzić do rozbicia więzi rodzinnych. Emigranci tej kategorii oczekiwali w strukturach duszpasterstwa polonijnego bardziej pomocy społecznej niż religijnej. Polski Synod Plenarny podkreślił znaczenie duszpasterstwa i działalności charytatywnej na emigracji, udziału w nich osób świeckich i stowarzyszeń kościelnych, wzbogacających formy oddziaływania Kościoła[255].

---

[253] T. Święćkowska, *Migracje i gender z perspektywy pracy domowej i opiekuńczej. Raport z badań*, ISP UW, Warszawa 2010, s. 3-4.

[254] Rodzaje i typy migrantów: osadnicy, robotnicy kontraktowi, specjaliści, nielegalni imigranci starający się o azyl. Zob. J. Balicki, P. Stalker, *Polityka imigracyjna i azylowa,* Wyd. Naukowe UKSW, Warszawa 2006, s. 43.

[255] DPG 14, W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, s. 107-111.

Polscy emigranci na wyspach wpadali w problemy ze względu na słabą znajomość języka angielskiego. Trudno im było znaleźć pracę, a także załatwić formalności urzędowe: ubezpieczenie, dokumenty o zatrudnienie, opiekę medyczną, konto bankowe itp. To rodziło różnorodne formy wykorzystywania słabszych przez mocniejszych, np. płacenie haraczy za miejsce do pracy, odstąpienie mieszkania, wypełnienie formularza w języku angielskim, funkcjonowały także polskie gangi wyłudzające pieniądze w zamian za ofertę pracy. Wielu migrantów przyjechało z biletem w jedną stronę. Nieudane próby poszukiwania pracy i mieszkania sprawiały, że zostawali bez pieniędzy, dachu nad głową, a droga powrotu do Polski była zamknięta. Miejscem ich noclegu były parki, tymczasowe lokum na „squatach", tanie pokoje z nielicznymi sprzętami do odpoczynku. Doświadczenie głodu i różnych braków dodawały im odwagi, by przychodzić do parafii po pomoc materialną i posiłek. Ci, którzy wrócili do Polski, nie przyznawali się przed znajomymi do porażki, zachęcali innych do wyjazdu, przekazując nieprawdziwe informacje i kontakty[256].

Badania socjologiczne wśród Polaków w Wielkiej Brytanii w nurcie emigracji poakcesyjnej pokazały, że większość emigrantów, zgodnie ze wzorami emigracji zarobkowej, znajdowała pracę w sektorze podrzędnym, wśród zawodów nie mających nic wspólnego z profilem posiadanego wykształcenia imigranta, często niskopłatnych i wymagających znacznego wysiłku fizycznego[257]. Polacy podejmowali niskopłatne prace, do wykonywania których nie były potrzebne umiejętności, jak np. prace remontowo-budowlane dla mężczyzn, sprzątanie biur, pomieszczeń publicznych dla kobiet. Konsekwencją nieznajomości języka angielskiego było podejmowanie pracy nielegalnej nawet wtedy, gdy nie było przeszkód, by zarobkować zgodnie z obowiązującymi przepisami: „Wyjeżdżają coraz częściej ludzie, dla których brytyjski czy irlandzki rynek pracy są niemal pierwszym rynkiem pracy, z którym się stykają. Wyjeżdżają także ludzie o znacznie wyższych kwalifikacjach i lepszym wykształceniu ogólnym, którzy mają wyższe aspiracje pozaekonomiczne, ulokowane w większym stopniu w planie indywidualnych szans życiowych niż szans rodzinnych. Trafiają jednak do segmentu rynku pracy zwanego 3D, dirty, dangerous and dull"[258].

Negatywnym w skutkach zwyczajem było to, że przybywający z Polski wynajmowali domy czy mieszkania w najgorszych dzielnicach, mieszkali po kilka osób w jednym pokoju ze wspólną

---

256 A. Zuziak, *Duszpasterstwo w Wielkiej Brytanii. Zarys sytuacji duszpasterskiej parafii polskich. Zjawiska negatywne*, https://www.katolik.pl/duszpasterstwo-w-wielkiej-brytanii,1570,416,cz.html (dostęp: 31.03.2023).

257 M. Milewski, J. Ruszczak-Żbikowska, *Motywacje do wyjazdu, praca, więzi społeczne i plany na przyszłość polskich migrantów przebywających w Wielkiej Brytanii i Irlandii*, „CMR Working Papers" 2008, nr 35(97), s. 10-12.

258 W. Łukowski, *Współczesne migracje – potencjał konsensusu politycznego*, w: *Migracje międzynarodowe a modernizacja systemu politycznego i społecznego*, red. G. Firlit-Fesnak, IPS UW, Warszawa 2008, s. 44.

łazienką na korytarzu lub po kilkanaście osób w jednym domu. Taka sytuacja rodziła problemy natury moralnej jak: rozwiązłość, plaga związków partnerskich, pijaństwo czy narkotyki. Podjęcie pracy, zwłaszcza stałej, oznaczało w praktyce rozłąkę z rodziną na wiele miesięcy i poszukiwanie często nowych, zupełnie przygodnych związków pozamałżeńskich. Sytuacja ta stanowiła jedno z najpoważniejszych wyzwań duszpasterskich. Samotność oraz brak zaspokojenia potrzeby bliskości i bezpieczeństwa sprawiały, że nowo przybyli żyli często w wolnych związkach lub zawierali małżeństwa z osobami będącymi wyznawcami innych religii, np. hinduizmu czy islamu, którzy czuli się już w Anglii jak „u siebie". Możliwość przetrwania tych związków, po pierwszym okresie „zauroczenia" była bardzo mała, a skutki decyzji nieraz tragiczne dla dzieci oraz życia i stosowania praktyk religijnych ze strony katolickiej, dotyczyło to zwłaszcza polskich kobiet[259].

Badacze polskiej emigracji I. Grabowska-Lusińska i M. Okólski w studium poświęconym zagadnieniom „ostatniej emigracji" postawili tezę, iż najnowsza fala emigracji to odpływ nadwyżki demograficznej, która była czynnikiem hamującym procesy modernizacyjne w Polsce. Zwrócili uwagę na koszty moralne, jakie ponosili polscy emigranci podejmujący pracę i życie na Wyspach, akcentowali zagrożenia wynikające ze zmian w sferze ich moralnego funkcjonowania i przyjętych wartości, zjawisko anomii i relatywizmu norm moralnych. Zauważyli negatywne skutki na polskim rynku pracy, związane z wyjazdem dużej liczby specjalistów i fachowców, wpływające na to, że: „polski rynek pracy, paradoksalnie, zaczął się ogałacać również z tych (potencjalnie) najbardziej wartościowych zasobów pracy, mogących sprzyjać wzmocnieniu efektów modernizacji"[260].

Jedną ze współczesnych typologii migracji, która została zmodyfikowana w stosunku do tej zamieszczonej w książce *Worlds in Motion*[261], stała się typologia uwzględniająca kryteria czasu pobytu, związków z rodziną, rodzaju aktywności ekonomicznej i legalności pobytu. Dostosowana do realiów „emigracji ostatniej" wyróżnia m.in.: migrantów handlowych, migrantów osiedleńczych, których głównym celem wyjazdu było osiedlenie się w innym kraju; migrantów kontraktowych, wyjeżdżających w celach zarobkowych; migrantów niepełnych, którzy opuszczali kraj głównie po to, aby utrzymać rodzinę[262]. Stosując kryterium posiadanych przez nowych migrantów kwalifikacji,

---

[259] Zob. S. Hajkowski, *Charakterystyka wartości religijnych polskich migrantów w Irlandii Północnej*, https://parafianewry.co.uk/wp-content/uploads/2016/09/ZarysHistoryczny.pdf (dostęp: 14.12.2022).

[260] I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, *Emigracja ostatnia*, s. 231.

[261] D.S. Massey, J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A Pellegrino, J. E. Taylor, *Worlds in Motion, Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Clarendon Press, Oxford 1998.

[262] E. Jaźwińska, *Migracja niepełna ludności Polski: zróżnicowanie międzyregionalne*, w: *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, red. E. Jaźwińska, M. Okólski, Warszawa 2001, s. 112.

wyróżniano: pracowników wysoko wykwalifikowanych, jak lekarze, inżynierowie i naukowcy; pracowników ze średnim wykształceniem zawodowym, np. pielęgniarki, hydraulicy, murarze; osoby bez zawodu i niewykwalifikowane, które wyjeżdżały ze względu na brak pracy[263].

Inny ważny problem przedstawiła M. Pacek w studium o emigracji poakcesyjnej, wyjazdach emigrantów i ich powrotach. Zwróciła uwagę na zaburzenia struktury demograficznej w Polsce, wskazując na nieoszacowane koszty związane z negatywnymi zjawiskami społecznymi, takimi jak rozdzielenie rodzin, co w konsekwencji prowadziło do kryzysu i ich rozpadu. Koszty emigracji ponosiły rodziny, które, pozostając formalnie pełnymi, funkcjonowały jako niepełne, a nieobecność członka rodziny zwiększała ryzyko osłabienia więzi rodzinnych. Dzieci i młodzież przeżywały ból rozłąki na skutek nieobecności jednego z rodziców, postrzeganych jedynie przez pryzmat zarobku, przez co zwiększało się ryzyko niepowodzeń w procesie socjalizacji i wychowania potomstwa: „Do tego dochodzą koszty utraty dobrze wykształconej, mobilnej siły roboczej, wydatki poniesione na edukację emigrantów, trudności ze znalezieniem fachowców oraz negatywny skutek transferów pieniężnych w postaci zagrożenia określonych grup biernością na rynku pracy”[264].

Badacze socjologii migracji jako jedną z cech charakterystycznych dla współczesnych migracji wyróżniali globalizację przejawiającą się w równoczesnym oddziaływaniu ruchów migracyjnych na wiele państw, narodów i kultur, tworzącą wielokulturowe i wielowyznaniowe społeczeństwa. Zauważono zróżnicowanie migracji; równoczesne występowanie różnych jej typów, gdzie emigracja polityczna przechodzi w zarobkową, co utrudnia kształtowanie odpowiedzialnej strategii migracyjnej państw przyjmujących. Odnotowano przyśpieszenie procesów migracyjnych, które przejawia się w intensywnym przepływie ludności; upolitycznienie ruchów migracyjnych, ich wpływ na relacje międzynarodowe oraz polityki poszczególnych państw w aspekcie migracyjnym, społecznym i bezpieczeństwa narodowego. Badacze podkreślili fenomen feminizacji migracji, większy udział kobiet niż mężczyzn. Dawniej emigrantami zarobkowymi byli głównie mężczyźni, współcześnie, zarówno w Europie i innych regionach globu, wzrasta liczba kobiet [265].

B. Kłos, K. Marczewski, B. Sokołowska, podjęli próbę oszacowania bilansu zysków i strat jakie społeczeństwo i obywatele Polski ponieśli wskutek dobrowolnej emigracji. Z jednej strony wyróżniono czynniki i skutki pozytywne takie jak: wzrost dochodów gospodarstw domowych,

---

263 Zob. M. Skoczek, *Współczesne migracje zarobkowe. Regionalne studia porównawcze*, w: *Migracje i społeczeństwo. Zbiór studiów*, t. 2, red. J.E. Zamojski, IH PAN, Warszawa 1997, s. 15.

264 Zob. M. Pacek, *Emigracja polska po akcesji do UE, wyjazdy i powroty*, s. 31-58; por. *Migracje zagraniczne, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013, s. 59-60.

265 S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, s. 28-29.

poprawa sytuacji na rynku pracy, zmniejszenie bezrobocia, wzrost wpływów z transferów zagranicznych, umocnienie złotego, zdobycie nowych umiejętności oraz kwalifikacji zawodowych, inwestowanie w kraju zarobionych pieniędzy, zwiększenie popytu rodzin emigrantów. Z drugiej strony wskazano na czynniki i skutki negatywne emigracji: zaburzenie struktury demograficznej, przyspieszenie starzenia się społeczeństwa, zagrożenie dla wypłacalności systemu emerytalnego, wydatki poniesione na edukację emigrantów, trudności z zatrudnieniem i pracą, osobiste koszty psychiczne, załamania, depresje, poczucie samotności i izolacja na emigracji, a także koszty rozłąki z rodziną i krajem ojczystym, często negatywne funkcjonowanie i rozpad rodziny[266].

Koszty emigracji to zakłócenia w podstawowych obszarach życia migranta i członków jego rodziny takich jak: pracy, konsumpcji, edukacji, zdrowiu i kulturze. Często występowały trudności z podjęciem pracy, poszukiwaniem zatrudnienia, zmianą zamieszkania. Emigracja wiązała się także z degradacją społeczną poszczególnych osób i rodzin, szczególnie podczas początkowego pobytu, doświadczeniem marginalizacji a nawet wykluczenia, brakiem uczestnictwa lub ograniczeniem ról w życiu społecznym, które zgodnie z oczekiwaniami powinny zostać podjęte ze względu na wiek, sytuację życiową, np. rola ojca i matki. Innymi problemami były: brak możliwości korzystania ze świadczeń socjalnych i uczestnictwa w życiu społecznym na podstawowym poziomie, ograniczenia w dostępie do edukacji, opieki zdrowotnej, świadczeń socjalnych i emerytalnych, odliczeń podatku, ograniczenie uczestnictwa w praktykach religijnych, niemożność głosowania w wyborach w Polsce, jak również w Wielkiej Brytanii, gdzie nie uzyskano jeszcze prawa wyborczego[267].

Badania socjologiczne wskazują na negatywne konsekwencje dla dzieci związane z brakiem i nieobecnością jednego lub obojga rodziców z powodu emigracji, które określane są mianem „eurosieroctwa". Wśród nich można wymienić: ograniczenie i osłabienie systemu kontroli rodzicielskiej, doświadczenie samotności, braku opieki i wsparcia, które prowadziło do obniżenia wyników szkolnych, pojawienia się aktów agresji, niekontrolowanych wybuchów złości i gniewu bądź wycofania z życia społeczności rówieśniczej. W sytuacji migracji obojga rodziców lub całej rodziny dziecko domagało się szczególnego prawa decydowania o własnym losie, zwłaszcza że kontekst wyjazdu burzył dotychczasowy styl jego życia, destabilizował życie rodzinne[268].

---

[266] B. Kłos, *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*, Infos, Warszawa 2006; K. Marczewski, B. Sokołowska, *Wstępna diagnoza wpływu emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, Wydawnictwo Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa 2006.

[267] Por. Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracja: Perspektywa mikrospołeczna–indywidualne i rodzinne zyski, koszty i straty*, w: *Migracja – wyzwanie XXI wieku*, red. M.S. Zięba, TN KUL, Lublin 2008, s. 110-111.

[268] A.I. Brzezińska, J. Matejczuk, *Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza, wsparcie*, „Studia Edukacyjne" 2011, nr 17, s. 74.

Trudna sytuacja miała miejsce, kiedy wyjeżdżali oboje rodzice i pozostawiali dzieci pod opieką rodziny, np. dziadków. Migracja podwójna (naprzemienny wyjazd rodziców lub wyjazd równoczesny) powodowała głębokie zmiany w strukturze osobowej, zaburzenia w obszarze podstawowym dla rozwoju psychicznego i społecznego dziecka, brak stabilizacji i bezpieczeństwa. Im dziecko młodsze, tym większa potrzeba bliskości, czułości, zauważenia, docenienia i pomocy. Dla właściwego rozwoju dziecka w różnych sferach ich życia i wychowania ważna jest obecność rodziców będących bazą dla ich poszukiwań poznawczych, nabywania kompetencji i doskonalenia charakteru. Matka, która samotnie wychowuje dziecko jest obciążona nadmiernie obowiązkami w pracy i domu, nie ma dla niego odpowiedniej ilości czasu. Siły fizyczne wyczerpują się, obniża się jej poziom kontaktu z dzieckiem. Matki, przejmujące odpowiedzialność za wychowanie dzieci podczas migracji ojców, przejmują role zarezerwowane dla mężczyzny jako głowy rodziny[269].

Przyjazd rodzin z dziećmi w wieku szkolnym z chęcią pozostania w Anglii na stałe dawał nadzieję na rozwój parafii polonijnych. Rodziny te chętnie włączały się w nurt życia parafialnego. Dzieci brały udział w katechizacji i przygotowaniu do sakramentów świętych. Przygotowanie to czasami było prowadzone w dwóch językach. Nowi parafianie często pokonywali duże odległości, aby dotrzeć do polskich placówek, mijając po drodze wiele angielskich parafii lokalnych. Robili wysiłek, by uczestniczyć w polskim duszpasterstwie. Wielu z przybyłych przywoziło na wyspy młodość, radość wiary i entuzjazm bycia chrześcijaninem. Ich postawa wiary oraz zaangażowanie religijne stanowiły w starzejących się już wspólnotach wielki kapitał na przyszłość. Młodzi ludzie promieniowali formami pobożności i duchowości, wyniesionymi z ich wspólnot parafialnych, których nauczyli się w dzieciństwie, promieniowali polską duchowością i kulturą. Przyjeżdżający do Anglii młodzi posiadali doświadczenia dobrych stron polskiego duszpasterstwa, z ich inicjatywy powstawały zespoły wokalno-muzyczne, odpowiedzialne za śpiew podczas liturgii i uroczystości, grupy modlitewne czy grupy wsparcia np. Anonimowi Alkoholicy. Nowe doświadczenie wolności oraz możliwości, jakie się przed nimi otwierały, wymagały wyboru wartości, na nowo odkrywania Boga. To, że nikt i nic nie zmuszało ich do pójścia do kościoła sprawiało, że ich wiara stawała się żywa i dojrzała. Poszukując kontaktów z polskim środowiskiem, odnajdowali Boga[270].

---

[269] „Rodzina to podstawowe środowisko rozwoju każdego człowieka. Budowane w niej relacje pomiędzy małżonkami, rodzicami i dziećmi, a także rodzeństwem stanowią źródło wiedzy na temat otaczającego świata, dają szansę na zbieranie doświadczeń, uczenie się wartości i zasad współżycia z innymi […] Pozbawienie fundamentu rodzicielskiej opieki istotnie zaburza właściwy rozwój fizyczny, emocjonalny i społeczny dzieci". Por. H. Pilarczyk, A. Wieradzka-Pilarczyk, M. Pilarczyk, *Migracja w kontekście duszpasterstwa rodzin wyzwaniem dla współczesnego Kościoła. Perspektywa prawna, psychologiczna i teologiczna*, „Teologia i Moralność" (12) 2017, nr 1, s. 95-116.

[270] A. Zuziak, *Duszpasterstwo w Wielkiej Brytanii, Zarys sytuacji duszpasterskiej parafii polskich. Zjawiska pozytywne.* https://www.katolik.pl/duszpasterstwo-w-wielkiej-brytanii,1570,416,cz.html (dostęp: 31.03.2023).

Przyszłość polskich dzieci, przyjeżdżających razem z rodzicami do Wielkiej Brytanii, była jednym z najważniejszych zadań rodzicielskich. Nieznajomość angielskiego systemu edukacyjnego sprawiała, że dzieci najczęściej musiały uczęszczać do najgorszych szkół, co minimalizowało ich szansę na przyjęcie do dobrych liceów czy gimnazjów, a potem na studia wyższe. Na szczęście dość powszechnym zwyczajem było umieszczanie dzieci w szkołach katolickich. W odróżnieniu od swych rodziców, dzieci w miarę szybko asymilowały się, językowo i kulturowo. Asymilacja ta nie była jednak bezbolesna, w wielu przypadkach rodzice nie byli świadomi problemów, przed którymi postawiono ich dzieci w nowym, nieznanym środowisku, ani tym bardziej nie wiedzieli, jak można im pomóc. Często również nie byli w stanie zaplanować edukacji swoich dzieci w taki sposób, aby mogła być ona kontynuowana w Polsce po paroletnim pobycie w Anglii. Kościół troszczył się o utrzymanie tożsamości i kultury polskiej wśród młodego pokolenia emigrantów. Świadectwem tego były polskie szkoły działające pod patronatem Polskiej Macierzy Szkolnej. Znajdowały one oparcie w polskich parafiach, które nie tylko udostępniały im bazę lokalową, ale często ponosiły również koszty związane z jej użytkowaniem, wspierały obecnością księży, sióstr zakonnych oraz katechetów a także grona pedagogicznego związanego ze środowiskiem polonijnym[271].

Nowi katoliccy migranci zwracali się do Kościoła, by podtrzymał ich wiarę przez codzienne wsparcie, modlitwę i zawierzenie, musieli oni stawić czoła trudnościom związanym z życiem na emigracji, zgodnie z ich wiarą i tradycjami. Dla wspólnoty migrantów Kościół był miejscem obecności Boga, w którym znajdowali siłę i nadzieję w okresie zmagań. Umożliwienie migrantom spotkania z Bogiem, modlitwy w ich własnym języku, według ich zwyczaju i tradycji, było tak samo ważne, jak przydzielenie duszpasterza, który mówił ich językiem, pomagał zrozumieć społeczeństwo brytyjskie, integrował z miejscową parafią. Innym ważnym elementem w integracji przybyszów byli świeccy. W każdej społeczności pojawiali się świeccy liderzy, których misję trzeba było najpierw rozeznać i wesprzeć, by podejmowali przewodzenie i rozwijali silne więzi pomiędzy społecznością migrantów a wspólnotą lokalnej parafii w sposób, który nie wciągał i nie wikłał ich w pułapkę oddzielnych, izolujących się społeczności takich jak „polskie getto”[272].

Angielscy biskupi zauważyli wzrost liczby członków lokalnych wspólnot parafialnych, co wiązało się z przybyciem migrantów-katolików m.in z Polski. Katoliccy migranci przywieźli do Wielkiej Brytanii wiele symboli, praktyk i nabożeństw, które w nowy sposób wyrażały znaczenie katolickości. Stali się znakiem otwartości na kulturę, procesy adaptacji i integracji z miejscowym

---

[271] M. Jachym, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, „Misje i Świat” 2009, nr 3, s. 37-39.

[272] Przedstawiciele najstarszej emigracji oraz osoby kompetentne z dużymi umiejętnościami językowymi były nieocenionym źródłem pomocy – The Statement *Mission of The Church to migrants in England and Wales*, s. 9.

społeczeństwem i Kościołem. Dzięki nim widać było pełny obraz Kościoła, jego powszechności, historycznej przeszłości, a także bogactwa jego tradycji i różnorodności obrzędów. Większość polskich migrantów przybyła do Wielkiej Brytanii legalnie. Nie potępiając nielegalnej imigracji, biskupi zdecydowanie poparli nauczanie społeczne Kościoła, który nie zgadza się, by kalkulacje ekonomiczne i polityczne wzięły górę nad godnością osoby ludzkiej. Godność ta ma być stawiana na pierwszym miejscu. Kościół katolicki stoi na straży świętości życia, wartości życia rodzinnego, godności pracy ludzkiej, zasad, które są fundamentem katolickiej nauki społecznej (LE 3)[273].

Kościół katolicki, a w nim poszczególne diecezje Anglii i Walii, Szkocji i Irlandii podjęły się wielu działań duszpasterskich w lokalnych parafiach na rzecz emigrantów, uwzględniając kontekst społeczny oraz ich potrzeby, mając na uwadze kontynuację historycznych zobowiązań. *Z*alecenia dla duchowieństwa i wiernych miały pomóc migrantom czuć się przynależnymi i mile widzianymi w lokalnych wspólnotach, pozwalały zrozumieć i przyswoić znaczenie i sens właściwej obecności emigrantów. Miały najczęściej charakter pastoralny, były podtrzymywane w celebracjach liturgicznych i specjalnych nabożeństwach dla nich, katechezie i działalności misyjnej. Polegały na włączeniu polskich duchownych do współpracy w zapewnieniu opieki duszpasterskiej i wsparcia dla emigrantów, udostępnieniu pomieszczeń parafialnych, w których emigranci mogli się spotykać, organizowaniu własnych wydarzeń liturgicznych, celebrowaniu świąt i uroczystości kościelnych[274].

Wsród zaleceń pastoralnych zawracały uwagę te, których celem było zbliżenie społeczności migrantów do lokalnych wspólnot, np. przygotowanie programów informacyjnych i edukacyjnych na temat migracji w parafiach, szkołach katolickich, na uniwersytetach i w seminariach. Zalecenia dotyczyły ponadto: prowadzenia formacji duszpasterzy i osób świeckich w kwestiach społecznych dotyczących obecności migrantów i uchodźców; zapewnienia udziału w warsztatach adaptacji pastoralnej i kulturowej dla zagranicznych księży i osób zakonnych starających się o pracę. Pomocne okazało się upoważnienie migrantów do uczestnictwa w życiu i liturgii lokalnych parafii, podejmowania służby lektora i szafarza Eucharystii. Ważne było zaproszeni do pracy w radzie duszpasterskiej, programie towarzyszenia migrantom w roli tłumaczy, angażowanie w orzecznictwo w obronie zasad moralnych i etycznych, prowadzenie kampanii na rzecz przestrzegania prawa, ekumeniczna współpraca z innymi wyznaniami oraz organizacjami pozarządowymi. Wśród innych

---

273 Kościół katolicki w Anglii w XIX wieku, od kard. H. Manninga (1865-1892) po kard. B. Hume'a (1976-1999), troszczył się o migrantów. Hierarchowie zabierali głos w obronie migrantów, zdecydowanie promując kościelne struktury opieki duszpasterskiej. Konferencja Biskupów opublikowała dokument: *Towards a Statement on the Rights of Migrants and Settlers* (1988), ukazujący nauczanie Kościoła na rzecz migracji w kontekście brytyjskiego prawa imigracyjnego. Rząd ma prawo i obowiązek do uregulowania porządku na granicach kraju, szanując godność oraz prawa człowieka, każdego migranta i uchodźcy – *Kompendium nauki społecznej Kościoła,* nr 210-264, s. 143-173.

274 *Recommendations for pastoral action*, s. 11.

zaleceń wyróżniono: informacje ułatwiające integrację w sferze socjalnej i obywatelskiej, takie jak dostęp do opieki zdrowotnej, pośrednictwa pracy, instytucji społecznych, lokalnego samorządu; udział w nauce języka angielskiego; przygotowanie ważnych informacji o Kościele katolickim, dotyczących lokalizacji kościołów, Mszy świętych, szkół katolickich i zasad przyjęć do nich[275].

Do uwarunkowań utrudniających i destabilizujących działalność duszpasterską migrantów na wyspach, szczególnie pochodzących z kręgów wychodźczych zaliczono: kryzys społeczny powodujący rozproszenie i brak kontaktów, dużą anonimowość w społeczeństwie, szybkie tempo życia; rozpadanie się zwartych skupisk polonijnych, wchodzenie w mieszane zbiorowości etniczne, szybko postępujący proces asymilacji; utrudnianie praktyk religijnych przez pracodawców, podejmowanie pracy w niedzielę i święta kościelne; rozluźnienie więzi przez związki małżeńskie mieszane; słabą znajomość języka i polskiej kultury wśród młodego pokolenia; zanik używania słów i wyrażeń ważnych dla przekazu duszpasterskiego w liturgii, katechezie i rozumieniu Biblii, np. siewca, żyzna rola, zaczyn, plon stokrotny, postawić pod korcem, wyszydzenie na krzyżu[276].

Do czynników utrudniających działalność duszpasterską wśród emigrantów w Wielkiej Brytanii zaliczono: rosnącą przepaść i dystans międzypokoleniowy w ocenie wartości moralnych, brak praktyk religijnych; rozkład więzi rodzinnych, przyjmowanie zachodnich zasad, w myśl których: „starzy nie mogą być ciężarem dla młodych", a „rodzina to tylko małżeństwo i małe dzieci"[277]. W środowiskach polonijnych zarówno tych najstarszych jak i najmłodszych widoczny był stopniowy proces pozbawiania rodziny kulturotwórczej roli, wybiórcza akceptacja prawd wiary, nieznajomość przykazań, laicki charakter edukacji, kryzys wartości chrześcijańskich, traktowanie duszpasterstwa polonijnego przez Kościół lokalny jako „polskiego getta". Zauważono okazjonalny i tradycjonalny charakter duszpasterstwa, które istniało przy placówkach zdominowanych przez przedstawicieli starej emigracji, brak wiedzy o postawach emigrantów: „trwanie przy własnym stylu praktyk religijnych, bez zapoznania się z psychiką emigrantów z Polski", brak duszpasterzy stanowiących „przeciwwagę dla trudności i spraw występujących w grupach młodzieżowych"[278].

---

[275] *Recommendations for pastoral action*, s. 12.

[276] W. Sojka, *Polszczyzna w kazaniach dla emigrantów*, DPZ 1979, nr 1/130, s. 96-97; Skreczko A., Regulska A., *Integracja cudzoziemców jako obszar pracy socjalnej. Wybrane aspekty aksjologiczne i metodyczne*, w: *Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji*, red. M. Sobecki, D. Misiejuk, J. Muszyńska, T. Bajkowski, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, s. 670-681.

[277] Por. DPZ 1978, nr 3/128, s. 315-316; DPZ 1998, nr 3/208, s. 456; Skreczko A., *Emigracja zarobkowa i jej wpływ na wychowanie w rodzinie,* w: *Pomoc rodzinie*, red. G. Olszewska-Baka, L. Pytka, Wydawnictwo eRBe, Białystok 1999, s. 241-249.

[278] Por. DPZ 1982, nr 1/142, s. 84; DPZ 1991, nr 4/181, s. 545.

Negatywnie została oceniona także obojętność wspólnoty polonijnej szczególnie z kręgu nowej emigracji, na inicjowane dzieła duszpasterskie i patriotyczne, brak kontaktu z kapłanem, duża odległość od parafii, utylitarne traktowanie parafii i duszpasterstwa, do pomocy w znalezieniu mieszkania czy miejsca do pracy. Zauważono zeświecczenie i praktyczny materializm środowisk wychodźczych, niechęć do form promocji języka i kultury ojczystej, postawę powierzchownego traktowania obowiązków wiary katolickiej, szczególnie w kwestii małżeństwa i rodziny, a także sakramentów świętych, zanik szacunku dla symboli religijnych i miejsc świętych, brak szacunku dla przedstawicieli Kościoła i jego nauczania, brak troski o powołania kapłańskie i zakonne; to wszystko w kontekście odmiennego i formalnego stosunku brytyjskiego społeczeństwa do Kościoła katolickiego, w tym także do polskich emigrantów i ich moralności[279].

W emigracji ekonomicznej i zarobkowej po 1989 r. a zwłaszcza po akcesji Polski do struktur unijnych, uczestniczyli ludzie młodzi, a jej przebieg następował w kierunku państw wysoko rozwiniętych, wśród których atrakcyjnymi kierunkami okazały się Wielka Brytania oraz Irlandia. W postawie polskich emigrantów zaobserwowano dążenie do kształtowania lepszych umiejętności językowych i adaptacyjnych, przewagę osób wykształconych, chęć poznawania ludzi, kultury, religii i świata, zdobywanie doświadczenia zawodowego, dążenie do polepszenia perspektyw życiowych dzieci i rodziny. Na kierunek przemieszczania się w celach zarobkowych oddziaływały regulacje prawne unijnych instytucji, procesy integracji i globalizacji, które wpływały na sytuację ekonomiczną państw przyjmujących. Dla Polaków emigracja była szansą wzbogacenia własnej kultury i mentalności wartościami mieszkańców Wysp Brytyjskich. Emigracja zmuszała ich do zmiany w sposobie myślenia i działania, otwierała na nowe sytuacje i wyzwania, weryfikowała etniczną i religijną tożsamość. Często spychała na margines życia społecznego, przynosiła straty w życiu osobistym i duchowym. Ruchy migracyjne, podlegając procesom dynamicznych przemian, spowodowały, że Polska w dobie emigracji poakcesyjnej stała się atrakcyjnym miejscem życia i pracy dla imigrantów ze Wschodu, którzy uzupełnili braki kadrowe w wielu dziedzinach życia i pracy. Chcąc poprawić własne warunki socjalne i bytowe, zdecydowali się przybyć do Polski, aby pozostać w niej lub emigrować dalej do krajów Europy Zachodniej[280].

---

[279] M. Pluskota, *Rola książki religijnej i książki o tematyce religijnej w życiu Polaków na obczyźnie*, s. 132.

[280] Główny Urząd Statystyczny, *Główne kierunki emigracji i imigracji do Polski na pobyt stały w latach 1966-2018*; *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w Polsce w 2018 roku*, GUS, Warszawa 2019, s. 1-2.

3. Kształtowanie się struktur duszpasterstwa polskojęzycznego w Wielkiej Brytanii

Historię kształtowania się duszpasterstwa polonijnego w Wielkiej Brytanii poprzedzono zarysem kontekstu w jakim znalazł się Kościół katolicki w XVI wieku w dobie reformacji oraz aktualnych relacji z Kościołem anglikańskim (The Church od England) i szkockim (The Church of Scotland). Parlament brytyjski 11 listopada 1534 r., pod wpływem Henryka VIII, uchwalił pięć ustaw uniezależniających Kościół anglikański od Stolicy Apostolskiej z głównym dokumentem *Act of Supremacy*, na mocy którego król został głową Kościoła w Anglii. Parlament, 18 lipca 1536 roku, wydał dokument o wygaśnięciu władzy biskupa Rzymu: *Act Extinguishing the Authority of the Bishop in Rome*, który spowodował, że król Henryk VIII zerwał wszelkie związki ze Stolicą Apostolską[281]. Dla Kościoła katolickiego na Wyspach Brytyjskich, dla jego hierachii i wiernych rozpoczął się czas prześladowania, długi okres kryzysu administracyjnego i duchowego[282].

Papież Pius IX konstytucją z 29 września 1850 r., po ok. 300 latach trudnego wzajemnego współistnienia, przywrócił zniszczoną przez reformację w XVI w. hierarchię kościelną w Anglii, złożoną z metropolii Westminster i 12 podległych diecezji. Pierwszym arcybiskupem metropolitą mianowano kard. N. Wisemana (1802-1865), który w liście do wszystkich wiernych 7 października 1850 r. napisał: „Katolicka Anglia odnalazła swą orbitę na firmamencie Kościoła, na którym jej światło znikło już od dawna"[283]. Abp G.P. Dwyer (1908-1987), ordynariusz diecezji w Birmingham, na spotkaniu z polskimi księżmi zaświadczył o prześladowaniach i wierności Kościoła. Rozwój struktur administracyjnych Kościoła katolickiego na wyspach nastąpił w okresie międzywojennym. Walia otrzymała nowe arcybiskupstwo w Cardiff, a Kościół katolicki Anglii i Walii liczył ok 2 mln wiernych. Podzielony był na 4 archidiecezje i 17 diecezji, episkopat liczył 30 biskupów[284].

---

[281] Henry VIII, The Reign, Acts of Parliament, 6-th Parliament the Reign of Henry VIII, Sitting from 8 June 1536 to 18 July 1536 (28 Hen. 8), *Act Extinguishing the Authority of the Bishop of Rome*, 1536, 28 Hen.VIII, c.10, za: *Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, M.J. Ptak, M. Kinstrel, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 293-294.

[282] Henryk VIII bronił Kościoła katolickiego przed atakami reformatorów. Na prześmiewcze dzieło Marcina Lutra *De captivitate Babylonica Ecclesiae preludium* odpowiedział w 1521 r. apologią: *Assertio septem Sacramentorum adversus Martinum Lutherum*, za co papież Leon X bullą *Ex supernae dispositionis* nazwał go obrońcą wiary chrześcijańskiej (*defensor christianae fidei*), a papież Klemens VII przesłał mu złotą różę. Por. H. Tuchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła 1500-1715*, w: *Historia Kościoła*, red. L.J. Rogier, t. 1, PAX, Warszawa 1988, s. 69; G.R. Elton, *England under the Tudors*, Routledge, London-New York 1991, s. 136-137.

[283] R. Aubert, *Wielka Brytania. Odrodzenie Kościoła*, w. *Historia Kościoła*, red. L.J. Rogier, t. 5, *1848 do czasów współczesnych*, PAX, Warszawa 1985, s. 156.

[284] „Wy, Polacy chwalicie się, że cierpieliście ponad 100 lat bez posiadania własnego państwa oraz nie straciliście wiary, my jeszcze dłużej cierpieliśmy od was. Przez wieki niektóre rodziny angielskie zachowały swoją wiarę i dotrzymały wierności Kościołowi i Następcy Świętego Piotra", Abp. G.P Dwyer, w: *Okólniki PMK-2003*; Por. M. Banaszak, *Historia kościoła katolickiego*, t. 4, *Czasy najnowsze 1914-1978*, ATK, Warszawa 1992, s. 125-126.

Struktury administracyjne Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii tworzą dwa regiony kościelne, mające oddzielne Konferencje Episkopatu, czyli Anglię i Walię oraz Szkocję. Chociaż Irlandia Północna (Ulster) należy do Wielkiej Brytanii, to w ramach administracji kościelnej jest częścią Kościoła katolickiego w Irlandii. Na terenie Wielkiej Brytanii funkcjonuje około 3300 parafii katolickich, w których pracuje duszpastersko 7200 księży. Kościół katolicki w Anglii i Walii składa się z 22 diecezji zgrupowanych w pięciu archidiecezjach, są to diecezje Clifton i Shrewsbury w archidiecezji Birmingham; diecezje Menevia, Wrexam w archidiecezji Cardiff; diecezje Hallam, Hexham i Newcastle, Lancaster, Leeds, Middlesbrough, Salford w archidiecezji Liverpool; diecezje Arundel i Brighton, Plymouth, Portsmouth w archidiecezji Southwark, a także diecezje Brentwood, East Anglia, Northampton, Nottingham w archidiecezji Westminster, która od 1850 r. jest siedzibą zwierzchnika Kościoła katolickiego, przewodniczącego Konferencji Episkopatu[285].

Kościół katolicki w Szkocji składa się z dwóch metropolii, archidiecezji podzielonych na osiem diecezji. Do archidiecezji Glasgow należą diecezje w Motherwell i Paisley, do archidiecezji St. Andrews & Edynburg – diecezje w Aberdeen, Argyll & the Isles, Dunkeld, Galloway. Do struktur Kościoła katolickiego przynależą także: eparchia Świętej Rodziny w Londynie, obrządku bizantyjsko-ukraińskiego, ordynariat polowy Wielkiej Brytanii i ordynariat personalny Matki Bożej z Walsingham. Kościół katolicki w Szkocji w 1958 r. miał 997 księży diecezjalnych i 267 księży zakonnych, na ogólną liczbę 800 tyś. katolików, którzy stanowili 13% populacji[286].

Kościół katolicki w Wielkiej Brytanii w stosunku do Kościoła anglikańskiego i szkockiego, będących oficjalnymi kościołami narodowymi, spostrzegany jest jako chrześcijańska diaspora, licząca 8% populacji społeczeństwa brytyjskiego. Ten niewielki procentowy udział w eklezjalnej strukturze nie przesądza o wyjątkowym znaczeniu historycznym, religijnym i kulturowym oraz oddziaływaniu moralnym i duchowym, jakim cieszył się Kościół katolicki na przestrzeni wieków w społeczeństwie brytyjskim i irlandzkim. W Wielkiej Brytanii w 2011 r. mieszkało około 5,73 mln katolików, z czego 4,15 mln zamieszkiwało na terenie Anglii i Walii, co stanowiło (7,4%); 840 tys. w Szkocji, (15,9%) oraz 740 tys. w Irlandii Północnej (40,8%). Udział katolików w społeczeństwie brytyjskim wykazuje od ponad 30 lat stabilność, podczas gdy procentowa liczba anglikanów malała w ostatnich latach, z roku na rok, z 44,5% w 1983 r. do 19% w 2014 r.[287].

---

[285] The Catholic Church, Bishops' Conference of England and Wales, https://www.cbcew.org.uk/ (dostęp: 12.12.2022).

[286] A*nnuario Pontificio per l'anno 1999*, Libreria Editrice Vaticano, Cita del Vaticano 1999, s. 1147, za: A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 49-51.

[287] Catholic Statistics, https://faithsurvey.co.uk/catholics-england-and-wales.html (dostęp: 14.05.2022).

Pierwsze liczne wyjazdy Polaków do Wielkiej Brytanii rozpoczęły się po upadku powstania listopadowego w 1831 r., a następnie po kampanii węgierskiej z 1849 r. i tureckiej z roku 1854. Czwarta fala wyjazdów polskich emigrantów nastąpiła po powstaniu styczniowym 1863 r., zaś piąta w latach 90. XIX wieku. Pod koniec XIX wieku i na początku XX przepływy emigrantów z Polski do Anglii pozostawały w ścisłym związku z emigracją do Ameryki. Ruchy emigracyjne objęły wszystkie dzielnice Polski włącznie z Litwą. Ponieważ tendencje narodowo-separatystyczne wśród Litwinów nie przejawiały się na zewnątrz, w oczach władz brytyjskich Polacy i Litwini byli postrzegani jako *a Pole*. Szlaki emigracyjne z Polski do Ameryki wiodły przez porty w Londynie i Liverpoolu, gdzie powstały duże skupiska polsko-litewskiej emigracji. Angielski spis ludności z 1871 r. podawał 4228 Polaków mieszkających w samym Londynie[288].

W obrazowy sposób rzeczywistość ówczesnej polskiej emigracji scharakteryzował w 1890 roku jezuita, o. J. Badani w artykule *Polacy w Anglii*. Ukazał on różnorodny profil społeczny emigrantów, ich status, mentalność oraz złożony charakter relacji poszczególnych środowisk: „Dziś żyje ledwie paru nad grobem stojących, przedstawicieli pierwszej emigracji (z 1831 r.), niewielu można się doliczyć uczestników węgierskiej i krymskiej kampanii tak, że jądro polskiego wychodźstwa stanowią niemieccy banici (emigranci z Prus), nieopatrzni amerykańscy emigranci, którym w podróży do Ameryki, lub w powrocie do ojczyzny zabrakło pieniędzy na dalszą drogę, jak w równej mierze nieopatrzni robotnicy i rzemieślnicy, przeważnie z Galicji, którzy wybrali się do Anglii dla zarobku, dla polepszenia złej doli". Ponadto opisana została znana ówcześnie „polska niezgoda": „zamiast cieszyć się i leczyć woleli wzajem siebie smucić i kaleczyć", która nie sprzyjała zorganizowaniu się uchodźstwa, przy braku oficjalnej opieki kraju macierzystego[289].

Członkowie tzw. Wielkiej Emigracji w 1832 r., z inicjatywy księcia A.J. Czartoryskiego oraz szkockiego poety T. Campbella założyli w Londynie *Towarzystwo Literackie Przyjaciół Polski* (Literary Association of the Friends of Poland). Nie mogło ono skupić wszystkich Polaków, ale przez długie lata reprezentowało interesy emigrantów. Jego głównym celem było pozyskanie wpływowych przyjaciół w społeczeństwie brytyjskim. Towarzystwo prowadziło działalność

---

[288] Początki duszpasterstwa polonijnego w Wielkiej Brytanii zostały opisane przez Pawła Sawickiego z okazji Jubileuszu 50-lecia Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii na zlecenie Rektora, ks. Władysława Saniszewskiego: *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności*, w: *Polska Misja Katolicka w Londynie 1894-1944. Księga pamiątkowa Polskiej Misji Katolickiej w Londynie*, Misja, Londyn 1945.

[289] „Nad tymi nieszczęśliwymi, a często nędzarzami, góruje kilku Polaków zamożniejszych i wykształconych, którzy starają się wedle sił podać swym rodakom rękę pomocną; dokoła kręci się paru szalbierzy i awanturników, paru przybyłych z Francji i Szwajcarii z nazwiskami polskimi socjalistów, usiłujących wyzyskać nędzę polską dla swych planów, wreszcie drobna garstka, z dala od wszelkich politycznych i socjalnych teorii się trzymając, pracuje rozumnie i energicznie na kawałek chleba". J. Badeni, *Polacy w Anglii*, „Przegląd Powszechny" 1890, za: *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii 1894-2019,* t. 1, *Kalendarium Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, s. 14.

informacyjną i dobroczynną, jego członkami byli: F. Burdett, D. Ryder, R.C. Ferguson, Lord D.C. Stuart, T.W. Beaumont, D. O'Connell, T. Attwood i P. Stuart. W celu obrony uchodźstwa przed wynarodowieniem, zapomnieniem języka i obyczajów, zapewnienia im opieki religijnej i duchowej powstała myśl sprowadzenia na stałe polskiego kapłana. Członkowie towarzystwa byli gotowi przeznaczyć fundusze na jego utrzymanie oraz utworzenie kaplicy polskiej w Londynie[290].

Razem z powstańcami, działaczami politycznymi, żołnierzami i zwykłymi robotnikami przybyli kapłani. Jednymi z pierwszych na terenie Anglii byli ks. A. Pułaski (1800-1838) oraz ks. W. Zienkiewicz (+1854). W 1836 r. przybył do pomocy o. S.J. Brzeziński OFM (1795-1855). Nie byli oni w stanie zorganizować stałej opieki duszpasterskiej, bowiem spośród siedemnastu polskich duchownych, którzy w latach 1831-1862 przebywali w Wielkiej Brytanii, trzech porzuciło stan kapłański dla celów politycznych, a trzech innych przeszło na protestantyzm[291].

Dopiero przyjazd w 1853 r. bernardyna o. S.E. Podolskiego OFM (1816-1885) ożywił duszpasterstwo wśród Polaków na Wyspach. W Londynie był on pierwszym stałym duszpasterzem emigracji polskiej. Odprawiał nabożeństwa w kaplicy przy Sutton Street w dzielnicy Soho Square w Londynie. W sierpniu 1855 r. udał się do Konstantynopola, by pełnić funkcję kapelana polskiej dywizji Kozaków sułtańskich, rok później po zawarciu pokoju w Paryżu powrócił do Londynu, by tam pracować do 1885 r. Wielość obowiązków, opieka nad więźniami zakładu karnego Pentonville powodowały, że nie był w stanie zaspokoić potrzeb duchowych emigracji. Kolejni Polacy przybyli na Wyspy po powstaniu styczniowym. Sprowadzeniem polskiego duszpasterza zajął się generał hr. W. Zamoyski, który po powstaniu styczniowym był oficjalnym przedstawicielem Rządu Narodowego w Londynie. Dzięki życzliwości i staraniom kardynała N. Wiseman'a, arcybiskupa Westminsteru, polska parafia w Londynie była obsługiwana przez duszpasterzy poznańskich[292].

Abp M. Przyłuski, metropolita gnieźnieńsko-poznański (1844-1865), posłał w 1862 r. do Londynu ks. dr M. Chwaliszewskiego, a kiedy ten powrócił do kraju, ks. dr L. Jażdżewskiego (w 1864 r.)[293]. Był to okres, kiedy po powstaniu styczniowym nowa fala emigracyjna dotarła na Wyspy. Kardynał N. Wiseman na siedzibę duszpasterstwa w języku polskim w Londynie jako kaplicę rektoralną wskazał kaplicę przy włoskim kościele pw. św. Piotra przy Clerkenwell Road

---

290 K. Marchlewicz, *Wielka emigracja na Wyspach Brytyjskich (1831-1863)*, PTPN, Poznań 2008, s. 24.

291 Tamże, s. 170-183; zob. L. Wielogłoski, *Emigracyja polska wobec Boga i Narodu*, Wrocław 1848, s. 111.

292 J.W. Borejsza, *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, PWN, Warszawa 1966, s. 92-93.

293 R. Nir, *Chwaliszewski Marcin*, w: EK, t. 3, kol. 429; J. Bazydło, *Jażdżewski Ludwik Józef*, w: EK, t. 7, kol. 1132-1133.

w Hatton Gardens, który w myśl pierwotnych zamierzeń miał służyć różnym emigrantom. Ks. M. Chwaliszewski w swoich listach urzędowych jako pierwszy podpisywał się jako rektor Polskiej Misji w Londynie. Świadek jego pracy duszpasterskiej, cytowany przez o. Badeniego, mówił o jego działalności: „Wiem, że ks. M. Chwaliszewski dużo uczynił dobrego, mnóstwo dorosłych już dzieci ochrzcił, wielu starców nawrócił i do dobrej śmierci przygotował”[294].

Ks. L. Jażdżewski, już po powrocie do ojczyzny, tak charakteryzował krótką, wyczerpującą dwuletnią pracę w Anglii, w latach 1864-1865, gdzie służył polskim emigrantom, zaspakajając ich codzienne potrzeby duchowe i religijne: „Położenie moje było trudne, bo właśnie napływała nowa emigracja, wypuszczona z kazamat austriackich i do Hull odstawiona, stamtąd do Londynu, wiele mi pracy i kłopotu sprawiła. Trzeba im było wyszukać pomieszkania, lub wyprawić do Francji lub do Ameryki, w czem rząd angielski dopomagał mi choć w szczupłej mierze. Co do starszej emigracji, to większa jej część pożeniona była z Angielkami, protestantkami oraz dzieci po części stracone dla polskości i katolicyzmu […]. Emigrację, jak mogłem takem prowadził w polskiej kaplicy, ale na to potrzeba było znacznych funduszy, bo należało opłacać podróż i żmudę”[295].

Wysiłek całej wspólnoty polskiej sprawił, że w krypcie pod prezbiterium urządzono kaplicę pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Pierwszą Mszę św. odprawiono w wigilię Bożego Narodzenia 1862 r., przed konsekracją kościoła. Kiedy wyczerpały się fundusze użyczone od episkopatu francuskiego i zebrane wśród przyjaciół w Poznaniu, ks. L. Jażdżewski powrócił do Polski. Polacy w Londynie przez dwanaście lat pozbawieni byli stałego duszpasterza. Korzystali z posługi księży zakonnych, którzy przebywali w mieście i udzielali się duszpastersko: o. B. Łubieńskiego CSSR oraz ks. A. Bakanowskiego CR. Kroniki wspominają przyjezdnych kapłanów, przebywających czasowo w Londynie, ks. W. Bajerowicza, ks. W. Bronikowskiego i ks. S. Królikowskiego. Kościół polsko-litewski, a właściwie kaplica św. Józefa w 1894 r. znajdowała się w wynajętym domu, na Globe Road, jej duszpasterzem był ks. Bronikowski, uważany przez niektórych za pierwszego rektora PMK. W księgach parafialnych znajdują się dokumenty z pieczęcią „Misya Polska w Londynie” oraz „Missio Polonorum et Lithuanorum Londino” z 1899 r. Ks. Bronikowski nie był rektorem, bo misja zaczęła istnieć z chwilą ustanowienia przez arcybiskupa Westminsteru[296].

---

[294] B. Kołodziej, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003, s. 54.

[295] „Umieściłem około stu dzieci polskich emigrantów, ratując im przynajmniej wiarę, po różnych zakładach we Francji, od Boulogne aż do Pirenejów, dziewczęta w klasztorach Urszulanek i Sercanek, chłopców po zakładach biskupich […]”, *Kalendarium PMK*, s. 17.

[296] Zob. P. Sawicki, *Uchodźstwo polsko-litewskie w Anglii i Londynie przed 1894 r.*, w: *Polska Misja Katolicka w Londynie 1894-1944. Księga pamiątkowa Polskiej Misji Katolickiej w Londynie*, Misja, Londyn 1945, s. 8.

Wśród emigrantów, których liczba stale wzrastała, dojrzewała myśl utworzenia w Anglii misji katolickiej dla Polaków i Litwinów. Wiele wysiłku włożyła w realizację tych planów Z. Pace (z d. Andrzejewska), oddana sprawie powstania polskiej misji. Cel zrealizowano, gdy arcybiskupem Westminsteru został kard. H. Vaughan (1892-1903), który w lipcu 1894 r. napisał do polskiego komitetu parafialnego list: „popieram wysiłki w celu ustanowienia kościoła i Misji dla Polaków i Litwinów w Londynie”[297]. Zaprosił on do współpracy siostrę F. Siedliską, założycielkę sióstr Nazaretanek, a z nią Księży Zmartwychwstańców, duchowych opiekunów sióstr. W wyniku tych starań w 1894 r. Polonia londyńska otrzymała stałego duszpasterza, ks. A. Lecherta. Odtąd nabożeństwa polskie odbywały się regularnie w kaplicy przy Globe Road, później przy Cambridge Heath Road we wschodniej dzielnicy Londynu Bethnal Green. W lipcu 1895 r. kard. H. Vaughan erygował Polsko-Litewską Misję Katolicką. Pierwszym rektorem został ks. A. Lechert[298].

Rektor ks. A. Lechert i s. F. Siedliska z s. nazaretankami rozpoczęli działalność w Londynie od znalezienia miejsca na spotkania liturgiczne Polaków. Najpierw była to polsko-litewska kaplica przy Mill End, a następnie, od 1896 r., kaplica przy Cambridge Road. W latach 1896-1899 udało się sprowadzić kilku księży, m.in. ks. J. Albertiniego CR, ks. T. Przybylskiego, ks. L. Wojtasa oraz ks. A. Bakanowskiego CR, ale po krótkim pobycie w Londynie szybko rezygnowali oni z pracy. W 1899 r. na dwa lata przyjechał ks. W. Majerowicz CR, a rok później ks. A. Foltin. Kard. Vaughan poprosił siostry nazaretanki, aby zaopiekowały się wspólnotą polsko-litewską w Silvertown: „Matka Siedliska nie ustawała w staraniach i robiła wszystko, aby jak największą ilość tak Polaków, jak Litwinów poznać i dać im przynajmniej tę pociechę lub pomoc, na jaką siostrę zakonną stać. Kolonia polska żyła w biedzie graniczącej z nędzą. Matka Siedliska osobiście i przez podwładne sobie siostry roztaczała opiekę tak szeroką, jak tylko na to pozwalały siły i środki”[299].

W 1901 r. Litwini utworzyli własną misję katolicką, stąd też dopiero od tego roku używa się oficjalnie nazwy Polska Misja Katolicka w Londynie. Po ks. A. Lechercie, który sprawował urząd rektorski do 1902, rektorem PMK został ks. H. Cichocki CR. W 1904 r. stałą opiekę duszpasterską nad polskimi emigrantami przejął ks. G. Domański SDB. Rok później Polacy wydzierżawili dom

---

[297] „Ich ciężka sytuacja sprawia mi wielki niepokój. Ich liczba jest tak duża, że zaspokojenie ich potrzeb duchowych staje się kwestią naglącą. W obecnych warunkach nie widzę lepszego planu jak, żeby Hrabia Łubieński-Bodenham, Pan Pace zorganizowali kwestę w połączeniu z polskim księdzem i żeby ci panowie działali jako skarbnicy. Fundusz zebrany ma być na kościół lub kaplicę. Proszę Boga o błogosławieństwo dla tych wszystkich, którzy pomogą w tym uczynku dobrej woli”. B. Kołodziej, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, s. 55.

[298] Tenże, *Duszpasterstwo i życie religijne*, w: *Polonia w Europie*, red. B. Szydłowska-Ceglowa, PAN, Poznań 1992, s. 124.

[299] P. Sawicki, *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności*, s. 14.

przy Mercer Street w portowej dzielnicy Shadwell. Urządzono tam kaplicę, mieszkanie dla rektora, bibliotekę i szkołę sobotnią. W czasie kadencji kolejnego rektora PMK, ks. P. Bujary SDB, odżyła ponownie idea budowy własnego kościoła. Powstał specjalny Parafialny Komitet Budowy Kościoła pod patronatem arcybiskupa Westminsteru, kard. F. Bourne (1903-1934), wówczas: „Zapadła decyzja o wyszukaniu placu i budowie tzw. Ogniska Polskiego, które składałoby się z kościoła, mieszkania księdza, szkoły, biblioteki i sali zebrań”[300]. Zebrane fundusze pozwalały na rozpoczęcie budowy kościoła, ale wybuchła I wojna światowa. Pieniądze zbierano dalej, w nadziei, że po wojnie zrealizuje się marzenie Polaków i rozpocznie budowa polskiego kościoła[301].

Poza Londynem istniały dwa większe skupiska polskie: w Liverpoolu i Manchesterze, gdzie również próbowano zorganizować stałe polskie duszpasterstwo. W 1878 r. funkcję kapelana Polaków w Liverpoolu objął ks. J. Dudkiewicz. Początkowo odprawiał nabożeństwa w kościele belgijskim, wynajął dom, w którym urządził kaplicę. Jednak popadł w konflikt z miejscową kurią biskupią, a w 1881 r. wyjechał do Ameryki. Pracę wśród Polaków sprawował następnie niemiecki jezuita o. J. Lassberg SJ. Nauczył się języka polskiego i odprawiał nabożeństwa w kościele pw. Najświętszej Panny Miłosiernej[302]. W Manchesterze duszpasterstwo zorganizował ks. A. Foltin, w 1903 r., obejmując troską również Litwinów i Rusinów[303]. W czasie I wojny światowej na terenie Wielkiej Brytanii utworzono obozy jenieckie dla żołnierzy niemieckich i austriackich. Wśród jeńców było wielu Polaków wcielonych siłą do zaborczych armii. Rektor PMK, ks. J. Symior SDB, jako priorytet przyjął odwiedzanie obozów, gdzie służył pomocą duszpasterską. Odwiedził on ponad 90 razy obozy jenieckie w Feltham, Alexandra Palace, Isle of Man, Clay Hill i Potters Bar, gdzie wysłuchał 3460 spowiedzi i udzielił 53 jeńcom sakramentu bierzmowania[304].

Podczas I wojny światowej powstał przy PMK w Londynie Polski Komitet Dobroczynności (Polish Welfare Committee) i Polskie Stowarzyszenie Katolickie „Biały Orzeł” (Polish Catholic Society of the White Eagle) z myślą wspierania idei powstania pierwszej polskiej placówki

---

[300] „W krótkim czasie zebrano 4.000 funtów, a państwo Pace gotowi byli ofiarować plac pod budowę. Rektor wydał specjalną odezwę do wszystkich Polaków, mieszkających w Londynie i okolicy, zwołującą na wiec w dniu 14 IV 1912 roku w sprawie budowy kościoła polskiego. Następnym rektorem PMK, od 1913 roku został ks. Jan Symior SDB. Działalność swoją rozpoczął od starań o rozpoczęcie budowy polskiego kościoła”. B. Kołodziej, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, s. 56.

[301] J. Kochaniak, *Polacy w Wielkiej Brytanii do 1939 roku*, Lublin 1989, s. 50-56.

[302] P. Sawicki, *Uchodźstwo polsko-litewskie w Anglii i Londynie przed 1894 r.*, s. 9-10.

[303] T. Lesisz, *Polska Parafia i kościół Miłosierdzia Bożego w Manchester 1947-1987*, Manchester 1987, s. 15-16.

[304] J. Symior, *Sprawozdanie z pracy duszpasterskiej wśród jeńców Polaków od 15 IV 1916 do 20 VI 1919 r.*, w: *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności*, s. 50-51.

duszpasterskiej w Londynie. Niestety, po zakończeniu wojny wielu emigrantów i polskich jeńców wojennych powróciło do kraju, zaś zebrane na budowę kościoła pieniądze strawiła inflacja. Niewielkie były także dochody PMK w Londynie, wspieranej materialnie przez polskie władze konsularne[305]. Potrzeba budowy kościoła była aktualna, ponieważ w mieście pozostała wciąż duża grupa Polaków. W Manchesterze ks. A. Foltin, pracujący od prawie dwudziestu lat na północy Anglii, zakupił, wyremontował i poświęcił w 1921 r. polsko-litewski kościół pw. św. Kazimierza przy Oldham Road. Koncentrowało się tam polskie życie kulturalne i religijne, powstało między innymi pierwsze polskie stowarzyszenie, czyli Klub im. Tadeusza Kościuszki[306].

W 1921 r. nowym rektorem PMK w Londynie został ks. J. Wroński SDB, a po jego śmierci na okres dwóch miesięcy opiekę objęli angielscy salezjanie z Battersea. W marcu 1926 r. rektorem został ks. T. Cichos SDB. Zaczął od odnowienia kościoła polskiego przy Mercer Street, a za namową kard. F. Bourne'a założył nowy komitet nabycia kościoła, na czele którego stanął poseł RP w Londynie w latach 1922-1929, K. Skirmunt. Władze angielskie uznały dotychczas dzierżawiony kościół, za nie nadający się do użytku publicznego i nakazały jego zamknięcie. Komitet znalazł więc budynek, który wystawili na sprzedaż Swedenborgianie, wyznawcy religijnej i mistycznej doktryny E. Swedenborga (1688-1772), przy Devonshire Road w dzielnicy Islington. Kard. Bourne wyraził zgodę na kupno kościoła i udzielił pożyczki. Kościół z salą pod nim został dostosowany do użytku sakralnego i potrzeb polskiej szkoły. Prymas Polski, kard. A. Hlond, w obecności kard. Bourne'a, 12 października 1930 r., poświęcił kościół dedykowany Matce Bożej Częstochowskiej oraz św. Kazimierzowi. Jak podkreślił główny celebrans w homilii, „skończyła się tułaczka polskich emigrantów w Londynie". Przy kościele zorganizowano polską szkołę, powstała biblioteka parafii, utworzono salę do zebrań parafialnych i towarzyskich, otwarto bar i restaurację[307].

Pod koniec lat trzydziestych parafia na Islington wpadła w duże problemy materialne, które sprawiły, że Polacy nie byli w stanie utrzymać swojej placówki. Kard. A. Hinsley, arcybiskup Westminsteru (1935-1943), pragnął zachować polską parafię. Gdy w 1938 r. ks. T. Cichos zachorował, zwrócił się z prośbą do prymasa Polski, kard. A. Hlonda, o nowego rektora. Obowiązki rektora przy kościele na Devonia Road objął 18 lipca 1938 r. ks. W. Staniszewski, dotychczasowy

---

[305] *Duszpasterstwo polskie za granicą. Kościół polski i Misja Polska w Londynie, stan materialny, subwencje władz polskich* (mps), Ambasada RP w Londynie, AAN, sygn. 915, s. 4, 10, 21, 96.

[306] P. Sawicki, *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności*, s. 18; J. Gula, *The Roman Catholic Church in the History of the Polish Exiled Community in Great Britain*, School of Slavonic and East European Studies, London 1993, s. 28.

[307] P. Sawicki, *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności*, s. 21-22, 24-27.

dyrektor biura kancelarii prymasa[308]. Kard. Hlond już wówczas przeczuwał, że po wojnie, na którą się zanosiło, wspólnota polska w Londynie powiększy się, dlatego starał się on utrzymać placówkę. Rektor, przy pomocy finansowej ze strony ambasady, dokończył urządzanie kościoła, gdzie skupiało się życie emigracji, powstawały nowe organizacje i stowarzyszenia[309].

Wybuch II wojny światowej zmienił radykalnie sytuację emigrantów i PMK w Londynie. Kościół na Islington stał się jedynym czynnym i wolnym kościołem polskim w Europie. Wybuch wojny zaskoczył okręty Polskiej Marynarki Wojennej, które znalazły się w portach angielskich i nie mogły wrócić do kraju. Rektor, ks. W. Staniszewski, zajmował się regularną posługą duszpasterską, odwiedzał marynarzy i odprawiał dla nich Msze św. Na kolacji wigilijnej w 1939 r. parafia na Islington gościła marynarzy Daru Pomorza, których wojna zaskoczyła na Atlantyku. Ze wszystkich stron zaczęli przybywać Polacy uchodzący przed inwazją armii hitlerowskiej. W maju 1942 roku otworzono hotel Dom Żołnierza z 45 łóżkami i jadłodajnią dla przebywających wtedy w Londynie żołnierzy. Do 1948 r., gdy został zlikwidowany, dał schronienie ok. 15 tys. żołnierzom[310].

Po przegranej kampanii wojennej w Polsce i Francji, do Anglii przedostał się legalny rząd polski i dowództwo Wojska Polskiego. Mały kościółek w Londynie stał się kościołem katedralnym oraz garnizonowym dla Polaków, których głównym duszpasterzem został biskup polowy Wojska Polskiego, gen. J. Gawlina, od czerwca 1940 r. przebywający w Anglii[311]. Wraz z przyjazdem Prezydenta RP na Uchodźstwie, W. Raczkiewicza i gen. W. Sikorskiego, pełniącego funkcję Naczelnego Wodza i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych do tragicznej śmierci 4 lipca 1943 roku, kościół na Devonii urósł do rangi kościoła Polski Walczącej. Gen. W. Sikorski uczęszczał do kościoła na Islington, gdzie na pamiątkę, przy ołtarzu głównym zostawił rodowy miecz[312].

W czasie II wojny światowej powstaje wiele pism o charakterze religijnym, adresowanych do Polskich Sił Zbrojnych: „Nauka Chrystusowa", „W Imię Boże", „Miecz Ducha" i „Sprawa". Periodyk „Nauka Chrystusowa", poświęcony problematyce życia religijnego, wydawał w latach

---

[308] B. Kołodziej, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, s. 289-358.

[309] W celu umocnienia więzi między Polakami mieszkającymi w Londynie a wspólnotami pochodzącymi ze środkowej i północnej Anglii, wydawano od 1938 r. „Wiadomości Polskiej Misji Katolickiej w Londynie", miesięcznik informacyjny, P. Sawicki, *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności*, s. 27-32.

[310] Tamże, s. 33-42; W. Wyszowadzki, *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego w powstanie i rozwój Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, Wydawnictwo Naukowe Muzeum Niepodległości, Warszawa 2020.

[311] S. Wyszyński, *Arcybiskup J. Gawlina, Biskup i Żołnierz*, „Duszpasterz Polski Zagranicą" 1965, nr 1, s. 3; W. Rubin, *Niestrudzony Sługa Kościoła*, DPZ 1965, nr 1, s. 10-16; J. Warszawski, *Śp. Ks. Arcybiskup Józef F. Gawlina*, DPZ 1995, nr 1, s. 17-21.

[312] J. Serwański, *Sikorski Władysław Eugeniusz*, w: EPEiP, t. 3, s. 376-377; *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, PMK, Londyn 2005, s. 23.

1940-1942 M. I. Bocheński OP, z ramienia Katolickiego Duszpasterstwa PSZ w Rzymie i Paryżu. Pismo „W Imię Boże" miało charakter duszpasterski, było wydawane przez bp J. Gawlinę dla Korpusu we Włoszech i dla Wojska Polskiego stacjonującego w Anglii. Część nakładu adresowano do osób przesiedlonych do Niemiec. „Miecz Ducha" i „Sprawa" były publikacjami dwujęzycznymi, wydawanymi w 1940 r. przez założoną z inicjatywy kard. A. Hinsley'a organizację Sword of the Spirit. Wydawnictwa stały na gruncie ideologii katolicko-narodowej, redagowali i pisali w nich znani publicyści: J. Rembieliński, A. Romer a także bp J. Gawlina i kard. A. Hinsley[313].

Po zakończeniu II wojny światowej do Wielkiej Brytanii przybyli żołnierze II Korpusu Wojska Polskiego pod dowództwem gen. W. Andersa, dowódcy PSZ w ZSRR, po ewakuacji latem 1942 dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie i II Korpusu Polskiego w latach 1944-1945, Naczelny Wódz PSZ i Generalny Inspektor Sił Zbrojnych. W Wielkiej Brytanii znalazło schronienie ponad 200 tys. ocalonych z wywózki w głąb Rosji. Były to rzesze cywilnych Polaków, którzy po opuszczeniu Rosji z armią gen. W. Andersa przebywali w obozach w Afryce, Indiach i Ameryce Południowej. Przybyli również więźniowie obozów koncentracyjnych, którzy zdecydowali się nie wracać do powojennej politycznej rzeczywistości, gdzie groziły im przesłuchania i więzienie ze strony Urzędu Bezpieczeństwa. Pracę duszpasterską w powstających wówczas skupiskach Polaków rozpoczęli kapelani PSZ oraz kapłani, byli więźniowie obozów koncentracyjnych[314]. W Londynie pozostał polski rząd emigracyjny, kontynuujący ciągłość rządów II Rzeczypospolitej. Po upadku komunizmu w Polsce, gdy prezydentem został L. Wałęsa, ostatni Prezydent RP na Uchodźstwie, R. Kaczorowski, przekazał przechowywane w Londynie insygnia państwowe[315].

Kard. B. Griffin, ordynariusz diecezji Westminster w latach 1943-1956, na zaproszenie prymasa Polski, kard. A. Hlonda, odwiedził Polskę w 1947 r[316]. W czasie historycznego spotkania omówiono struktury polskiego duszpasterstwa emigracyjnego w Wielkiej Brytanii. Prymas Polski

---

313 J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo*, w: *Literatura polska na obczyźnie (1940-1960)*, t. 2, red. T. Terlecki, wyd. B. Świderski, Londyn 1965, s. 490-491, zob. J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939*, t. 1-5, TN KUL, Lublin 1976-1988.

314 W. Eder, *Anders Władysław*, w: EPEiP, t. 1, s. 69-70; A. Romejko, *Polscy kapelani w Wielkiej Brytanii*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie*, red. A. Judycka-Żmudzińska, A.Z. Judycki, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2002, s. 296-298.

315 E. Szczepanik, *Polityka niepodległościowa władz RP na uchodźstwie w latach 1945-1990*, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn 1999, s. 14; M. Szczerbiński, *Harcerz, żołnierz, polityk – Ryszarda Kaczorowskiego służba ojczyźnie*, w: *Z dziejów Polski i emigracji (1939-198)*, red. M. Szczerbiński, T. Wolsza, Instytut Kultury Fizycznej, Wspólnota Polska, Gorzów 2003, s. 25; A. Dobroński, *Ostatni prezydent II Rzeczpospolitej Ryszard Kaczorowski*, Łuk, Białystok 1999; T. Radzik, *Kaczorowski Ryszard*, w: EPEiP, t. 2, s. 351-352.

316 *Kardynał Hlond i duszpasterstwo emigracyjne*, „Wiadomości PMK" 1988, z. 4, s. 3; W. Necel, *Rektor Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, „Prawo Kanoniczne" (59) 2016, nr 2, s. 7.

dokonał ich reorganizacji, tworząc 1 września 1948 r. Polską Misję Katolicką Anglii i Walii, a także, 4 października 1948 r., Polską Misję Katolicką w Szkocji. Rektorem PMK w Szkocji został kapłan archidiecezji lwowskiej, ks. L. Bombas[317]. Kard. Griffin przedstawił ustalenia podjęte w Warszawie na posiedzeniu Episkopatu Anglii i Walii, gdzie uzyskał ich aprobatę. Rezultatem był dekret z 15 września 1948 r., w którym mianował ks. W. Staniszewskiego Wikariuszem Delegatem dla cywilnych Polaków mieszkających na terenie diecezji Westminster. Jego przedstawicielstwo dotyczyło polskich księży i świeckich niebędących wojskowymi kapelanami, którzy sprawowali opiekę duszpasterską na emigracji. Pozostałych 18 biskupów Anglii i Walii mianowało Rektora Wikariuszem Delegatem ds. duszpasterstwa polonijnego w podległych sobie diecezjach[318].

Nowa sytuacja prawna umożliwiła zaangażowanie wielu księży i zorganizowanie regularnej opieki duszpasterskiej w osiemnastu diecezjach Anglii i Walii. Tę pracę organizacyjną pierwszy Wikariusz Delegat wykonał skromnym nakładem środków finansowych, a polscy duszpasterze pracowali nieraz w bardzo trudnych warunkach. W roku 1948 na terenie Wielkiej Brytanii powstało w ramach Polskich Misji Katolickich ponad 70 polskich parafii. Dekret biskupów angielskich stworzył *de facto* personalną diecezję polską na terenie Anglii i Walii. Ponieważ cywilne prawo angielskie od czasów króla Henryka VIII nie przyznawało Kościołowi katolickiemu osobowości prawnej, diecezje Anglii i Walii działały jako ukonstytuowane powiernictwa. Dawało to możliwość posiadania i zarządzania majątkiem diecezji, jako organizacjom charytatywnym. Aby PMK Anglii i Walii nabrała osobowości prawnej, w 1952 r. Rektor utworzył, na wzór angielski, powiernictwo, nadając mu tytuł Polskiego Funduszu Dobroczynności (Polish Benevolent Fund)[319].

W okresie powojennym praca duszpasterska prowadzona była dwutorowo ze względu na obecność w Londynie ks. B. Michalskiego, wikariusza generalnego PSZ, który dysponował władzą jurysdykcyjną w bezpośredniej zależności od Stolicy Apostolskiej, wobec kapelanów, żołnierzy oraz ich rodzin przybywających na terenie obozów wojskowych. Z drugiej strony jurysdykcja ks. W. Staniszewskiego, który od 1938 r. był rektorem PMK w Londynie jako Wikariusz Delegat dla Polaków, obowiązywała księży niezwiązanych z duszpasterstwem wojskowych oraz świeckich mieszkających poza obozami. Zmiana tytułu Rektora na Wikariusza Delegata z właściwymi

---

317 M.B. Topolska, *Bombas Ludwik*, w: EPEiP, t. 1, s. 236.

318 S. Wesoły, *Fifty Years of the Church in the Polish Diaspora 1945-59*, School of Slavonic and East European Studies, Londyn 1995, s. 26; *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, s. 26.

319 Od tego czasu Fundusz Dobroczynności stał się właścicielem wszelkich dóbr materialnych polskiego Kościoła emigracyjnego w Anglii i Walii, zaś prezes PBF-u, mianowany przez Rektora PMK, zarządzał dobrami materialnymi przy pomocy powierników wybieranych również przez Rektora. Zob. T. Radzik, *Polish Benevolent Fund*, w: EPEiP t. 4, s. 112-113; *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, s. 10.

kompetencjami nastąpiła w dekrecie kard. Griffina z 15 września 1948 r. Episkopat Anglii i Walii pragnął ujednolicić władzę nad wszystkimi Polakami przebywającymi na ich terenie[320].

Od końca XIX wieku biskupi polscy, widząc zjawisko rozwijającej się fali wychodźstwa, dostrzegali konieczność zorganizowania specjalnego duszpasterstwa, które miało pomóc polskim emigrantom w rozwiązywaniu ich problemów. Biskupi uważali, że emigranci takiej pomocy od Kościoła potrzebują i mają do niej prawo. Z protokołów zjazdów wynika, że w latach 1919-1935, podczas każdego posiedzenia omawiano kwestie związane z wychodźstwem[321]. W Polsce duchowa troska o emigrantów, w kontekście historycznym, jak i religijnym, była związana z urzędem prymasa Polski jako protektora emigracji. Podczas zjazdu w Krakowie w 1921 r. biskupi złożyli sprawę duchowej opieki nad wychodźcami w ręce kard. E. Dalbora, prymasa Polski. Odtąd prymas, jako delegat polskich biskupów, kierował działalnością na rzecz wychodźców, stając się opiekunem emigrantów. Postanowienie to przypomniano na konferencji w Częstochowie w 1924 r.[322].

Duchowa opieka prymasa Polski nad wychodźcami nabrała jeszcze większego znaczenia od 26 maja 1931 r., kiedy Stolica Apostolska mianowała prymasa Polski kard. A. Hlonda protektorem duszpasterstwa polonijnego[323]. Po aresztowaniu prymasa 3 lutego 1944 r., Pius XII polecił, aby do momentu jego uwolnienia duchową opiekę nad polskimi emigrantami sprawował biskup polowy Wojska Polskiego J. Gawlina[324]. Zgodnie z obowiązującym statutem biskupa polowego, posiadał on jurysdykcję w stosunku do kapelanów wojskowych, żołnierzy i rodzin. Stolica Apostolska, 4 maja 1934 r., uściśliła, że jurysdykcja biskupa polowego ma charakter personalny, dotyczy i obejmuje bezpośrednio osoby należące do wojsk lądowych i morskich Rzeczpospolitej, a także pośrednio do miejsc stałego lub tymczasowego stacjonowania wojsk. Jurysdykcję wobec osób niewymienionych w statucie biskupa polowego duszpasterze otrzymywali od ordynariusza miejsca. Rozszerzenie

---

320 S. Wesoły, *Podwójna jurysdykcja dla Polaków w Anglii. Z dziejów emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii*, DPZ 1991, nr 2, s. 213-229.

321 L. Wałęga, *Archanioł Rafał, list pasterski o wychodźstwie*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Tarnów 1906, s. 9; Cz. Kamiński, *Konferencja biskupów Polski w trosce o dobro duchowe wychodźców w latach 1919-1939*, „Collectanea Theologica" (43) 1973, s. 145-150.

322 Protokół ze Zjazdu Biskupów w Krakowie dn. 2 czerwca 1921, pkt. 38, Zjazd Biskupów w Częstochowie w dn. 2-4 sierpnia 1924, pkt. 4, „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej" (14) 1924, s. 134.

323 Kongregacja ds. Nadzwyczajnych, *Pismo* Nr 1215/31 z dn. 26 maja 1931 r. w: A. Orczykowski, *Problemy emigracji w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Prawo Kanoniczne" (46) 2003, nr 1-2; s. 80; J. Bakalarz, *Kardynał August Hlond jako duchowy opiekun Polskiej Emigracji*, „Studia Gnesnensia" (7)1982-1983, s. 53.

324 S. Wesoły, *Arcybiskup Józef Gawlina (1892-1964)*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie*, red. A. Judycka-Żmudzińska, A. Z Judycki, Materiały VII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej, Toruń 2002, s. 356.

kompetencji i władzy pomogło objąć opieką duszpasterską tych żołnierzy Wojska Polskiego, którzy zdecydowali się nie wracać do kraju po zakończeniu działań wojennych[325].

Po zakończeniu działań wojennych i uwolnieniu z aresztu domowego kard. Hlonda, na jego wniosek Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej dekretem z 5 czerwca 1945 r. mianował biskupa Gawlinę ordynariuszem wszystkich Polaków, którzy znajdowali się na terenie Niemiec i Austrii[326]. Od listopada 1946 r., decyzją prymasa Hlonda, bp Gawlina podjął obowiązki rektora rzymskiego kościoła św. Stanisława. Przeniesienie go do Rzymu spowodowało osłabienie działalności kurii polowej ordynariatu WP w Londynie. Podjęto decyzję, że jurysdykcję nad żołnierzami i świeckimi przebywającymi w Anglii przejmie ks. B. Michalski, dotychczasowy wikariusz generalny biskupa polowego. Jego jurysdykcja miała charakter czasowy i wygasała każdorazowo, gdy żołnierze uzyskiwali obywatelstwo brytyjskie. Podlegali jej żołnierze i wszyscy, którzy mieszkali w obozach wojskowych. Miała ona charakter kumulatywny z jurysdykcją ordynariusza, na terenie którego znajdowały się obozy wojskowe, obejmowała ludność cywilną zamieszkującą w obozach. Polacy mieszkający poza obozami podlegali jurysdykcji miejscowego ordynariusza[327].

Trudna sytuacja Kościoła w Polsce po zakończeniu II wojny światowej spowodowała, że po śmierci kard. Hlonda, 22 października 1948 r. Stolica Apostolska, ze względu na okoliczności polityczne uniemożliwiające swobodne sprawowanie tego urzędu przez jego następcę prymasa abp S. Wyszyńskiego, powierzyła wykonywanie protektoratu i opieką duchową nad Polakami za granicą bp Gawlinie, rezydującemu w Rzymie. Papież Pius XII w konstytucji *Exsul Familia* podjął próbę uregulowania posługi duszpasterskiej migrantów. Duszpasterstwo emigracji polskiej w Anglii i Walii, podobnie jak na terenie Niemiec, nie przyjęło proponowanych rozwiązań, tłumacząc to specyfiką sytuacji politycznej w Polsce. Duszpasterstwo emigrantów i uchodźców było ważnym tematem obrad Vaticanum II, w tej sprawie głos zabrał także abp J. Gawlina[328].

Praca duszpasterska dla polskich emigrantów, prowadzona dwutorowo w Anglii i Walii, oraz podwójna jurysdykcja były przyczyną wielu konfliktów i wymagały wypracowania nowego *modus*

---

[325] Zapis ten został uzupełniony przez Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej listem z dn. 12 października 1939 r. do bp. J. Gawliny, w którym potwierdzono, że jurysdykcji biskupa polowego Wojska Polskiego podlegali żołnierze polscy na obszarze całego świata. Zob. J. Serwański, K. Dopierała, *Gawlina Józef Feliks*, w: EPEiP, t. 2, s. 81-82; S. Piekut, *Biskup polowy Józef Gawlina*, DPZ 1965, nr 1, s. 22-25.

[326] Zob. W. Necel, *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech*, „Prawo Kanoniczne" (57)2014, nr 2, s. 45.

[327] S. Wesoły, *Podwójna jurysdykcja dla Polaków w Anglii*, DPZ 1991, nr 2, s. 227-229; W. Wyszowadzki, *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego w powstanie i rozwój PMK w Anglii i Walii*, s. 67.

[328] Zob. W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2012, s. 44-53.

agendi. Na spotkaniu polskich duszpasterzy z abp J. Gawliną w sierpniu 1950 r. podpisano umowę kompetencyjną między obu wikariuszami, która uregulowała sprawy sporne. Jurysdykcja ks. B. Michalskiego wygasła z chwilą zlikwidowania ostatniego obozu wojskowego na terenie Wielkiej Brytanii. Jurysdykcja ks. W. Staniszewskiego była natomiast przekazana przez następców kard. B. Griffina po przejściu rektora PMK na emeryturę. Mianowanie następcy poprzedzono konsultacją pomiędzy kard. S. Wyszyńskim, prymasem Polski, a kard. J. Heenanem, arcybiskupem Westminsteru. Kard. Heenan w liście z 20 maja 1975 r. potwierdził wszystkie wcześniejsze uprawnienia i przekazał je ks. K. Zielińskiemu jako rektorowi PMK w Anglii i Walii[329].

Po śmierci abp J. Gawliny w 1964 r., protektorat nad emigracją został ponownie powiązany z osobą prymasa Polski. Ze względu na sytuację polityczną kard. S. Wyszyński uzgodnił ze Stolicą Apostolską, że nie będzie wypełniał swoich uprawnień, ale powierzy je powstałemu w Rzymie Centralnemu Ośrodkowi Duszpasterstwa Emigracji, na czele którego stanął kard. W. Rubin jako delegat prymasa. W imieniu papieża Pawła VI, kard. A. Cicognani, 20 października 1964 r., ustanowił bp W. Rubina Delegatem Prymasa Polski ds. Duszpasterstwa Polonii Zagranicznej. Prymas Polski kard. S. Wyszyński oddziaływał na polskich emigrantów autorytetem moralnym, listami pasterskimi, odezwami i przemówieniami skierowanymi do Polonii zagranicznej[330].

Jego następcą w 1981 r. został kard. J. Glemp, zatwierdzony przez papieża Jana Pawła II, 12 listopada 1985 r., na Protektora Narodowego Dzieła dla Emigracji Polskiej. Delegatem prymasa został bp S. Wesoły, mianowany do tej funkcji w 1980 r. przez kard. S. Wyszyńskiego. Bp Wesoły w latach 1980-2007 był rektorem polskiego kościoła i hospicjum św. Stanisława w Rzymie. Przez wiele lat redagował miesięcznik „Duszpasterz Polski Zagranicą" (1970-1999), którego redaktorami od początku byli bp J. Gawlina (1949-1964) i bp W. Rubin (1964-1970)[331]. Pełnił on w KEP szereg funkcji związanych z duszpasterstwem polskiej emigracji, był również członkiem Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych i przewodniczącym Rady Administracyjnej Fundacji Jana Pawła II w Rzymie. Położył ogromne zasługi w podtrzymywaniu dziedzictwa i tradycji narodu polskiego oraz kultury chrześcijańskiej wśród emigracji polskiej na całym świecie[332].

---

[329] List kard. Johna Heenana do bpa Władysława Rubina (20.05.1975): „By this letter i formally accept Mgr. Karol Zieliński and grant him the same faculties as those enjoyed by Mgr. Władysław Staniszewski", w: *Wybór listów pasterskich, kazań, przemówień, artykułów*, red. K. Mochlińska, Z. Wałaszewski, Veritas, Londyn 1994, s. 109.

[330] S. Wesoły, *Czy potrzebny jest kościelny protektor emigracji?*, „Więź" 2011, nr 1, s. 94-100; W. Netter, *Rubin Władysław*, w: EPEiP, t. 4, s. 292-293; W. Rubin, *Opiekun Emigracji*, „Ateneum Kapłańskie" 1981, nr 73, s. 370-380.

[331] K. Dopierała, *Duszpasterz Polski Zagranicą*, w: EPEiP, t. 5, s. 449.

[332] K. Dopierała, *Wesoły Szczepan*, w: EPEiP, t. 5, s. 237-238. Zmarł 28 sierpnia 2018 roku w wieku 91 lat.

4. Współczesne struktury duszpasterstwa emigracyjnego w Wielkiej Brytanii

Pierwszy *Okólnik Duszpasterstwa PMK w Anglii i Walii*, wydany w roku 1953, zawierał listę 98 polskich kapłanów, 79 diecezjalnych oraz 19 zakonnych zaangażowanych w pracę wśród Polonii brytyjskiej[333]. Większość z nich było kapelanami II Korpusu Wojska Polskiego albo byłymi więźniami obozów koncentracyjnych. Z inicjatywy Rektora PMK w 1947 r. rozpoczęto wydawanie tygodnika o życiu parafii i ośrodków emigracyjnych „Gazeta Niedzielna" oraz innych periodyków katolickich: „Życie", „Czyn Katolicki", „Sodalis Marianus", „Marianum w Służbie"[334].

Na początku lat sześćdziesiątych PMK Anglii i Walii obejmowało opieką duszpasterską 167 polskich wspólnot i ośrodków katolickich. Przy parafiach powstawały polskie szkoły sobotnie języków ojczystych dla dzieci i młodzieży. Pomimo trudnych warunków materialnych, emigranci wspierali tworzenie ośrodków duszpasterskich, pracowali społecznie przy budowie i remontach, podejmowali pracę administracyjną w parafiach, odkupowali kościoły od wspólnot anglikańskich. Pierwszy kościół zbudowany przez polskich emigrantów powstał w 1961 r. w Coventry: „Kościół św. Stanisława Kostki został otwarty na skrzyżowaniu Harnall Lane i Springfield Road"[335].

Z inicjatywy i przy wsparciu finansowym Rektora PMK otwarte zostały polskie szkoły średnie dla dziewcząt w Pitsford i chłopców w Fawley Court. Parafie polskie od początku były żywymi ogniskami życia religijnego, razem z polskimi organizacjami świeckimi stanowiły silny kościec polskiego życia społecznego, kulturalnego i narodowego[336]. Pod opieką PMK powstały m.in.: Instytut Polski Akcji Katolickiej, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, Polskie Katolickie Stowarzyszenie Uniwersyteckie, Polska Macierz Szkolna a także Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas". Ich ożywiona działalność pomnażała i wzbogacała życie katolickie na emigracji[337]. Trzydzieści lat po pierwszym spisie duchownych, w roku 1983, skład personalny PMK

---

[333] *Okólnik Duszpasterski PMK w Anglii i Walii*, 1953, nr 1, s. 8-12.

[334] J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo*, w: T. Terlecki, *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960*, t. 2, Wydawnictwo B. Świderski, Londyn 1965, s. 490-494; *Polska prasa katolicka w Wielkiej Brytanii*, „Sodalis Marianus" 1958, nr 2, s. 8-10.

[335] Zob. *A History of the County of Warwick*, w: *The City of Coventry and Borough of Warwick*, t. 8, red. W.B. Stephens, Victoria History, Londyn 1969, s. 371. W parafii w latach 1949-2009 udzielono razem: 1173 chrztów, 576 ślubów, odbyło się 958 pogrzebów, 563 dzieci przyjęło Eucharystię, 509 osób sakrament bierzmowania, B. Nowak, *Dzieje polskiej parafii pw. św. Stanisława Kostki w Coventry i Rugby 1949-2009*, Poznań 2011, s. 46-48.

[336] T. Radzik, *Społeczność polska w Wielkiej Brytanii (1945-1990)*, s. 458-459; A. Romejko, *Polskie szkolnictwo katolickie i ośrodki wychowawcze w Wielkiej Brytanii*, „Studia Gdańskie" (14)2001, s. 206-216, 220-229.

[337] A. Siomkajło, *Wielka Brytania, Instytut Polski Akcji Katolickiej*, w: EPEiP, t. 5, s. 266; *Veritas Foundation Publication Centre, Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas*, w: EPEiP, t. 2, s. 382-383; R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, s. 114-116; T. Radzik, *Społeczność polska*, s. 446-451.

w Anglii i Walii przedstawiał się już inaczej, umarło wielu duszpasterzy dotkniętych trudami wojny, a szeregi duchowieństwa zasilili księża wywodzący się z emigracji, a także zgromadzeń zakonnych, takich jak jezuici i marianie oraz Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej, które założył w 1932 r. kard. A. Hlonda do pracy wśród polskiej emigracji za granicą[338].

W latach osiemdziesiątych emigrację żołnierską zasiliła nowa emigracja „solidarnościowa". Polakom przybywającym do Wielkiej Brytanii rząd brytyjski nadał prawo stałego osiedlenia. Była to grupa dojrzałych, praktykujący katolików, którzy włączyli się aktywnie w istniejące struktury parafialne, wprowadzali nowego ducha w starzejące się już wspólnoty. W integrowaniu polskiej społeczności niezastąpioną rolę odegrał Kościół katolicki, parafie stały się ogniskami polonijnego życia religijnego i kulturalnego, miejscem spotkań wielu pokoleń emigrantów[339].

Kościół w Polsce, dostrzegając świeckie aspekty zjawiska emigracji, był zainteresowany formami duszpasterstwa polonijnego. Papież Jan Paweł II, podczas IV pielgrzymki do ojczyzny, dnia 8 czerwca 1991 r. zainaugurował II Polski Synod Plenarny (1991-1999). Wskazał na główne zadania, jakim było odzwierciedlenie novum związanego z Vaticanum II, odczytanie znaków czasu, które zarysowały się na horyzoncie trzeciego tysiąclecia. Prace trwającego siedem lat Synodu, znacząco przyczyniły się do odnowienia życia religijnego i duchowego w Polsce. Dokumenty synodalne powstały przy współpracy biskupów, kapłanów, zakonników i osób świeckich[340].

Praktycznym celem Synodu było ukazanie kierunków odnowy życia kościelnego, w tym duszpasterstwa polskiej emigracji, którego postanowienia pastoralne zawarto w XII Dokumencie: *Duszpasterstwo polskie za granicą*[341]. W uchwałach Synodu odnajdziemy koncepcję emigranta jako „wiernego", który mieszka poza własną ojczyzną lub poza własną wspólnotą etniczną i potrzebuje specjalnej opieki duszpasterskiej. Całość problematyki podzielono na opis duszpasterstwa oraz duszpasterstwo Polaków na Wschodzie. Duszpasterstwo emigracyjne ukazano w historycznym, socjologicznym i pastoralnym wymiarze, wyróżniono w nim dziesięć specyficznych cech. Były to: troska o język ojczysty w nabożeństwach i liturgii, elementy patriotyczne w liturgii, tradycyjna pobożność, elementy religijności ludowej, podejmowanie prób ujednolicenia kultu w Kościele

---

338 *Okólnik Duszpasterski PMK w Anglii i Walii*, 1983, nr 1, s. 217-221.

339 *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii*, w: *Sytuacja Kościoła w zjednoczonej Europie*, s. 129-130.

340 Dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego weszły w życie w polskich diecezjach 28 lutego 2001 r., składały się z trzech części, wyjątek stanowiły dokumenty o emigracji oraz *Maryja w tajemnicy Chrystusa i Kościoła*. Zob. T. Pieronek, *Wprowadzenie,* w: *II Polski Synod Plenarny. Teksty robocze*, Warszawa-Poznań 1991, s. 7.

341 XIII Dokument, *Duszpasterstwo polskie za granicą*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, s. 251-262, zawiera on: 1. *Teologiczne spojrzenie na zjawisko emigracji*, 2. *Opis duszpasterstwa emigracji*, 3. *Duszpasterstwo Polaków na Wschodzie*, 4. *Przepisy i zalecenia* oraz Aneks: *Struktury polskiego duszpasterstwa emigracyjnego.*

lokalnym, apostolski wymiar emigracji, rys emigracji ekonomicznej i zarobkowej, małżeństwa mieszane wyznaniowo, trudności organizacyjne, a także twórcza obecność laikatu[342].

W świetle dokumentów synodalnych, Kościół w Polsce był świadomy zadania, jakie stawia przed nim emigracja ekonomiczna i zarobkowa pod koniec XX i na początek XXI wieku. Kościół troszczył się o polską emigrację, o duszpasterską działalność dla emigrantów, pragnął by polscy duszpasterze i wierni mogli odnaleźć treści nauki duchowej i moralnej, prowadzące do zbawienia. Współczesne migrowanie Polaków stworzyło nowe wyzwania dla duszpasterstwa. Zróżnicowana rzeczywistość emigracji wymagała poszukiwania nowych rozwiązań, już stosowane i sprawdzone metody duszpasterskie potrzebowały aktualizacji do nowej sytuacji. Dokument o emigracji kończył się odezwą skierowaną do rodaków na całym świecie, władz cywilnych i państwowych[343].

Kościół w Polsce, odpowiadając na duchowe potrzeby rodaków żyjących poza granicami, prowadził duszpasterstwo Polonii powołujące wyspecjalizowane instytucje, spośród których warto wymienić: Centralny Ośrodek Duszpasterstwa Emigracji w Rzymie, Komisję Duszpasterstwa Episkopatu Polski ds. Polonii i Rektoraty PMK. Pierwsza misja powstała w 1836 r. w Paryżu, druga w 1894 r. w Londynie, trzecia w 1926 r. w Belgii, a po II wojnie światowej w Holandii, Szkocji, Szwajcarii, Szwecji, Danii, Hiszpanii, Niemczech, Argentynie, Chile, Brazylii, Australii i Nowej Zelandii. Natomiast misje nie powstały w USA i Kanadzie, gdzie duszpasterstwo polskie zostało zorganizowane jako duszpasterstwo etniczne na terenie wielu parafii i diecezji, od samego początku weszło ono w struktury Kościoła lokalnego, podlegając miejscowej hierarchii kościelnej[344].

By zapewnić emigrantom opiekę duszpasterską Synod zalecił prowadzenie uzgodnień oraz zawieranie umów pomiędzy Kościołami pochodzenia a osiedlenia migrantów. Przykładem może być podpisana przez kard. K. Lehmanna i kard. J. Glempa, umowa pomiędzy episkopatami Niemiec i Polski, w 2001 r., która uregulowała zasady duszpasterskiej troski[345]. W przypadku gdy liczba duszpasterzy stawała się znaczna, zalecano utworzenie stanowiska delegata, który by koordynował

---

342 A. Orczykowski, *Problemy emigracji w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Prawo Kanoniczne" (46) 2003, nr 1-2, s. 57-89; W. Necel, *Zarys problematyki duszpasterstwa polskich rodzin emigracyjnych*, „Studia Towarzystwa Chrystusowego" (8) 2006, z. 8, s. 12-20.

343 Fragment odezwy: „II Polski Synod Plenarny, świadomy duszpasterskiej odpowiedzialności, zwraca się ku Rodakom rozsianym po całym świecie […]: Polska i Kościół w Polsce nigdy nie zapomni o swoich córkach i synach. Synod apeluje do władz państwowych o stworzenie takich warunków, by nigdy syn polskiej ziemi nie czuł się na niej obcym", w: *II Polski Synod Plenarny*, s. 260.

344 DPG 28; E. Sakowicz, *Polskie Misje Katolickie*, „Collectanea Theologica" (68) 1998, nr 3, s. 170; *Polskie Misje Katolickie* w: Encyklopedia Powszechna, PWN, Warszawa 1996, t. 5, s. 228.

345 *Wskazania dla duszpasterstwa polskojęzycznego w Niemczech.* Dokument określał zasady duszpasterskiej opieki na rzecz Polaków czasowo lub na stałe przebywających w Niemczech, pragnących zachować polski język oraz polskie dziedzictwo religijne i kulturowe, „Biuletyn Stowarzyszenia *Wspólnota Polska*" (10) 2001, nr 109, s. 17-19.

duszpasterstwo w kraju osiedlenia i łączył kapłanów z Konferencją Episkopatu. Rektor PMK po uzgodnieniach między oboma episkopatami kierował działalnością duszpasterstwa emigracyjnego, wyjątkiem był Rektor w Anglii i Walii, ustanowiony jako Wikariusz Delegat[346].

8 kwietnia 2003 r. papież przyjął rezygnację abp. S. Wesołego z posługi Delegata Prymasa Polski ds. Duszpasterstwa Emigracji Polskiej. Stolica Apostolska nie wyznaczyła nowego delegata, gdyż zgodnie z obowiązującym prawem opieka duszpasterska nad polską emigracją stała się kompetencją KEP w uzgodnieniu z Konferencją Biskupów kraju, który przyjął emigrantów[347]. Delegatami KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji Polskiej kolejno byli: bp R. Karpiński (2003-2008), bp Z. Zimowski (2008-2009), bp W. Polak (2009-2011), bp W. Lechowicz (2011-2022). Bp Polak zainicjował prace nad projektem *Wytycznych* KEP dotyczących duszpasterstwa emigracji polskiej, które weszły w życie w 2015 r. Na Zebraniu Plenarnym KEP, 14 marca 2022 r., troskę o polską emigrację powierzono biskupowi pomocniczemu radomskiemu, P. Turzyńskiemu, który stanął na czele powołanej w 1992 r. Polskiej Rady Duszpasterstwa Europy Zachodniej[348].

W maju 2005 r. kard. J. Glemp, prymas Polski złożył wizytę w Wielkiej Brytanii z okazji 60. rocznicy zakończenia II wojny światowej. Prymas odwiedził na cmentarzu w Gunnersbury groby ks. K. Sołowieja, kapelana kombatantów i K. Sabbata, Prezydenta RP, oraz złożył kwiaty pod Pomnikiem Katyńskim. Po Mszy św. w Brompton Oratory w Londynie odbyło się spotkanie z kard. C. Murphy-O'Connorem, prymasem Anglii, które dotyczyło roli i zadań PMK w Anglii i Walii, gdy na Wyspy Brytyjskie przybyło tak wielu młodych polskich emigrantów. Na prośbę kard. Cormac'a, przygotowano broszurę *Polish Catholic Mission in England and Wales*[349], w której ukazano historię, zadania oraz organizację PMK w Anglii i Walii, a także *facultates*, jakie biskupi angielscy przekazali Rektorowi, PMK jako Wikariuszowi Delegatowi. Broszura opublikowana jeszcze przed spotkaniem obu kardynałów, spotkała się z dużym zainteresowaniem miejscowych biskupów[350].

---

[346] J. Bakalarz, *Prawne stanowisko delegata dla misjonarzy migrantów,* RTK (30) 1983, z. 5, s. 105; Por. S. Wesoły, *Podwójna jurysdykcja dla Polaków w Anglii,* DPZ 2 (1991), s. 213-229; Z. Rakiej, *Raport o stanie duszpasterstwa polskiego w świecie*, „Głos Seminarium Zagranicznego" (5)2002, s. 13-28.

[347] L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii na terenie Anglii i Walii*, s. 80-86.

[348] Polska Rada Duszpasterstwa Europy Zachodniej składa się z 75 osób, przedstawicieli duchowieństwa, osób konsekrowanych i laikatu z 18 krajów Europy. Na czele Rady stoi Delegat KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji, którego wspiera 8-osobowe Prezydium Rady, https://emigracja.episkopat.pl/emigracja/polska-rada-duszpasterska-europy-zachodniej. Zob. Zespół przy Delegacie KEP, https://emigracja.episkopat.pl/sklad (dostęp: 28.03.2023).

[349] *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, PMK, Londyn 2005 oraz w j. polskim: *Celebret i uprawnienia kapłanów pracujących w Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, PMK, London 2007.

[350] Prymas podziękował weteranom i kombatantom za ich trud i niezłomną wiarę, odznaczył Stowarzyszenie Polskich Kombatantów Złotym Medalem Prymasa Polski. *Okólnik PMK-2005*, nr 1, s. 2; *Okólnik PMK-2005*, nr 2, s. 4.

Publikacja zawiera część historyczną i pastoralną (*Contents*) oraz dokumenty ewidencyjne osób i miejsc ważnych w działalności PMK (*Appendices*) m.in: historia emigracji Polaków do Anglii w latach 1795-1947, list potwierdzający nadanie uprawnień przez kard. B. Griffina dla ks. W. Staniszewskiego, telegram kard. Hlonda potwierdzający nominację ks. W. Staniszewskiego na Wikariusza Delegata[351]. Do broszury dołączono bliźniaczą publikację *Celebret* jako dokument Rektora PMK, gdzie zaświadcza on o tożsamości i uprawnieniach polskich kapłanów pracujących na terenie Anglii i Walii. W *Celebrecie* znajduje się nominacja dla ks. T. Kukli na Wikariusza Delegata oraz potwierdzenie uprawnień w zarządzaniu sprawami sakramentalnymi i zwyczajnymi PMK, podpisane przez kard. C. Murphy-O'Connora i biskupów Anglii oraz Walii[352]. Konferencja biskupów nadała Rektorowi uprawnienia do dyspensowania od przeszkód małżeńskich, upoważniła polskich duszpasterzy do udzielania sakramentu małżeństwa parom narzeczonych, w których przynajmniej jedna z osób należała do wspólnoty emigracyjnej. Dokument, przez Rektora PMK, przekazuje od konferencji biskupów Anglii i Walii uprawnienia duszpasterzom polonijnym[353].

W dalszej części *Celebretu* znajduje się wprowadzenie abp J. Michalika, przewodniczącego KEP do wytycznych z zakresu duszpasterstwa polonijnego, w którym dziękuje on konferencji episkopatu Anglii i Walii za zrozumienie dla potrzeb polskich emigrantów, troskę o dobro duchowe, decyzję rozszerzenia uprawnień Wikariusza Delegata. Odwołuje się do orędownictwa bł. Marii od Jezusa Dobrego Pasterza, Franciszki Siedliskiej, Patrona PMK, dziękując za dzieła w Wielkiej Brytanii. Obie publikacje ukazują zręby programu duszpasterskiego na emigracji oraz prerogatywy Wikariusza Delegata. Ks. T. Kukla podkreślał, że przekazuje polskim duchownym jurysdykcję, na mocy której mogą funkcjonować duszpastersko w diecezjach angielskich i walijskich. Sam Rektor PMK w stosunku do miejscowej hierarchii kościelnej postrzegał siebie jako równego biskupom, często podkreślał status polskiego duszpasterstwa jako „jedynego tego rodzaju w duszpasterstwie

---

351 Ponadto znajdują się tam: list od kard. Griffina do abp O'Hara; list od abp Petera Amigo z diecezji Southwark *Ad Clerum*; lista polskich dekanatów w Anglii i Walii; lista rektorów PMK i Wikariuszy Delegatów od 1894 roku; miejsca i ośrodki posługi duszpasterskiej PMK w Anglii i Walii; lista polskich obozów wojskowych na terenie angielskich diecezji w latach 1940-1950, w: *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, s. 20-47.

352 Nominacja: „I hereby confirm the appointment of our beloved Monsignore Tadeusz Kukla as Vicar Delegate for all Polish Priests and Polish lay persons in England and Wales, with the powers already given to him in spiritual matters, as well as the administration of the sacramental and ordinary concerns of the Polish Catholic Mission, which cares for the needs of all the Polish Community in England and Wales […]. This appointment with these powers is made and signed on behalf of all the Diocesan Bishops of England and Wales", w: *Celebret PMK,* s. 5.

353 Facultates (łac): „Vi facultatum ab Episcopis Ordinariis Angliae et Cambriae nobis benigne tributarum, Reverentiam Vestram ad munus spirituale Polonorum, qui in Anglia et Cambria resident, designamus cum omnibus facultatibus quae continentur in elencho adnexo", Supra consessae facultates valent ad diem", w: *Celebret PMK*, s. 2-4.

emigracyjnym gdziekolwiek na świecie”[354]. Regulacje kanoniczne *Erga migrantes* wskazują, że za duszpasterstwo emigrantów odpowiada biskup lokalnej diecezji i proboszcz parafii terytorialnej. Instrukcja przewiduje funkcję koordynatora, który nie posiada nadzwyczajnej jurysdykcji[355].

Regulacje kanoniczne i administracyjne, dotyczące zasad duszpasterstwa emigracji polskiej w Anglii i Walii, zostały przyjęte przez Konferencję Biskupów Anglii i Walii na sesji plenarnej 8 maja 2014 r. Przyjęte dyspozycje uporządkowały relacje pomiędzy duszpasterstwem emigracji polskiej a Kościołem katolickim w Wielkiej Brytanii. Zamieszczono je w powiązanych ze sobą dwu dokumentach: *Struktury i Procedury. Rola Koordynatora Narodowego (Wikariusza Delegata) dla Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*[356] oraz drugim noszącym tytuł: *Obowiązujące zasady dla kapłanów i zakonników pracujących w strukturach Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*[357].

Przewodniczący konferencji, kard. V. Nichols, w imieniu biskupów angielskich diecezji, odrębnym pismem potwierdził uprawnienia wikariusza delegata dla duszpasterstwa polonijnego do udzielania dyspens od przeszkód, potrzebnych do ważnego zawarcia małżeństwa wiernym, którzy uczestniczą w życiu polskich parafii emigracyjnych[358]. Rektor udziela dyspensy w przypadku zaistnienia między nupturientami przeszkody różnicy religii, związku strony katolickiej z osobą nieochrzczoną; dyspensy od przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa w linii prostej; dyspensy od przeszkody przyzwoitości publicznej i pokrewieństwa prawnego, od zachowania formy kanonicznej zawarcia małżeństwa. Wyraża zgodę na małżeństwa mieszane, gdzie jedna osoba jest ochrzczona i trwa w wierze, druga należy do wspólnoty nie mającej pełnej łączności z Kościołem katolickim[359].

---

[354] J. Koźmiński, *Posługa duszpasterska*, „Tydzień Polski” 2007, nr 47, s. 1; wywiad z ks. K. Tyliszczakiem.

[355] Por. EMCC 73-74, 77; PDD art. 1§2; 6§1; 11§4-6; 16§2; *Celebret PMK*, s. 9-10; *Kalendarium PMK*, s. 800.

[356] Pierwsza część dokumentu określa odpowiedzialność i obowiązki Koordynatora Narodowego, Wikariusza Delegata, pkt. 1-6, druga część *Struktury* składa się z pkt. a-j, w: *Structures and procedures. The role of National Coordinator for The Polish Catholic Mission in England and Wales*, Westminster, London 2014.

[357] Dokument ma 4 części: I. Koordynator Narodowy, Wikariusz Delegat; II. Kapłani diecezjalni i zakonni, pracujący w strukturach PMK; III. Kapłani diecezjalni; IV. Członkowie zgromadzeń zakonnych, *Principles for secular priests and religiosus working within the Polish Catholic Mission in England and Wales*, Westminster. London 2014.

[358] V.G. Nichols, President of the Catholic Bishops' Conference of England and Wales: „Hereby confirms the appointment of the Reverend Monsignor Stefan Wylężek as National Coordinator/Vicar Delegate for the PCM within the territory of the Catholic Bishops Conference of England and Wales until 1 st March 2015. In addition to the role and responsibilities set forth in the approved Structures and Procedures for the PCM in England and Wales, the National Coordinator/Vicar Delegate is hereby granted the faculties to approve the following marriage permissions and dispensations within the territory of this Episcopal Conference”, Decree for PCM Faculties, Westminster, London 2014.

[359] The National Coordinator/Vicar Delegate may delegate the power to grant permission for mixed marriages to priests working for the Polish Catholic Mission in England and Wales. The faculties mentioned above are granted on behalf of the Bishops of England and Wales by a resolution of the Bishops at their Plenary Assembly. Given at Westminster, The Eighth day of May in the Year of Our Lord 2014, Decree for PCM Faculties, London 2014.

W dokumentach określono sposób powołania koordynatora, Wikariusza Delegata. Wyboru dokonuje się spośród duszpasterzy PMK w Anglii i Walii, pracujących w diecezjach tych krajów. Koordynator jest mianowany na okres pięciu lat. Czas pełnienia funkcji ma charakter kadencyjny. Koordynator działa zgodnie z wytycznymi biskupa promotora ds. duszpasterstwa etnicznego we współpracy z biskupem ds. polityki migracji i uchodźców. Koordynator nie posiada na mocy swego urzędu jurysdykcji terytorialnej czy personalnej nad polskimi emigrantami oraz duszpasterzami pracującymi w ramach struktur PMK. Jurysdykcja ta należy do ordynariusza diecezji, kapłanów diecezjalnych i zakonnych, powołanych do opieki duszpasterskiej. Skuteczność duszpasterstwa zależy od ich współpracy z ordynariuszami i proboszczami wspólnot parafialnych[360].

Koordynator pełni rolę „męża zaufania", w kontaktach między konferencjami episkopatów oraz diecezjami zainteresowanymi duszpasterstwem polonijnym. Współpracuje z miejscowymi ordynariuszami w zakresie działalności polskojęzycznych ośrodków duszpasterskich, koordynuje działalność podejmowaną przez duszpasterzy. Do jego obowiązków należy zapoznanie polskich duszpasterzy i pracowników świeckich z dokumentami krajowych procedur ochrony nieletnich *National Safeguarding Procedures* oraz metodami działania w dziedzinie safeguarding. Pomaga on *Safeguarding Coordinators* w przeprowadzeniu szkoleń oraz weryfikacji duszpasterzy pracujących w PMK, wydawaniu dla nich dokumentów DBS *Disclosure and Barring Servis*[361].

Koordynator nadzoruje i koordynuje współdziałanie między księżmi sprawującymi opiekę duszpasterską w PMK. Pośredniczy w pozyskiwaniu stosownych i przygotowanych kapłanów diecezjalnych i zakonnych. W porozumieniu z przedstawicielami obydwu konferencji biskupów rekomenduje biskupom diecezjalnym polskich duchownych, których przyjmą oni do swoich diecezji. Biskupi przed podjęciem decyzji odnośnie do duszpasterstwa etnicznego konsultują z nim sprawy jego funkcjonowanie, przeniesienia i odwołania duszpasterzy oraz powoływanie nowych ośrodków duszpasterskich. Do zadań koordynatora należy troska o właściwy nadzór finansowy nad kancelarią oraz zarządzaniem dobrami materialnymi PMK w Anglii i Walii[362].

---

[360] „Koordynator Narodowy, Wikariusz Delegat, dla PMK w Anglii i Walii, jest mianowany przez Konferencję Episkopatu Anglii i Walii, po konsultacjach z Konferencją Episkopatu Polski", *Zasady PMK,* pkt. 1-2; *Struktury PMK,* pkt. (c, d, e, i). Koordynator dba o współpracę pomiędzy delegatem KEP ds. duszpasterstwa emigracji a promotorem ds. duszpasterstwa etnicznego i ordynariuszami diecezjalnymi Anglii i Walii. *Struktury PMK*, pkt. 6, *Zasady PMK*, pkt. 3.

[361] *Struktury PMK*, pkt. 5; *Zasady PMK*, pkt. 4-5; W. Necel, *Rektor Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, „Prawo Kanoniczne" (59) 2016, nr 2, s. 3-21.

[362] W zarządzaniu dobrami materialnymi troszczy się o przestrzeganie przepisów prawa państwowego oraz dyspozycji prawa kanonicznego. Dba, aby ośrodki duszpasterskie, w sprawach finansowych oraz administracji dobrami materialnymi, kierowały się przepisami prawa diecezjalnego. Ma on obowiązek przedkładać coroczne sprawozdania Delegatowi KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji, *Zasady PMK*, pkt. 3-5, 8, 16, 23, zob. EMCC 34; PPD art. 11 § 5-6.

Kolejnym ważnym dokumentem zawierającym wskazania kanoniczno-prawne, regulującym praktykę duszpasterską PMK był *Statut PMK w Anglii i Walii* z 2014 r. i 2016 r. Znajdują się w nim najważniejsze prawne, teologiczne i administracyjne zarządzenia dotyczące struktury i organizacji działalności duszpasterskiej PMK. *Statut PMK* powstał z potrzeby uregulowania zależności oraz form współpracy pomiędzy wspólnotami kościelnymi reprezentowanymi przez KEP a konferencją biskupów Anglii i Walii. Zawierał doświadczenia dziesiątek lat współpracy, stał się dokumentem, który w dużym stopniu wynikał z praktyki duszpasterskiej i mocno na nią oddziaływał[363].

Dzięki hojności społeczeństwa i zaangażowaniu polskich duszpasterzy, w 2005 r. PMK Anglii i Walii była właścicielem 30 kościołów, 12 kaplic, 39 plebanii i 55 domów parafialnych, swoje zadania realizowała w ramach 78 parafii, które zostały zgrupowane w 6 dekanatach. Po wizycie papieża Benedykta XVI w Polsce w 2006 r., podczas której prosił biskupów o szczególną troskę o emigrantów, wiele diecezji, szczególnie z południowo-wschodniej Polski, otworzyło się na potrzeby personalne duszpasterstwa polonijnego w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Polski Fundusz Dobroczynności, powstały w celu zarządzania majątkiem PMK, od 2008 r. został ustanowiony jako powiernictwo organizacji charytatywnej pod nazwą: Polish Catholic Mission Trust, która stała się formalnym właścicielem zgromadzonego do tej pory majątku, gwarantując, że będzie ona służyła wyłącznie celom administracyjnym i duszpasterskim polskiej emigracji[364].

Połowę stanu duchownego PMK w Anglii i Walii w 2012 r. stanowili kapłani zakonni: księża marianie, jezuici i księża chrystusowcy. Na 101 czynnych duszpasterzy, nie licząc seniorów, czterech nie osiągnęło 30 lat, trzydziestu było w granicach 30-39 lat, trzydziestu w przedziale 40-49 lat, dziewiętnastu w przedziale 50-59, czternastu w przedziale 60-69, zaś czterech przekroczyło granicę 70 lat. Średnia wieku duszpasterzy obniżyła się do 47 lat. Najmłodszym był ks. G. Cyganik CRL, a najstarszymi ks. S. Leniart SChr i ks. J. Wojczyński SChr, którzy osiągneli 78 lat[365].

W sprawozdaniu Rektora za 2015 r., PMK w Anglii i Walii obejmowała 90 parafii oraz punktów dojazdowych. Pracowało w niej 63 kapłanów diecezjalnych i 45 zakonnych, 13 kapłanów emerytów, razem 121 kapłanów. W sprawozdaniu za 2019 r., PMK obejmuje już 92 parafie i punkty

---

363 *Statuty Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, ArchPMK, Londyn 2014 i 2016.

364 *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, s. 10; *Zasady administracji parafii w Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, Biuro PMK w Londynie, s. 1-4.

365 *Okólnik PMK* 2012, s. 6-14. Struktury duszpasterskie, stan liczbowy i personalny duchowieństwa, spis placówek i parafii podał w pracy o działalności polonijnej L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii na terenie Anglii i Walii po II wojnie światowej*, s. 90-98. Historie wspólnot parafialnych, struktury dekanatów w latach 1975-2019, zawiera II Część: *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii (1894-2019)*. Statystyki duszpasterstwa polskiego w: *Westminster Year Book 2014, 62-nd edition*, WRCDT, Londyn 2013, s. 107-108.

dojazdowe, łącznie 221 miejsc liturgicznych, w których gromadzą się polscy emigranci. W PMK pracowało 64 kapłanów diecezjalnych i 38 zakonnych, 13 kapłanów emerytów, czyli 115 kapłanów. Struktura całego PMK składała się z siedmiu dekanatów, w których pracowały siostry z siedmiu zgromadzeń zakonnych: felicjanki, siostry Imienia Jezus, klawerianki, misjonarki Chrystusa Króla dla Polonii Zagranicznej, nazaretanki, siostry Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi oraz siostry zmartwychwstanki. Posługę Rektora PMK i Wikariusza Delegata pełniło 12 kapłanów[366].

W sprawie migrantów i uchodźców Kościół Anglii i Szkocji wydawał dokumenty w formie przewodników dla osób duchownych i świeckich, razem z innymi wspólnotami chrześcijańskimi proponując integralne podejście do problematyki „ludzi w drodze". Kościół anglikański zabierał często głos, apelując o przyjmowanie migrantów i uchodźców, zrozumienie ich potrzeb, zapraszał przybyszów do włączenia się w życie religijne i społeczne, potępiał dyskryminację i wyzysk, proponował praktyczne metody duszpasterstwa. Stanowisko Kościołów w Anglii i Szkocji, innych wspólnot eklezjalnych oraz społeczeństwa brytyjskiego wobec migrantów i uchodźców od strony empirycznej, teologicznej i pastoralnej przedstawiała wyczerpująco S. Snyder[367].

Kościół anglikański wydał w 2007 r. dokument o zasadach migracji (*Migration Principles*), w którym stwierdzono, że państwo powinno dbać o swoich obywateli, przypomniano o godności każdego człowieka i konieczności pomocy przybywającym na wyspy migrantom i uchodźcom, osobom ubiegającym się o azyl. Dokument ukazał współczesne wyzwania, jakie stawiają emigranci społeczeństwu i korzyści odnoszone przez kraje ich przyjmujące, apelował do rządu o ochronę przybyszów przed przestępczością i wyzyskiem. Drugim dokumentem, wydanym w 2017 r., był przewodnik *Supporting Asylum*, który zawierał wskazania dla duchownych różnych wspólnot kościelnych do udzielania wsparcia osobom poszukującym azylu w Wielkiej Brytanii. Apelował do osób duchownych i świeckich, by promowali legalną migrację oraz pomagali w zalegalizowaniu pobytu osobom nielegalnie przebywającym na terytorium Zjednoczonego Królestwa[368].

---

366 Rektorzy: ks. Antoni Lechert CR (1894-1902); ks. Henryk Cichocki CR (1902-1903); ks. Grzegorz Domański SDB (1904-1906); ks. Piotr Bujara SDB (1906-1913); ks. Jan Symior SDB (1913-1921); ks. Józef Wroński SDB (1921-1926); ks. Teodor Cichos SDB (1926-1938). Wikariusze delegaci PMK w Anglii i Walii: ks. inf. Władysław Staniszewski (1938-1974); ks. prał. Karol Zieliński (1974-1991); ks. inf. Stanisław Świerczyński (1991-2002); ks. prał. Tadeusz Kukla (2002-2010); ks. prał. Stefan Wylężek (2010-2021), *The Polish Catholic Mission*, s. 26; K. Tyliszczak, *Schematyzm Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii 2019*, Londyn 2020; *Sprawozdanie Rektora, kalendarz wydarzeń na rok 2015*, Londyn 2016, s. 1; *Sprawozdanie Rektora, kalendarz wydarzeń na rok 2019*, Londyn 2020, s. 1.

367 S. Snyder, *Asylum-Seeking, Migration and Church, Explorations in Practical and Empirical Theology*, Episcopal Divinity Schol, Cambridge, Routledge, Londyn 2012.

368 *Migration Principles: Statement for Churches Working with Migrants and Engaging with Migration Issue,* red. P. Weller, CTBI Londyn 2005, https://focusonrefugees.org/wp-content/uploads/2016/06/Migration-Principles-A5-booklet-version.pdf oraz M. Kettle, K. Brealey, red, *Supporting Asylum Seekers - Guidance for Church of England Clergy,* https://www.churchofengland.org/about/policy-and-thinking/our-views/migration (dostęp: 07.12.2022).

W Szkocji polskie duszpasterstwo rozpoczęło działalność na początku II wojny światowej. Po upadku Francji polscy żołnierze przybyli na północne tereny Wielkiej Brytanii. Pierwsza grupa przyjechała do Glasgow z końcem czerwca 1940 r. W tym samym roku gen. S. Maczek rozpoczął formowanie I Dywizji Pancernej w okolicy Edynburga, by w 1944 r. wyruszyć z wojskiem na kontynent europejski, wyzwalając spod niemieckiej okupacji północną Francję, Belgię i Holandię. Już wtedy było 20 kapelanów wojskowych[369]. Po ustaniu działań wojennych w 1946 r. w Szkocji istniały liczne obozy dla Polaków, liczba kapelanów wojskowych wzrosła do 50, czyli na każdego z nich w tym czasie przypadało 1250 żołnierzy, pracowali księży diecezjalnych i zakonni[370].

Po demobilizacji w 1947 r. rozpoczął się drugi okres osiedlania w Wielkiej Brytanii. Prymas Polski, kard. A. Hlond, 4 października 1948 r. utworzył PMK w Szkocji, mianując ks. L. Bombasa, pierwszym rektorem (1948-1969). Jego historia życia obrazuje posługę duszpasterską dla emigracji. Święcenia kapłańskie przyjął w 1915 r. w katedrze lwowskiej, podczas I wojny światowej był kapelanem garnizonu armii austriackiej w Wiedniu. Od 1918 r. był kapelanem obrońców Lwowa, od 1919 r. proboszczem garnizonu w Wilnie i kapelanem Lwowskiego Korpusu Kadetów. Brał udział w kampanii wrześniowej jako kapelan Armii „Kraków-Śląsk", trafił do niewoli niemieckiej. Po ucieczce z niewoli przedostał się w 1940 r. do Greenock w Szkocji, gdzie był odpowiedzialny za duszpasterstwo w I Korpusie PSZ. W latach 1946-1948 pełnił funkcję naczelnego kapelana Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia. Od 1950 r. pracował w polskiej parafii w Edynburgu, gdzie zorganizował prężnie działające grupy, m.in. Akademickie Stowarzyszenie Veritas, Sodalicję Mariańską, Koło Powołań i Koło Młodzieży. Zmarł w 1970 r. w Edynburgu[371].

Do zorganizowania polskiego duszpasterstwa w Szkocji w latach 60. pozostało już tylko 10 kapłanów, ponieważ z 64 tys. żołnierzy ponad 50 tys. rozproszyło się po całym świecie. Z biegiem lat liczba kapłanów zmniejszyła się do czterech, którzy ogarniali duszpasterską opieką polskich kombatantów i ich rodziny, porozrzucanych po całej Szkocji. W 1968 r. zachorował ks. L. Bombas, został on zwolniony z obowiązków rektora PMK w Szkocji, a jego następcą został ks. W. Nagi-Drobina, opiekujący się Polonią w Falkirk. Nabył tam dom parafialny, urządził klub

---

369 K. Dopierała, *Maczek Stanisław Władysław*, w: EPEiP, t. 3, s. 224-225; *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej,* red. J. Humeński, ATK, Warszawa 1984, s. 10-19; A. Romejko, *Polscy kapelani wojskowi w Wielkiej Brytanii*, s. 296-299.

370 M. Łękawa, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji* (mps), Glasgow 2010, s. 1-2. Sprawozdanie za rok 2010, Rektora PMK w Szkocji dla Delegata KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji Polskiej.

371 S. Podlewski, *Wierni Bogu i Ojczyźnie*, Novum, Warszawa 1971, s. 202, 221; W. Staniszewski, *Bombas Ludwik*, w: EK, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1995, k. 775-776; *Śp. ks. inf. Ludwik Bombas*, DPZ 1970, nr 4, s. 331-334; J. Pater, *Bombas Ludwik*, w: *Słownik Biograficzny Katolickiego Duchowieństwa Śląskiego XIX i XX wieku*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1996, s. 41-42.

i zorganizował placówki w Perth i Alloa[372]. Duszpasterzem w Edynburgu został ks. B. Szuberlak. Szkocja, jako kraj, nie przyciągała polskich migrantów, społeczność nie była liczna, duszpastersko pracowało zaledwie kilku polskich duchownych. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych byli to trzej pallotyni, w tym ks. M. Łękawa, który w latach 1991-2018 pełnił funkcję rektora[373].

PMK w Szkocji nie dysponowała własnymi kościołami i ośrodkami, korzystała ze świątyń miejscowych katolików, polscy duchowni nierzadko zamieszkiwali w wynajętych mieszkaniach. Słaba pod względem personalnym PMK w Szkocji nie była w stanie zaspokoić potrzeb religijnych migrantów napływających po 2004 r., wówczas inicjatywę przejęli miejscowi biskupi, zapraszając księży z Polski i powierzając im duszpasterstwo katolików szkockich i polskich. Egzystencja dwóch PMK wynikała z konstrukcji Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii, na terenie której funkcjonują trzy niezależne episkopaty, w Anglii i Walii, Szkocji i Irlandii. Trzeci obejmuje całą wyspę i dwa państwa, Republikę Irlandii i część Zjednoczonego Królestwa (Irlandię Północną). Na terenie Irlandii nie utworzono po II wojnie światowej misji ze względu na nieobecność Polaków[374].

Gdy w PMK Anglii i Walii w 1953 r. pracowało duszpastersko 98 księży, w Szkocji było ich siedmiu. Gdy w późniejszym okresie liczba duchownych w Anglii i Walii wynosiła ponad 100, w Szkocji zmniejszyła się do czterech. Spośród zgromadzeń zakonnych w PMK w Anglii i Walii najliczniej reprezentowani byli chrystusowcy, marianie i jezuici, a w Szkocji pallotyni. Różnica pomiędzy liczbą duszpasterzy pracujących w PMK Anglii i Walii a Szkocji odpowiadała kondycji demograficznej społeczności polskiej, osiedlonej i zamieszkującej po II wojnie te regiony[375].

Napływ Polaków na wyspy po 2004 r. stał się poważnym wyzwaniem dla duszpasterstwa emigracyjnego w Szkocji. Według danych z konsulatu oszacowano, że liczba pracujących oraz szukających pracy nowych emigrantów osiągnęła wymiar około 60-70 tys. W 2010 r. w Szkocji pracowało już 17 polskich kapłanów, w tym 7 diecezjalnych i 10 zakonnych, na czele których stał rektor, ks. M. Łękawa SAC. W dziesięciu miastach: Aberdeen, Broxburn, Dundee, Edinburgh, Glasgow, Falkirk, Iverness, Kirkcaldy, Moterwell, Perth każdej niedzieli sprawowali Mszę świętą. W innych: Ayr, Banff, Buckie, Dumfries, Elgin, Forres, Fort William, Galashiels, Invergordon,

---

372 Por. M. Łękawa, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji*, s. 1; H. Kowalczyk, *Nagi Wincenty*, w: *Słownik Biograficzny Katolickiego Duchowieństwa Śląskiego*, s. 291.

373 Rektorzy PMK Szkocji: ks. L. Bombas (1948-1969), ks. W. Nagi-Drobina (1969-1988), vacat (1988-1991), ks. M. Łękawa SAC (1991-2019), od 2019 ks. L. Więcaszek SAC, https://szkocja.kosciol.org (dostęp: 14.12.2022).

374 *Szkocja czeka na polskich księży*, „Wiadomości KAI" 2006, nr 11, s. 3; A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne*, s. 49-50, 188-196.

375 A.M. Szymańska, *Być razem w Kościele. Lutowa konferencja Apostolstwa Świeckich*, „Gazeta Niedzielna" 2003, nr 7, s. 6; zob. *Westminster Year Book 2014*, *62-nd edition*, WRCDT, Londyn 2013, s. 221-222.

Livingstone, Peterhead, Stirling w wybrane niedziele. Duszpasterze każdego miesiąca dojeżdżali do 33 szkockich kościołów, by zapewnić emigrantom uczestnictwo w Eucharystii i sakramencie pokuty[376]. W 2015 r., w ramach PMK w Szkocji pracowało 20 polskich polskich duszpasterzy, 5 kapłanów diecezjalnych i 15 zakonnych, którzy obsługiwali kraj podzielony na pięć terytoriów: Glasgow i okolice, Edynburg i okolice, Dundee i Perth, Aberdeen i Moray, Highlands i północ[377].

Kapłani diecezjalni i zakonni pracujący w szkockich parafiach byli również duszpasterzami polskich emigrantów, zostali ujęci w spisie duchowieństwa *The Catholic Directory for Scotland* pod rubryką *Chaplains for Polish Catholics.* Spis zawierał siedem diecezji Szkocji: St. Andrews i Edinburgh, Aberdeen, Argyll i the Isles, Dunkeld, Glasgow, Moterwell i Paisley. Polscy kapłani dojeżdżali do wielu miejscowości, by umożliwić emigrantom udział w sakramentach. Organizowali nauki do sakramentu małżeństwa oraz katechezy przygotowujące dzieci i młodzież do chrztu św., Komunii św. i bierzmowania[378]. Kościół katolicki i kościoły Szkocji wielokrotnie wypowiadały się na tematy migracyjne, podejmując temat zobowiązań moralnych społeczeństwa i wiernych na rzecz przybyszów, zarówno migrantów i uchodźców, jak również osób ubiegających się o azyl[379].

Polacy ostatniej emigracji masowo wyjeżdżali na Wyspy Brytyjskie, nie tylko do Anglii, Walii i Szkocji. Rozszerzenie struktur unijnych z maja 2004 r. i możliwość podejmowania pracy spowodowały emigrację Polaków na tereny Republiki Irlandii. W 2000 r. na terenie Irlandii mieszkała nieliczna grupa obywateli Polski w liczbie tysiąca osób, podczas gdy w 2003 r. było ich już 10 tys, natomiast w listopadzie 2006 r. szacowano tę liczbę na 180 tys. Spis Narodowy Republiki Irlandii z 2006 r. podał liczbę 4 172 013 wszystkich mieszkańców, a wśród nich 3 644 965 katolików. Według biura statystycznego w 2007 r., w Irlandii Północnej, przebywało 25 tys.

---

376 *Duszpasterstwo Polonii w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii. Modlitewnik i informator o Mszach Świętych w języku polskim*, red. L. Szlęzak, Biblos, Tarnów 2006, s. 105; M. Łękawa, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji*, s. 1-2.

377 Pięciu kapłanów diecezjalnych: ks. K. Garwoliński, Wishaw; ks. R. Sobieszuk, Blantyre; ks. T. Turski, Buckie; ks. M. Kaleta, Banff; ks. P. Rytel, Inverness, Piętnastu zakonnych, w tym siedmiu pallotynów: ks. T. Puton, ks. P. Czerwonka, ks. M. Motyka, ks. J. Szuszko, Edynburg, ks. J. Wilczyński, Livingstone, ks. L. Więcaszek, Dundee i ks. M. Łękawa, Glasgow, Rektor PMK w Szkocji; czterech salwatorianów: ks. B. Pałka, Perth, ks. W. Kowalski i ks. E. Wanat, Kirkcaldy, ks. T. Majcher, Cardenden; dwóch chrystusowców: ks. W. Stachyra i ks. A. Stelmach, Glasgow i dwóch jezuitów: o. T. Kilin, Aberdeen i o. A. Harden, Fort Augustus. Zob. M. Łękawa, Sprawozdanie za rok 2015, Rektora PMK w Szkocji, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji* (mps), Glasgow 2015, s. 1-9.

378 *The Catholic Directory for Scotland 2016. Chaplains for Polish Catholics,* By Authority of the Bishops' Conference of Scotland, Burns Public. Limited, Glasgow 2016, s. 445-446, zob. *The Catholic Directory for Scotland 2014. Chaplains for Polish Catholics*, Burns Public. Limited, Glasgow 2014, s. 448-449.

379 W dokumencie wydanym w Edynburgu w 2017 r.: *Extract Deliverances and Reports from the Church of Scotland General Assembly Covering Issues Relating to Asylum, Refugees and Migration on the Years (2002-2026)*, wychodząc od argumentów biblijnych, wskazano konieczność troski o cudzoziemców. Problematykę współczesnej migracji, stanowisko kościołów zjednoczonych pod nazwą *Churches Together Britain and Ireland* przy współpracy *Churches Refugee Network* przedstawiono w dokumencie z 2018 r.: *Campaigne: Rigth to Work for Those Seeking Asylum*, zob . P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin, s. 56-58.

polskich emigrantów, choć Rada Mniejszości Etnicznych w Irlandii Północnej szacowała, że liczba ta wynosiła 35 tys. Liczbę ludności w całej Irlandii Północnej szacowano w 2006 r. na 1 mln 742 tys. osób. Spis Narodowy Zjednoczonego Królestwa (UK Census) z roku 2001 podał, że 40,3% populacji Irlandii Północnej, 702 026 osób, identyfikowało się religią katolicką. Pomimo podziału politycznego w Irlandii istniała jedna Katolicka Konferencja Episkopatu Irlandii[380].

Polskie duszpasterstwo w Irlandii powstało w oparciu o struktury Kościoła katolickiego. Ze względu na liczny napływ Polaków, bp R. Karpiński, Delegat KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji, rozpoczął w Dublinie 9 stycznia 2005 r. działalność Polskiego Duszpasterstwa w Irlandii. Pod jego opieką znaleźli się Polacy mieszkający w Irlandii i Irlandii Północnej. Wśród emigrantów z Polski pracowali duszpasterze, którzy podlegali miejscowym biskupom diecezjalnym. Ze strony struktur irlandzkiego Kościoła udostępniono imigrantom z Polski budynki i całe zaplecze materialne parafii katolickich, z posługą duchownych, których włączono do pracy w irlandzkich parafiach[381].

Posługa duszpasterska dla polskich emigrantów w Irlandii i Irlandii Północnej prowadzona była w oparciu o kapłanów zakonnych i diecezjalnych. W listopadzie 2005 r. ks. J. Maszkiewicz, który wprowadzał wielu kapłanów w pracę duszpasterską w Irlandii, został mianowany opiekunem ośrodka przy Halson Street w Dublinie i koordynatorem Duszpasterstwa Polskiego w Irlandii. Jego siedziba została przeniesiona do kościoła św. Audoena przy High Street w centrum Dublina, który został przekazany Polakom 17 września 2006 r. przez abp D. Martina w obecności prymasa Polski kard. J. Glempa. W styczniu 2006 r. o. M. Zięba, prowincjał dominikanów, odpowiedział na prośbę polskich emigrantów, wysyłając do Irlandii dwóch duszpasterzy: M. Grubkę i M. Lisaka[382]. Posługę duszpasterską dla polskiej społeczności sprawowali w kościele St. Saviour's w Dublinie. Od lutego 2006 r. rozpoczął działalność ośrodek duszpasterski Dominikanie dla Polaków. Nowy prowincjał dominikanów, o. K. Popławski, wspierał Misję Polskich Dominikanów dla Prowincji Irlandzkiej. Dominikanie byli obecni w Irlandii przed 2004 r., o. C. Binkiewicz przebywając w irlandzkim klasztorze w Tallaght na przełomie lat 2002-2003, wspierał duszpastersko ks. A. Pykę[383].

---

[380] S. Hajkowski, *Współczesne problemy duszpasterstwa polskojęzycznego w Irlandii Północnej*, s. 1-2, https://parafianewry.co.uk/wp-content/uploads/2016/09/ZarysHistoryczny.pdf (dostęp: 14.12.2022).

[381] Zob. M. Dąbrowski, *Praca dla polskich katolików w Ulsterze*, w: *Polscy migranci w Irlandii,* s. 81-84; *Bp Karpiński zainaugurował nowy ośrodek duszpasterski Polonii w Dublinie*, „Niedziela" 2005, nr 4, s. 5; M. Malicki, *Duszpasterstwo Polaków na Zielonej Wyspie*, „Wiadomości KAI" 2006, nr 10, s. 27-28.

[382] M. Grubka, *Dominikanie dla Polaków w Dublinie. Posługa duszpasterska w przestrzeni irlandzkiego doświadczenia wiary*, „Teologia Praktyczna", (8)2007, s. 19-34.

[383] M. Grubka, *Duszpasterska posługa polskim emigrantom w Irlandii. Pastoralne studium na przykładzie ośrodka „Dominikanie dla Polaków" w Dublinie*, w: *Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne*, red. M. Grubka, M. Lisak, Esprint, Kraków-Dublin 2010, s. 21.

Polacy do Irlandii, oprócz sił witalnych do pracy, przywieźli żywą religijność: „Wyrażała się nie tylko w uczęszczaniu na Mszę św. czy uczestnictwo w spowiedzi św. Emigranci potrzebowali także chrztu dla swoich dzieci, ślubów dla młodych Polek i Polaków, opieki nad chorymi i ostatniej posługi dla swoich drogich zmarłych”[384]. Duszpasterstwo prowadzili także księża chrystusowcy, posługujący w Dublinie i innych ośrodkach. Razem było to 30 kapłanów diecezjalnych i zakonnych odprawiających regularnie niedzielną Mszę św. w 16 kościołach: Armagh, Aughnacloy, Ballina, Ballybofey, Ballyjamesduff, Ballymena, Belfast, Birr, Carlow, Clonmel, Cork, Derry, Drogheda, Dublin, Fermoy, Galway, Kilcock, Letterkenny, Limerick, Macroom, Mallow, Midleton, Mullingar, New Ross, Newbridge, Portadown, Portlaoise, Sligo Swords Brackenstown, Wicklow. W innych 43 ośrodkach prowadzili okresowo niedzielną Mszę św. i nabożeństwa liturgiczne[385].

Religijność polska i irlandzka wykazywała wiele cech wspólnych nie tylko w płaszczyźnie poglądów, wierzeń i zwyczajów, ale w religijnej postawie życia. 90% wierzących stanowiły osoby wyznania rzymskokatolickiego, które charakteryzowały się wysokim poziomem wiary i praktyk religijnych. Postawy religijne w procesie akulturacji, integrująca rola religii w życiu emigracji stały się przedmiotem badań pracujących w Irlandii dominikanów M. Lisaka i M. Grubki[386]. R Reguła, analizując duszpasterstwo emigracyjne w Irlandii według instrukcji *Erga Migrantes*, wskazała jako ważne zadania polonijnych duszpasterzy ochronę tożsamości etnicznej, kulturowej i obrzędowej emigranta, ucieleśnianie ducha misyjnego i ewangelizacyjnego wsród emigrantów, kierowanie procesem właściwej integracji, która unika getta kulturowego, a zarazem przezwycięża zwyczajną asymilację migrantów z kulturą lokalną. Religijność polskich emigrantów przyjmowała formę życia społecznego Polaków w Irlandii, była dla nich umocnieniem wiary, sami emigranci domagali się stworzenia polskiego duszpasterstwa i posługi kapłanów mówiących w ojczystym języku[387].

---

[384] P. Lucey, *Związek między irlandzkimi i polskimi dominikanami*, w: *Polscy migranci w Irlandii*, s. 12; M. Szast, *Migracje poakcesyjne Polaków do Republiki Irlandii*, „Studia Polonijne” (38) 2017, s. 97-113.

[385] *Duszpasterstwo Polonii w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii. Modlitewnik i informator o Mszach Świętych w języku polskim*, s. 111-116; M. Szast, *Duszpasterstwo migrantów, mechanizm zachowania czy przekraczania granic kulturowych (na przykładzie Polaków w Irlandii)*, „Rocznik Kolbuszowski” (17)2017, s. 217-218

[386] M. Lisak, Polscy emigranci w Irlandii na przykładzie grupy osób religijnych, „Teologia Praktyczna” (9)2008, s. 7-18; *Religijność a tożsamość narodowa. Polscy katolicy na emigracji w Irlandii i w Wielkiej Brytanii,* „Teologia Praktyczna” (10)2009, s. 15-30; *Rola religii w procesie akulturacji Polaków w Irlandii*, w: *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku*, red. H. Grzymała-Moszyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak, Wyd. Nomos, Warszawa 2010; *Duszpasterstwo polskich imigrantów w Irlandii a socjologiczne ujęcia integracyjnej funkcji religii*, w: *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz, Nomos, Kraków 2016, s. 280-292.

[387] R. Reguła, *Zadania polskich duszpasterstw w Irlandii w kontekście Instrukcji „Erga Migrantes Caritas Christi” na przykładzie parafii St Mary's w Tallaght*, w: *Polscy migranci w Irlandii*, s. 41.

Duszpasterstwo chrystusowców w Irlandii Północnej rozpoczęło swą działalność 7 września 2007 r. wraz z przybyciem ks. G. Kozieńskiego do Craigavon, gdzie w kościele parafialnym Saint Anthony zorganizował on stały ośrodek z Mszą św. w niedzielę. Drugi duszpasterz przybył do Newry 19 października 2007 r., a 4 listopada w kościele św. Brygidy odprawił niedzielną Mszę św. dla grupy około 140 Polaków. Biskup podzielił diecezję pod względem duszpasterstwa emigrantów z Polski na część północną i południową, obaj kapłani zostali mianowani wikariuszami w lokalnych irlandzkich parafiach, pełniąc przy nich także obowiązki kapelanów w szkołach podstawowych. Bp McAreavey uważał, że „integracja polskich księży z duchowieństwem jego diecezji przyczyni się do integracji katolików z Polski z życiem lokalnych parafii". Na łamach tygodnika „The Irish Catholic" podkreślał znaczenie rodzimego języka w praktykach religijnych emigrantów[388].

Wspólnota chrystusowców na terenie Irlandii Północnej osiągnęła w 2009 r. liczbę pięciu kapłanów. Strukturalnie była ona częścią Prowincji Najświętszego Serca Pana Jezusa w Wielkiej Brytanii, Irlandii Północnej, Islandii i Republice Południowej Afryki, erygowanej 2 lutego 1978 r. Prowincjał mianował na okres trzech lat przełożonego wspólnoty, do którego zadań należało planowanie i koordynacja działań duszpasterskich zgodnie z ustawami zgromadzenia. Od 2007 r. funkcję tę pełnił ks. S. Hajkowski, duszpasterz emigracji i wikariusz w parafii katedralnej w Newry, w diecezji Dromore, przeniesiony do Irlandii z Prowincji Towarzystwa Chrystusowego w Ameryce Północnej, od 2013 r. rektor kościoła św. Audoen'a w Dublinie oraz koordynator Duszpasterstwa Polskiego w Irlandii. We wszyskich placówkach chrystusowców: Ballymena, Belfast Wschodni, Craigavon, Dublin, Dungannon, Newry, Lurgan, jako zasadę pracy pastoralnej przyjęto realizację programu duszpasterstwa zwyczajnego z możliwością dostosowania do potrzeb i zaangażowania wiernych. Przy wszystkich tych ośrodkach polscy księża mieli dostęp do biura parafialnego i całej infrastruktury parafii irlandzkich. Problemem był początkowo brak witryn i stron internetowych z aktualnymi informacjami o Mszach św. i nabożeństwach odprawianych w języku polskim[389].

Nowym rysem w przestrzeni religijnej PMK w Szkocji i duszpasterstwa w Irlandii było łączenie duszpasterstwa polskiego z angielskim. Polski duchowny pracował jako proboszcz lub wikariusz w miejscowej angielskiej parafii, równolegle łącząc tę pracę z opiekę duszpasterską nad

---

388 „Szczególna potrzeba polskich wspólnot wynika z faktu, że wielu z nich nie zna języka angielskiego, który umożliwiłby im korzystanie z sakramentu spowiedzi, pełne uczestnictwo w liturgii Mszy św. Polscy katolicy, tak jak irlandzcy, mają swoje tradycyjne uroczystości i praktyki religijne, które będą mogli lepiej praktykować z pomocą polskich księży", S. Hajkowski, *Współczesne problemy duszpasterstwa polskojęzycznego w Irlandii Północnej*, s. 6-7.

389 Zob. J. Koźmiński, *Posługa duszpasterska*, „Tydzień Polski" 2007, nr 47, s. 1; zob. *Polacy na Wyspach. O Polakach i Kościele w Wielkiej Brytanii z ks. prał. Stefanem Wylężkiem, rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii rozmawia ks. Tomasz Jaklewicz*, „Gość Niedzielny" 2014, nr 23, s. 31-33; *Duszpasterstwo Polonii w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii. Modlitewnik i informator o Mszach Świętych w języku polskim*, s. 81-116.

polskimi emigrantami. Pozytywną stroną tego rozwiązania była możliwość korzystania z gotowej już infrastruktury parafialnej: kościoła, domu parafialnego i ośrodka duszpasterskiego. Podobny model paralelnego duszpasterstwa można było spotkać w innych częściach Wielkiej Brytanii, Walii i Irlandii Północnej. Na Msze św. odprawiane w języku polskim uczęszczało co tydzień w skali ogólnej około 80 tys. osób, co stanowiło mniej niż 10% społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii. Warto podkreślić fakt, że emigranci wywodzący się ze środowisk polskiego wychodźstwa okresu powojennego i czasu solidarności korzystali także z posługi duszpasterstwa katolickiego w języku angielskim. Głównym zadaniem PMK w Anglii i Walii oraz PMK w Szkocji było koordynowanie i realizacja działań duszpasterskich takich jak: przygotowywanie katechetyczne dzieci i młodzieży, przygotowanie narzeczonych do sakramentu małżeństwa, w tym przygotowanie administracyjne wielu dokumentów dla osób pragnących zawrzeć małżeństwo w Polsce (co roku około 2 tys. par). Wiele kompetencji wymagało rozwiązanie proceduralnych i doktrynalnych zagadnień dotyczących małżeństw mieszanych pod względem religijnym, zawieranych przez polskich emigrantów[390].

Spoglądając na kondycję emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii po 1989 r. z perspektywy socjologicznej odsłania się jej sens, motywy i cechy charakterystyczne. Emigracja poakcesyjna spowodowała rozszerzenie i urozmaicenie kategorii osób wyjeżdżających, reprezentujących dość różne grupy społeczne, różniących się pod względem motywacji i celów wyjazdu oraz sposobu radzenia sobie za granicą. Wzrost emigracji do krajów UE świadczył o decydującej roli regulacji prawnych jako istotnego regulatora ruchów migracyjnych. W trakcie szczytu emigracyjnego liczbę Polaków, którzy znaleźli się w Wielkiej Brytanii, szacowano na ponad 2,5 mln osób. Celem podstawowym nowej emigracji stało się przede wszystkim zdobycie środków do życia oraz poprawa warunków bytowych i stworzenie perspektyw na przyszłość. Nie wyklucza to motywów osobistego rozwoju, a także zyskania nowych perspektyw edukacyjnych i zawodowych. Głównymi bodźcami, które przyczyniły się do emigracji zarobkowej z Polski były sytuacja na rodzimym rynku pracy, zła sytuacja ekonomiczna, polityka migracyjna państwa, uwarunkowania rodzinne, siła sieci migracyjnych. Na decyzję o wyjeździe miały wpływ czynniki wypychające i przyciągające[391].

Patrząc na Kościół katolicki w Wielkiej Brytanii od strony hierarchii, administracji i struktur duszpasterskich, można wyróżnić trzy regiony i episkopaty, ukształtowane historycznie i niezależne od siebie: Anglię i Walię, Szkocję i Irlandię. Duszpasterstwo polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii było prowadzone od lat w strukturach dwóch Polskich Misji Katolickich w Anglii, Walii i Szkocji.

---

[390] *Polacy na Wyspach*, s. 31; Wywiad z ks. Stefanem Wylężkiem; *Życie popękane posklejać*, tamże, s. 7.

[391] A. Latos-Nadstoga, *Między integracją a segregacją. Studium socjologiczne polskich migrantów w Wielkiej Brytanii na przykładzie Banbury* (mps pracy doktorskiej), UŚ WNS, Katowice 2013, s. 115-120 .

Trzeci episkopat obejmuje obszar całego terytorium Irlandii, w obrębie którego znajdują się dwa państwa: Republika Irlandii i Irlandia Północna należąca do Zjednoczonego Królestwa. W 2005 r. utworzono tam Polskie Duszpasterstwo obejmujące tak Irlandię, jak i Irlandię Północą. Kontekst wielokulturowy i wielowyznaniowy brytyjskiej społeczności, współpraca z Kościołem katolickim, anglikańskim i szkockim i innymi wspólnotami wyznaniowymi, w jakich przyszło współtworzyć struktury duszpasterstwa emigracyjnego od początku powstania PMK Anglii i Walii w 1894 r., wyznaczają uwarunkowania duszpasterstwa. Zostały wyrażone i zapisane w wielu dokumentach synodalnych, administracyjnych, doktrynalnych i pastoralnych, których celem było uregulowanie współpracy eklezjalnej i ekumenicznej między Kościołami[392]. Model duszpasterstwa emigrantów na Wyspach Brytyjskich i Irlandii polegał generalnie na integrowaniu księży polskich z lokalnym diecezjalnym duszpasterstwem oraz integracji emigrantów z lokalnymi wspólnotami parafialnymi, z zachowaniem jednak własnej tożsamości etnicznej i kulturowej. Duszpasterstwo emigracyjne ma dużo do zaoferowania Kościołowi katolickiemu na wyspach o ile będzie praktykowane w szerokiej oraz dojrzałej formie, w wymiarze społecznym, eklezjalnym, edukacyjnym i rodzinnym[393].

W tym kontekście dokumenty Kościoła przyznają prawo do zachowania własnej tożsamości i specjalnego duszpasterstwa, apelują, aby migranci aktywnie włączali się w życie miejscowych wspólnot z zastrzeżeniem, że proces integracji powinien dokonywać się stopniowo, zachowując cechy charakterystyczne tradycji i kultury pochodzenia migrantów (EMCC 78, 93). Konferencje Episkopatów Anglii i Walii, Szkocji i Irlandii z otwartością odniosły się do migrantów katolickich przybywających z Europy Wschodniej, oczekując od nich, że w procesie integracji będą tworzyli komunię z Kościołem lokalnym. Biskupi kierowali prośby do migrantów i uchodźców, by odnosili się w pozytywny sposób do społeczeństwa, które ich przyjmuje, z szacunkiem respektowali prawa, kulturę i tradycje narodu, który ich gości. Podkreślali rolę integracji społecznej i eklezjalnej wśród migrantów z Polski z zachowaniem prawa do różnorodności i tożsamości kulturowej[394].

---

[392] Z perspektywy KEP: *Duszpasterstwo polskie za granicą*, XIII dokument, II Polskiego Synodu Plenarnego (1991-1999); *Statuty PMK* (2014) oraz *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące Duszpasterstwa Emigracji Polskiej* na lata 2015-2018 i przedłużone na lata 2019-2022. Z perspektywy Konferencji Episkopatu Anglii i Walii: dokument doktrynalno-pastoralny: *Mission of the Church to Migrants in England and Wales* (2008), oraz regulujący współpracę Kościoła katolickiego w Anglii i Walii ze strukturami PMK: *Structures and Procedures* (2014).

[393] S. Hajkowski, *Współczesne problemy duszpasterstwa polskojęzycznego w Irlandii Północnej*, s. 23-24.

[394] The Statement *Mission of The Church to migrants*, s. 7; zob. W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, s. 72, 123.

ROZDZIAŁ TRZECI
DUSZPASTERSTWO ZWYCZAJNE EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII

Duszpasterstwo zwyczajne polskich emigrantów stanowi integralną część duszpasterstwa diecezjalnego w Wielkiej Brytanii, zachowując swój własny charakter etniczny, kulturowy, religijny i obrzędowy. Metody i formy duszpasterstwa zwyczajnego powstały na kanwie praktyki pastoralnej stosowanej od lat w polskich środowiskach emigracyjnych. Jego cechy charakterystyczne zostały opisane w dokumencie Synodu Plenarnego: *Duszpasterstwo polskie za granicą* oraz w czasopiśmie „Duszpasterz Polski Zagranicą". Pismo to informowało środowiska polonijne o swojej działalności oraz wydarzeniach na emigracji. Utrwalało poczucie szacunku dla polskiego dziedzictwa i tradycji, formowało osoby duchowne i świeckie do prowadzenia działalności emigracyjnej[395].

Program duszpasterski PMK w Anglii i Walii opierał się na założeniach programu Komisji Duszpasterskiej KEP[396] i był przygotowany w oparciu o analizę aktualnej sytuacji Kościoła w Polsce, dostosowany do uwarunkowań społecznych i eklezjalnych w Wielkiej Brytanii. Komisja KEP, analizując aktualny kontekst duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego, przygotowywała założenia na kolejny rok pracy duszpasterskiej, rozpoczynający się od pierwszej niedzieli Adwentu. Owocem działalności komisji był, publikowany w formie książki, program pastoralny w aspekcie doktrynalnym, liturgicznym i katechetycznym, zakładający główne cele wynikające z posłannictwa ewangelizacyjnego. Program uwzględniał potrzeby i priorytety duszpasterstwa, czerpał ze zdarzeń kościelnych i krajowych, nawiązywał do bieżących wypowiedzi Stolicy Apostolskiej[397].

Zależność kapłanów w zakresie jurysdykcji i pracy pastoralnej od biskupów angielskich nie przeszkadzała, aby program ten był realizowany także w duszpasterstwach w Szkocji i Irlandii. Był on przedstawiany na początku roku liturgicznego w liście pasterskim Rektora, a następnie

---

[395] „Konferencja Księży Rektorów Misyj Polskich przeprowadzona w dniach 5 i 6 maja 1949 roku, pod przewodnictwem Ks. Biskupa J. Gawliny, postanowiła wydawać czasopismo dla Duchowieństwa polskiego zagranicą, którego redakcję objął Ks. Biskup", DPZ 1950, nr 1/50, s. 1. Redaktorami pisma byli: bp J. Gawlina (1949-1964), bp W. Rubin (1964-1970) i bp S. Wesoły (1970-1999). K. Dopierała, *Duszpasterz Polski Zagranicą*, w: EPEiP, t. 5, s. 449.

[396] Przewodniczącymi Komisji Duszpasterstwa od 1989 r. byli: abp D. Zimoń; abp S. Gądecki (2006-2016); abp W. Skworc (2016-2021); bp A. Czaja (od 12 czerwca 2021 r.). Zob. T. Wielebski, *Cele, sposoby, formy i środki programowania duszpasterskiego*, „Teologia Praktyczna" (9)2008, s. 31-32.

[397] Członkowie Komisji w latach 2006-2016: bp E. Dajczak, abp T. Gocłowski, abp H. Hoser, bp K. Nycz, bp Z. Kiernikowski. Do stałych konsultorów należeli księża: P. Banach, M. Ostrowski, W. Piotrowski, W. Przygoda, E. Staniek i S. Sułkowski. Zob. Strona Konferencji Episkopatu Polski: https://episkopat.pl (dostęp: 16.05.2022).

rozwijany i wprowadzany w życie na konferencjach przygotowanych przez PMK w Anglii i Walii, na kursach wiedzy religijnej dla kapłanów i świeckich, na konferencjach IPAK organizowanych dla przedstawicieli wszystkich polskich wspólnot emigracyjnych. Kapłani pracujący w diecezjach jako kapelani etniczni dla środowisk polonijnych, realizując założenia pastoralne właściwe dla diecezji, byli odpowiedzialni za poznanie i realizację programu w powierzonych im polonijnych ośrodkach. Istotne znaczenie kanoniczne i praktyczne dla duszpasterstwa zwyczajnego polskiej emigracji miały *Ogólne wytyczne z zakresu duszpasterstwa prowadzonego przez PMK w Anglii i Wali*[398]. Zostały one zawarte w publikacji: *Polish Catholic Mission in England and Wales*[399] oraz *Celebret i uprawnienia kapłanów pracujących w Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*[400].

Duszpasterstwo zwyczajne, odpowiadając na potrzeby polskiej emigracji, realizowane było w ramach podstawowych funkcji Kościoła: nauczania, uświęcania i posługi pasterskiej. Poniżej zostaną przedstawione: posługa przepowiadania słowa Bożego, opis metod i form katechezy dla dzieci, młodzieży i dorosłych prowadzonych w parafiach, szkołach i rodzinach na emigracji, a także dzieła formacji permanentnej dla świeckich i duchownych, takie jak kursy wiedzy religijnej i rekolekcje kapłańskie. Do duszpasterstwa zwyczajnego należy także posługa uświęcania, która zasadniczo wyrażała się w celebracjach liturgicznych sakramentów i sakramentaliów oraz posługa pasterska, prowadzona jako działalność charytatywno-społeczna w placówkach emigracyjnych.

1. Posługa przepowiadania słowa Bożego

Polscy emigranci na Wyspach Brytyjskich korzystali ze specjalnego prawa do posługi słowa Bożego, dostosowanej do ich możliwości językowych i kulturowych, nauczania katechetycznego dzieci i młodzieży, przygotowania dzieci do Pierwszej Komunii Świętej, młodzieży do sakramentu bierzmowania i małżeństwa, katechezy dorosłych realizowanej w ramach ruchów i stowarzyszeń

---

[398] Wytyczne są syntezą praktyki duszpasterstwa na emigracji, zawierają program duszpasterski, normy prawne dotyczące posługi kapłanów i świeckich, przepisy głoszenia Słowa Bożego i sprawowania sakramentów, uściślają stopnie pokrewieństwa, procedury administracyjne zawierania małżeństwa, orzeczenia nieważności małżeństwa, podają sankcje karne mocą samego prawa *latae sententiae*, ekskomuniki, interdykty i dyspensy podlegające Kongregacji Nauki Wiary, wykaz dyspens i zezwoleń wymaganych do ważnego i godziwego zawarcia małżeństwa, zob. *Ogólne wytyczne z zakresu duszpasterstwa prowadzonego przez PMK w Anglii i Walii*, w: *Celebret i uprawnienia kapłanów pracujących w Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, PMK, Londyn 2007, s. 11-24.

[399] Publikacja prezentuje historię, okoliczności współpracy, strukturę misji, obecną sytuację i funkcje Rektora PMK, uprawnienia nadane przez konferencję biskupów, program pastoralny, katolickie organizacje, działalność charytatywną, społeczną i wydawniczą, *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, PMK, London 2005.

[400] Celebret zawierał program duszpasterski, formację liturgiczną i katechetyczną, potwierdzał tożsamość oraz identyfikację polskich kapłanów, został wydany przez Rektora PMK ks. T. Kuklę, podpisany przez kanclerza ks. K. Tyliszczaka 31 grudnia 2006 r., ważny do 31 grudnia 2007 r., *Celebret PMK*, s. 3; *Okólnik PMK* 2007, nr 1, s. 4.

katolickich. Przepowiadanie słowa Bożego oraz nauczanie katechetyczne pozwalały na integrację społeczną i eklezjalną emigrantów, włączenie ich w życie miejscowych parafii i diecezji. Program duszpasterski zachęcał kapłanów do zwrócenia uwagi na jakość przepowiadania słowa Bożego oraz głoszenia homilii, podejmowania działań ewangelizacyjnych dla zagubionych w wierze i wsparcia duszpasterskiego dla nich; odpowiedniego przygotowania i prowadzenia nauk przedchrzcielnych dla rodziców niepraktykujących, którzy pragnęli ochrzcić dziecko, rozważania Pisma św. w ramach kręgów biblijnych czy też podejmowania w parafiach katechezy dla dorosłych[401].

W duszpasterstwie na emigracji obowiązek głoszenia słowa Bożego i katechezy spoczywał na duszpasterzach: proboszczach parafii personalnych, kapelanach placówek polonijnych, rektorach posługujących w kościołów rektoralnych. Najważniejsze normy prawne głoszenia słowa Bożego podaje KPK w kan. 764-766. Mówią o władzy przepowiadania, jaką mają prezbiterzy i diakoni za zgodą domyślną rektora kościoła. Do przepowiadania księży zakonnych w kościołach i kaplicach do nich należących potrzebna była zgoda Rektora PMK i kompetentnych przełożonych. We Mszach św. w niedziele i święta nakazane, odprawianych z udziałem wiernych homilia była obowiązkowa, nie wolno było jej opuszczać bez poważnej przyczyny. Zalecano homilię także we Mszach św. odprawianych w ciągu tygodnia, podczas świąt, szczególnie w okresie Adwentu i Wielkiego Postu, oraz uroczystości pogrzebowych. Zgodę na przepowiadanie Słowa Bożego przez osoby świeckie, tak w kościołach, jak i kaplicach mógł udzielić w określonych okolicznościach Rektor[402].

Biskupi diecezjalni mieli obowiązek otaczać opieką duszpasterzy, wspierać i animować ich działalność przepowiadania słowa Bożego i katechezę, podejmowane i realizowane dla emigrantów różne inicjatywy pastoralne. W katechezie ważną rolę spełniały osoby konsekrowane i świeccy znający język, kulturę i mentalność emigrantów. Osoby konsekrowane, mocą własnego poświęcenia się Bogu, dawały świadectwo o Ewangelii i trosce o przybyszów. Wskazywały na relacje między kulturami, zwyczajami i duchowością, między ośrodkami duszpasterstwa emigrantów a miejscową wspólnotą parafialną. Owocem posługi słowa Bożego i katechezy stawały się duchowe korzyści wprowadzania emigrantów w misterium sakramentów, religijny rozwój, kształtowanie tolerancji dla zwyczajów miejscowych, ekumeniczny nurt, który mimo wielości form tworzył jedność Kościoła. Zadaniem katechezy było przypomnienie o godności człowieka i o jego powołaniu[403].

---

401 *Program duszpasterski 2013/2014*, ArchPMK, s. 1-2.

402 *Ogólne wytyczne z zakresu duszpasterstwa prowadzonego przez PMK w Anglii i Walii*, s. 14.

403 Wierni świeccy, jeśli wymagała tego konieczność, którą stwarzała obecność migrantów na terenie diecezji lub parafii, mogli przepowiadać słowo Boże w kościołach lub kaplicach, KPK kan. 766; *Celebret PMK*, s. 14-21.

Duszpasterze pracujący w strukturach PMK prowadzili powierzone wspólnoty emigracyjne w łączności z biskupami diecezjalnymi, z całym Kościołem powszechnym. Byli inkardynowani do lokalnych diecezji, z Rektorem stanowili jedno prezbiterium. Świeccy mieli okazywać Rektorowi cześć i szacunek, podporządkowując się jego duchowemu kierownictwu, popierać jego inicjatywy oraz zarządzenia[404]. Spotkania formacyjne dla kapłanów i świeckich pomagały im w pełnieniu zadań pasterskich. Rektor organizował spotkania formacyjne, które były katechezą pastoralną oraz teologiczną. Do spotkań formacyjnych zaliczano m.in.: Konferencję Apostolstwa Świeckich; Kursy Wiedzy Religijnej; tradycyjne pielgrzymki do sanktuariów maryjnych Holywell i Pantasaph, Aylesford i Walsingham; uroczystość Zesłania Ducha Świętego w Fawley Court oraz Bożego Ciała w Laxton Hall; spotkanie rodzin i małżeństw w Laxton Hall; doroczne rekolekcje kapłańskie, spotkania dekanalne, spotkania prezesów, skarbników i członków rad administracyjnych[405].

Duchowieństwo należało do najbliższych współpracowników Rektora, z racji powołania świadczyło o Chrystusie i Kościele. Sprawowanie kapłańskiej posługi dokonywało się w imieniu Rektora, który otrzymał mandat przewodniczenia PMK od Konferencji Episkopatu Anglii i Walii, Wszyscy kapłani byli wezwani do budowania jedności Kościoła przez modlitwę i świadome działanie w parafii, w dekanacie i diecezji. Braterska życzliwość, szacunek i współpraca łączyły kapłanów diecezjalnych i zakonnych w jedności z Rektorem, fundamentem więzi było braterstwo sakramentalne wynikające ze święceń. Budowaniu i umacnianiu wspólnoty kapłańskiej służyły spotkania z okazji odpustów, imienin, Wigilii Narodzenia Pańskiego i Świąt Wielkiej Nocy[406].

Parafie emigracyjne były z reguły wspólnotami personalnymi (utworzonymi na sposób stały wewnątrz Kościoła partykularnego) do których należeli wierni, deklarujący swą przynależność przez formalne zgłoszenie i zapis. Pasterską pieczę w nich, pod władzą Rektora, powierzano proboszczowi jako własnemu pasterzowi. Erygowanie nowej parafii następowało na wniosek Rektora do biskupa ordynariusza diecezji, w której miała ona powstać. Dokonywanie zmian personalnych należało do wyłącznej kompetencji Rektora, w przypadku instytutów zakonnych przez Rektora na wniosek przełożonego wyższego. Powierzenie urzędu proboszcza i administratora w parafiach należących do instytutów zakonnych i stowarzyszeń życia apostolskiego przysługiwało

---

404 Podejmowali aktywną współpracę z duchowieństwem polonijnym i Rektorem, stawali się zaangażowani przez odpowiedzialność za Kościół powszechny, modlili się w Jego intencji, *Statuty PMK-2014*, s. 10-11.

405 Spotkania zwoływał Rektor po wysłuchaniu opinii dziekanów, gdy przemawiało za tym dobro duchowe wiernych. Celem spotkań była odnowa wiary, moralności i dyscypliny kościelnej w PMK, *Statuty PMK-2014*, s. 11.

406 Nad pogłębieniem duchowości kapłanów czuwał ojciec duchowny dekanatu, którego mianował Rektor, określając kompetencje i program duchowej pracy, *Statuty PMK*, s. 19.

Rektorowi, za zgodą wyższego przełożonego. Powierzenie urzędu dokonywało się na podstawie pisemnej umowy zawartej pomiędzy PMK a przełożonym instytutu lub stowarzyszenia[407].

Proboszczem parafii emigracyjnej zostawał kapłan posiadający święcenia prezbiteratu, który odznaczał się zdrową nauką i dobrymi obyczajami, gorliwością i przymiotami wymaganymi do kierowania parafią przez prawo powszechne i partykularne. Proboszcz parafii był odpowiedzialny za uświęcenie i zbawienie jej członków, zapewnienie dostępu do słowa Bożego, do sakramentów świętych. Proboszcz organizował kult Boży i działalność charytatywną, obejmował pasterską troską wiernych z różnych stanów, grup społecznych i zawodowych, zaniedbanych duchowo i dotkniętych doświadczeniami. Miał pamiętać o chorych i ubogich, słabych w wierze, oziębłych religijnie. Jako pasterz modlił się o uświęcenie i zbawienie swoich parafian. Przed objęciem urzędu proboszcz był zobowiązany do złożenia wobec Rektora lub jego delegata wyznania wiary, przyrzeczenia, że wiernie wykona powierzone mu zadania duszpasterskie i administracyjne[408].

Do wypełniania pasterskiej posługi w parafii emigracyjnej Rektor przydzielał proboszczowi jednego lub kilku asystentów parafialnych, którzy, pod jego władzą, wykonywali duszpasterskie zadania. Proboszczów i asystentów w większości przypadków łączyły wzajemne relacje, oparte na życzliwym przełożeństwie ze strony proboszczów i posłuszeństwie księży asystentów. Zadaniem było traktowanie proboszcza jako współbrata w kapłaństwie, duchowego opiekuna i przyjaciela, informowanie go o prowadzonych akcjach duszpasterskich, uczestniczenie w spotkaniach dekanatu, spotkaniach permanentnej formacji kapłańskiej wyznaczonych przez Rektora. Do ich obowiązków należało branie udziału w spotkaniach rady administracyjnej i duszpasterskiej, celem omówienia spraw parafialnych. Proboszcz przydzielał im określone zajęcia duszpasterskie i wprowadzał we wszystkie dziedziny życia parafialnego, by w przyszłości mogli prowadzić daną parafię[409].

Misją wspólnot emigracyjnych była katechizacja i ewangelizacja. Jej celem było głoszenie Ewangelii, Dobrej Nowiny o zbawieniu człowieka tym, którzy opuścili ojczyznę i przebywali na emigracji, szczególnie ludziom potrzebującym pomocy w procesie adaptacji kulturowej i społecznej oraz eklezjalnej, „uciekinierom" szukającym na emigracji „drugiej szansy" w pracy i karierze, wszystkim osobom, dla których emigracja była poważną próbą i egzaminem życia, a zwłaszcza

---

[407] Umowa wyraźnie i dokładnie określała zakres wypełniania posługi, przydzielonych do tego osób oraz regulowała większość spraw ekonomicznych. Por. KPK kan. 515, 516, 520, *Statuty PMK-2014*, s. 14.

[408] Proboszcza wprowadzano uroczyście do parafii z udziałem Rektora i dziekana. Podobnie z pożegnaniem proboszcza odchodzącego na emeryturę lub przechodzącego do innej parafii Z kanonicznego przekazania parafii proboszczowi sporządzano protokół, jeden był przesyłany do Sekretariatu PMK, drugi zostawał w archiwum parafialnym, trzeci w archiwum dziekana, KPK kan. 519, 521, 833, *Statuty PMK-2014*, s. 14.

[409] *Statuty PMK*, s. 16; KPK kan. 545 §1.

całym rodzinom w ich emigracyjnej tułaczce. Działania duszpasterskie dla migrantów miały na celu obronę ich prawa do zachowania tożsamości kulturowej i religijnej. Duszpasterze starali się poznać przybyłych do parafii, ich potrzeby i oczekiwania, zachowując szacunek dla nich, umocnić ich chrześcijańskie postawy. Duszpasterstwo emigracyjne rozwijało ducha braterstwa i solidarności wobec potrzebujących, postawę służby i wsparcia. Posługę ewangelizacyjną dopełniała katecheza, której celem było ożywianie wiary migrantów i całych rodzin, by włączali się oni do czynnego udziału w życiu miejscowej wspólnoty parafialnej i diecezjalnej. Papież Franciszek w adhortacji *Evangelii Gaudium* wyróżnił ewangelizację misyjną, pastoralną i reewangelizację. Ewangelizacja oraz katecheza stały się ważnym elementem formacji duchowej i kulturowej emigrantów[410].

Ważne miejsce w posłudze nauczania przypadło edukacji religijnej i katechezie. Edukacja religijna w polskich parafiach w Wielkiej Brytanii z wyjątkiem tej przeznaczonej dla dorosłych była katechezą sakramentalną. Obejmowała dzieci przygotowywane do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej, a także młodzież przygotowującą się do sakramentu bierzmowania. Większość katechetów stanowili księża i siostry zakonne (71%), a w dużych miejskich parafiach osoby świeckie (29%), mieli oni najczęściej wykształcenie teologiczne zdobyte na studiach w Polsce. Katecheci świeccy posiadali kwalifikacje do uczenia innych przedmiotów i często prowadzili katechezę w Polsce przed wyjazdem na wyspy. Zajęcia katechetyczne odbywały się najczęściej w kościele lub pomieszczeniach parafialnych, co sprzyjało doświadczeniu modlitwy osobistej i wspólnej liturgii. Ponad połowa polskich parafii posiadała własny kościół i pomieszczenia do katechezy, pozostałe placówki funkcjonowały w kościołach będących własnością lokalnych parafii, przy czym wynajem kościołów od rzymskokatolickich lub anglikańskich parafii był powszechnym zwyczajem[411].

Największą liczbę dzieci do Pierwszej Komunii Świętej przygotowano w Londynie, gdzie zamieszkiwała kilkusettysięczna polska diaspora, w parafiach na Balham i Ealingu było około 250 dzieci. Poza Londynem, na terenie Anglii i Walii liczba dzieci pozostawała znacznie mniejsza.

---

[410] O dynamice pracy duszpasterskiej i roli Ducha Świętego pisał papież Franciszek w adhortacji *Evangelii Gaudium*: „W pierwszym rzędzie wymieńmy obszar *duszpasterstwa zwyczajnego*, które powinno być w większym stopniu ożywiane ogniem Ducha Świętego, by rozpaliło serca wierzących, którzy regularnie uczestniczą w życiu wspólnoty i gromadzą się w dniu Pańskim, by karmić się Słowem Bożym i Chlebem życia wiecznego […]. Do tego obszaru należy zaliczyć wiernych, którzy zachowują żywą i szczerą wiarę katolicką, dając jej wyraz na różny sposób, chociaż nie uczestniczą często w kulcie. Duszpasterstwo to ukierunkowane jest na rozwój wierzących, tak by coraz lepiej całym swoim życiem odpowiadali na miłość Bożą. Na drugim miejscu wspomnijmy o środowisku «*osób ochrzczonych, które jednakże nie żyją zgodnie z wymogami chrztu św.*», nie przynależą całym sercem do Kościoła, nie doświadczają już pociechy płynącej z wiary. Kościół, jako troskliwa matka stara się, aby przeżyli oni nawrócenie, które przywróciłoby im radość wiary i pragnienie zaangażowania się w Ewangelię. Zauważmy, że ewangelizacja jest istotnie związana z głoszeniem Ewangelii «*tym*, *którzy nie znają Jezusa Chrystusa lub zawsze Go odrzucali*». Wielu z nich, ogarniętych tęsknotą za obliczem Boga, szuka Go w skrytości, w krajach o starej tradycji chrześcijańskiej” (EG 14).

[411] P. Mąkosa, *Podmiotowe uwarunkowania polskojęzycznego duszpasterstwa i katechezy w Wielkiej Brytanii*, RT (64)2017, nr 11, s. 80-81.

W dużych miastach Szkocji, w Glasgow czy Edynburgu liczba ta wahała się od 16 do 66 dzieci w zależności od parafii. Ponadto dzieci były przygotowywane w lokalnych parafiach katolickich, co było wynikiem procesu integracji rodzin emigrantów przebywających długo w Wielkiej Brytanii, włączających się w życie lokalnych wspólnot. Często przygotowanie prowadzono w parafiach, przy których dzieci uczęszczały do szkół katolickich. Pewna część polskich emigrantów rezygnowała z Pierwszej Komunii Świętej. Katecheza była prowadzona w cyklu rocznym, najczęściej co dwa tygodnie lub co miesiąc, często także co tydzień w polskiej szkole sobotniej[412]. W PMK w Anglii i Walii odnotowana liczba dzieci (przygotowanych w parafiach w ramach katechezy do Pierwszej Komunii Świętej), które przyjęły sakrament wynosiła odpowiednio: w 2010 r. – 1917 osób, w 2014 – 2334, w 2017 – 3551, w 2021 – 2923, natomiast tych, które przyjęły sakrament w Polsce było: w 2010 r. – 781 , w 2017 – 1290, liczba ta zmalała w 2021 r. do 517 osób[413].

W polskich ośrodkach duszpasterskich stosowano różne programy służące przygotowaniu do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej. Najbardziej popularnym prowadzonym przez siostry ze zgromadzeń zakonnych i katechetów świeckich była *Katecheza Dobrego Pasterza*[414], nawiązująca do zasad pedagogicznych zaproponowanych przez Marię Montessori. Jej głównym założeniem było indywidualne podejście do dzieci, uznanie chęci i zdolności nawiązania przez nich osobowej relacji z Bogiem. Istotne było przewartościowanie roli katechety w wychowaniu dziecka. Nie starał się być wzorem do naśladowania, ale ukazywał Jezusa, którego dzieci słuchają i naśladują, jego rola polegała na kreowaniu sytuacji edukacyjnej, w której dziecko wybiera rodzaj ulubionej aktywności. Katecheci korzystali także z podręcznika *Czekamy na Pana Jezusa* i *Małego Katechizmu*, specjalnie przygotowanych dla polskich dzieci w Anglii i Walii w języku polskim i angielskim, jako pomocy dla dzieci nieposługujących się wystarczająco dobrze językiem polskim[415].

Katecheza dla dzieci komunijnych w polskich parafiach w Wielkiej Brytanii miała charakter konfesyjny i sakramentalny, w sposobie prowadzenia zajęć, formach i metodach dydaktycznych zbliżona do nauczania religii w polskich szkołach. Przyjmowała często kształt katechezy, w której przekaz wiedzy i podstawowych prawd wiary, sakrament Eucharystii oraz pokuty i pojednania były

---

412 P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, s. 237-238.

413 Aneks 1, 2, Opracowanie praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2021: *PCM in England and Wales–Annual Statistics for the Year 2010-2021*, Londyn 2021.

414 B. Surma, K. Biel, *Ja jestem dobrym Pasterzem*, Palatum, Łódź 2011, *Katecheza Dobrego Pasterza,* https://dobry-pasterz.org.pl/katecheza/historia/ (dostęp: 14.02.2023).

415 J. Borowicz, *Czekamy na Pana Jezusa. Poradnik metodyczny*, Londyn 2016; P. Mąkosa, *Czekamy na Pana Jezusa. Przygotowanie do Pierwszej Komunii Świętej*, Natan, Lublin-Londyn 2017.

najważniejsze. Wynikało to z faktu, że środowiska edukacji religijnej na emigracji, szkoła i rodzina, nie gwarantowały odpowiedniego przekazu wiedzy religijnej z perspektywy Kościoła katolickiego. W katolickich parafiach w Szkocji dzieci i młodzież w wieku 9-17 lat uczestniczyli w programie oraz procesie wtajemniczenia do sakramentów: *Christian Initiation for Children*. Jednak forma spotkań katechetycznych i liturgicznych, pomimo specjalnych Mszy św. i nabożeństw dla dzieci i rodziców, w zbyt małym stopniu wprowadzała w doświadczenie Boga i wspólnoty wierzących, katecheza mistagogiczna była na drugim planie. Problemem był brak propozycji edukacji religijnej dla dzieci i młodzieży i niewystarczający jej zakres oraz niedostateczna formacja dorosłych[416].

Kolejną formą edukacji religijnej prowadzonej w polskich placówkach w Wielkiej Brytanii była katecheza przygotowująca do sakramentu bierzmowania. Brało w niej udział zdecydowanie mniej osób niż w fromacji pierwszokomunijnej. Mimo że liczba polskich dzieci i młodzieży ciągle rosła, chętnych do przyjęcia sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej było coraz mniej. W dużych parafiach w Londynie, na Balham i Ealingu, liczba młodzieży, która przyjęła bierzmowanie wyniosła od 50 do 130 osób, np. na Ealingu: 132 (2013), 137 (2014); w małych parafiach w Anglii, Walii oraz Szkocji do sakramentu przystąpiło od kilku do kilkunastu osób. Według danych PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2021, liczba młodzieży, która przyjęła bierzmowanie rosła od 1474 (2010) do 1536 (2012), by maleć od 1376 (2015), 1361 (2017), 1293 (2018) do 896 (2021)[417].

W katechezie do bierzmowania uczestniczyła młodzież od 13 roku życia. W praktyce 80-90% uczestników było w wieku 14-15 lat. Chęć przyjęcia bierzmowania wyrażały również osoby starsze, pragnące zawrzeć w przyszłości związek małżeński, przekonane, że bierzmowanie jest konieczne do małżeństwa[418]. Najczęściej przygotowanie trwało jeden cały rok szkolny (47% przypadków), co wydaje się w warunkach emigracyjnych optymalne, ale były również kursy trwające krócej, od pół roku do kilku miesięcy. Dla porównania, w Polsce, w większości parafii przygotowanie trwa jeden rok szkolny. Spotkania odbywały się raz na tydzień lub raz w miesiącu. Za kurs odpowiadał duszpasterz (w 75 % przypadków), który decydował o stronie organizacyjnej i programowej treści i metod przygotowania, w innych sytuacjach rolę tę pełnili świeccy katecheci

---

[416] P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów*, s. 246; *Liturgical Rites on the Way to the Completion of Christian Initiation for Children*, https://www.stmaryscathedral.co.uk/rcia (dostęp: 14.02.2023).

[417] Zob. Aneks 1, 2, 3. Opracowanie praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2021: *PCM in England and Wales–Annual Statistics for the Year 2010-2021*, Londyn 2021.

[418] J. Adamczyk, *Obowiązek przyjęcia sakramentu bierzmowania przez nupturientów (KPK kan 1065 § 1)*, „Ius Martimoniale" (19)2006, s. 145-162.

lub siostry zakonne. W większości parafii emigracyjnych po Pierwszej Komunii Świętej nie istniały formy katechezy dzieci i dorastającej młodzieży, z wyjątkiem formacji ministranckiej[419].

Polscy duszpasterze, siostry zakonne oraz świeccy katecheci w Wielkiej Brytanii korzystali najczęściej z następujących pozycji: *Youcat. Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych*; *Ku pogłębionej wierze*, publikacji przygotowanej dla młodzieży pochodzenia polskiego; *Otrzymacie Jego moc* i *Wypłyń na głębię*, stosowanych w Polsce oraz ze *Skarbu wiary*, a także specjalne opracowanych nowych materiałów katechetycznych do bierzmowania dla PMK[420]. Korzystali oni też z programów autorskich, konstruowanych razem z zespołem animatorów, którzy odznaczali się często kreatywnością i aktywnością. Programy te lepiej odpowiadały na potrzeby młodzieży żyjącej i zdobywającej wykształcenie na emigracji, w zróżnicowanym etnicznie i kulturowo środowisku. Młodzież potrzebowała praktycznej wiedzy i umiejętności do życia w tak trudnym i złożonym środowisku, by mogła zachować własną tożsamość religijną i narodową[421].

Katecheza do bierzmowania była bezpośrednim przygotowaniem młodzieży do przyjęcia sakramentu. Najczęściej prowadził ją duszpasterz razem z zespołem osób świeckich. Polegała na pracy grupowej i spotkaniach, w ramach których odbywały się wykłady i prelekcje i wprowadzenia do medytacji. Wśród omawianych treści katechetycznych dominowały prawdy wiary i zasady moralne, znaczenie sakramentu bierzmowania w rozwoju życia duchowego. Ukazywano Kościół jako wspólnotę wiary i miłości, miejsce spotkania z Bogiem, omawiano relacje z innymi religiami i wyznaniami, podkreślono zadanie rozpoznania i realizacji życiowego powołania. Młodzieży stawiano z reguły wymóg pamięciowego opanowania prawd wiary i najważniejszych modlitw, z których składał się egzamin. Po przyjęciu sakramentu, z braku motywacji do rozwoju duchowego, doświadczając konkurencji świeckiego modelu życia oraz braku wzorców w Kościele, braku form edukacji dla dorosłych, młodzież nieczęsto korzystała z życia religijnego w parafiach[422].

---

[419] J. Borowicz, *Przygotowanie bezpośrednie młodzieży w Polsce do sakramentu bierzmowania. Stan aktualny, perspektywy rozwoju*, Natan, Lublin 2017, s. 198; P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów*, s. 247-255.

[420] *Youcat. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2011; R. Juszczak, *Przygotowanie do przyjęcia sakramentu do bierzmowania dla młodzieży pochodzenia polskiego*, Veritas, Londyn 1998; *Otrzymacie Jego moc. Katechizm dla bierzmowanych*, red. B. Nosek, T. Śmiech, Wydawnictwo „Jedność", Kielce 2001; *Otrzymacie Jego moc. Poradnik metodyczny*, red. T. Śmiech, Wyd. „Jedność", Kielce 1995; *Wypłyń na głębię. Przygotowanie do bierzmowania. Materiały dla katechety. Cz. 1. Osoba. Cz. 2. Wspólnota, Cz. 3. Kościół*, red. T. Panuś, Wydawnictwo „M", Kraków 2001; *Skarb wiary*, red. P. Mąkosa, Natan, Lublin-Londyn 2018.

[421] B. Howe, *Edukacja za granicą, szkoły polskie angielskie*, w: *Po polsku na Wyspach. Poradnik dla rodziców dzieci dwujęzycznych. A Guide for Parents of Bilingual*, red. K. Zechenter, PUNO, Londyn 2015, s. 91-92.

[422] W. Pańków, A.U. Rak, *Wychowanie rodzinne a autorytet Kościoła wśród młodzieży ponad-gimnazjalnej*, „Family Forum" (4)2014, s. 141-162; A Krajewska, *Kryzys autorytetu w wychowaniu*, w: *Autorytet w wychowaniu i edukacji*, red. D. Łażewska, Wydawnictwo WSGE, Józefów 2013, s. 112-124.

Przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej oraz sakramentu bierzmowania traktowano bardziej w kategoriach tradycji i powinności religijnej niż jako wewnętrzną potrzebę wzrastania w wierze i duchowości. Rodzina na emigracji nie stwarzała środowiska do wychowania dzieci i młodzieży w wierze z powodu zaniechania praktyk religijnych i modlitwy, akcentowania wartości materialnych i konsumpcyjnych. Uzasadnione okazało się położenie nacisku na wiedzę religijną i kształtowanie chrześcijańskich postaw. Regularny udział w tradycyjnych nabożeństwach maryjnych i pokutnych, w Eucharystii, podczas formacji młodzieży i rodziców był szansą rozwoju duchowego i osobowego, utrwalenia tożsamości religijnej. W kontekście współczesnych zjawisk dechrystianizacji i laicyzacji, globalizacji i konsumpcji oraz przemian kulturowych w środowisku brytyjskiego społeczeństwa, parafia stawała się środowiskiem wychowania religijnego, formacji duchowej i chrześcijańskiej nie tylko dla dzieci i młodzieży, ale także dla dorosłych[423].

O zasadniczym i pierwszoplanowym znaczeniu edukacji religijnej dla dorosłych świadczy historia Kościoła pierwotnego, kiedy działalność ewangelizacyjna i duszpasterska była adresowana właśnie do nich oraz przyjmowała formę katechezy dorosłych, czy też katechumenatu chrzcielnego i katechezy rodzinnej[424]. O potrzebie takiej katechezy, nie tylko dla dzieci i młodzieży, ale również dla dorosłych, mówił już dokument *Christus Dominus* (DB 14). Katecheza dla dorosłych uważana jest za podstawową formę katechezy, jej zadaniem jest kształtowanie postawy dojrzałej wiary, formacja życia duchowego. *Dyrektorium katechetyczne* wymienia następujące formy katechezy dla dorosłych: stałą formację katechetyczną, przygotowanie do przyjęcia sakramentu małżeństwa, katechezę dla uczestniczących w sakramencie chrztu rodziców i chrzestnych (PDK 25)[425].

W duszpasterstwie emigracyjnym przygotowaniu do sakramentu chrztu towarzyszyła nauka dla rodziców i chrzestnych. Praktyka chrztu dzieci zakłada, że, dzięki wierze rodziców, w rodzinie dokonuje się wprowadzenie dziecka w życie sakramentalne. Jednak na emigracji wiara polskich rodzin słabła, zanikała katechetyczna rola rodziców, która często ograniczała się do chrztu dziecka oraz wyrażenia zgody na nauczanie religijne w instytucjach wychowawczych i wspomagających rodzinę, czyli szkole i Kościele. Przez sakramenty inicjacji chrześcijańskiej: chrzest, Eucharystię i bierzmowanie, dzieci i młodzież wiązali się ze wspólnotą Kościoła oraz otrzymywali szczególną pomoc Ducha Świętego (KK 11). Stając się prawdziwymi świadkami Chrystusa, byli zobowiązani

---

[423] P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów*, s. 255.

[424] R. Murawski, *Wtajemniczenie chrześcijańskie w pierwotnym Kościele*, w: *Funkcja inicjacyjna katechezy w Kościele współczesnym*, red. K. Kantowski, WTUS, Szczecin 2007, s. 33-52.

[425] R. Murawski, *Katecheza*, *w*: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 344-348. D. Kurzydło, *Koncepcja katechezy dorosłych we współczesnych dokumentach Kościoła*, WAM, Kraków 2003, s. 27.

do szerzenia wiary słowem i czynem. Nauczanie Kościoła akcentowało praktyczne i apostolskie implikacje sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej, zwracało uwagę na potrzebę uświadomienia wiary. Duszpasterze na emigracji zachęcali do pogłębienia wiary w tradycji i historii, dostrzegania jej w konkretnych wydarzeniach życia oraz społecznych uwarunkowaniach[426].

W polskich placówkach emigracyjnych w Wielkiej Brytanii edukacja i formacja religijna osób dorosłych najczęściej dokonywała się w związku z działalnością różnych wspólnot w parafii. Według *Dyrektorium katechetycznego* katechezę dorosłych mogły podejmować zrzeszenia religijne, ruchy, stowarzyszenia i organizacje kościelne (PDK 102). Przykładem wspólnot formacyjnych, realizujących katechezę dla dorosłych, mogą być grupy działające przy parafii pw. św. Andrzeja Boboli w Londynie: Apostolstwo Dobrej Śmierci, Family Prayers, Dei Trust, Grupa Charytatywna, Mężczyźni św. Józefa, Grupa Misyjna, Grupa Uwielbienia, Instytut Polskiej Akcji Katolickiej, Wspólnota Życia Chrześcijańskiego, Stowarzyszenie Żywego Różnica, Ministranci, Rodzina Fatimska, Koło Lektorów, Kościół Domowy, Spotkania Małżeńskie oraz Harcerstwo[427].

W parafii pw. Chrystusa Króla w dzielnicy Balham w Londynie funkcjonowały następujące grupy i związane z nimi formy edukacji religijnej dorosłych: Kościół Domowy, Kadeci Maltańscy, Mężczyźni św. Józefa, Pro Ecclesia, Wspólnota Matki Bożej Szkaplerznej, Wspólnota Światło Chrystusa, Koło Żywego Różańca. W wymienionych parafiach działały także grupy Anonimowych Alkoholików i Grupy Rodzinne Al-Anon i DDA, przeznaczone dla członków rodzin alkoholików. Formacja duchowa w tych grupach, wbrew powierzchownej opinii, posiadała głęboki sens i wymiar religijny utożsamiany z obecnością autorytetu, jakim dla członków tych wspólnot był miłujący Bóg. W innych parafiach wybór grup religijnych z elementami formacji dla dorosłych był mniejszy np. w parafii w Norwich funkcjonowała grupa Rozmawiajmy o wierze i Żywy Różaniec[428].

W placówkach emigracyjnych funkcjonowały różne formy edukacji religijnej przeznaczone dla osób dorosłych. Jedne działały spontanicznie, nie ustalając założeń organizacyjnych oraz programowych, inne funkcjonowały w ramach ruchów i zrzeszeń religijnych, które miały swój statut, założenia programowe, materiały dydaktyczne i formacyjne. Do takich należał np. Instytut Polskiej Akcji Katolickiej, organizujący co roku kursy wiedzy religijnej i konferencje apostolstwa

---

[426] *Sól ziemi. Powołanie i posłannictwo świeckich*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, nr 12-13, s. 148-149; Z. Zarembski, *Apostolat rodziny naglącą potrzebą Kościoła, w: Duszpasterstwo w Polsce. 50 lat inspiracji Soboru Watykańskiego II,* red. M. Fiałkowski OFM Conv, TN KUL, Lublin 2015, s. 161-182.

[427] Zob. *Sprawozdania na Walne Zebranie z działalności Rady Duszpasterskiej za okres 2008-2009*, w: *Kronika Kościoła św. Andrzeja Boboli w Londynie 1961-2011*, red. A. Suchcitz, LPCM, Hammersmith 2012, s. 382-384.

[428] Zob. Grupy parafialne w Parafii Chrystusa Króla w Londynie-Balham, https://www.parafia-balham.co.uk/, oraz grupy parafialne w Polskiej Parafii w Norwich, https://parafia-norwich.co.uk/ (dostęp: 14.02.2023).

świeckich oraz Kościół Domowy, Equipe Notre Dame i Spotkania Małżeńskie, specjalizujące się w dziedzinie katechezy przedmałżeńskiej i chrześcijańskiej formacji małżeństw. Wiele wspólnot oraz grup miało charakter religijny i modlitewny, uwielbienia Boga i oddania Mu chwały (Odnowa w Duchu Świętym, Koła Różańcowe, Ruch Światło-Życie), ale brakowało w nich intelektualnego i doktrynalnego nauczania i katechezy, co nie umniejszało ich formacji duchowej[429].

W duszpasterstwie polonijnym początku lat dziewięćdziesiątych w Wielkiej Brytanii za najważniejsze organizacje o charakterze religijnym, formacyjnym, często skupiającym młodzież emigracyjną uznawano: Krucjaty Eucharystyczne, Koła Ministrantów, Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, Stowarzyszenie II Pokolenie (powstałe jako rezultat obchodów XX-lecia Kursów w Loreto w 1987 r.), Młode Małżeństwa i Kręgi Biblijne. Wśród organizacji społecznych oraz niosących idee katolickiej nauki społecznej wyróżnić należy: Związek Harcerstwa Polskiego, Zrzeszenie Studentów i Absolwentów, Zrzeszenie Polaków na Uniwersytecie Londyńskim, Klub Inteligencji Katolickiej oraz Ski-club, skupiający lekarzy, bankowców, prawników. Ważną rolę pełniły także organizacje i zespoły kulturalne, istniejące przy polskich parafiach zespoły taneczne pieśni i tańca *Mazury*, *Karolinka*, *Żywiec*, *Tatry* z parafii z Londynu, *Kłosy* z Cambridge, *Wieśniacy* z Birmingham, *Syrena* z Melton-Mowbray, *Kujawiak*, *Orły*-Nottingham, *Polesie Leicester*, zespoły z Manchester, Leeds, Bradford, Coventry, Swindon, Slough oraz zespoły sportowe[430].

Katecheza dla dorosłych miała na celu formację duchową: rodziców i rodziców chrzestnych, narzeczonych, osób będących w małżeństwach niesakramentalnych, osób uzależnionych i członków rodzin. Metodami duszpasterskiej działalności i nauczania emigracji na wyspach, poza katechezą dzieci i młodzieży w szkołach sobotnich i przy parafiach, była formacja młodego pokolenia poprzez: kursy wyjazdowe do Loretto i Montserrat, spotkania w ramach ruchu „Światło-Życie", Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży, Młodych Rycerzy Niepokalanej, liturgiczną służbę ołtarza. Działały: Sodalicja Mariańska, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, Stowarzyszenie Kobiet Katolickich, które obejmowały różne grupy wiekowe i kategorie parafian. Organizacje lokalne tworzyły związki okręgowe, reprezentowane wyżej w nadrzędnych strukturach polonijnych. Z formacją religijną łączyła się działalność kulturalna, oświatowa i charytatywna. Wspierano formację w grupach takich jak: kręgi biblijne i Domowy Kościół, Żywy Różaniec[431].

---

[429] Zob. M. Fiałkowski, *Formacja katolików świeckich*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne" (1)2009, s. 37.

[430] K. Tyliszczak, *Raport o stanie wiary młodego pokolenia* w *Anglii i Walii I989-1990-1991*, DPZ 1991, nr 4/181, s. 543-544.

[431] R. Dzwonkowski, *Kościół w środowiskach polonijnych*, w: *Polska emigracja*, red. A. Paczkowski, B. Puszczewicz, cz. 2, PWN, Warszawa 1994, s. 26.

Cechą polskiego duszpasterstwa na emigracji stała się troska i dbałość o kondycję polskiej rodziny. Kapłani pracujący w PMK zostali zobowiązani do szczególnej wrażliwości na specyficzne problemy emigracyjnych rodzin, zwłaszcza na trudności wynikające z przymusowej rozłąki dla rodziców i dzieci, osamotnienie małżeństw pozbawionych wsparcia rodziny i przyjaciół, trudności w procesie adaptacji do warunków życia w społeczeństwie brytyjskim, pochłonięcie sprawami materialnymi. Ważnym zadaniem w pracy duszpasterskiej stała się także prace z młodą emigracją, której oczekiwania ukształtowane przez polskie wzorce i realia stawiały liczne wyzwania. Warto wspomnieć o formowaniu wiary i religijności młodzieży i dzieci przez katechezę w parafiach oraz w szkołach sobotnich, wspieranie ruchu harcerskiego i innych stowarzyszeń katolickich[432].

Kursy wiedzy religijnej z zajęć katechetycznych i warsztatów pracy duszpasterskiej stały się także częścią permanentnej formacji kapłanów i osób świeckich pracujących w strukturach PMK. Uczestnictwo w zajęciach dla księży i katechetów było obowiązkowe. Wykładowcami kursu byli księża profesorowie ATK w Warszawie: J. Charytański SJ, W. Kubik SJ, Z. Marek SJ, R. Murawski SDB, K. Misiaszek SDB. Za organizację kursu odpowiedzialny był ks. S. Świerczyński oraz komisja katechetyczna. Po raz pierwszy kurs odbył się w Fawley Court, 28-31 grudnia 1984 r[433].

Kursy odbywały się na koniec roku, w ośrodku rekolekcyjnym prowadzonym przez księży Marianów w Fawley Court. Tematami kursów były: *Przekaz wiary w trzecie tysiąclecie* (1990) oraz *Wiara w Boga w społeczeństwie pluralistycznym* (1991). Duszpasterstwo akademickie w Londynie zorganizowało dwa odczyty bpa J. Życińskiego: *Między zaściankiem a przewodnią siłą w kulturze, dylematy jednoczącej się Europy*; *Rola świeckich w zmieniającym się świecie* (1991). Kolejne kursy dotyczyły Dekalogu, wprowadzenia do *Katechizmu*, wychowania chrześcijańskiego w rodzinie, Kościoła jako miejsca nawrócenia. Wygłoszono wtedy wykłady o tematyce: *Możliwości i formy wykorzystania „Katechizmu" w duszpasterstwie i katechezie*; *Rola Maryi w dziele ewangelizacji*; *Rola i zadania świeckich w Kościele wg adhortacji apostolskiej Christifideles laici* (1995)[434].

W latach 1996-2000 kursy odbywały się w pierwszym tygodniu po Wielkanocy. Wykłady prowadzili księża profesorowie: R. Kempny, J. Kupny i E. Szczotek. Nawiązywały one do tematyki Roku Wielkiego Jubileuszu 2000: *Jezus Chrystus, jedyny zbawiciel świata wczoraj, dziś i na wieki*

---

[432] *Ogólne wytyczne z zakresu duszpasterstwa prowadzonego przez PMK w Anglii i Walii*, s. 13.

[433] Przegląd tematów kursu wskazuje na kontekst duszpasterstwa emigracyjnego: *Wy jesteście naszą nadzieją* (1985), *Polska Kronika Zagraniczna*, DPZ 1985, nr 3, s. 592; *Eucharystia źródłem odnowy życia chrześcijańskiego* (1986), DPZ 1987, nr 2, s. 285; *Radość życia a chrześcijański sens cierpienia* (1987), DPZ 1987, nr 4, s. 591; *Wspólnota Kościoła* (1989), DPZ 1988, nr 2, s. 372; zob. *Kalendarium PMK*, s. 292, 612, 631, 652, 674, 680, 682.

[434] DPZ 1991, nr 2, s. 297; *Z Bogiem w rodzinie* (1992); DPZ 1993, nr 3, s. 471; *Nowy Katechizm w wieku odnowy duszpasterskiej* (1993), *Okólnik PMK* z 15.12.1993, s. 2-3; *Wychowanie chrześcijańskie w rodzinie w świetle adhortacji Familiaris Consortio* (1994), *Okólnik PMK* z 22.12. 1994, s. 1-2; *Kalendarium PMK*, s. 702, 707, 716, 723.

(1997), *Duch Święty i jego obecność w Kościele* (1998), *Droga Kościoła do Boga Ojca i Wielkiego Jubileuszu 2000* (1999) oraz *Nowa Ewangelizacja u progu Trzeciego tysiąclecia* (2000). Zajęcia kursu pod hasłem: *Na początku Nowego Tysiąclecia, Novo millennio ineunte* (2001) poprowadził bp D. Zimoń, przewodniczący komisji duszpasterskiej KEP, a kurs pt. *Poznać Chrystusa* (2002) prowadzili ks. P. Kurzela, konsultor komisji duszpasterstwa KEP oraz ks. J. Pauliński[435].

Program duszpasterski *Naśladować Chrystusa* (2003/2004), rozważano podczas konferencji apostolstwa świeckich i na zjeździe członków IPAK w Reading. Wydarzeniem centralnym 25. rocznicy pontyfikatu Jana Pawła II była Msza św. celebrowana przez bp R. Karpińskiego, delegata KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji. Rektor w liście do kapłanów zachęcał, by wskazywać Ojca Świętego jako wzór umiłowania Chrystusa w Eucharystii, w drugim człowieku i we wspólnocie wiary, ukształtowanej na Ewangelii, w duchu ośmiu błogosławieństw. Jan Paweł II znajdował czas na adorację Najświętszego Sakramentu, starał się w każdym człowieku dostrzegać Chrystusa. Na pielgrzymkach do ojczyzny dzielił los Rodaków, w trudnych momentach dziejowych umacniał ich nadzieję, wskazując rozwiązanie problemów społecznych i moralnych w duchu Ewangelii[436].

W latach 2003-2006 kursy odbywały się w Fawley Court, dla osób z południowej Anglii, oraz w Manchester, dla pracujących w północnej części wyspy. Pierwszy prowadził prof. J. Salij OP, następne ks. prof. A. Drożdż i ks. prof. H. Szmulewicz. Zajęcia stały się wprowadzeniem do aktualnie realizowanego programu duszpasterskiego, a dzięki zaangażowaniu uczestników kursu ich treść przenikała do rzeczywistości emigracyjnych wspólnot. Katechezy zawarte w książce pt. *Nadzieja przywracana ubogim* zostały rozprowadzone przez dziekanów do parafii PMK[437].

Program duszpasterski pod hasłem *Głosić Ewangelię nadziei* (2004/2005) przedstawiono na konferencjach i rekolekcjach. Myśl przewodnia działalności duszpasterskiej koncentrowała się na głoszeniu Ewangelii nadziei, podążaniu drogą wiary, której Jezus Chrystus uczy w Eucharystii. Żyć nadzieją to kształtować życie tak, jakby było ono udziałem w życiu przyszłym, a teraźniejszość – „pielgrzymowaniem" ku przyszłości. Nadzieja płynąca z Eucharystii nadaje kształt powołaniu, jakie podejmuje człowiek. Hasło było echem słów Jana Pawła II zapisanych w *Ecclesia in Europa*: „Ewangelia nadziei przekazana Kościołowi i przezeń przyswojona musi być głoszona na codzień,

---

435 *Okólnik PMK* z 06.03.1998, s. 2; *Kurs Wiedzy Religijnej 1999*, nr 2/1999, s. 18-22; *Okólnik PMK* z 12.04.2000, s. 1; *Okólnik PMK* z 04.04.2001, s. 1 i z 20.03.2002, s. 1; zob. *Kalendarium PMK*, s. 733.

436 *Okólnik PMK-2003*, nr 1, s. 1; *Program Mszy świętej dziękczynnej na 25 lat Pontyfikatu Jana Pawła II*, Veritas, Londyn 2003, s. 2-3; zob. Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Naśladować Chrystusa. Program Duszpasterski na rok 2003/2004*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2003.

437 *Umiłować Jezusa* (2003), *Okólnik PMK z* 27.02.2003, s. 2; *Naśladować Chrystusa* (2004), *Okólnik PMK* z 20.02.2004, s. 1; *Głosić Ewangelię nadziei w promieniach Eucharystii* (2005), *Okólnik PMK* z 20.02.2005, s. 2; *Przywracać nadzieję ubogim* (2006), *Kalendarium PMK*, s. 785, 793.

każdego dnia trzeba dawać o niej świadectwo. Takie jest powołanie Kościoła we wszystkich czasach i miejscach. Taka jest również misja Kościoła w dzisiejszej Europie" (EiE 18)[438].

Program nawiązywał do dokumentów Roku Eucharystii: listu apostolskiego Jana Pawła II *Mane nobiscum Domine*, instrukcji *Redemptionis Sacramentum* oraz *Ogólnego wprowadzenia do Mszału rzymskiego*. Rektor wezwał kapłanów do odpowiedzialności przed Bogiem za sprawowanie tajemnicy Ciała i Krwi Pańskiej. Nazwał ich „strażnikami Eucharystii", wskazał na zagrożenie przyzwyczajenia się do tego, że w Eucharystii ukrywa się żywy i prawdziwy Bóg. Pierwszą katechezę duszpasterze przekazują wiernym postawą przy ołtarzu. Przechodzenie i przyklęknięcie z szacunkiem przed Najświętszym Sakramentem są na miarę kazania o rzeczywistej obecności Jezusa w Eucharystii. Wskazał na wagę i znaczenie czystych obrusów, szat i ksiąg liturgicznych: „dbałość i delikatność, z jaką otacza się w kościele Najświętszy Sakrament jest termometrem, wskazującym stopień wiary, pobożności kapłana i wspólnoty, która się gromadzi"[439].

Kolejne kursy prowadzili: J. Augustyn SJ, autor książek o życiu duchowym, problematyce wychowania młodzieży, który wygłosił wykłady o powołaniu młodych do przyjaźni oraz wzrastania w Bogu (2007); bp W. Depo, biskup zamojsko-lubaczowski, wygłosił wykłady pt.: *Misterium ucznia Chrystusa* i *Wyzwolić moc świadectwa* (2008); ks. H. Szmulewicz, który poprowadził wystąpienia: *Stworzyłeś nas, Boże, dla siebie, dar życia*, *I niespokojne jest nasze serce, zagrożenie dla daru życia*, *Dopóki nie spocznie w Tobie, troska o dar życia* (2009)[440]. W. Giertych OP prowadził kursy w Slough i w Leeds (2010), a bp J. Wróbel (biskup lubelski) kursy w Nottingham i Coventry – podjął się on naświetlenia problematyki bioetycznej w nauczaniu Kościoła (2011)[441].

Ks. prof. K. Pawlina i ks. prof. T. Suchoń poprowadzili kurs na temat: *Nowa Ewangelizacja*, który odbył się w Leeds i Slough. Wygłoszone referaty: *Nowa generacja. Stara Ewangelia* i *Między teorią a praktyką. Nowa Ewangelizacja we wspólnocie parafialnej*, dotyczyły przekazywania prawd

---

438 Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Głosić Ewangelię nadziei-program duszpasterski na rok 2004/2005. Celebrować Ewangelię nadziei, służyć Ewangelii nadziei*, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2004; *Okólnik PMK* 2004, nr 1, s. 1.

439 Jan Paweł II, List apostolski Ojca Świętego na rok Eucharystii, *Mane nobiscum Domine*, OsRomPol (26)2005; *Ogólne wprowadzenia do Mszału rzymskiego*, przekład polski, przyjęty przez KEP, wszedł w życie 25 lutego 2004 r.; *Okólnik PMK*-2005, nr 1, s. 1.

440 Kursy Wiedzy Religijnej w latach 2007-2009: *Przypatrzmy się powołaniu naszemu* (2007), *Okólnik PMK* z 12.2006, s. 2; *Bądźmy uczniami Chrystusa* (2008), *Okólnik PMK* z 3.2008, s. 3; *Otoczmy troską życie* (2009), *Okólnik PMK* z 2.2009, s. 2; *Kalendarium PMK,* s. 805, 812, 820, 827.

441 W. Giertych, *Bądźmy świadkami miłości*, *Najważniejsze pytanie, jak otworzyć się na miłość pochodzącą od Boga?*, *Świadectwo czy wyznanie wiary?*, *Dojrzałość wiary, w niedojrzałej Europie*, *Okólniki PMK z 11.2009*, s. 4 oraz bp J. Wróbel, *Bioetyka i Konfesjonał*; wykłady: *Kościół wobec wyzwań współczesnej biomedycyny: bioetyka początków ludzkiego życia, bioetyka pełni i końca życia ludzkiego*, *Okólniki PMK z 03.2012*, s. 2 *Kalendarium*, s. 842.

Ewangelii we współczesnym społeczeństwie (2012). Kontekst nowej ewangelizacji w warunkach emigracji nakreślił papież Benedykt XVI w *Orędziu* z 2012 r. pt. *Migracje a nowa ewangelizacja.* Ks. dr A. Gałka, krajowy duszpasterz ludzi niewidomych, poprowadził kurs w Slough i Nottingham pod hasłem: *Wiara, ekumenizm i dialog ekumeniczny w środowisku wieloreligijnym* (2013)[442].

Bp A. Siemieniewski poprowadził kolejny kurs w Leeds i Slough pod hasłem: *Nie dał nam Bóg Ducha bojaźni, ale miłości i trzeźwego myślenia (1 Tm 1,7)* (2014). Dotyczył on problematyki rozeznawania charyzmatów, egzorcyzmów i grzechu pokoleniowego. Biskup wskazał na nową ewangelizację, która dokonuje się w mocy Ducha Świętego z miłości do Kościoła i szacunku dla Tradycji. Dr E. Czaczkowska poprowadziła kurs w Manchester i w Londynie, jej konferencje przybliżyły orędzie o Miłosierdziu Bożym przekazane przez św. Faustynę. Orędzie to domaga się poznania i pogłębienia w życiu i świadectwie wiernych. Rektor zaprosił na spotkanie kapłanów, członków rad duszpasterskich i ekonomicznych, grup modlitewnych działających w emigracyjnych parafiach (2015). Ks. prof. D. Kowalczyk SJ, z Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, prowadził w Manchester i Coventry kurs na temat: *Nowe życie w Chrystusie* (2016)[443].

Zespół KEP ds. Nowej Ewangelizacji pod kierunkiem abpa G. Rysia, przy współpracy bp. W. Lechowicza, delegata KEP ds. duszpasterstwa emigracyjnego, poprowadził kurs w Swindon oraz Manchester (2017). Na kolejnym kursie pt. *Pastoralny wymiar sakramentu bierzmowania* zaprezentowano nowe materiały do bierzmowania dla polskiej młodzieży w Anglii. Prowadzili go: ks. prof. P. Mąkosa z KUL i ks. prof. J. Kochel z Opola, eksperci komisji Wychowania Katolickiego KEP (2018). Bp A. Czaja, biskup opolski, prowadził kurs w Manchester i w Londynie na temat: *Pogłębienie życia religijnego i rozeznanie darów Ducha Świętego*. Należy wspomnieć wykład ks. prof. J. Mereckiego SDS, z Uniwersytetu Laterańskiego w Rzymie, pt.: *Przyszłość Europy idzie przez rodzinę. Przesłanie Jana Pawła II,* dla Akcji Katolickiej w Bristolu (2019)[444].

Ważnym elementem formacji pastoralnej i duchowej kapłanów PMK w Anglii i Walii stały się trzydniowe rekolekcje kapłańskie, a zaraz po nich zebrania wszystkich księży. Odbywały się regularnie na początku września, gromadziły kapłanów diecezjalnych i zakonnych, prowadzone były przez biskupów i uznanych rekolekcjonistów. Prezentacja podjętych tematów rekolekcji oraz rekolekcjonistów prowadzących zajęcia, przedstawiona w dalszej części niniejszego rozdziału, pozwoli zapoznać się z kontekstem pastoralnej działalności środowisk emigracyjnych oraz ich

---

[442] Tematy kursu: *Od Soboru do Asyżu, Kościół wobec innych religii* i *Wierzyć w Chrystusa znaczy pragnąć jedności*, dotyczyły Roku Wiary 2016, zob. *Okólniki PMK* z 11.2011, s. 3; z 11.2012, s. 2; *Kalendarium PMK*, s. 854.

[443] *List do Kapłanów PMK* z 19.01.2016, s. 1-2; *Kalendarium PMK*, s. 873, 882.

[444] *Kalendarium PMK*, s. 894, 898, 906.

formacją. Bp J. Pazdur, biskup wrocławski, wygłosił rekolekcje w Laxton Hall (1989), a wcześniej towarzyszył pielgrzymom do sanktuarium w Aylesford; także ks. prof. W. Słomka z KUL, najpierw wygłosił homilię na pielgrzymce Polaków z Londynu i południowo-wschodniej części Anglii do sanktuarium w Aylesford, następnie zaś poprowadził rekolekcje w Laxton Hall (1990)[445].

W następnych latach rekolekcje kapłańskie prowadzili: ks. F. Folejewski SAC, duszpasterz Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego (1991), i ks. J. S. Pasierb, historyk sztuki, wykładowca ATK (1992), który wygłosił katechezy dla pielgrzymów w Aylesford. Karmelici, opiekunowie sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej obchodzili 750. rocznicę przybycia na Wyspy Brytyjskie. Hasłem pielgrzymki było: *Oto ja Służebnica Pańska, niech mi się stanie według Słowa Twego*, przemówienie pt. *Matka i jej dziecko* wygłosiła prof. A. Grześkowiak, wicemarszałek Senatu RP[446].

Ks. C. Podleski, sekretarz Apostolstwa Chorych, poprowadził rekolekcje w roku 1993, a ks. prof. R. Rak, wykładowca teologii pastoralnej na KUL, w 1994 r. W ostatnim dniu rekolekcji odbyło się spotkanie duszpasterzy z Rektorem i powiernikami PMK, w celu reorganizacji struktury administracyjnej, kościelnej i duszpasterskiej z 1971 r. Ustanowiono sześć nowych dekanatów; pozostał dekanat północny, środkowy i południowo-zachodni, z dekanatu południowo-wschodniego wydzielono trzy nowe: południowo-wschodni, Londyn-Północ i Londyn-Południe[447]. W kolejnych latach rekolekcje z reguły wygłaszali biskupi z Polski. Kard. H. Gulbinowicz, arcybiskup diecezji wrocławskiej, prowadził je w 2005 r. Na zakończenie rekolekcji odbyło się zebranie duszpastersko-administracyjne kapłanów pracujących w strukturach PMK. Wzięli w nim udział P. Forsdick, przedstawiciel Kościoła katolickiego w toczących się rozmowach z organizacją *Inland Revenue*, oraz M. Zajączkowska, koordynator PMK ds. bezpieczeństwa i ochrony nieletnich[448].

Od tego roku realizowano pięcioletni program nawiązujący do adhortacji apostolskiej Jana Pawła II *Ecclesia in Europa*, którego hasło brzmiało: *Kościół niosący Ewangelię nadziei*. Hasło *Przywracajmy nadzieję ubogim* (2005/2006) kierowało oczy na nowych ubogich, cierpiących nędzę z przyczyn materialnych, czerpało inspirację ze słów św. Pawła: „nadzieja zawieść nie może”

---

[445] *Okólnik PMK* z 3.08.1990, s. 1; *Kalendarium PMK*, s. 669, 680.

[446] *Okólnik PMK* z 25.03.1991, s. 2; *Okólnik PMK* z 30.03.1992, s. 3; Por. *Kalendarium PMK*, s. 697, 689.

[447] *Okólnik PMK* z 28.06.1994, s. 1-3, zob. *Kalendarium PMK*, s. 712.

[448] Rekolekcje głosili: ks. prał. W. Kiedrowski z Paryża (1995); bp. I. Jeż, biskup senior diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, więzień obozu koncentracyjnego w Dachau (1996); abp J. Stroba, biskup senior archidiecezji poznańskiej (1997); bp S. Wesoły (1998); abp S. Szymecki, metropolita białostocki (1999); bp J. Zawitkowski, biskup diecezji łowickiej (2000); bp J. Zimniak, biskup diecezji bielsko-żywieckiej (2001); bp T. Gocłowski, metropolita gdański (2002); bp J. Życiński, metropolita lubelski (2003); bp E. Dajczak, biskup diecezji zielonogórsko-gorzowskiej (2004), zob. *Okólnik PMK* z 12.04.1995, s. 2; *Kalendarium PMK*, s. 729, 737, 747, 759, 766, 773, 780, 788, 795, 802.

(Rz 5,5). Program *Przypatrzmy się powołaniu naszemu* (2006/2007) miał za cel pogłębienie oraz dojrzewanie wiary: „abyśmy poznali, czym jest nadzieja naszego powołania" (Ef 1,18). Program *Bądźmy uczniami Chrystusa* (2007/2008) podkreślał konieczność misji w Kościele i w świecie. Program i hasło *Otoczmy troską życie* (2008/2009) zwracały uwagę na wartość życia ludzkiego, przeciwstawiały się cywilizacji śmierci w różnych jej przejawach, wskazywały na piękno Ewangelii życia. Ostatni rok pięcioletniego cyklu nosił tytuł: *Bądźmy świadkami miłości* (2009/2010)[449].

W rekolekcjach *Świętość kapłańska w dzisiejszym zsekularyzowanym świecie*, które odbyły się w Fawley Court w 2006 r, wzięło udział 90 kapłanów. Nauki wygłosił abp A. Nossol z diecezji opolskiej, ukazując piękno kapłańskiego powołania w świetle świadectwa papieży Jana Pawła II oraz Benedykta XVI. Na zakończenie rekolekcji odbyło się obowiązkowe szkolenie i warsztat ochrony nieletnich, który prowadzili fr. Barry O'Sullivan i Patricia Gilligan. Rekolekcje w 2007 r. prowadził o. prof. J. Salij OP. Zebranie wszystkich księży dotyczyło szkolenia z zakresu nowego statutu PMK i spraw małżeńskich. Rekolekcje w 2008 r. poprowadził abp K. Nycz, metropolita warszawski, który tradycyjnie przewodniczył pielgrzymce do sanktuarium w Aylesford[450].

Rok 2009 ogłoszono Rokiem Kapłańskim w związku z 150. rocznicą śmierci św. Jana Marii Vianneya, proboszcza z Ars. Przesłanie o godności kapłaństwa służebnego było potwierdzeniem prawdy o drogach świętości, które osiągają pokorni. Celem duszpasterstwa na okres paschalny było rozpoznanie miłości Zmartwychwstałego we wspólnocie Kościoła. Program i materiały przekazano do wspólnot parafialnych. Rekolekcje poprowadził bp. Z. Kiernikowski, biskup siedlecki. Kościół w Polsce oraz wspólnoty emigracyjne otrzymały 3-letni program: *W komunii z Bogiem*[451].

Od 2010 r. rekolekcje kapłańskie dla kapłanów PMK odbywały się w *The Hayes Conference Centre* w Swanwick. Nauki rekolekcyjne w kolejnych latach wygłosili: ks. prof. K. Pawlina, rektor Seminarium Duchownego w Warszawie (2010); o. L. Knabit OSB z Tyńca (2011); ks. prof. K. Grzywocz, wykładowca duchowości na Uniwersytecie Opolskim (2012); bp. A. Czaja, biskup opolski (2013); bp E. Dajczak, biskup koszalińsko-kołobrzeski (2014); bp. G. Ryś, biskup krakowski – prowadził nauki w domu rekolekcyjnym Hoddesdon (2015); ks. dr G. Strzelczyk, z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (2016); ks. dr K. Wons SDS, dyrektor Centrum Formacji

---

[449] Komisja Duszpasterstwa Ogólnego Konferencji Episkopatu Polski, *Kościół niosący ewangelię nadziei.* Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010, *Przywracajmy nadzieję ubogim – program duszpasterski na rok 2005/2006*, red. P. Kurzeja, A. Liskowacka, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2005, s. 11-12.

[450] *Okólnik PMK* 2006, nr 3, s. 2; *Okólnik PMK* z 6.2007, s. 2, *Okólnik PMK* z 6.2008, s. 3; *Okólnik PMK* z 2.2009, s. 2. Por. *Kalendarium PMK,* s. 815, 823, 830.

[451] *Okólnik PMK* 2010, nr 2, s. 1; Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski, *W komunii z Bogiem. Kościół domem i szkołą komunii. Rok 2010/2011*, Księgarnia św. Wojciech, Poznań 2010.

Duchowej Salwatorianów w Krakowie (2017), ks. prof. J. Szymik z Uniwersytetu Śląskiego (2018). Bp M. Janocha, biskup warszawski, przewodniczący Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, poprowadził rekolekcje w 2019 r., przewodniczył on także Mszy świętej podczas pielgrzymki do Aylesford pod hasłem *Stągwie napełnione po brzegi*[452].

Kursy wiedzy religijnej, mając charakter warsztatów katechetycznych i liturgicznych, zajęć ascetycznych, podobnie jak rekolekcje kapłańskie pozwoliły na realizację formacji permanentnej kapłanów i świeckich pracujących w strukturach PMK. Dotyczyły aktualnych problemów, z jakimi spotykają się oni w pracy duszpasterskiej w środowisku emigracyjnym, z uwzględnieniem wyzwań oraz uwarunkowań Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii. Stały się ważnym elementem stałej formacji kapłańskiej, wynikającej z propozycji św. Jana Pawła II, zawartej w adhortacji apostolskiej *Pastores dabo vobis*. Potrzebę formacji potwierdził dokument konferencji biskupów Anglii i Walii, podpisany na posiedzeniu plenarnym 8 maja 2014 r., w którym wszyscy prezbiterzy PMK zostali zobowiązani, do uczestnictwa w permanentnej formacji realizowanej na kursach wiedzy religijnej, zjazdach IPAK-u, konferencjach apostolstwa świeckich i rekolekcjach kapłańskich[453].

W parafiach i ośrodkach polonijnych realizowany był program komisji duszpasterskiej KEP dostosowany do społecznych, kulturowych i eklezjalnych uwarunkowań emigracji. Zakładał cele wynikające z posłannictwa ewangelizacyjnego Kościoła powszechnego. Materiały duszpasterskie, które otrzymywali kapłani i świeccy, pogłębiały teologiczne, liturgiczne i pastoralne rozumienie treści programowych. Program ten pomagał docierać do osób gromadzących się i uczestniczących w życiu wspólnot emigracyjnych, które pragnęły pogłębiać życie duchowe, wiarę i zasady życia moralnego. Pozwalał w praktyczny sposób przygotować i celebrować liturgię świąt oraz niedziel, różnych nabożeństw okolicznościowych, we współpracy z parafialnymi zespołami liturgicznymi. Kapłani pracujący w strukturach PMK oraz ci, którzy podlegali jurysdykcji miejscowego biskupa, prowadząc duszpasterstwo etniczne, odpowiadali za realizację programu w powierzonych im wspólnotach parafialnych. Na spotkaniach swoich dekanatów mogli oni podejmować refleksję nad formami dostosowania programu do rzeczywistości eklezjalnej i realiów życia. Na kursach wiedzy religijnej, razem ze świeckimi poznawali teologiczny i pastoralny wymiar programu. Realizacja programu duszpasterskiego przebiegała sprawdzoną ścieżką pastoralną: głoszenie słowa Bożego, sprawowanie sakramentów, posługa chrześcijańskiej miłości.

---

[452] ,*Okólnik PMK* z 5.2009, s. 2; *Okólnik PMK* z 11.2011, s. 1-3; *Okólnik PMK* z 11.2012, s. 2; Por. *Kalendarium PMK*, s. 836, 845, 851, 856, 868, 877, 893, 901, 908.

[453] *Okólnik PMK*, nr 1/2015, s. 1.

2. Posługa uświęcania

Fundamentem życia religijnego wspólnot na emigracji, osób duchownych i świeckich było życie liturgiczne i sakramentalne. Centralne wydarzenia dla zgromadzenia polskich emigrantów stanowiły uroczysta Msza Święta oraz udział w nabożeństwach w języku ojczystym. Liturgia, nabożeństwa i obrzędy związane z udzielaniem sakramentów odbywały się w języku polskim. Najnowsi emigranci, słabo znający język angielski i miejscowe zwyczaje, nie włączali się w życie miejscowych wspólnot katolickich. Polskie nabożeństwa, liturgia oraz tradycyjne modlitwy były dla nich nośnikiem tożsamości i polskości. Dawały im poczucie zrozumienia oraz akceptacji, przystosowania się do wyspiarskiej rzeczywistości, podtrzymywały na obczyźnie to, co było im bliskie. Życie ośrodków emigracyjnych wiernie odzwierciedlało funkcjonowanie parafii w Polsce, zgodnie z lokalnymi tradycjami i zwyczajami. Im bardziej emigranci byli związani z parafią, tym głębsze było ich życie religijne i większy udział w przyjmowaniu sakramentów[454].

Duszpasterstwo w polskich ośrodkach emigracyjnych prowadzone było zgodnie z dynamiką liturgicznego roku kościelnego, emigranci obchodzili i celebrowali święta i uroczystości, podobnie jak to czynili w ojczyźnie, elementy narodowe i kultura były ze sobą ściśle złączone. Niezależnie od wieku i statusu, czasu przebywania zagranicą, pamiętali i uroczyście obchodzili święta Bożego Narodzenie i Wielkanocy, licznie uczestniczyli w rekolekcjach adwentowych i wielkopostnych oraz przystępowali do sakramentu pokuty i pojednania. Kultywowane były tradycyjne nabożeństwa maryjne: różaniec, nowenna i litania oraz pasyjne: droga krzyżowa, gorzkie żale, a także procesje rezurekcyjne w niedzielę Wielkanocą i eucharystyczne na Boże Ciało : „Msze święte (w języku polskim) są odprawiane bardziej uroczyście. Mamy też zwyczaje świąteczne: pokarmy na Wielkanoc, żłóbek i choinkę, pieśni kościelne. U Irlandczyków jest tak bardzo sucho, mniej się na mszy świętej działo, wszystko trwało krócej. Choć ksiądz wychodził na koniec przed kościół, witał i żegnał się z ludźmi, dla mnie msze polskie są bardziej zrozumiałe, takie tradycyjne”[455].

Do najważniejszych działań duszpasterskich w zakresie sprawowania liturgii i sakramentów świętych zalicza się: Msze Święte w niedziele i święta kościelne; nabożeństwa okolicznościowe w języku polskim; przygotowywanie do sakramentów i udzielanie ich; celebrację wizyt oraz liturgii zwierzchników Kościoła, w tym przedstawicieli episkopatu i przełożonych PMK; modlitwę

---

[454] J. Krotofil, *Religia w procesie kształtowania tożsamości wśród polskich migrantów w Wielkiej Brytanii*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2013, s. 150.

[455] M. Lisak, *Religijność a tożsamość narodowa. Polscy katolicy na emigracji w Irlandii i w Wielkiej Brytanii*, „Teologia Praktyczna” (10)2009, s. 15-30.

w intencjach Ojca Świętego i ojczyzny. Celebrowanie uroczystości wziętych z polskiego kalendarza liturgicznego wymagało zharmonizowania z kalendarzem i zwyczajami lokalnymi. W zależności od przepisów prawa kanonicznego w polskich wspólnotach i ośrodkach emigracyjnych, liturgia była sprawowana w języku polskim według tekstów liturgicznych zatwierdzonych przez KEP. W dużym stopniu duszpasterstwo emigracyjne na wyspach było inspirowane i zależne od Kościoła w Polsce. Przekazywanie wiary i zasad moralnych słowami oraz językiem ojczystym, który rozumieją polscy emigranci, oznaczało ich rozwój duchowy w oparciu o zasoby polskiej kultury i historii[456].

Podejmowano próby ujednolicenia kultu na terenie lokalnych parafii oraz diecezji z wiarą, pobożnością i obrzędami polskich emigrantów. Dostosowanie się do miejscowych obrzędów, kultu, praktyk religijnych wymagało ducha tolerancji i woli, nie było zamachem na religijność czy zasady moralne emigrantów. Mogło prowadzić do bolesnego w skutkach rozdarcia, tak w zewnętrznych formach duszpasterstwa, jak konfliktach wewnętrznych, przed czym przestrzegał polski i angielski episkopat. Dostrzegając złożone problemy adaptacji, inkulturacji, integracji i asymilacji polskich emigrantów, podkreślano, że celem działalności duszpasterskiej Kościoła jest zbawienie każdego człowieka, które uwzględnia odmienności kulturowe wyrażające się w różnorodności form kultu. Dla starszych pokoleń emigrantów, polski klimat uroczystości był: „mimo upływu lat narodowym azylem, swoistym powrotem do ojczyzny, lekarstwem ciała i duszy, błogosławieństwem w sytuacji przeświadczenia o gościnie na obcej ziemi i często obywatelstwie drugiej kategorii”[457].

W religijności i pobożności polskich emigrantów, najstarszej, jak i najmłodszej emigracji, można wyróżnić następujące cechy: cześć i kult Najświętszej Maryi Panny, kult polskich świętych: św. Stanisława i św. Wojciecha, patronów Polski, św. S. Kostki, patrona młodzieży, św. A. Boboli, patrona kresów, oraz współczesnych polskich świętych i błogosławionych: św. F. Kowalskiej, bł. M. Sopoćki, św. Jana Pawła II, bł. kard. S. Wyszyńskiego, bł. J. Popiełuszki, męczennika czasu „Solidarności”[458]. Modlitwy za zmarłych, poległych w walce o niepodległość ojczyzny, obchody rocznic i wydarzeń historycznych tworzyły nurt charakteryzujący najstarszą polską emigrację na wyspach, określany mianem religijności patriotycznej. Odznaczała się ona sakralizacją wydarzeń związanych z historią narodu polskiego, gromadziła tłumy polskich emigrantów. Negatywnym

---

456 Zob. L. De Paolis, *Perspektywy duszpasterstwa wśród emigrantów u progu nowego tysiąclecia*, „Głos Seminarium Zagranicznego” 2002, nr 1, s. 20; W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 212-215.

457 M. Szwej, *Msza na uchodźstwie*, DPZ 1991, nr 1/178, s. 63; por. DPG 10-13; L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii*, s. 215-218.

458 „Polska „Solidarność” najbardziej wymownie ukazała związek pracy i życia gospodarczego z ludzką godnością i wolnością, z prawdą i wiarą w kochającego i sprawiedliwego Boga. Dzisiaj po odzyskaniu suwerenności, niezwykle ważnym zadaniem jest kontynuowanie rozpoczętego w 1980 roku działa „pracy nad pracę” i porządkowania domu ojczystego”, *Kościół wobec życia społeczno-gospodarczego* w: *II Polski synod Plenarny (1991-1999)*, s. 58.

rysem był brak formacji doktrynalnej i pogłębiania przekonań, liczna obecność na nabożeństwach nie przekładała się na poziom zaangażowania religijno-moralnego w życiu codziennym[459].

Duszpasterze zachęcali wiernych do podtrzymywania religijnych i narodowych tradycji na obczyźnie: celebracji wigilii, dzielenia się opłatkiem, udziału w pasterce, przygotowaniu polskich potraw, spędzaniu świąt w gronie przyjaciół i rodziny, kultywowania zwyczajów. Z socjologicznych badań wynika, że religijność była ważnym wymiarem tożsamości emigrantów, w odniesieniu do tych, których przynależność do Kościoła katolickiego i praktykowanie wiary wypływały z tradycji rodzinnych i patriotycznych. W mediach w Wielkiej Brytanii powszechnie lansowany był stereotyp Polski jako kraju na wskroś katolickiego i Polaków jako ludzi religijnych. Z czasem zauważono, że „ostatnia emigracja" w mniejszym stopniu zabiegała o podtrzymanie swojej tożsamości religijnej. Odsetek praktykujących emigrantów nie był duży i zdecydowanie niższy niż w Polsce[460].

Rodzina polska na emigracji, w stosunku do innych o europejskim pochodzeniu, posiadała głębokie tradycje religijne i obrzędowe, oparte na kulturze narodowej. Zwracało uwagę jej bardzo silne przywiązanie do tradycyjnych form religijnych i parareligijnych, które stanowiły czynnik stabilizujący i gwarantujący spełnienie jej naturalnych celów. Religijność w polskich rodzinach realizowana była poprzez: katechezę rodzinną, w której przekazywano właściwe, zgodne z nauką Kościoła, pojęcia dobra i zła; regularną praktykę religijną w postaci uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej, codziennej modlitwy indywidualnej i modlitwy całej rodziny, częstego odprawiania nabożeństw, które były częścią liturgii domowej. Stosowano proste zwyczaje religijne w rodzinie, jak modlitwa przed posiłkiem i po posiłku, krzyż kreślony na chlebie, chrześcijańskie powitanie i pożegnanie, częste korzystanie z sakramentu spowiedzi i Komunii Świętej. Do polskiej tradycji należało celebrowanie uroczystości o charakterze religijno-rodzinnym jak: chrzest św., Pierwsza Komunia św., bierzmowanie, sakrament małżeństwa a także uroczystości kościelnych o charakterze patriotycznym, podkreślano przywiązanie do Kościoła jako instytucji oraz szacunek dla jego hierarchii, doceniano rodzinę: „rodzina jest potrzebna parafii i parafia potrzebna jest rodzinie, […] są to [bowiem] wspólnoty duchowe będące [...] znakiem jedności i miłości"[461].

---

459 S. Wesoły, *Kościół polski wobec emigracji*, „Głos Seminarium Zagranicznego" 1994, nr 3, s. 5; DPG 2.

460 J. Krotofil, *Rola religii w procesie przystosowania polskich emigrantów do życia w wielkiej Brytanii*, w: *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, red. H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 262; A. Macura, *Refleksje Bożonarodzeniowe. Cud Bożego Narodzenia*, WPMK-CK 2005, nr 4, s. 47-50.

461 K. Mochlińska, *Kobieta w posłannictwie rodziny i parafii*, DPZ 1981, nr 2/139, s. 243; Z. Zarembski, *Troska Kościoła w Polsce o małżeństwo i rodzinę po Soborze Watykańskim II. Studium teologicznopastoralne*, Wydawnictwo Naukowe UMK Toruń 2013.

W okresie Adwentu, który rozpoczynał nowy rok liturgiczny w ośrodkach emigracyjnych, w parafiach często odbywały się rekolekcje przygotowujące wiernych do świąt Bożego Narodzenia, zaś w okresie świątecznym: adoracja Dzieciątka Jezus w żłóbku dla dzieci i młodzieży, jasełka oraz wspólne kolędowanie. Spotkania opłatkowe traktowano jako okazję i szansę budowania jedności na emigracji. Były starannie przygotowane i skierowane do grup parafialnych i środowisk polonijnych, stowarzyszeń i organizacji katolickich, grup zawodowych. Wizyta duszpasterska podczas Bożego Narodzenia (kolęda) stawała się ważnym instrumentem zaangażowania wiernych w życie parafii, integrowała ich w obrębie wspólnoty oraz pomagała w rozpoznaniu duchowych potrzeb[462].

Okres Wielkiego Postu rozpoczynał się od celebracji Środy Popielcowej i posypania głów popiołem. W wielu parafiach odprawiano w każdy piątek drogę krzyżową dla dorosłych i dzieci oraz znane nabożeństwa pokutne: *Gorzkie żale* czy *Godzinki o Męce Pańskiej*. W czasie rekolekcji wielkopostnych, prowadzonych w parafiach i ośrodkach duszpasterskich, jak również w szkołach sobotnich dla dzieci i młodzieży, ze szczególną troską i starannością sprawowano sakrament pokuty i pojednania. Duszpasterze zachęcali do modlitwy i pokuty, a szczególnie celebracji Triduum Paschalnego, Wielkiego Czwartku z adoracją Jezusa w ciemnicy, Wielkiego Piątku z adoracją przy Grobie Pańskim, Wielkiej Soboty z poświęceniem pokarmów i przeprowadzeniem katechezy. Celebrowano Wigilię Paschalną i Wielkanoc, przy udziale grup parafialnych, harcerzy i harcerek, asysty liturgicznej i chóru, świątecznych dekoracji i wystroju kościoła. Zachęcano do zachowania tradycji „święconego jajka", która była okazją do spotkania z wiernymi wspólnot polonijnych[463].

Duszpasterze podkreślali znaczenie Eucharystii, celebrowanej w niedzielę i święta, która stała się ośrodkiem i znakiem jedności polskiej wspólnoty na emigracji. Zalecano upowszechnianie modlitwy o powołania kapłańskie i zakonne w pierwsze czwartki miesiąca, regularną spowiedź świętą w pierwsze piątki, nabożeństwa wynagradzające Niepokalanemu Sercu Maryi w pierwsze soboty miesiąca. Emigranci chętnie gromadzili się na wspólną modlitwę i adorację, celebrowali kult eucharystyczny: wystawienie Najświętszego Sakramentu w pierwszą niedzielę miesiąca; uroczyście obchodzili Zielone Świątki w Fawley Court oraz święta Bożego Ciała, z procesją eucharystyczną w Laxton Hall. Kapłani umożliwiali przyjmowanie Komunii św. chorym w domach i szpitalach. Sprawowano także opiekę duszpasterską nad więźniami. W miejskich parafiach emigracyjnych doceniano posłannictwo nadzwyczajnych szafarzy Eucharystii i działalność poradni rodzinnych[464].

---

[462] W. Wyszowadzki, *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego*, s. 194-198; *Ogólne wytyczne*, s. 11-13.

[463] A. Romejko. *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 199-204. L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii*, s. 219-226.

[464] W. Wyszowadzki, *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego*, s. 202-204.

Miejscem celebracji uroczystości Zesłania Ducha Świętego dla PMK w Anglii i Walii przez długie lata była posiadłość Księży Marianów w Fawley Court, którą zainicjował ks. J. Jarzębowski MIC, wychowawca dzieci i młodzieży w mariańskim liceum na Bielanach. Przeniósł on stamtąd tradycję urządzania spotkań i festynów z okazji Zielonych Świątków, które gromadziły co roku wielotysięczne rzesze Polaków. Stanowiły one ważny element życia, formacji religijnej, czasu świętowania dla polskiej emigracji. Przyczyniały się do umocnienia więzi, zachowania tradycji i polskiej kultury, co uczyniło z Fawley Court ważny ośrodek polskości na Zachodzie, który z czasem zaczęto nazywać „Bielanami nad Tamizą". Pierwszy zjazd odbył się 6 czerwca 1954 r. Abp J. Gawlina najpierw poświęcił budynek szkolny Kolegium Bożego Miłosierdzia, a potem przewodniczył Mszy św. koncelebrowanej. Kolegium dla chłopców zostało zamknięte po ponad 30 latach pracy w 1986 r., gdyż młodzież polskiego pochodzenia stanowiła wówczas 1/3 wszystkich uczniów, pozostała pochodziła z rodzin angielskich. Wzrost obciążenia finansowego i kosztów utrzymania ośrodka rekolekcyjno-konferencyjnego, konieczność remontu całego obiektu, którego nie mogli podjąć się Księża Marianie, doprowadziły do sprzedaży posiadłości za zgodą Stolicy Apostolskiej w 2009 r. Wywołało to szereg napięć i perturbacji w środowisku emigracyjnym[465].

Cechą wyróżniającą duchowość wspólnoty emigracyjnej była jej maryjność. Duszpasterze pielęgnowali sprawowanie kultu maryjnego, troszczyli się o rozwój i podtrzymywanie nabożeństw maryjnych, w maju i październiku świętowali uroczystości NMP Królowej Polski i Wniebowzięcie NMP, z poświęceniem ziół i kwiatów. Zakładali koła żywego różańca, organizowali pielgrzymki do sanktuariów maryjnych w Aylesford, Hednesford, Holy Well, Patasaph, Ilkey oraz Walsingham. Maryjność duszpasterstwa na wyspach wyrażała się także w peregrynacji obrazu Matki Bożej po parafiach i rodzinach, śpiewaniu *Godzinek o Niepokalanym Poczęciu NMP*, odmawianiu nowenny do Matki Bożej Nieustającej Pomocy i Matki Boskiej Częstochowskiej. Pielęgnowano świadomość, że kult maryjny jest dla Polaków i całego świata „największą spójnią milionów ludzi"[466].

Tradycją polskiego Kościoła na emigracji była żywa pamięć o wiernych zmarłych z rodzin, ze wspólnot parafialnych, poległych za ojczyznę podczas pierwszej i drugiej wojny światowej oraz w powstaniach narodowych i zrywach niepodległościowych. Pielęgnowano tradycję listopadowych wypominków, zachęcano wiernych do udziału w nabożeństwach i procesjach na cmentarzach, do

---

[465] J. Serwański, *Fawley Court*, w: EPEiP, t. 2, s. 11-12. Ks. J. Jarzębowski MIC (1897-1964), wychowawca polskich dzieci i młodzieży na Bielanach w Warszawie do 1939 r., zorganizował obóz dla dzieci internowanych w Meksyku (1944-1950), w Fawley Court nad Tamizą założył szkołę dla młodzieży polskich emigrantów (1956-1964), historyk powstania styczniowego z 1863 r., znawca jego przywódcy R. Traugutta. Por. *Oświadczenie Zgromadzenia Księży Marianów w sprawie Fawley Court*, http://www.mojawyspa.co.uk/pliki/fawley-court.pdf (dostęp: 15.04.2023).

[466] Jan Paweł II, *Przemówienia* z dnia 26.07.1982, OsRomPol (3)1982, nr 7-8, s. 31; zob. R. Karpiński, *Boże Narodzenie 2005*, WPMK-CK 2005, nr 4, s. 29.

modlitw przy grobach i pomnikach pamięci, miejscach martyrologii, oznaczano je patriotycznymi oraz polskimi symbolami. Najważniejszym i najbardziej znanym polskim cmentarzem na Wyspach Brytyjskich był Newark w środkowej Anglii. Obok trzystu pilotów i weteranów PSZ, pięćdziesięciu siedmiu żołnierzy Brygady Spadochronowej, spoczywali tam również do momentu przeniesienia do Mauzoleum Prezydentów RP na Uchodźstwie w Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie, jesienią 2022 r., trzej prezydenci RP na uchodźstwie: W. Raczkiewicz, A. Zalewski i S. Ostrowski. Do tegoż Mauzoleum zostaną wkrótce przeniesione szczątki ostatniego prezydenta RP R. Kaczorowskiego oraz K. Sabbata i E. Raczyńskiego. W Newark w 1943 r. pochowany został gen. W. Sikorski, dopiero w 1993 r. jego szczątki zostały sprowadzone do Polski i spoczęły na Wawelu[467].

Baza danych PMK zawiera ponad 43 tysiące nazwisk Polaków zmarłych i pochowanych na terenie Wielkiej Brytanii. W Anglii na 174 cmentarzach pochowanych jest 1452 polskich żołnierzy; w Szkocji na 54 cmentarzach znajduje się 763 polskich grobów; w Walii na 13 cmentarzach – 71 grobów, z kolei w Irlandii Północnej na 4 cmentarzach – 12 polskich grobów. Polskie cmentarze znajdują się także w: Laxton Hall, Pitsford Hall, Fawley Court i Hanley on Thames, Manchester, Liverpool, Bristol, Cardiff, Bradford, Nottingham. Łącznie 13 cmentarzy z polskimi grobami znajduje się w Londynie, a na najbardziej znanym na Gunnersbury zostało pochowanych ok. 1600 osób. Przed przeniesieniem szczątków do Polski pochowani byli tutaj generałowie J. Haller i T. Bór-Komorowski. Celebrację dorocznych uroczystości patriotycznych i pogrzebów prowadzili duszpasterze z parafii św. A. Boboli na Hammersmith i marianie z Ealingu[468]. W Londynie znajduje się również Pomnik Katyński, pierwszy w Europie pomnik upamiętniający polskich jeńców wojennych zamordowanych wiosną 1940 r., odsłonięty w 1976 r. Monument ma formę obelisku z czarnego granitu, znajduje się na nim herb Polski otoczony wieńcem z drutu kolczastego i napisem Katyń 1940. Na pomniku zawieszono symbolicznie Krzyż Orderu Virtuti Militari, którym Prezydent RP, S. Ostrowski, odznaczył żołnierzy polskich zgładzonych w Katyniu[469].

Rok 2005 był czasem żałoby i pożegnania syna polskiej ziemi, Jana Pawła II, który odbył swoją ostatnią pielgrzymkę do domu Ojca. W parafiach i wspólnotach emigracyjnych odbywały się

---

[467] W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 253; tenże, *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego*, s. 205-207.

[468] W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 254; zob. K. Grodziska, A. Suchcitz, *„Zostanie po nich nikły ślad…”. Polskie groby na cmentarzach w Laxton Hall, Pitsford Hall, Fawley Court i Hanley on Thames*, Wydawnictwo „Secesja”, Kraków 2007.

[469] Na bazie obelisku umieszczono inskrypcje: „Sumienie świata woła o świadectwo prawdzie” oraz „Pamięci 14 500 polskich jeńców wojennych, którzy w 1940 roku zniknęli z obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie, z czego 4500 zidentyfikowano w masowych grobach w Katyniu w pobliżu Smoleńska”, K. Grodziska, *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1995, s. 280-284.

Msze Święte, nabożeństwa, czuwania i pielgrzymki. Podczas Mszy św. żałobnej, w Brompton Oratory w Londynie, wspólnoty z Anglii i Walii oraz Szkocji dziękowały Bogu za Jana Pawła II. Nabożeństwo zgromadziło kapłanów z przedstawicielami wszystkich parafii i tłumy Polaków[470]. Papież zostawił spuściznę duchową w postaci nauczania zapisanego na kartach jego encyklik, katechez, przemówień i listów duszpasterskich. Najlepszą formą wdzięczności Bogu za pontyfikat stało się propagowanie papieskiego nauczania i wypełnianie duchowego testamentu. Rektor wyraził wdzięczność Bogu za dar papieża Benedykta XVI, który od samego początku pontyfikatu dawał do zrozumienia, że zamierza kontynuować pracę duszpasterską poprzednika, zachęcał kapłanów oraz wiernych do modlitwy za nowego papieża, poznania i upowszechniania jego nauczania[471].

Duszpasterstwo emigracyjne nawiązywało do tradycyjnej pobożności i religijności. Polscy emigranci przywieźli na Wyspy swoją spuściznę duchową i kulturową, organizowali życie religijne w sposób poznany w swoich parafiach i diecezjach. Spotkanie tradycyjnej pobożności polskich emigrantów z wzorcami religijności Wielkiej Brytanii i Irlandii wywoływało wiele napięć. Kościół katolicki był ostoją dla najstarszej polskiej emigracji, nazywającej siebie wychodźstwem, dla niej nie było historii bez Boga i Kościoła. Wiara katolicka była ratunkiem i oparciem, gdy znaleźli się oni w obcym świecie, bez umiejętności mówienia w języku angielskim, mając ubogie środki do życia i pracy. Wspólnota emigracyjna stała się dla nich siłą, która podtrzymywała ducha, pozwalała wyrażać wiarę i tworzyć społeczność polonijną. Kultywowanie zwyczajów polskiej pobożności ułatwiało animowanie życia kulturalnego na emigracji, podtrzymywało tradycje narodowe[472].

W małych i wiejskich placówkach zaznaczały się trudności organizacyjne duszpasterstwa na wyspach, polegające na zadaniu organizowania licznych spotkań indywidualnych i wspólnotowych w niedziele, które były wypełnione posługą liturgiczną i dojazdami do filialnych kościołów. Poważnym problemem duszpasterstwa było duże rozproszenie terytorialne i odległości dzielące nowe skupiska polonijne, a także praca zawodowa migrantów w niedziele i święta. W miejskich parafiach, np. Londynie i Glasgow, była to trudność w organizowaniu spotkań w zwykłe dni. Osoby świeckie animowały spotkania katechetyczne, prowadziły działalność formacyjną i edukacyjną,

---

[470] List Rektora PMK na Adwent 2005, s. 1; zob. WPMK-CK 2005, nr 3, s. 5-8.

[471] Na Mszy św. inauguracyjnej Benedykta XVI: „Nie muszę samotnie nosić tego, czego w rzeczywistości i tak samotnie nie mógłbym unieść. Wspiera mnie zastęp świętych Boga i towarzyszą mi, drodzy przyjaciele, wasza modlitwa, miłość, wiara i nadzieja", List Rektora PMK-2005, s. 1-2; zob. WPMK-CK 2005, nr 1-4, s. 35-57.

[472] A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 200-201; zob. DPG 9; Z. Zarembski, *Uczestnictwo rodziny katolickiej w rozwoju społeczeństwa*, „Teologia i Człowiek" 2020, nr 50, s. 319-336.

docierały tam, gdzie nie mógł dotrzeć duszpasterz. Życie emigracyjne na wyspach było dla nich okazją do świadectwa, osobistego przykładu, działalności dla parafii i wspólnoty[473].

Działalność osób i zrzeszeń świeckich ułatwiały duszpasterzom rozwiązywanie problemu rozproszenia i bierności wiernych, skomplikowanych sytuacji małżeńskich i rodzinnych, braku przynależności do konkretnej wspólnoty parafialnej. Nieocenioną pomoc udzielali wierni świeccy, zaangażowani w troskę Kościoła o emigrantów, w zrzeszeniach i stowarzyszeniach kościelnych. Kodeks zezwala na wykonywanie przez świeckich liturgicznej posługi lektora i akolity (KPK kan. 230 § 3). Mogli więc oni wykonywać różne funkcje w zastępstwie pasterzy, gdy tych brakowało (ChL 23). Posługiwanie laikatu miało charakter nadzwyczajny. W zastępstwie duchownych głosili oni słowo Boże, pełnili posługę nadzwyczajnego szafarza eucharystii do rozdzielania Komunii świętej, przewodniczyli modlitwom liturgicznym czy prowadzili katechezy (KKK 904)[474].

Problematyka małżeństw mieszanych narodowościowo i wyznaniowo była wyzwaniem dla duszpasterstwa emigracyjnego na wyspach. Potomkowie starej emigracji, jak również najnowszej, mieszkając i żyjąc w świecie podwójnej religii i kultury, doświadczali problemów dotyczących rodziny, wychowania dzieci i młodzieży, braku stabilności w życiu. W przypadku małżeństw narodowościowo mieszanych dzieci i młodzież miały trudności z językiem i adaptacją kulturową. Miało to miejsce szczególnie wtedy, gdy stroną polską i katolicką był ojciec, a matka należała do innego wyznania religijnego czy innej narodowości. Istotę problemów stanowiło zawężenie bazy społeczno-kulturowej, która chroniła standardy życia rodzinnego i religijnego w duchu katolickim, przy rozszerzaniu granic inności, odrębności językowych, kulturowych i socjalnych, wywołujących nieporozumienia i konflikty w dziedzinie wychowania dzieci oraz formacji religijnej[475].

Pary narzeczeńskie przygotowywały się do zawarcia sakramentu małżeństwa na kursach prowadzonych w polskich i angielskich parafiach, przechodziły tam katechezę przedmałżeńską. Często zdarzały się małżeństwa, w których jedną ze stron była katoliczka, a drugą anglikanin lub muzułmanin. Wymagały przeprowadzenia dokładnego i pogłębionego przygotowania formalnego i prawnego, podczas którego narzeczeni zostali pouczeni o różnicach kulturowych i religijnych oraz wyrazili zgodę na przestrzeganie zasad wolności, tolerancji i swobody wyznania w małżeństwie

---

473 W. Necel, *Zarys problematyki duszpasterstwa polskich rodzin emigracyjnych*, s. 15; M.L. Wyszyński, *Parafie emigracyjne są nie-anonimowe*, WPMK-CK 2005, nr 4-1, s. 27-28; zob. DPG 16.

474 J. Walkiewicz, *Rola i zadania księdza wobec organizacji pozaparafialnych*, „Głos Seminarium Zagranicznego" 1999, nr 2, s. 13-16; zob. DPG 17.

475 Benedykt XVI, *Rodzina migrująca*, OsRomPol (28) 2007, nr 1, s. 4-5; J. Bakalarz, *Podstawowe problemy duszpasterstwa rodzin emigrantów*, „Collectanea Theologica" (51) 1981, s. 166; zob. DPG 15.

i rodzinie, uznając prawo do zawarcia małżeństwa: „każdy człowiek ma prawo do zawarcia małżeństwa oraz zrodzenia potomstwa. Potrzebne jest zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego, aby z tej przyczyny nie dochodziło do migracji czy rozdzielania rodzin migrantów" (FC 81; KPR art. 1). Chrzest dzieci w małżeństwach mieszanych był możliwy, wymagał jednak przedstawienia stronie niekatolickiej wymagań moralnych i nauczania Kościoła katolickiego, prawa do edukacji religijnej, przestrzegania wolności religijnej, zgody na ich katolickie wychowanie[476].

Posługa duszpasterzy znających język, kulturę, obyczaje oraz tradycję polskich emigrantów utwierdzała ich wiarę i moralność. Wymagała też znajomości kultury, historii i religijnych tradycji społeczności Wielkiej Brytanii, Szkocji i Irlandii. Do osobistej formacji i kultury duszpasterzy oraz pastoralnego przygotowania należała znajomość przepisów prawa kanonicznego, np. w dziedzinie ochrony nieletnich (*safeguarding*), znajomość struktur politycznych, społecznych i gospodarczych, znajomość języka, by służył kontaktowaniu się i prowadzeniu dialogu z miejscową społecznością. Polscy duszpasterze stawali się dla emigrantów osobowym wzorem psychologicznego, językowego, kulturowego i eklezjalnego przystosowania się do środowiska zamieszkania i pracy[477].

Pomocne w interpretacji działalności parafii i ośrodków emigracyjnych na Wyspach mogą okazać się dane statystyczne życia sakramentalnego i praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2021, gromadzone przez sekretarza PMK w archiwum w Londynie. Dane statystyczne dotyczące działalności duszpasterskiej poszczególnych parafii były zwykle gromadzone w księgach parafialnych, które jednak ze względu czy to na zmianę miejsca sprawowania liturgii, translokatę miejsca kultu, czy też administracyjne przeszkody były trudno dostępne dla badaczy. Dane parafii oraz ośrodków polonijnych były publikowane najczęściej z okazji wizyt i jubileuszów. Zostały zebrane i uporządkowane w związku z Jubileuszem 125-lecia PMK w Anglii i Walii w drugiej oraz trzeciej części dzieła: *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii (1894-2019)*[478].

Dynamizm duszpasterstwa emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii po akcesji Polski do UE ilustruje statystyka praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2021, opracowana na podstawie: *PCM in England and Wales-Annual Statistics for the Year 2010-2021.* Statystyka

---

476 Zob. K. Machowicz, *Ochrona praw człowieka w Rzeczypospolitej Polskiej na tle standardów europejskich*, TN KUL, Lublin 2008.

477 S. Budyń, *Towarzyszyć będącym w drodze. Duszpasterstwo polskie za granicą*, w: *W trzecie tysiąclecie. Komentarz pastoralny do dokumentów II Polskiego Synodu Plenarnego*, red. W. Lechowicz, Biblos, Tarnów 2002, s. 208; zob. DPG 26.

478 W. Wyszowadzki, K. Tyliszczak, R. Szczodrowski, *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii (1894-2019)*, część 2: *Historie wspólnot parafialnych*, część 3: *Sylwetki zmarłych kapłanów*, Bernardinum, Pelplin 2019; zob. L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii*, s. 87-207; A. Romejko. *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 189-257; W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 181-265.

dotyczy wszystkich wspólnot parafialnych znajdujących się w strukturze PMK w Anglii i Walii. Została sporządzana przez sekretarza PMK do użytku wewnętrznego dla celów statystycznych. Pandemia koronawirusa Covid-19, spowodowała radykalne ograniczenie uczestnictwa wiernych w nabożeństwach i sprawowania kultu w kościołach za względu na warunki sanitarno-epidemiczne, dlatego w latach 2019-2020 nie przeprowadzono badań. Dane za 2021 rok pełnią rolę pomocniczą w odczytaniu tendencji obserwowanych wcześniej w duszpasterstwie emigracyjnym[479].

Zgodnie z uchwałą Konferencji Episkopatu Anglii i Walii, w październiku przeprowadzano we wszystkich placówkach katolickich badania niedzielnych praktyk religijnych (*dominicantes* i *communicantes*). Zestawienie statystyczne placówek PMK obejmuje ponadto: liczbę chrztów we wspólnotach polonijnych i liczbę wydanych zezwoleń na chrzest w Polsce; liczbę dzieci, które przyjęły Pierwszą Komunię Świętą we wspólnotach polonijnych oraz liczbę dzieci przygotowanych w Wielkiej Brytanii, które następnie przyjęły sakrament Eucharystii w Polsce; liczbę osób, które zostały przygotowane do sakramentu bierzmowania oraz liczbę osób dorosłych przyjętych do Kościoła katolickiego. Rektor PMK w Anglii i Walii miał obowiązek przesłać na koniec roku dane statystyczne do biura Delegata KEP ds. duszpasterstwa polonijnego w Warszawie[480].

Interesująca wydaje się statystyka dotycząca sakramentu małżeństwa. Podaje ona liczbę osób przygotowanych do sakramentu małżeństwa, kursów przedmałżeńskich, ilość spisanych przez proboszczów protokołów przedmałżeńskich, ilość zawartych małżeństw, konwalidacji, małżeństw zawartych z wyznawcą islamu, małżeństw zawartych z obywatelami innych krajów. Statystyki dotyczące sakramentu małżeństwa zostaną szczegółowo omówione w rozdziale czwartym, który będzie ukazywał formację małżeńską, poradnictwo rodzinne, problematykę małżeństw mieszanych narodowościowo i religijnie, będących dla księży wyzwaniem administracyjnym. Statystyki PMK wykazują ponadto liczbę wizyt duszpasterskich u chorych w szpitalach i domach: 9725 w 2010 r., 8751 w 2014, 6997 w 2017, 2961 w 2021, oraz liczbę pogrzebów odprawianych w polskich wspólnotach emigracyjnych: 601 w 2010 r., 556 w 2014, 463 w 2017, 710 w 2021[481].

Statystykę za lata 2010-2014 zamykają dane dotyczące polskich szkół przyparafialnych: liczba szkół, nauczycieli i uczniów. Polskie szkoły sobotnie były znane już od dawna na terenie

---

[479] Aneks, Tabela 1 i 2, Opracowanie praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-202, na podstawie: *PCM in England and Wales-Annual Statistics for the Year 2010-2021*, Londyn 2021.

[480] W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 208-209.

[481] Ilość kursów przedmałżeńskich w polskich placówkach w wybranych latach: 158 w 2011 r., 164 w 2014, 171 w 2017, 126 w 2021; ilość spisanych protokołów przedmałżeńskich: 2267 w 2010, 4091 w 2014, 2196 w 2017, 1464 w 2021; ilość zawartych małżeństw w placówkach polonijnych: 315 w 2010, 284 w 2014, 181 w 2017 i 202 w 2021 r., zob. Aneks 1 i 2; W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 209.

Wielkiej Brytanii, w podobny sposób działały placówki po II wojnie światowej. Celem ich istnienia było zachowanie polskiej tożsamości przez nauczanie przedmiotów ojczystych: języka polskiego, historii, geografii i religii. W prowadzenie szkół zaangażowało się Zrzeszenie Nauczycieli Polskich Zagranicą i Polska Macierz Szkolna oraz miejscowe komitety rodzicielskie i polskie parafie. PMS koordynowała działalność szkół oraz wspierała je w kwestiach dydaktycznych, np. podręczników oraz innych pomocy naukowych. Od 2015 r. decyzją powierników PMK dane statystyczne były przekazywane do instytucji monitorujących działalność edukacyjną na emigracji[482].

Badania statystyczne pozwalają określić w pewien sposób wybrane aspekty zaangażowania oraz religijności polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii. Deklarowali oni np. udział w praktykach religijnych podobny jak w Polsce, gdzie uczestniczy ok. 40% wiernych, nie potwierdziły tego jednak badania, w których frekwencja kształtowała się na poziomie pomiędzy 5 a 15%. Według danych PMK w Anglii i Walii liczba *dominicantes*, którzy uczestniczyli w każdą niedzielę rosła od 44 257 (2010) do 57 123 (2016), a następnie zmalała do 42 713 (2021). Biorąc pod uwagę liczbę polskich emigrantów przebywających w Wielkiej Brytanii oraz to, że pewna grupa deklaruje udział we mszach w parafiach angielskich, frekwencja ta jest jednak niższa niż 10%. Jak wskazują badania poziomu uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej, praca duszpasterska trafia do odsetka 6-10% polskich emigrantów, którzy w 90% deklarują przynależność do Kościoła katolickiego[483].

Liczba osób przyjmujących Komunię Świętą (*communicantes*) podczas niedzielnych Mszy św. wyniosła: 13 764 (2010), 19 619 (2018), oraz 17 401 (2021). Czynnikiem wpływającym na niską frekwencję w niedziele i stosunkowo mały udział tych osób w komunii świętej był młody wiek emigrantów, którzy należeli do grupy osób często kontestujących i odrzucających instytucje religijne. Czas emigracji, według badań J. Mariańskiego, często negatywnie wpływał na religijność, koncentrując aktywność emigrantów na ekonomicznej sferze pobytu za granicą. Zauważono także przypadki osób przebudzonych religijnie i moralnie, z wiekszą świadomością duchową. Niska frekwencja, zaprzeczająca obrazowi „polskiego katolicyzmu" kreowanemu w brytyjskich mediach, nie zmieniła faktu, że kościoły zapełniały się w okresie Bożego Narodzenia i Wielkanocy[484].

---

[482] A. Podhorodecka, *W służbie oświacie. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej 1953-2003*, „Veritas", Londyn 2003, s. 202. T. Radzik, *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za granicą (1941-1991)*, ZNP, Londyn 1999.

[483] Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, GUS, *Kościół katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny*, Warszawa 2014, s. 193; M. Lisak, *Religijność instytucjonalna jako czynnik adaptacji polskich imigrantów w Irlandii*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny" 2015, nr 2(156), s. 106-107.

[484] J. Mariański, *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, Sandomierz 2014, s. 322-323. T. Adamczyk, *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2018, s. 113.

Z analizy postaw nowej fali emigrantów mieszkających na terenie Irlandii i Wielkiej Brytanii wynika, że religijność postrzegana była jako element polskiej tradycji i kultury. Emigranci akcentowali, że święta kościelne i zwyczaje religijne przynależą do polskiej tradycji. Podkreślali, że potrzebują polskich nabożeństw, uczestnictwa w Mszach Świętych w języku polskim, ponieważ są one nośnikiem polskiej kultury i tożsamości. Wśród osób określających siebie jako niewierzące można było spotykać tych pozostających w związku z religijnością z powodu przywiązania do tradycji rodziców oraz wychowawczych i moralnych walorów religii. Dla polskich emigrantów ważne było budowanie tożsamości na gruncie polskiej religijności, wielu z nich utożsamiało święta religijne ze zwyczajami kulturowymi. Katolickie zwyczaje i rytuały religijne sprawowane w języku polskim były dla nich bliższe niż formy katolickiej religijności w Wielkiej Brytanii i Irlandii[485].

Ważnym aspektem religijności emigrantów było posyłanie dzieci do szkół katolickich oraz polskich szkół sobotnich, gdzie uczniowie mieli możliwość nauki języka ojczystego i religii. Rodzice nie wyobrażali sobie przeżywania ważnych dla tożsamości ich dzieci i młodzieży liturgii Pierwszej Komunii Świętej i bierzmowania inaczej niż po polsku, towarzyszyło tym wydarzeniom spotkanie w kręgu całej rodziny w Polsce lub w Anglii. W edukacji religijnej osób mieszkających w Szkocji ważnym zadaniem Kościoła było kształcenie, edukacja religijna oraz „przymnażanie wiary". Wiara pomagała polskim emigrantom w znajdowaniu odpowiedzi na pytania egzystencjalne o tożsamość, zachowanie tradycji, polskie korzenie i obywatelstwo. Wychowanie religijne dzieci i młodzieży nabierało nowego znaczenia w obcym kulturowo i religijnie środowisku[486].

Zdarzały się przypadki, że Polacy na emigracji dokonywali wyboru, by nie uczestniczyć we Mszach Świętych, nie przystępować do sakramentów i nie praktykować modlitwy. Widoczne było powolne, nieodwracalne zobojętnienie religijne. Wiele osób nie uczęszczało do kościoła ze względu na nieznajomość języka angielskiego, choć w lokalnych kościołach były dostępne tłumaczenia modlitw angielskich na język polski. Konieczność pokonywania większych dystansów zniechęcała i negatywnie wpływała na częstotliwość praktyk religijnych, prowadziła do osłabienia i utraty wiary. Emigranci oczekiwali pomocy w zakresie wychowania religijnego dzieci i młodzieży, sygnalizowali potrzebę wsparcia duchowego dla rodzin. Jako rodzice mieli świadomość zagrożenia utraty wiary przez ich dzieci w laickim społeczeństwie, widzieli wpływ wtórnej socjalizacji,

---

485 M. Lisak, *Religijność a tożsamość narodowa. Polscy katolicy na emigracji w Irlandii i Wielkiej Brytanii*, „Teologia Praktyczna" (10) 2009, s. 18-29; „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2011", s. 5-7; Z. Zarembski, *Pastoralne wsparcie małżeństwa i rodziny w poszanowaniu życia*, „Teologia i Moralność" (22) 2017, s. 97-111.

486 Zob. T. Biernat, P. Krakowiak, T. Leniszewski, D. Turowska, *Wychowanie religijne dzieci emigrantów zarobkowych jako wyzwanie dla rodziców, duszpasterzy i katechetów (na przykładzie Szkocji)*, „Paedagogia Christiana" (1/41) 2018, s. 223-247; Świadectwa rodziców, „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2009", s. 13.

silniejszej niż wychowanie rodzinne. Często materialistyczny i konsumpcyjny tryb życia sprawiał, że byli bezradni wobec wpływów społeczeństwa nastawionego ateistycznie i antyreligijnie[487].

Elementy duszpasterstwa prowadzonego w parafiach emigracyjnych, bogactwo form życia liturgicznego, jakie miało miejsce w polskich placówkach, głównie przygotowania do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej: chrztu św., Pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej oraz bierzmowania, a także rola i pomoc świeckich animatorów w sprawowaniu sakramentaliów zostaną ukazane na przykładzie parafii NMP Matki Kościoła na Ealingu w Londynie, którą uważano w badanym okresie czasu za największą parafię polonijną na Wyspach[488]. Powstała w sierpniu 1950 r., od 1965 r. była prowadzona przez Zgromadzenie Księży Marianów w strukturach PMK w Anglii i Walii, przez wiele lat pracowało w niej co najmniej pięciu księży z proboszczem na czele, których wspomagali księża pracujący w apostolacie Miłosierdzia Bożego w diecezji Westminster[489].

Do parafii należały różne kręgi społeczności emigracyjnej, począwszy od tej najstarszej, powojennej z dziećmi i wnukami, od lat tworzących religijny i społeczny nurt wspólnoty, biorących odpowiedzialność za materialne i duchowe funkcjonowanie parafii i sobotnich szkół, po emigrację „solidarnościową", związaną z wydarzeniami politycznymi Sierpnia 1980 r. i licznie gromadzącą się emigrację o charakterze ekonomicznym, która przybyła po włączeniu Polski do UE. Napływ najnowszych emigrantów spowodował, że parafia stała się socjologicznie młoda, średnia wieku wynosiła 25-45 lat. W latach 2010-2014, liczba *dominicantes* wynosiła od 4496 do 5213 osób, zaś *communicantes* od 1100 do 1737. Liczenie odbywało się podczas trzech niedziel października; dla porównania, do katedry Westminster w Londynie uczęszczało ok 4000 osób[490].

---

[487] *Wychowanie religijne dzieci emigrantów zarobkowych jako wyzwanie*, s. 233-235; J. Fomina, J. Frelek, *Next Stopski London: Public Perceptions of Labour Migration within the EU. The Case of Polish Labour Migrants in the British Press*, Fundacja Instytutu Spraw Publicznych, WEMA, Warszawa 2008, s. 53.

[488] K. Fuksa, *Z historii naszej parafii (1950-2000)*, „Biuletyn świąteczny, Rok Wiary 2012-2013" 2012, s. 10-13; K. Fuksa, *Parafia Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła na Ealingu w Londynie w latach (1950-2000)*, „Studia Polonijne" (29) 2008, s. 105-137.

[489] W parafii na Ealingu pracowało pięciu księży: ks. P. Nawalaniec, proboszcz parafii; ks. D. Kwiatkowski, przełożony wspólnoty zakonnej Księży Marianów; ks. M. Garbecki, ks. M. Turkowski i ks. P. Smoliński, duszpasterze oraz księża z Apostolatu Miłosierdzia Bożego przy Courtfield Gardens; ks. D. Mażewski i ks. A. Gowkielewicz, pracujący w strukturach diecezji Westminster. Współpracownicy zakonni i świeccy: s. T. Czarnecka CR, zajmująca się katechezą dla dzieci najmłodszych, zasłużona dla katechizacji dzieci i młodzieży; s. J.M. Szponka CR, odpowiadająca za przygotowanie dzieci do I Komunii Świętej; dr K. Fuksa, organista i pracownik kancelarii; R. Kuraś, Prezes Rady Ekonomicznej; M. Zajączkowska, członkini Rady Duszpasterskiej; T. Herbich, skarbnik parafii; E. Knight, księgowa parafii; W. Kopański, zakrystianin i gospodarz parafii. Zob. „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie 2009", s. 31 oraz *Westminster Year Book 2014, 62-nd edition*, Marian Fathers, WRCDT, Londyn 2013, s. 108 i 222.

[490] Liczba uczestników niedzielnych Mszy św. w latach 2010-2014, *domincantes*: 4496 w 2010, 4357 w 2011, 4978 w 2012, 4472 w 2013, 5213 w 2014 r., liczba *communicantes:* 1143 w 2010, 1100 w 2011, 1745 w 2012, 1800 w 2013, 1737 w 2014 r. Zob. Aneks 3. *Statystyka praktyk religijnych w parafii NMP Matki Kościoła na Ealingu* oraz dane uczniów i nauczycieli w Polskiej Sobotniej Szkole Języków Ojczystych na Ealingu im. Tadeusza Kościuszki, za lata 2010-2014, na podstawie: *PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2010-2014*, Londyn 2022.

Przygotowanie do sakramentu chrztu św. składało się z dwóch katechez przedchrzcielnych dla rodziców dziecka i trzeciej mystagogicznej dla rodziców i chrzestnych. Dzieci pochodziły ze związków sakramentalnych i pozasakramentalnych. Duszpasterze udzielali chrztu św. polskim dzieciom poniżej 14 roku życia, z wyjątkiem niebezpieczeństwa śmierci, jeśli ich rodzice lub przynajmniej jedno z nich wyrażało zgodę i gdy istniała uzasadniona nadzieja, że dziecko będzie wychowane po chrześcijańsku. Do przyjęcia zadania ojca i matki chrzestnej, zgodnie z *Kodeksem prawa kanonicznego*, dopuszczano: katolików po sakramencie bierzmowania, prowadzących życie zgodne z wiarą, odpowiadające funkcji świadka, niebędących ojcem czy matką dziecka (KPK kan 674, 865, 868, 874). Sakrament chrztu św. był udzielany na Mszy św. w niedziele, a wyjątkowo w sobotę poza Mszą św. Każdego roku przygotowywano do chrztu św. osoby dorosłe, które były uroczyście przyjmowane do Kościoła podczas Wigilii Paschalnej w Wielką Sobotę[491].

Katecheza sakramentalna była głoszona w kościele po południu w II i III niedzielę każdego miesiąca dla wszystkich rodziców i chrzestnych. Jej celem była ewangelizacja i formacja do dojrzałego przeżywania sakramentu chrztu świętego. Katechezę liturgiczną głoszono dla rodziców i chrzestnych w każdą sobotę, w przeddzień udzielania sakramentu, szczególny akcent kładziono na przebieg liturgii i wtajemniczenie w obrzęd. Liczba ochrzczonych wyniosła: 290 osób w 2010 r., 262 w 2011, 272 w 2012, 271 w 2013, 245 w 2014. Przygotowanie do sakramentu bierzmowania odbywało się w dwóch grupach wiekowych: dla młodzieży gimnazjalnej w wieku 13-15 lat i ich rodziców, w cyklu całorocznym (od września do maja) według autorskiego programu. Zastosowano w nim metody nowej ewangelizacji: przepowiadanie osoby Jezusa Chrystusa i Jego Ewangelii; odwoływanie się do tradycji apostolskiej Kościoła, połączonej ze świadectwem i pracą w grupach rówieśniczych. Podejmowano tematy ważne dla młodzieży: dojrzewanie, poszukiwanie tożsamości oraz własnej wartości. Przygotowanie do sakramentu bierzmowania dla dorosłych prowadził kapłan w cyklu 10 spotkań. Odbywało się dwukrotnie w ciągu roku, trwając dwa i pół miesiąca. Podczas katechezy przekazywano prawdy wiary i zasady chrześcijańskiego życia. Kapłanom towarzyszyli oraz pomagali świeccy katechiści i animatorzy z Odnowy w Duchu Świętym i Neokatechumenatu, liczba bierzmowanych wyniosła w kolejnych latach od 115 do 137 osób[492].

Ważnym elementem budowania więzi z parafianami na emigracji była wizyta duszpasterska podczas Bożego Narodzenia. W trakcie kolędy, obok święcenia domów i rodzin, przeprowadzano rozmowy duszpasterskie, których celem było umocnienie wiary i tradycji religijnej, rozeznanie

---

491 „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2011", s. 3-4; *Celebret PMK*, s. 14-15.

492 Liczba osób, które zostały przygotowane i przyjęły sakrament bierzmowania, w tym młodzież i osoby dorosłe w parafii na Ealingu: 115 w 2010, 92 w 2011, 106 w 2012, 132 w 2013, 137 w 2014 r., zob. Aneks 3.

bieżących potrzeb i oczekiwań emigrantów. Kolęda odbywała się od Adwentu aż po Popielec. Liczba wizyt w polskich rodzinach emigracyjnych wyniosła od 570 do 660. W każdy pierwszy piątek miesiąca chorzy i starsi, w zależności od potrzeby, byli odwiedzani w domach i pobliskich szpitalach. Prawo angielskie zakazywało swobodnego poruszania się po szpitalach i domach opieki, osoby chore lub rodziny zapraszały kapłana z posługą. Liczba wizyt wyniosła od 241 do 370[493].

Po 2005 r. w niedzielny porządek liturgii wpisano dodatkowe Msze Święte o 14.30, 17.15 i 20.30, pierwsza dla dzieci pierwszokomunijnych z rodzicami, druga dla młodzieży i rodziców, którzy przygotowywali się do bierzmowania, trzecia dla osób pracujących w niedzielę. Msze św. pogrzebowe i ślubne odbywały się w języku polskim, chyba że sytuacja duszpasterska wymagała zastosowania języka angielskiego w przypadku uczestnictwa gości i członków rodziny z drugiego i trzeciego pokolenia emigrantów. Przygotowanie do Pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej prowadził duszpasterz z pomocą dwóch sióstr Zmartwychwstanek, katechetów i wolontariuszy. Przygotowanie do sakramentów odbywało się dla dzieci i młodzieży w wieku 5-16 lat w ciągu roku szkolnego w ramach katechezy w Polskiej Szkole Sobotniej Języków Ojczystych im. Tadeusza Kościuszki na Ealingu. Siostry, księża i świeccy katecheci prowadzili katechezę przygotowującą do sakramentów Eucharystii i bierzmowania. Wobec wzrostu liczby dzieci metoda katechezy uległa zmianie, zajęcia dla rodziców prowadził proboszcz, w tym czasie katecheci zajmowali się dziećmi, następnie rodzicie mający materiały edukacyjne przekazywali dzieciom treść katechezy w domu. Liczba dzieci, które przyjęły sakrament wyniosła: 124 w 2010 r., 121 w 2011, 123 w 2012, 106 w 2013, 126 w 2014. Od 2015 r. liczba dzieci przygotowywanych wzrosła do 200-250[494].

Sakrament pokuty i pojednania był sprawowany na wszystkich niedzielnych Mszach św. a także na każdej wieczornej w tygodniu. Do udziału w pierwszopiątkowej spowiedzi i Eucharystii zachęcano dzieci i młodzież, które miały własne nabożeństwo, podobnie jak osoby dorosłe miały dodatkową spowiedź w piątek podczas wieczornej adoracji. W Adwencie i Wielkim Poście z reguły odbywały się nauki rekolekcyjne wraz ze spowiedzią. Emigranci uczestniczyli w liturgii paschalnej, niektórzy z nich przystępowali do spowiedzi w późnych godzinach wieczornych w Wielki Piątek i Wielką Sobotę. W parafii sprawowano niewielką liczbę ślubów, było ich 53 w 2010 i 55 w 2012 r., większość par narzeczeńskich wybierała na miejsce swoich zaślubin jednak polskie parafie. Dużą popularnością cieszyły się kursy przedmałżeńskie, które odbywały się każdego roku w trzech

---

493 Liczba wizyt polskich rodzin na Ealingu: 600 w 2010, 620 w 2011, 570 w 2012, 640 w 2013, 660 w 2014, liczba wizyt chorych w szpitalach: 370 w 2010, 220 w 2011, 294 w 2012, 340 w 2013, 241 w 2014 r., zob. Aneks 3.

494 W szkole katechizowali: s. T. Czarnecka CR, zasłużona dla formacji dzieci i młodzieży; s. J. M. Szponka CR; ks. D. Kwiatkowski MIC; ks. M. Garbecki MIC; ks. M. Turkowski MIC; ks. P. Nawalaniec MIC. Por. Aneks 3.

edycjach, brało w nich udział: w 2010 r. 270 par, w 2011 – 240 par, a w 2012 – 220 par. Kursy były prowadzone przez księży i specjalną grupę wolontariuszy. Narzeczeni, którzy mieszkali w Anglii, Walii i Szkocji mieli obowiązek spisać z proboszczem protokół przedmałżeński[495].

Pogrzeby były ważnymi wydarzeniami dla wspólnoty i społeczności polonijnej. W latach 2010-2011 odeszło do wieczności wielu zasłużonych dla parafii osób, którzy cały czas angażowali się w życie i dzieła społeczności polonijnej na Ealingu, np.: M. Drysch (1926-2010), wieloletnia dyrygentka Chóru Szkoły Młodszych Ochotniczek; J. Badowski (1923-2010), jeden z najbardziej oddanych parafii; Irena Słowińska (1910-2010), zaangażowana w pomoc ludziom potrzebującym; F. Malik (1928-2010), lektor i nadzwyczajny szafarz Eucharystii w kościele na Ealingu, były zakrystianin w angielskim kościele pw. Matki Bożej z Lourdes na Actonie; J. Balon (1923-2010), ofiarna i wierna modlitwie żona śp. W. Balona, przewodniczącego komitetu kupna kościoła na Ealingu; A.C. Juhre (1915-2010), żona śp. J. Juhre, jednego z założycieli parafii na Ealingu, która sprowadziła do prezbiterium kościoła obraz Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej[496].

Uroczystości pogrzebowe były staranie przygotowane, miały swój program, wyznaczone funkcje liturgiczne, śpiew i muzykę, sprawowano je w języku polskim z elementami języka angielskiego w liturgii słowa i przemówieniach końcowych, przeważnie w sekwencji: Msza św. pogrzebowa, przewiezienie na cmentarz i pogrzebanie ciała albo kremacja ciała zmarłej osoby, by potem w gronie rodzinnym złożyć prochy na cmentarzach na Gunnersbury, South Ealingu czy Greenford lub kolumbariach przy kościele św. Andrzeja Boboli i na Ealingu. Dla osób z najstarszej emigracji celebrowano uroczystości pogrzebowe w opactwie Ealing Abbey, u Benedyktynów, którzy wpisali się w początki polskiej wspólnoty od 1950 r. Msza św. i pogrzeb były w języku angielskim, zawierały elementy polskich czytań liturgicznych i przemówień. Ważnym zwyczajem była stypa związana z poczęstunkiem i wspomnieniem historii życia zmarłej osoby[497].

---

[495] Sprawozdanie Proboszcza parafii na Ealingu, „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2009", s. 3; „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2011", s. 1-2; „Biuletyn świąteczny, Rok Wiary 2012-2013", s. 2-4.

[496] Z. Magiera (1931-2011), pracowała w Klubie Obiadowym, pomagała chorym w Across Jumbulance, należała do harcerstwa, Millenium, Montserrat; J.W. Ludwig (1919-2011), żołnierz II Korpusu, zasłużony dla parafii działacz; B. Modras (1929-2011), wiceprezes parafii na Ealingu, prezes Parafialnego Klubu Towarzyskiego, Klubu Obiadowego oraz Polskiego Oddziału St. John Ambulance w Londynie; M. Baworowska (1910-2011), fundatorka kiosku „Veritas" przy kościele, założycielka sekcji charytatywnej, Kręgu Wiedzy Religijnej; A. Dolińska (1928-2011), pracownik kancelarii parafialnej, lektor w kaplicy POK, przedstawiciel USC podczas ślubów, marriage registrer; Z. Dąb-Biernacka (1919-2011), patriotka i działaczka Armii Krajowej, „Jagienka", miała wielkie serce dla Polski, zmarła w domu dla rezydentów Kolbe House, „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2011", s. 21-22.

[497] Zob. *Życiorys i program Mszy świętej śp. Marii Dobson Dobrzańskiej (1911-2011)*, Parafia NMP Matki Kościoła na Ealingu (31.08.2011); *Życiorys i wspomnienie sp. Luby Kaczmarek (1913-2013)*; *Program i wspomnienie śp. Romany Teresy Juraszek (1951-2013)*, *Życiorys i wspomnienie śp. Marii „Urszuli" Przyłęckiej z d. Tomaszewskiej (1920-20150*; *Requiem Mass for for the repose of soul of s. Teresa Felicja Czarniecka CR (1927-2018)*, R.C. Polish Parish, Mother of the Church, Ealing (15.03.2018). W archiwum parafii na Ealingu, w zbiorze autora znajduje się ponad 100 programów pogrzebów, wspomnień i życiorysów osób pochowanych w kościele i kolumbarium na Ealingu.

Świętowanie Triduum Paschy rozpoczynało się w Wielki Czwartek od liturgii Wieczerzy Pańskiej, podczas której kapłan obmywał stopy 12 mężczyznom, a cały Kościół dziękował za dar Eucharystii i kapłaństwa. Liturgię Wielkiego Piątku celebrowano wespół z innymi wspólnotami chrześcijańskimi w ekumenicznej procesji Krzyża przechodzącej ulicami miasta. Bardzo ważnym elementem liturgii Męki Pańskiej było odśpiewanie przez chór Schola Cantorum *Pasji Naszego Pana Jezusa Chrystusa*. Adoracja krzyża trwała cały wieczór i następny dzień podczas wystawienia Najświętszego Sakramentu w Grobie Pańskim. Wielka Sobota to tradycyjne święcenie pokarmów, które obywało się w sali Windsor Hall. Przy Grobie Pańskim wartę trzymali harcerze ze szczepu *Czarna Dwójka* i harcerki ze szczepu *Pilica.* Mieszkańcy Ealingu byli przyzwyczajeni do widoku tysięcy ludzi z koszyczkami, którzy śpieszyli w Wielką Sobotę na poświęcenie pokarmów, a także tłumów w niedzielę Wielkanocą, gdy Londyn wydawał się obumarły. Święta były okazją oddania chwały Bogu za życie na emigracji, spotkania z rodziną, która przybyła z Polski. Był to cenny dar modlitwy i miłosierdzia, jaki wnieśli polscy emigranci w życie religijne metropolii[498].

W ramach opieki duszpasterskiej księża i siostry byli obecni w dwóch Polskich Sobotnich Szkołach Języków Ojczystych: im. T. Kościuszki na Ealingu oraz im. H. Modrzejewskiej na Hanwell w Londynie. Szkoła na Ealingu, założona w 1950 r., należy do jednej z najstarszych placówek tego typu w Wielkiej Brytanii. Zarządzana przez koło rodzicielskie gromadziła w 2012 r. ok. 650 dzieci i młodzieży w 37 klasach oraz ok. 50 nauczycieli i asystentów. Była w tym czasie największą szkołą przedmiotów ojczystych w Europie. Szkoła na Ealingu, a także European's Welfare Association CIC w Walsall otrzymały w 2017 r., przyznawane przez Elżbietę II, najwyższe brytyjskie odznaczenie dla organizacji społecznych, nagrodę za służbę społeczną QAVS (Queen's Award for Voluntary Service). Nagroda była przyznawana za „wybitne zasługi grup wolontariuszy na rzecz ich społeczności". Ustanowiono ją w 50. rocznicę koronacji monarchini dla organizacji charytatywnych w Wielkiej Brytanii, w randze MBE, (The Most Excellent Order of the British Empire). Otrzymanie tej dystynkcji było zaszczytem dla wszystkich pokoleń Polaków, które pracowały nad rozwojem szkoły. Po raz pierwszy w historii zostały nagrodzone dwie organizacje, reprezentujące wówczas blisko milionową społeczność Polaków w Wielkiej Brytanii[499].

---

[498] D. Kwiatkowski, *Polska emigracja w Wielkiej Brytanii*, „Egzorcysta" 2021, nr 7, s. 6-10.

[499] Polska Szkoła na Ealingu została nominowana do nagrody QAVS przez członka brytyjskiego parlamentu Stephena Pound'a. Nominację poparły m.in.: Polska Macierz Szkolna, Polski Uniwersytet Na Obczyźnie, polskie harcerstwo i osoby indywidualne. Szkoła w 2011 r. została uhonorowana prestiżowym odznaczeniem „Pro Memoria", które otrzymała w związku z uroczystościami 60-lecia istnienia od ministra J. S. Ciechanowskiego, Kierownika Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, „za wybitne zasługi w utrwalaniu pamięci o ludziach oraz czynach w walce o niepodległość Polski podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu", M. Bnińska, *Polska Sobotnia Szkoła Języków Ojczystych im. Tadeusza Kościuszki na Ealingu*, „Biuletyn świąteczny, Rok Wiary 2012-2013", s. 14-15.

W parafii na Ealingu powstało szerokie spektrum grup parafialnych, a liczba osób biorących w nich udział była zależna od wieku i dynamiki pracy formacyjnej. Krąg Biblijny gromadził osoby pragnące rozwijać edukację biblijną, wspólnota „Światło i Życie" – osoby z kręgu najstarszej emigracji, Odnowa w Duchu Świętym „Przystań Maryi" gromadziła młodych ok. 60-80 osób; trzy wspólnoty Neokatechumenalne – ok. 100 osób, wspólnoty Teams of Our Lady – ok. 50 par małżeńskich. Inne wspólnoty to: ministranci, lektorzy; nadzwyczajni szafarze Eucharystii – grupa mężczyzn i kobiet ok. 30 osób; Sekcja Wzajemnej Pomocy pomagająca seniorom, osobom starszym i chorym; Godzina Miłosierdzia, Koła Różańcowe, Sodalicja Mariańska; Bractwo Szkaplerzne, Rada Ekonomiczno-Administracyjna, Rada Duszpasterska, Eucharystyczny Ruch Młodych i Oaza skierowane do dzieci i młodzieży; harcerki, harcerze oraz gromada zuchów „Krasnoludki"; Chór kościelny „Schola Cantorum", Zespół Regionalny „Żywiec"; działająca przez dwa lata Londyńska Szkoła Pomagania – szkoła formacji chrześcijańskiej dla ok. 160 osób, grupa terapeutyczna „Rozwój osobisty" i grupy wsparcia: AA, AH, AN, Al-Anon, DDA, SLAA[500].

Niedzielne głoszenie Słowa Bożego, przygotowanie rodziców do chrztu, komunii świętej oraz bierzmowania, rekolekcje adwentowe i wielkopostne złożyły się na katechezę dla dorosłych. W Roku Wiary 2012/2013 przeprowadzono osiem czuwań całonocnych, z katechezą i sakramentem pojednania i pokuty dla Polaków z Londynu i okolic, zorganizowano nabożeństwo 40-godzinne, Homilie zawierały treść katechezy zaproponowanej przez diecezję Westminster, zorganizowano pielgrzymkę do sanktuarium maryjnego w Aylesford i Walsingham. Wprowadzono katechezy biblijne w ramach tygodnia biblijnego i spotkania poświęcone rozważaniu Lectio Divina. Ponadto zajęcia edukacyjne realizowano przy okazji spotkań i koncertów ewangelizacyjnych, związanych z ważnymi tematami dotyczącymi społeczności polonijnej, takimi jak: szkolenie na temat nowych przepisów związanych z zasiłkami i pracą, współpraca z lokalnym samorządem, prasą i mediami. Przeprowadzano wiele akcji charytatywnych. Zajęcia formacyjne organizowano przy współpracy profesjonalistów i wolontariuszy, psychologów i dziennikarzy, biskupów i kapłanów[501].

---

[500] Grupy wsparcia w dziedzinie uzależnień i wsparcia dla członków rodziny: kilka grup AA, Anonimowi Alkoholicy; Al-Anon Family Group, grupy rodzinne Al-Anon; DDA Dorosłe Dzieci Alkoholików, ACA Adult Children of Alcoholics; AN, Anonimowi Narkomani; AH, Anonimowi Hazardziści; SLAA, Uzależnieni od Seksu i Miłości. Przez wiele lat w poradnictwie psychologicznym i rodzinnym prowadziły terapię zranień dzieciństwa i problemów małżeńskich psycholog: J. Borczon, M. Dworska, A. Szumowska, certyfikowany specjalista w dziedzinie uzależnień i współuzależnień, *Grupy działające w parafii na Ealingu*, „Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2011", s. 8-12.

[501] Zajęcia edukacyjne prowadzili: bp A. Długosz. dla dzieci i młodzieży, wielokrotnie zaś dr B. Woronowicz, dr E. Woydyłło-Osiatyńska, dr J. Jechalski, dr hab. M. Guzewicz, o. prof. A. Derdziuk OFM Cap, o. dr M. Hinc OFM Cap, który przez trzy lata prowadził regularnie co miesiąc program „Dwunastu Kroków dla chrześcijan", indywidualne konsultacje i poradnictwo; o. dr K. Knotz OFM Cap, ks. dr M. Dziewiecki, red. Z. Nossowski, red B. Wildstein, dr hab. S. Cenckiewicz, J. Budziaszek, bp M. Mokrzycki, oraz rekolekcjoniści ks. dr M. Kowalski, ks. dr Z. Grygorcewicz MIC, o. T. Zamorski OP, ks. T. Sadłowski MIC, ks. P. Szyrszeń, „Biuletyn świąteczny, Rok Wiary 2012-2013", s. 3-4.

3. Posługa charytatywno-społeczna

Katolickie diecezje, które powstały po przywróceniu hierarchii kościelnej w 1850 r. jako wspólnoty religijne, z punktu widzenia prawa brytyjskiego uznawane były za związki wyznaniowe, jedynie Kościół anglikański był Kościołem państwowym. Kościół katolicki w Wielkiej Brytanii nabył osobowość prawną jako instytucja charytatywna. Status ten nadawał diecezjom i parafiom, traktowanym przez prawo brytyjskie jako część diecezji, specjalne przywileje finansowe, np. zwolnienie od podatków z dochodów parafii, dostęp do funduszy przeznaczonych do użytku instytucji charytatywnych. Katolickie diecezje istnieją w prawie cywilnym jako fundacje, *trust* lub spółki z ograniczoną odpowiedzialnością *company limited by guarantee.* Każdy biskup diecezjalny staje się przewodniczącym fundacji, do której powołuje na powierników tak osoby duchowne, jak świeckie, by zarządzały dobrami materialnymi należącymi do Kościoła. Diecezjalne fundacje, jako instytucje charytatywne, podlegają ściśle prawu charytatywnemu[502].

PMK w Anglii i Walii posiada struktury podobne do katolickich diecezji. Jako instytucja charytatywna została uznana przez państwo i konferencję biskupów pod nazwą *The Polish Catholic Mission in England and Wales.* Od czasu ustanowienia w 1948 r., PMK działała jako jednostka, która nabyła osobowość prawną dopiero w 1952 r. Rektor utworzył na prawie brytyjskim *Charity Act* fundację powierniczą na wzór angielskich diecezji, Polski Fundusz Dobroczynności *Polish Benevolent Fund*, zatwierdzoną jako instytucję charytatywną przez urząd *Charity Commission*. *Charity Commission* to specjalny urząd państwowy, który ma władzę nad wszystkimi instytucjami charytatywnymi. Polski Fundusz Dobroczynności powstał w celu zarządzania nieruchomościami PMK w Anglii i Walii, w tym pobierania kowenantów z podatków na cele ściśle kościelne: „aby, reprezentował polskie parafie katolickie pod względem prawnym i finansowym, przejmował odpowiedzialność za zakupione kościoły, nieruchomości, spłaty od pożyczek hipotecznych, aby wspierał PMK, dbał o utrzymanie w polskich rękach majątków wspólnot parafialnych”[503].

Staraniem Funduszu polskie parafie otrzymały jednolity statut zaakceptowany przez władze brytyjskie i *Charity Commission*. Od tego momentu wszystkie polskie wspólnoty emigracyjne zaczęły istnieć w prawie angielskim jako integralna część *Polish Benevolent Fund*, zarządzana przez powierników *trustees*, mianowanych oraz odwoływanych przez *appointor*, którym był

---

[502] *Charity Commission* decydowała o nadaniu lub odebraniu instytucjom statusu charytatywnego, w: *Zasady administracji parafii w PMK w Anglii i Walii. Ogólne zasady*, w: *Administracja, Okólniki PMK 2013*, nr 2, s. 1-3.

[503] W. Netter, *Polish Benevolent Fund. Polskie Towarzystwo Dobroczynności*, WPMK 1961, nr 5, s. 8.

każdorazowo Rektor. Od reformy w 2005 r., PMK w Anglii i Walii działa jako *The Polish Catholic Mission in England and Wales*, będąc instytucją charytatywną *Company Limited by Guarantee*[504].

Każda instytucja charytatywna podlega, tak jak wszystkie instytucje w Wielkiej Brytanii, przepisom urzędu podatkowego *Inland Revenue*. Urząd ten, podobnie jak *Charity Commission*, ma prawo do kontroli instytucji charytatywnych oraz nakładania kar prawnych i finansowych, gdy nie przestrzega się prawa. PMK była w ostatnich latach dwukrotnie poddana kontrolom *Gift Aid*. Wszystkie instytucje charytatywne w UK podlegają pełnej okresowej kontroli finansowej, dlatego lokalne PMK muszą się liczyć z faktem audytu. Odpowiedzialność za nieprawidłowości ponoszą powiernicy, ale przede wszystkim księża proboszczowie, administrujący parafiami[505].

Kościołowi do pełnienia jego zbawczej misji potrzebne są dobra doczesne, jak precyzuje to *Kodeks prawa kanonicznego* w kan. 1254, 1260. Obrót majątkiem kościelnym służy realizacji celów administracyjnych oraz duszpasterskich właściwych życiu i posłudze Kościoła. Wierni świeccy i duchowieństwo byli zobowiązani do tworzenia materialnego zaplecza PMK, przez wnoszenie składek i dobrowolnych ofiar. Duszpasterze instruowali wiernych o ciążącym na nich obowiązku wspierania i utrzymania PMK, w ramach którego działały placówki polonijne, dotyczyło to przedstawicieli najnowszej emigracji, których świadomość wyniesiona z doświadczeń w Polsce odbiegała od tej, która charakteryzowała najstarszą emigrację, będącą ofiarną i zatroskaną o stan materialny polskich placówek. Kapłani i przedstawiciele rady ekonomicznej wyjaśniali wiernym, że ofiary składane na tacę podczas Mszy Świętej: *Gift Aid* i *Small Gift Aid*, były wyrazem ich wdzięczności za Ofiarę Chrystusa oraz łączności ze wspólnotą Kościoła, która ma swój wymiar materialny. Proboszczowie, wspólnie z członkami rady administracyjnej, głosili hasło: „Jeden funt tygodniowo dla Kościoła przekazany jako Gift Aid". Uświadomienie wiernym troski o prawidłowe gospodarowanie dobrami materialnymi ośrodka emigracyjnego jako instytucji charytatywnej spoczywało szczególnie na proboszczu i Rektorze, z okazji wizytacji kanonicznej[506].

Głównym dochodem parafii polonijnych były kolekty, zbierane podczas niedzielnych Mszy świętych. Według zarządzeń *Charity Commission*, powinny one być przeliczane przez co najmniej dwie zmieniające się osoby świeckie i kapłana. Prawo wymagało, aby istniała rotacja osób liczących zebraną kolektę. Najbardziej polecanym źródłem dochodów dla parafii był *Gift Aid*,

---

[504] T. Radzik, *Polish Benevolent Fund*, EPEiP, t. 4, s. 112; W. Netter, *Polski Fundusz Dobroczynny i jego twórcy*, w: *Księga Pamiątkowa 40-lecia Polish Benevolent Fund 1952-1992*, „Veritas", Londyn 1992, s. 5-11.

[505] Podczas kontroli, wybranym losowo parafiom udowodniono nieprzestrzeganie przepisów prawa. Nałożono na PMK w Anglii i Walii karę pieniężną w wysokości 140 000 £. *Okólniki PMK 2013*, nr 2, s. 2.

[506] *Informator i wytyczne dotyczące prowadzenia Gift Aid dla PMK w Anglii i Walii*, Londyn 2011, s. 2-4; *Okólnik PMK* 2013, nr 2, s. 5-6; *Statuty PMK*, s. 24.

w którego systemie dary złożone na parafię pomnażał urząd podatkowy, bez dodatkowego obciążenia dla ofiarodawcy. Proboszczowie parafii dokładali wszelkich starań, by ukazać wiernym zalety tego systemu, zwłaszcza przybyłym z kraju parafianom wskazywali ich odpowiedzialność za utrzymanie kościoła. Na kapłanach i świeckich spoczywał obowiązek poznania i wprowadzenia w życie obowiązujących przepisów prawnych dotyczących *Gift Aid* i *Gift Aid Small Donation Scheme*. Informacje dotyczące *Gift Aid i* GASDS zostały opracowane przez biuro PMK[507].

Prawo podatkowe w Wielkiej Brytanii wymagało przejrzystości w administracji dobrami materialnymi i finansowymi parafii, traktowanej ściśle jako organizacja charytatywna. Oznaczało to konieczność odnotowywania wszystkich transakcji pieniężnych tak, aby w rocznym sprawozdaniu finansowym parafii można było je zweryfikować. Obowiązkiem proboszcza i administratora parafii było zaksięgowanie składek w kościele, zarówno pierwszych, drugich, jak i specjalnych kolekt, przekazywanych na cele charytatywne. Brak zapisu był niezgodny z prawem. Podobnie z wszelkimi rozchodami parafii, które powinny być odnotowane w księgach finansowych parafii. Rektor PMK w Anglii i Walii razem z powiernikami podali konkretne zalecenia: obowiązek prowadzenia księgi liczenia tacy, podpisy dwóch liczących i podpis kapłana; obowiązek wpłacania wszystkich tac oraz zbiórek do banku; wypłacanie pieniędzy w celu płatności rachunków parafialnych, co zostawiało charakterystyczny ślad *money trail*, wpłaty pieniędzy dla audytu finansowego[508].

W świetle prawa podatkowego proboszcz lub administrator parafii nie był właścicielem dóbr, lecz ich administratorem. Prawo wymagało całkowitego i przejrzystego rozdzielenia finansów kapłana od finansów i dóbr parafii, osobiste wydatki kapłanów były pokrywane z ich własnych funduszy. Jeśli pokrywała je parafia, stawały się dochodem, który kapłan ujawniał w swoim rozliczeniu podatkowym *benefit in kind*. Dochód osobisty każdego kapłana, wypłacany przez parafię z racji duszpasterskiej posługi, przechodził również przez księgi finansowe parafii. Prawo podatkowe dotyczyło również parafii, które były administrowane przez kapłanów należących do zgromadzeń zakonnych i instytutów życia konsekrowanego. Kapłani ci, mający prawo do godziwej zapłaty za pracę oraz takich też warunków życia, nie mogli traktować powierzonej im parafii jako źródła dochodu dla zgromadzenia czy stowarzyszenia i przekazywać zgromadzeniu jakichkolwiek dóbr parafialnych. Duszpasterze mogli przekazywać zgromadzeniu tylko osobiste dochody[509].

---

[507] Od 23 października 2013 r. została wprowadzona instrukcja GASDS, *Gift Aid Small Donation Scheme*, udział w niej był obowiązkowy i przysporzył lokalnym PMK dodatkowe środki. *Okólniki PMK-2013*, nr 2, s. 6-7.

[508] Zgodnie z ustaleniami Rektora przelew pieniężny na osobiste konto kapłana miał się dokonywać 20 dnia każdego miesiąca, co usprawniło pracę audytorów i prawników. *Okólniki PMK-2013*, nr 2, s. 5.

[509] *Okólniki PMK-2013*, nr 2, s. 2; por. *Informator i wytyczne dotyczące prowadzenia Gift Aid dla PMK w Anglii i Walii*, Londyn 2020, s. 1-2.

Każdy nowy kapłan pracujący w PMK w Anglii i Walii był zobowiązany do zgłoszenia rejestracji ubezpieczeniowej, wypełnienia formularza dotyczącego *National Insurance Contribution* z zaznaczeniem, od kiedy płaci składki emerytalne. Powinien złożyć w biurze PMK *Testimonial of Suitability for Priestly Ministry, z*aświadczenie kwalifikującego do podjęcia posługi duszpasterskiej, wydane przez biskupa diecezjalnego lub przełożonego zakonnego, fotokopii dokumentu *Authorised Person,* uprawnienia państwowego świadka urzędowego przy zawieraniu związków małżeńskich. Zgodnie z prawem cywilnym w Wielkiej Brytanii mężczyźni otrzymują emeryturę państwową po ukończeniu 67-tego roku. Na zebraniu w Laxton Hall w 2013 r., Rektor z Kolegium Dziekanów podjęli decyzję, że 70-ty rok będzie ostatecznym terminem przejścia na emeryturę kapłanów pracujących w strukturach PMK. Każdy kapłan był zobowiązany do napisania testamentu[510].

Obowiązkiem proboszcza lub administratora parafii była troska o dobro powierzonej mu placówki i dołożenie starań, by zapewnić jej jak najlepszy status finansowy. Oprócz składek zwyczajnych, Rektor, po zasięgnięciu opinii kolegium dziekanów, zarządzał kolekty dla ważnych celów ogólnospołecznych, ogólnokościelnych i różnych instytucji związanych z PMK. Była to taca obowiązkowa: w lutym na fundację komisji misyjnej „Ad Gentes"; w marcu na fundusz inwalidów AK; ofiary przy adoracji Krzyża w Wielki Piątek na fundusz Ziemi Świętej; w maju na Polską Macierz Szkolną; w czerwcu na Towarzystwo Przyjaciół Fundacji Jana Pawła II i świętopietrze; we wrześniu na fundację ks. Józefa kard. Glempa; w październiku na „Dzieło Nowego Tysiąclecia" oraz Papieskie Dzieła Misyjne; w listopadzie w Uroczystość Chrystusa Króla Wszechświata na IPAK; zaś w grudniu, w II Niedzielę Adwentu, na pomoc kościołowi na Wschodzie. Drugie kolekty mogły być zbierane w parafiach według kalendarza zatwierdzonego przez Rektora i kolegium dziekanów. Dodatkowe kolekty, zbierane na inne cele, musiały uzyskać zgodę Rektora[511].

Przykładem działalności charytatywnej na emigracji było „Dzieło Nowego Tysiąclecia", powołane do życia w 2000 r. jako fundacja, której działalność miała upamiętniać pontyfikat Jana Pawła II przez promowanie jego nauczania, wspieranie przedsięwzięć społecznych w dziedzinie edukacji i kultury. Do celów fundacji należało wspieranie rozwoju kultury i nauki chrześcijańskiej oraz chrześcijańskich mediów w Polsce, podnoszenie szans edukacyjnych młodzieży. Program stypendialny polegał na przyznawaniu stypendiów szczególnie uzdolnionej i jednocześnie ubogiej młodzieży szkolnej z zaniedbanych terenów wiejskich i małych miast, programem objętych było

---

[510] Dla ważności testament powinien być napisany w obecności prawnika, lub dwóch świadków, podpisany oraz zaopatrzony w datę z podaniem miejsca napisania.Testament winien być zdeponowany w archiwum PMK lub w kurii biskupiej inkardynacji danego kapłana, lub w przypadku księdza zakonnego u Prowincjała, *Statuty PMK*, s. 27.

[511] *Okólnik PMK-2013*, nr 2, s. 5; *Statuty PMK-2014*, s. 24-25.

ponad 1300 stypendystów. Środki pieniężne na cele fundacji zbierano w październiku każdego roku, po każdej Mszy św. do puszek we wszystkich parafiach emigracyjnych i przesyłano na adres PMK z dopiskiem „PBF Polska Misja Katolicka, Dzieło Nowego Tysiąclecia”[512].

Proboszczowi w pracy duszpasterskiej i administracyjnej pomagali inni kapłani oraz osoby pełniące funkcje: organisty, kościelnego czy zakrystianina. Traktowali oni powierzone obowiązki jako wkład w realizację zadań wspólnoty parafialnej. Na pracowników kościelnych powoływano ludzi autentycznie religijnych, uczciwych, mających dobre kwalifikacje zawodowe, zamiłowanie do pracy i porządku, fizycznie i psychicznie zdrowych, bez uzależnień. Do przyjmowania i zwalniania pracowników kościelnych uprawniony był wyłącznie proboszcz, który miał ten fakt zgłaszać do sekretariatu PMK. Proboszcz podpisywał umowę, w której jasno określano obowiązki i zadania, wynagrodzenie zatrudnionego zgodne z wymogami państwa. Zatrudnieni przy parafii pracownicy kościelni powinni z szacunkiem odnosić się do proboszcza i innych kapłanów, zachowując postawę współpracy i życzliwości. Dla okazania wdzięczności osobom oddanym, zasłużonym przyznawano odznaczenia kościelne: list, dyplom pochwalny, nagrodę Krzyża Zasługi PMK[513].

Przejawem braterskiej więzi wśród kapłanów była pamięć o zmarłych duchownych w PMK, która wyrażała się w udziale w ich pogrzebach, ofiarowaniu za nich trzech Mszy św., w trosce o groby kapłańskie, pamięć w modlitwach, szczególnie podczas rekolekcji kapłańskich. Kapłani wystrzegali się w postępowaniu i wypowiedziach tego, co mogłoby rozbijać wspólnoty eklezjalne, świadomego podburzania czy zjednywania sobie wiernych przeciw władzy kościelnej i na szkodę Kościoła. Wzywali do zachowania pokoju i zgody, opartej na sprawiedliwości i miłości społecznej. Zgodnie z prawem, powstrzymywali się od zakładania i przynależności do stowarzyszeń, których cel i działalność nie dały pogodzić się z obowiązkami stanu duchownego lub mogłyby przeszkadzać w sumiennym wypełnianiu zadania zleconego im przez władzę kościelną. Duchowni nie mogli brać udziału w partiach politycznych ani w kierowaniu związkami zawodowymi, chyba że, zdaniem kompetentnej władzy kościelnej, wymagała tego obrona praw Kościoła i rozwój dobra wspólnego. Zabroniona była współpraca jawna czy ukryta z przeciwnikami Kościoła. Znakiem zewnętrznym powołania i świadectwa kapłanów był strój duchowny, zalecano noszenie przez nich koloratki lub sutanny podczas pełnienia wszelkich czynności liturgicznych, w kancelarii, na katechezie, w czasie uroczystości religijnych i państwowych, wizyt urzędowych i kolędy (KPK kan. 287 § 2-3)[514].

---

[512] List Rektora do kapłanów PMK, z 3.10.2006 r., z prośbą o zorganizowanie, w niedzielę 15.10. 2016 r., po wszystkich Mszach św. zbiórki na rzecz Fundacji „Dzieło Nowego Tysiąclecia”, ArchPMK, s. 1.

[513] Umowa o pracę wymagała zatwierdzenia przez powierników PMK i Rektora, *Statuty PMK-2014*, s. 22.

[514] *Statuty PMK*, s. 20.

W prowadzeniu działalności duszpasterskiej dla polskiej emigracji na Wyspach doceniano obecność i pracę rodzin zakonnych męskich i żeńskich, instytutów życia konsekrowanego oraz stowarzyszeń świeckich, które dokładały starań, by zapoznać się z życiem i potrzebami PMK, zarówno w dziedzinie apostolstwa, jak działalności charytatywnej. Osoby poświęcone Bogu przez praktykę rad ewangelicznych były szczególnym znakiem Boga w świecie. Rodziny zakonne, żyjąc charyzmatem otrzymanym od Ducha Świętego, wykorzystywały go dla dobra wspólnoty Kościoła na emigracji poprzez adaptację prowadzonych prac do istniejących norm i praktyk. Dla poznania ustawodawstwa, zwyczajów oraz praktyki duszpasterstwa emigracyjnego, członkowie instytutów zakonnych brali udział w dekanalnych zebraniach duszpasterskich. Odnosiło się to do proboszczów, wikariuszy i innych kapłanów zakonnych, zajmujących się pracami apostolskimi[515].

Siostry zakonne, zatrudnione w katechizacji i w duszpasterstwie, były z reguły objęte stałą formacją katechetyczno-pastoralną, miały uczestniczyć w kursach katechetycznych, w spotkaniach parafialnych zespołów duszpasterskich. Za swoją pracę dla wspólnoty emigracyjnej spotykały się ze strony duchowieństwa i wiernych z uznaniem, szacunkiem i wdzięcznością, miały prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia. Mieszkanie sióstr zakonnych, zatrudnionych przy parafiach oraz mieszkających w domach parafialnych, było urządzone z uwzględnieniem przepisów o klauzurze, oddzielone od mieszkań kapłanów i osób świeckich, miało zapewnić im odpowiednie warunki zdrowotne, higieniczne i rekreacyjne. Każdy dom sióstr zakonnych miał prawo do własnej kaplicy, w której przechowywano Najświętszy Sakrament za pozwoleniem Rektora i ordynariusza miejsca. W kaplicy przynajmniej raz w tygodniu miała być odprawiana Msza Święta[516].

W parafiach emigracyjnych, posiadających swój kościół albo kaplicę, prowadzono zgodnie z przepisami księgi parafialne: chrztu św., Pierwszej Komunii, bierzmowania, małżeństwa, księgę zmarłych, wizyt chorych. Proboszcz dbał, by księgi były właściwie spisywane i przechowywane. Rektor z okazji wizytacji kanonicznej przeglądał dokumenty. W księdze chrztów odnotowywano bierzmowanie, stan kanoniczny z racji małżeństwa, adopcję, przyjęcie święceń, profesję wieczystą złożoną w instytucie zakonnym i zmianę obrządku. Wszystkie adnotacje zapisywano w metryce chrztu. Zaświadczenia kanoniczne o stanie wiernych oraz akty, które posiadały znaczenie prawne, podpisywał proboszcz i opatrywał pieczęcią parafialną. Stare księgi były przechowywane w parafii, a ich kopie miały być przesyłane do archiwum PMK. Większość parafii emigracyjnych posiadała

---

515 Od nieobecności na spotkaniach dekanalnych mógł usprawiedliwić fakt spotkań sprawozdawczych, na których uczestnicy zebrań dekanalnych przekazywali treść powziętych uchwał i wskazań, *Statuty PMK*, s. 20-21.

516 *Statuty PMK*, s. 21.

własną bibliotekę i archiwum, w których przechowywano dla celów archiwalnych księgi parafialne, listy biskupów i kongregacji, dokumenty urzędowe i kościelne (KPK kan. 535 § 2-4; kan. 1133)[517].

W parafiach powoływano do służby radę duszpasterską i administracyjną. Przewodniczył jej proboszcz, a członkami byli wierni świeccy, którzy z urzędu uczestniczyli w trosce duszpasterskiej o parafię oraz pomagali w ożywianiu działalności pasterskiej. Rada duszpasterska posiadała głos doradczy i kierowała się normami określonymi przez Rektora. Jej skład odzwierciedlał przekrój społeczny parafii, jej skład zatwierdzał Rektor. Do zadań rady należało koordynowanie inicjatyw apostolskich świeckich, wspomaganie duszpasterzy, wysuwanie postulatów i opiniowanie spraw związanych z życiem wspólnoty parafialnej. W praktyce duszpasterskiej członkowie rad wywodzili się z różnych grup i zrzeszeń istniejących na terenie parafii, świeckich pełniących posługi i urzędy. Wierni świeccy pomagali proboszczowi w administrowaniu dobrami materialnymi parafii przez aktywny udział w Radzie administracyjnej, która kierowała się przepisami prawa powszechnego oraz normami wydanymi przez Rektora. Skład tej rady zatwierdzał Rektor i prezes powierników PMK. Radzie przysługiwał głos doradczy, wspomagała proboszcza w prowadzeniu spraw majątkowych parafii, proboszcz miał obowiązek wysłuchać jej zdania i liczyć się z jej opinią[518].

W tym kontekście działalność charytatywna prowadzona przez polską emigrację i placówki polonijne była dziełem mającym charakter troski o sprawiedliwość społeczną oraz miłosierdzie. Polscy emigranci prowadzili zbiórki funduszy na akcje pomocy ubogim i głodującym dzieciom nie tylko w Afryce, ale szczególnie na terenach polskich kresów: Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu. Odznaczali się ofiarnością finansową, przekazując pieniądze na budowę i wystrój kościołów oraz kaplic, a także funkcjonowanie ośrodków katolicko-wychowawczych. Wspierali parafialne zespoły charytatywne, promowali dzieła miłosierdzia. Tradycją stało się celebrowanie Światowego Dnia Chorego z przyjęciem sakramentu namaszczenia chorych i Eucharystii, liturgicznego wspomnienia św. Antoniego i św. Brata Alberta, uroczystości Miłosierdzia Bożego oraz Matki Bożej Uzdrowienia Chorych. Podejmowali chętnie współpracę z organizacjami Caritas, opiekę nad seniorami, akcje trzeźwościowe, wspierali wigilijne dzieło pomocy dzieciom ubogim. Obejmowali opieką osoby ubogie i potrzebujące pomocy materialnej, pozbawione prawa i prześladowane, niepełnosprawne, uzależnione. Często podejmowano również akcje pomocowe dla Polski[519].

---

517 *Statuty PMK*, s. 22-23.

518 Zatwierdzenie rady administracyjnej następowało zgodnie z *Terms of Reference* i *Memorandum of the Polish Catholic Mission* z 2008 r.; KPK kan. 532, 536-537; *Statuty PMK*, s. 23.

519 M. Pluskota, *Rola książki religijnej i książki o tematyce religijnej w życiu Polaków na obczyźnie*, AB UŚ, Katowice 2006, s. 120-122 (mps pracy doktorskiej).

W placówkach emigracyjnych prowadzono szeroko zakrojoną działalność charytatywną, która polegała na pomocy doraźnej, zwłaszcza na materialnym i socjalnym wsparciu osób i rodzin. Celem pomocy dalekosiężnej była adaptacja społeczna i eklezjalna do warunków życia i pracy. Tę ostatnią realizowano przy współpracy instytucji kościelnych i świeckich w celu integralnej pomocy materialnej, prawnej, edukacyjnej i duchowej. Pomocą obejmowano ludzi samotnych, chorych oraz w podeszłym wieku, często całe rodziny o niskim statusie społecznym i materialnym, bezdomnych, uzależnionych oraz więźniów, kobiety i dzieci będące przedmiotem handlu ludźmi, wyzyskiwane przez nieuczciwych pracodawców, pokrzywdzonych przez mafie oferujące przewóz i zatrudnienie na rynku pracy, kobiety żyjące z syndromem postaborcyjnym oraz w rodzinach przemocowych, udzielano wsparcia rodzinom przeżywającym kryzysy małżeńskie i problemy związane z rozłąką. W obliczu nowych wyzwań społecznych i kulturowych na emigracji potrzebna była profesjonalna, dobrze zorganizowana działalność charytatywna, pomocowa i socjalna, o której mówiły wskazania zawarte w dokumentach tak Kościoła powszechnego, jak również Kościoła lokalnego[520].

Pomoc dla starszych przedstawicieli emigracji, polegająca na odwiedzaniu przez kapłanów osób samotnych i chorych w szpitalach i domach, została wsparta pracą charytatywną sekcji i grup w poszczególnych parafiach emigracyjnych. Tworzyli je ludzie świeccy (na czele z proboszczem), którzy chętnie poświęcali swój czas na pomoc innym. Do sekcji przynależała grupa kilkunastu osób gotowych nieść bezinteresowną, dyskretną i kompetentną pomoc, jak np.: odwiedziny w domach, podtrzymywanie kontaktu, informacja o wydarzeniach z życia parafialnego, podnoszenie na duchu, organizowanie konkretnej pomocy materialnej: transportu do kościoła, szpitala czy urzędu, często także doraźnej pomocy finansowej. Do pracy sekcji pomocy włączali się ci, którzy swobodnie porozumiewali się językiem angielskim, potrafili załatwić miejsce zakwaterowania, wsparcie organizacji państwowych oraz stowarzyszeń społecznych i pomocowych, formalności związane z ubezpieczeniem i bankowością, edukacją dzieci i młodzieży. Z czasem stworzono systematyczną formę opieki nad osobami samotnymi, którym oferowano: odwiedziny kapłana z Komunią Świętą, świąteczne paczki, zaproszenia na wigilię dla samotnych, pomoc w znalezieniu miejsc w domach opieki społecznej czy spisywanie rozporządzeń testamentalnych w języku angielskim[521].

---

[520] Zob. Papieska Rada „Cor Unum", *Głód w świecie. Solidarny rozwój wyzwaniem dla wszystkich*, Apostolicum, Ząbki 1998; Konferencja Biskupów Katolickich Anglii i Walii, *Wspólne dobro a nauczanie społeczne Kościoła katolickiego*, „Społeczeństwo" (7)1997, nr 4, s. 734-761; Komisja Społeczna Episkopatu Francji, *Wykluczenie społeczne nie jest czymś nieuchronnym*, „Społeczeństwo" (7)1997, nr 4, s. 763-768; Rada Kościoła Ewangelickiego w Niemczech i Konferencji Episkopatu Niemiec, *O przyszłość w solidarności i sprawiedliwości. Słowo na temat sytuacji gospodarczej i społecznej w Niemczech*, „Społeczeństwo" (7)1997, nr 3, s. 399-484.

[521] L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii*, s. 277-279; zob. *Sprawozdanie na Walne Zebranie z działalności Sekcji Charytatywnej i klubu „Patria" 2008-2009*, w: *Kronika Kościoła św. Andrzeja Boboli w Londynie 1961-2011*, s. 385-386.

W parafiach emigracyjnych zatrudniano osoby świeckie, których praca tradycyjnie związana była z opieką nad budynkami kościelnymi i zapleczem parafialnym. Świeccy zajmowali stanowiska gospodarza parafii, zakrystianina, katechety i organisty, podejmowali je mężczyźni i kobiety. Praca ta charakteryzowała się poświęceniem, a do właściwego wykonania jej angażowali oni wiele sił i czasu. W każdej placówce emigracyjnej istniały możliwości posługiwania świeckich w sekcjach charytatywnych, zwłaszcza w ramach parafialnej „Caritas". Dzięki ich obecności i wsparciu polscy emigranci i potrzebujący pomocy mogli dostrzec działającego Chrystusa, rozpoznać znak Bożego miłosierdzia. Warto wspomnieć o pojedynczych osobach oraz grupach wolontariuszy ze wspólnot parafialnych podejmujących się pomocy i opieki nad pierwszą falą emigrantów, którzy przybywali do Londynu i innych miejscowości Anglii i Walii, Szkocji i Irlandii zupełnie nieprzygotowani do pracy i życia, nie znając dobrze języka i kultury angielskiej, najczęściej koczujących na dworcach oraz w parkach czy też pod słynną „ścianą płaczu". Ich działalności i służbie oraz ofiarnej postawie najstarszej emigracji, która przyjmowała „nowych" emigrantów do domów „bez uprzedzeń i lęku", doświadczali oni kultury gościnności i solidarności, o jaką apelował papież Franciszek[522].

Duszpasterze polonijni i świeccy starali się chronić prawa emigrantów i członków ich rodzin do godnego życia i pracy. Dostrzegając niedostosowanie i marginalizację społeczną tych osób, bronili ich przed degradacją i zepchnięciem w skrajną nędzę. Kapłani i świeccy członkowie sekcji parafialnych „Caritas" rozeznawali formy pomocy doraźnej dla nich samych, a także ich rodzin znajdujących się w potrzebie, zgodnie z zasadą dobra wspólnego, solidarności, miłości społecznej i pomocniczości, które wskazywały kierunki, metody i formy działalności charytatywnej wspólnot emigracyjnych[523]. Kierowali ich do instytucji państwowych i organizacji społecznych, do wolontariuszy gotowych pośredniczyć i pomóc w załatwieniu formalności związanych z nowym miejscem życia i pracy, co wymagało dobrej znajomości języka angielskiego. Było to pomocne po otwarciu granic i rynku pracy po 2004 r., gdy wielu nowych emigrantów prosiło o schronienie we wspólnotach parafialnych, zgłaszało potrzebę znalezienia pracy, odpowiedniego mieszkania, umieszczenia dzieci w katolickich szkołach, pomocy w rejestracji w biurach pośrednictwa pracy, przychodniach lekarskich, udziału w kursach językowych oraz przysposobienia zawodowego, wyjaśnienia im obowiązujących przepisów prawnych. Migrantom okazywano pomoc i wsparcie

---

[522] „Dzisiaj Kościół jest wezwany do wyjścia na ulice peryferii egzystencjalnych, aby leczyć zranionych oraz szukać zagubionych, bez uprzedzeń i lęku, bez prozelityzmu, ale w gotowości do poszerzenia swojego przybytku, aby móc przyjąć wszystkich", Franciszek, *Przemówienie do dyrektorów krajowych duszpasterstwa ds. migrantów* (22.09.2017), OsRomPol (38)2017, nr 10, s. 43; W. Wyszowadzki, *Opieka duszpasterska nad Polonią*, s. 127-146.

[523] Zob. W. Piwowarski, *Podstawowe zasady życia społecznego*, w: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1993, s. 130; A. Romejko. *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 233-237.

w sposób, który nie uwłaczał ich godności, ale zaspakajał potrzeby zgodnie z „opcją preferencyjną dla wszystkich dawnych i nowych form ubóstwa tragicznie obecnych w świecie”[524].

Podejmowanie posługi charytatywnej znalazło swoje miejsce w programie duszpasterstwa emigracyjnego na wyspach. Hasło *Otoczmy troską życie* (2008/2009) wzywało do odpowiedzi na pytanie o dar i wartość życia, które jest święte i nienaruszalne od chwili poczęcia aż do naturalnej śmierci. Realizacja programu w placówkach polonijnych polegała na uświadomieniu i pogłębieniu wiary w Stwórcę, Dawcę wszelkiego życia, świadectwie o wartości życia w wymiarze duchowym oraz eschatologicznym. W praktyce przekładało się to na objęcie troską ludzi w podeszłym wieku, zabezpieczenie ich prawa do godnej opieki i śmierci oraz prowadzenie licznych domów opieki, np. Domu Spokojnej Starości w Laxton Hall, którym opiekowało się Zgromadzenie Sióstr Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi, Domu Kolbe House, Residential Care Home w Londynie, czy też funkcjonowaniu Polskiego Towarzystwa Mieszkaniowego, *PBF Housing Association*, które stało się właścicielem m.in. osiedla św. Antoniego w Londynie, św. Piotra w Liverpool i osiedla św. br. Alberta w Bolton, zajmujących się opieką socjalną dla przedstawicieli starszej emigracji[525].

Inne hasło, *Bądźmy świadkami miłości* (2009/2010) wskazywało na temat troski o życie ludzkie, poznanie ewangelicznej prawdy o życiu oraz moralnej oceny aborcji i eutanazji, wyczulało na współczesne zagrożenia życia poczętego, prawa do życia i rozwoju dla wszystkich dzieci, w tym niepełnosprawnych, podejmowanie modlitwy w intencji dzieci nienarodzonych – szczególnym przykładem tych problemów były protesty środowisk katolickich przed klinikami aborcyjnymi, których istnienie i działalność w Wielkiej Brytania były sankcjonowane przez prawo[526]. Program *Idźcie i głoście* (2016/2017) zachęcał duchownych i świeckich do podejmowaniu charytatywnej pracy na rzecz osób i rodzin, które, bez względu na przyczyny swego ubóstwa, stanowiły wyzwanie dla organizacji zdrowia i służb socjalnych. Obok zaspokojenia potrzeb materialnych, psychicznych i społecznych, działalność charytatywna wychodziła naprzeciw potrzebom duchowym[527].

---

[524] L. Kołodziejski, *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii*, s. 278. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 1994, nr 67, s. 71.

[525] I. Rybotycka, *Laxton Hall. Wymarzona przystań*, WPMK 1990, nr 3, s. 11-12; List Rektora PMK, 2008, nr 1, s. 4; zob. Komisja Duszpasterstwa KEP, *Kościół niosący ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Otoczmy troską życie. Rok 2008/2009*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2008.

[526] *Okólnik PMK*-2008, nr 3, s. 1; zob. Komisja Duszpasterstwa KEP, *Kościół niosący ewangelię nadziei.* Zob. Z. Zarembski, *Personalistyczna koncepcja wychowania religijno-moralnego*, „Ateneum Kapłańskie” 2018, z. 2, s. 243-256.

[527] Zob. Komisja Duszpasterstwa KEP, *Idźcie i głoście. Przez Chrystusa, z Chrystusem, w Chrystusie. Przez wiarę i chrzest do świadectwa, Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017, Rok 2016/2017*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2016.

Rok Świętego Alberta Chmielowskiego, ogłoszony z okazji 100. rocznicy jego śmierci, był przedłużeniem modlitwy wspólnot emigracyjnych, szczególnej wrażliwości na ludzi ubogich oraz potrzebujących pomocy, a także prowadzenia dzieł miłosierdzia podejmowanych w Roku Miłosierdzia. Przykład św. Alberta był dla wiernych wspólnoty polonijnej okazją głoszenia Dobrej Nowiny oraz życia według tych słów, szczególnie w czasie nasilonej medialnej nagonki na polskich emigrantów w kontekście szowinistycznych akcji związanych z brexitem. Niezbędne okazały się sprawnie funkcjonujące sekcje charytatywne dla polskich emigrantów zagrożonych brakiem pracy, dachu nad głową oraz pomoc państwa polskiego ludziom bezdomnym i odrzuconym na margines życia, zdolność do współpracy z analogicznymi organizacjami innych kościołów chrześcijańskich oraz brytyjskich instytucji opieki zdrowotnej i socjalnej. W maju 2017 r. Obchodzono 100. rocznicę objawień fatimskich, która stała się okazją dla przypomnienia ich treści oraz aktualizacji znaczenia tych objawień we współczesnym świecie. Była wezwaniem do modlitwy o nawrócenie i pokutę, modlitwy różańcowej o pokój na świecie, stała się okazją propagowania nabożeństwa pierwszych sobót miesiąca, wynagradzających Niepokalanemu Sercu Maryi za bluźnierstwa[528].

Na realizację funkcji charytatywnej duszpasterstwa polskiej emigracji miały wpływ różnego rodzaju zagrożenia antyrodzinnej polityki i prawa brytyjskiego, związane z upadkiem autorytetu rodziców niezintegrowanych z lokalnym społeczeństwem, co mogło utrudniać wypełnienie zadań rodzicielskich. W kontekście sytuacji socjalno-bytowej nie lekceważono zagrożeń o charakterze społecznym i kulturowym wyalienowanych ze środowiska brytyjskiego polskich emigrantów. Do takich czynników ryzyka według wielu badaczy należały: izolacja, deklasacja, nacisk asymilacyjny, samotność osób młodych i starych, rozłąka z najbliższymi. Często polskim emigrantom towarzyszył „kompleks obcego", wiązany z etyczną oceną konsekwencji skutków migracji, poczucie przegranej w płaszczyźnie materialnej, socjalnej i mentalnej. Emigracja wiązała się z koniecznością budowania materialnych podstaw, niskimi zarobkami, nadmierną i ciężką pracą, najczęściej nie w swoim zawodzie, bezrobociem, brakiem zabezpieczenia socjalnego, niskimi standardami zamieszkania. Polscy emigranci doświadczali różnych form wyzysku materialnego i psychicznego[529].

Konsekwencją nieznajomości języka angielskiego było podejmowanie nielegalnej pracy, nawet gdy nie istniały przeszkody, aby pracować zgodnie z obowiązującymi przepisami. Miejscem, w którym można było spotykać Polaków mających problemy z pracą, zatrudnieniem była wspomniana wcześniej tzw. „ściana płaczu" w Londynie, w pobliżu Polskiego Ośrodka Społeczno-

---

[528] *Okólniki PMK*-2016, nr 1, s. 1-2.

[529] J. Balicki, *Współczesny kryzys migracyjny. Wyzwania dla Kościoła*, „Teologia i Moralność" (12) 2017, nr 1(21), s. 9-27.

Kulturalnego, gdzie emigranci pozbywali się się złudzeń o życiu w Wielkiej Brytanii. Niemożność znalezienia pracy połączona z wysokimi kosztami utrzymania w Londynie, Glasgow, Edynburgu czy innych miejscowościach przekładała się na decyzję powrotu do Polski. Z czasem ujawniały się problemy związane z nieprzystosowaniem do rzeczywistości emigracyjnej, które prowadziły do frustracji i kryzysu. Wynikały z braku przygotowania do życia na emigracji od strony językowej, zawodowej i mentalnej, braku adaptacji społecznej. Polscy emigranci stali się rozpoznawalną grupą w płaszczyźnie pracy zawodowej o charakterze pomocniczym, mężczyźni wykonywali prace remontowo-budowlane, kobiety sprzątały biura i prywatne domy, ludzie młodzi znajdowali zatrudnienie na przysłowiowym „zmywaku", oraz rozpoznawalni negatywnie w rzeczywistości społecznej jako osoby bezdomne, uzależnione, pretensjonalne i mające konflikty z prawem[530].

Główną przyczyną trudności egzystencjalnych rodzin na emigracji było ubóstwo dotykające osób bezrobotnych, o niskich zarobkach, nieprzystosowanych społecznie do brytyjskiego sytemu opieki socjalnej. Rodziny, które wyruszyły na emigrację w poszukiwaniu lepszych warunków materialnych do życia i pracy, przeżywały niepokój o jutro, wywołany stresem wiążącym się z poszukiwaniem miejsca w, nowej dla nich, brytyjskiej rzeczywistości, były popychane w stronę rozmaitych dysfunkcji czy uzależnień. Sytuacja emigracyjna mogła kształtować w nich postawy aspołeczne, rozwijać poczucie niskiej wartości czy obniżać możliwości. Przyczyną trudności rodzin na emigracji były alkoholizm i przemoc domowa, które prowadziły do degradacji moralnej, ale także do przestępstw, niszczenia zdrowia i rozbicia rodziny. Konsekwencją nadużywania alkoholu, używania narkotyków był wzrost agresywności, brutalności i przestępczości, niepokojące zjawiska stanowiły prostytucja nieletnich, zauważana zwłaszcza w wielkich aglomeracjach miejskich, oraz wzrastająca liczba samobójstw wśród przeżywających trudności ludzi młodych[531].

W tym kontekście zauważono konflikt pomiędzy przedstawicielami najstarszej emigracji oraz emigracji nowej, która przybyła w celach zarobkowych. Konflikt pokoleń na płaszczyźnie przekazywania i zachowania tradycji religijnych i narodowych widoczny był w podejściu do spraw troski o parafie, szkoły sobotnie, angażowaniu się w różne wspólnoty i formy współpracy, jak np. grupy dzieci i młodzieży: zuchy, harcerstwo, zespoły pieśni i tańca, zespoły sportowe, ministranci i służba liturgiczna. Z drugiej strony wątpliwa decyzja o emigracji jednego lub dwojga rodziców, niosąca w konsekwencji „eurosieroctwo" dla pozostających w Polsce, lub utrudniona integracja

---

[530] Zob. P. Gulbicki, *Jedną nogą na Wyspach*, „Tydzień Polski" 2008, nr 44, s. 5; T. Ziemba, *Desperacja z dala od domu*, „Goniec Polski" 2009, nr 5, s. 16; *Życie w mieście uciekinierów*, „Dziennik Polski" 2006, nr 150, s. 6.

[531] *Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie*, w: *II Polski Synod Plenarny*, nr 20 i 22, s. 37-38; *Posługa charytatywna Kościoła,* w: *II Polski Synod Plenarny*, nr 25, s. 222; Pełnomocnik Rządu do Spraw Rodziny, *Raport o sytuacji polskich rodzin przyjęty przez Radę Ministrów dnia 21 lipca 1998 roku*, Warszawa 1998, s. 127-162.

osobowości dzieci i młodzieży w sytuacji odrębności i dwoistości kulturowo-religijnej na emigracji. Były to problemy, wymagające szybkiej reakcji oraz wsparcia materialnego i psychologicznego polskich rodzin, z którymi spotykano się często w działalności charytatywnej parafii. Działalność poradnictwa rodzinnego i psychologicznego przy parafiach stanowiła antidotum wobec procesów utrudniających przygotowanie młodych do dorosłego życia, przeciwdziałała zaniechaniu rozwoju tożsamości narodowej, braku łączności z kulturą i językiem narodowym, pomagała rozwiązywać problemy związane z życiem w nowej strefie językowej i kulturowej, nowej strukturze społecznej i gospodarczej. W związku z ograniczeniem praktyk religijnych, zaniedbaniem rozwoju duchowego oraz brakiem duszpasterstwa, dostrzegano zagrożenie dla religijnej sfery życia[532].

Szczególnej formy ubóstwa i zagubienia doświadczali polscy bezdomni, których położenie stawało się z upływem czasu coraz gorsze w związku z nieradzeniem sobie z pracą i życiem. Emigracja była szansą dla wielu z nich na poprawę warunków materialnych i ekonomicznych oraz perspektyw w życiu osobistym i rodzinnym. Dość szybko na terenie Londynu i innych wielkich miast Anglii, Szkocji i Irlandii pojawili się polscy bezdomni, koczujący (bez zgody właściciela) w starych, opuszczonych posesjach (*squatach*), mający często problemy adaptacyjne, uzależnieni od alkoholu i narkotyków, bez pracy, niepotrafiący korzystać z opieki socjalnej, zdegradowani życiowo, często powiązani ze światem kryminalnym i przestępczym. Byli oni dużym problemem dla służb medycznych i policji, władz poszczególnych dzielnic, jak również dla polskich wspólnot. W spotkaniu z nimi nie wystarczały zwykłe sposoby pomocy. Najpierw potrzebne było udzielenie kompleksowej pomocy medycznej, psychologicznej i socjalnej, dopiero potem pomocy duchowej. Poszukiwano metod skutecznego zaradzenia problemowi bezdomnych w oparciu o sprawdzone polskie schematy, jednym z nich było powołanie organizacji charytatywnej Barka UK[533].

Najbardziej rozpowszechnioną formą pomocy polskim bezdomnym i ubogim było bezpłatne żywienie. Kuchnie, stołówki i jadłodajnie dla ubogich przygotowywały i wydawały w określonych godzinach gorące posiłki. Były to najczęściej placówki prowadzone przez Kościoły anglikańskie oraz katolickie. W niektórych z nich przydzielano ludziom bezdomnym posiłek, rozdawano także koce, śpiwory oraz ciepłe ubrania. Schroniska dla bezdomnych miały charakter noclegowni lub domów pobytu stałego. Noclegownie, oferujące polskim bezdomnym możliwość przenocowania,

---

[532] M. Lisak, *Transformacja Kościoła katolickiego w Irlandii w kontekście emigracji, misji zagranicznych oraz imigracji*, w: *Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia*, s. 321-323.

[533] Barka UK to organizacja charytatywna przybyła na Wyspy w 2007 r., zaproszona przez władze dzielnicy Hammersmith i Fulham w Londynie, mające problem z bezdomnymi emigrantami z Polski. Jej głównym celem jest zapewnienie ponownego połączenia i reintegracji społecznej emigrantom bezdomnym z Europy Środkowo-Wschodniej. Fundacja pomogła wrócić do kraju ok 5 tys. migrantów, https://barkauk.org/pl/start/ (dostęp: 15.03.2023).

były prowadzone przez instytucje państwowe i kościelne, np. Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Miłości w Londynie. W schroniskach całodobowych bezdomni otrzymywali wyżywienie, ubranie, pomoc terapeutyczną i wsparcie ukierunkowane przeważnie na leczenie choroby alkoholowej oraz uzależnienia od narkotyków, hazardu czy seksu. Warto podkreślić działalność instytucji niosących profesjonalną pomoc psychologiczną osobom, które nie odnajdywały się w środowisku brytyjskim, bezdomnym i uzależnionym, doświadczającym przemocy domowej i problemów adaptacyjnych oraz formy pomocy udzielane w ramach dwunastokrokowych grup wsparcia: AA, AH i AN, Al Anon, DDA (ACA), które licznie powstawały przy polskich parafiach emigracyjnych[534].

Proces pomagania polskim bezdomnym i alkoholikom wymagał uwzględnienia pracy nad odbudowaniem sensu życia i systemu wartości, związanego z powrotem do religii, która nadawała sens ludzkim wysiłkom zmiany życia i dodawała energii do wprowadzenia zmian. Personalistyczny charakter pomocy emigrantom wymagał odbudowania życia duchowego. Pomoc duszpasterzy była niezbędna na wszystkich etapach wsparcia dla bezdomnych i uzależnionych, należała w sposób organiczny do integralnego systemu profesjonalnej pomocy. Duchowni byli zapraszani do udziału w procesie terapeutycznym, w projektach, które realizowały formę wsparcia duchowego, a także brali udział w akcjach pomocy w okresie świątecznym. Duchowość pozwalała na zobaczenie nowej perspektywy do zmian, znalezienie nadziei i siły do zdrowienia. Wyprowadzała z anonimowości, przywracała przeszłość i przyszłość, pozwalała na odbudowanie łączności z rodziną w Polsce oraz wspólnotą religijną. Potrzebujący przyjmowali duchową część terapii, sami korzystali z osobistego kontaktu z duszpasterzem, warsztatów, dni skupienia oraz rekolekcji. Działalność apostolska na rzecz bezdomnych i zepchniętych na margines była aktem solidarności i służby potrzebującym, zadaniem dla chrześcijańskich wspólnot, dla których opieka nad takimi osobami stawała się jednym z najważniejszych kierunków pracy duszpasterskiej i posługi charytatywno-społecznej[535].

Posługa charytatywna w parafiach emigracyjnych w Wielkiej Brytanii była działalnością społeczną, realizowaną w rodzinie, różnych grupach społecznych i stowarzyszeniach, społeczności lokalnej i międzynarodowej, na rzecz ludzi będących w szczególnej potrzebie życiowej. Podobnie jak w innych sferach działalności pastoralnej, w posłudze charytatywnej stosowano zasady życia

---

[534] Instytucje pomocowe: Polonia Aid Foundation Trust; Medical Aid for Poland Fund; East European Advice Centre, wspierały ludzi z problemami ekonomicznymi i społecznymi ze Wschodniej Europy, www.eeac.org.uk; Polish Psychologists Association, stowarzyszenie około 200 wolontariuszy: psychologów, pedagogów i socjologów, którzy pomagają Polakom mieszkającym na terenie Wielkiej Brytanii, www.polishpsychologists.org (dostęp: 15.03.2023).

[535] Dla człowieka wierzącego przyjęcie bliźniego w potrzebie było czymś więcej niż gestem filantropii czy ludzkiej życzliwości: „w każdym człowieku chrześcijanin potrafi dostrzec Chrystusa, który pragnie, byśmy kochali Go oraz służyli Mu w braciach, zwłaszcza w najuboższych i najbardziej potrzebujących", Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Migranta 1998*, w: *Orędzia Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, Wydawnictwo M, Kraków 1998, s. 737.

społecznego, wypracowane na gruncie katolickiej nauki społecznej. Zasada dobra wspólnego wzywała do ofiarności i zaangażowania w pracę społeczną na rzecz osób ubogich i potrzebujących. Zasada pomocniczości zabezpieczała wolność działania oraz gwarantowała potrzebującym pomoc ze strony lokalnej społeczności. Zasada solidarności wzywała do wzajemnego współdziałania osób i grup w zakresie pomocy potrzebującym[536]. Zwieńczeniem zasad życia społecznego, ostatecznym celem i sensem życia osoby ludzkiej staje się zbawienie jako owoc bezinteresownej miłości Boga, który oczekuje od każdego człowieka miłości bliźniego. Miłość braterska nakazywała zaspakajać potrzeby ludzi, bez względu na rasę, pochodzenie społeczne czy przekonania religijne[537].

Działalność duszpasterska, prowadzona w parafiach w służbie miłości na rzecz migrantów, zwracała uwagę na cierpienia i zmagania ludzi potrzebujących, ich prawa i społeczne obowiązki, godność i zaspokojenie ich potrzeb materialnych oraz duchowych. Już od czasów apostolskich „posługa społeczna miłości" miała wymiar charytatywny i zbawczy. Szeroko opisana dramatyczna i bolesna sytuacja współczesnych polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii oraz ich rodzin, po akcesji Polski do UE, szczególnie bezdomnych i uzależnionych, a także złożony i skomplikowany przebieg procesu adaptacji i integracji w społeczności Wysp Brytyjskich nakreśliły perspektywy duszpasterskiej troski, odpowiedzi na potrzeby i oczekiwania migrantów. Liczne przykłady pomocy socjalnej, psychologicznej i duchowej oraz interwencji polskich duchownych i świeckich, sekcji i grup charytatywnych miały na celu stworzenie emigrantom możliwości zachowania ich godności, zapewnienie pracy, warunków mieszkalnych, pomocy w przyjęciu praw i społecznych obowiązków w Wielkiej Brytanii zgodnie z realizacją zalecenia: „wszystkim tym osobom należy zapewnić regularną pomoc, stworzyć rzetelne możliwości przejścia procesu inkulturacji, zapewnić im korzystanie z podstawowych praw niezbędnych do życia wolnego, godnego oraz samodzielnego, by byli zdolni do budowania swojego nowego życia w innym społeczeństwie"[538].

Duszpasterstwo zwyczajne emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii wyrażało się w realizacji trzech podstawowych funkcji: nauczania, uświęcania i posługi pasterskiej. Wyrazem pierwszej funkcji była inicjacja i edukacja religijna dzieci i młodzieży, ewangelizacja i katecheza dla osób dorosłych, które odbywały się w środowisku parafialnym, szkole i rodzinie. Przepowiadane Słowo Boże dodawało ducha i umacniało polskich emigrantów w życiu religijnym i społecznym według

---

536 W. Piwowarski, *Zasada pomocniczości w życiu Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, s. 187; zob. C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, ODiSS, Warszawa 1985, s. 511-516.

537 R. Kamiński, *Działalność dobroczynno-społeczna*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, s. 297-298.

538 P. Wojnicz, *Problem uchodźców w wybranych dokumentach Stolicy Apostolskiej w kontekście standardów międzynarodowych*, „Civitas et Lex" 2017, nr 3(15), s. 35-53.

zasad katolickiej nauki społecznej. Formacja dorosłych to nie tylko tematyczne homilie niedzielne, ale adwentowe i wielkopostne nauki rekolekcyjne, spotkania ewangelizacyjne z zaangażowaniem osób świeckich. Katecheza na spotkaniach formacyjnych dla duchowieństwa oraz świeckich była prowadzona w łączności z troską o wymiar języka, kultury i historii narodu. Wyrażała to obecność polskich szkół sobotnich, organizacji społeczno-kulturalnych, kombatantów, harcerstwa, zespołów folklorystycznych, które powstawały i funkcjonowały w ośrodkach emigracyjnych.

Duszpasterstwo polonijne było prowadzone według rytmu i dynamiki roku liturgicznego, który obchodzono podobnie jak w ojczyźnie. Centralnym wydarzeniem dla polskich emigrantów było celebrowanie sakramentów świętych z niedzielną Eucharystią na czele, celebracja Triduum Paschalnego, Bożego Narodzenia, uroczystości i świąt kościelnych, modlitwa za ojczyznę. Liturgia, nabożeństwa, zwyczaje i obrzędy odbywały się w języku polskim. Charakterystycznymi cechami posługi liturgicznej był jej maryjny i rodzinny charakter, pamięć o zmarłych, poległych za ojczyznę, szacunek dla polskiej tradycji i kultury, patriotyzm. Postawy religijne były wspierane przez szeroko rozumianą kulturę, życie towarzyskie, które kwitło przy polskich placówkach. Wymiar religijny tworzył klimat wspólnoty parafialnej, pogłębiał tożsamość narodową i społeczną.

Duszpasterstwo emigracyjne prowadziło działalność charytatywno-społeczną, polegającą na współpracy instytucji kościelnych i świeckich w celu niesienia integralnej pomocy materialnej, socjalnej, prawnej i duchowej. Było skierowane do seniorów, osób chorych i ubogich, bezdomnych i uzależnionych, znajdujących się w więzieniach, kobiet i dzieci będących przedmiotem handlu ludźmi i wykorzystania, kobiet żyjących z syndromem postaborcyjnym, a także kobiet w sytuacji przemocy domowej, pracowników wyzyskiwanych przez pracodawców, rodzin przeżywających problemy związane z emigracyjną rozłąką i samotnością, małżeństw znajdujących się w kryzysie. Funkcja charytatywna wspólnot emigracyjnych była działalnością duszpasterstwa zwyczajnego, nie mogła pozostawać w gestii pojedynczych osób, lecz była urzeczywistniana przez całą wspólnotę Kościoła. Za jej realizację odpowiadali wszyscy członkowie wspólnoty eklezjalnej, zwłaszcza jej duszpasterze. Posługa charytatywna i społeczna stawała się często środkiem ożywiającym życie parafii i wspólnot emigracyjnych, realizujących ideał chrześcijańskiej miłości i braterstwa.

ROZDZIAŁ CZWARTY
DUSZPASTERSTWO NADZWYCZAJNE EMIGRACJI POLSKIEJ W WIELKIEJ BRYTANII

Prezentacja głównych rysów duszpasterstwa zwyczajnego emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii, podstawowych i ważnych dla życia oraz działalności parafii i ośrodków emigracyjnych, poprzedziła opis wybranych form duszpasterstwa nadzwyczajnego w interesujących autora latach 1989-2019. Zostaną tu ukazane trzy nurty wspomnianej działalności duszpasterskiej: patriotyczno-pielgrzymkowy, oświatowo-edukacyjny, obejmujący polskie dzieci i młodzież, a także nurt troski Kościoła o katolików świeckich, małżeństwa i rodziny oraz emigrantów i uchodźców.

Nurt patriotyczno-pielgrzymkowy oraz działalność w zakresie pogłębiania kultury i tradycji narodowej, troski o polskie dziedzictwo i pielęgnowanie religijności zostaną ukazane poprzez omówienie pielgrzymek Jana Pawła II i Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii i ojczyzny, które miały decydujący doktrynalny wpływ na duchowość i kulturę polskich emigrantów. Ważny będzie także rys współczesnego pielgrzymowania do sanktuariów maryjnych Anglii, Walii i Szkocji: Aylesford, Hednesford, Holy Well, Patasaph, Ilkey i Walsingham, przez który wyrażała się maryjna tradycja powierzenia rodzin i narodu opiece Najświętszej Maryi Pannie i świętym.

Nurt oświatowo-edukacyjny w dziedzinie edukacji religijnej polskich dzieci i młodzieży wyrażał się w działalności polskich szkół sobotnich, z uwzględnieniem prowadzonej tam katechezy oraz formacji patriotyczno-narodowej, a także edukacji religijnej w brytyjskich szkołach katolickich i wyznaniowych, do których uczęszczały polskie dzieci. Prezentację tych zagadnień poprzedzi zarys problematyki ochrony nieletnich i charakterystyka działalności Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii na polu stosowania bezpiecznych sposobów działania w tej dziedzinie.

Trzeci nurt działalności duszpasterskiej będzie dotyczył jednego z ważniejszych podmiotów zaangażowanych w działalność duszpasterską środowisk emigracyjnych – katolików świeckich. Zostaną tutaj omówione główne rysy apostolstwa świeckich, formy zaangażowania w życie oraz działalność polonijnych ośrodków. Ponadto zostaną zaprezentowane przygotowanie i formacja narzeczonych do sakramentu małżeństwa na emigracji, ze szczególnym uwzględnieniem procedur zawarcia małżeństwa oraz działalności poradnictwa rodzinnego. Na zakończenie zostaną omówione działania Polskiej Rady Duszpasterskiej Europy Zachodniej, koordynującej działalność pastoralną ośrodków emigracyjnych w kontekście aktualnej sytuacji na Wyspach Brytyjskich, oraz Kościoła powszechnego w dziedzinie troski o migrantów, uchodźców i przesiedlonych.

1. Działalność patriotyczno-pielgrzymkowa środowisk emigracyjnych

Charakterystyka działalności patriotyczno-pielgrzymkowej zostanie omówiona na kanwie pielgrzymki Jana Pawła II do Wielkiej Brytanii w 1982 r., pielgrzymki Benedykta XVI do Polski w 2006 r. i Wielkiej Brytanii w 2010 r. oraz pielgrzymek Polonii do sanktuariów maryjnych Wielkiej Brytanii. Dwunastą podróż apostolską Jan Paweł II odbył do Wielkiej Brytanii w dniach od 28 maja do 2 czerwca 1982 r., stając się pierwszym papieżem, który stanął na brytyjskiej ziemi. Była to jego pierwsza i jedyna wizyta pasterska na Wyspach Brytyjskich, wizyta historyczna w dziejach relacji dyplomatycznych pomiędzy Wielką Brytanią a Stolicą Apostolską, ponieważ przypadła na rok wznowienia stosunków dyplomatycznych i mianowania pierwszego od XVI wieku ambasadora przy Stolicy Apostolskiej, którym został Sir M.E. Heath, wcześniejszy przedstawiciel w randze posła nadzwyczajnego. Wielka Brytania dopiero od 1914 r. przywróciła relacje z Watykanem, po prawie 350 latach od reformacji. Pielgrzymka papieska była wydarzeniem, o którym pisały media brytyjskie i światowe. Miała ogromne znaczenie dla polskiej emigracji i dla 5 milionów katolików, którzy stanowili wówczas 9% ludności Wysp Brytyjskich i Północnej Irlandii[539].

Podczas sześciodniowej wizyty papież udał się do dziewięciu miast Wielkiej Brytanii. Były to: Londyn, Canterbury, Coventry, Liverpool, Manchester, York, Glasgow, Edynburg w Szkocji oraz Cardiff w Walii. W pierwszym dniu koncelebrował z biskupami Anglii i Walii uroczystą Mszę św. w katedrze Westminster, po czym został przyjęty przez królową Elżbietę II w Pałacu Buckingham. Wizyta papieska gromadziła wielkie rzesze ludzi od Londynu po Cardiff. We Mszy św. na stadionie Wembley uczestniczyło 80 tys. osób, zaś w powitaniu papieża w Liverpoolu 150 tys. osób. Msza Narodowa w Bellahouston Park w Glasgow zgromadziła 300 tys. wiernych i była prawdopodobnie największym zgromadzeniem w historii Szkocji. Podczas pielgrzymki do Wielkiej Brytanii papież Jan Paweł II wygłosił 16 homilii i przemówień, rozpoczynając od przemówienia powitalnego: *Ten moment naszej historii ukazuje naglącą potrzebę pojednania,* oraz homilii: *Przybywam w służbie zjednoczenia w miłości*, w Westminster. Przemówienie pożegnalne: *Strzeżcie wielkiego dziedzictwa zrozumienia i wzajemnego szacunku*, wygłosił podczas National Youth Event w Cardiff[540].

---

[539] *Kalendarium PMK*, s. 575-577.

[540] Miejsca i tytuły innych wygłoszonych homilii, przemówień papieża Jana Pawła II: dwa przemówienia na spotkaniach z przywódcami Kościołów chrześcijańskich, pierwsze w Londynie: *Nasza komunia w Duchu przemienia się w komunię rzeczywistą*, drugie w Edynburgu: *Nasza wola jedności stanowi nadzieję dla podzielonego świata*; homilia w Katedrze Canterbury: *Przyjmijcie obowiązek modlitwy i pracy dla pojednania i jedności Kościoła* oraz podczas Mszy Świętej na stadionie Wembley: *Istota powołania chrześcijańskiego polega na tym, aby być światłem i solą dla świata*; przemówienie na spotkaniu z Konferencją Episkopatu Szkocji: *Wierność i przyjaźń z Chrystusem są konieczne dla naszego codziennego życia apostolskiego.* Por. *Jan Paweł II w Wielkiej Brytanii (28 V 1982-2 VI 1982) i Argentynie (11 VI 1982-12 VI 1982). Homilie i przemówienia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1989.

Tematem brytyjskiej wizyty Jana Pawła II było: *Siedem sakramentów świętych Kościoła rzymskokatolickiego*. Do sakramentu chrztu św. nawiązał podczas pierwszej Mszy św. w katedrze Westminster, do sakramentu namaszczenia chorych w katedrze św. Jerzego w Southwark, gdzie spotkał się z chorymi. Msza św. z obrzędem sakramentu bierzmowania w Coventry zgromadziła 350 tys. osób. Podczas spotkania z młodzieżą w katolickiej katedrze w Liverpoolu papież nawiązał do sakramentu pojednania i pokuty. Na Mszy św. z obrzędem święceń kapłańskich w Heaton Park w Manchesterze obecnych było 200 tys. wiernych. Odnowienie ślubów małżeńskich miało miejsce w Knavesmire Racecourse w Yorku. Papież był gościem 40-tysięcznego tłumu młodzieży, która uczestniczyła w Narodowej Szkockiej Pielgrzymce w Murrayfield w Edynburgu. Spotkał się tam także z przełożonymi Kościołów i wspólnot chrześcijańskich. Wizytował w szpitalu St. Josephs chorych, osoby niepełnosprawne, odwiedził słynny St. Andrew's College. Po przybyciu na lotnisko w Cardiff papież ucałował ziemię oraz odprawił Mszę św. na Pontcanna Fields, podkreślając znaczenie sakramentu Eucharystii. Na zakończenie swej wizyty przemówił podczas National Youth Event w Ninian Park w Cardiff do 35 tys. młodych ludzi. Potem udał się do Rzymu[541].

Trasa 6-dniowej pielgrzymki papieskiej wymagała starannych przygotowań. Do komitetu przygotowującego wizytę została zaproszona strona polska, którą reprezentowali O. Stepan, prezes IPAK, i bp S. Wesoły, Delegat Prymasa Polski ds. Duszpasterstwa Emigracyjnego. Bp Wesoły odbył wiele spotkań z przedstawicielami Konferencji Episkopatu Anglii i Walii oraz polskich organizacji społecznych. Był gospodarzem nabożeństwa z Polonią brytyjską w Londynie. Podczas pielgrzymki przedstawiciele rządu na uchodźstwie E. Raczyński, prezydent RP, i K. Sabbat, premier rządu RP, uczestniczyli we Mszy św. w katedrze Westminster, a potem w przyjęciu na cześć papieża w rezydencji arcybiskupa kard. G.B. Hume'a[542]. Uczestniczyli oni w spotkaniu ze społecznością polską, które odbyło się w niedzielę Zesłania Ducha Świętego 30 maja 1982 r. na stadionie Crystal Palace w Londynie. W spotkaniu uczestniczyło 25 tys. rodaków. Papież skierował do zgromadzonej tam Polonii, przedstawicieli wspólnot parafialnych, ich duszpasterzy i władz emigracyjnych słowa, które stały się przesłaniem emigracyjnych dróg dla Polaków na obczyźnie. Uroczystej Mszy św. przewodniczył bp S. Wesoły. Było to centralne wydarzenie celebracji Jubileuszu 600-lecia obecności Matki Bożej Częstochowskiej dla Polaków mieszkających w Anglii i Walii[543].

---

[541] *Kalendarium PMK*, s. 580-581; *Kronika Polskiej Misji Katolickiej*, WPMK-CK 1983, nr 3, s. 11.

[542] Zob. *Komunikat Kancelarii cywilnej Prezydenta Rzeczpospolitej z dnia 17 czerwca 1982 r. Spotkanie z Ojcem Świętym*, „Dziennik Ustaw Rzeczpospolitej Polskiej" 29.12.1982, nr 2, s. 13.

[543] Por. *Polska Kronika Zagraniczna*, DPZ 1983, nr 2, s. 306; *Kalendarzyk spotkań duszpasterskich ks. Biskupa Szczepana Wesołego*, DPZ 1982, nr 4, s. 614.

W przesłaniu Jana Pawła II skierowanym do Polaków w Anglii, polska emigracja została nazwana pokoleniem niezłomnych: „Nie można o was myśleć, wychodząc od pojęcia emigracja, trzeba myśleć, wychodząc od rzeczywistości ojczyzna. Prawda, że przed II wojną światową była już w Anglii pewna liczba Polaków emigrantów. Jednakże ci, którzy znaleźli się w ramach wydarzeń wojennych, nie byli emigrantami”[544]. Papież przypomniał Polską wyrwaną z własnych granic, od dwudziestu lat niepodległą, która w szybkim tempie odbudowywała się z wiekowych zniszczeń, wreszcie Polskę, którą usiłowano podzielić jak w XVIII wieku, narzucając jej straszliwą, morderczą wojnę z hitlerowskim i sowieckim najeźdźcom. Wskazał Polonii brytyjskiej konieczność związania życia z wiarą i Kościołem. Podkreślił, że emigracja była częścią narodu obejmującą wszystkie warstwy, z całym przekrojem społecznym, z instytucjami politycznymi, kulturalnymi, naukowymi, zawodowymi i organizacją kościelną. Papież przypomniał, że w historii polskiej emigracji na wyspach od początku obecny był Kościół ze swoimi strukturami, duszpasterze oraz rozwijające się organizacje religijne, rektorzy i biskupi, wśród nich abp J. Gawlina[545].

Decydującą rolę w zachowaniu duchowej tożsamości Polonii papież przypisał rodzinie polskiej. Wyrażał jej swoje uznanie za zasługi w tej dziedzinie, dostrzegał trudne problemy we współczesnym świecie oraz wskazywał ich rozwiązania. Praktyczne wskazania wychowawcze, stwierdzenia o charakterze socjologicznym, religijnym i patriotycznym zawarł w wypowiedziach do Polonii brytyjskiej: „Związanie z kulturą polską dokonuje się w domu rodzinnym, życiu religijnym i organizacyjnym. Natomiast szkoła, studia, życie zawodowe wiąże z kulturą kraju zamieszkania. Więź między krajem ojców a krajem zamieszkania dokonuje się właśnie na płaszczyźnie kulturowej. Ona daje właściwą perspektywę współżycia i przez wychowanie przygotowuje młodego człowieka zarówno do zadań w środowisku emigracyjnym, jak i do przyjęcia właściwej postawy życiowej”. Do kwestii tej Jan Paweł II wracał w przemówieniach do Polonii na całym świecie, jednak to w Londynie powiedział: „jednym z najważniejszych zadań jest przekazywanie

---

[544] „Wy, którzy stworzyliście dzisiejszą Polonię angielską, jesteście dla mnie nie przede wszystkim emigracją, ale przede wszystkim żywą częścią Polski, która nawet wyrwana z ojczystej gleby nie przestaje być sobą. Owszem żyje przeświadczeniem, że w niej, właśnie w tej części, w szczególny sposób żyje całość […]. Polska jest jednym z krajów najboleśniej doświadczonych na globie ziemskim. Jedną z ojczyzn najgłębiej przeoranych cierpieniem i równocześnie jedną z najbardziej miłowanych. Może na tajemnicę tej niezwykłej miłości Ojczyzny składa się i to przedziwne duchowe przemieszczenie: dla tylu jej synów i córek, i to często wśród tych najlepszych, jest ona duchowo obecna poprzez fizyczną nieobecność”, R. Dzwonkowski, *Jan Paweł II*, *Przemówienia do Polonii i Polaków za granicą 1979-1987*, „Veritas”, Londyn 1988, s. 89-90.

[545] „Dzięki zrozumieniu i życzliwości miejscowej hierarchii, ale przede wszystkim dzięki waszej ofiarności i pełnej poświęcenia pracy duszpasterzy powstało tyle polskich kościołów i kaplic, które służą właśnie pogłębianiu więzi z Chrystusem i wprowadzają was w Tajemnice Boże, jednocząc z Chrystusem. Przy ośrodkach duszpasterskich powstały również i szkoły uczące języka polskiego. Związanie z kulturą polską, językiem i organizacjami kulturalnymi rozwija poczucie własnej tożsamości. Natomiast szkoła, studia i życie zawodowe wiąże z kulturą kraju zamieszkania”, R. Dzwonkowski, *Jan Paweł II*, *Przemówienia do Polonii i Polaków za granicą 1979-1987*, s. 38.

własnej idei następnemu pokoleniu. Emigracja musi więc być zdolna do właściwego wychowania pełnego człowieka. Tylko wówczas młode pokolenie będzie zdolne podjąć ideę wolności i prawdy odchodzącego pokolenia. Wychowanie pełnego człowieka, wychowanie do prawdy i wychowanie w duchu chrześcijańskiej polskiej tradycji rozpoczyna się w rodzinie"[546].

Ważnym momentem afirmacji polskiej emigracji i jedności polskiej kultury narodowej było przemówienie papieża do Polaków wygłoszone w Paryżu 31 maja 1980 r. Wówczas to Jan Paweł II przedstawił panoramę dziejów polskiej emigracji. Nawiązał do emigracji związanej z zaborami, ze zrywami powstańczymi, do emigracji łączącej się z wybuchem II wojny światowej i decyzją podziału Europy po jej zakończeniu, mówił też o emigracji zarobkowej, ekonomicznej do Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Podkreślił, że myśli i czyny emigracji stanowiły, za Norwidem, „przecenny wkład w wiarę, kulturę, w rozwój człowieka, Polski". Papież mówił to do Polaków mieszkających w Europie, ale także w PRL-u, mówił do ówczesnych władz polskich, pokazując, że prawdziwa suwerenność narodu ma swoje źródło w kulturze, nie w polityce, a tej suwerenności nie można ocenzurować[547]. Papież Jan Paweł II wygłosił wówczas przemówienie w siedzibie UNESCO. Poświęcone było w dużej mierze problemowi suwerenności narodu, a przykładem stała się historia narodu polskiego: „Naród bowiem jest tą wielką wspólnotą ludzi, których łączą różne spoiwa, ale nade wszystko właśnie kultura. Naród istnieje «z kultury i dla kultury»"[548].

Przesłanie Jana Pawła II do polskich emigrantów oparte było na chrześcijańskiej koncepcji człowieka, antropologii filozoficznej i teologicznej, zasadach etyki, leżących u podstaw wszystkich przemówień papieża dotyczących praw człowieka. Opierając się na pojęciu osoby ludzkiej, Jan Paweł II mówił o miejscu, zadaniach, obowiązkach i prawach, jak również o etosie emigracji.

---

546 R. Dzwonkowski, *Przemówienia papieża Jana Pawła II do Emigracji Polskiej i Polonii 1979-2003*, „Studia Polonijne" (29) 2008, s. 16.

547 „Tu odradzała się moralnie emigracja, która pogłębiała świadomość swojego posłannictwa, by służyć Ojczyźnie. Tak było wówczas, tak było i być powinno zawsze, bo myśl emigracji, jej praca twórcza, jej wkład w wiarę, kulturę, w rozwój człowieka, Polski, świata jest przecennym i koniecznym uzupełnieniem […]. A jeśli Polska żyje własnym życiem, jeśli zachowała swoją kulturę, suwerenność i tożsamość narodową, duchową wolność, jeśli ma swoje miejsce na świecie, a także jeśli dziś tu, w Paryżu, w stolicy Francji, przemawia do was papież Polak, to jest to także zasługa tych wszystkich ludzi, którzy z wiarą w moc Chrystusowych słów: „duch daje życie" umieli bronić i rozwijać ludzkie i Boskie wartości, które leżą u podwalin naszego narodowego i chrześcijańskiego bytu", R. Dzwonkowski, *Jan Paweł II*, *Przemówienia do Polonii i Polaków za granicą 1979-1987*, s. 80.

548 „Jestem synem Narodu, który przetrwał najstraszliwsze doświadczenia dziejów, którego wielokrotnie sąsiedzi skazywali na śmierć, a on pozostał przy życiu i pozostał sobą. Zachował własną tożsamość i zachował pośród rozbiorów i okupacji własną suwerenność jako naród, nie opierając się na jakichkolwiek innych środkach fizycznej potęgi, ale tylko na własnej kulturze, która okazała się w tym wypadku potęgą większą od tamtych potęg. I dlatego też to, co tutaj mówię, na temat praw Narodu u podstaw kultury i jej przyszłości nie jest echem żadnego „nacjonalizmu", ale pozostaje trwałym elementem ludzkiego doświadczenia i humanistycznych perspektyw człowieka. Istnieje podstawowa suwerenność społeczeństwa, która wyraża się w kulturze Narodu", Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO*. *W imię przyszłości kultury*, w: tenże, *Nauczanie papieskie*, Pallotinum, Poznań 1985, s. 728-729.

Migracja we współczesnym świecie stała się zjawiskiem uniwersalnym, występującym w każdym rodzaju i typie społeczeństwa. Kościół posłany był i jest do wszystkich narodów, dlatego powinien interesować się zjawiskiem migracji. Drugą zasadniczą płaszczyzną, na której papież oparł swoje przesłanie do emigracji, była płaszczyzna kultury, a w szczególności kultury chrześcijańskiej. Jan Paweł II bardzo często mówił na te tematy. Problem kultury, a jeszcze bardziej problem relacji zachodzącej między wiarą i kulturą, to jedno z tych zagadnień, które były jego wielką troską. Ostateczną racją tak intensywnego skupienia uwagi magisterium Jana Pawła II na kulturze był człowiek, który właśnie poprzez kulturę sam się może urzeczywistnić[549].

Papież Jan Paweł II podczas swoich przemówień utwierdzał wiarę i tożsamość narodową Polaków mieszkających w Europie Zachodniej oraz rodaków rozproszonych w różnych zakątkach świata. Stał się dla nich, jak również dla mieszkających w Polsce, symbolem życia narodowego. Nauczanie papieskie dotyczące etosu i praw człowieka, kultury i tożsamości narodowej wydaje się najważniejszym przesłaniem dla Polaków w Europie Zachodniej, a szczególnie Polonii brytyjskiej. Wiąże się z tym problematyka kontaktów z ojczyzną i rodziną, integracji i inkulturacji, obecności Kościoła oraz polskiego duszpasterstwa emigracyjnego, kontaktu z Kościołem lokalnym. Skarbem papieskiej myśli są rozważania dotyczące wzajemnych powiązań istniejących między pojęciem narodu, ojczyzny i patriotyzmu. Dotykając problemu integracji społecznej i eklezjalnej, Jan Paweł II, w przemówieniu do Polaków w Paryżu, wskazał na specyfikę i rolę dwukulturowości w życiu emigracyjnym: „ Integracja jest na pewno ważnym zagadnieniem i koniecznym. Dziś nikt nie może się zamykać we własnym getcie. Musicie służyć krajowi, w którym żyjecie, pracować dla niego, kochać go i przyczyniać się do jego rozwoju, rozwijając siebie, własne człowieczeństwo, oraz to, co w was jest, to co was tworzy, bez fałszowania, zacierania tych linii, które sięgają wstecz”[550].

Przemówienia papieskie skierowane do Polonii brytyjskiej, zawierają odpowiedź na pytanie o etos współczesnej emigracji polskiej. Według papieża Jana Pawła II powinna nim być realizacja chrześcijańskiej wizji człowieka i społeczeństwa w krajach osiedlenia, z zachowaniem mocnej więzi z kulturą polską i własnej tożsamości duchowej, ukształtowanej na drodze integracji. Papież w swoich przemówieniach wskazywał na to, co zadecyduje o szacunku i godności Polonii w tych krajach, o wartości jej wkładu w ich życie i w budowę bardziej ludzkiego świata. Według Jana Pawła będzie to praca zgodna z chrześcijańskim rozumieniem celu człowieka. W przemówieniach papieskich polska emigracja i Polonia po raz pierwszy w historii otrzymała tak jasny i uzasadniony

---

549 R. Dzwonkowski, *Integracja emigrantów w świetle przemówień papieża Jana Pawła II do Polonii i Polaków za granicą*, w: *Zrozumieć współczesność*, red. G. Babiński, M. Kapiszewska, AFM, Kraków 2009, s. 183.

550 Tenże, *Jan Paweł II do Polonii i Polaków za granicą 1979-2003*, Apostolicum, Ząbki 2008, s. 42.

program ideowy, dotyczący jej postawy wobec własnego dziedzictwa kulturowego i wobec kultury krajów osiedlenia. Został on sformułowany w sposób głęboki, jasny i optymistyczny. Nauczanie papieża z upływem czasu nie straciło na znaczeniu, wręcz przeciwnie, dokonujące się przemiany kulturowe, narastający proces globalizacji i migracji oraz pustka duchowa kultury masowej, będąca wynikiem procesów sekularyzacji i dechrystianizacji, sprawiają, że staje się ono coraz bardziej aktualne i potrzebne. Lektura wypowiedzi papieża Jana Pawła II wywarła niezwykle inspirujący wpływ. Dawne fale wychodźstwa, ale też emigracja ostatnich lat mogą w nich znaleźć nieocenioną pomoc w dokonywaniu trudnych wyborów moralnych, nieuniknionych na emigracji[551].

Ekumenizm był centralnym zagadnieniem poruszanym podczas pielgrzymki do Wielkiej Brytanii. Papież Jan Paweł II i głowa Kościoła anglikańskiego, arcybiskup Canterbury R. Runcie wspólnie celebrowali nabożeństwo ekumeniczne, podpisali Deklarację i spotkali się z przełożonymi wspólnot chrześcijańskich i Kościołów zrzeszonych w Brytyjskiej Radzie Kościołów. Swoją wizytą w Katedrze w Canterbury (którą założył w VI w., podczas misji za Papieża Grzegorza Wielkiego, benedyktyn św. Augustyn, pierwszy misjonarz Anglii) Jan Paweł II dał wyraz woli i determinacji, aby Kościoły chrześcijańskie szły wspólną drogą. Przesłanie Papieża dotyczyło jedności wszystkich chrześcijan: „W przyszłości nie moglibyśmy doprowadzić do tego, aby razem pielgrzymować, ręka w rękę […], dokładajmy wszelkich starań, aby zachować jedność w Duchu, w pokoju, który nas łączy". Wizyta papieża Jana Pawła II była historycznym i ekumenicznym wydarzeniem w życiu Kościoła katolickiego i narodowych Kościołów anglikańskiego i szkockiego. Była mocno osadzona w kontekście dialogu eklezjalnego i ekumenicznego, przygotowała wizytę papieża Benedykta XVI w 2010 r., kanonizację J.H. Newmana, katolickiego konwertyty z anglikanizmu w 2019 r. Owocem wizyty było umocnienie stosunków dyplomatycznych między Anglią a Stolicą Apostolską[552].

Papież Benedykt XVI, rozpoczynając swój pontyfikat, przeniósł we współczesność postawę miłości i solidarności, które związane były z dziejami Kościoła, wezwał pasterzy, by towarzyszyli emigrantom i uchodźcom: „Kościół jako całość, a w nim jego pasterze, muszą tak jak Chrystus wyruszyć w drogę, aby wyprowadzić ludzi z pustyni ku przestrzeni życia, ku przyjaźni z Synem Bożym, ku temu, który daje nam pełnię życia"[553]. Już w pierwszym orędziu na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy z 2006 r. papież wskazał na migrację i procesy globalizacyjne jako „znak

---

[551] Zob. J. Bakalarz, *Papież Jan Paweł II a świat emigracji*, w: *Papież Jan Paweł II a emigracja i Polonia 1978-1989*, red. R. Dzwonkowski, S. Kowalczyk, E. Walewander, Lublin 1991, s. 17.

[552] S. Axworthy, *St. John Paul II visit to Britain*, 1982, British Embassy Holy See, *Kalendarium PMK*, s. 582.

[553] Benedykt XVI, *Homilia wygłoszona podczas uroczystej Mszy Świętej z okazji inauguracji pontyfikatu* (24.04. 2005), OsRomPol (26)2005, nr 6, s. 11.

czasu", wezwał do humanitarnej postawy na rzecz migrantów: „Do rozpoznawalnych dziś znaków czasów niewątpliwie należy zaliczyć migracje, zjawisko, które w ciągu niedawno zakończonego stulecia nabrało charakteru, by tak powiedzieć strukturalnego, stając się istotną cechą światowego rynku pracy, pod wpływem m.in. tak silnego bodźca, jakim jest globalizacja"[554].

W związku z migracjami ze względów ekonomicznych i zarobkowych z Polski do Europy Zachodniej, a przede wszystkim na Wyspy Brytyjskie, papież Benedykt XVI, podczas pielgrzymki do Polski 25 maja 2006 r., na spotkaniu z duchowieństwem w archikatedrze warszawskiej pw. Jana Chrzciciela zauważył, że dar powołań, jakim Bóg pobłogosławił Kościół w Polsce, powinien być przyjmowany w duchu prawdziwe katolickim: „Kościół w Polsce dał już wielu księży i wiele sióstr, którzy posługują nie tylko Polakom poza granicami kraju, ale również na misjach, nieraz w bardzo trudnych warunkach, w Afryce, w Azji, w Ameryce Łacińskiej i innych regionach". Papież zachęcił polskich kapłanów, by opuścili swój bezpieczny i znany świat, podążali za migrantami i rodzinami, by w posłudze byli solidarni z wiernymi, wspierali ludzi ubogich: „Wpatrzeni w Chrystusa, żyjcie życiem skromnym, solidarni z wiernymi, do których jesteście posłani. Służcie wszystkim, czekajcie na nich w parafiach i w konfesjonałach, towarzyszcie nowym ruchom i wspólnotom, wspierajcie rodziny, nie traćcie więzi z młodzieżą, pamiętajcie o ubogich i opuszczonych"[555].

Analizując szczegółowo problemy duszpasterstwa polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii, zauważono, że pilnej refleksji teologicznej i pochylenia się nad nim wymaga apostolat na rzecz małżeństwa i rodziny, prowadzony w polonijnych parafiach i ośrodkach duszpasterskich. Źródłem inspiracji do pracy apostolskiej w tej dziedzinie mogły stać się słowa Benedykta XVI wygłoszone podczas pielgrzymki do Polski w 2006 r., aby Kościół nie był obojętny na dramaty polskich rodzin rozdzielonych przez emigrację, aby otaczał duszpasterską troską wiernych, którzy opuścili kraj. Równie ważne przesłanie o rodzinie papież Benedykt XVI zawarł w orędziu na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy z 2007 r., w którym podkreślił rolę rodziny na emigracji: „migracyjna rodzina jest miejscem i bogactwem kultury życia i przyczynia się do integracji wartości"[556] oraz wezwaniu do obrony rodzin migrantów, skierowanym do uczestników sesji „Trzeba odważnie i wytrwale bronić rodziny migrantów". Migracja ma sprzyjać solidarności, miliony ludzi w każdym wieku

---

[554] „W tym «znaku czasów» łączą się ze sobą rozmaite elementy. Zjawisko to obejmuje bowiem migracje zarówno wewnątrz danego kraju, jak i poza jego granice; przymusowe i dobrowolne; legalne i nielegalne; [z tym] wiąże się także plaga, jaką jest handel ludźmi", Benedykt XVI, *Migracja znakiem czasu* (2006). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10.2005), OsRomPol (27)2006, nr 1, s. 4-5.

[555] Benedykt XVI, *Trwajcie mocni w wierze*. *Pielgrzymka do Polski 25-28 maja 2006*, s. 20-21.

[556] Benedykt XVI, *Rodzina migrująca* (2007). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10.2006), OsRomPol (28) 2007, nr 1, s. 4.

często są wprost zmuszone do emigracji, by móc przeżyć, a nie tylko, by polepszyć warunki życia, mówił papież do uczestników Kongresu Duszpasterstwa Migrantów: „Kościół zachęca do otwarcia serc na migrantów i ich rodziny, wiedząc, że nie są tylko «problemem», ale «zasobem», który trzeba umieć docenić". Przypomniał o tym uczestnikom VI Światowego Kongresu Duszpasterstwa Migrantów i Uchodźców nt. „Odpowiedź na zjawiska migracyjne w dobie globalizacji"[557].

Mając na uwadze aktualną sytuację procesu integracji i ruchów migracyjnych w Europie, szczególnie „emigracji ostatniej", ekonomiczno-zarobkowej, która po akcesji Polski do UE stała się wyborem wielu ludzi poszukujących pracy, Polscy biskupi opublikowali list pasterski, jako wyraz wsparcia dla emigrantów i duszpasterzy. List został odczytany we wszystkich parafiach w niedzielę 14 stycznia 2007 r. Biskupi podkreślali obecność i towarzyszenie emigrantom z Polski w każdym okresie i warunkach przez kapłanów, braci i siostry zakonne. Parafie i inne placówki duszpasterskie stawały się dla migrantów bezcennym, moralnym oparciem, powstawały przy nich różnego rodzaju stowarzyszenia, organizacje i szkoły polskie. W wielu krajach europejskich polskie parafie były jedynym miejscem troski o tożsamość i kulturę migrantów. Doceniając zasługi duszpasterstwa emigracyjnego, napisali: „Opuszczenie ojczystego kraju, niezależnie od jego przyczyn, jest zawsze swego rodzaju dramatem, który emigrant uświadamia sobie dopiero wówczas, gdy staje wobec trudnego problemu dostosowania się do życia w nowych, często niełatwych warunkach. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera korzystanie z opieki religijnej w ojczystym języku"[558]

W związku z migracją katolików i problemami w krajach goszczących polskich emigrantów w zakresie korzystania z posług religijnych, biskupi na zebraniu plenarnym KEP w październiku 2009 r. przyjęli dokument, w którym zapisano zalecenie, aby katolicy z Polski oraz obcokrajowcy przybywający do Polski zachowywali ściśle przepisy miejscowego prawa kościelnego i cywilnego. Narzeczonym pragnącym zawrzeć małżeństwo za granicą biskupi przypomnieli o dodatkowych wymaganiach związanych z przepisami lokalnego prawa. Zalecili, aby dokumentacja przedślubna, protokół rozmów kanoniczno-duszpasterskich, licencja i wszystkie załączniki były przekazywane drogą urzędową, za pośrednictwem kurii diecezjalnej lub biura PMK, które najpierw weryfikują

---

[557] „Dziś liczni migranci opuszczają swe kraje w ucieczce przed warunkami po ludzku nieznośnymi, jednak nie spotykają się z przyjęciem, jakiego oczekiwali. Trzeba rozważyć konsekwencje społeczeństwa opartego na rozwoju tylko materialnym. Rzeczywisty rozwój musi być integralny. Niemożliwy jest bez spotkania narodów, dialogu kultur i respektowania uzasadnionych różnic. Jak w tej perspektywie nie uznać obecnego zjawiska migracji za sprzyjające zrozumieniu między ludami oraz pokojowi i rozwojowi każdego narodu? Migracja zachęca do uwypuklenia jedności rodziny ludzkiej, gościnności, miłości bliźniego. Wymaga to jednak codziennego dzielenia się, współuczestnictwa i troski o innych, zwłaszcza potrzebujących". Przemówienie na sesji plenarnej Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących *Trzeba odważnie i wytrwale bronić rodziny migrantów* (15.05.2008), OsRomPol (29) 2008, nr 6, s. 42-43; *Okólnik PMK -2009*, nr 4, s. 9.

[558] Zob. Konferencja Episkopatu Polski, *List Episkopatu Polski o duszpasterstwie emigracji* (18.10.2006), Warszawa 2006, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/duszp_emigracji_18102006 (dostęp: 25.04.2023).

dokumenty pod kątem zgodności z miejscowym prawem. Biskupi przypomnieli, by zawiadomienia nadesłane z zagranicy o wystąpieniu z Kościoła dokonanym wobec urzędnika cywilnego kuria diecezjalna przekazywała do parafii chrztu, gdzie znajduje się rejestr zawiadomień[559].

16 września 2010 r. papież Benedykt XVI rozpoczął czterodniową pielgrzymkę do Wielkiej Brytanii od przylotu do Edynburga. Była to 17. pielgrzymka zagraniczna i zarazem pierwsza państwowa podróż głowy Kościoła katolickiego do Wielkiej Brytanii od XVI wieku, kiedy to król Henryk VIII ogłosił niezależność Kościoła Anglii od Rzymu. Poprzednik Benedykta XVI, Jan Paweł II, odwiedził Wyspy Brytyjskie w 1982 r. z wizytą duszpasterską, spotkał się z królową Elżbietą II jako głową Kościoła anglikańskiego, zaś Benedykta XVI zaprosił rząd Zjednoczonego Królestwa, królowa Elżbieta II oraz Episkopaty Anglii i Walii oraz Szkocji. Głównym punktem papieskiej podróży była beatyfikacja kard. J.H. Newman'a, żyjącego w XIX w. filozofa, pisarza i teologa, konwertyty z anglikanizmu na katolicyzm. Jego proces beatyfikacyjny rozpoczął się jeszcze za papieża Jana Pawła II. Papieskiej wizycie towarzyszyło hasło *Serce przemawia do serca* (*Heart speaks unto heart*), zaczerpnięte z motta herbu kardynalskiego Newman'a[560].

Papież Benedykt XVI przybył do kraju, w którym żyło ponad 5,2 mln katolików. Stanowili oni 8% populacji Wysp Brytyjskich. W Wielkiej Brytanii posługę pełniło około 5200 księży, którzy pracowali w 3 tys. katolickich parafii. Liczbę osób zakonnych, braci i sióstr szacowano na 6500 osób. W wyższych seminariach duchownych kształciło się 250 kleryków. Według danych z 2000 r. wyznawcy protestantyzmu stanowili 52% ludności, do ateizmu przyznawało się 30%, a do islamu 2%. Inne religie: hinduizm, sikhizm, prawosławie, judaizm, świadkowie Jehowy, mormoni, stanowiły zaledwie 1% ludności. W Anglii i Walii w tym czasie znajdowało się 2300 katolickich szkół, 1844 szkół podstawowych, 389 szkół średnich, 153 niezależnych, 9 szkół specjalnych oraz 4 szkoły wyższe. W Szkocji było to: 387 szkół katolickich, 325 podstawowych, 53 średnich, 6 szkół specjalnych i 3 niezależne. Do szkół katolickich chętnie przyjmowano dzieci i młodzież polskich imigrantów, które odznaczały się dobrym zachowaniem i zdolnością zdobywania wiedzy, około 30% uczniów stanowiły dzieci z rodzin o innym niż katolickie wyznaniu[561].

---

[559] Wystąpienie, które nie zostało formalnie zweryfikowane i odnotowane w księdze chrztów parafii, powinno być przekazane w dokumencie zaświadczającym o stanie religijności, *Okólnik PMK*-2010, nr 2, s. 4-5.

[560] J.H. Newman, gdy został kardynałem w 1879 r., wybrał motto: „Cor ad cor loquitur" – „serce przemawia do serca", The Catholic Bishops' Conference of England and Wales and the Bishops' Conference of Scotland, *Heart speaks unto heart, visit of pope Benedict XVI, United Kingdom 2010*, https://thepapalvisit.org.uk/ (dostęp: 24.04.2023).

[561] . W Anglii i Walii liczba kandydatów do kapłaństwa wyniosła: 24 w 2003 r., 43 osoby w 2009 r. W Szkocji w 1984 r. studiowało 136, a w roku wizyty papieskiej 25 alumnów. W 2009 r. episkopat w Szkocji zdecydował o zamknięciu seminarium w Glasgow, wszyscy klerycy podjęli kształcenie na uczelniach katolickich w Rzymie, *Heart speaks unto heart, The visit of pope Benedict XVI*, *United Kingdom 2010*, s. 18.

Benedykt XVI odwiedził cztery wielkie miasta: Edynburg, Glasgow, Londyn i Birmingham. Oficjalna ceremonia powitania i wizyta u królowej Elżbiety II odbyły się w Pałacu Królewskim Holyroodhouse w Edynburgu. Po spotkaniu z przedstawicielami Kościoła katolickiego w Pałacu Arcybiskupim, papież przewodniczył Eucharystii w Parku Bellahouston. Drugi dzień w Londynie był wypełniony spotkaniami, najpierw ze środowiskiem nauczycieli i wychowawców katolickiego Kolegium Uniwersytetu w Twickenham, a potem z przywódcami innych religii oraz arcybiskupem Canterbury. W Westminster Hall papież spotkał się z przedstawicielami angielskiego społeczeństwa świata nauki i kultury, korpusem dyplomatycznym, przywódcami religijnymi i brytyjskim rządem. Biskup Rzymu mówił o aksjologicznych fundamentach życia publicznego, o roli religii w procesie politycznym i jej marginalizacji. Apelował o dialog wiary i rozumu, które powinny pełnić wobec siebie „rolę korygującą", zaś powołując się na przykład św. T. More'a, podkreślił wagę sumienia. Na koniec dnia papież uczestniczył w nabożeństwie ekumenicznym w Westminster Abbey[562].

W trzecim dniu wizyty Benedykt XVI spotkał się z premierem Wielkiej Brytanii, Davidem Cameronem, i przywódcą opozycji. Następnie celebrował Mszę świętą w katedrze w Westminster. Wydarzeniem wieczoru było czuwanie modlitewne przed beatyfikacją kard. J.H. Newman'a, które odbyło się w Hyde Parku. Wzięły w nim udział grupy z polskich placówek emigracyjnych, które przybyły z Anglii i Walii. Papież podjął refleksję nad aspektami życia przyszłego błogosławionego ważnymi dla współczesnych wierzących i Kościoła. Przypomniał, że J.H. Newman odnosił swoje życie do nawrócenia, jakie przeżył w młodości – było to doświadczenie religijne i intelektualne. U schyłku swego życia konwertyta określił je jako walkę ze wzrastającą już wtedy tendencją do traktowania religii jako sprawy czysto prywatnej i subiektywnej, jako osobistej opinii[563].

Czuwanie modlitewne poprzedziła wizyta w domu rekolekcyjnym św. Piotra w londyńskim Lambeth, gdzie odwiedził dom dla osób starszych prowadzony przez Małe Siostry Ubogich przy pomocy pielęgniarek i wolontariuszy. Pokreślił starania jakie katolicy brytyjscy podejmują, aby chronić życie ludzi w podeszłym wieku, niezależnie od wieku czy stanu zdrowia. Czwarty dzień

---

562 T. More (1478-1535), mąż stanu, pisarz i polityk, członek Izby Lordów i kanclerz królewski, męczennik, święty Kościoła katolickiego, jego męczeństwo stanowiło radykalny wyraz relacji pomiędzy „tym, co cesarskie", a tym, „co Boskie", 500 lat temu w Westminster Hall wydany został na niego wyrok śmierci, Benedykt XVI, *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami różnych grup społecznych w Westminster Hall* (17.09.2010), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/gb-westminsterhall_17092010 (dostęp: 24.04.2023).

563 „Życie Newmana uczy także, że umiłowanie prawdy, uczciwości intelektualnej i prawdziwego nawrócenia jest kosztowne. Prawdy, która nas wyzwala, nie można zatrzymywać dla siebie; wzywa ona do świadectwa, prosi, aby jej wysłuchać, a w ostateczności jej moc przekonywania płynie z niej samej, a nie z ludzkiej wymowy lub argumentów, w których może być sformułowana. Niedaleko stąd, w Tyburn, wielu naszych braci i sióstr oddało życie za wiarę; świadectwo ich wierności aż do końca było znacznie mocniejsze niż natchnione słowa". Zob. Benedykt XVI, *Czuwanie w Hyde Park* (18.09.2010), https://www.ekai.pl/dokumenty/benedykt-xvi-w-hyde-parku-napelniajcie-zycie-doczesne-wartosciami-ewangelii-londyn-18-wrzesnia-2010-r/ (dostęp: 24.04.2023).

pielgrzymki to uroczysta Msza Święta w Birmingham połączona z beatyfikacją Sługi Bożego kard. J.H. Newman'a w obecności rzesz z całej Wielkiej Brytanii i Irlandii oraz delegacji z wielu innych krajów, a także wizyta w oratorium św. Filipa Nereusza na przedmieściach Edgbaston. Następnie papież był gościem biskupów Anglii, Walii i Szkocji w Kolegium Domu Oscott. Ceremonia pożegnania odbyła się na lotnisku w Birmingham, skąd wyruszył do Rzymu[564].

Papież zwrócił uwagę, że niedaleko od Hyde Parku, w Tyburn, aż do XVIII wieku było miejsce straceń, gdzie wielu katolików oddało życie za swą wiarę. Współcześnie za wierność Ewangelii jest się marginalizowanym i wyśmiewanym. Kościół nie może zrezygnować z głoszenia Chrystusa jako prawdy zbawczej, ponieważ, jak uczył Newman, należy „nie oddzielać tego, w co się wierzy, od tego, jak się żyje". Prawdy nie przekazuje się tylko przez formalne nauczanie, ale przez świadectwo życia, wiara ma przynosić owoce i przemieniać świat. Papież Benedykt XVI wskazał, że ludzie są powołani, by zgodnie z wybranym stanem życia szerzyć Królestwo Boże, przepajając społeczeństwo ewangelicznymi wartościami. Zwracając się do obecnej w Hyde Parku młodzieży, przypomniał, że Chrystus potrzebuje rodzin ukazujących światu godność ludzkiej miłości i piękno życia rodzinnego. Potrzebuje ludzi oddanych wychowaniu, gotowych formować młodzież zgodnie z duchem Ewangelii. Potrzebuje zakonników, którzy służą ostatnim ze swych braci i podtrzymują Kościół modlitwą, potrzebuje dobrych i świętych kapłanów[565].

Polacy czynnie włączyli się w program papieskiej pielgrzymki i niemal każda polska parafia organizowała wyjazd na spotkanie z papieżem. W tabeli statystycznej PMK Anglii i Walii za 2010 r. znajdziemy łączną liczbę 2349 osób z parafii polonijnych biorących udział w pielgrzymce papieża Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii. Udział w spotkaniach z papieżem był limitowany, liczba osób zależała od zgłoszenia do organizatorów i otrzymania od nich zaproszenia. Najwięcej Polaków uczestniczyło w czuwaniu modlitewnym w Hyde Parku oraz w uroczystej Mszy św. połączonej

---

564 „Począwszy od pierwszego dnia mojego pobytu w Zjednoczonym Królestwie i przez czas jego trwania byłem wszędzie przyjmowany bardzo serdecznie przez władze, przedstawicieli różnych środowisk społecznych, przedstawicieli innych wyznań religijnych, a przede wszystkim przez zwykłych ludzi […]. Rzeczywiście mogłem się przekonać, jak silnie obecna i wciąż żywa jest chrześcijańska spuścizna w każdej warstwie życia społecznego. Serca Brytyjczyków i ich egzystencja są otwarte na rzeczywistość Boga, a moja wizyta jeszcze bardziej uwydatniła istniejące tam liczne przejawy religijności", Benedykt XVI, *Audiencja generalna po podróży do Wielkiej Brytanii* (22.09.2010), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/audiencje/ag_gb_22092010 (dostęp: 24.04.2023 r.).

565 „Drodzy młodzi przyjaciele: tylko Jezus wie, jaką „określoną służbę" ma On na myśli wobec was. Bądźcie otwarci na Jego głos rozbrzmiewający w głębi waszych serc: nawet teraz Jego serce przemawia do waszych serc. Chrystus potrzebuje rodzin, przypominających światu o godności ludzkiej miłości i pięknie życia rodzinnego. Potrzebuje kobiet i mężczyzn, którzy poświęcają swe życie szlachetnemu zadaniu wychowania, ukierunkowując młodych i kształtując ich na drogach Ewangelii. Potrzebuje tych, którzy poświęcą swe życie, dążąc do doskonałej miłości, naśladując Go w czystości, ubóstwie i posłuszeństwie oraz posługujących Mu w najmniejszych naszych braciach i siostrach. Potrzebuje potężnej miłości zakonnic kontemplacyjnych, które wspierają świadectwo i działalność Kościoła nieustanną modlitwą. Potrzebuje dobrych i świętych kapłanów, mężczyzn, którzy chcą dać swoje życie za swe owce […]. Nie lękajcie się oddać siebie całkowicie Jezusowi", Benedykt XVI, *Czuwanie w Hyde Park* (18.09.2010).

z beatyfikacją kard. J.H. Newman'a w Birmingham. Najwięcej uczestników, bo 694 pochodziło z Ealingu, 297 z Devonii, 260 z Hammersmith, 150 osób z Birmingham, 103 z parafii Willesden Green, 94 z Putney, 90 z Highgate-Finchley, 64 z Balham, 60 z Nottingham, 60 ze Slough, 50 z Coventry, 41 z Leeds, 35 z Redditch, 35 z High Wycombe, 31 z Forest Gate, Ilford itd. Polscy emigranci, najstarsi i najnowsi, trwali na modlitwie z papieżem, pamiętali go jako najwierniejszego współpracownika św. Jana Pawła II i kontynuatora jego dzieła, obecnością i świadomością spotkań z papieżem Polakiem nadawali tym wydarzeniom duchowej i eklezjalnej głębi[566].

Benedykta XVI przyjęto w Wielkiej Brytanii z szacunkiem, lepiej niż przewidywały „czarne scenariusze" kreślone przed pielgrzymką przez jego przeciwników, którzy zapowiadali masowe protesty: walczący ateiści, lewica, liberałowie, homoseksualiści. Wśród argumentów zwalczających papieża pojawiał się zarzut, że Kościół katolicki za mało zrobił w kwestii zadośćuczynienia ofiarom księży-pedofilów. Radykałowie, w tym R. Dawkins, domagali się aresztowania Benedykta XVI, winnego „zbrodniom przeciw ludzkości", tuszowania pedofilii popełnianych przez duchownych. Antypapieskie demonstracje, w których uczestniczyło kilka tysięcy osób, nie zakłóciły pielgrzymki, natomiast obraz medialny papieża w trakcie jej trwania uległ pozytywnej zmianie. Zaprezentował się on Brytyjczykom jako profesor teologii i filozofii, intelektualista, przedstawiciel anglosaskiej kultury. Jego sojusznikami w batalii o racjonalność wiary, miejsce religii w przestrzeni publicznej oraz rolę sumienia stali się ludzie poszukujący sacrum, które może zaspokoić pragnienia ludzkich umysłów i serc, katolicy i anglikanie, przedstawiciele różnych religii świata[567].

Pielgrzymka Biskupa Rzymu być może nie zainteresowała mieszkańców wielokulturowego Londynu, Birmingham, Glasgow i Edynburga, ale dla katolickiej mniejszości stanowiła prawdziwe święto. Była dla nich i polskiej społeczności umocnieniem wiary w czasie, gdy Kościół musiał się zmierzyć z oskarżeniami. Do sukcesu wizyty papieskiej przyczyniła się dobra organizacja oraz brytyjskie media, które profesjonalnie i kompetentnie prowadziły relacje z pielgrzymki. Papież ukazał nowy sposób patrzenia na sprawy kojarzone negatywnie z Kościołem. Jego ewangeliczne widzenie rzeczywistości i przyznanie się do skandalu pedofilii w Kościele było wyznaniem winy: „Mam tu na myśli ogromne cierpienia spowodowane przez nadużycia wobec dzieci, zwłaszcza

---

[566] Liczba Polaków na spotkaniach z papieżem Benedyktem XVI (Number of Poles for the Pope visit to the UK): 26 z Oxford, 25 z Leicester, 21 z Croydon Crystal Palace, 20 z Cardiff, zob. PCM in England & Wales – Annual Statistics for the Year 2010, Tabela statystyczna PMK Anglii i Walii za rok 2010; *Kalendarium PMK*, s. 838-839.

[567] „Londyn uznawany jest za nieformalną stolicę światowego ruchu ateistycznego i mekkę politycznej poprawności. Nieprzypadkowo właśnie na ulicach brytyjskiej stolicy po raz pierwszy pojawiły się autobusy z głośną ateistyczną kampanią reklamową „Boga prawdopodobnie nie ma", autorstwa Brytyjskiego Stowarzyszenia Humanistów (BHA), której patronuje brytyjski naukowiec R. Dawkins, zapiekły krytyk religii, a zarazem autor ateistycznej „biblii" *Bóg Urojony*. *W kraju ateistycznych autobusów. Przed podróżą Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii*, „Przewodnik Katolicki" (8.09.2010), https://opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZW/pk201037_ben16gb.html (dostęp: 24.04.2023).

popełnione w Kościele i przez jego duchownych […], pragnę powiedzieć niewinnym ofiarom tych strasznych zbrodni, że głęboko nad tym ubolewam i mam nadzieję, że moc Chrystusowej łaski oraz Jego ofiara pojednania przyniosą głębokie uzdrowienie i pokój w ich życiu[568].

Polskim akcentem wizyty papieskiej w Wielkiej Brytanii, obok licznego udziału polonijnych wspólnot, dzieci i młodzieży z „tysiąca katolickich szkół" na spotkaniach z papieżem, była 11-miesięczna Marysia Tyszczak, dziecko z rodziny polskich emigrantów, które Benedykt XVI pobłogosławił podczas spotkania w Glasgow – gest ten pokazały wszystkie światowe media. Papież przypomniał dzieciom i młodzieży o przyjaźni z Bogiem, która jest gwarantem szczęścia. Zwrócono uwagę na postawę premiera rządu D. Camerona, który zbliżył swe stanowisko w wielu kwestiach społecznych do papieskiej wizji, udzielając mu poparcia. Przyznał w mowie pożegnalnej, że religia ma miejsce w społeczeństwie brytyjskim jako niezbywalny element jego dziedzictwa[569].

Wielka Brytania należy do najbardziej zlaicyzowanych społeczeństw europejskich, ponad połowa tutejszych wyznawców chrześcijaństwa czuje się dyskryminowana ze względu na wiarę przedstawianą jako zagrożenie dla ideałów równości, wolności i tolerancji. W tym kontekście papież nie wahał się głosić: „Dziś, kiedy relatywizm intelektualny i moralny grozi podważeniem samych fundamentów naszego społeczeństwa, Newman przypomniał nam, że zostaliśmy stworzeni, by poznawać prawdę jako naszą ostateczną wolność i wypełnienie najgłębszych ludzkich dążeń", wskazywał na uczciwość intelektualną i autentyczne nawrócenie. Pielgrzymkę papieża Benedykta XVI przenikał duch ekumenicznego dialogu z Kościołem anglikańskim, mimo że wzajemne relacje były napięte przez zgodę anglikanów na przyjmowanie święceń biskupich przez kobiety, a ze strony Kościoła ułatwienia w przechodzeniu na katolicyzm osób i struktur eklezjalnych. Benedykt XVI nie mówił o trudnościach, dziękował arcybiskupowi Canterbury, R. Williamsowi, za głęboką przyjaźń, wyrażał pragnienie jedności wiary i chrześcijańskiego świadectwa wobec świata[570].

---

[568] Papież na spotkaniu z przedstawicielami ofiar mówił o Kościele, którego „władze nie były wystarczająco czujne ani dość szybkie i stanowcze w podjęciu niezbędnych kroków", zapewnił, że Kościół zrobi „wszystko, co w jego mocy, aby zbadać zarzuty, współpracować z władzami cywilnymi i doprowadzić oskarżonych o zbrodnie przed oblicze sprawiedliwości", Benedykt XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej w Katedrze Westminster* (18.09.2010), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/gb-westminstercat_18092010 (dostęp: 24.04.2023).

[569] „Witam serdecznie uczestniczących w tej audiencji polskich pielgrzymów. Wspominając moją podróż do Wielkiej Brytanii, dziękuję wam i waszym rodakom, zwłaszcza spotkanym na pielgrzymim szlaku, za obecność oraz modlitewne wsparcie. Niech kard. John Henry Newman, nowy błogosławiony, wyprasza nam miłość Bożego Serca oraz dar świętego życia". Zob. Benedykt XVI, *Audiencja generalna po podróży do Wielkiej Brytanii* (22.09.2010).

[570] „Zwracając się do obywateli tego kraju, w którym krzyżują się drogi światowych kultur i ekonomii, miałem na uwadze cały Zachód i prowadziłem dialog z racjami tej cywilizacji, ukazując nieprzemijającą nowość Ewangelii, którą jest ona przesycona. Ta podróż apostolska potwierdziła moje głębokie przekonanie: starożytne narody Europy mają «chrześcijańską duszę», która stanowi jedno z «geniuszem» i historią poszczególnych ludów, a Kościół pracuje niestrudzenie, aby ta tradycja duchowa i kulturowa pozostawała wciąż żywa". Benedykt XVI, *Audiencja generalna po podróży do Wielkiej Brytanii*. *Wydarzenie wagi historycznej* (22.09.2010).

Polska emigracja w Wielkiej Brytanii zgodnie ze zwyczajem wniesionym z kraju ojczystego pielgrzymowała ze swymi duszpasterzami do sanktuariów maryjnych, z których najbardziej znane to Walsingham i Aylesford w Anglii, Holywell i Pantasaph w Walii, Carfin w Szkocji, Knock (Mayo) w Irlandii oraz do Glastonbury (Somerset), Hednesford (Staffordshire), Ilkley (Yorkshire), Bala w Walii. Wszystkie pielgrzymki miały na celu oddanie chwały Bogu i zawierzenie opiece Matki Bożej i świętych polskich losów emigracji na obczyźnie. Miały rys patriotycznej modlitwy za ojczyznę i jej niepodległość, były manifestacją maryjności i pobożności, odnosiły się do realiów organizacji polonijnych i wspólnot emigracyjnych. Stały się tradycją w parafiach i dekanatach PMK, regularnie kontynuowaną, np. 60. Jubileuszowa Pielgrzymka IPAK i PMK w Anglii i Walii do sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Aylesford 2 września 2012 r., której przewodniczył bp W. Lechowicz, delegat KEP ds. duszpasterstwa polonijnego, czy 65. Pielgrzymka do Aylesford pod hasłem: *Zróbcie wszystko cokolwiek wam powie*, którą prowadził bp J. Zawitkowski[571].

Pielgrzymowanie do Walsingham rozpoczęło się po drugiej wojnie światowej, przyjeżdżali tu ze swymi duszpasterzami żołnierze, lotnicy, studenci i młodzież z różnych polonijnych parafii. Walsingham to Narodowe Sanktuarium Wielkiej Brytanii (National Shrine), jego początki sięgają 1061 r., gdy powstał „Domek Nazaretański". Od 1130 r. sanktuarium opiekowali się augustianie, którzy zbudowali klasztor. Przedmiotem kultu była drewniana figurka Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus. Za czasów Henryka VIII sanktuarium zostało całkowicie zniszczone, a figurka spalona. Pozostała jedynie kaplica pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, którą pielgrzymi nazywali Slipper Chapel, gdyż przystępowano tutaj do sakramentu pokuty na boso (Kaplica Trzewiczka). Papież Leon XIII wyraził zgodę na odrestaurowanie sanktuarium i w 1897 r. poświęcił statuę Matki Bożej, dla której zbudowano kaplicę na wzór „Angielskiego Nazaretu". W 1934 r. na podstawie starej pieczęci udało się zrekonstruować figurkę Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus[572].

Rektor PMK, ks. W. Staniszewski przewodniczył pielgrzymce polskich lotników w 1946 r. Pielgrzymka Krzyży (The Cross Carrying Pilgrimage for Peace, Penance and Prayer) wyruszyła z różnych miejsc w Anglii w 1948 r., by złożyć przyniesione krzyże w pobliży Slipper Chapel, jako stacje Drogi Krzyżowej. Pierwsza Pielgrzymka Akademicka z Londynu, w której uczestniczyło 938 osób, odbyła się w 1949 r., wzięli w niej udział studenci, wykładowcy wyższych uczelni, młodzież

---

[571] Por. Biuletyn, folder pielgrzymkowy z programem liturgii i modlitwami: *65. Pielgrzymka do sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Aylesford w 70 rocznicę powstania IPAK w Wielkiej Brytanii*, pod przewodnictwem bp. J. Zawitkowskiego, 3.09.2017, *Kalendarium PMK*, s. 851-893.

[572] Kard. F. Bourne w 1934 r., w obecności wielu biskupów Anglii i Walii oraz 10 tys. pielgrzymów, ogłosił Walsingham Narodowym Sanktuarium. Co roku z kaplicy wyrusza procesja z figurką Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus do Lonely Arch (Samotnej Arkady), będącej pozostałością po klasztorze i katedrze augustiańskiej z XIV w. Zob. *Walsingham. The Shrine of Our Lady*, https://www.walsinghamanglican.org.uk/ (dostęp: 25.04.2023).

szkół średnich, przedstawiciele najstarszego pokolenia polskiej emigracji. Podczas tej pielgrzymki odnowiono ślubowanie jasnogórskie według formuły z 1936 r. Narodową pielgrzymkę Polaków do Walsingham zorganizowano 3 maja 1998 r., wzięło w niej udział ok. 2600 pielgrzymów, obecni byli przedstawiciele rządu polskiego na wychodźstwie, wielu organizacji polonijnych z pocztami sztandarowymi a także dzieci i młodzież polonijna. Figurka Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus została przyniesiona na miejsce modlitwy przez harcerzy. Mszy św. przewodniczył bp. S. Wesoły w asyście 36 księży; młodzież odnowiła ślubowania jasnogórskie jak w 1949 r.[573] .

Najbardziej znanym miejscem pielgrzymkowym polskiej emigracji, szczególnie z południa Anglii i Walii stało się sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej znajdujące się przy karmelitańskim opactwie w Aylesford (Kent). Zostało założone w 1242 r. przez karmelitów, którzy przybyli z Ziemi Świętej. Św. Szymon Stock (1165-1265), przełożony generalny karmelitów, miał tutaj widzenie Matki Bożej ofiarującej znękanym ludziom fragmenty swojego płaszcza, szkaplerza, a ówczesnym karmelitom wskazała, obok wymiaru modlitwy kontemplacyjnej, kierunek posługi duszpasterskiej, apostolstwo wśród ludzi chorych, cierpiących i ubogich[574]. Od ponad 70 lat co roku, w każdą pierwszą niedzielę września odbywały się tu narodowe pielgrzymki środowisk polonijnych pod przewodnictwem polskich biskupów, organizowane przez IPAK i Rektora PMK, a sanktuarium nazwano z czasem „Angielską Częstochową". Od lat 50. stało się ono miejscem pielgrzymek harcerzy, harcerek i zuchów, którzy dziękowali za czas wakacji, prosili o błogosławieństwo na nowy rok szkolny, organizowali uroczystość przyjęcia zuchów do grona harcerskiego[575].

Polscy emigranci mieszkający w Walii pielgrzymowali do Holywell i Pantasaph, największe zgromadzenia pielgrzymów liczyły nawet 2 tys. osób[576]. W Holywell od VII w. znajduje się kaplica zbudowana przez św. Bueno, wuja św. Winfrydy zgładzonej przez miejscowych możnowładców.

---

[573] Zob. *Pielgrzymka wielką manifestacją polskich katolików. Z materiałów archiwalnych*, „Gazeta Niedzielna" 3.05.1998, s. 5; L. Czyż, *Z Maryją po dary Ducha Świętego. Narodowa Pielgrzymka Polaków do Walsingham*, „Gazeta Niedzielna" 03.05.1989 r., s. 1-3; K. Janota-Bzowska, *Pielgrzymka do Walsingham*, „Dziennik Polski" 1.06.1998, s. 6; A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 228-232.

[574] Henryk VIII w 1538 r. nakazał kasatę klasztoru. Dopiero w 1949 r. karmelici przejęli zrujnowane budynki i rozpoczęli ich renowację. W 1951 r. sprowadzono relikwie św. S. Stocka, przechowywane dotychczas w Bordeaux we Francji. W 1965 r. sanktuarium maryjne i klasztor karmelitów poświęcił kard. J. Heenana, obecnie jest to miejsce katolickich pielgrzymek oraz centrum rekolekcyjno-ekumeniczne. Czcią otacza się figurkę Matki Bożej oraz relikwie św. Szymona, *The Friars, Aylesford*, https://www.thefriars.org.uk/ (dostęp: 24.04.2023).

[575] W. Staniszewski, *Apel w sprawie pielgrzymki maryjnej do Aylesford*, „Gazeta Niedzielna" 20.06.1954, s. 2; *Pielgrzymka harcerzy do Aylesford*, WPMK 1961, z. 10, s. 14; *Harcerstwo pielgrzymuje do „Angielskiej Częstochowy"*, WPKM 1969, z. 9-10, s. 22; A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 230-231.

[576] Pantasaph, miejscowość związana z Earlem of Denbigh, który pod wpływem ruchu oksfordzkiego przeszedł na katolicyzm oraz ufundował świątynię, którą przekazał kapucynom, ci zaś stworzyli kalwarię i grotę poświęconą Matce Bożej z Lourdes, Zob. *St Winefride's Well Shrine,* http://www.stwinefrideswell.org.uk/ (dostęp: 24.04.2023).

Na miejscu, gdzie odcięto jej głowę, wytrysnęło źródło nazwane Studnią św. Winfrydy. Pielgrzymki organizowano z okazji wspomnienia św. Joachima i Anny, rodziców Najświętszej Maryi Panny. Po nabożeństwie w kościele w Holywell wyruszano do Studni św. Winfrydy, gdzie polscy pielgrzymi zaopatrywali się w „cudowną wodę". Potem grupa udawała się do oddalonego o 3 km Pantasaph, miejscowej Kalwarii ze stacjami Drogi Krzyżowej. Tam odprawiono nabożeństwo pokutne i Drogę Krzyżową. Pielgrzymkę kończyła modlitwa zawierzenia przy grocie Matki Bożej z Lourdes albo przy figurze Najświętszego Serca Pana Jezusa, znajdujących się na dziedzińcu przy klasztorze braci Kapucynów opiekujących się dziś sanktuarium maryjnym w Holywell[577].

Polonia szkocka pielgrzymowała do sanktuarium maryjnego w Carfin. Carfin to górnicza wioska położona 21 km od Glasgow, w której od XIX w. mieszkali Irlandczycy i Litwini. W 1892 r. zbudowano tam kościół pw. św. Franciszka Ksawerego, w 1922 r. katoliccy mieszkańcy wioski, zachęceni przez ks. T. Taylora, zbudowali replikę groty Matki Bożej w Lourdes. W 1942 r. władze kościelne zatwierdziły ośrodek kultu Carfin Grotto, Scotland's National Marian Shrine to Our Lady of Lourdes. Tradycja pielgrzymowania Polaków sięga lat 40., pielgrzymka żołnierzy oraz rodzin odbyła się w 1953 r. pod przewodnictwem ks. L. Bombasa, Rektora PMK[578].

Pielgrzymki odbywały się co roku, w ostatnią niedzielę sierpnia, były okazją do wyrażenia maryjności, patriotyzmu a także wspólnego świętowania. Zbudowano tam dla polskich emigrantów kaplicę pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Program pielgrzymki obejmował czas na spotkanie dla rodaków, uczestnictwo w słowno-muzycznych przedstawieniach, a od strony religijnej był to udział w procesji i modlitwie różańcowej oraz *Koronce do miłosierdzia Bożego*. Uroczyście sprawowano Mszę Świętą, a po niej adorację Najświętszego Sakramentu, wierni przystępowali również licznie do sakramentu pokuty. Pielgrzymka kończyła się błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem. W programie Pielgrzymki Polaków w Szkocji do sanktuarium Matki Bożej z Lourdes w Carfin, odbywającej się 28 sierpnia 2022 r. pod przewodnictwem abp. A. Galbasa, znalazły się osobisty akt oddania się Matce Bożej oraz modlitwa o pokój autorstwa św. Jana Pawła II[579].

---

[577] Zob. J. Matuszek, *Polskie pielgrzymki do „Walijskiego Lourdes"*, „Gazeta Niedzielna" 13.07.1952, s. 6; I. Bachowa, *Pielgrzymka do Holywell i Pantasaph*, „Gazeta Niedzielna" 9.08.1953, s. 7; *Ponad dwa tysiące Polaków w 77 autobusach na pielgrzymce do Holywell i Pantasaph*, „Gazeta Niedzielna" 8.08.1954, s. 7.

[578] Zob. *Carfin Grotto, Scotland's National Marian Shrine*, https://www.carfingrotto.org/ (dostęp: 24.04.2023); W Drobina, *Carfin*, *Ośrodek kultu Maryjnego w Szkocji*, „Gazeta Niedzielna" 10.09.1950, s. 2; *Pielgrzymka do Carfin*, „Gazeta Niedzielna" 23.08.1953, s. 2; *Po pielgrzymce do Carfin*, „Gazeta Niedzielna" 4.10.1953 r., s. 7.

[579] Zob. Biuletyny w formie folderu z programem liturgii i modlitwami: *25. Pielgrzymka do Carfin*, WPMK 1973, z. 4, s. 19; *48. Pielgrzymka do Carfin* (05.08.1996), Glasgow 1996; *80. Pielgrzymka Polaków w Szkocji do sanktuarium Matki Bożej z Lourdes w Carfin* (28.08. 2022), pod przewodnictwem abp. A. Galbasa.

Oprócz Walsingham, Aylesford, Carfin, Holywell i Pantasaph, Polacy odwiedzali także inne sanktuaria, m.in: Hednesford, Glastonbury, Ilkley i Bala. Pielgrzymki do Hednesford rozpoczął ks. M. Bossowski w 1948 r. Było to sanktuarium z początku XX w. z grotą i ołtarzem na wzór Lourdes. Pielgrzymki gromadziły wielu Polaków mieszkających w środkowej części Anglii, nawet do 7 tys. osób. Co roku, w sierpniu organizowano tam pielgrzymkę z okazji uroczystości Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, dziś jest to sanktuarium maryjne diecezji Birmingham, popularne wśród Polaków, jak i brytyjskich katolików[580]. Do Glastonbury pielgrzymowano, by razem z katolikami angielskimi wziąć udział w procesji i modlitwie ku czci kartuzów z pobliskiego opactwa, którzy zginęli śmiercią męczeńską z polecenia T. Cromwella. W Ilkley Polscy pielgrzymi spotykali się na wspólnym nabożeństwie Drogi Krzyżowej i na Mszy Świętej, po czym w procesji udawali się do groty poświęconej Matce Bożej. Pierwszą pielgrzymkę do sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Bala w Walii zorganizował ks. F. Karkowski z mieszkańcami Penrhos w 1954 r.[581].

W *Okólniku PMK* z 2006 r. podobnie jak w okólnikach z lat 2007-2019, odnotowano trzy doroczne pielgrzymki dekanalne. Dekanat północny odbył swą doroczną pielgrzymkę do Holywell i Pantasaph w ostatnią niedzielę lipca. Uroczystościom pielgrzymkowym przewodniczył dziekan ks. A. Zuziak, a słowo Boże wygłosił ks. dr A. Orczykowski, wykładowca UKSW w Warszawie, sprawami organizacyjnymi pielgrzymki zajął się ks. J. Wołczyński, udział w pielgrzymce wzięło około 500 wiernych. Pielgrzymka dekanatu środkowego do Hednesford odbyła się w niedzielę, 20 sierpnia. Uczestniczyło w w niej około 750 wiernych, Mszy Świętej przewodniczył ks. J. Góra, misjonarz z Brazylii, przygotowaniem i organizacją pielgrzymki zajął się komitet kościelny parafii w Birmingham. Dekanaty londyńskie odbyły pielgrzymkę w niedzielę, 3 września. Mszy Świętej przewodniczył abp S. Wesoły, a słowo Boże wygłosił abp A. Nossol. W pielgrzymce do Aylesford, której głównymi organizatorami byli Rektor PMK i IPAK, wzięło udział około 2500 wiernych. Podczas pielgrzymek odnowiono *Jasnogórskie śluby Narodu Polskiego*[582].

W niedzielę, 4 września 2016 r, w 1050. rocznicę Chrztu Polski, z inicjatywy IPAK-u oraz ks. S. Wylężka, Rektora PMK w Anglii i Walii, odbyła się pielgrzymka do sanktuarium Matki

---

[580] *Kongres Maryjny w Hednesford*, „Gazeta Niedzielna" 2.09.1951, s. 1; *Wielka Manifestacja religijna w Hednesford*, „Gazeta Niedzielna" 30.08.1953, s. 1; *Największa w Wielkiej Brytanii Polska Pielgrzymka Maryjna do Hednesford-16 sierpnia 1964*, WPKM 1964, z 8, s. 15; M. Szulakowska, *Pielgrzymka do Hednesford*, „Dziennik Polski" 25.08.1998, s. 6; *Our Lady of Lourdes Hednesford*, https://www.ololhednesford.org/ (dostęp: 24.04.2023).

[581] T.J. Hobler, *Pielgrzymka do Glastonbury*, „Gazeta Niedzielna" 19.08.1951, s. 6; *Polska pielgrzymka Maryjna do Ilkley (obok Leeds)*, *2 lipca br.*, WPKM 1961, z. 5, s. 14; *Pielgrzymka z Penrhos do Bala*, „Gazeta Niedzielna" 2.22.1954, s. 7; A. Romejko, *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, s. 231-233.

[582] *Okólnik PMK* 2006, ArchPMK, s. 3-5; *Kalendarium PMK*, s. 807; Ankes 4, Kalendarium PMK w 2015 r.

Szkaplerznej w Aylesford pod hasłem: *Z nadzieją przyjąć wszystkie moce Miłosierdzia Bożego*. Mszy św. przewodniczył abp G. Ryś, metropolita łódzki, odmówił on modlitwę jubileuszową: „Boże nasz, Ojcze, w roku Chrztu Polski dziękujemy za łaskę wiary, za Twoje wejście w dzieje każdego z nas i naszej Ojczyzny, za łaskę, która nam nieustannie towarzyszy […]. Maryjo, nasza Matko i Królowo, święci Patronowie naszej umiłowanej Ojczyzny, wspierajcie nas swoim wstawiennictwem, abyśmy dochowali wierności łasce chrztu świętego". Nabożeństwo różańcowe połączone z adoracją Najświętszego Sakramentu poprowadził ks. K. Tyliszczak. Na zakończenie pielgrzymki według przewidzianego rytu liturgicznego nakładano wiernym przez uprawnionego kapłana szkaplerz karmelitański. Szkaplerz wykonany z brązowego sukna, z wizerunkami Matki Bożej Szkaplerznej i Najświętszego Serca Pana Jezusa po obu stronach, był znakiem przymierza i komunii między Maryją a wiernymi, jej szczególnej opieki i orędownictwa[583]

W dniach 28-29 kwietnia 2018 r., Rektor PMK w Anglii i Walii, ks. S. Wylężek udał się do Gniezna w towarzystwie Kard. V. G. Nichols'a, arcybiskupa archidiecezji Westminster, który był legatem Ojca Świętego Franciszka na obchody 600-lecia Prymasostwa w Polsce. Kard. V. Nichols, od 3 kwietnia 2009 r. pełnił funkcję arcybiskupa Westminster i Prymasa Anglii i Walii, tego samego roku został wybrany Przewodniczącym Konferencji Episkopatu Anglii i Walii, dał się wcześniej poznać jako inicjator i współzałożyciel „Santa Marta Group", zrzeszającej duchownych i świeckich, osób i funkcjonariuszy służb, którzy na szczeblu międzynarodowym działali na rzecz ofiar handlu ludźmi. Z jego inicjatywy i pod jego kierownictwem konferencja biskupów Anglii i Walii przyjęła w 2014 r. dwa dokumenty regulujące status kanoniczny i obowiązujące zasady dla kapłanów diecezjalnych i zakonnych pracujących w strukturach PMK w Anglii i Walii, procedury i funkcje koordynatora (Wikariusza Delegata) czyli Rektora PMK. Od 2016 r. wspólnie z abp. S. Gądeckim pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady Konferencji Biskupich Europy[584].

---

583 Biuletyn z programem liturgii: *64. Pielgrzymka do sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Aylesford w 1050. rocznicę Chrztu Polski* (4.09.2016 r.), pod przewodnictwem bp. G. Rysia; *Kalendarium PMK*, s. 886.

584 Kard. V. G. Nichols urodził się 8 listopada 1945 r. w Crosby, na terenie angielskiego hrabstwa Merseyside. Do kapłaństwa przygotowywał się w Rzymie, studiując na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. 21 grudnia 1969 r. przyjął święcenia kapłańskie, a 24 stycznia 1992 r. sakrę biskupią, Por. *Kalendarium PMK,* s. 899. Zob. Decree for PCM Faculties, Westminster, London 2014; *Principles for secular priests and religiosus working within the Polish Catholic Mission in England and Wales*, Westminster, London 2014. *Structures and procedures. The role of National Coordinator for The Polish Catholic Mission in England and Wales*, Westminster, London 2014.

2. Działalność edukacyjno-oświatowa dla polskich dzieci i młodzieży

Na początku refleksji nad środowiskiem edukacji religijnej dzieci i młodzieży emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii, jakim były polskie szkoły sobotnie[585], katolickie i wyznaniowe szkoły brytyjskie, warto zauważyć, że nauczanie religii w szkole było obecne już od czasów oświecenia, kiedy stało się jednym z przedmiotów szkolnych[586]. Zasadnicze akty polityczne i prawne o zasięgu uniwersalnym i europejskim zawierają wezwanie do poszanowania praw człowieka i jego wolności bez względu na rasę, płeć, język i religię, np. zapis z *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* nawiązujący do *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach"[587].

Wśród wielu modeli nauczania religii w szkołach wyróżnia się konfesyjne i niekonfesyjne. Pierwsze, związane z jednym wyznaniem religijnym, np. katolicyzmem, charakteryzują się tym, że o koncepcji i treściach edukacji religijnej, doborze kadry decyduje wspólnota wyznaniowa, np. w Polsce czy szkołach należących do konkretnego wyznania. Konfesyjne nauczenie religii różni się ze względu na zadania, funkcję i cele szkoły oraz katechezy eklezjalnej. Do niekonfesyjnych ujęć nauczania religii zalicza się: chrześcijańskie ponadkonfesyjne, religioznawcze i interreligijne. Są to ujęcia, w których wspólnota religijna nie ma decydującego wpływu na kształt edukacji religijnej, zależy on od organów odpowiedzialnych za szkołę, państwo lub samorząd, polega na przekazaniu obiektywnej wiedzy na temat wierzeń i praktyk religijnych, szacunku dla każdej religii i wyznania, zakłada silną tożsamość religijną i otwartość na poznawanie innych tradycji religijnych[588].

Obowiązek szkolny w Wielkiej Brytanii obejmuje dzieci w wieku 5-16 lat, a edukacja dzieci dzieli się na cztery podstawowe okresy: 5-7 oraz 7-11 – szkoła podstawowa; 11-14 oraz 14-16 – szkoła średnia, istnieją także przedszkola dla dzieci w wieku 3-5 lat. Szkoły podstawowe można

---

[585] Polskie szkoły sobotnie przestawił w swej pracy R. Zalewski, *Szkoły sobotnie jako wyraz troski Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii o polskich migrantów* (praca doktorska), WT UKSW, Warszawa 2016, s. 175-195.

[586] K. Misiaszek, *Nauczanie religii w szkole*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 539.

[587] Zob. Parlament Europejski, Rada i Komisja Europejska, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (2016/C 202/02), „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej" 7.6.2016, C 2012/395; *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* (1948), art. 18, *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych* (1966), art 13, ust. 3; *Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (*1950), art. 9, ust. 1; *Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach* (1981), art. 6, w: *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*, red. T. Jasudowicz, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2005, s. 65-69.

[588] P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, s. 279; tenże, *Współczesne ujęcia nauczania religii w europejskim szkolnictwie publicznym*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne" (58)2011, nr 3, s. 134.

podzielić na szkoły środowiskowe (*community schools*), szkoły wyznaniowe (*faith schools*), szkoły specjalne (*special schools*), szkoły państwowe z internatem (*maintained boarding schools*) oraz szkoły niezależne, prywatne (*independent schools*). Szkoły środowiskowe są bezwyznaniowe oraz publicznie nadzorowane przez lokalne władze edukacyjne. Szkoły wyznaniowe są zobowiązane do realizacji krajowej podstawy programowej, mając możliwość określenia formy edukacji religijnej. Dzieci i młodzież polskich emigrantów najczęściej były zapisywane do katolickich szkół, czasami do szkół wyznaniowych, np. anglikańskich, najrzadziej do szkół środowiskowych[589].

Według danych Narodowego Stowarzyszenia Rozwoju Języka w Programie Nauczania (National Association for Language Development in the Curriculum), w Anglii w 2008 r. uczyło się 26 840 polskich dzieci, w 2010 r. było ich 40 700, w 2012 już 53 915. Z danych otrzymanych przez Department for Education, w 2018 r. było 123 650 uczniów, dla których pierwszy język stanowił język polski, w tym szkołach podstawowych 86 345, w szkołach średnich 36 358 i specjalnych 960 osób. W Szkocji liczba polskich dzieci rosła z roku na rok, w 2013 r. było 6507 dzieci narodowości polskiej, a 9953 używało języka polskiego w domach, w 2014 r dzieci było już 11 863, zaś w 2017 r., 13 939. Język polski, po angielskim, był drugim językiem używanym w szkockich szkołach[590].

Przy podjęciu zagadnienia działalności edukacyjno-oświatowej w ramach duszpasterstwa emigracji polskiej koniecznym wydaje się omówienie kwestii ochrony nieletnich (*child protection*, *safeguarding*), która stała się wyzwaniem dla współczesnego Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii, a także Irlandii. W przeszłości bowiem skutkiem skandali związanych z wykorzystaniem nieletnich przez osoby duchowne i świeckich reprezentujących Kościół stały się dramat i krzywda dla ofiar tegoż nadużycia i przestępstwa, które przekreślały zbawczą misję Ewangelii. Kamieniem milowym właściwej reakcji Kościoła katolickiego w przypadkach wykorzystania nieletnich oraz przemocy seksualnej i procederu pedofilii stały się prace dwóch komisji kościelnych, M. Nolana oraz J.F. Cumberlege, które zajęły się problemem historycznych nadużyć i ich konsekwencjami. Oba raporty ustanowiły wytyczne administracyjne i duszpasterskie w dziedzinie *safeguarding*[591].

---

589 P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, s. 321-333; M. Lopez Rodriguez, R. Sales, A. D'Angelo, L. Ryan, *Polskie dzieci w brytyjskich szkołach podstawowych. Przewodnik dla rodziców*, Middlesex University, Londyn 2010, s. 6-10; G. Czetwertyńska, M. Krasuska, S. Mochól, K. Petri, *Poradnik dla animatorów szkolnictwa polonijnego, nauczycieli i rodziców*, MEN, Warszawa 2011, s. 3-4.

590 Por. M. Kułakowska, *Polish Children in English Schools, Institutional Challenges and Solutions*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny" (40)2014, z. 3(153), s. 277-296; A. Kaczmarek-Day, *Polish Children in Wales: Negotiating Identities in School, Church and Neighborhood* (praca doktorska), Cardiff 2013, s. 138.

591 D. Kwiatkowski, *Safeguarding as ministry, Promoting a culture of safeguarding children, young people and adults at risk within the Catholic Church of England and Wales*, RT (64)2019, z. 6, s. 19-39.

Raport przygotowany przez komisję Nolana: *A Programme for Action*, został opublikowany przez Konferencję Episkopatu Anglii i Walii w 2001 r. Opierał się na diagnozie nadużyć wobec nieletnich w ustaleniach raportu komisji bpa C. Budda z 1994 r[592]. Raport Nolana wskazał na niedociągnięcia i braki w dziedzinie rozpoznania powszechności i skali nadużyć wobec nieletnich, brak rygorystycznej kontroli kandydatów do kapłaństwa i zakonu, brak przekazywania niezbędnych informacji i gromadzenia dowodów nadużyć, brak adekwatnej reakcji w przypadku popełnienia przestępstwa. Błędy wynikały z niewiedzy na temat przemocy, wykorzystania nieletnich i pedofilii i były spotęgowane chęcią obrony Kościoła przed skandalami. Raport miał na celu ochronę osób nieletnich oraz dorosłych z grypy ryzyka przez propagowanie „kultury czujności". Zawierał 83 rekomendacje przyjęte przez Konferencję Biskupów i Przełożonych Zakonnych[593].

Jako zalecenie raportu powstało Katolickie Biuro ds. ochrony nieletnich i dorosłych z grupy ryzyka, Catholic Office for the Protection of Children and Vulnerable Adults (COPCA), zupełnie niezależny urząd i organ podlegający i finansowany przez Konferencję Episkopatu i Konferencję Przełożonych. Komisja kościelna, której przewodniczyła baronessa J.F. Cumberlege, dokonała przeglądu procedur stosowanych w Kościele katolickim w zakresie zapobiegania wykorzystywaniu seksualnemu nieletnich i wypełnianiu rekomendacji zawartych w *A Programme for Action.* Komisja opublikowała w 2007 r. raport: *Safeguarding with Confidence*, który uwzględniał szerszą koncepcję ochrony (*safeguarding*), wprowadzając zasadę „One Church" (Jeden Kościół), czyli jedności działania wszystkich podmiotów kościelnych, by zapewnić spójność stosowania tych samych procedur ochrony nieletnich w całym Kościele, w kongregacjach zakonnych i diecezjach[594].

Raport definiował ochronę nieletnich zgodnie z rządową definicją zawartą w dokumentach *Working Together to Safeguarding Children* z 2006 i 2010 r. jako działanie i proces: „ochrony dzieci przed wykorzystywaniem lub zaniedbaniem, zapobieganie upośledzeniu ich zdrowia i rozwoju, zapewnienie im bezpiecznej i skutecznej opieki, która umożliwia dzieciom optymalne szanse życiowe i pomyślne wejście w dorosłość"[595]. Dokument ten określał sposób współpracy osób oraz

---

[592] Ch. Budd, C*hild Abuse. Pastoral and Procedural Guidelines*, czerwiec 1994, https://www.cbcew.org.uk/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/Child-Abuse-Pastoral-and-Procedural-Guidelines-1994.pdf (dostęp: 14.05.2022).

[593] Report by Lord Nolan, *A Programme for Action*, https://www.catholicsafeguarding.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/2001-Nolan-Report-A-Programme-for-Action.pdf (dostęp: 14.05.2022).

[594] *Safeguarding with Confidence*, Cumberlege C. Report, https://www.catholicsafeguarding.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/2007-Safeguarding-with-Confidence-The-Cumberlege-Commission-Report.pdf(dostęp: 14.05.2022).

[595] *Working Together to Safeguarding Children*, https://www.catholicsafeguarding.org.uk (dostęp: 14.05.2022).

organizacji, który pomagałby chronić i promować dobro dzieci i młodzieży zgodnie z ustawami *Children Act* z 2004 r. Zgodnie z zaleceniami raportu powstał urząd National Catholic Safeguarding Commission (NCSC), który miał nadzorować działania Catholic Safeguarding Advisory Service (CSAS), instytucji służebnej utworzonej dla koordynacji i doradztwa w zakresie ochrony nieletnich. CSAS zajęła się prowadzeniem warsztatów dla osób duchownych i świeckich, wykorzystując przy tym podręcznik krajowych procedur National Procedures Manual CSAS[596].

Wprowadzenie w życie i praktykę pastoralną zasad i procedur zawartych w obu raportach spowodowało, że Kościół katolicki w Anglii i Walii kompetentnie podjął się ochrony nieletnich, opiekował się wykorzystanymi, wspierał ich rodziny, egzekwował konsekwencje wobec sprawców. Dokument *Towards a Culture of Safeguarding* (2012) ustanowił podstawę, na której oparto dalsze prace związane z podnoszeniem standardów bezpieczeństwa oraz ochrony nieletnich: „Kościół katolicki dąży do stworzenia kultury ochrony nieletnich, w której wszyscy są bezpieczni przed krzywdą i nadużyciami i w której każda osoba jest zachęcana i uzdalniana do korzystania w pełni z życia w Jezusie Chrystusie poprzez modlitewne, opiekuńcze, pielęgnacyjne, wspierające i ochronne wysiłki wspólnoty katolickiej, zarówno indywidualnie, jak i grupowe”[597].

Obydwa raporty miały ogromny wpływ na rozwój programu ochrony nieletnich w Kościele katolickim w Anglii i Walii, który zmierzył się z problemem nadużyć i wyciągania konsekwencji. Ochrona nieletnich zaczęła uwzględniać przepisy legislacyjne i wytyczne rządowego programu promowania dobra dzieci i młodzieży, stała się zbiorem działań promocyjnych i prewencyjnych, które umożliwiają im bezpieczne dorastanie i rozwój. Promuje wsparcie dla rodzin i wczesną edukację dzieci, odnosi się do działań profilaktycznych podejmowanych w celu ochrony dzieci, które doznały krzywdy. Raporty miały wpływ na rozwój procedur i przeciwdziałania w zakresie „ochrony” (*child protection*) oraz bezpieczeństwa nieletnich (*safeguarding*)[598].

W szkoleniach i warsztatach dla osób duchownych i świeckich, które stały się obowiązkowe dla wszystkich osób związanych z działalnością pastoralną, formacyjną i edukacyjną Kościoła,

---

[596] Documents: *Law Commission Report* (1995); *In Safe Hands, Implementing Adult Protection Procedures in Wales* (2000); *No Secrets, Guidance on Developing and Implementing multi-Agency Polices and Procedure to Protect Vulnerable Adults from Abuse, D. of Health*, England (2000); *Every Child Matters* (2003); *Safeguarding Children from Sexual Exploitation* (2009); *Towards a Culture of Safeguarding* (2012); *National Standards for Safeguarding within the Catholic Church* (2013); *The Children and Families Act* (2014); *Child Protection and Safeguarding Policy* (2017).

[597] *Towards a Culture of Safeguarding*, s. 3, https://www.catholicsafeguarding.org.uk (dostęp: 14.05.2022).

[598] Documents and Acts of Parliament: *Co-Operating to Safeguard Children and Young People in Northern Ireland* (2016); *Domestic Violence, Crime and Victims Act* (2004); *Human Rights Act* (1998); *Mental Health Act* (2007); *Protection of Freedom Act* (2012); *Sexual Offenses Act* (2003); *The Care Act,* England (2014); *The Children Act* (1989); *The Children Act* (2004); *The Family Law Act (*1996); *The Mental Capacity Act* (2005); *The Safeguarding Vulnerable Groups Act* (2006); *The Social Services and Wellbeing Act*, Wales (2014).

także duszpasterzy i świeckich związanych z działalnością polskich placówek, częstym tematem była promocja kultury ochrony i prewencji osób nieletnich, młodzieży i dorosłych z grup ryzyka. Podczas warsztatów ukazywano oddziaływanie Kościoła katolickiego w Anglii i Walii w dziedzinie ochrony nieletnich (*safeguarding*)[599]. Efektywność *safeguarding* wyrażała się w refleksji i działaniu instytucji powołanych w Kościele do ochrony i zapobiegania przestępstwom; formacji i edukacji podmiotów oddziaływania pastoralnego w Kościele takich jak: hierarchii, księży i osób zakonnych, religijnych liderów i osób świeckich, a także pracowników instytucji edukacyjnych i kościelnych. Na szkoleniach prezentowano rozwój definicji i szerokie rozumienie kontekstu ochrony nieletnich na przestrzeni ostatnich lat, przedstawiano kontekst prawny i kanoniczny, praktykę duszpasterską. Podejmowano pedagogikę prewencji nieletnich i osób z grupy ryzyka. Wskazywano na kluczowy wymiar w dziedzinie ochrony, na zasadę „One Church", jeden Kościół w działaniu[600].

Instytucje rządowe określiły obowiązek posiadania przez księży pracujących w strukturach PMK w Anglii i Walii certyfikatu CRB (Criminal Records Bureau). Duszpasterze mogli wyrobić go w diecezjach, w których pracowali, po 12 miesiącach od daty przybycia. Certyfikat dotyczył pracujących z dziećmi, ministrantami, scholą, dyrygentów chórów, odwiedzających ludzi starszych. Kapłani do pracy w parafiach posiadali certyfikat wyrobiony i zarejestrowany w diecezji, zaś do nauczania w szkole osobny certyfikat, uznawany przez szkołę. Przepisy *safeguarding* zwracały uwagę na ostrożność w przyjmowaniu zapisów testamentowych osób starszych, ponieważ zdarzały się przypadki nakłaniania tych osób do przekazywania zapisów na konkretną osobę, w wyniku czego rodzina zapisującego występowała z oskarżeniem o nadużycie zaufania osoby starszej. Kapłani i świeccy, osoby odpowiedzialne za dziedzinę *safeguarding* w parafiach, byli zobowiązani do uczestniczenia w szkoleniach *safeguarding* organizowanych przez diecezje[601].

Od 2006 r. we wszystkich *Okólnikach PMK* w Anglii i Walii przypominano wytyczne komisji pastoralnej Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii zajmującej się sprawami ochrony nieletnich (*child protection* i *safeguarding*), które przekazywano osobom odpowiedzialnym za

---

[599] Warsztaty dostarczały niezbędnej wiedzy teoretycznej oraz praktycznych zastosowań. Warto przypomnieć spotkanie i warsztat prowadzone przez baronessę J. Cumberlege na temat raportu *Safeguarding with Confidence* (2007), wykład J. MacManusa na temat: *Theology of safeguarding* (2010), a także szkolenie dla duchownych i zakonników *Safeguarding as Ministry* (2016), warsztat pokazujący ochronę nieletnich jako szczególny aspekt powołania Kościoła do troski i ochrony najsłabszych i potrzebujących, D. Kwiatkowski, *Safeguarding as ministry*, s. 37.

[600] Zarys tej zasady i koncepcji *safeguarding* podali: T.A. Hall, *Spiritual Effects of Childhood Sexual Abuse in Adult Christian Women*, „Journal of Psychology and Theology" (23)1995, s. 129-134; J. McManus, *Towards a theology of safeguarding, Pointers for a Theology of Safeguarding*, Handout notes, Glasgow 2010; *Towards a culture of safeguarding. Module 1: Safeguarding as ministry, contextual understanding for Clergy and Religious*, CSAS 2016.

[601] W kościołach i ośrodkach polonijnych powinna znajdować się i być wywieszona informacja o osobach odpowiedzialnych za *safeguarding* w diecezji i parafii, *Okólnik PMK-2012*, nr 1, s. 10; *Okólnik-2013*, nr 2, s. 12.

bezpieczeństwo w placówkach emigracyjnych, kapłanom i świeckim pracownikom parafii. Według zaleceń tej komisji, wszyscy kapłani PMK, którzy posiadali CRB wyrobione co najmniej trzy lub więcej lat wcześniej, mieli obowiązek zgłosić się do osób odpowiedzialnych za ochronę nieletnich na terenie diecezji, w której pracowali, po nowy dokument DBS Certificate (Disclosure and Barring Service). Sprawdzenie DBS (DBS checks), wcześniej zwane CRB, stało się niezbędną czynnością uzyskania kwalifikacji zawodowych dla pracowników w sektorze prywatnym i państwowym oraz pracowników instytucji charytatywnych, kościelnych i edukacyjnych. DBS pomagał pracodawcom w podjęciu właściwych decyzji dotyczących zapobieganiu pracy nieodpowiednich osób. Kapłani, po uzyskaniu dokumentu i przesłaniu numeru ewidencyjnego do Biura PMK, mogli już legalnie pracować w parafiach i szkołach, prowadzić katechezę i zajęcia z dziećmi i młodzieżą[602].

Parafie emigracyjne i polskie szkoły sobotnie, jako szkoły uzupełniające, *suplementary schools*, działające na terenie Wielkiej Brytanii, obowiązywały zasady i regulacje wydane przez Department for Education, urząd państwowy odpowiedzialny za postępowanie legislacyjne oraz merytoryczne dotyczące działalności edukacyjnej w Anglii. Każda organizacja pracująca z dziećmi oraz osobami dorosłymi z grupy ryzyka była odpowiedzialna za przestrzeganie prawa dotyczącego bezpieczeństwa dzieci. Regulował to dokument *Keeping children safe in education* z 2016 r., który zastąpił *Safeguarding Children and Safer Recruitment* z 2006 r. Dokument określił ściśle obowiązki wszystkich instytucji, w tym szkół podstawowych i wyższych, dotyczące ochrony oraz promowania bezpieczeństwa, zdrowia i rozwoju dzieci. Dyrektorzy, nauczyciele oraz pracownicy szkoły mający kontakt z dziećmi zostali zobowiązani do przejścia przeszkolenia w zakresie właściwego podejścia do ochrony i bezpieczeństwa dzieci (powinno odbywać się ono regularnie co 3 lata)[603].

Kapłani podejmujący posługę duszpasterską w PMK w Anglii i Walii, w Szkocji i Irlandii, łącznie z rekolekcjonistami i zastępcami na czas wakacji, przed przybyciem do Wielkiej Brytanii mieli obowiązek przedstawiać od własnego biskupa diecezjalnego lub wyższego przełożonego pismo *Testimonial of Suitability for Priestly Ministry* i dokument z krajowego rejestru Ministerstwa Sprawiedliwości o niekaralności i braku adnotacji o wykroczeniach. Dokumenty te powinny być dostarczone przez nich do biura PMK lub bezpośrednio przesłane do kurii diecezji, na terenie której mieli podjąć posługę duszpasterską, na dwa tygodnie przed przyjazdem danego księdza na wyspy.

---

602 *Okólnik PMK 2/2013*, s. 12. DBS rejestruje listy osób dorosłych objętych zakazem zbliżania się (Barred Lists), sprawdza, czy osoba jest umieszczona na liście z zakazem wykonywania działalności publicznej regulowanej kodeksem pracy. *Disclosure* oznaczało wydanie dokumentu kandydatowi oraz instytucji już po zakończeniu kontroli. Instytucje, które korzystały z kontroli DBS, musiały przestrzegać kodeksu postępowania (DBS Code of Practice) opracowanego z osobami i organizacjami, który nakazywał ubiegającym się o ujawnienie informacji standardowej i rozszerzonej do wykorzystywania i przechowywania wrażliwych danych osobowych w odpowiedni sposób.

603 *Working Together to Safeguarding Children*, Documents Procedures Manual CSAS, 2006, s. 43.

Dotyczyło to wszystkich przybywających, łącznie ze znanymi księżmi kolegami lub zastępcami, którzy w poprzednich latach przebywali w polonijnych placówkach. Bez wcześniejszego złożenia dokumentów do odpowiednich instytucji kościelnych księża goście, rekolekcjoniści i zastępujący posługujących w PMK i diecezjach nie mogli być dopuszczeni do posługi[604].

Duchowni diecezjalni, pragnący pełnić czynną posługę w diecezjach znajdujących się na terytorium Konferencji Episkopatu Anglii i Walii, potrzebowali zezwolenia biskupa swej diecezji wraz z potwierdzeniem, że są osobami cieszącymi się dobrą opinią, nie mają zarzutów ani wyroków skazujących wiążących się z niewłaściwym zachowaniem seksualnym wobec dzieci i młodzieży. Pozostając inkardynowani do swojej macierzystej diecezji, byli przedstawiani konferencji biskupów Anglii i Walii. Po skierowaniu do biskupa angielskiej diecezji otrzymywali od niego nominację na kapelana. W czasie sprawowania posługi duszpasterskiej podlegali jurysdykcji biskupa miejsca, tak w zakresie podejmowanych zadań duszpasterskich, jak dyscypliny. Cieszyli się takimi samymi prawami i obowiązkami, jak duchowni diecezji (PPD art. 5 § 2, 9-10; KPK kan. 271 § 1-2)[605].

Kapłani zakonni, pragnący pełnić aktywną posługę w diecezjach na terytorium Konferencji Episkopatu Anglii i Walii, oprócz dobrej znajomości języka angielskiego, odpowiedniej wiedzy oraz doświadczenia duszpasterskiego, mieli przedstawiać list polecający, *litterae testimoniales*, przełożonego wyższego, a także świadectwo moralności i niekaralności cywilnej. Powinni uzyskać zgodę biskupa delegata KEP i zaświadczenie o wyjeździe po uprzedniej konsultacji z Rektorem PMK. Kapłani diecezjalni i zakonni posługujący w strukturach PMK Anglii i Walii oraz Szkocji byli zobowiązani do budowania Kościoła powszechnego przez posługę duszpasterską, co wyrażało się w postawie łączności kanonicznej i duchowej z ordynariuszem miejscowego Kościoła oraz prezbiterium diecezji, w której pełnią posługę (PPD art. 4-5; KPK kan. 566 § 1-2)[606].

Polskie szkoły sobotnie nie były nowym zjawiskiem na terenie brytyjskim. W podobny sposób, choć na mniejszą skalę, działały placówki przed II wojną światową oraz w XIX w. Ich cel oraz metoda były tożsame, tj. zachowanie polskości poprzez nauczanie przedmiotów ojczystych, języka polskiego, historii, geografii oraz obyczajów, a także religii, która stanowiła ważny nośnik tego, co polskie. Szacuje się, że w 1949 r. funkcjonowało 16 przedszkoli oraz działały 34 szkoły podstawowe. Od lat 50. zaczęto likwidować organizacje odpowiedzialne za edukację Polaków na Wyspach Brytyjskich, zamknięto Polish University College, zlikwidowano Komitet do Spraw

---

604 Wymagania były przypominane przez Rektora w każdym okólniku np., *Okólnik PMK 2/2013*, s. 4.

605 Por. *Zasady PMK*, pkt. 13-16; *Struktury PMK*, pkt. g.

606 Por. *Zasady PMK*, pkt. 8-10; *Struktury PMK*, pkt. a-b.

Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii, władze brytyjskie cofnęły finansowanie polskich szkół działających pod patronatem rządu emigracyjnego. W trosce o zachowanie polskości i katolickości dzieci i młodzieży, utworzono w 1953 r. Polską Macierz Szkolną (PMS), która stała się organizacją koordynującą działalność szkół przedmiotów ojczystych, udzielającą im wsparcia w kwestiach merytorycznych i dydaktycznych, np. dostarczanie podręczników i pomocy naukowych[607].

W prowadzenie szkół sobotnich były zaangażowane również inne instytucje i organizacje polonijne jak Stowarzyszenie Polskich Kombatantów (SPK), Związek Nauczycielstwa Polskiego za Granicą (ZNPZ), Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii z siedzibą w Londynie, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży (TPDiM), PMK w Anglii i Walii, polskie parafie pod jej auspicjami oraz miejscowe komitety rodzicielskie. Pierwsza szkoła przedmiotów ojczystych została założona przez ZNPZ w Edynburgu w latach 40.[608]. W 1952 r. było już 68 polskich szkół sobotnich, w których uczyło się łącznie 1224 uczniów, co stanowiło około 10% wszystkich polskich dzieci. Utworzenie PMS i wsparcie polonijnych instytucji wpłynęło na dynamiczny wzrost liczby szkół, 128 w 1954 r. oraz 150 w 1960 r., do których uczęszczało około 5 tys. uczniów. W latach 70. z 25 tys. polskich dzieci mieszkających w Wielkiej Brytanii około 7 tys. (33%) uczęszczało do szkół, a około 500 uczniów rocznie przystępowało do matury z języka polskiego[609].

Polskie szkoły sobotnie, prowadzone przy pomocy PMS we współdziałaniu z organizacjami polonijnymi i miejscowymi parafiami, istniały na zasadzie szkół ponadobowiązkowych jako szkoły etniczne. Według programu z 1989 r., uczniowie mogli kształcić się w 6-letniej szkole elementarnej i 4-letnim gimnazjum, by zdać maturę z języka polskiego na poziomie GCSE i A-Level w ramach obowiązkowej matury angielskiej. Program nauczania w szkołach sobotnich uwzględniał aktualną wiedzę o Polsce. W 1986 r., na sympozjum poświęconym emigracji postulowano przekazanie młodemu pokoleniu rozumienie pojęcia „niepodległość". Raport z przeprowadzonych badań na temat stanu świadomości narodowej i politycznej drugiego pokolenia Polaków w Wielkiej Brytanii przeprowadzony przez M.B. Topolską w 1993 r. wykazał[610], że 55% miało dobrą opinię o Polsce,

---

607 T. Radzik, *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945-1990)*, Wyd. Polonia, Lublin 1986, s. 201-204. A. Podhorodecka, *W służbie oświacie. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej*, s. 202.

608 Zob. J. Pyłat, *Rys historyczny szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii*, w: *Polskie szkolnictwo w Wielkiej Brytanii. Tradycja i nowoczesność. Raport MSZ*, red. D. Praszałowicz, M. Irek, A. Małek, P. Napierała, P. Pustułka, J. Pyłat, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013, s. 22. Program realizowany przez Polską Akademię Umiejętności we współpracy z UJ, finansowany ze środków MSZ w ramach: „Współpraca z Polonią i Polakami za granicą" (2012).

609 J. Pyłat, *Rys historyczny szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii*, s. 29; T. Radzik, *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945-1990)*, s. 235.

610 Por. M.B. Topolska, *Stan świadomości narodowej i politycznej drugiego pokolenia Polaków w Wielkiej Brytanii. Raport z badań*, „Przegląd Polonijny" (21)1995, z. 4(78), s. 27-28.

a 20% było zdezorientowanych. Na Mszę świętą uczęszczało około 45% ankietowanych, zaś około 35% udzielało się aktywnie w życiu polskich parafii emigracyjnych. Około 75% zachowywało w domu obyczaje świąteczne, w tym około 85% święta Bożego Narodzenia i Wielkanoc[611].

Po zamknięciu, w początkach lat 80., dwu polskich średnich szkół katolickich, żeńskiej sióstr Nazaretanek w Pittsford oraz męskiej księży Marianów w Fowley Court, nie powstały inne. W 1998 r. na 58 sobotnich szkół w Wielkiej Brytanii, w tym 3 w Szkocji, 8 prowadzonych było w parafiach, dwie w Leeds i Redditch w polskich ośrodkach katolickich. Miały one charakter szkół etnicznych, wspierały zachowanie tożsamości etniczno-kulturowej dzieci i młodzieży. W 2006 r., na terenie Anglii i Walii, PMS koordynowała działanie 48 szkół sobotnich, do których uczęszczało około 5500 dzieci; uczyło tam 393 nauczycieli. Dwa lata później w Wielkiej Brytanii działały już 72 szkoły sobotnie, w 2010 r. było ich ponad 100, w 2012 r. – około 140, z tego 105 było pod patronatem PMS, pozostałe pod patronatem TPDiM i SPK; uczyło się w nich około 12,5 tys. uczniów. W 2013 r. PMS zarejestrowała 121 szkół, z czego w Londynie 18 placówek[612].

Wraz z przystąpieniem Polski do UE i napływem dzieci i młodzieży nowych emigrantów nastąpiło ożywienie polskiego szkolnictwa w Wielkiej Brytanii, wzrosła liczba placówek i uczniów (o czym mogą świadczyć dane statystyczne), liczba szkół, nauczycieli i uczniów w szkołach polskich (dane zawarte w tabeli praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2014). Była to jednak zaledwie jedna czwarta wszystkich polskich dzieci mieszkających na ternie Wielkiej Brytanii. W Londynie w 2012 r. na 16 475 polskich dzieci ze szkół podstawowych i średnich, dane te zebrano z 33 dzielnic, z departamentów władz lokalnych i szkół, do polskich szkół sobotnich uczęszczało około 4070 uczniów. W samej Szkocji funkcjonowało 26 placówek, z czego 17 szkół sobotnich. W 2014 r. uczęszczało tam 1300 uczniów w wieku 5-16 lat, podczas gdy w szkockim systemie edukacyjnym było około 8500 polskich dzieci, a więc w polskich placówkach uczyło się mniej niż jedna czwarta dzieci. Zaobserwowano, że dotychczas istniejące szkoły nie były w stanie pomieścić większej liczby dzieci, powstawały nowe, najczęściej z inicjatywny samych rodziców oraz samorządów, a duża grupa polskich dzieci coraz słabiej mówiła i pisała po polsku[613].

---

611 M.B. Topolska, *Uwarunkowania i zakres integracji potomstwa polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii w pół wieku po drugiej wojnie światowej*, „Sprawy Narodowościowe" (4) 1995, z. 2(7), s. 155-56.

612 Zob. Międzyresortowy Zespół ds. Polonii i Polaków za Granicą, *Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989-2005*, oprac. Z. Ciosek, red. M. Dworczyk, MEN, Warszawa 2007, s. 88; Por. *Polskie szkolnictwo w Wielkiej Brytanii. Tradycja i nowoczesność. Raport MSZ*, s. 4.

613 P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, s. 286-287; zob. M. Lasocka, *Polska oświata w Wielkiej Brytanii – rzeczywistość a potrzeby*, referat wygłoszony na III Kongresie Polskich Towarzystw Naukowych na Obczyźnie *Młodzież polska na obczyźnie – zadania edukacyjne*, PAU, Kraków 2011.

A. Podhorodecka podkreślała religijny charakter szkół sobotnich, ich związek z Kościołem katolickim. Działalność szkół sobotnich od początku była wspierana przez PMK, a księża często wchodzili w skład zarządu PMS. Większość szkół była organizowana w salach parafialnych. Religia była sposobem na zachowanie polskości w czasie zaborów, po drugiej wojnie światowej oraz w społeczeństwie brytyjskim, które przedstawiciele najstarszej emigracji opisywali jako „bezwyznaniowe i wręcz pogańskie". Od początku szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii rodzice byli przestrzegani przed publikacjami „zawierającymi propagandę antyreligijną". W tym kontekście uczestnictwo w szkole sobotniej było równoznaczne z uczestnictwem także w obrzędach religijnych: spowiedzi, komunii, Mszy św., i obchodzeniem świąt sakralnych. Autorka zauważyła, że silną motywację do nauki języka polskiego w szkołach sobotnich dawał angielski system nauczania, w którym język był zaliczany do ogólnej punktacji na poziomie małej matury (GCSE) oraz matury (AS i A-Level), które umożliwiały promocję do uczelni wyższych[614].

W większości polskich szkół sobotnich prowadzona była nauka religii rzymskokatolickiej, według badań R. Zalewskiego 96% szkół sobotnich organizowało nauczanie religii, choć nie istniały formalne wytyczne w tym względzie w bazie programowej szkół. Kształt zajęć zależał od nauczyciela, katechety, którymi często byli księża, siostry zakonne, ale też osoby świeckie. Program zajęć oraz ich przebieg był podobny do prowadzonego w Polsce, nauka religii przyjmowała formę katechezy, obok nauczania i wychowania pełniała także funkcję wtajemniczenia religijnego, które powinno, według *Dyrektorium katechetycznego*, prowadzić „do umiłowania Boga i przylgnięcia do Niego" (PDK 82-83)[615]. Na lekcjach religii kształtowanie postaw religijnych dokonywało się przez celebrację słowa Bożego i modlitwę. Katechezę szkolną realizowano często jako przygotowanie do Pierwszej Komunii Świętej i bierzmowania, zastępując w tej misji wspólnoty parafialne. Katechetę rekomendował zazwyczaj proboszcz parafii, na terenie której była zarejestrowana polska szkoła, co wiązało się z otrzymaniem misji kanonicznej do nauczania przez Rektora PMK[616].

Polskie sobotnie szkoły nie wypracowały podstawy programowej, programu nauczania czy też podręczników do lekcji religii. Każda szkoła i katecheta decydowali o doborze treści i sposobie ich realizacji. Najczęściej korzystano z podręczników przygotowanych w warunkach polskich,

---

614 A-Level, Advanced Level, to brytyjska matura, As-Level, Advanced Subsidiary Level, po pierwszym roku programu, młodzież zdawała maturę z języka polskiego w założonym w 1992 r. centrum egzaminacyjnym w siedzibie PMS w Londynie. A. Podhorodecka, *W służbie oświacie. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej*, s. 52-54, 139, 142-143.

615 *Szkoła i uniwersytet w życiu kościoła i narodu*, w: *II Polski synod Plenarny (1991-1999)*, s. 51; R. Zalewski, *Szkoły sobotnie jako wyraz troski Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii o polskich migrantów*, s. 204.

616 P. Mąkosa, *The Communities Providing Religious Education and Catechesis to Polish Immigrants in England and Wales*, „British Journal of Religious Education" (37)2014, nr 2, s. 182-194.

np. podręczników do katechezy wydawnictwa Jedność, WAM i Gaudium. Istniały nieliczne książki, podręczniki do nauki religii opracowane przez miejscowych kapłanów. Nauczyciele dokonywali wyboru tych tematów, które uważali za ważne dla nich oraz ich adresatów. Trudno było zachować wymóg integralności treści katechezy, o które zabiegało *Dyrektorium Ogólne o Katechizacji*: „chodzi o przedstawienie integralnego orędzia ewangelicznego, bez pomijania […] podstawowego aspektu i dokonywania wyboru w depozycie wiary" (DOK 112). W tym kontekście konieczne wydaje się opracowanie programu nauczania religii dla polskich szkół sobotnich w Wielkiej Brytanii, które by uwzględniały *Podstawy programowej katechezy* autorstwa Komisji Wychowania Katolickiego KEP z 2010 r. oraz społeczne uwarunkowania środowiska emigracyjnego[617].

W 2012 r. autorzy badań polskiego szkolnictwa na Wyspach Brytyjskich postrzegali religijny charakter szkół sobotnich jako potencjalne dyskryminacyjny, wyrazili następującą opinię: „system szkół sobotnich, ze względu na swój silnie religijny charakter, może w pewien sposób dyskryminować dzieci i młodzież z rodzin niewierzących w dostępie do angielskiego szkolnictwa wyższego […], polskiej kultury i szkolnictwa, dzieci nie mają możliwości zorganizowanej nauki języka polskiego i kontaktu na żywo z polskim nauczycielem". Uważali, że dzieci mogą czuć się wyobcowane ze środowiska polskich rówieśników, nie uczestniczyć we wspólnych zabawach, obozach, wycieczkach, konkursach, „nie dostawać dodatkowej pomocy przy zdawaniu małej i dużej matury z języka polskiego, do której pytania opracowywane były przez pedagogów z PMS, zapewniających wsparcie w tej dziedzinie dla młodzieży katolickiej". Taka opinia nie była zgodna z rzeczywistością, istniało wiele szkół sobotnich niezwiązanych z Kościołem katolickim oraz szkoły, w których uczniowie i rodzice mieli prawo nie uczestniczyć w religijnym wychowaniu[618].

Według przeprowadzonych przez P. Mąkosę badań na temat edukacji religijnej polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii, ważnym środowiskiem edukacyjnym dla polskich dzieci były szkoły katolickie, w których przekazywano treści oparte na *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, odniesione do współczesnych realiów życia uczniów. Edukacja religijna była zbliżona do katechezy konfesyjnej, omawiano religie niechrześcijańskie i inne wyznania. W szkołach niewyznaniowych edukacja religijna przyjmowała kształt religioznawstwa, przekazywano tam wiedzę na temat religii obecnych w społeczeństwie brytyjskim: chrześcijaństwa, judaizmu, islamu, hinduizmu, buddyzmu, ucząc budowania przyjaznych relacji pomiędzy wyznawcami tych religii; promowano brytyjski

---

617 Komisja Wychowania Katolickiego KEP, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

618 *Polskie szkolnictwo w Wielkiej Brytanii. Tradycja i nowoczesność. Raport MSZ*, s. 101; P. Mąkosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, s. 295.

system wartości: demokrację, wolność i tolerancję. Szkoły tego typu nie realizowały adekwatnej do potrzeb polskich dzieci i młodzieży edukacji religijnej, brakowało tam wystarczającej znajomości uwarunkowań kulturowych Polski, tożsamość religijna dzieci mogła ulegać erozji[619].

Polskie szkoły sobotnie były środowiskiem dającym unikalną szansę kontaktu z polskimi dziećmi i młodzieżą, a także ich rodzicami w warunkach życia na emigracji w Wielkiej Brytanii, umożliwiały kontakt z katolicką edukacją religijną w kontekście polskości i różnych uwarunkowań mających charakter społeczny, kulturowy i zwyczajowy. Nauczanie religii przyczyniało się do wzmacniania tożsamości narodowej i religijnej młodych Polaków. Edukacja ta nie była centralnie koordynowana przez istniejące programy nauczania czy też instytucje kościelne i świeckie. Często o doborze treści i metod katechezy decydował konkretny nauczyciel, duchowny lub świecki, nie mając jednego, narzuconego podręcznika do lekcji religii, ale bardziej kierując się doświadczeniem oraz instynktem wychowawczym. Najczęściej korzystano z omawiania zagadnień religijnych, posługując się Biblią, podręcznikami do katechezy z Polski, rzadziej podręcznikami angielskimi. Poruszano tematy biblijne, prawdy wiary, Kościoła, sakramentów, praktyk religijnych, przykazań Bożych i kościelnych, a także tematy związane z życiem polskich rodzin na emigracji[620].

Szczególną troską otaczano formację patriotyczną młodego pokolenia w szkołach sobotnich, wcześniej wdrażano koncepcję internatów dla dzieci i młodzieży, pomostu ułatwiającego wejście młodego pokolenia w nowe środowisko i pogłębiającego jego więź z polską kulturą. Tego rodzaju placówki miały formować elitę polskiej emigracji. Częstym elementem formacji patriotycznej oraz poznania i umiłowania ojczyzny w rzeczywistości szkół sobotnich było eksponowanie polskiej kultury i folkloru przez zespoły folklorystyczne i śpiewacze, występy, odczyty, konkursy, warsztaty, spotkania z twórcami polonijnymi, działaczami społecznymi, politykami, naukowcami z różnych dziedzin nauki. Formacja katechetyczna była mocno ukierunkowana na wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży w domach, rodzinie i szkole w duchu: „polskość [...] to nie tylko znajomość języka, przywiązanie do kultury, ale przede wszystkim przekazywanie wartości chrześcijańskich, zachowywanie tradycyjnych form religijnych i moralnych opartych na wierze”[621].

Ważnym zadaniem edukacyjnym realizowanym w polonijnych parafiach, rodzinach i szkole było kształtowanie społecznej wrażliwości i odpowiedzialnej postawy młodych Polaków wobec

---

619 P. Makosa, *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, s. 492-493.

620 M. Lisak, *Religijność a tożsamość narodowa. Polscy katolicy na emigracji w Irlandii i Wielkiej Brytanii,* „Teologia Praktyczna” (10) 2009, s. 21.

621 Zob. DPZ 1998, nr 3/208, s. 434; Por. M. Fiałkowski, *Patriotyzm wyzwaniem dla Kościoła w Polsce. Na marginesie dokumentu pt. Chrześcijański kształt patriotyzmu*, RT (65) 2018, z 6, s. 95-110.

współczesnych problemów moralnych, jak np. aborcja i eutanazja. Wybitnym rysem duszpasterstwa polonijnego była troska o historię, symbole narodowe, kształtowanie u młodego pokolenia polskich emigrantów szacunku i pamięci dla pomników i miejsc uświęconych odwagą polskich żołnierzy, pilotów i marynarzy w walce o „wolność nasza i waszą"; ważne było odwiedzanie cmentarzy oraz polskich grobów, miejsc martyrologii w Wielkiej Brytanii i na kontynencie europejskim, m.in.: Polskiego Pomnika Wojny (Polish Memorial War) na Northolt oraz cmentarza polskich pilotów dywizjonów 302 i 303 na Northwood, Pomnika Katyńskiego (Katyń Memorial) na cmentarzu na Gunnersbury, pomnika gen. W. Sikorskiego na Great Portland Street w Londynie oraz tablicy pamiątkowej (Polish Air Force) w katedrze Westminster a także pomnika Polskich Sił Zbrojnych w National Memorial Arboretum w Alrewas koło Lichfield oraz polskich cmentarzy wojennych w Newark w środkowej Anglii, Monte Cassino we Włoszech i Falaise w Normandii[622].

Polskie parafie i szkoły sobotnie języków ojczystych były miejscem popularyzowania dzieł literatury narodowej, publikacji z zakresu historii Polski, które poszerzały i pogłębiały świadomość kulturową dzieci i młodzieży, w tym „Dekalogu Emigracji" – wskazań papieża Jana Pawła II dla Polaków na emigracji, zawierającego zasady i przykazania troski o ojczyznę i kulturę, poczucia dumy oraz przynależności do polskiego narodu. Propagowano zrzeszanie się w organizacjach młodzieżowych i kombatanckich, przynależność do drużyn harcerzy, harcerek i zuchów, których formacja duchowa była tradycyjna i patriotyczna. Kultywowano szacunek dla znaków i symboli narodowych, święcenie sztandarów stowarzyszeń i organizacji polonijnych. Wspierano działalność wydawniczą, promocję pism o charakterze patriotycznym służących „kultywowaniu świadomości narodowej Polaków […], propagowaniu zbliżenia kulturowego między imigrantami polskimi"[623].

Odwołując się do znanego w kręgach emigracyjnych stwierdzenia, że „sama Msza Święta to jeszcze nie duszpasterstwo", warto wymienić inne charakterystyczne w działalności duszpasterskiej przedsięwzięcia formacyjno-pastoralne, patriotyczno-wychowawcze i charytatywne uwidocznione w środowiskach polonijnych. Mottem tych działań stały się słowa papieża Jana Pawła II, który jako główny cel działalności duszpasterstwa emigracyjnego wskazywał „na kształtowanie człowieka, pełny rozwój jego osobowości i świadomości obywatelskiej, tak, by czuł on odpowiedzialność za kraj nad Wisłą, w którym tkwi swymi korzeniami". Formacja środowisk emigracyjnych miała być nie tylko spontanicznym przeżyciem duchowym, ale kształtować dojrzałą religijność, „pogłębioną

---

622 A. Suchcitz, *Poland's Contribution to the Allied Victory in the Second World War*, Polish Ex-Combatants Association in Great Britain, Londyn 2011, s. 18-19; Broszury: *Polish Air Force Commemoration 2016* oraz *Polish Air Force Commemoration 2017*; *57-th Ceremony of Homage to Fallen Polish Airman,* Londyn 2017.

623 R. Dzwonkowski, *Pojęcie Polonii w wystąpieniach papieża Jana Pawła II*, DPZ 1990, nr 4/177, s. 601-602.

intelektualnie, ożywioną emocjonalnie i ukierunkowaną na działalność apostolską”[624]. Podkreślono także rolę polskich rodzin na emigracji, które formowały rys narodowy i religijny młodych pokoleń Polaków: „w ponad tysiącletniej ciągłości, tego co polskość stanowi. Fakt ten ma odniesienie do twórczego i jakże wymownego włączania polskiej kultury do kultury europejskiej”[625].

Ważnym zadaniem było wychowanie patriotyczno-narodowe i kształtowanie ducha polskiej emigracji. Wyróżnia się tutaj inicjatywy patriotyczne przeżywane na płaszczyźnie religijnej, które miały formę upamiętniania rocznic i wydarzeń historycznych, zdolność „łączenia niezależnie od podziałów i rozdźwięków”. Były to obchody narodowych świąt, rocznic, zloty i zjazdy Polonii, konferencje i sympozja, zjazdy duszpasterstwa małżeństw i rodzin, „dni katolickie”, obejmujące część religijną i kulturalną jako manifestację kultury narodowej. Niezwykłą popularność zyskały zjazdy, pikniki dla dzieci i młodzieży oraz całych rodzin na dzień dziecka w Laxton Hall. Zjazdy obchodzono w duchowej łączności z krajem, nawiązywały one do wydarzeń historii, która „kształtuje człowieka jako twórcę i jest miejscem kulturowego dialogu, w wyniku którego przekaz kultury obejmuje wszystkie pokolenia”. Pamiętano często o prawidłowości, że łączność z krajem ojczystym i wyniesionymi wartościami patriotycznymi ulega osłabieniu „wśród tych narodowości, które nie przechodziły prześladowań za wiarę i uczucia patriotyczne”, a „emigracja polityczna (przymusowa) przywiązana jest silniej do wartości narodowych aniżeli czysto ekonomiczna”[626].

Warto wymienić jeszcze inne duszpasterskie i kulturalne inicjatywy parafii polonijnych na rzecz wychowania patriotyczno-narodowego jak: kiermasze książki polskiej, połączone z kwestą na parafie polonijne; działalność sklepów przyparafialnych; spotkania w kawiarenkach parafialnych; zajęcia dydaktyczne i imprezy okolicznościowe dla dzieci i młodzieży; dziecięce zespoły taneczne, kursy komputerowe, zajęcia sportowe; rozmowy o wierze i kulturze; spotkania przed sakramentem bierzmowania; spotkania dla rodzin; zbiórki funduszy na media katolickie; działalność chórów oraz tanecznych zespołów polonijnych; koncerty kolęd, pieśni religijnych i patriotycznych; spotkania stowarzyszeń kombatanckich i organizacji katolickich; prowadzenie kartotek polskich rodzin do badań statystycznych; katecheza dla dzieci i młodzieży o historii Polskiego narodu[627].

---

[624] S. Dobrzanowski, *Postawy religijne współczesnej młodzieży polskiej*, DPZ 1981, nr 2/139, s. 224.

[625] DPZ 1991, nr 2/179, s. 237 oraz nr 3/180, s. 334; DPZ 1993, nr 1/186, s. 62; DPZ 1998, nr 3/208, s. 430.

[626] W. Tkaczyk, *Problemy rodziny polskiej na emigracji*, DPZ 1987, nr 4/165, s. 555; DPZ 1996, nr 2/199, s. 223; DPZ 1982, nr 1/142, s. 84-85.

[627] M. Pluskota, *Rola książki religijnej i książki o tematyce religijnej w życiu Polaków na obczyźnie*, s. 129-131.

3. Troska o formację katolików świeckich, małżeństwo i rodzinę, emigrantów i uchodźców

Apostolskie zaangażowanie świeckich na emigracji najpełniej realizowało się w parafii, gdzie emigranci mogli doświadczyć komunijnego wymiaru Kościoła. W nauczaniu Kościoła, wspólnota parafialna buduje się i trwa przez głoszenie Słowa Bożego, sprawowanie sakramentów świętych, w tym Eucharystii i pasterską posługę miłości. Parafia emigracyjna była miejscem, które w naturalny sposób skupiało kult liturgiczny i uświęcenie wiernych, gdzie znajdowali oni wsparcie duchowe i modlitewne wypływające z postawy wiary. Na terenie parafii polonijnych, w ramach liturgii, odbywało się czytanie Ewangelii i przepowiadanie homilijne, parafia była pierwszym miejscem katechizacji. Posługę duszpasterską kierowano zarówno do wewnątrz, do wspólnoty, jak i na zewnątrz, nadając parafii charakter ewangelizacyjny (ChL 26, PDV 58).

Chrzest święty daje świeckim udział w prorockim urzędzie Chrystusa, który wyposaża ich w dary duchowe potrzebne do realizacji zadań kościelnych, ale ustanawia ich świadkami, by przyjmując Ewangelię, głosili ją słowem i czynem (lektorzy, schole i chóry kościelne). W Kościele doby posoborowej stał się możliwy udział laikatu w funkcji kapłańskiej (akolici i nadzwyczajni szafarze Eucharystii) oraz funkcji królewskiej. Świeccy brali aktywny udział w realizacji tej służby w grupach charytatywnych i pomocowych dla osób ubogich i potrzebujących. Życie i działalność wspólnoty emigracyjnej były włączone w społeczność lokalną, solidaryzowano się z dążeniami tej społeczności. Doceniano pracę w parafialnych radach administracyjnych i duszpasterskich, które stały się miejscem współpracy i obecności duszpasterzy i świeckich w rozwiązywaniu problemów pastoralnych. Zarządzanie sprawami ekonomicznymi i planowanie działalności duszpasterskiej były wyrazem odpowiedzialności w realizacji zbawczej misji (KK 35, ChL 14).

Kapłani emigracyjni zapraszali świeckich do duszpasterskiej współpracy i posługi w parafii. Wśród ruchów i stowarzyszeń świeckich, prężnie działających w Wielkiej Brytanii w latach 80.-90. oraz na początku XXI w., trzeba wymienić: Instytut Polskiej Akcji Katolickiej (asystent kościelny: ks. W. Jurecki); Polskie Katolickie Stowarzyszenie Uniwersyteckie (asystent: ks. H. Posłuszny); Związek Polskich Organizacji Kobiecych Zagranicą (asystent: ks. J. Gula); Związek Polskich Sodalicji Mariańskich na Uchodźstwie (asystent: o. T. Sporny SJ); Apostolstwo Modlitwy (promotor: o. J. Cudziński SJ); Związek Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w Wielkiej Brytanii (opiekun: ks. J. Januszkiewicz oraz odpowiedzialni za okręg północny, ks. L. Kołodziejski, środkowy – ks. L. Czyż, południowy – ks. Budzyński i ks. W. Wyszowadzki)[628].

---

[628] *Okólnik PMK-1983*, s. 164-166; L. Kołodziejski, *Działalność Polskiego Duchowieństwa*, s. 243.

W realizacji działalności formacyjnej IPAK-u, w historii jego obecności w strukturach PMK w Anglii i Walii zaznaczyły się Konferencje Apostolstwa Świeckich i Zjazdy Katolickie. Kontekst bieżących wydarzeń, tematy konferencji, osoby prowadzące zajęcia pozwalają zobaczyć bogactwo odpowiedzi na wyzwania środowisk emigracyjnych. I Konferencja Apostolstwa Świeckich IPAK-u odbyła się w Londynie, 14 lutego 1987 r., i poświęcona była apostolstwu świeckich w Kościele. W spotkaniu uczestniczyli dwaj Rektorzy PMK z Francji i Niemiec, ks. S. Jeż i ks. F. Mrowiec. W II Konferencji, w 1988 r., na temat stałej formacji laikatu, uczestniczył bp S. Szymecki, wygłosił on wykłady dla duszpasterstwa akademickiego. III Konferencja, w 1989 r., pt.: *Świadectwo wiary w dzisiejszym świecie*, zgromadziła grupę około 40 osób z Anglii, Walii, Niemiec i Francji. Referat *Apostolstwo żywej wiary wyzwaniem naszego czasu* wygłosił bp B. Bejze[629].

1 września 1989 r. zapisał się w historii duszpasterstwa emigracyjnego obchodami 50-lecia wybuchu II wojny światowej. Mszy św. w katedrze Westminster, przewodniczył bp S. Wesoły w asyście: bp. G. Mahona, abp. L. Barbarito, pronuncjusza apostolskiego, ks. A. Kattumana, sekretarza pronuncjatury, i bp. W. Firleja z Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Licznie uczestniczyło w niej polskie społeczeństwo i kombatanci, złożono kwiaty przy grobie Żołnierza Polskiego i Matki Bożej Ostrobramskiej. Bp S. Wesoły przewodniczył pielgrzymce środowisk polonijnych do sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Aylesford. W pielgrzymce wzięli udział: R. Kaczorowski, Prezydent RP na uchodźstwie, harcerstwo oraz liczni wierni. K. Mochlińska, prezes IPAK-u, przeczytała list papieża Jana Pawła II, kazanie wygłosił bp J. Pazdur[630].

Bp S. Wesoły, 13 stycznia 1990 r., przewodniczył uroczystościom pogrzebowym Rektora ks. Staniszewskiego w Laxton Hall, a potem uczestniczył w IV Konferencji Apostolstwa Świeckich poświęconej roli katolików w kształtowaniu kultury religijnej. Referat pt. *Kultura jako wolność* wygłosił bp I. Tokarczuk z diecezji przemyskiej. W konferencji wzięło udział 31 księży oraz 130 delegatów z czterech dekanatów[631]. W maju tego roku, w Manchester odbył się zjazd IPAK-u pod hasłem: *Młody człowiek we wspólnocie emigracyjnej*. Wydarzenie wyróżniło się bardzo licznym uczestnictwem młodszego pokolenia emigrantów, którzy z duszpasterzem ks. K. Tyliszczakiem animowali temat zjazdu. Mszy św. przewodniczył i homilię wygłosił bp S. Wesoły[632].

---

629 *Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa Szczepana Wesołego*, DPZ 1987, nr 3, s. 421; DPZ 1988, nr 2, s. 359; DPZ 1989, nr 2, s. 255.

630 *Polska Kronika Zagraniczna*, DPZ 1991, nr 2, s. 292; DPZ 1990, nr 1, s. 155. *Kalendarium PMK*, s. 668.

631 *IV Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK-CK 1990, nr 2, s. 2-7; *Kalendarium PMK*, s. 676.

632 *Zjazd Katolicki 1990*, WPMK-CK 1990, nr 2, s. 3-21; *Kalendarium PMK*, s. 678.

V Konferencja w 1991 r. odbyła się w Londynie z udziałem delegacji polskich wspólnot parafialnych, jej temat brzmiał: *Chrześcijańskie wartości kultury polskiej*. Referat wygłosił ks. J. Pasierb, poeta, historyk, profesor ATK w Warszawie. Mszy św. przewodniczył bp S. Wesoły, który wziął udział w spotkaniu IPAK-u w sprawie utworzenia forum katolików świeckich w Europie Zachodniej[633]. Na przełomie lipca i sierpnia w Cison di Valmarino obył się jubileuszowy 25. młodzieżowy Kurs Loreto pierwszej generacji. Jego wykładowcami byli: ks. S. Świerczyński, K. Tyliszczak, ks. R. Werner. Spośród 84 uczestników aż 23 dziewczęta i 26 chłopców było z Anglii i Walii. Kursy Loreto zapisały się głęboko w świadomości polskiej młodzieży; zostały zakończone w 1991 r[634]. W VI Konferencji (1992) uczestniczyła delegacja polskich parafii z Francji, którym przewodniczył ks. dr W. Szubert, redaktor „Głosu Katolickiego". Referat pt. *Dwukulturowość w emigracyjnym życiu* przedstawił bp Wesoły. Na Konferencji w 1993 r., pod tytułem: *Idę, o Panie pełnić Twoją wolę*, bp S. Wesoły wygłosił referat inauguracyjny *Człowiek wobec swojego Stwórcy*, poświęcony autorytetowi Boga. Wzięło w niej udział około 140 delegatów[635].

Rok 1994 był rokiem jubileuszu 100-lecia PMK, wszystkie parafie zostały zobowiązane do przeprowadzenia *Rekolekcji 100-lecia*, pod kątem realizacji hasła: *Rodzina Bogiem silna*, oraz do wprowadzenia kultu bł. Marii od Pana Dobrego Pasterza Franciszki Siedliskiej, głównej patronki PMK. Odrestaurowano kościół Matki Bożej Częstochowskiej i św. Kazimierza na Devonii, parafie emigracyjne hojnie zasiliły Fundusz 100-lecia PMK[636]. VIII Konferencji pt. *Dzisiejsze spojrzenie na dobre dziedzictwo naszego wczoraj w perspektywie naszego lepszego jutra* przewodniczył abp S. Wesoły. Główne uroczystości jubileuszu 100-lecia PMK Anglii i Walii odbyły się 12-13 listopada 1994 r. w katedrze Westminster. Mszę św. odprawił kard. J. Glemp, prymas Polski, w asyście kard. G.B. Hume'a, i abp. L. Barbarito, nuncjusza apostolskiego w Anglii i Walii[637].

---

633 *Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa Szczepana Wesołego*, DPZ 1991, nr 2, s. 284.

634 „Spośród wielu powodów przerwania długiego cyklu spotkań należy wymieć dwa najważniejsze: trudności finansowe i sama młodzież. Włochy stały się jednym z najdroższych krajów […]. Ponadto na emigracji odczuwało się wyraźnie przerwę pokoleniową. Brakowało młodzieży kwalifikującej się swoim wiekiem do uczestnictwa w kursach", w: K. Tyliszczak, *Rola młodzieżowych kursów Loreto w duszpasterstwie polonijnym w Europie Zachodniej*, s. 175.

635 Bp S. Wesoły spotkał się z kapłanami: 15 lutego w Bedford (dekanat północy), 16 lutego w Nottingham (dekanat środkowy), 17 lutego w Oxford (dekanat zachodni), 18 lutego w Fawley Court (dekanat Londyn-południe), *Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa S. Wesołego*, DPZ 1992, nr 2, s. 259-260; DPZ 1993, nr 2, s. 313-314.

636 Zob. *Okólnik PMK* 15.12.1993, s. 1-3; *Kalendarium PMK*, s. 708; Zob. Skreczko A., *Troska Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia (1957-1966). Studium teologiczno-pastoralne,* Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002.

637 Papież Jan Paweł II, 7 lutego 1994 r., podniósł bp. S. Wesołego do godności arcybiskupa *ad personam*, *Okólnik PMK* 29.03.1994, s. 1; DPZ 1994, nr 2, s. 151-152; *Okólnik PMK* 28.09.1994, s. 5-7; DPZ 1995, nr 1, s 132; *Kalendarium PMK*, s. 709, 713-714.

Kolejnym konferencjom w latach 1995-2003 przewodniczył abp Wesoły. Na XI Konferencji (1997) wygłosił on referat pt. *Wejście w Trzecie Mieleniu*, a na Konferencji w 1998 r., pod hasłem *Pocieszyciel Duch Święty wszystkiego was nauczy,* referat pt. *Miłować czynem i prawdą.* XIII Konferencja (1999), poświęcona tematowi *Dzień Pański dniem spotkania z Ojcem*, stała się okazją wyrażenia wdzięczności arcybiskupowi w 30. rocznicę sakry biskupiej[638]. XIV Konferencja Roku Jubileuszowego 2000 odbyła się pod hasłem *Jezus Chrystus jest naszą nadzieją. On ma słowa życia wiecznego.* Konferencja w 2001 r., pod hasłem: *Nikt nie przychodzi do Ojca inaczej jak tylko przez mnie,* dotyczyła deklaracji Kongregacji Doktryny Wiary *Dominus Jesus*[639]. Abp Wesoły na Konferencji w 2002 r. wygłosił referat na temat: *Czy można mówić o polskiej duchowości?*, a na Konferencji w 2003 r. referat pt. *Chrystus fundamentem wspólnoty wierzących*[640].

Lutową Konferencję Apostolstwa Świeckich (2004) poprowadził bp Z. Zimowski, biskup diecezji radomskiej. W czasie XX Konferencji (2005) bp W. Skworc, biskup diecezji tarnowskiej, wygłosił referat pt. *Głosić Ewangelię nadziei wszystkim narodom*; Konferencję w 2006 r. poprowadził bp J. Michalik z abp S. Wesołym, którzy przewodniczyli uroczystości 75-lecia konsekracji kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej i św. Kazimierza na Devonii w Londynie[641]. Konferencji w 2007 r., na temat: *Powołani do życia i miłości*, przewodniczył bp S. Budzik, który w wystąpieniu nawiązał do metafory H.U. Balthasara, że każdy jest powołany do życia i miłości, a wzorem do naśladowania jest Chrystus, który najlepiej wypełnił ziemską misję[642].

Abp S. Wesoły poprowadził w 2008 r. Konferencję Apostolstwa Świeckich, której temat nawiązywał do hasła roku duszpasterskiego: *Bądźmy uczniami Chrystusa*, w wykładzie wskazywał na przebywanie z Jezusem, które uzdalnia do bycia Jego uczniem i świadkiem Zmartwychwstania.

---

638 Zob. *Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa Szczepana Wesołego*, DPZ 1995, nr 2, s. 301; DPZ 1996, nr 2, s. 285; DPZ 1997, nr 2, s. 286; *Okólnik PMK* 13.01.1997, s. 1; I. Janicka, *Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK CK 1998, nr 1, s. 4-6; DPZ 1999, nr 2, s. 299; *Kalendarium PMK*, s. 717, 725, 732, 741, 754.

639 Uczestniczyli w niej m.in.: R. Kaczorowski, Prezydent RP na Uchodźstwie, H. Zawisza, konsul generalny, ks. M. Łękawa, Rektor PMK w Szkocji, o. K. Brzezina OMI, Rektor PMK w Belgii, ks. J. Guzikowski SChr, sekretarz generalny PRDEZ, I. Janicka, *Konferencja Apostolstwa Świeckich 2000. Jezus Chrystus jest naszą nadzieją*, WPMK CK 2000, nr 1, s. 10-15; I. Janicka, *Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK-CK 2001, nr 1, s. 24-32.

640 S. Wesoły, *Czy można mówić o polskiej duchowości?*, WPMK-CK 2002, nr 1, s. 1-16; I. Janicka, *Konferencja Apostolstwa Świeckich*, tamże, s. 17-26; S. Wesoły, *Chrystus fundamentem wspólnoty wierzących*, WPMK CK 2003, nr 1, s. 4-14; M. Zajączkowska, *Lutowa Konferencja Apostolstwa Świeckich*, tamże, s. 14-19.

641 *Okólnik PMK* 15.11.2003, s. 2; *Okólnik PMK* 1.11.2004, s. 1-2; *Okólnik PMK* 1.11.2005, s. 3; *Okólnik PMK* 23.02.2006, s 1-2; *Kalendarium PMK*, s. 792, 798, 804,

642 „Historię człowieka i świata można porównać do widowiska teatralnego. Reżyserem tego widowiska jest sam Bóg, będący równocześnie Autorem scenariusza. Sceną jest cała ziemia, a aktorami – ludzie. Stają się oni osobami dramatu dopiero wtedy, kiedy Bóg powierzy im konkretną rolę do odegrania […], istotna jest wierność scenariuszowi, który napisał dla nas Bóg, uważnie wsłuchiwanie się we wskazówki Boskiego Reżysera", *Okólnik PMK* 2007, nr 1, s. 1.

Kolejnej Konferencji, w 2009 r., przewodniczył bp J. Życiński, metropolita lubelski, wygłosił on referat pt. *Godność osoby ludzkiej w dobie nowych wyzwań biotechnologicznych.* Konferencję w 2010 r., pod hasłem: *Bądźcie świadkami miłości*, poprowadził abp S. Nowak, metropolita częstochowski. Konferencja w 2011 r., z udziałem abpa S. Wesołego, z okazji jego 85. urodzin, nawiązywała do publikacji: *Niektóre problemy Kościoła w Polsce i na emigracji* oraz *Biskup na walizkach.* Na Konferencji w 2012 r. bp W. Polak, wygłosił referat pt. *Trwajcie mocno przy Chrystusie, aby On trwał w Was* (Jan Paweł II do rodaków w Starym Sączu 16 VI 1999)[643].

Kolejną Konferencję Apostolstwa Świeckich (2013) poprowadził ks. prof. R. Dzwonkowski SAC z KUL, tematem były *Wizyty Papieża Jana Pawła II w byłych republikach ZSRR jako terapia społeczna.* Konferencji w 2014 r. przewodniczył bp A. Miziński, biskup lubelski. Konferencję w 2015 r., pod hasłem: *Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię*, prowadził bp W. Lechowicz, delegat KEP ds. Duszpasterstwa emigracyjnego, który wygłosił referat pt. *Miłosierdzie Boże drogą chrześcijańskiego wzrostu. Z*łożył w tym czasie wizytę kard. V.G. Nichols'owi, metropolicie Westminsteru. Podczas Konferencji w 2016 r. bp A. Długosz poprowadził wykład: *Nowe życie w Chrystusie.* Konferencja w 2017 r. miała hasło: *Po Eucharystii jesteśmy rozesłani, aby świadczyć, czego byliśmy świadkami.* Wykład wygłosił ks. M. Łękawa SAC, Rektor PMK w Szkocji. Na Konferencji w 2018 r. wykład inaugurujący pt. *Rola polskiej religijności w promowaniu wiedzy o Polsce w Wielkiej Brytanii* poprowadził A. Rzegocki, ambasador RP w Wielkiej Brytanii[644].

Konferencja Apostolstwa Świeckich, 9 lutego 2019 r., była poświęcona w całości abpowi S. Wesołemu, wieloletniemu opiekunowi polskiej emigracji, inicjatorowi i głównemu wykonawcy apostolskiej formacji dla świeckich. Dyskusję panelową pt. *Życie i duszpasterstwo śp. ks. abpa S. Wesołego* poprowadził ks. S. Wylężek, Rektor PMK. 19-20 października 2019 r., na zaproszenie Rektora PMK, wizytę duszpasterską w Anglii złożył abp S. Gądecki, metropolita poznański, który przewodniczył uroczystościom 50-lecia Domu Spokojnej Starości w Laxton Hall, a następnie koncelebrowanej Mszy św. dziękczynnej w kościele Matki Bożej Częstochowskiej i św. Kazimierza na Devonii w Londynie w związku z uroczystością 125-lecia PMK w Anglii i Walii. Odsłonił także tablicę poświęconą abpowi S. Wesołemu. Inna tablica upamiętniająca abpa S. Wesołego znajduje się w kościele św. Piotra i Pawła w Katowicach, gdzie zostało złożone ciało biskupa[645].

---

643 *Okólnik PMK-2008*, nr 1, s. 1; *Okólnik PMK-2008*, nr 2, s. 1; *Okólnik PMK-2009*, nr 1, s 4; S. Wylężek, List do Kapłanów PMK z 13.01. 2012 r.; *Kalendarium PMK*, s. 819, 826, 834, 842, 848.

644 *Okólnik PMK-2012*, nr 1, s. 2; *Kalendarium PMK*, s. 854, 863, 872, 882, 890, 897.

645 *Kalendarium PMK*, s. 905, 908-910.

IPAK, powołany do istnienia w Wielkiej Brytanii 2 października 1947 r., obchodził w 2017 r. swoje siedemdziesięciolecie. W ostatnich trzydziestu latach zmieniały się formy jego działalności, jednak zawsze w profilu obecności Akcji Katolickiej w strukturach PMK w Anglii i Walii. Warto podkreślić troskę o rozwój kultury chrześcijańskiej w środowiskach emigracyjnych, pogłębianie znajomości dokumentów Stolicy Apostolskiej, włączanie się Instytutu w promocję i realizację programu duszpasterskiego Episkopatu Polski. Ważnym wydarzeniem w działalności IPAK-u były Konferencje Apostolstwa Świeckich, Zjazdy Katolickie i Pielgrzymki do Sanktuarium Matki Boskiej Szkaplerznej w Aylesford. Liczna obecność w Wielkiej Brytanii emigrantów po maju 2004 r. była wyzwaniem ewangelizacyjnym i społecznym dla wielu członków Instytutu. Potrzebna była formacja chrześcijańska poprzez uczestnictwo w życiu sakramentalnym Kościoła na emigracji, konferencje, warsztaty pastoralne o rzeczywistości emigracyjnej, odpowiedź na konkretne potrzeby społeczne: troska o katechezę w polskich szkołach sobotnich, pomoc rodzinom poprzez działanie instytucji pomocowych i parafialne poradnie życia rodzinnego, odwiedzanie więźniów i pomoc bezdomnym wracającym do Polski. Były to inicjatywy społeczne potwierdzające obecność IPAK-u w rzeczywistości duszpasterstwa emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii, poszukujące odpowiedzi na współczesne wyzwania emigracyjne poprzez refleksję i działalność pastoralną[646].

Za organizację duszpasterstwa rodzin w parafiach emigracyjnych odpowiadał proboszcz lub kapłan oddelegowany do współpracy ze świeckimi, wśród których najważniejszą rolą odgrywały osoby przygotowane do poradnictwa rodzinnego, kursów dla narzeczonych, instruktorzy NPR, psychologowie i prawnicy, doświadczone pary małżeńskie. Duszpasterstwo emigracyjne z reguły włączało pracę nad małżeństwem i rodziną do stałych form duszpasterstwa zwyczajnego, którego celem było doprowadzenia małżonków w wierze i miłości do spotkania z Bogiem. To dokonywało się przez formy działalności właściwe dla duszpasterstwa zwyczajnego, ale także duszpasterstwa nadzwyczajnego, np. poradnictwo małżeńsko-rodzinne i prawne, formację małżeńską w kręgach Kościoła Domowego, wspólnot Teams of Our Lady, angielskiego odpowiednika Equipe Notre Dame, towarzyszenie związkom niesakramentalnym, towarzyszenie małżeństwom, które znalazły się w kryzysie. W związku z różnymi zasadami prawa cywilnego i kościelnego w Wielkiej Brytanii, które nie obowiązywały w Polsce, potrzebna była działalność biura ds. małżeńskich przy PMK, praca kapłana, audytora do przesłuchań świadków w procesach o stwierdzenie nieważności oraz osoby świeckiej, która sprawdzała prawidłowość i zgodność protokołów małżeńskich[647].

---

[646] S. Wylężek, *IPAK oczami Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, w: *70-lecie powołania Instytutu Polskiego Akcji Katolickiej w Wielkiej Brytanii. 1947-2017*, oprac. G. Bielecki, Londyn-Warszawa 2017, s. 11-12.

[647] Por. G. Pyźlak, *Towarzyszenie duszpasterskie małżonkom i rodzinom*, RT (65) 2018, z 6, s. 123-136.

Warto w tym miejscu wskazać na wyspecjalizowaną działalność sekretariatu PMK w Anglii i Walii, mieszczącego się w Londynie na Devonii, którego pracownikami były kompetentne osoby świeckie i kapłani. Sekretariat był stałym i zwyczajnym urzędem składającym się z instytucji i osób pomagających Rektorowi PMK w zarządzaniu wspólnotą i placówkami polonijnymi, w kierowaniu działalnością pasterską i prowadzeniu biura prawnego. W skład sekretariatu według *Statutu PMK* wchodzą: kanclerz; sekretarz ds. powierników; biuro doradcy finansowego, *financial administrator:* biuro spraw finansowych, *treasurer*; audytor do przesłuchań świadków w procesach o stwierdzenie nieważności; biuro protokołów małżeńskich; biuro ds. ochrony dzieci i starszych, *safeguarding representative*; biuro ds. szkolnictwa polonijnego, Polska Macierz Szkolna oraz szkoły niezależne; przedstawiciel Rektora ds. kontaktów z organizacjami społecznymi, politycznymi, polonijnymi; sekretariat IPAK-u. Koordynacja pracy całego sekretariatu należała do kanclerza[648].

Mając na uwadze znaczenie duszpasterstwa rodzin, kapłani pracujący w strukturach PMK, polskich ośrodkach i placówkach w Wielkiej Brytanii byli wezwani do poznawania i pogłębiania wiedzy o tematyce małżeństwa i rodziny, często czynili ją priorytetem w praktyce duszpasterskiej. W rzeczywistości emigracyjnej nawiązywali współpracę ze świeckimi, wyszukiwali odpowiednich osób (często już przygotowanych do pracy z rodzinami, po studiach o tematyce rodzinnej), doradców, instruktorów NPR, katechetów i nauczycieli, prawników i psychologów, którzy stawali się bliskimi współpracownikami księży. W program duszpasterstwa emigracyjnego w Wielkiej Brytanii na stałe wpisała się katecheza podejmująca tematy obrony życia ludzkiego, wychowania dzieci i młodzieży do życia w rodzinie, przygotowania narzeczonych do sakramentu małżeństwa, formacji chrześcijańskiej rodzin, pomocy charytatywnej, tworzenia wspólnot małżeńskich, praktyki wizyt duszpasterskich rodzin ubogich, spotkań dla młodych małżeństw, katechezy dla rodziców, współpracy z rodzicami przed Pierwszą Komunią Świętą i bierzmowaniem[649].

Przygotowanie narzeczonych do małżeństwa według *Familiaris Consortio* oraz instrukcji Episkopatu Polski składa się z trzech etapów: dalsze, bliższe i bezpośrednie. Przygotowanie dalsze to wychowanie dzieci i młodzieży do miłości przez rodziców i wspomagające ich instytucje, szkołę i Kościół. Przygotowanie bliższe, skierowane do młodzieży po bierzmowaniu, było przekazem chrześcijańskiej nauki o małżeństwie i rodzinie, udziale w sakramentach i roli osobistej modlitwy realizowanym przez katechezę. Przygotowanie bezpośrednie stanowiła katechizacja przedślubna

---

[648] Zob. *Statuty PMK-2014*, s. 14; *Statuty PMK-2016*, ArchPMK, s. 12.

[649] „Kościół lokalny, każda wspólnota parafialna winna lepiej sobie uświadomić łaskę i odpowiedzialność, które otrzymuje od Pana dla rozwijania duszpasterstwa rodzin", Jan Paweł II, *Przemówienie na 20. rocznicę ogłoszenia „Humanae vitae",* DPZ 1989, nr 3/172, s. 270; B. Mierzwiński, *Elementy teologii praktycznej*, w: *Teologia małżeństwa i rodziny*, t. 1, red. K. Majdański, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1980, s. 204-210.

podczas kursów dla narzeczonych, prowadzona przez duszpasterzy oraz członków parafialnego poradnictwa rodzinnego. W warunkach emigracyjnych i eklezjalnych Wielkiej Brytanii narzeczeni zgłaszali się kilka miesięcy przed ślubem, by przygotować się w ramach kursu dla narzeczonych, najczęściej w polskim ośrodku, planując ślub w rodzimej parafii. Narzeczeni byli zobowiązani do udziału w trzykrotnej konsultacji z instruktorem NPR, do oficjalnego spotkania duszpasterskiego, często łączonego ze spisaniem protokołu kanonicznego badania narzeczonych, byli także zachęcani do udziału w dniach skupienia i rekolekcjach małżeńskich (FC 66)[650].

Wielu członków poradnictwa rodzinnego w parafiach emigracyjnych wywodziło się z kręgu najstarszej emigracji, doskonale znającego rzeczywistość eklezjalną i społeczną Wielkiej Brytanii. Ich udział w kursach był wyrazem kompetencji w dziedzinie spraw małżeńskich i rodzinnych oraz świadectwem życia chrześcijańskiego, wierności tradycji przekazanej przez rodziców i założycieli polonijnych parafii, dla których kondycja polskiej rodziny i małżeństwa była najważniejsza. Kursy dla narzeczonych w parafii na Ealingu w Londynie w dopracowanej formie prowadzone były przez ekipę świeckich, związanych ze wspólnotami Teams of Our Lady i księży od 2001 r. Składały się one z 7 spotkań, przygotowywanych tak przez osoby świeckie, jak i księży, na temat: zobowiązań małżeńskich, rozwoju miłości narzeczeńskiej, bagażu życia, komunikacji i dialogu małżeńskiego. Proboszcz przedstawiał formalności i procedury zawarcia małżeństwa, inny z kapłanów, omawiał przebieg ceremonii ślubnej, biblijny i kanoniczny sens małżeństwa oraz postawę wiary. Narzeczeni mogli umówić się z kapłanami na indywidualną rozmowę, by rozeznać decyzję o sakramencie małżeństwa. Spotkanie na temat NPR prowadziła E. Lichtarowicz, córka dr. Aliny Lichtarowicz, autorki książki *Kiedy jestem płodna, a kiedy nie*[651]. Prowadzono także wersję anglojęzyczną kursu. W czasie 15 lat prowadzenia kursów odnotowano ponad 3 tys. par narzeczonych przygotowanych do sakramentu małżeństwa, w większości przedstawicieli ostatniej emigracji[652].

Ważnym zagadnieniem podejmowanym podczas kursów dla narzeczonych w placówkach emigracyjnych były formalności przedślubne związane z zawarciem małżeństwa konkordatowego,

---

650 Por. *Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele Katolickim (13.12.1989)*, Wydawnictwo św. Stanisława BM, Kraków 1990, nr 7-28, s. 4-10.

651 A.M. Lichtarowicz (z d. Żurowska), ur. 1936 r., lekarka i katolicka działaczka społeczna w Wielkiej Brytanii, propagatorka naturalnej metody kontroli urodzin, prowadziła kursy dla nauczycieli naturalnego planowania rodziny, https://tezeusz.pl/kiedy-jestem-plodna-a-kiedy-nie-alina-lichtarowicz (dostęp: 24.04.2023).

652 Ekipa prowadząca kursy dla narzeczonych w parafii na Ealingu pochodziła z kręgu najstarszej emigracji, z czasem dołączyli do niej przedstawiciele nowej emigracji: M.A. Maryniak, D.P. Chodźko-Zajko, Z.E. Chodźko-Zajko, J.A. Ludwig, W.R. Sallerowie, A.K. Chanerley, A.E. Howard, A. Bingham, W.H. Piekarscy, J.J. Paszkiewicz, S.I. Ścicińscy, M. Strzelczyk, E. Lichtarowicz i E. Kościesza prowadzące NPR, sekretariat J. Potocka. W prowadzeniu kursu towarzyszyli księża marianie: ks. A. Gowkielewicz, ks. P. Nawalaniec, ks. D. Kwiatkowski, ks. M. Garbecki, ks. K. Wojcieszak, ks. M. Ślełdziński. Dane z *Kursów dla narzeczonych 2001-2016*, Archiwum parafii na Ealingu.

kościelnego i cywilnego, małżeństwa mieszanego[653]; ponadto omawiane były przysięga małżeńska, fragmenty biblijne o małżeństwie i rodzinie, duchowość małżeńska, modlitwa małżeńska na wzór Tobiasza i Sary, ikona Świętej Rodziny, ikona Spotkań Małżeńskich, modlitwa i dialog małżonków oraz całej rodziny z dziećmi. Zajęcia prowadził proboszcz lub administrator parafii. Podejmowano zagadnienie naturalnego planowania rodziny, prowadzonego często według metody planowania poczęć dr J. Rötzera, znanej i stosowanej przez instruktorów NPR. Zobowiązywano narzeczonych do udziału w trzech spotkaniach, w celu zapoznania się i stosowania metod NPR. Wskazywano instruktorów w parafiach emigracyjnych oraz specjalistów w Polsce, np. lekarzy ginekologów ze środowiska warszawskiego, promujących naturalne metody planowania rodziny[654].

Każdego roku zespoły poradnictwa rodzinnego powiększały się o dobrze przygotowanych specjalistycznie doradców małżeńskich, którzy przybywali z Polski. Z inicjatywy PMK odbywały się warsztaty i zajęcia dla osób animujących działalność poradnictwa rodzinnego, koordynujących prowadzenie kursów dla narzeczonych i instruktorów NPR. Warsztaty małżeńskie pt. *Katechezy przedmałżeńskie* prowadzili np., znani w Polsce, Jacek i Jadwiga Pulikowscy. Katechezy zawierały układ treści kursów przedmałżeńskich, tak od strony teologicznej, jak zagadnień małżeńskich oraz procedur kościelnych. Znajdowały się tam następujące tematy: miłość małżeńska, współżycie płciowe, odmienność płci, trudności w małżeństwie, odpowiedzialność (antykoncepcja, aborcja, eutanazja), obrzędy sakramentu małżeństwa, relacje z teściami, wychowanie dzieci i młodzieży. Odwoływano się do materiałów z konferencji i publikacji G.M. Gruszczyńskich, J.P. Pulikowskich, M.P. Wołochowiczów oraz rekolekcji ks. J. Rogalskiego i ks. P. Pawlukiewicza[655].

Zakres, wielkość i specjalny charakter działalności duszpasterstwa małżeńskiego w obszarze przygotowania narzeczonych do sakramentu małżeństwa, ze względu na różnorodność narodowości oraz wyznania narzeczonych lub jego brak, a także problematyki stosowania właściwych procedur

---

653 „Małżeństwo między dwiema osobami ochrzczonymi, z których jedna została ochrzczona w Kościele katolickim lub po chrzcie została do niego przyjęta i formalnym aktem od niego się nie odłączyła, druga należy do Kościoła lub wspólnoty niemającej pełnej łączności z Kościołem katolickim" (KPK kan. 1124). Pojęcie to odnosi się do każdego małżeństwa zawieranego między stroną katolicką a stroną ochrzczoną, niepozostającą jednak w pełnej komunii z Kościołem katolickim. Zob. G. Pyźlak, *Towarzyszenie duszpasterskie małżonkom i rodzinom*, s. 131.

654 Lekarze zadeklarowali pomoc narzeczonym z Wielkiej Brytanii w kontakcie ze specjalistami w Polsce: s. dr E. Woźna (ginekolog, endokrynolog); lek. gin. J. Rodzeń i E. Ślizień-Kuczapska, nauczyciel metod rozpoznawania płodności, lek. gin. M. Małecka i E. Obertyńska-Romanowska. Zob. Broszura duszpasterska PMK nr 1/2008, s. 4. Metoda objawowo-termiczna opracowana przez dr. Rötzera: http://www.iner.pl/ (dostęp: 24.04.2023).

655 Podczas kursów zachęcano pary narzeczonych do lektury książek z dziedziny małżeństwa i rodziny np. M.P. Wołochowicz, *Sex po chrześcijańsku*, *Jak wygrać małżeństwo*, *Szczęśliwa miłość, sex bez kompromisów*; J. Croissant, *Kobieta. Kapłaństwo serca*, o duchowości kobiety; J.S. Eldredge, *Urzekająca. Odkrywanie tajemnicy kobiecej duszy*, książka o psychologii i duchowości kobiety; J. Eldredge, *Dzikie serce*, o psychologii i duchowości mężczyzny, czy też klasyczne: J. Dobraczyński, *Cień ojca*, powieść o życiu św. Józefa, ks. T. Dajczer, *Rozważania o wierze*, ukazująca życie duchowe. Zob. Broszura duszpasterska PMK nr 1/2008, *Pomoce do katechezy bezpośredniego przygotowania do ślubu kursu przedmałżeńskiego*, *Okólnik PMK* 18.02.2008, s. 1-4.

kanoniczno-prawnych do zawarcia sakramentu małżeństwa, obrazuje statystyka praktyk religijnych prowadzona przez PMK w Anglii i Walii w latach 2010-2021 oraz statystka małżeństw prowadzona przez biuro PMK ds. małżeńskich w Londynie w latach 2002-2020. W ramach tych statystyk odnotowano liczbę kursów dla narzeczonych, prowadzonych we wszystkich placówkach PMK, liczbę spisanych protokołów przedmałżeńskich, małżeństw zawartych w Anglii i Walii, małżeństw konkordatowych, konwalidacji, małżeństw mieszanych, liczbę małżeństw gdy przeszkodą była inna religia, liczbę małżeństw z obcokrajowcami oraz małżeństw polsko-islamskich[656].

Przegląd danych wskazuje, że liczba małżeństw zawartych w placówkach PMK w Anglii i Walii rosła od 1077 w 2007 r. do 2353 w 2009 r., kiedy to osiągnęła swój najwyższy poziom. Od 2010 r., gdy wyniosła liczbę 2164 zawartych małżeństw, utrzymywała się na poziomie około 2 tys. każdego roku, np. 2046 w 2011 r., 2071 w 2016 r., by osiągnąć liczbę 682 w 2020 r. Liczba kursów przedmałżeńskich prowadzonych przy polskich parafiach wynosiła odpowiednio: od 158 w 2011 r., 164 w 2014 r. po 171 kursów w 2017 r. i 126 w 2021 r. W statystykach zwraca uwagę liczba 6924 par narzeczeńskich, które zostały przygotowane w 2010 r. Potem statystyki podawały już nie liczbę par, ale przeprowadzonych kursów. Liczba spisanych protokołów przedmałżeńskich wyniosła 2267 w 2010 r. i rosła do 4910 w 2014 r., by zmaleć do 2196 w 2017 r. i 1464 w 2021 r.[657].

Znaczącym obszarem należącym do duszpasterstwa rodzin na emigracji była troska o osoby żyjące w związkach nieregularnych (niekanonicznych). Rozbicie jedności, trwałości rodziny uznaje się na emigracji za problem najwyższej wagi z racji złożonych skutków osobistych i społecznych. Odnośnie do osób trwających w związkach nieregularnych, np. par narzeczeńskich powszechnie mieszkających razem przed ślubem w Wielkiej Brytanii, osób żyjących w konkubinacie, choć pozostają one wyznawcami Kościoła katolickiego, stosownie do tradycyjnej nauki Kościoła, potwierdzonej przez Jana Pawła II w *Familiaris consortio*, nie mogą korzystać z sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii. W świetle dokumentu papieskiego, wśród warunków, których spełnienia wymaga się od tych osób, aby mogły skorzystać z sakramentów był żal, że naruszyli nierozerwalność małżeństwa, zadośćuczynienie obowiązkowi rozstania się, postanowienie życia we wstrzemięźliwości, powstrzymanie się od aktów przysługujących małżonkom (FC 84)[658].

---

656 Zob. Aneks, Tabela 1, 2 oraz Tabela 5, *PCM Marriage statistics 2002-2020*, opracowanie na podstawie: *PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2002-2020* (do użytku wewnętrznego), Londyn 2022.

657 Por. Aneks, Tabela 1, 2, 5.

658 E. i M. Marczewscy, *Kościół domowy. Ocena pojęć* oraz W. Góralski, *Problem dostępu do sakramentów świętych osób żyjących w małżeństwach pozasakramentalnych*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A.L. Szafrański, TN KUL, Lublin 1985, s. 253, 338-339.

W strategii proponowanej przez papieża Franciszka w adhortacji *Amoris laetitia*, w sytuacji nieregularnej duszpasterze mieli towarzyszyć małżonkom w procesie rozeznania i to do nich należała decyzja, jaką konkretnie drogę życia w Kościele i rozwiązanie zaproponować badanym osobom. Różnorodność sytuacji powstrzymała od podania w omawianej adhortacji norm ogólnych typu kanonicznego. Papież zachęcał małżonków do postawy refleksji i nawrócenia, podjęcia rozmowy z kapłanem na forum wewnętrznym, by ustalić, „co utrudnia możliwość pełniejszego uczestnictwa w życiu Kościoła oraz kroków mogących mu sprzyjać i je rozwijać" (AL 300). Wymagało to od osób poddających się rozeznaniu oraz duszpasterzy otwarcia się na działanie Ducha Świętego, życia słowem Bożym oraz stosowania logiki miłosierdzia (AL 309-312).

Zwraca uwagę liczba małżeństw zawartych w placówkach PMK zarówno z obcokrajowcem, jak i również liczba małżeństw polsko-islamskich. W pierwszej z omawianych kategorii było to 307 małżeństw w 2010 r., 325 w 2013 r, 219 w 2014 r. oraz 103 w 2021 r. W kategorii małżeństw, gdzie jedną stroną była osoba polskiego pochodzenia, a z drugiej strony osoba reprezentująca islam, liczba ta wyniosła 69 w 2010 r., 22 w 2014 r., 7 w 2018 r. Tabela 6, sporządzona przez biuro PMK ds. małżeńskich, pt. *Statystyka przesłuchań świadków, powodów i pozwanych w PCM w Londynie w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w latach 2001-2020* pokazuje liczbę osób oraz diecezje, z których pochodziły osoby przesłuchiwane kanonicznie. Liczba przesłuchań w 2002 r. wyniosła zaledwie 4 osoby, podczas gdy w kolejnych latach rosła do 100 w 2010 r., a następnie od 103 w 2012 r. ponownie wykazywała tendencję rosnącą do 230 w 2017 r. Kolejne lata to liczba 223 przesłuchań w 2018 r. i 212 w 2019 r. Jeśli chodzi o liczbę osób reprezentujących poszczególne diecezje, zauważono wiele osób pochodzących z wielkich miast Polski i odpowiednio ich diecezji: krakowskiej, warszawskiej, gdańskiej, poznańskiej, katowickiej i tarnowskiej[659].

Wielość i złożoność sytuacji związanych z przygotowaniem administracyjnym i kościelnym dokumentów potrzebnych do zawarcia związku małżeńskiego na emigracji przyczyniła się do opracowania zbioru zasad prawnych i pastoralnych, mających charakter pomocniczy dla kapłanów. Zasady te dotyczyły osób należących do polskich parafii i ośrodków emigracyjnych w PMK, które mieszkały w Anglii i Walii dłużej niż 6 miesięcy, ci, którzy przebywali krócej niż 6 miesięcy mogli załatwiać wszystkie formalności w Polsce, w parafii ślubu. Polacy uczęszczający do katolickich kościołów angielskich kontaktowali się ze swoim proboszczem, który miał obowiązek zapoznać ich z procedurami lokalnego prawodawstwa cywilnego i kościelnego. Narzeczeni, którzy mieszkali

[659] Por. Aneks, Tabela 6: *Statistics of the Examination of Witnesses, Petitioners and Respondents in PCM in London in cases to declare the Nullity of Marriage 2001-2020* (do użytku wewnętrznego), Londyn 2022.

w Anglii i Walii już ponad 6 miesięcy, w celu załatwienia formalności mieli się kontaktować ze swoim duszpasterzem przynajmniej na 6 miesięcy przed planowaną datą ślubu[660].

W Kościele katolickim w Wielkiej Brytanii nie uzależniano pozwolenia na ślub od przyjęcia sakramentu bierzmowania, obowiązek ten istniał w diecezjach w Polsce. Były przypadki, gdy kurie polskich diecezji żądały od kurii angielskich, które przesłały pełną dokumentację małżeńską par należących do parafii, wydania dyspensy od obowiązku bierzmowania, zgodnie ze stwierdzeniem Kodeksu: „Katolicy, którzy nie przyjęli jeszcze sakramentu bierzmowania, powinni go przyjąć przed zawarciem małżeństwa, gdy jest to możliwe bez poważnej niedogodności" (KPK kan. 1065). Ze względu na fakt, iż wiele par narzeczeńskich zamieszkiwało razem, w nieformalnym związku, zmuszanie ich, by przygotowali się i przyjęli sakrament bierzmowania było niemożliwe. Z reguły duszpasterze wymagali od narzeczonych, którzy nie przyjęli sakramentu bierzmowania, pisemnego zobowiązania, że po ślubie przygotują się i przyjmą ten sakrament. Powinno ono być podpisane przez duszpasterza i dołączone do dokumentacji małżeńskiej. Zgodnie z dokumentacją za 2014 r., wszyscy, którzy nie mieli sakramentu bierzmowania, podpisali to zobowiązanie[661].

Ważne było również wyprostowanie błędnego przekonania wśród kapłanów i narzeczonych, że zaliczenie kursu przedmałżeńskiego obowiązuje jedynie katolików. Ponadto księża przyjmowali jako wystarczające zaświadczenie o kursie małżeńskim ze szkoły średniej. Według wymogów Kościoła w Anglii i Walii, kurs był obowiązkowy dla wszystkich narzeczonych pragnących zawrzeć sakramentalne małżeństwo. Poza wyjątkowymi sytuacjami, narzeczeni powinni odbyć kurs razem, w parafii polskiej albo prowadzony przez diecezje angielskie, co było zalecane, gdy jedna ze stron nie znała języka polskiego. Dopuszczano katechezę bezpośrednią dla par narzeczonych. Zachęcano do tego, by narzeczeni niekatolicy, uczestnicząc w kursach, mogli poznać istotę sakramentalnego małżeństwa. Dane o kursach małżeńskich można było znaleźć na stronie internetowej PMK oraz odpowiedniej kurii diecezjalnej w Anglii i Walii, korzystano często z usług katolickiej organizacji charytatywnej *Catholic Marriage Care*, organizującej od lat kursy jednodniowe[662].

W trakcie oczekiwania na decyzję Wikariusza Delegata w pewnych przypadkach nie wolno było ustalać daty ślubu z narzeczonymi bez konsultacji z biurem małżeńskim PMK. Dotyczyło to osób, które już wcześniej zawarły związek małżeński, który został rozwiązany prawomocnym

---

[660] Zob. Biuro PMK ds. małżeńskich, *Informator małżeński, listopad 2013*, s. 1-7; *Problemy z dokumentacją małżeńską, wrzesień 2014*, s. 1-10; *Procedury małżeńskie, listopad 2013*, ArchPMK, s. 1-4; Małżeństwo – informacje oraz zasady i procedury małżeńskie na stronie PMK: https://www.pcmew.org/?page_id=102 (dostęp: 24.04.2023).

[661] Biuro PMK ds. małżeńskich, *Problemy z dokumentacją małżeńską, wrzesień 2014*, ArchPMK, s. 1.

[662] Tamże, s. 1-2.

wyrokiem rozwodowym; narzeczonych, którzy już zawarli ze sobą kolejny związek cywilny; niekatolików, którzy w przeszłości zawarli jakikolwiek ślub i został cywilnie rozwiązany, potrzebne było wtedy orzeczenie stanu wolnego do zawarcia sakramentalnego małżeństwa przez Trybunał Diecezjalny (proces mógł trwać do 18 miesięcy); narzeczonych katolickich, których sakramentalne małżeństwo zastało uznane jako zawarte nieważnie przez Trybunał II instancji, a w jego sentencji zawarta była klauzura warunkowa. Protokół kanonicznego badania narzeczonych mógł być spisany dopiero po uzyskaniu potwierdzenia stanu wolnego przez Wikariusza Delegata[663].

Według instrukcji biura PMK, dokumenty, które narzeczeni mieli obowiązek przestawić na spotkaniu z proboszczem, to: dokument tożsamości, np. paszport, dowód osobisty, prawo jazdy; adres parafii, nazwa diecezji, jeśli kościół ślubu nie był kościołem parafialnym, trzeba było podać dane kościoła i parafii ślubu; świadectwo chrztu, wystawione nie wcześniej niż 6 miesięcy przed datą planowanego ślubu, dlatego spisanie dokumentacji małżeńskiej nie mogło się odbyć wcześniej niż 6 miesięcy przed ślubem. Instrukcja ostrzegała, aby, odbierając świadectwo chrztu w kancelarii parafialnej, sprawdzić, czy zawiera ono adnotację o bierzmowaniu oraz o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa, a dane osobowe są zgodne z danymi w paszporcie. W przypadku różnicy imion lub nazwisk konieczny był dokument potwierdzający ich zmianę. Jeśli świadectwo nie miało adnotacji o bierzmowaniu, potrzebne było zaświadczenie z parafii, gdzie sakrament został przyjęty. Powinno być podpisane przez kompetentną osobę i zawierać datę wystawienia[664].

Na spotkaniu z proboszczem lub administratorem spisywano protokół kanonicznego badania narzeczonych. Oprócz protokołu, potrzebne były dodatkowe dokumenty: narzeczeni, z wyjątkiem Polaków katolików, otrzymywali do wypełnienia *Statutory Declaration of Freedom*. Była to forma przysięgi o swoim stanie cywilnym, którą składano przed *Commissioner for Oath* lub prawnikiem (*solicitor*). Narzeczony lub narzeczona, będący kawalerem lub panną, pod żadnym względem nie wpisywali planowanego małżeństwa. W deklaracji podawano informacje o wcześniej zawartych oraz rozwiązanych związkach cywilnych i trwającym związku cywilnym, który pragnęli uczynić ważnym. *Statutory Declaration of Freedom* traktuje się w Wielkiej Brytanii jako dokument prawny,

---

663 W tych przypadkach trzeba przedstawić metrykę ślubu, prawomocny wyrok rozwodowy sądu, a w czasie spotkania z duszpasterzem wypełnić *Prośbę o uznanie stanu wolnego*, podając adresy zamieszkania w trakcie trwania małżeństwa. Por. Biuro PMK ds. małżeńskich, *Informator małżeński, listopad 2013*, ArchPMK, s. 1-2.

664 Błędy popełniane ze świadectwami chrztu: świadectwa wystawione wcześniej niż 6 miesięcy przed datą ślubu; świadectwa niepodpisane lub bez daty wystawienia; świadectwa bez wpisu o braku adnotacji o małżeństwie; świadectwa wystawione na inne nazwisko niż używane przez narzeczonego/narzeczoną – w tym przypadku koniecznie było dołączenie odpowiedniego dokumentu o zmianie nazwiska. Na każdym świadectwie chrztu katolika musiała być wzmianka o braku uwag o małżeństwie albo wpis ślubu kościelnego. Parafie angielskie wydają „letter of freedom", który zastępuje wpis na świadectwie chrztu. Zob. *Problemy z dokumentacją małżeńską, wrzesień 2014*, s. 3-4.

zatajenie informacji lub podanie fałszywych traktowane jest jako przestępstwo. *Commissioner for Oath* znajdowali się w biurach prawniczych, do których kierowano narzeczonych[665].

Narzeczeni, którzy zawarli już ślub cywilny i chcieli uczynić go ważnym sakramentalnie, mieli obowiązek dostarczyć odpis aktu związku cywilnego i wypełnić *Prośbę o konwalidację.* W Kościele katolickim Wielkiej Brytanii wymagano, by upłynęło co najmniej 6 miesięcy pomiędzy ślubem cywilnym a kościelnym. Wymóg ten nie obowiązywał w Polsce. Gdy jedna ze stron była osobą ochrzczoną, ale niekatolikiem, albo katolikiem, który nie praktykuje i uważa się za ateistę, potrzebna była *Prośba o zezwolenie na małżeństwo mieszane*. W przypadku, gdy jedna ze stron była osobą nieochrzczoną lub chrzest jej nie był uznany za ważny przez Kościół katolicki, potrzebna była *Prośba o dyspensę od różnicy religii lub innych przeszkód zrywających.* Od niekatolickiej strony wymagano, by złożyła oświadczenie, napisane w obecności kapłana, stwierdzające, iż nie będzie przeszkadzać stronie katolickiej w praktykowaniu jej wiary i moralności, a wszystkie dzieci zostaną ochrzczone w Kościele katolickim oraz wychowane po katolicku. Oświadczenie powinno być napisane w języku zrozumiałym dla osoby, która się pod nim podpisuje[666].

Od strony niekatolickiej, która część swego dorosłego życia spędziła w kraju ojczystym, lecz potem osiadła w Wielkiej Brytanii, oprócz kopii z brytyjskiego urzędu stanu cywilnego, potwierdzającej stan wolny danej osoby, wymagane było zaświadczenie wystawione przez urząd kraju macierzystego. W przypadku ślubów konkordatowych zawieranych w Polsce, załatwienie formalności w urzędzie stanu cywilnego było obowiązkiem narzeczonych. Informacje o wymogach państwowych związanych z zawarciem małżeństwa z cudzoziemcem w Polsce można było uzyskać na stronie internetowej Konsulatu Polskiego w Londynie oraz w Urzędzie Stanu Cywilnego w Polsce. W przypadku gdy ślub konkordatowy zawierano w parafii polskiej w Anglii, trzeba było dostarczyć do parafii ślubu wszystkie kopie (*certificate*) wydane przez lokalny Register Office. Gdy jedna ze stron podlegała kontroli imigracyjnej, nie była obywatelem brytyjskim ani też UE i nie posiadała prawa stałego pobytu, potrzebna była zgoda z Home Department[667].

---

[665] Aby podpisać deklarację trzeba było okazać ważny paszport lub inny dokument tożsamości. Obowiązkiem duszpasterza było skompletowanie listy prawników praktykujących w pobliżu parafii, którzy pobierali wyznaczone przez parlament opłaty. Oprócz podpisu prawnika, deklaracja powinna zawierać pieczątkę praktyki, dopiętą wizytówkę prawnika lub jego unikalny numer rejestracyjny. Por. *Informator małżeński, listopad 2013*, s. 2-3.

[666] Od stron niekatolickich, które od osiągnięcia wieku dojrzałego mieszkały w Wielkiej Brytanii, a które pragnęły zawrzeć ślub konkordatowy w Polsce, wymagano kopii z Urzędu Stanu Cywilnego (Register Office) dla dodatkowego potwierdzenia stanu wolnego – *Certificate of no impediment to marry,* oryginał koniecznie musiał być w Polsce, *Problemy z dokumentacją małżeńską, wrzesień 2014*, s. 5.

[667] *Certificate of no impediment to marriage* wydawany był przez Register Office, który wyrażał zgodę na zawarcie małżeństwa przez Home Office, Home Department – departament rządu Wielkiej Brytanii odpowiedzialny za politykę imigracyjną, bezpieczeństwo i porządek publiczny. Por. *Informator małżeński, listopad 2013*, s. 4.

Prawo polskie nie uznawało małżeństw zawartych przez obywateli polskich za granicą. Jeśli narzeczeni zawarli związek poza Polską i planowali ślub kościelny, musieli rozpocząć procedurę rejestracji swojego związku cywilnego w polskim USC przed ślubem kościelnym. Prawo angielskie umożliwiało wszystkim obywatelom zawarcie małżeństwa konkordatowego w świątyni, w której narzeczeni praktykowali. Biskupi katoliccy w Anglii i Walii podchodzili raczej z nieufnością do narzeczonych, którzy zawierali ślub cywilny w Register Office*,* dlatego wymagali, aby pomiędzy ślubem cywilnym a kościelnym upłynęło około 6 miesięcy. W przypadku gdy narzeczeni zawierali związek cywilny w Anglii, a ślub kościelny planowali zawrzeć w Polsce, protokół kanonicznego badania narzeczonych należało spisać po zawarciu związku cywilnego, dołączając odpis zawarcia związku do dokumentacji przesyłanej do biura[668]. Dokumentację ślubną duszpasterz przesyłał do biura małżeńskiego PMK, gdzie dokumenty były sprawdzane, udzielane były potrzebne dyspensy oraz pozwolenia, po czym dokumentację przesyłano do kurii kraju ślubu[669].

Nowa ewangelizacja w dziedzinie małżeństwa i rodziny na emigracji często zmierzała do pogłębienia świadomości małżonków co do miłości jako najcenniejszego daru Boga dla człowieka, małżeństwa sakramentalnego jako nierozerwalnej komunii dwojga osób, daru ofiary, jakiej wymaga zachowanie i doskonalenie komunii i więzi małżeńskiej oraz rodziny w środowisku brytyjskim przesiąkniętym konsumpcjonizmem i hedonizmem. Treść tej katechezy małżeńskiej rozbrzmiewała w polonijnych kościołach, propagowana przez doradców w poradniach życia małżeńskiego, często podejmowana we wspólnotach małżeńskich. Duszpasterze emigracyjni z okazji rekolekcji czy misji parafialnych proponowali odnowienie przyrzeczeń małżeńskich. Objawiona przez Boga godność kobiety stworzonej do macierzyństwa i jej odpowiedzialność, rola mężczyzny jako małżonka i ojca; służba życiu jako zadanie rodziny oraz płodność miłości małżeńskiej związana z przekazywaniem dzieciom owoców moralnych i duchowych dla dobra społeczeństwa to z kolei treści katechezy dla narzeczonych. Rodzice będący pierwszymi wychowawcami swoich dzieci, a rodzina pierwszą szkołą wszelkich cnót społecznych, wychowanie do miłości realizowane przez rodziców jako dar Stwórcy dla człowieka oraz wychowanie seksualne dzieci dokonujące się pod troskliwym okiem

---

668 Stolica Święta pouczyła diecezję krakowską, że małżeństwo strony katolickiej ze stroną nieochrzczoną nie jest sakramentem, ale małżeństwem naturalnym (prawdziwym i nierozerwalnym). Do tego przeznaczony jest w Rytuale obrzęd zawarcia małżeństwa między osobą należącą do Kościoła Katolickiego a niechrześcijaninem. Podkreślono, że nie przewiduje się odprawiania Mszy św., ponieważ wszystkie teksty w Mszale Rzymskim odnoszą się do zawarcia sakramentu małżeństwa. Zob. *Problemy z dokumentacją małżeńską, wrzesień 2014*, s. 10.

669 Biuro małżeńskie PMK wysyłało dokumentację według daty ślubu. Każda przesyłka miała swój numer rejestracyjny. Narzeczeni mogli uzyskać informację odnośnie do numeru ich przesyłki i śledzić losy listu na stronie *Royal Mail*, wybierając opcję *Track and Trace*. Po 5-7 dniach dokumenty docierały do kurii, która przekazywała je do parafii ślubu. W celu sprawdzenia, czy dokumentacja dotarła na miejsce, narzeczeni mieli obowiązek na trzy tygodnie przed ślubem skontaktować się z parafią ślubu. Jeśli dokumentacji tam nie było, proboszcz kontaktował się z kurią, jeśli brakowało dokumentacji w kurii, narzeczeni kontaktowali się z biurem. Por. *Informator małżeński, listopad 2013*, s. 7.

rodziców w domu i w wybranych przez nich ośrodkach wychowawczych to często treści katechezy skierowanej do dzieci i młodzieży i rodziców w polskich szkołach sobotnich[670].

Wśród wspólnot polonijnych o profilu formacji małżeńskiej ważne miejsce zajmowały kręgi Kościoła Domowego, będące częścią gałęzi rodzinnej Ruchu „Światło-Życie", oraz wspólnoty małżeńskie Teams of Our Lady, czyli Equipe Notre Dame. Te ostatnie należą do wspólnoty, która na całym świecie jako międzynarodowy ruch par małżeńskich została powołana do życia już w 1939 r. ale zatwierdzona przez Stolicę Apostolską w 1947 r. Praca kręgów i ekip była dla nowych par małżeńskich okazją formacji i rozwoju życia rodzinnego w warunkach emigracyjnych, zapoznania się z tradycyjnymi formami pracy duszpasterskiej oraz integracji ze społecznością parafii. Mieli oni dni skupienia i rekolekcje, korzystali z wielu wyjazdów i pielgrzymek rodzinnych m.in: na dni dziecka i rodziny do Falwey Court oraz Laxton Hall czy też czuwań dla młodzieży w stylu Spotkań Lednickich, które prowadził o. Jan Góra z osobami tworzącymi ekipę lednicką[671].

Dotychczasowy opis duszpasterstwa nadzwyczajnego dopełni charakterystyka działalności Polskiej Rady Duszpasterskiej Europy Zachodniej w kontekście sytuacji społecznej w Wielkiej Brytanii oraz Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka jako odpowiedzi na współczesne wyzwania dla Kościoła ze strony migrantów i uchodźców. Rada podejmowała problemy personalne i organizacyjne związane z duszpasterstwem polonijnym w Europie, wyznaczała kierunki pracy duszpasterskiej uwzględniające programy Kościoła w Polsce i Kościołów partykularnych. Papież powołał nową dykasterię, by w imieniu Stolicy Apostolskiej podejmowała w sposób organiczny ogólnoświatowe problemy związane z pokojem, sprawiedliwością, dziełami miłosierdzia i ekologią. Działalność dykasterii stała się wyrazem troski o ludzi potrzebujących i wykluczonych[672].

Przedstawiciele Polskich Misji Katolickich w Europie, podczas spotkania w Vaudricourt we Francji, 29 lutego 1992 r., podjęli decyzję o powołaniu Polskiej Rady Duszpasterskiej Europy Zachodniej, której głównym celem była wymiana doświadczeń, świeckich i duchownych, na temat działalności duszpasterstwa emigracyjnego w krajach europejskich. Wiceprzewodniczącym Rady został O. Stepan a jego członkami ks. S. Świerczyński, ks. J. Tworek, ks. K. Tyliszczak, J. Kapusta,

---

670 W. Góralski, A. Pastwa, *Rodzina suwerenna - Kościół domowy*. *W nurcie współczesnej myśli prawnej Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce,* Wydawnictwo UŚ, Katowice 2015, s. 92-93; A. Rębacz, *Rodzice jako duszpasterze w Kościele domowym*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. Tomkiewicz, W. Wieczorek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 421-428.

671 *Okólnik PMK-2008*, nr 1, s. 4; *Okólnik PMK-2008*, nr 2, s. 3; Do struktur wspólnoty Teams of Our Lady należało kilkanaście ekip polskojęzycznych z parafii na Ealingu i Wilsden Green, było to około 60 par małżeńskich, które uczestniczyły w regularnej formacji małżeńskiej, https://www.teamsofourlady.org/ (dostęp: 22.05.2023).

672 Por. G. Wojciechowski, *Struktura i kompetencje Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka,* „Studia Prawnicze KUL" (4) 2017, s. 205-218.

Z. Wałaszewski i W. Netter. Pierwsza sesja Rady Duszpasterskiej (1993) zgromadziła ponad 50 osób reprezentujących polskie duszpasterstwo emigracyjne. Powstały zespoły robocze do spraw: duszpasterstwa dzieci, młodzieży, rodzin, osób starszych i relacji z Kościołem. Podczas kolejnej Rady w Rzymie (1994) omówiono dokument synodalny *Kościół w Polsce wobec emigracji*[673].

Rada Duszpasterska w 1995 r. rozważała możliwość aplikacji programu Ruchu „Światło-Życie" na emigracji, podjęła decyzję dopracowania dokumentu synodalnego o emigracji, został przestawiony dokument *Polska rodzina na emigracji.* Obok sposobów realizacji w duszpasterstwie polonijnym programu Roku Jubileuszowego 2000, wspomniany dokument był przedmiotem obrad Rady w 1997 r. Inne tematy podjęte przez Radę to: ankieta młodzieżowa, kursy w Loreto (1998), trudności funkcjonowania PMK w krajach Europy (1999), procesy integracji i asymilacji w życiu Polonii (2000), struktura życia rodzinnego i utrudnienia dla ewangelizacji rodzin (2001), aktualna sytuacja Akcji Katolickiej w Europie oraz problematyka duchowości Polonii (2002)[674].

Celem Rady po 2003 r. stało się wspieranie Delegata KEP ds. Duszpasterstwa Emigracji Polskiej w wykonywaniu jego zadań i trosce o przekazywanie religijnych i patriotycznych tradycji nowym pokoleniom polskich emigrantów oraz reprezentowanie wspólnot polonijnych na forum diecezjalnym, krajowym i europejskim. Podstawą działalności były dokumenty Stolicy Apostolskiej na temat duszpasterstwa migrantów, zwłaszcza instrukcja *Erga migrantes*, wskazania II Polskiego Synodu Plenarnego, prerogatywy KEP i Delegata ds. duszpasterstwa emigracyjnego w *Wytycznych Konferencji Episkopatu Polski dotyczące duszpasterstwa emigracji polskiej*[675].

Duszpasterze posługujący na emigracji, wspólnie z Radą pod kierownictwem Delegata KEP ds. duszpasterstwa emigracyjnego, podjęli starania, by opracować kanoniczno-pastoralne zasady funkcjonowania duszpasterstwa polskojęzycznego. Punktem wyjścia dla przeprowadzonych prac było uwzględnienie sytuacji kanonicznej duszpasterzy polonijnych w krajach europejskich, udziału Episkopatu Polski, a w nim roli koordynatora krajowego, oraz troska o dobro duchowe Polaków na emigracji. Komisje uznały, że dokument powinien odpowiadać na aktualną sytuację środowisk polonijnych, szczególnie w kontekście emigracji poakcesyjnej, która swymi rozmiarami oraz skalą wyzwań duszpasterskich postawiła strukturom Kościoła polonijnego w Wielkiej Brytanii i Irlandii

---

673 W. Netter, *Polska Rada Duszpasterska Zachodniej Europy*, WPMK-CK 1992, nr 2, s. 2-3.

674 Zob. J. Guzikowski, *Polska Rada Duszpasterska Europy Zachodniej*, WPMK-CK 2002, nr 2, s. 47-49; *Kalendarium PMK*, s. 717, 732, 754, 762, 770, 776.

675 Zob. Sprawozdania ze spotkań Prezydium Rady z zebrań plenarnych PRDEZ w latach 2012-2022, https://emigracja.episkopat.pl/emigracja/polska-rada-duszpasterska-europy-zachodniej (dostęp: 24.04.2023).

nowe zadania. Został skierowany do księży diecezjalnych i zakonnych, do sióstr i braci zakonnych oraz do świeckich zaangażowanych w działalność duszpasterstwa polskojęzycznego[676].

Podczas zebrania plenarnego KEP, w czerwca 2015 r. w Warszawie, *Wytyczne z*ostały zatwierdzone na okres trzech lat, a następnie przedłużono ich ważność na kolejne trzy lata. Były merytoryczną odpowiedzią na dokonujące się zmiany w duszpasterstwie emigracyjnym, zwłaszcza po wejściu Polski do UE, *Wytyczne* reagowały na wyzwania w Ameryce Północnej i Południowej. Uwzględniając specyficzne cechy polskiego duszpasterstwa emigracyjnego, zostały dostosowane do współczesnych wymagań kanoniczno-prawnych i aktualnych wyzwań. Opieka duszpasterska nad polskimi migrantami została włączona w duszpasterstwo Kościoła partykularnego, podlegające normom prawnym określonym przez biskupa miejsca. *Wytyczne* stały się wyrazem duszpasterskiej troski biskupów o tych, którzy opuścili kraj rodzinny, i chęci pomocy im w zachowaniu więzi z Bogiem i Kościołem, a także utrwaleniu szacunku dla tradycji i zwyczajów ojczystych[677].

Biskupi wskazali na rolę i zadania osób zaangażowanych w duszpasterstwo polskojęzyczne, tak kapłanów diecezjalnych, jak i członków instytutów życia konsekrowanego oraz stowarzyszeń apostolskich. Doceniono dar obecności i zaangażowania sióstr zakonnych, które odgrywały ważną rolę w pracy wychowawczej, katechetycznej i posłudze charytatywnej. Dokument zobowiązał księży zakonnych do uczestnictwa w konferencjach i kursach duszpasterskich, rekolekcjach, dniach skupienia w łączności z prezbiterium emigracyjnym. Omówiono rolę laikatu w duszpasterstwie etnicznym, podkreślając prawo i obowiązek świeckich do ich „aktywnego udziału w życiu Kościoła oraz misji ewangelizacyjnej". Zwrócono uwagę na szczególne znaczenie małżeństwa i rodziny jako „Kościoła domowego", będącego pierwszym miejscem przekazywania wiary, poznania Boga, nauki modlitwy, duszpasterstwa dialogu, komunii i misji (EMCC 77, 98)[678].

Wytyczne podały ważne wskazania dotyczące języka polskiego, statusu duszpasterza, który w swojej posłudze powinien wybrać priorytet Ewangelii, a język traktować jako służebny w misji Kościoła. Dla migrantów w drugim pokoleniu język polski był językiem służącym zwyczajnej komunikacji. „Językiem serca" był język miejscowy, który służył im do pogłębiania zagadnień wiary, rozwiązywania dylematów moralnych czy też budowania relacji ze środowiskiem. *Wytyczne* zwracały uwagę na uczestnictwo w celebracjach liturgicznych małżonków, z których jedno nie było

---

[676] W. Necel, *Wokół prac nad wytycznymi dla duszpasterstwa emigracji polskiej*, „Collectanea Theologica" (84)2014, nr 2, s. 145-152.

[677] Komisja Konferencji Episkopatu Polski ds. Polonii i Polaków za Granicą, *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące duszpasterstwa emigracji polskiej*, Biblos, Tarnów 2019, nr 6-7, s. 9-10.

[678] „Duszpasterstwo dialogu, komunii i misji, prowadzone dla emigrantów, „wśród nich i z nimi", w kolejnych pokoleniach, „aż do pełnego uczestnictwa migrantów w życiu diecezjalnym", EMCC 100, *Wytyczne*, nr 40-41, s. 22.

polskiego pochodzenia i nie znało języka polskiego, na obecność dzieci i wnuków. Dotyczyło to sakramentu pokuty, katechezy przedchrzcielnej rodziców i chrzestnych, nauki dla narzeczonych. Dokument wskazał na właściwą formację duszpasterzy i obowiązek prezentowania wartości obu kultur. Bycie duszpasterzem migrantów „nie oznacza pozostawania więźniem w granicach jedynego, wyłącznego, narodowego sposobu przeżywania i wyrażania wiary" (EMCC 55)[679].

Skutkiem kryzysu migracyjnego w latach 2015-2016, a zwłaszcza opartej na stereotypach debaty publicznej na jego temat, która toczyła się w brytyjskich mediach, była radykalizacja niechętnych postaw społecznych wobec migrantów, uchodźców oraz przesiedlonych. Jej przebieg wpłynął na kształt polityki migracyjnej w państwach, które doświadczyły kryzysu migracyjnego. Uchodźcy i migranci, korzystając z powszechnych praw człowieka i ciesząc się poszanowaniem ich godności i wolności, powinni być skutecznie chronieni. Międzynarodowa wspólnota zainicjowała wielostronny proces konsultacji w celu wypracowania *Światowego Paktu w sprawie Migracji* (*Global Compacts*). W rezolucji przyjęto ważne postulaty, takie jak: promowanie publicznej dyskusji opartej na faktach, eliminacja wszelkich przejawów dyskryminacji;; współpraca na rzecz bezpiecznej i uporządkowanej migracji; wzmocnienie pozycji imigrantów w społeczeństwie; przewidywalność procedur migracyjnych w celu zapewnienia odpowiedniej kontroli; stworzenie warunków umożliwiających migrantom przyczynianie się do rozwoju krajów przyjmujących[680].

Polityka migracyjna państw Wielkiej Brytanii była związana z panującym w społeczeństwie Anglii, Walii i Szkocji nastawieniem mentalnym do migrantów. Oprócz rozwiązań prawnych, ważnym był pozytywny stosunek większości mieszkańców Wielkiej Brytanii do przybywających na ich teren polskich imigrantów, a także imigrantów z państw A8. Niechęć lub lęk przed kontaktem z nimi mogły być instrumentalnie wykorzystywane przez polityków i działaczy do osiągnięcia doraźnych celów, partyjnych, egoistycznych lub merkantylnych. Tworzenie antyimigranckich nastrojów prowadziło w konsekwencji do postawy egoizmu i zamknięcia społeczeństwa. Troska o imigrantów wymagała uzasadnienia, odwołania się do fundamentalnych ludzkich praw, gestów wynikających z solidarności, kultury przyjęcia i braterstwa. Papież Franciszek mówił o „kulturze odrzucenia", wzywając do zmiany postawy wobec migrantów z obronnej i mającej tendencję do marginalizacji na „kulturę spotkania", która buduje świat sprawiedliwy i braterski[681].

---

[679] *Wytyczne*, nr 76, s. 33.

[680] Rezolucję *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration* przyjęto 19 grudnia 2018 r. na 60. Plenarnym Zgromadzeniu ONZ, https://www.iom.int/global-compact-migration (dostęp: 24.04.2023).

[681] Franciszek, *Migranci i uchodźcy: ku lepszemu światu* (2014), s. 4-6.

Na problematykę przyjęcia migrantów i uchodźców związaną z postawami Brytyjczyków ogromny wpływ miały media. Badania dotyczące kryzysu migracyjnego ostatnich lat podkreślały olbrzymią rolę mediów w tworzeniu społecznego klimatu wokół procesów migracyjnych. Zarówno media tradycyjne, jak i społecznościowe dawały pożywkę do formułowania niesprawdzonych bądź nieprawdziwych komunikatów, wywołujących niechęć względem przybyszów i strach przed nimi, czy też podsycały poczucie zagrożenia. Kościół podkreślał rolę mediów, apelował do twórców polityki medialnej o odpowiedzialność w przełamywaniu stereotypów i o rzetelne przekazywanie informacji na ich temat. Pokazywano, jak nieuczciwość środków społecznego przekazu, sterowana finansowym lub politycznym zyskiem, mogła wpłynąć na sytuację życiową konkretnych osób, pozbawić ich szansy na lepsze życie w nowym społeczeństwie i państwie[682].

W obliczu nowej fali emigracji, akceptacja imigrantów z Polski, ich percepcja w brytyjskim społeczeństwie zależała od stopnia adaptacji do istniejących warunków, jak również od oczekiwań, jakie formułowali wobec brytyjskiego społeczeństwa i systemu społeczno-politycznego. W sytuacji wzrostu liczby imigrantów z nowych państw członkowskich UE, zwłaszcza pracowników z Polski, pojawiła się obawa o stabilność brytyjskiego rynku pracy i systemu socjalnego. Niezależnie od pozytywnego wpływu na brytyjską gospodarkę: redukcja regionalnych niedoborów siły roboczej, pomnażanie przychodów, niewielkie wykorzystanie świadczeń społecznych, w brytyjskiej prasie panowała opinia, że imigranci z Polski są zbędni. Recesja gospodarcza w Europie i pogarszające się wskaźniki gospodarki sprawiły, że imigrantów uznano za czynnik negatywnie wpływający na sytuację społeczno-gospodarczą w Wielkiej Brytanii. W mediach pojawiały się przejawy rosnącej niechęci do imigrantów, nieprzychylne komentarze, zaczęto organizować strajki i manifestacje, których uczestnicy formułowali żądania zamknięcia rynków pracy dla imigrantów z Europy. Presja na imigrantów z Polski rosła wraz z nasilającym się kryzysem ekonomicznym i brexitem[683].

Przełamywanie stereotypów związanych z migracją było elementem integracji, która miała fundamentalne znaczenie w budowaniu relacji między emigrantami z Polski a społeczeństwem brytyjskim. Podkreśla się obustronny charakter integracji, który wymaga aktywnego zaangażowania tak ze strony Polaków, jak i brytyjskiego społeczeństwa. Społeczeństwo to ma prawo oczekiwać od polskich emigrantów uszanowania wartości, na których zasadza się wspólnota i formy społecznej egzystencji. Dokumenty Kościoła wskazują na integrację obustronną, która pozwala na właściwe

---

682 Jan Paweł II, *Przeciw przejawom rasizmu, ksenofobii i skrajnego nacjonalizmu* (2003), s. 132-134.

683 W *Raporcie o sytuacji Polonii i Polaków za granicą* wskazuje się na wzrost po 2008 r. liczby incydentów wymierzonych w przedstawicieli polskiej społeczności, nagłośnionych w mediach brytyjskich. Zob. R. Podgórzańska, *Emigracja Polaków do Wielkiej Brytanii w latach 2004–2016. Implikacje dla stosunków polsko-brytyjskich*, „Przeszłość Demograficzna Polski" (38) 2016, nr 3, s. 193–194.

współżycie przybyszów ze społeczeństwem przyjmującym. Duszpasterstwo emigracyjne troszczyło się nie tylko „humanitarnie i opiekuńczo": „Kościół i różne organizacje, które powstają z jego inspiracji, w odniesieniu do migrantów i uchodźców powinny unikać ryzyka ograniczenia się do zwykłej opiekuńczości i starać się promować autentyczną integrację ze społeczeństwem"[684].

Migracje globalne stały się wyzwaniem dla współczesnego świata i priorytetem dla Kościoła katolickiego. Papież Franciszek słowami i czynami wielokrotnie okazał swoje głębokie współczucie dla imigrantów i uchodźców. Świadczą o tym spotkania z nimi na wyspach Lampedusa i Lesbos. Papież poprowadził Kościół w Jego staraniach o wsparcie wspólnoty światowej w poszukiwaniu skutecznych rozwiązań globalnych i systemowych, mającym służyć zapewnieniu migrującym godziwych warunków życia i pracy. Kościół wielokrotnie wyrażał swoje stanowisko na temat kwestii zawartych w *Global Compacts*, aktywnie włączając się w procesy legislacyjne. Sekcja ds. Migrantów i Uchodźców Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, wraz z konferencjami episkopatów oraz katolickimi stowarzyszeniami, wypracowała *Dwadzieścia Punktów Działalności Duszpasterskiej ws. migrantów i uchodźców*. Nie wyczerpują one nauczania Kościoła o migracjach, ale dostarczają rozwiązań, które rzecznicy mogą wykorzystać w dialogu z rządzącymi[685].

Dokument ten, określony na poziomie oddolnym i osadzony w najlepszej praktyce Kościoła, dobrze wyrażał potrzeby migrantów i uchodźców. *Dwadzieścia Punktów* zostały zaaprobowane przez papieża Franciszka w sierpniu 2017 r. Sekcja Migrantów i Uchodźców, którą kierował, wezwała wszystkie konferencje biskupów, aby wyjaśniały ich sens i znaczenie parafiom, diecezjom i organizacjom kościelnym, aby krzewiły solidarność na rzecz migrantów i uchodźców. Mając na uwadze zakres spraw zawartych w *Punktach*, każda konferencja biskupów mogła wybrać tematy, które dotyczyły sytuacji narodowej i przedstawić rządom i ministrom odpowiedzialnym za *Global Compacts.* Dokument, mając genezę w doświadczeniach Kościoła, był propozycją przeznaczoną dla ludzi dobrej woli, nakłaniał do włączenia się w sferę negocjacji i dialogu, zapraszał przywódców oraz członków innych wyznań, organizacji społecznych i państwowych do włączenia się w wysiłek: „przyjmowania, chronienia, promowania i integrowania migrantów, uchodźców i ofiary handlu ludźmi, ludzi zmuszonych do opuszczenia domów i szukania ich w nowym miejscu"[686].

---

[684] Benedykt XVI, *Migracje: pielgrzymka wiary i nadziei* (2013), s. 5.

[685] Zob. Sekcja ds. Migrantów i Uchodźców, Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Dwadzieścia Punktów Działalności Duszpasterskiej ws. migrantów i uchodźców*, https://www.ekai.pl/dokumenty/dwadziescia-punktow-dzialalnosci-ws-migrantow-i-uchodzcow/ (dostęp: 3.05.2022).

[686] Franciszek, *Przezwyciężenie lęku pozwala wyjść na spotkanie bliźniego*, Homilia podczas Mszy św. na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy (14.01.2018), OsRomPol (39) 2018, nr 2, s. 44-45.

Kluczowe czasowniki: „przyjęcie, ochrona, promocja, integracja", wyrażające postawę ludzi Kościoła i programu jego działalności na rzecz migrantów i uchodźców, zastosowane w *Dwudziestu Punktach*, papież Franciszek wypowiedział po raz pierwszy do uczestników VI Międzynarodowego Forum „Migracje i pokój"[687]. Stały się wkrótce głównym przesłaniem orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w 2018 r.[688]. Papież szczegółowo wyjaśnił w nim znaczenia wszystkich słów: „przyjęcie, ochrona, promocja, integracja", nawiązując do globalnego paktu (*Global Compacts*), opisał na ich podstawie chrześcijański styl kultury przyjęcia i gościnności. *Dwadzieścia Punktów*, przygotowanych przez Stolicę Apostolską, stało się dla episkopatów na całym świecie zachętą oraz narzędziem do budowania duszpasterskich programów opieki nad uchodźcami i migrantami. Papież zadeklarował postawę międzynarodowej współpracy: „Zgodnie ze swoją tradycją duszpasterską, Kościół jest gotów aktywnie zaangażować się w realizację wszystkich proponowanych powyżej inicjatyw, ale aby uzyskać pożądane rezultaty, niezbędny jest wkład wspólnoty politycznej oraz społeczeństwa obywatelskiego, każde zgodnie z właściwą im odpowiedzialnością"[689].

Zdecydowany i jednoznaczny przekaz nauki Kościoła w wypowiedziach papieża Franciszka oraz pracach i dokumentach Dykasterii Integralnego Rozwoju Człowieka nawołujących do pomocy migrantom i uchodźcom, osobom przymusowo przesiedlonym, każdemu szukającemu w Europie schronienia budzi liczne dyskusje i kontrowersje, spotyka się z krytyką, również w środowiskach odwołujących się do dziedzictwa chrześcijańskiego. W komentarzach przeciwników i zwolenników nauczania papieża zwraca uwagę wybiórcze, selektywne traktowanie przez mass media przesłania Franciszka, który w swoich wystąpieniach nie przekroczył granic doktrynalnych nauki społecznej Kościoła katolickiego, a był konsekwentnym kontynuatorem myśli swoich poprzedników na Stolicy Piotrowej. W kontekście „epoki migracji" i „wieku uchodźców", aktualnego kryzysu migracyjnego określanego kryzysem ludzkich wartości, instrumentalizacji problemów migracji i uchodźców przez polityków w celu rozgrywek ideologicznych i partyjnych, nauczanie Kościoła inspiruje, a także jest wykładnią poszukiwania etycznego fundamentu, który mógłby stanowić punkt oparcia i wyjścia do sformułowania odpowiedzialnej migracyjnej strategii i polityki w skali międzynarodowej[690].

---

[687] Franciszek, Przemówienie do uczestników VI Międzynarodowego Forum „Migracje i pokój", *Przyjmować, chronić, promować i integrować* (21.02.2017), OsRomPol (38) 2017, nr 3-4, s. 20-23.

[688] Franciszek*, Przyjmowanie, chronienie, promocja i integracja imigrantów i uchodźców* (2018), *Orędzie na 104. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, OsRomPol (38) 2017, nr 9, s. 4-7.

[689] Działaniami Kościoła na rzecz migrantów, uchodźców i wypędzonych kieruje sam papież Franciszek, co podkreśla wagę problemów związanych ze współczesną migracją polityczną i przymusową, tamże*,* s. 6.

[690] C. Jeangey, *Prawa człowieka a wielostronna dyplomacja. Perspektywa Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka w zakresie prawa do życia*, „Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła" 2020, nr 24, s. 42-54.

Szczególna rola w integrowaniu społeczności polonijnej w Wielkiej Brytanii, tej najstarszej odwołującej się do etosu wychodźców i emigracji najnowszej, przypadła Kościołowi katolickiemu. Duszpasterstwo emigracyjne i duchowni pełnili w tym dziele ważną rolę religijną, społeczną oraz kulturową. Kształtowali najważniejsze rysy tożsamości Polonii w Wielkiej Brytanii, jej wymiar moralny i duchowy. W przemówieniach papieża Jana Pawła II, podczas pielgrzymki do Wielkiej Brytanii, polska emigracja otrzymała spójny i uzasadniony program ideowy dotyczący realizacji chrześcijańskiej wizji człowieka i społeczeństwa, zachętę do zachowania dziedzictwa kulturowego, własnej tożsamości religijnej na drodze procesu integracji społecznej i eklezjalnej. Starzy i nowi emigranci na Wyspach Brytyjskich odnajdą w nim nieocenioną pomoc duchową i wsparcie w dokonywaniu trudnych wyborów etycznych i moralnych nieuniknionych na emigracji.

Obecność i nauka polskich dzieci i młodzieży w szkołach sobotnich, szkołach katolickich oraz szkołach wyznaniowych w Wielkiej Brytanii, formacja katechetyczna i religijna dopełniały misję parafii emigracyjnych i polskich rodzin, okazały się niezbędne dla formacji młodych pokoleń Polaków. Godna podkreślenia jest działalność stowarzyszeń świeckich, formacja ludzi świeckich do prowadzenia apostolstwa w rodzinach i parafiach, a także społeczeństwie polonijnym i brytyjskim. Stowarzyszenia i świeccy wspierali duchownych w realizacji misji zbawczej Kościoła na emigracji, kultywowali tradycyjne formy pobożności i religijności, jak procesje eucharystyczne, pielgrzymki do sanktuariów maryjnych, wstawiennictwo świętych, postawy ascezy, formację przez media, prasę i książkę katolicką, uczestnictwo w życiu społeczeństwa emigracyjnego. Formacja polskich rodzin, przygotowanie do małżeństwa były ważnym wymiarem działalności duszpasterskiej.

W realizacji programu duszpasterstwa o charakterze nadzwyczajnych i specjalnych działań podkreślono zadanie podtrzymywania tożsamości i dziedzictwa narodowego. Od czasu przyjęcia przez Polskę chrześcijaństwa powstała silna więź pomiędzy wiarą katolicką a tożsamością narodu, wzmocnioną przez czasy rozbiorów Polski i zrywy niepodległościowe. Więź ta, pomiędzy religijną a kulturową tożsamością Polaków, była obecna w Wielkiej Brytanii od początku duszpasterstwa emigracyjnego, szczególnie zaś wśród środowisk wychodźczych po II wojnie światowej. Podobnie jak w ojczyźnie, również w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii związek ten był manifestowany poprzez obchody uroczystości religijnych i wydarzeń polskiej historii. Duszpasterze na emigracji włączali powierzone im wspólnoty wiernych w obchody świąt patriotycznych, które miały podtrzymywać poczucie narodowej dumy i tożsamości. Nie mogło zabraknąć wrażliwości na problemy „ludzi w drodze", osób potrzebujących uczynków chrześcijańskiego miłosierdzia. W polskich ośrodkach powstawały grupy niosące pomoc „nowym ubogim", w tym migrantom i uchodźcom.

ZAKOŃCZENIE

Emigracja ekonomiczna po 1989 r. oraz, w sposób szczególny, emigracja poakcesyjna zapisały nowy rozdział w historii polskiego duszpasterstwa w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii. Dynamiczny przyrost liczebny polskich emigrantów spowodował, że zapełniły się polskie kościoły i placówki, nastąpił rozwój struktur polonijnego duszpasterstwa. Często z woli samych emigrantów powstawały nowe ośrodki i parafie. Działania te wspierał Kościół lokalny, biskupi i proboszczowie parafii terytorialnych oraz duszpasterze skierowani do pracy w strukturach PMK Anglii, Walii oraz duszpasterstwa diecezjalnego (Szkocja i Irlandia). Celem niniejszej rozprawy była próba ukazania posługi duszpasterskiej skierowanej do polskich emigrantów przebywających w Wielkiej Brytanii w latach 1989-2019, przedstawienie głównych rysów i cech charakterystycznych duszpasterstwa będącego wyrazem działalności zbawczej Kościoła dla tych, którzy byli tam już od lat i tych, którzy wyruszyli na Wyspy w poszukiwaniu nowych możliwości życia, pracy i rozwoju.

Aby zrealizować zamierzony cel rozprawy, w pierwszym rozdziale przedstawiono podstawy teologiczne duszpasterstwa „ludzi w drodze", czyli źródła, z którego wypływa działalność zbawcza Kościoła dla emigrantów i uchodźców. Ukazano je w aspekcie biblijnym i patrystycznym oraz we współczesnym nauczaniu Kościoła po Vaticanum II, w najważniejszych dokumentach soborowych i posoborowych. Szczególnie interesujące były instrukcje pastoralne stosownych dykasterii, które wskazały na formy duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego. W drugim rozdziale zostały zarysowane historyczne, społeczne i eklezjalne uwarunkowania duszpasterstwa polskich migrantów na Wyspach Brytyjskich, które oddziaływały na ich życie i wiarę. Podkreślono zdecydowaną chęć współpracy i współdziałania struktur duszpasterstwa polonijnego ze społeczeństwem brytyjskim oraz Kościołem katolickim i Kościołami narodowymi w Anglii i Szkocji. Refleksja historyczna na temat genezy duszpasterstwa polskiej emigracji pozwoliła nakreślić jego współczesne struktury na Wyspach Brytyjskich, opisać dynamiczny rozwój i ekspansję, będące odpowiedzią na wzrastające potrzeby religijne emigrantów, zwłaszcza tzw. „fali emigracyjnej" po 2004 r.

Kościół w swoim nauczaniu, szczególnie od połowy dwudziestego wieku, od konstytucji apostolskiej *Exsul Familia*, dawał wyraz duszpasterskiej troski o migrantów i uchodźców, miał także świadomość wyzwań, jakie wspólnocie wierzących i społeczeństwu międzynarodowemu stawiają procesy integracji i globalizacji, zjawisk migracyjnych i ruchów uchodźczych. Stał się aktywnym orędownikiem odpowiedzialnej migracyjnej strategii społecznej i polityki państwowej. Nawiązywał do zasad katolickiej nauki społecznej wypracowanych na Soborze Watykańskim II, zapisanych w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, *Kodeksie prawa kanonicznego* i dokumentach

pastoralnych. Dawali temu wyraz papieże: Jan Paweł II, Benedykt XVI i Franciszek, w orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy. Patrząc z historycznej perspektywy, można stwierdzić, że nauczanie to stanowiło ukonkretnienie działalności zbawczej Kościoła dla migrantów i uchodźców, w mającej chrześcijańskie korzenie doktrynie o nadrzędnym prawie godności osoby ludzkiej. Ostatecznym źródłem prawa do godności człowieka jest Bóg Stwórca. Z tegoż prawa wynika prawo do migracji i własnego wyboru miejsca zamieszkania. Łączy się ono z prawem każdego państwa do zarządzania procesami migracyjnymi. Dobrobyt obywateli, troska o dobro wspólne nie mogą być jedyną i wystarczającą przesłanką uzasadniającą zamknięcie granic przed tymi, którzy poszukują domu i pracy. Kościół zdecydowanie zachęcał państwa do międzynarodowej współpracy, regulacji administracyjnych i prawnych, by sprawiedliwie rozłożyć ciężar ich odpowiedzialności.

Instrukcje pastoralne *Erga migrantes* i *Przyjęcie Chrystusa* wskazały zasadnicze pryncypia duszpasterstwa, które prowadzą do „sakramentu przybysza", do Chrystusa obecnego w każdym bez wyjątku migrancie i uchodźcy. Chrześcijanie mają kontynuować dzieło głoszenia Dobrej Nowiny o zbawieniu słowem i czynami, niosąc ją współczesnym ubogim epoki migracji i wieku uchodźców. Mają to czynić dzięki inspirowanej Ewangelią postawie osobistego poświęcenia, przez działalność indywidualną oraz stowarzyszeń i organizacji związanych z Kościołem, współpracując z biskupami i duszpasterzami, by doprowadzić do „poznania miłości Chrystusa i przemieniającej siły Jego łaski" (PCUP 1-7). Kościół interesował się stroną religijną i duchową zjawiska migracji, problemami wszechstronnej opieki duszpasterskiej nad migrantami. Lektura dyspozycji i norm kanonicznych, jakie wydał w odniesieniu do zjawiska migracji, prowadzi do podkreślenia ważnych zdobyczy teologicznych, socjalnych i duszpasterskich takich jak: centralne miejsce osoby ludzkiej, obrona praw migrantów i uchodźców, mężczyzn i kobiet, dzieci i młodzieży, eklezjalny i misyjny wymiar migracji, docenienie wartości kultur i apostolatu świeckich w dziele nowej ewangelizacji, ochrona praw mniejszości wspólnot eklezjalnych, znaczenie dialogu kościelnego (EMCC 27).

Dzieje emigracji polskiej na Wyspach Brytyjskich, przedstawione w drugim rozdziale pracy, ukazują, że jej cele i dążenia zmieniały się na przestrzeni czasu w zależności od sytuacji politycznej i ekonomicznej w Polsce. W czasie zaborów najważniejsza była walka o odzyskanie niepodległości, podczas gdy w okresie międzywojennym zachowanie polskości. Po II wojnie światowej naczelną ideą emigracji stała się ponownie walka o wolną i suwerenną Polskę. Po transformacji systemowo-ustrojowej w 1989 r. sytuacja polityczna i ekonomiczna w Polsce uległa zmianie i zmienił się profil emigracji. Motywem wyjazdów stały się sprawy ekonomiczne i chęć zarobku, emigracja dotyczyła zarówno pojedynczych osób, jak i całych rodzin. Umożliwił to kontekst integracji europejskiej, otwarcie rynków pracy, swobodny przepływ osób, które sprawiły, że polska emigracja dotarła do

Anglii, Szkocji i Irlandii. Polacy podjęli się wyzwań tak w dziedzinie inkulturacji w społeczeństwie brytyjskim, jak i adaptacji w obszarze języka, obyczajów i kultury. Ośrodki polonijne, szczególnie po akcesji, napełniły się falą nowych emigrantów tłumnie uczestniczących w niedziele i święta, licznie obecnych na obchodach świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy, różnych uroczystościach rodzinnych, spotkaniach o charakterze formacyjnym, kulturowym i patriotycznym.

Znając kontekst eklezjalny, w jakim znaleźli się polscy emigranci na Wyspach Brytyjskich po akcesji do UE w 2004 r., trzeba zaznaczyć, że byli oni postrzegani przez miejscowe struktury kościelne jako wyzwanie. F. Davis, dyrektor Von Hugel Institute w Cambridge, który prowadził badania nad polską emigracją na zlecenie Arcybiskupa Westminsteru, kard. C. Murphy-O'Connor'a, zwracał uwagę na energię, jaką wnieśli do wspólnoty katolickiej. Podkreślał gorliwość ich wiary oraz pozytywne oddziaływanie, np. popieranie szkolnictwa katolickiego przez wysyłanie tam dzieci. Angielscy biskupi zachęcali, by podjęli oni wysiłek wejścia w miejscowe struktury parafialne. Chęć „zagospodarowania" napływających Polaków spowodowała, że ujawniały się napięcia pomiędzy przedstawicielami miejscowej hierarchii a duszpasterstwa polonijnego. Pierwsi wyrażali obawę, że polscy emigranci będą tworzyli rodzaj katolickiego „getta", drudzy mówili, by nie zmuszać ich do zaprzestania modlitwy w języku ojczystym, ale dać im odpowiedni czas na integrację społeczną, która doprowadzi ich do uczestnictwa w Kościele lokalnym.

Podczas gdy polskie placówki napełniła fala najnowszej emigracji, badania socjologiczne wykazały, że spośród Polaków przebywających i mieszkających w Wielkiej Brytanii do kościoła regularnie uczęszczało mniej niż 10% osób, a najwyżej 20% było okazjonalnie zainteresowanych życiem sakramentalnym i duchowym rozwojem proponowanym przez wspólnoty emigracyjne. Część z nich korzystała z różnych form duszpasterstwa w Polsce, a część odnalazła swoje miejsce w życiu lokalnych wspólnot parafialnych. Zdecydowana większość polskich emigrantów wybierała świecki model i styl życia. Polscy duszpasterze i świeccy współpracownicy poszukiwali sposobów dotarcia do pozostałych 90% emigrantów z orędziem Dobrej Nowiny. Ważna w tym względzie była ich znajomość kontekstu społecznego, kulturowego i religijnego, w jakim żyli emigranci. Wobec stopniowego zanikania aktywności ze strony osób reprezentujących najstarszy nurt środowiska emigracyjnego, ważnym zadaniem dla wspólnot polonijnych, w celu kontynuacji prowadzonej od lat misji i działalności duszpasterskiej, stało się przejęcie odpowiedzialności za utrzymanie i rozwój ośrodków duszpasterskich oraz szkół sobotnich przez nowe pokolenie migrantów.

Emigracja poakcesyjna, przypominająca „falę emigracyjną", w perspektywie socjologicznej wykazała rozszerzenie i urozmaicenie kategorii osób wyjeżdżających do różnych grup społecznych, większe zróżnicowanie celów wyjazdu i motywacji. Wzrost emigracji do krajów UE świadczył

o znaczącej roli regulacji prawnych. Liczbę Polaków, którzy znaleźli się w Wielkiej Brytanii, szacowano na ponad 2,5 mln osób. Celem podstawowym nowej emigracji stało się zdobycie środków do życia, zaś bodźcami, które przyczyniły się do emigracji zarobkowej, były: sytuacja na rodzimym rynku pracy, polityka migracyjna państwa, zła sytuacja ekonomiczna w kraju, a także uwarunkowania rodzinne. Patrząc na emigrację polską od strony hierarchii i administracji Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii, wyróżnia się trzy ukształtowane historycznie i niezależne od siebie episkopaty Anglii i Walii, Szkocji i Irlandii. Duszpasterstwo polonijne prowadzone było od lat w strukturach dwóch PMK w Anglii i Walii oraz Szkocji. Trzeci episkopat obejmuje obszar Irlandii i Irlandię Północną, gdzie utworzono nowe polskie duszpasterstwo. Model duszpasterstwa emigrantów na Wyspach Brytyjskich oraz w Irlandii polegał na integrowaniu polskich kapłanów z lokalnym diecezjalnym duszpasterstwem oraz integracji emigrantów z lokalnymi wspólnotami parafialnymi, z zachowaniem jednak ich własnej tożsamości etnicznej i kulturowej.

W kolejnych rozdziałach przedstawiono działalność pastoralną, realizowaną w ramach duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego w polonijnych parafiach, która powstała na kanwie praktyki stosowanej od lat w środowiskach wychodźczych oraz w kręgach współczesnej emigracji na Wyspach. Duszpasterstwo zwyczajne wyrażało się w realizacji trzech podstawowych funkcji: nauczania, uświęcania i posługi pasterskiej. Wyrazem pierwszej była inicjacja i edukacja religijna polskich dzieci i młodzieży, katecheza dla dorosłych w środowisku parafialnym, szkole i rodzinie. Przepowiadanie słowa Bożego stanowiło zasadniczy sposób dodawania polskim emigrantom ducha w życiu codziennym, przekazywało Dobrą Nowinę według zasad katolickiej nauki społecznej. Na formację dorosłych złożyły się homilie niedzielne, adwentowe i wielkopostne nauki rekolekcyjne, ewangelizacja i katecheza prowadzona w ramach stowarzyszeń świeckich oraz ruchów katolickich. Katechezę prowadzono z troską o język, kulturę i historię narodu. Widać to było w obecności polskich szkół sobotnich, organizacji społeczno-kulturalnych, kombatantów, harcerstwa, zespołów folklorystycznych, które powstawały i funkcjonowały w ośrodkach polonijnych.

Katecheza dla dzieci komunijnych miała charakter konfesyjny i sakramentalny, zbliżony do nauczania religii w polskich szkołach, tak w sposobie prowadzenia zajęć, jak i w formach oraz metodach dydaktycznych. Treścią katechezy był przekaz wiedzy i podstawowych prawd wiary, wprowadzenie do sakramentu Eucharystii oraz pokuty i pojednania. Środowiska edukacji religijnej na emigracji, szkoła i rodzina, nie gwarantowały dobrego przekazu wiedzy religijnej z perspektywy katolickiej. Katecheza do bierzmowania była przygotowaniem młodzieży do przyjęcia sakramentu, prowadzili ją duszpasterze ze świeckimi najczęściej metodą wykładów i prelekcji, wprowadzenia do modlitwy i medytacji. Omawiano w niej prawdy wiary i zasady moralne, znaczenie sakramentu

bierzmowania w rozwoju życia duchowego. Kościół ukazywano jako wspólnotę wiary, miejsce spotkania z Bogiem w sakramentach, omawiano relacje z innymi religiami i wyznaniami, ważny był wątek rozpoznania i realizacji życiowego powołania. Przygotowanie do Pierwszej Komunii Świętej i bierzmowania traktowane były przez dzieci, młodzież oraz ich rodziców w kategoriach tradycji i powinności religijnej niż jako wewnętrzna potrzeba wzrastania w wierze i miłości. Rodzina na emigracji często nie stwarzała środowiska do wychowania dzieci i młodzieży w wierze z powodu zaniechania praktyk religijnych i modlitwy czy konsumpcyjnego stylu życia, uzasadnione było położenie nacisku na wiedzę religijną i kształtowanie chrześcijańskich postaw.

Badacz środowisk emigracyjnych, R. Dzwonkowski SAC, zauważył, że głównym zadaniem duszpasterstwa polonijnego staje się obecnie kształtowanie chrześcijańskiej postawy emigrantów. Dotyczy to różnych form katechezy dla dorosłych organizowanych w ramach duszpasterstwa przez parafie polonijne, np. katechezy dla rodziców i chrzestnych do sakramentu chrztu, przygotowania narzeczonych do przyjęcia sakramentu małżeństwa, a także formacji duchowej prowadzonej przez ruchy i zrzeszenia kościelne, m.in. w dziedzinie chrześcijańskiej formacji małżeństw. W odniesieniu do młodego pokolenia emigrantów w Wielkiej Brytanii metodą i formą pracy duszpasterskiej było rozpoznanie i dostosowanie się do potrzeb i warunków życia młodej emigracji, przygotowanie ich do świadomego i odpowiedzialnego przeżywania życia i wiary, rozwiązywania problemów natury religijnej i moralnej. W ich formacji duchowej powinien być obecny nurt liturgiczno-sakramentalny z Eucharystią na pierwszym miejscu (doświadczenie religijne w gronie rówieśników, sakrament pojednania i pokuty); nurt intelektualny i formacyjny (pogłębienie wiary, formowanie sumienia oraz systemu wartości) a także nurt ewangelizacyjny (związany ze świadectwem).

W większości parafii i ośrodków polonijnych znajdujących się w strukturach PMK wzorem zadań i metod realizacji był program komisji duszpasterskiej KEP, dostosowany do społecznych, kulturowych i eklezjalnych uwarunkowań emigracji. Zakładał on cele wynikające z posłannictwa ewangelizacyjnego Kościoła powszechnego. Powszechnie dostępne były materiały duszpasterskie, które otrzymywali kapłani i świeccy. Wprowadzenie do nich dokonywało się na kursach wiedzy religijnej i konferencjach apostolstwa świeckich, które zaznajamiały z dokumentami i pogłębiały ich teologiczny, liturgiczny i pastoralny sens. Materiały te pomagały docierać do osób pragnących pogłębiać życie duchowe i wiarę we wspólnotach emigracyjnych, pozwalały w praktyczny sposób przygotować liturgię świąt i niedziel, nabożeństwa okolicznościowe we współpracy z zespołami liturgicznymi. Kapłani, którzy podlegali jurysdykcji biskupa miejsca (Szkocja, Irlandia), prowadząc duszpasterstwo etniczne, odpowiadali za realizację programu diecezjalnego w powierzonych im wspólnotach parafialnych. Na spotkaniach dekanatów polskich i angielskich podejmowali refleksję

nad formami dostosowania programu pastoralnego do rzeczywistości eklezjalnej i realiów życia. Realizacja programu duszpasterskiego w polonijnych placówkach przebiegała ścieżką głoszenia słowa Bożego, sprawowania sakramentów, posługi chrześcijańskiej miłości.

Coroczne kursy wiedzy religijnej, które zapoczątkowano w PMK Anglii i Walii w 1984 r., miały charakter warsztatów katechetycznych i liturgicznych i były prowadzone najpierw przez wykładowców z ATK w Warszawie, a potem przez pracowników z innych uczelni oraz biskupów. Podobnie jak coroczne konferencje apostolstwa świeckich oraz zjazdy organizowane przez IPAK (zapoczątkowane w 1987 r.) kursy te formowały świeckich współpracowników i przedstawicieli wspólnot parafialnych pracujących w strukturach PMK. Zajęcia dotyczyły aktualnych problemów, z jakimi spotykali się kapłani i świeccy w pracy duszpasterskiej na emigracji, uwzględniały uwarunkowania Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii. Odbywały się do 2008 r. w ośrodku księży Marianów w Fawley Court i w Laxton Hall, a później w wybranych parafiach polonijnych reprezentujących południową i północą część polskich dekanatów w Wielkiej Brytanii. Rekolekcje kapłańskie, prowadzili znani w Polsce rekolekcjoniści i biskupi, pozwalały im realizować założenia formacji permanentnej dla kapłanów. Na zakończenie odbywało się spotkanie administracyjne wszystkich kapłanów z rektorem i zarządem PMK. Potrzebę formacji potwierdziła konferencja biskupów Anglii i Walii z 2014 r., która zobowiązała kapłanów i świeckich będących w strukturach PMK do uczestnictwa w kursach wiedzy religijnej i konferencjach świeckich.

Duszpasterstwo polonijne, tak jak w ojczyźnie, było prowadzone według rytmu i dynamiki roku liturgicznego, od pierwszej niedzieli Adwentu po ostatnią niedzielę uroczystości Jezusa Chrystusa Króla Wszechświata. Najważniejszym wydarzeniem dla zgromadzenia emigrantów była celebracja sakramentów świętych: niedzielnej Eucharystii, Triduum Paschalnego, Bożego Narodzenia, uroczystości i świąt kościelnych związanych ze wspomnieniem polskich świętych, szczególnie zaś świąt maryjnych 3 maja i 15 sierpnia oraz modlitwa za ojczyznę 11 listopada. Liturgia, nabożeństwa, zwyczaje i obrzędy odbywały się w języku polskim. Charakterystycznymi cechami posługi liturgicznej był jej maryjny i rodzinny charakter, szczególna pamięć o zmarłych, poległych za ojczyznę, modlitwy na cmentarzach i przy polskich grobach, szacunek dla polskiej tradycji i kultury, postawa patriotyzmu. Działalność duszpasterska księży najczęściej obejmowała przygotowanie do sakramentów świętych: chrztu, komunii, bierzmowania i małżeństwa. Postawy religijne były wspierane przez szeroko rozumianą kulturę i życie towarzyskie, które kwitło przy polskich placówkach. Wymiar religijny tworzył klimat wspólnot parafialnych, pogłębiał tożsamość narodową i społeczną. W trosce o wychowanie dzieci i młodzieży, o rozwój ich znajomości języka polskiego powstawały szkoły sobotnie, rozwijało się harcerstwo i zespoły folklorystyczne.

W praktyce duszpasterstwa emigracyjnego ważną rolę spełniała działalność charytatywno-społeczna, podejmowana przez duszpasterzy, osoby indywidualne, ale przede wszystkim zespoły charytatywne przy parafiach. Polegała ona na współpracy instytucji kościelnych i świeckich w celu niesienia integralnej pomocy materialnej, socjalnej, prawnej i duchowej dla ludzi potrzebujących. Była odpowiedzią na potrzeby seniorów, osób chorych i ubogich, bezdomnych i uzależnionych, znajdujących się w więzieniach i zakładach poprawczych, kobiet i dzieci będących przedmiotem handlu i wykorzystania, kobiet żyjących z syndromem postaborcyjnym, a także kobiet w sytuacji przemocy domowej i złych warunków materialnych do życia, szczególnie z kręgów najnowszej emigracji. Potrzebę pomocy i wsparcia dla emigrantów z fali poakcesyjnej obrazowały sceny spod „ściany płaczu" i dramatyczna sytuacja na dworcu Victoria Coach Station w Londynie, gdzie całe wspólnoty przyjmowały do swych domów przybyłych z Polski ludzi i rodziny emigrantów. Opieką obejmowano bezrobotnych, wyzyskiwanych przez pracodawców, rodziny przeżywające problemy na emigracji, małżeństwa znajdujące się w kryzysie. Za działalność charytatywną, jej realizację odpowiadali wszyscy członkowie parafii łącznie z ich duszpasterzem. Charytatywna i społeczna posługa miłości stawała się środkiem ożywiającym życie wspólnot emigracyjnych.

W rozdziale poświęconym duszpasterstwu nadzwyczajnemu została omówiona działalność pielgrzymkowa i formacyjna na przykładzie pielgrzymek papieskich i pielgrzymek podejmowanych przez środowiska emigracyjne do najbardziej znanych sanktuariów maryjnych w Wielkiej Brytanii. W przemówieniach papieża Jana Pawła II, podczas jego pielgrzymki w 1982 r., polska emigracja otrzymała spójny program dotyczący realizacji chrześcijańskiej wizji człowieka i społeczeństwa, zachętę do zachowania dziedzictwa kulturowego i własnej tożsamości religijnej na drodze procesu integracji społecznej i eklezjalnej. Najstarsza i nowa fala emigrantów odnalazła w nim nieocenioną pomoc duchową w dokonywaniu wyborów etycznych i moralnych na emigracji. Powołując się na słowa i doświadczenie papieża Jana Pawła II, „emigranta z dalekiego kraju", który, wskazując ponadczasowe przesłanie emigracji, mówił: „Emigracja spełni swoje posłannictwo, im wyższy będzie jej poziom etyczny, im bardziej Chrystus będzie ośrodkiem jej życia i działania im bardziej uwierzy, że tylko On jest drogą, prawdą i życiem (J 14,6)[691]", można powiedzieć, że emigracja po 1989 r. miała charakter nie tylko ekonomiczny, ale poznawczy, etyczny i moralny.

Charakteryzując formację świeckich w ramach działalności apostolskiej IPAK i katolickich organizacji prowadzących edukację szkolną PMS i ZNPZ, podkreślono działalność stowarzyszeń, które prowadziły formację do apostolstwa w rodzinach, parafiach oraz społeczeństwie polonijnym.

---

[691] Jan Paweł II, *Przemówienia do Polonii i Polaków za granicą 1979-1987*, s. 38, 89-90, 141-142.

Stowarzyszenia i świeccy wspierali duchownych w realizacji zbawczej misji Kościoła, to dzięki ich zaangażowaniu kultywowano tradycyjne formy pobożności i religijności ludowej, jak np. obchody Zielonych Świątek w Fawley Court, procesje eucharystyczne na Boże Ciało w Laxton Hall, pielgrzymki do sanktuariów maryjnych w Wielkiej Brytanii, do Aylesford i Walsingham, Holywell, Pantasaph, Carfin, Glastonbury, Hednesford, Knock w Irlandii, formowano ludzi przez media, prasę, wydawnictwa katolickie, uczestniczono w życiu społeczności polskiej i brytyjskiej. Do tych działań dodać trzeba także organizację konferencji i warsztatów pastoralnych, wspieranie katechezy w szkołach sobotnich oraz rodzin przez działalność instytucji pomocowych i parafialne poradnie życia rodzinnego, pomoc więźniom i osobom bezdomnym wracającym do Polski. To tylko niektóre inicjatywy społeczne potwierdzające obecność stowarzyszeń w duszpasterstwie.

W realizacji duszpasterstwa nadzwyczajnego podkreślono działalność podtrzymywania tożsamości i dziedzictwa narodowego. Od czasu przyjęcia chrześcijaństwa przez Polskę powstała silna więź pomiędzy wiarą katolicką a tożsamością narodu, wzmocnioną przez czasy rozbiorów Polski i zrywy niepodległościowe. Więź ta była już obecna na Wyspach Brytyjskich od początku duszpasterstwa polonijnego, szczególnie wśród środowisk wychodźczych po II wojnie światowej. Tak jak w ojczyźnie, również w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii związek wiary i tożsamości narodu był manifestowany przez obchody uroczystości religijnych, wydarzeń polskiej historii, nawiedzanie miejsc martyrologii polskich żołnierzy oraz cmentarzy wojennych. Duszpasterze na emigracji włączali powierzone wspólnoty wiernych w nurt obchodów świąt patriotycznych dla podtrzymania poczucia narodowej dumy i tożsamości na obczyźnie. Wiara polskich emigrantów związana była z miłością do ojczyzny, patriotyzmem, troską o polską rodzinę, systemem wartości i tradycji chrześcijańskich. Na przestrzeni wieków znalazła swoją ideową wymowę w słowach *Bóg, Honor, Ojczyzna* oraz w hymnie emigracji *Boże, coś Polskę przez tak liczne wieki*.

Proces integracji, a nawet asymilacji Polaków w społeczeństwie angielskim oraz w Kościele katolickim widoczny był na przykładzie emigracji powojennej. Od jej zaangażowania i aktywności zależały istnienie i utrzymanie kościołów, kaplic i polskich ośrodków duszpasterskich. Była to troska i odpowiedzialność o kształt pracy duszpasterskiej w polskich parafiach. Towarzyszyło jej zaangażowanie się w życie wspólnot lokalnych, dzieł i diakonii na rzecz ludzi potrzebujących, troszczono się o polskie szkolnictwo oraz wychowanie dzieci i młodzieży w duchu patriotycznym. Podejmowano wiele inicjatyw, prowadzono kursy katechetyczne, ośrodki wychowawcze, internaty dla młodzieży, wydawano periodyki, broszury i książki, kierowano dziełami charytatywnymi. Było to możliwe dzięki wspólnotom parafialnym. Kultywowano tam historię i tradycje kraju ojczystego, które umożliwiały zachowanie wiary katolickiej wśród polskich emigrantów na obczyźnie. Gdy

mówi się o procesie integracji polskich emigrantów w społeczeństwie angielskim, należy zauważyć, że najpierw następowała ona w obrębie polskich wspólnot, a dopiero później w społeczeństwie i Kościele. Proces integracji Polaków zakładał zachowanie tożsamości religijnej i narodowej, nie jej zagubienie czy dezorientację, które charakteryzują współczesną mentalność europejską.

Polskie parafie i ośrodki duszpasterskie stawały się centrami polonijnego życia religijnego, kulturalnego, społecznego i towarzyskiego. Były wspólnotami wiary, miejscami spotkań wszystkich kręgów emigracyjnych, pogłębienia historii i kultury polskiej na obczyźnie. Duszpasterze pełnili ważną rolę religijną, społeczną i kulturową, kształtowali najważniejsze rysy tożsamości polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii, ich wymiar moralny i duchowy. Duszpasterstwo emigracyjne nie polegało tylko na odprawieniu Mszy Świętej w języku polskim czy też pielęgnowaniu rytuałów takich jak poświęcenie pokarmów, posypanie głów popiołem lub poświęcenie opłatka wigilijnego. Potrzebna była działalność duszpasterska, której celem byłaby religijna formacja dzieci i młodzieży, formacja chrześcijańska narzeczonych do życia w małżeństwie, troska o ubogich i potrzebujących. Nauczanie religijne polskich dzieci i młodzieży w szkołach sobotnich, a także szkołach katolickich i wyznaniowych, gdzie prowadzono formację katechetyczną i religijną, dopełniało misję parafii emigracyjnych i polskich rodzin, okazało się niezbędne dla formacji młodych Polaków.

Kształt duszpasterstwa emigracyjnego nie był kopią duszpasterstwa w Polsce. Powstawał on w wyniku poszukiwania najlepszego modelu działań pastoralnych, dostosowanych do potrzeb religijnych, kulturowych i społecznych polskiej emigracji na wyspach. Uwzględniał specyfikę oraz tożsamość polskiej religijności, polskiego dziedzictwa narodowego, a jednocześnie starał się współistnieć i współpracować z miejscowym Kościołem, z poszanowaniem jego struktur prawnych oraz właściwości etnicznych i kulturowych. Tożsamość polskich emigrantów wyrażała się w języku liturgii i rytmie modlitwy, języku uczuć i emocji, pierwszych skojarzeniach wiary oraz bogactwie religijnych form, obrzędach i nabożeństwach, szacunku dla rodzimych tradycji świąt i uroczystości. Tożsamość polskiej rodziny, polskiego narodu związane były od początku chrześcijaństwa w Polsce z Kościołem katolickim, jego nauczaniem, maryjnością, moralnością i etosem. Związek polskiej emigracji powojennej z wartościami religijnymi i patriotycznymi był uwarunkowany historycznie rozbiorem ojczyzny, utratą niepodległości oraz walką o jej odzyskanie. Każdy z tych trzech nurtów emigracyjnych: żołnierski, solidarnościowy i ekonomiczny, wnosił do rzeczywistości polonijnych parafii swoje wartości: umiłowanie ojczyzny i patriotyzm, pragnienie samorządnej i niepodległej Polski oraz witalność, pracowitość i zaradność ostatniej fali emigracji ekonomicznej.

Pewnym zagrożeniem dla duszpasterstwa emigracyjnego w Wielkiej Brytanii był proces kostnienia struktur duszpasterstwa zwyczajnego zauważony w wielu parafiach po 1989 r. Ośrodki

polonijne nabierały charakteru klubów ludzi dobrze znających się, w których nowi emigranci spotykali się z oziębłością i odrzuceniem, a o ich mentalności i zwyczajach mówiono pejoratywnie i krytycznie. Duszpasterstwa traciły zdolność ewangelizacji, nie pociągały ludzi, którzy przybywali z tego samego kręgu kulturowo-językowego. Powszechnym błędem w parafiach starego typu było koncentrowanie się wokół motywów emigracji pierwszej grupy tworzącej ośrodek, np. środowisk wychodźczych, co powodowało, że nowi imigranci, opuszczający rodzimą wspólnotę z innych powodów, byli ostatecznie izolowani lub pozostawiani na marginesie ośrodka. Brak zdolności przejścia i realizacji w ośrodku duszpasterstwa polonijnego z apostolatu o charakterze narodowo-patriotycznym do apostolatu skierowanego na misyjność Kościoła i ewangelizację powodowały zamykanie się i oczekiwanie, że emigranci sami odnajdą drogę i włączą się w działalność wspólnot emigracyjnych. Zauważono brak rzeczywistej i odpowiedzialnej współpracy z ludźmi świeckimi w poszczególnych ośrodkach duszpasterstwa emigracji polskiej, a przez to niewykorzystywanie w ewangelizacji potencjału odpowiednio przygotowanych katolików świeckich.

Praca, nie przedstawiając wyczerpująco charakterystyki profilu polskiego emigranta, rodzin na emigracji czy socjologicznych procesów, z jakimi zetknęli się na emigracji, pozwoliła zarysować pozytywny wizerunek przybywających do Wielkiej Brytanii, opisać ich potrzeby i oczekiwania, z jakimi zmierzyło się duszpasterstwo emigracyjne. Warto zaznaczyć, że zdecydowana większość polskich emigrantów wywodziła się z rodzin katolickich. Pragnęli oni na emigracji kontynuować życie religijne i rozwój duchowy, włączali się chętnie w życie emigracyjnych placówek; był to ich własny wybór, bez oddziaływania ze strony społeczeństwa czy rodziny. Obecnie istnieje potrzeba przygotowywania potencjalnych emigrantów do wyjazdów do krajów unijnych oraz do Wielkiej Brytanii. Powinno się to odbywać także w parafiach. W związku z tym władze państwowe powinny współpracować z Kościołem w kwestii udostępnienia informacji dotyczącej sytuacji gospodarczo-ekonomicznej krajów docelowych oraz adresów polskich placówek. Ważne jest, by rodzice interesowali się, kto jest pośrednikiem pracy dla ich dzieci oraz w jakich warunkach będą one mieszkać po opuszczeniu kraju rodzinnego. Wyjeżdżającym powinno się umożliwić zdobycie podstawowej znajomości języka, należy przygotować ich na trudności i tęsknotę za krajem. Dobrze, aby rodzice zwracali im uwagę na potrzebę pielęgnowania kultury, religii i zwyczajów ojczystych, na zachowanie katolickiej tożsamości. Kościół powinien zadbać o odpowiednie przygotowanie duszpasterzy, którzy podążyliby za emigrantami i otoczyli ich odpowiednią opieką.

Współcześnie wśród ludzi młodych kultura migracji coraz częściej utrwala się jako część ich egzystencji. Migracje stają się ważnym elementem ich życia, są akceptowane w społeczeństwie. Zyskały one charakter stopniowalny, bo każdy kolejny wyjazd determinowany był poprzednim,

dzięki lepszej znajomości języka, doświadczeniu w wykonywanej pracy, poznaniu społeczeństwa, kultury i prawa państwa przyjmującego. Ważne były także zasoby finansowe, informacje, wiedza oraz ukształtowane już kompetencje. W postawie polskich emigrantów zaobserwowano dążenie do lepszych umiejętności językowych, przewagę osób wykształconych mających chęć poznawania ludzi, kultury i świata, zdobycia doświadczenia zawodowego, dążących do polepszenia perspektyw życiowych własnych dzieci i rodziny. Młodzi ludzie wybierali emigrację zarobkowo-turystyczną, gdzie wymiar ekonomiczny łączono z chęcią poznawania świata, migracja stawała się wyzwaniem i przygodą. Miała przynosić wymierne korzyści ekonomiczne, ale przy okazji zaspakajać potrzeby podróżowania, poznania kultur i religii świata. Model takiej migracji stał się atrakcyjny dla wielu młodych ludzi i wydaje się, że w przyszłości tendencja ta będzie się upowszechniać. Wskazaniem dla prowadzenia duszpasterstwa emigracyjnego musi być liczenie się z dużo większą mobilnością emigrantów, ich „tymczasową" obecnością i zaangażowaniem w życie religijne. Ponadto kontekst wyjazdów i powrotów związanych z brexitem oraz sytuacją ograniczenia przemieszczania się spowodowaną pandemią Covid-19 był kolejnym wyzwaniem dla duszpasterstwa.

W niniejszej rozprawie niektóre elementy składające się na duszpasterstwo emigracyjne dotyczące działalności pastoralnej lub administracyjnej zostały opisane dość szczegółowo, np. charytatywny wymiar fundacji PMK zapewniający wyjątkową podmiotowość prawną, procedury administracyjne przy zawieraniu małżeństwa za granicą, nauczanie i przesłanie papieża Jan Pawła II skierowane do brytyjskiej Polonii, odpowiedź Kościoła katolickiego na współczesne wyzwania „ludzi w drodze", a także kursy wiedzy religijnej, rekolekcje kapłańskie oraz formacja duchownych i świeckich do apostolatu. Jednak wiele obszarów pracy duszpasterskiej z konieczności zostało potraktowane marginalnie, choć zasługują na dalsze badania oraz naukową analizę. Warto wskazać na niektóre z nich, związane z działalnością ewangelizacyjną, szczególnie nowych środowisk emigrantów, są to np. działalność wydawniczo-medialna, nowe czasopisma, książki, filmy, radio oraz internet, spotkania ewangelizacyjne i czuwania w Laxton Hall, oddziaływanie wspólnoty „Cor Lumen Christi" z Chertsey, formacja duchowa małżonków we wspólnotach Teams of Our Lady, rozwój duchowy we wspólnotach wsparcia AA, Al-Anon, DDA i innych obecnych przy parafiach grupach formacyjnych, formacja zuchów, harcerzy i harcerek, zespołów folklorystycznych, do których chętnie dołączały dzieci i młodzież z nowej emigracji. Fala ostatniej emigracji stanowiła dla duszpasterstwa polonijnego obszar ewangelizacyjny i misyjny, była okazją do głoszenia Jezusa Chrystusa i Jego Ewangelii we wspólnocie wiary opartej na świadectwie tych, którzy troszczyli się o wzrost duchowy i rozwój życia chrześcijańskiego polskich migrantów (EMCC 1).

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

1. **Dokumenty soborów**

Sobór Laterański IV c. IX. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XXII 998, Venetis 1778, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 2, oprac. A. Baron, H. Pietras, WAM, Kraków 2003, s. 244.

Sobór Watykański II, *Konstytucja o świętej liturgii „Sacrosanctum concilium"* (4.12.1963), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 48-78.

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium"* (21.11.1964), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 104-163.

Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus"* (28.10.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 236-258.

Sobór Watykański II, *Dekret o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis"* (28.10.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

Sobór Watykański II, *Dekret o apostolstwie świeckich „Apostolicam actuositatem"* (16.11.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 377-401.

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym „Verbum Dei"* (18.11.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 350-363.

Sobór Watykański II, *Dekret o działalności misyjnej Kościoła „Ad gentes divinitus"* (7.12.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 433-471.

Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów „Presbyterorum ordinis"* (7.12.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 478-508.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes"* (7.12.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

2. Nauczanie papieży

Pius XII, *Konstytucja apostolska o duchowej opiece nad emigrantami „Exsul Familia"* (1.08.1952), „Studia Polonijne" (4)1981, s. 15-58.

Jan XXIII, *Encyklika o współczesnych przemianach społecznych w świetle nauki chrześcijańskiej „Mater et Magistra”* (15.05.1961), Wydawnictwo Tum, Wrocław 1997.

Jan XXIII, *Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności „Pacem in terris”* (11.04.1963), Wydawnictwo Tum, Wrocław 1997.

Paweł VI, *Homilia na zakończenie Powszechnego Soboru Watykańskiego II* (8.12.1965), AAS 58 (1966), s. 51-59.

Paweł VI, *Encyklika o popieraniu rozwoju ludów „Populorum progressio”* (26.03.1967), Wydawnictwo Tum, Wrocław 1997.

Paweł VI, *Encyklika o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego „Humanae vitae”* (25.07.1968), Wydawnictwo Tum, Wrocław 1997.

Paweł VI, *Motu proprio „Pastoralis migratorum cura”* (15.08.1969), „Studia Polonijne” (4)1981, s. 59-60.

Paweł VI, *Motu proprio „Apostolicae caritatis”* (19.03.1970), „Studia Polonijne” (4)1981, s. 87-89.

Paweł VI, *Adhortacja apostolska na temat odnowy życia zakonnego według nauki Soboru Watykańskiego II „Evangelica testificatio”* (29.06.1971), Wydawnictwo Tum, Wrocław 1997.

Paweł VI, *Adhortacja apostolska o ewangelizacji w świecie współczesnym „Evangelii nuntiandi”* (8.12.1975), Wydawnictwo Tum, Wrocław 1997.

Jan Paweł II, *Encyklika o Odkupicielu człowieka „Redemptor hominis”* (4.03.1979), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach „Catechesi tradendae”* (16.10.1979), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Znak, Kraków 1996, s. 5-85.

Jan Paweł II, *Encyklika o pracy ludzkiej „Laborem exercens”* (14.09.1981), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym „Familiaris consortio”* (22.11.1981), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Znak, Kraków 1996, s. 87-208.

Jan Paweł II, *Jan Paweł II w Wielkiej Brytanii (28 V 1982-2 VI 1982) i Argentynie (11 VI 1982-12 VI 1982). Homilie i przemówienia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1989.

Jan Paweł II, *Kościoły lokalne wobec emigrantów*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (16.07.1985), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 15-20.

Jan Paweł II, *Małżeństwo i rodzina*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (15.08.1986), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 21-29.

Jan Paweł II, *Encyklika o Matce Zbawiciela „Redemptoris Mater"* (25.03.1987), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031987_redemptoris-mater.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Katolicy świeccy a emigracja*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (15.08.1987), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 30-36.

Jan Paweł II, *Konstytucja apostolska „Pastor bonus"* (28.06.1988), www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Maryja punktem odniesienia dla migrantów i uchodźców*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (4.10.1988), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009 s. 37-43.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o powołaniu i misji świeckich w Kościele i w świecie „Christifideles laici"* (30.12.1988), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Znak, Kraków 1996, s. 345-480.

Jan Paweł II, *Misyjny aspekt migracji*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (10.09.1989), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 44-49.

Jan Paweł II, *Niebezpieczeństwo prozelityzmu sekt religijnych*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (25.07.1990), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 50-56.

Jan Paweł II, *Encyklika o Misji Odkupiciela „Redemptoris missio"* (7.12.1990), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Szanować tożsamość kulturową każdej osoby*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (21.08.1991), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 57-62.

Jan Paweł II, *Kościół wzywa wszystkich ludzi do pełniejszej solidarności. Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (31.07.1992), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 63-67.

Jan Paweł II, *Adhortacja o formacji kapłanów we współczesnym świecie „Pastores dabo vobis"* (25.03.1992), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_25031992_pastores-dabo-vobis.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Kościoły lokalne wobec migrantów* (1993/1994). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (6.08.1993 r.), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 68-73.

Jan Paweł II, *Kobieta na emigracji* (1995). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (11.08.1994), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 74-78.

Jan Paweł II, *Nie wolno łamać ani ignorować praw migrantów* (1996). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (25.07.1995), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 79-83.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie „Vita consecrata"* (25.03.1996), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Znak, Kraków 1996, s. 799-946.

Jan Paweł II, *Encyklika o Duchu Świętym „Dominum et Vivificantem"* (18.05.1986), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_18051986_dominum-et-vivificantem.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Wiara człowieka powinna działać przez miłość. Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (9.11.1997), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 84-90.

Jan Paweł II, *Okazać życzliwość i solidarność obcokrajowcowi. Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (9.10.1998), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 91-97.

Jan Paweł II, *List apostolski o świętowaniu niedzieli „Dies Domini"* (31.05.1998), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/1998/documents/hf_jp-ii_apl_05071998_dies-domini.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Całe życie chrześcijańskie jest wielkim pielgrzymowaniem do domu Ojca. Orędzie na Światowy Dzień Migranta* (2.02.1999), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 98-106.

Jan Paweł II, *Obchody Wielkiego Jubileuszu wezwaniem do zmiany stylu życia* (2000). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (21.11.1999), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 107-114.

Jan Paweł II, *W człowieku potrzebującym przyjmujemy Chrystusa*. *Przemówienie Ojca Świętego podczas Jubileuszu Migrantów i Podróżnych* (2.06.2000), opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/migranci_02062000.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *List apostolski na Jubileusz Roku 2000 „Novo millennio ineunte"* (6.01.2001), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/2001/documents/hf_jp-ii_apl_20010106_novo-millennio-ineunte.html (dostęp: 22.05.2023).

Jan Paweł II, *Duszpasterstwo migrantów zadaniem współczesnego Kościoła*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (2.02.2001), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 115-125.

Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Zgromadzenia Międzynarodowej Katolickiej Komisji ds. Migracji* (12.11.2001), „L'Osservatore Romano" (wyd. ang.) 2001, nr 47, s. 10.

Jan Paweł II, *Migracje a dialog międzyreligijny*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (24.10.2002), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 126-130.

Jan Paweł II, *Encyklika o Eucharystii w życiu Kościoła „Ecclesia de Eucharystia"* (17.04.2003), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_20030417_eccl-de-euch.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Adhortacja o Kościele w Europie* **„***Ecclesia in Europa"* (28.06.2003), Wydawnictwo M, Kraków 2003.

Jan Paweł II, *Adhortacja o służbie biskupów „Pastores gregis"* (16.10.2003), www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20031016_pastores-gregis.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *Przeciw przejawom rasizmu, ksenofobii i skrajnego nacjonalizmu*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (15.12.2003), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 131-134.

Jan Paweł II, *Migracje w poszukiwaniu pokoju*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (24.11.2004), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 135-139.

Jan Paweł II, *List apostolski Ojca Świętego na rok Eucharystii „Mane nobiscum Domine”* (7.11.2004), www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_letters/2004.index.html (dostęp: 22.06.2023).

Jan Paweł II, *O zachowanie własnej tożsamości i uznanie tożsamości innych*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10.2005), w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, oprac. W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 140-142.

Benedykt XVI, *Homilia wygłoszona podczas uroczystej Mszy Świętej z okazji inauguracji pontyfikatu* (24.04.2005), OsRomPol (26) 2005, nr 6, s. 11.

Benedykt XVI, *Encyklika o miłości chrześcijańskiej „Deus caritas est”* (25.12.2005), Dehon, Kraków 2006.

Benedykt XVI, *Migracja znakiem czasu* (2006). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10.2005), OsRomPol (27) 2006, nr 1, s. 4-5.

Benedykt XVI, *Benedykt XVI. Trwajcie mocni w wierze. Pielgrzymka do Polski 25-28 maja 2006*, Libreria Editrice Vaticana i KAI, Warszawa 2006.

Benedykt XVI, *Rodzina migrująca* (2007). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10.2006), OsRomPol (28) 2007, nr 1, s. 4-5.

Benedykt XVI, *Młodzi migranci* (2008). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10. 2007), www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/migration.index.html (dostęp: 22.06.2023).

Benedykt XVI, *Przemówienie na sesji plenarnej Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących „Trzeba odważnie i wytrwale bronić rodziny migrantów”* (15.05.2008), OsRomPol (29) 2008, nr 6, s. 42-43.

Benedykt XVI, *Św. Paweł migrant i apostoł Narodów* (2009). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (24.08.2008), www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/migration/documents/hf_ben-xvi_mes_20080824_world-migrants-day.html (dostęp: 22.06.2023).

Benedykt XVI, *Encyklika o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie „Caritas in veritate”* (29.06.2009), www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html (dostęp: 22.06. 2023).

Benedykt XVI, *Małoletni migranci i uchodźcy* (2010). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (18.10.2009), www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/migration/documents/hf_ben-xvi_mes_20091016_world-migrants-day.html (dostęp: 22.06.2023).

Benedykt XVI, *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami różnych grup społecznych w Westminster Hall, podróż Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii* (17.09.2010), opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/gb-westminsterhall_17092010 (dostęp: 24.04.2023).

Benedykt XVI, *Homilia podczas Mszy Świętej w Katedrze Westminster, podróż Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii* (16.09.2010), opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/gb-westminstercat_18092010 (dostęp: 24.04.2023).

Benedykt XVI, *Czuwanie w Hyde Park, podróż Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii* (18.09.2010), www.ekai.pl/dokumenty/benedykt-xvi-w-hyde-parku-napelniajcie-zycie-doczesne-wartosciami-ewangelii-londyn-18-wrzesnia-2010-r/ (dostęp: 24.04.2023).

Benedykt XVI, *Wydarzenie wagi historycznej. Audiencja generalna po podróży do Wielkiej Brytanii* (22.09.2010), opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/audiencje/ag_gb_22092010 (dostęp: 24.04.2023)

Benedykt XVI, *Jedna rodzina ludzka* (2011). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (27.09.2009), www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/migration/documents/hf_ben-xvi_mes_20100927_world-migrants-day.html (dostęp: 22.06.2023).

Benedykt XVI, *Migracje a nowa ewangelizacja* (2012). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (21.09.2011), www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/messages/migration/documents/hf_ben-xvi_mes_20110921_world-migrants-day.html (dostęp: 22.06.2023).

Benedykt XVI, *Migracje: pielgrzymka wiary i nadziei* (2013). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (12.10.2012), OsRomPol (32) 2012, nr 12, s. 4-5.

Franciszek, *Migranci i uchodźcy: ku lepszemu światu* (2014). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (5.08.2013), www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/migration/documents/papa-francesco_20130805_world-migrants-day.html (dostęp: 22.06.2023).

Franciszek, *Adhortacja apostolska o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie „Evangelii Gaudium"* (24.11.2013), www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html (dostęp: 22.06.2023).

Franciszek, *Przemówienie do Wspólnoty św. Idziego, Prawdziwą rewolucją jest współczucie*, OsRomPol (34) 2014, nr 7, s. 19.

Franciszek, *Kościół bez granic matką wszystkich* (2015). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (3.09.2014), www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/migration/documents/papa-francesco_20140903_world-migrants-day-2015.html (dostęp: 22.06.2023).

Franciszek, *Kiedy milczenie staje się współwiną* (2016). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (12.09.2015), OsRomPol (35) 2015, nr 10, s. 10-12.

Franciszek, *Nieletni migranci, bezbronni i bez głosu* (2017). *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (8.09.2016), OsRomPol (36) 2016, nr 11, s. 4-6.

Franciszek, *List apostolski na zakończenie Nadzwyczajnego Jubileuszu Miłosierdzia „Misericordia et misera"* (20.11.2016), OsRomPol (37) 2016, nr 12, s. 4-12.

Franciszek, *List motu proprio ustanowienia Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka „Humanam progressionem"* (17.08.2016), OsRomPol (37) 2016, nr 9, s. 8.

Franciszek, *Adhortacja apostolska o miłości w rodzinie „Amoris laetitia"* (19.03.2016), www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20160319_amoris-laetitia.html (dostęp: 22.05.2023).

Franciszek, *Przyjmowanie, chronienie, promocja i integracja imigrantów i uchodźców* (2018). *Orędzie na 104. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, OsRomPol (38) 2017, nr 9, s. 4.

Franciszek, *Przemówienie do dyrektorów krajowych duszpasterstwa ds. migrantów* (22.09.2017), OsRomPol (38) 2017, nr 10, s. 43.

Franciszek, *Przemówienie do uczestników VI Międzynarodowego Forum „Migracje i pokój" „Przyjmować, chronić, promować i integrować"* (21.02.2017), OsRomPol (38) 2017, nr 9, s. 20-23.

Franciszek, *Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański „Nie gaśmy nadziei migrantów"* (1.01.2018), OsRomPol (39) 2018, nr 1, s. 19-20.

Franciszek, *Homilia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy „Przezwyciężenie lęku pozwala wyjść na spotkanie bliźniego"* (14.01.2018), OsRomPol (39) 2018, nr 2, s. 44-45.

Franciszek, *Nie chodzi tylko o migrantów*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (27.05.2019), OsRomPol (40) 2019, nr 7-8, s. 4-6.

Franciszek, *Jak Jezus Chrystus zmuszeni do ucieczki. Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (27.09.2020), OsRomPol (41) 2020, nr 6, s. 4-5.

Franciszek, *Ku stale rosnącemu „my"*. *Orędzie na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy* (26.09.2021), www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/migration/documents/papa-francesco_20210503_world-migrants-day-2021.html (dostęp: 22.06.2023).

Franciszek, *Adhortacja apostolska do młodych i całego Ludu Bożego „Christus vivit"* (25.03.2019), Wydawnictwo M, Kraków 2019.

Franciszek, *Encyklika o braterstwie i przyjaźni społecznej „Fratelli Tutti"* (03.10.2020), www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (dostęp: 22.06.2023).

3. Dokumenty Stolicy Apostolskiej

Kongregacja ds. Biskupów, *Instrukcja dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów „De pastorali migratorum cura”* (22.08.1969), „Studia Polonijne” (4)1981, s. 60-86.

Papieska Komisja ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instructio pastorale degli emigranti* (26.05.1978), „Studia Polonijne” (6)1983, s. 5-10.

Papieska Komisja ds. Duszpasterstwa Migracji i Podróżujących, *List okólny do Konferencji Biskupów „Kościół a ludzka mobilność”*, Libreria Editrice Vaticano, Watykan 1978.

Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Pallottinum, Poznań 1984.

Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów o niektórych aspektach Kościoła pojmowanego jako komunia*, (28.06.1992), OsRomPol (13)1992, nr 10, s. 37-45.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, Papieska Rada „Cor Unum”, *Problem uchodźców, wyzwanie do solidarności*, OsRomPol (4)1993, nr 25-26, s. 49-50.

Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów* (1.01.1994), Pallotinum, Poznań 2003.

Papieska Rada „Cor Unum”, *Głód w świecie. Solidarny rozwój wyzwaniem dla wszystkich*, Apostolicum, Ząbki 1998.

Kongregacja ds. Kultu Bożego, *Dyrektorium o celebracjach niedzielnych bez kapłana „Christi Ecclesia”* (10.06.1998), OsRomPol 1998, nr 12, s. 30-40.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Pallottinum, Poznań 2002.

Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Pallotinum, Poznań 2003.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instrukcja na temat zjawiska współczesnej migracji „Erga migrantes caritas Christi”* (3.05.2004), www.migrant.pl/media/pdf/erga_migrantes_pl.pdf (dostęp: 5.05.2022).

Papieska Rada „Iustitia at Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Jedność, Kielce 2005.

Youcat. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2011.

Papieska Rada ds. Rodziny, *Karta Praw Rodziny*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2013

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, *Miłosierny Samarytanin. Pomoce teologiczne-duszpasterskie-liturgiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne, Głogów 2013.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, Papieska Rada „Cor Unum”, *Wytyczne duszpasterskie „Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przymusowo przesiedlonych”*

(31.03.2013), www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/corunum/corunum_it/pubblicazioni/Rifugiati-2013-POL.pdf (dostęp: 30.04.2022).

Sekcja ds. Migrantów i Uchodźców Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Dwadzieścia Punktów Działalności Duszpasterskiej ws. migrantów i uchodźców* (21.02.2017), www.ekai.pl/dokumenty/dwadziescia-punktow-dzialalnosci-ws-migrantow-i-uchodzcow/ (dostęp: 30.05.2022).

4. Dokumenty Kościoła katolickiego w Polsce

Protokół ze Zjazdu Biskupów w Krakowie, 2.06.1921 r., pkt. 38, Zjazd Biskupów w Częstochowie w dn. 2-4 sierpnia 1924 r., pkt. 4, „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej" (14) 1924, s. 134.

Gawlina J., *Z wojny i z wygnania, Listy i orędzia pasterskie, kazania i przemówienia*, Hosianum, Rzym 1952.

Potrzeba i zadania nowej ewangelizacji na przełomie II i III tysiąclecia chrześcijaństwa, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum, Poznań 2001, s. 18-19.

Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum, Poznań 2001, s. 37-38.

Szkoła i uniwersytet w życiu Kościoła i narodu, w: *II Polski synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum, Poznań 2001, s. 51

Kościół wobec życia społeczno-gospodarczego w: *II Polski synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum, Poznań 2001, s. 58.

Posługa charytatywna Kościoła, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum, Poznań 2001, s. 222-228.

Duszpasterstwo polskie za granicą, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum, Poznań 2001, s. 251-262.

Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (20.06.2001), Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Naśladować Chrystusa. Program Duszpasterski na rok 2003/2004*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2003.

Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Głosić Ewangelię nadziei. Program duszpasterski na rok 2004/2005. Celebrować Ewangelię nadziei, służyć Ewangelii nadziei*, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2004.

Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Przywracajmy nadzieję ubogim. Program duszpasterski na rok 2005/2006*, red. P. Kurzeja, A. Liskowacka, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2005.

Konferencja Episkopatu Polski, *List Episkopatu Polski o duszpasterstwie emigracji* (18.10.2006), opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/duszp_emigracji_18102006 (dostęp: 25.04.2023).

Komisja Duszpasterstwa KEP, *Kościół niosący ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Otoczmy troską życie. Rok 2008/2009*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2008.

Komisja Wychowania Katolickiego KEP, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski, *W komunii z Bogiem. Kościół domem i szkołą komunii. Rok 2010/2011*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2010.

Komisja Konferencji Episkopatu Polski ds. Polonii i Polaków za Granicę, *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące duszpasterstwa emigracji polskiej*, Biblos, Tarnów 2015.

Komisja Duszpasterstwa KEP, *Idźcie i głoście. Przez Chrystusa, z Chrystusem, w Chrystusie. Przez wiarę i chrzest do świadectwa. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017. Rok 2016/2017*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2016.

5. Dokumenty Kościoła katolickiego w Anglii, Walii i Szkocji

List kard. Johna Heenana do bpa Władysława Rubina (20.05.1975), w: *Wybór listów pasterskich, kazań, przemówień, artykułów*, red. K. Mochlińska, Z. Wałaszewski, Veritas, Londyn 1994, s. 109.

Budd Ch., C*hild Abuse. Pastoral and Procedural Guidelines*, czerwiec 1994, www.cbcew.org.uk/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/Child-Abuse-Pastoral-and-Procedural-Guidelines-1994.pdf (dostęp: 14.05.2022).

Hume B., Preface, *The Common Good and the Catholic Church's Social Teaching. A statement by the Catholic Bishops' Conference of England and Wales*, Londyn 1996, s. 2-3, cbcew.org.uk/plain/wp-content/uploads/sites/3/2018/11/common-good-1996.pdf (dostęp: 14.05.2022).

Konferencja Biskupów Katolickich Anglii i Walii, *Wspólne dobro a nauczanie społeczne Kościoła katolickiego*, „Społeczeństwo" (7)1997, nr 4, s. 734-761.

Lord Nolan, *A Programme for Action*, www.catholicsafeguarding.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/2001-Nolan-Report-A-Programme-for-Action.pdf (dostęp: 14.05.2022).

Cumberlege C., *Safeguarding with Confidence*, www.catholicsafeguarding.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/2007-Safeguarding-with-Confidence-The-Cumberlege-Commission-Report.pdf (dostęp: 14.05.2022).

Lynch P., *Mission of The Church to migrants in England and Wales*, The Statement of the Catholic Bishops' Conference of England and Wales, Londyn-Westminster 2008, cbcew.org.uk/plain/wp-content/uploads/sites/3/2018/11/mission-to-migrants-2008.pdf (dostęp: 14.05.2022).

The Catholic Bishops' Conference of England and Wales and the Bishops' Conference of Scotland, *Heart speaks unto heart, visit of pope Benedict XVI, United Kingdom 2010*, thepapalvisit.org.uk/ (dostęp: 24.04.2023).

Westminster Year Book 2014, 62-nd edition, WRCDT, Londyn 2013, s. 107-108.

The Catholic Directory for Scotland 2014. Chaplains for Polish Catholics, By Authority of the Bishops' Conference of Scotland, Burns Public. Limited, Glasgow 2014.

The Catholic Directory for Scotland 2016. Chaplains for Polish Catholics, By Authority of the Bishops' Conference of Scotland, Burns Public. Limited, Glasgow 2016.

Towards a culture of safeguarding. Module 1: Safeguarding as ministry, contextual understanding for Clergy and Religious, CSAS 2016, www.catholicsafeguarding.org.uk (dostęp: 14.05.2022)

6. Dokumenty innych Kościołów partykularnych

Komisja Społeczna Episkopatu Francji, *Wykluczenie społeczne nie jest czymś nieuchronnym*, „Społeczeństwo" (7)1997, nr 4, s. 763-768.

Rada Kościoła Ewangelickiego w Niemczech i Konferencji Episkopatu Niemiec, *O przyszłość w solidarności i sprawiedliwości. Słowo na temat sytuacji gospodarczej i społecznej w Niemczech*, „Społeczeństwo" (7)1997, nr 3, s. 399-484.

Wskazania dla duszpasterstwa polskojęzycznego w Niemczech, „Biuletyn Stowarzyszenia *Wspólnota Polska*" (10) 2001, nr 109, s. 17-19.

7. Księgi liturgiczne

Liturgia Godzin, t. 2, *Wielki Post, Okres Wielkanocny*, Pallottinum, Poznań 1984.

Annuario Pontificio per l'anno 1999, Libreria Editrice Vaticano, Watykan 1999.

Mszał Rzymski dla diecezji polskich, wydanie drugie poszerzone, Pallottinum, Poznań 2010.

8. Dokumenty Kościoła narodowego w Anglii i Szkocji

Henry VIII, *Act Extinguishing the Authority of the Bishop of Rome*, 1536, 28 Hen.VIII, c.10, w: *Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, M.J. Ptak, M. Kinstrel, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 293-294.

Migration Principles. Statement for Churches Working with Migrants and Engaging with Migration Issue, red. P. Weller, CTBI, Londyn 2005, focusonrefugees.org/wp-content/uploads/2016/06/Migration-Principles-A5-booklet-version.pdf (dostęp: 25.05.2023).

Supporting Asylum Seekers – Guidance for Church of England Clerygy, red. M. Kettle, K. Brealey, CTBI, Londyn 2016, www.churchofengland.org/about/policy-and-thinking/our-views/migration (dostęp: 7.12.2022).

9. Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Laxton Hall

A. „Duszpasterz Polski Zagranicą" (1949-1999):

DPZ 1950, nr 1/50, s. 1; DPZ 1978, nr 3/128, s. 315-316.

DPZ 1982, nr 1/142, s. 84; DPZ 1982, nr 1/142, s. 84-85; DPZ 1983, nr 2, s. 306.

DPZ 1985, nr 3, s. 592; DPZ 1987, nr 2, s. 285; DPZ 1987, nr 4, s. 591.

DPZ 1988, nr 2, s. 359-372; DPZ 1989, nr 2, s. 255; DPZ 1990, nr 1, s. 155.

DPZ 1991, nr 2/179, s. 237-292; DPZ 1991 nr 3/180, s. 334; DPZ 1991, nr 4/181, s. 545.

DPZ 1993, nr 1/186, s. 62; DPZ 1993, nr 2, s. 313-314; DPZ 1994, nr 2, s. 151-152.

DPZ 1995, nr 1, s 132; DPZ 1996, nr 2/199, s. 223; DPZ 1996, nr 2, s. 285; DPZ 1997, nr 2, s. 286; DPZ 1998, nr 3/208, s. 434- 456; DPZ 1999, nr 2, s. 299.

Piekut S., *Biskup polowy Józef Gawlina*, DPZ 1965, nr 1, s. 22-25.

Śp. ks. inf. Ludwik Bombas, DPZ 1970, nr 4, s. 331-334.

Sojka W., *Polszczyzna w kazaniach dla emigrantów*, DPZ 1979, nr 1/130, s. 96-97.

Mochlińska K., *Kobieta w posłannictwie rodziny i parafii*, DPZ 1981, nr 2/139, s. 243.

Dobrzanowski S., *Postawy religijne współczesnej młodzieży polskiej*, DPZ 1981, nr 2/139, s. 224.

Kalendarzyk spotkań duszpasterskich ks. Biskupa Szczepana Wesołego, DPZ 1982, nr 4, s. 614.

Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa Szczepana Wesołego, DPZ 1987, nr 3, s. 421.

Tkaczyk W., *Problemy rodziny polskiej na emigracji*, DPZ 1987, nr 4/165, s. 555.

Szwej M., *Msza na uchodźstwie*, DPZ 1991, nr 1/178, s. 63.

Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa Szczepana Wesołego, DPZ 1991, nr 2, s. 284.

Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa S. Wesołego, DPZ 1992, nr 2, s. 259-260.

Wesoły S., *Kościół polski wobec emigracji*, „Głos Seminarium Zagranicznego" 1994, nr 3, s. 5.

Odwiedziny duszpasterskie ks. Biskupa Szczepana Wesołego, DPZ 1995, nr 2, s. 301.

B. „Okólniki Duszpasterskie PMK w Anglii i Walii" (1953-2016)

„Okólnik Duszpasterski PMK w Anglii i Walii" 1953, nr 1, s. 8-12.

„Okólnik Duszpasterski PMK w Anglii i Walii" 1983, nr 1, s. 217-221.
Okólnik PMK 3.08.1990, s. 1; *Okólnik PMK* 25.03.1991, s. 2.
Okólnik PMK 30.03.1992, s. 3; *Okólnik PMK* 15.12.1993, s. 1-3.
Okólnik PMK 29.03.1994, s. 1; *Okólnik PMK* 28.09.1994, s. 5-7.
Okólnik PMK 22.12. 1994, s. 1-2; *Okólnik PMK* 12.04.1995, s. 2.
Okólnik PMK 13.01.1997, s. 1; *Okólnik PMK* 6.03.1998, s. 2.
Okólnik PMK 12.04.2000, s. 1; *Okólnik PMK* 4.04.2001, s. 1.
Okólnik PMK 20.03.2002, s. 1; *Okólnik PMK-2003*, nr 1, s. 2-3.
Okólnik PMK 1.11.2004, s. 1-2; *Okólnik PMK-2005*, nr 1, s. 2.
Okólnik PMK-2005, nr 2, s. 3-4; *Okólnik PMK* 23.02.2006, s 1-2.
Okólnik PMK 2006, s. 3-5; *Okólnik PMK* 2007, nr 1-4, s. 1.
Okólnik PMK-2008, nr 1, s. 4; *Okólnik PMK-2008*, nr 2, s. 3.
Okólnik PMK-2009, nr 4, s. 9; *Okólnik PMK*-2010, nr 2, s. 4-5.
Okólniki PMK 11.2011, s. 3; *Okólnik PMK-2012*, nr 1, s. 6-14.
Okólnik-2013, nr 2, s. 12; *Program duszpasterski 2013/2014*, s. 1-2
Okólnik PMK, nr 1/2015, s. 1; *Okólniki PMK*-2016, nr 1, s. 1-2.

C. „Wiadomości Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii", WPMK, WPKM-CK

Pielgrzymka harcerzy do Aylesford, WPMK 1961, z. 10, s. 14.
Netter W., *Polish Benevolent Fund. Polskie Towarzystwo Dobroczynności*, WPMK 1961, nr 5, s. 8.
Polska pielgrzymka Maryjna do Ilkley (obok Leeds) – 2 lipca br., WPKM 1961, z. 5, s. 14.
Największa w Wielkiej Brytanii Polska Pielgrzymka Maryjna do Hednesford – 16 sierpnia 1964, WPKM 1964, z 8, s. 15.
Harcerstwo pielgrzymuje do „Angielskiej Częstochowy", WPKM 1969, z. 9-10, s. 22.
25. Pielgrzymka do Carfin (biuletyn), WPMK 1973, z. 4, s. 19.
Kronika Polskiej Misji Katolickiej, WPMK-CK 1983, nr 3, s. 11.
IV Konferencja Apostolstwa Świeckich, WPMK-CK 1990, nr 2, s. 2-7.
Zjazd Katolicki 1990, WPMK-CK 1990, nr 2, s. 3-21.
Rybotycka I., *Laxton Hall. Wymarzona przystań*, WPMK 1990, nr 3, s. 11-12.
Netter W., *Polska Rada Duszpasterska Zachodniej Europy*, WPMK-CK 1992, nr 2, s. 2-3.
Janicka I., *Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK-CK 1998, nr 1, s. 4-6.
Janicka I., *Konferencja Apostolstwa Świeckich 2000. Jezus Chrystus jest naszą nadzieją*, WPMK-CK 2000, nr 1, s. 10-15;

Janicka I., *Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK-CK 2001, nr 1, s. 24-32.
Wesoły S., *Czy można mówić o polskiej duchowości?*, WPMK-CK 2002, nr 1, s. 1-16.
Janicka I., *Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK-CK 2002, nr 1, s. 17-26.
Guzikowski J., *Polska Rada Duszpasterska Europy Zachodniej*, WPMK-CK 2002, nr 2, s. 47-49.
Wesoły S., *Chrystus fundamentem wspólnoty wierzących*, WPMK-CK 2003, nr 1, s. 4-14.
Zajączkowska M., *Lutowa Konferencja Apostolstwa Świeckich*, WPMK-CK 2003, nr 1, s. 14-19.
Macura A., *Refleksje Bożonarodzeniowe. Cud Bożego Narodzenia*, WPMK-CK 2005, nr 4, s. 47-50.
Karpiński R., *Boże Narodzenie 2005*, WPMK-CK 2005, nr 4, s. 29; WPMK-CK 2005, nr 3, s. 5-8.
Wyszyński M.L., *Parafie emigracyjne są nie-anonimowe*, WPMK-CK 2005, nr 1-4, s. 27-28.

D. Listy, dokumenty i sprawozdania

The Polish Catholic Mission in England and Wales, PMK, Londyn 2005.
Celebret i uprawnienia kapłanów pracujących w Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii, PMK, Londyn 2007.
List Rektora PMK na Adwent 2005, s. 1; List Rektora do kapłanów PMK z 3.10.2006 r., s. 1-2; List Rektora PMK na Adwent, 2008, nr 1, s. 4.
Oświadczenie Zgromadzenia Księży Marianów w sprawie Fawley Court (30.06.2009), Fawley Court 2009, www.mojawyspa.co.uk/pliki/fawley-court.pdf (dostęp: 15.04.2023).
Biuro PMK, *Informator i wytyczne dotyczące prowadzenia Gift Aid dla PMK w Anglii i Walii*, Londyn 2011.
Biuro PMK ds. małżeńskich, *Informator małżeński, listopad 2013*, s. 1-7.
Biuro ds. małżeńskich, *Procedury małżeńskie, listopad 2013*, s. 1-9.
Biuro PMK ds. małżeńskich, *Problemy z dokumentacją małżeńską, wrzesień 2014*, s. 1-6.
Biuro PMK, *Zasady administracji parafii w Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, Londyn 2014, s. 1-4.
Structures and procedures. The role of National Coordinator for The Polish Catholic Mission in England and Wales (*Struktury i Procedury. Rola Koordynatora Narodowego (Wikariusza Delegata) dla Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i* Walii), Londyn 2014.
Principles for secular priests and religious working within the Polish Catholic Mission in England and Wales (*Obowiązujące zasady dla kapłanów i zakonników pracujących w strukturach Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i* Walii), Londyn 2014.
Decree for PCM Faculties, Londyn 2014.
Statuty Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii, ArchPMK, Londyn 2014 i 2016.

Sprawozdanie Rektora, kalendarz wydarzeń na rok 2015, Londyn 2016.

Biuro PMK, *Informator i wytyczne dotyczące prowadzenia Gift Aid dla PMK w Anglii i Walii*, Londyn 2020, s. 1-2.

Sprawozdanie Rektora, kalendarz wydarzeń na rok 2019, Londyn 2020.

Archiwum PMK w Szkocji:

Łękawa M., Sprawozdanie za rok 2008 Rektora PMK w Szkocji, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji* (mps), Glasgow 2008.

Łękawa M., Sprawozdanie za rok 2010 Rektora PMK w Szkocji, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji* (mps), Glasgow 2010.

Łękawa M., Sprawozdanie za rok 2012 Rektora PMK w Szkocji, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji* (mps), Glasgow 2012.

Łękawa M., Sprawozdanie za rok 2015 Rektora PMK w Szkocji, *Polskie duszpasterstwo w Szkocji* (mps), Glasgow 2015.

E. Biuletyny i broszury okolicznościowe:

Archiwum PMK w Laxton Hall

Biuletyn, *48. Pielgrzymka do Carfin* (05.08.1996), Glasgow 1996.

Biuletyn, *Program Mszy świętej dziękczynnej na 25 lat Pontyfikatu Jana Pawła II*, Veritas, Londyn 2003, s. 2-3;

Biuletyn, *64. Pielgrzymka do sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Aylesford w 1050. rocznicę Chrztu Polski* (4.09.2016), pod przewodnictwem bp. G. Rysia.

Broszura, *Polish Air Force Commemoration 2016*; *Polish Air Force Commemoration 2017.*

Biuletyn, *57-th Ceremony of Homage to Fallen Polish Airman,* Londyn 2017.

Biuletyn, *65. Pielgrzymka do sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Aylesford w 70. rocznicę powstania IPAK w Wielkiej Brytanii* (3.09.2017), pod przewodnictwem bp. J. Zawitkowskiego.

Biuletyn, *80. Pielgrzymka Polaków w Szkocji do sanktuarium Matki Bożej z Lourdes w Carfin* (28.08. 2022), pod przewodnictwem abp. A. Galbasa.

Archiwum parafii pw. NMP Matki Kościoła na Ealingu

„Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2009".

„Biuletyn Świąteczny na Boże Narodzenie-2011".

„Biuletyn świąteczny, Rok Wiary 2012-2013".

Biuletyn, *Życiorys i program Mszy świętej śp. Marii Dobson Dobrzańskiej (1911-2011)*, Parafia NMP Matki Kościoła na Ealingu (31.08.2011).

Biuletyn pogrzebowy, *Życiorys i wspomnienie sp. Luby Kaczmarek (1913-2013).*

Biuletyn, *Program i wspomnienie śp. Romany Teresy Juraszek (1951-2013).*

Biuletyn, *Życiorys i wspomnienie śp. Marii „Urszuli" Przyłęckiej z d. Tomaszewskiej (1920-20150).*

Biuletyn, *Requiem Mass for the repose of soul of s. Teresa Felicja Czarniecka CR (1927-2018)*, R.C. Polish Parish, Mother of the Church, Ealing (15.03.2018).

F. Czasopisma emigracyjne „Gazeta Niedzielna", „Dziennik Polski", „Tydzień Polski"

Drobina W., *Carfin*, *Ośrodek kultu Maryjnego w Szkocji*, „Gazeta Niedzielna" 10.09.1950, s. 2.

Kongres Maryjny w Hednesford, „Gazeta Niedzielna" 1951, 2 września, s. 1.

Hobler T.J., *Pielgrzymka do Glastonbury*, „Gazeta Niedzielna" 1951, 19 sierpnia, s. 6.

Matuszek J., *Polskie pielgrzymki do „Walijskiego Lourdes"*, „Gazeta Niedzielna" 1952, 13 lipca, s. 6.

Wielka Manifestacja religijna w Hednesford, „Gazeta Niedzielna" 1953, 30 sierpnia, s. 1.

Pielgrzymka do Carfin, „Gazeta Niedzielna" 1953, 23 sierpnia, s. 2.

Po pielgrzymce do Carfin, „Gazeta Niedzielna" 1953, 4 października, s. 7.

Bachowa I., *Pielgrzymka do Holywell i Pantasaph*, „Gazeta Niedzielna" 1953, 9 sierpnia, s. 7.

Staniszewski W., *Apel w sprawie pielgrzymki maryjnej do Aylesford*, „Gazeta Niedzielna" 1954, 20 czerwca, s. 2.

Ponad dwa tysiące Polaków w 77 autobusach na pielgrzymce do Holywell i Pantasaph, „Gazeta Niedzielna" 1954, 8 sierpnia, s. 7.

Pielgrzymka z Penrhos do Bala, „Gazeta Niedzielna" 1954, 2 grudnia, s. 7.

Czyż L., *Z Maryją po dary Ducha Świętego. Narodowa Pielgrzymka Polaków do Walsingham*, „Gazeta Niedzielna" 1989, 3 maja, s. 1-3.

Bogdaniec-Polkowska M., *Parafie dekanatu środkowej Anglii*, „Dziennik Polski" 1996, 22 października.

Nowak P, *Młodzi w parafiach i nie tylko*, "Dziennik Polski" 1997, 17 grudnia.

Pielgrzymka wielką manifestacją polskich katolików. Z materiałów archiwalnych, „Gazeta Niedzielna" 1998, 3 maja, s. 5.

Janota-Bzowska K., *Pielgrzymka do Walsingham*, „Dziennik Polski" 1998, 1 czerwca, s. 6.

Szulakowska M., *Pielgrzymka do Hednesford*, „Dziennik Polski" 1998, 25 sierpnia, s. 6.

Szymańska A.M., *Być razem w Kościele. Lutowa konferencja Apostolstwa Świeckich*, „Gazeta Niedzielna" 2003, nr 7, s. 6.

Bugajski A., *Początek końca „ściany płaczu"*, „Dziennik Polski" 2004, nr 225, s. 11.

Bugajski A., *Burza wokół „ściany płaczu"*, „Dziennik Polski" 2005, nr 61, s. 4.

Bugajski A., *Ściana płaczu znika*, „Dziennik Polski" 2005, nr 58, s. 1.

Grzybowski M., *Rynek otwarty*, „Dziennik Polski" 2005, nr 164, s. 8.

Nowi Polacy w Edynburgu, „Dziennik Polski" 2006, nr 91, s. 5.

Żywność z Polski zdobywa sobie popularność, „Dziennik Polski" 2006, nr 178, s. 8;

Życie w mieście uciekinierów, „Dziennik Polski" 2006, nr 150, s. 6.

Piwo jedzie za emigrantami, „Dziennik Polski" 2007, nr 11, s. 3.

Koźmiński J., *Posługa duszpasterska*, „Tydzień Polski" 2007, nr 47, s. 1.

Gulbicki P., *Jedną nogą na Wyspach*, „Tydzień Polski" 2008, nr 44, s. 5.

Szokujący raport: migranci porzucają swoje dzieci, „Dziennik Polski" 2008, 25 lipca.

10. Akty prawne i administracyjne

Komunikat Kancelarii cywilnej Prezydenta Rzeczpospolitej z dnia 17 czerwca 1982 r. Spotkanie z Ojcem Świętym, „Dziennik Ustaw Rzeczpospolitej Polskiej" 29.12.1982, nr 2, s. 13.

Law Commission Report (1995); *The Family Law Act (*1996).

The Children Act (1989); *Human Rights Act* (1998); *In Safe Hands, Implementing Adult Protection Procedures in Wales* (2000).

No Secrets, Guidance on Developing and Implementing multi-Agency Polices and Procedure to Protect Vulnerable Adults from Abuse, Department of Health England (2000).

Every Child Matters (2003); *Sexual Offenses Act* (2003).

Domestic Violence, Crime and Victims Act (2004); *The Children Act* (2004).

The Mental Capacity Act (2005).

Parlament Europejski, Rada i Komisja Europejska, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (2016/C 202/02), „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej" 7.6.2016, C 2012/395, w: *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*, red. T. Jasudowicz, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2005, s. 65-69.

The Safeguarding Vulnerable Groups Act (2006).

Rozporządzenie (WE) nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11 lipca 2007 r., w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 311/76, art. 3, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 199/23 (31.7.2007).

Mental Health Act (2007).

Safeguarding Children from Sexual Exploitation (2009)

Working Together to Safeguarding Children (2010)

Towards a Culture of Safeguarding (2012); *Protection of Freedom Act* (2012).

National Standards for Safeguarding within the Catholic Church (2013)

The Children and Families Act (2014); *The Care Act,* England (2014).

The Social Services and Wellbeing Act, Wales (2014).

Co-Operating to Safeguard Children and Young People in Northern Ireland (2016)

Child Protection and Safeguarding Policy (2017)

Prawa obywateli państw członkowskich UE w Wielkiej Brytanii po brexicie. Do czasu wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej (do 31.10.2019), www.gov.pl/web/wielkabrytania/prawa-obywateli-panstw-czlonkowskich-ue-w-wielkiej-brytanii-po-brexicie (dostęp: 25.05.2022).

II. LITERATURA

1. Literatura przedmiotowa

Adamczyk T., *Doświadczenie rozwoju w życiu polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2018.

Adamowicz L., *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym. Zarys problematyki po wydaniu Instrukcji „Erga Migrantes Caritas Christi"*, „Roczniki Nauk Prawnych" (17)2007, s. 121-139.

Badeni J., *Polacy w Anglii*, „Przegląd Powszechny" 1890.

Bakalarz J., *Dobór, przygotowanie i nominacja misjonarza migrantów*, „Studia Polonijne" (4)1981, s. 102-108.

Bakalarz J., *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad migrantami*, „Studia Polonijne" (4)1981, s. 5-14.

Bakalarz J., *Podstawowe problemy duszpasterstwa rodzin emigrantów*, „Collectanea Theologica" (51)1981, z. 2, s. 163-172.

Bakalarz J., *Kardynał August Hlond jako duchowy opiekun Polskiej Emigracji*, „Studia Gnesnensia" (7)1982-1983, s. 37-68.

Bakalarz J., *Emigracyjne duszpasterstwo*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1983, kol. 947-950.

Bakalarz J., *Prawne stanowisko delegata dla misjonarzy migrantów*, RTK (30)1983, z. 5, s. 102-115.

Bakalarz J., *Rola laikatu w apostolstwie migracyjnym*, „Collectanea Theologica" 1988, nr 3, s. 163-176.

Bakalarz J., *Papież Jan Paweł II a świat emigracji*, w: *Papież Jan Paweł II a emigracja i Polonia 1978-1989*, red. R. Dzwonkowski, S. Kowalczyk, E. Walewander, Wydawnictwo KUL, Lublin 1991, s. 27-35.

Balicki J., Stalker P., *Polityka imigracyjna i azylowa*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2006.

Balicki J., *Współczesny kryzys migracyjny. Wyzwania dla Kościoła*, „Teologia i Moralność" (12)2017, nr 1(21), s. 9-27.

Bazydło J., *Jażdżewski Ludwik Józef*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski, TN KUL, Lublin 1997, kol. 1132-1133.

Biernat T., Krakowiak P., Leniszewski T., Turowska D., *Wychowanie religijne dzieci emigrantów zarobkowych jako wyzwanie dla rodziców, duszpasterzy i katechetów (na przykładzie Szkocji)*, „Paedagogia Christiana" (1/41)2018, s. 223-247.

Biernath M., *Różnorodność integracji. Wymiary i mechanizmy procesu integracji*, w: *Problemy integracji imigrantów*, red. A. Grzymała-Kozłowska, S. Łodziński, Wydawnictwo UW, Warszawa 2008, s. 180-206.

Bocian J., *Exodus jako model zaufania Bogu na obczyźnie i w drodze*, w: *Ludzie w drodze. Nauki teologiczne o migracjach i migrantach*, red. D. Cichy, Verbinum, Warszawa 2012, s. 77-91.

Borejsza J.W., *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, PWN, Warszawa 1966,

Borowicz J., *Czekamy na Pana Jezusa. Poradnik metodyczny*, Natan, Londyn 2016.

Bp Karpiński zainaugurował nowy ośrodek duszpasterski Polonii w Dublinie, „Niedziela" 2005, nr 4, s. 5.

Brzezińska A.I., Matejczuk J., *Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza, wsparcie*, „Studia Edukacyjne" 2011, nr 17, s. 71-88.

Budnik M., *Uwagi o współczesnej emigracji Polaków (2004-2008)*, „Przegląd Polsko-Polonijny" 3(1) 2012, s. 199-216.

Budyń S., *Towarzyszyć będącym w drodze. Duszpasterstwo polskie za granicą*, w: *W trzecie tysiąclecie. Komentarz pastoralny do dokumentów II Polskiego Synodu Plenarnego*, red. W. Lechowicz, Biblos, Tarnów 2002, s. 198-212.

Burrell K., *Migration to the UK from Poland: Continuity and Change in East-West Mobility*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union After 2004*, red. K. Burrell, Ashgate, Farnham 2009, s. 1-23.

Castles S., Miller M. J., *Migracje we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2011.

Cekiera R., *Byłem przybyszem. Nauczanie papieskie w Orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej" 2018, z. 126, s. 49-63.

Czetwertyńska G., Krasuska M., Mochól S., Petri K., *Poradnik dla animatorów szkolnictwa polonijnego, nauczycieli i rodziców*, MEN, Warszawa 2011.

Dąbrowski M., *Praca dla polskich katolików w Ulsterze*, w: *Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne*, red. M. Grubka, M. Lisak, Esprit, Kraków-Dublin 2010, s, 79-88.

De Paolis L., *Perspektywy duszpasterstwa wśród emigrantów u progu nowego tysiąclecia*, „Głos Seminarium Zagranicznego" 2002, nr 1, s. 3-28.

Dopierała K., *Maczek Stanisław Władysław*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 3, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2003-2005, s. 224-225.

Dopierała K., *Duszpasterz Polski Zagranicą*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 5, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2003-2005, s. 449.

Dopierała K., *Wesoły Szczepan*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 5, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2003-2005, s. 237-238.

Drewniacki D, *Humanizacja współczesnych stosunków międzynarodowych a konflikty zbrojne (uchodźcy, migracje ludności)*, „Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2006, nr 1, s. 33-43.

Drożdż G., *Płaszczyzna teologicznych podstaw duszpasterstwa*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne" (1)2002, nr 1, s. 191-198.

Duszczyk M., Wiśniewski J., A*naliza społeczno-demograficzna migracji zarobkowej Polaków do państw EOG po 1 maja 2004 r.*, IPS UW, Warszawa 2007.

Duszpasterstwo Polonii w Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii. Modlitewnik i informator o Mszach Świętych w języku polskim, red. L. Szlęzak, Biblos, Tarnów 2006.

Dzwonkowski R., *Jan Paweł II przemówienia do Polonii i Polaków za granicą (1979-1987)*, Veritas, Londyn 1988.

Dzwonkowski R., *Pojęcie Polonii w wystąpieniach papieża Jana Pawła II*, DPZ 1990, nr 4/177, s. 593-602.

Dzwonkowski R., *Kościół w środowiskach polonijnych*, w: *Polska emigracja*, cz. 2, red. A. Paczkowski, B. Puszczewicz, PWN, Warszawa 1994, s. 26-35.

Dzwonkowski R., *Jan Paweł II przemówienia do Polonii i Polaków za granicą (1979-2003)*, Apostolicum, Ząbki 2008.

Dzwonkowski R., *Przemówienia papieża Jana Pawła II do Emigracji Polskiej i Polonii 1979-2003*, „Studia Polonijne" (29) 2008, s. 7-32.

Dzwonkowski R., *Integracja emigrantów w świetle przemówień papieża Jana Pawła II do Polonii i Polaków za granicą*, w: *Zrozumieć współczesność*, red. G. Babiński, M. Kapiszewska, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009, s. 181-191.

Fel S., Kozak J., Wódka M., *Zostać czy wracać? Metaforycznie o reemigracji Polaków po Brexicie*, „Polityka i Społeczeństwo" (18) 2020, nr 3, s. 80-96.

Fel S., Kozak J., Wódka M., *Polacy w Wielkiej Brytanii wobec Brexitu, Studium socjologiczne*, TN KUL, Lublin 2022.

Fiałkowski M., *Formacja katolików świeckich*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne" (1)2009, s. 35-44.

Fiałkowski M., Sadlak R., *Młodzi w Kościele. Inspiracje dla duszpasterstwa młodzieży w świetle posynodalnej adhortacji „Christus vivit"*, RWWT UO, Opole 2021.

Fihel A., Kaczmarczyk P., *Migration: A Threat or a Chance? Recent Migration od Poles and its Impact on the Polish Labour Market*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004*, red. K. Burrell, Ashgate, Farnham 2009, s. 23-49.

Fomina J., Frelek J., *Next Stopski London: Public Perceptions of Labour Migration within the EU. The Case of Polish Labour Migrants in the British Press*, Fundacja ISP WEMA, Warszawa 2008.

Friszke A., *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, ISP PAN, Warszawa 1994.

Fuksa K., *Parafia Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła na Ealingu w Londynie w latach (1950-2000)*, „Studia Polonijne" (29)2008, s. 105-137.

Galasińska A., Kozłowska O., *Discourses of a Normal Life among Post-accession Migrants from Poland to Britain*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004*, red. K. Burrell, Ashgate, Farnham 2009, s. 87-107.

Gaura W., *Rodzina polska na emigracji jako problem społeczny i duszpasterski* (praca doktorska), UPJP II, Kraków 2021.

Gembala A., *Kilka refleksji na temat współczesnego rozumienia zjawiska migracji*, w: *Śladami współczesnego migranta w Niemczech*, red. W. Necel, S. Ochalski, B. Gembala, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2005, s. 69-82.

Giemza B., *Główne myśli orędzi papieskich na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w latach 2005-2009*, „Collectanea Theologica" (79)2009, nr 3, s. 187-198.

Gocko J., *Istotne aspekty teologii migracji*, „Teologia i Moralność" (12)2017, nr 1(21), s. 47-58.

Gołębiowski J., *Elity Polskie w Londynie po II Wojnie Światowej*, „Studia Polonijne" (36)2015, s. 89-102.

Grabowska-Lusińska I., Okólski M., *Emigracja ostatnia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.

Grodziska K., *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1995.

Grodziska K., Suchcitz A., *„Zostanie po nich nikły ślad…". Polskie groby na cmentarzach w Laxton Hall, Pitsford Hall, Fawley Court i Hanley on Thames*, Secesja, Kraków 2007.

Gruber D., *Przybysz w ziemi Izraelskiej*, w: *Tora i Nowe Przymierze*, tłum. K. Dubis, Szaron, Ustroń 2020.

Grubka M., *Dominikanie dla Polaków w Dublinie. Posługa duszpasterska w przestrzeni irlandzkiego doświadczenia wiary*, „Teologia Praktyczna" 2007, nr 8, s. 19-34.

Grubka M., *Duszpasterska posługa polskim emigrantom w Irlandii. Pastoralne studium na przykładzie ośrodka „Dominikanie dla Polaków" w Dublinie*, w: *Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne*, red. M. Grubka, M. Lisak, Esprit, Kraków-Dublin 2010, s. 21-40.

Grubka M., *Wyzwania w posłudze sakramentalnej wobec narzeczonych i małżeństw na emigracji. Refleksje pastoralne w oparciu o doświadczenie Polskiego Duszpasterstwa „Dominikanie dla Polaków" w Dublinie*, w: *Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne*, red. M. Grubka, M. Lisak, Esprit, Kraków-Dublin 2010, s. 51-62.

Grubka M., *Posługa duszpasterska młodym małżeństwom w Dublinie. Studium w oparciu o doświadczenia dominikańskiego duszpasterstwa dla Polaków*, w: *Kryzys migracyjny w Europie. Wyzwania etyczne, społeczno-kulturowe i etniczne*, red. J. Balicki, W. Necel, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2017, s. 328-347.

Grzymała-Moszczyńska H., Kwiatkowska A., Roszak J., *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku*, Nomos, Kraków 2010.

Gula J., *The Roman Catholic Church in the History of the Polish Exiled Community in Great Britain*, School of Slavonic and East European Studies, Londyn 1993.

Habielski R., *Emigracja 1957-1989*, w: *PRL od grudnia 70 do czerwca 89*, red. P. Machcewicz, K. Persak, Bellona i Muzea Historii Polski, Warszawa 2011, s. 329-363.

Hajkowski S., *Charakterystyka wartości religijnych polskich migrantów w Irlandii Północnej*, 2016, parafianewry.co.uk/wp-content/uploads/2016/09/ZarysHistoryczny.pdf (dostęp: 14.12.2022).

Horowski K., *Prekursor. Jan Paweł II w orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w latach 1985-2005*, „Łódzkie Studia Teologiczne" (28) 2019, s. 45-56.

Howe B., *Edukacja za granicą, szkoły polskie angielskie*, w: *Po polsku na Wyspach. Poradnik dla rodziców dzieci dwujęzycznych. A Guide for Parents of Bilingual*, red. K. Zechenter, PUNO, Londyn 2015, s. 63-85.

Iglicka K., *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.

Jachym M., *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, „Misje i Świat" 2009, nr 3, s. 37-39.

Janowska H., *Emigracja zarobkowa z Polski 1918-1939*, PWN, Warszawa 1981.

Jaźwińska E., *Migracja niepełna ludności Polski: zróżnicowanie międzyregionalne*, w: *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, red. E. Jaźwińska, M. Okólski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2001, s. 303-330.

Jaźwińska E., Łukowski W., Okólski M., *Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski*, ISS UW, Warszawa 1999.

Jeangey C., *Prawa człowieka a wielostronna dyplomacja. Perspektywa Dykasterii się. Integralnego Rozwoju Człowieka w zakresie prawa do życia*, „Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła" 2020, nr 24, s. 42-54.

Jerzak N., *Rola i zadania Kościoła wobec emigrantów, odpowiedzialność za obchodzenie się z emigrantami w Kościele*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne" (12)2013, nr 2(23), s. 60-74.

Judyccy A. i Z., *Kapłani polscy pracujący poza granicami kraju*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie. Materiały VII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej. Papieski Uniwersytet Urbaniański. Rzym 17-18 października 2002*, red. A. i Z. Judyccy, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2002, s. 413-434.

Juszczak R., *Przygotowanie do przyjęcia sakramentu do bierzmowania dla młodzieży pochodzenia polskiego*, Veritas, Londyn 1998.

Kacprzak L., *Interpretacje migracji*, w: *Procesy migracyjne: teoria, ewolucja i współczesność*, red. L. Kacprzak, J. Knopek, Wydawnictwo PWSZ, Piła 2008, 12-14.

Kaczmarczyk P., Łukowski W., *Polscy pracownicy rynku Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

Kaczmarczyk P., *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2005.

Kaczmarczyk P., Okólski M., *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.

Kaczmarczyk P., *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne regionalne*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2008.

Kaczmarczyk P., *Mobilność i migracje w dobie transformacji, wyzwania metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.

Kaczmarek-Day A., *Polish Children in Wales: Negotiating Identities in School, Church and Neighborhood* (praca doktorska), University of Cardiff, Cardiff 2013.

Kamiński Cz., *Konferencja biskupów Polski w trosce o dobro duchowe wychodźców w latach 1919-1939*, „Collectanea Theologica" (43) 1973, z. 4, s. 145-150.

Kamiński R., *Duszpasterstwo ponadparafialne*, RT (45)1998, z. 6, s. 53-65;

Kamiński R., *Główne kierunki pracy duszpasterskiej Kościoła w Polsce*, w: *Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku*, red. J. Ostrowski, Jedność, Kielce 2001, s. 43-61.

Kamiński R., *Duszpasterstwo jako działalność zorganizowana,* w: *Teologia pastoralna*, t. 1, *Teologia pastoralna fundamentalna*, red. R. Kamiński, Atla 2, Lublin 2000, s. 423-443.

Kamiński R., *Działalność dobroczynno-społeczna*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, *Teologia pastoralna szczegółową*, red. R. Kamiński, Atla 2, Lublin 2002, s. 297-298.

Kamiński R., *Duszpasterstwo nadzwyczajne*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, *Teologia pastoralna szczegółową*, red. R. Kamiński, Atla 2, Lublin 2002, s. 309-313.

Kamiński R., *Duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne*, w: Komisja Duszpasterstwa Ogólnego KEP, *Umiłować Chrystusa. Program duszpasterski na rok 2002/2003*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2002, s. 439-452.

Kamiński R., *Duszpasterstwo zwyczajne*, w: *Leksykon teologii pastoralnej,* red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2006, s. 212-218.

Kamiński R., *Duszpasterstwo nadzwyczajne*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2006, s. 209-212.

Kawczyńska-Butrym Z., *Migracja: Perspektywa mikrospołeczna-indywidualne i rodzinne zyski, koszty i straty*, w: *Migracja – wyzwanie XXI wieku*, red. M.S. Zięba, TN KUL, Lublin 2008, s. 109-118.

Kawczyńska-Butrym Z., *Migracje, wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009.

Kempny M., *Polish Migrants in Belfast: Border Crossing and Identity Construction*, Newcastle upon Tyne 2010.

Klich A., *Biskup na walizkach, rozmowa z Abp Szczepanem Wesołym*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2010.

Klimaszewski B., *Emigracja z Polski po roku 1989*, Grell, Kraków 2002.

Kłos B., *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*, Infos, Warszawa 2006.

Kochaniak J., *Polacy w Wielkiej Brytanii do 1939 roku* (praca magisterska), Lublin 1989.

Kołodziej B., *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2003.

Kołodziej B, *Duszpasterstwo i życie religijne*, w: *Polonia w Europie*, red. B. Szydłowska-Ceglowa, Zakład Badań Narodowościowych PAN, Poznań 1992, s. 117-146.

Kołodziejski L., *Działalność polskiego duchowieństwa na rzecz Polonii na terenie Anglii i Walii po II wojnie światowej* (praca doktorska), Wydział Teologiczny UKSW, Warszawa 2013.

Kondracki T., *„Mała Polska" nad Tamizą*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2009.

Kozielska J., *Poakcesyjne migracje zarobkowe. Kontekst teoretyczno-empiryczny. Wsparcie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2014.

Kraszewski P., *Typologia migracji*, w: *Migracje–Europa–Polska*, red. W.J. Burszta, J. Serwański, Zakład Badań Narodowościowych PAN, Poznań 2003.

Kronika Kościoła św. Andrzeja Boboli w Londynie 1961-2011, red. A. Suchcitz, LPCM, Hammersmith 2012.

Krotofil J., *Rola religii w procesie przystosowania polskich emigrantów do życia w wielkiej Brytanii*, w: *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, red. H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak, Nomos, Kraków 2010, s. 255-268.

Krotofil J., *Religia w procesie kształtowania tożsamości wśród polskich migrantów w Wielkiej Brytanii*, Nomos, Kraków 2013.

Kryńska E., *Dylematy polskiego rynku pracy*, Wydawnictwo IPiSS, Warszawa 2001.

Kubal A., *Socio-Legal Integration. Polish Post-2004 EU Enlargement Migrants in the UK*, Ashgate, Farnham 2012.

Kubiak H., Slany K, *Migracje*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, red. Z. Bokszański, A. Kojder, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 243-249.

Kudlicki Ł., *Nowa wielka emigracja*, „Bezpieczeństwo Narodowe" (1)2006, nr 1, s. 90-110.

Kułakowska M., *Polish Children in English Schools, Institutional Challenges and Solutions*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny" (40)2014, z. 3(153), s. 277-296.

Kurzydło D., *Koncepcja katechezy dorosłych we współczesnych dokumentach Kościoła*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Kuzicki J., D*uchowieństwo Wielkiej Emigracji na Wyspach Brytyjskich (1831-1863)*, „Studia Polonijne" (32)2011, s. 5-33.

Kwiatkowski D., *Safeguarding as ministry, Promoting a culture of safeguarding children, young people and adults at risk within the Catholic Church of England and Wales*, RT (64)2019, z. 6, s. 19-39.

Lasocka M., *Polska oświata w Wielkiej Brytanii – rzeczywistość a potrzeby*, referat wygłoszony na III Kongresie Polskich Towarzystw Naukowych na Obczyźnie *Młodzież polska na obczyźnie – zadania edukacyjne*, Wydawnictwo PAU, Kraków 2011.

Latos-Nadstoga A., *Między integracją a segregacją. Studium socjologiczne polskich migrantów w Wielkiej Brytanii na przykładzie Banbury* (praca doktorska), UŚ WNS, Katowice 2013.

Lee E.S., *Teoria migracji*, w: *Modele migracji*, red. A.S. Kostrowicki, Instytut Geografii PAN, Warszawa 1999, s. 80-92.

Lencznarowicz J., *Wyobraźnia polityczna polskiej emigracji po II wojnie światowej. Zarys*, w: *Migracje polityczne XX wieku. Migracje i społeczeństwo*, t. 4, red. J. E. Zamojski, Neriton, Warszawa 2000, s. 75-89.

Lesisz T., *Polska Parafia i kościół Miłosierdzia Bożego w Manchester 1947-1987*, Manchester 1987.

Lisak M., *Polscy emigranci w Irlandii na przykładzie grupy osób religijnych*, „Teologia Praktyczna" 2008, nr 9, s. 7-18.

Lisak M, *Religijność a tożsamość narodowa. Polscy katolicy na emigracji w Irlandii i w Wielkiej Brytanii,* „Teologia Praktyczna" 2009, nr 10, s. 15-30.

Lisak M., *Rola religii w procesie akulturacji Polaków w Irlandii*, w: *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku,* H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak., red. Nomos, Kraków 2010, s. 269-281.

Lisak M., *Profil polskich imigrantów w Irlandii - opracowanie socjologiczne*, w: *Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego. Szkice teologiczne i społeczne*, red. M. Grubka, M. Lisak, Esprit, Kraków-Dublin 2010, s. 93-134.

Lisak M., *Religijność instytucjonalna jako czynnik adaptacji polskich imigrantów w Irlandii*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny" 2015, nr 2(156), s. 97-123.

Lisak M., *Duszpasterstwo polskich imigrantów w Irlandii a socjologiczne ujęcia integracyjnej funkcji religii*, w: *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz, Nomos, Kraków 2016, s. 280-292.

Lopez Rodriguez M., Sales R., D'Angelo A., Ryan L., *Polskie dzieci w brytyjskich szkołach podstawowych. Przewodnik dla rodziców*, Middlesex University, Londyn 2010.

Lysy A., *Troska pasterska o życie chrześcijańskie migranta w świetle nauczania Jana Pawła II*, Hlondianum, Poznań 2015.

Łukowski W. *Współczesne migracje–potencjał konsensusu politycznego*, w: *Migracje międzynarodowe a modernizacja systemu politycznego i społecznego*, red. G. Firlit-Fesnak, IPS UW, Warszawa 2008, s. 33-46.

Malicki M., *Duszpasterstwo Polaków na Zielonej Wyspie*, „Wiadomości KAI" 2006, nr 10, s. 27-28.

Mateja J., *„Ojcowie nieobecni" w wyniku emigracji zarobkowej jako wyzwanie duszpasterskie Kościoła polskiego* (praca doktorska), UPJP II, Kraków 2021.

Marchlewicz K., *Wielka emigracja na Wyspach Brytyjskich (1831-1863)*, WPTPN, Poznań 2008.

Marczewski K., Sokołowska B., *Wstępna diagnoza wpływu emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa 2006.

Massey D.S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J.E., *Worlds in Motion, Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Clarendon Press, Oxford 1998.

Mąkosa P., *Współczesne ujęcia nauczania religii w europejskim szkolnictwie publicznym*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne" (58)2011, nr 3, s. 123-136.

Mąkosa P., *The Communities Providing Religious Education and Catechesis to Polish Immigrants in England and Wales*, „British Journal of Religious Education" (37)2014, nr 2, s. 182-194.

Mąkosa P., *Czekamy na Pana Jezusa. Przygotowanie do Pierwszej Komunii Świętej*, Natan, Lublin-Londyn 2017.

Mąkosa P., *Podmiotowe uwarunkowania polskojęzycznego duszpasterstwa i katechezy w Wielkiej Brytanii*, RT (64) 2017, nr 11, s. 69-86.

Mąkosa P., *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, TN KUL, Lublin 2019.

Mickiewicz F., *Biblijne podstawy gościnności*, „Communio" (20)2000, nr 3, s. 61-68.

Milewski M., Ruszczak-Żbikowska J., *Motywacje do wyjazdu, praca, więzi społeczne i plany na przyszłość polskich migrantów przebywających w Wielkiej Brytanii i Irlandii*, „CMR Working Papers" 2008, nr 35(97), s. 10-26.

Młyński J. M., Szewczyk W., *Rodzina wobec dylematów migracji zarobkowej. Badania i analizy*, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2012.

Mochlińska K., Wałaszewski Z., *W służbie emigracji, 25 lat posługi pasterskiej Arcybiskupa Szczepana Wesołego, Delegata Prymasa Polski dla duszpasterstwa emigracji*, Veritas, Londyn 1994.

Necel W., *Integracja europejska wyzwaniem dla polskojęzycznego duszpasterstwa w państwach Unii Europejskiej*, „Collectanea Theologica" (9) 2004, nr 3, s. 47.

Necel W., *Troska Kościoła o migrujących według instrukcji Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących „Erga migrantes caritas Christi"*, „Collectanea Theologica" (75)2005, nr 2, s. 199-212.

Necel W., *Zarys problematyki duszpasterstwa polskich rodzin emigracyjnych*, „Studia Towarzystwa Chrystusowego" (8) 2006, z. 8, s. 12-20.

Necel W. *Wokół zasad duszpasterstwa na rzecz Polaków na obczyźnie*, „Collectanea Theologica" (77) 2007, nr 4, s. 205-216.

Necel W., *Duszpasterstwo migrantów*, „Homo Dei" (75) 2007, nr 2, s. 49-56.

Necel W., *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, „Prawo Kanoniczne" (52) 2009, nr 3-4, s. 62-64.

Necel W., *Problematyka duszpasterstwa polskojęzycznego w Europie*, „Roczniki Nauk Prawnych" (19)2009, nr 2, s. 177-178.

Necel W., *Troska o małżeństwo migranta i jego rodziny w świetle instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, „Ius Matrimoniale" (3) 2009, nr 14, s. 139-154.

Necel W., *Wprowadzenie. Jesteśmy przybyszami i osadnikami*, w: Jan Paweł II, *Orędzia na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy 1985-2005*, W. Necel, Hlondianum, Poznań 2009, s. 5-13.

Necel W., *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012.

Necel W., *Duszpasterz ludzi w drodze w procesie integracji kościelnej imigrantów*, w: *Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia*, red. J. Balicki, M. Chamarczuk, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013, s. 275-288.

Necel W., *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech*, „Prawo Kanoniczne" (57) 2014, nr 2, s. 37-52.

Necel W., *Wokół prac nad wytycznymi dla duszpasterstwa emigracji polskiej*, „Collectanea Theologica" (84) 2014, nr 2, s. 145-152.

Necel W., *Imigranci w Polsce, kultura przyjęcia*, „Prawo Kanoniczne" (58) 2015, nr 3, s. 87-103.

Necel W., *Rektor Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, „Prawo Kanoniczne" (59) 2016, nr 2, s. 3-21.

Necel W., *Kultura przyjęcia wobec imigrantów według instrukcji „Erga migrantes caritas Christi"*, w: *Kryzys migracyjny w Europie. Wyzwania etyczne, społeczno-kulturowe i etniczne*, red. J. Balicki, Necel W., Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2017, s. 83-97.

Necel W., *Przyjęcie Chrystusa w uchodźcach i przesiedlonych. Wytyczne pastoralno-kanoniczne*, „Prawo Kanoniczne" (60) 2017, nr 3, s. 135-149.

Necel W., *Watykańska Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka w służbie migrantów*, „Prawo Kanoniczne" (61)2018, nr 1, s. 15-32.

Netter W., *Rubin Władysław*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii,* t. 4, K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza, Toruń 2003-2005, s. 292-293.

Netter W., *Polski Fundusz Dobroczynny i jego twórcy*, w: *Księga Pamiątkowa 40-lecia Polish Benevolent Fund 1952-1992*, Veritas, Londyn 1992, s. 5-11.

Nir R., *Chwaliszewski Marcin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 429.

Nowak B., *Dzieje polskiej parafii pw. św. Stanisława Kostki w Coventry i Rugby 1949-2009*, Polska Parafia pw. św. Stanisława Kostki w Coventry, Poznań 2011.

Nowak-Lewandowska R., *Migracje Polaków w dobie rozszerzania Unii Europejskiej*, w: *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów*, red. D. Kopycińska, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 2005, s. 41-50.

Okólski M., *Migracje zagraniczne w Polsce w latach 1980-1989. Zarys problematyki badawczej*, „Studia demograficzne" 1994, nr 3, s. 3-59.

Okólski M., Fihel A., *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.

Oleksiewicz I., Fehler W., *Polityczno-prawne i społeczne aspekty współczesnych migracji*, Wydawnictwo WSP w Szczytnie, Warszawa 2016.

Orczykowski A., *Problemy emigracji w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Prawo Kanoniczne" (46) 2003, nr 1-2, s. 57-89.

Orczykowski A, *Specyfika duszpasterstwa polskiej emigracji w świetle uchwał II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Collectanea Theologica" (77)2007, nr 4, s. 216-221.

Orczykowski A, *Rola osób konsekrowanych w duszpasterstwie migrantów*, „Collectanea Theologica" (77)2007, nr 4, s. 221-234.

Ostrowski M., *Teologia pielgrzymowania, wybrane aspekty biblijne i pastoralne*, „Peregrinus Cracoviensis" (25) 2014, nr 1, s. 29-41.

Otrzymacie Jego moc. Katechizm dla bierzmowanych, red. B. Nosek, T. Śmiech, Jedność, Kielce 2001.

Pacek M., *Emigracja polska po akcesji do UE, wyjazdy i powroty*, „Studia Europejskie" (3)2010, s. 31-58.

Pachocka M., Misiuna J., *Migracje międzynarodowe, dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, w: *Współczesny Matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, red. J. Osiński, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2015, s. 293-312.

Pater M., *Bombas Ludwik*, w: *Słownik Biograficzny Katolickiego Duchowieństwa Śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1996, s. 41-42.

Pawlikowska A., *Polskie szkoły przedmiotów ojczystych w Wielkiej Brytanii: geneza, rozwój i stan obecny*, „Kwartalnik Edukacyjny" 2003, nr 2, s. 22-30.

Phan P.C., *Deus Migrator, God the Migrant: Migration of Theology and Theology of Migration*, „Theological Studies" 2016, t. 77(4), s. 845-868.

Pilarczyk H., Wieradzka-Pilarczyk A., Pilarczyk M., *Migracja w kontekście duszpasterstwa rodzin wyzwaniem dla współczesnego Kościoła. Perspektywa prawna, psychologiczna i teologiczna*, „Teologia i Moralność" (12)2017, nr 1, s. 95-116.

Podgórzańska R., *Emigracja Polaków do Wielkiej Brytanii w latach 2004-2016. Implikacje dla stosunków polsko-brytyjskich*, „Przeszłość Demograficzna Polski" (38) 2016, nr 3, s. 193-194.

Podhorodecka A., *Polakom spragnionym Boga i Ojczyzny, Historia Kościoła i Parafii pw. Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Kazimierza na Devonii*, Parafia pw. Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Kazimierza na Devonii w Londynie, Inowrocław 2009.

Podhorodecka A., *W służbie oświacie. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej 1953-2003*, Veritas, Londyn 2003.

Polacy na Wyspach. O Polakach i Kościele w Wielkiej Brytanii z ks. prał. Stefanem Wylężkiem, rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii rozmawia ks. Tomasz Jaklewicz, „Gość Niedzielny" 2014, nr 23, s. 31-33.

Przyczyna W., *Teologia ewangelizacji*, Homo Dei, Kraków 1992, s. 35-42.

Przygoda W., *Funkcja charytatywna Kościoła po Soborze Watykańskim* II, Instytut Teologii Pastoralnej KUL, Lublin 1998.

Przygoda W., *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, TN KUL, Lublin 2004.

Przygoda W., *Duszpasterstwo uchodźców w świetle wytycznych Stolicy Apostolskiej z roku 2013*, „Studia Polonijne" (38)2017, s. 5-20.

Przygoda W., *Duszpasterz sługą miłosierdzia według nauczania papieża Franciszka*, RT (65) 2018, z 6, s. 75-93.

Pyłat J., *Rys historyczny szkolnictwa polskiego w Wielkiej Brytanii*, w: *Polskie szkolnictwo w Wielkiej Brytanii. Tradycja i nowoczesność. Raport MSZ*, red. D. Praszałowicz, M. Irek, A. Małek, P. Napierała, P. Pustułka, J. Pyłat, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013, s. 22-29.

Rabikowska M., Burrell K., *The Material Worlds of Recent Polish Migrants: Transnationalism, Food, Shops and Home,* w: *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004*, red. K. Burrell, Ashgate, Farnham 2009, s. 211-233.

Radzik T., *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945-1990)*, Wydawnictwo Polonia, Lublin 1986.

Radzik T., *Polish Benevolent Fund*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii,* t. 4, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza, Toruń 2003-2005, s. 112.

Radzik T., *Z dziejów społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945-1990)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991

Radzik T., *Polska Macierz Szkolna zagranicą: 1953-1993*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995.

Radzik T., *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za granicą (1941-1991)*, Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego, Londyn 1999.

Rak R., *Duszpasterstwo specjalistyczne. Założenia i realizacja*, „Ateneum Kapłańskie" (95)1993, nr 507-508, s. 257-270.

Rakiej Z., *Raport o stanie duszpasterstwa polskiego w świecie*, „Głos Seminarium Zagranicznego" (5)2002, s. 13-28.

Reguła R., *Zadania polskich duszpasterstw w Irlandii w kontekście Instrukcji „Erga Migrantes Caritas Christi" na przykładzie parafii St. Mary's w Tallaght*, w: *Polscy migranci w Irlandii: wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego*, red. M. Grubka, M. Lisak, s. 41-50.

Romejko A., *Polskie szkolnictwo katolickie i ośrodki wychowawcze w Wielkiej Brytanii*, „Studia Gdańskie" (14) 2001, s. 201-235.

Romejko A., *Duszpasterstwo polonijne w Wielkiej Brytanii*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2002.

Romejko A., *Polscy kapelani wojskowi w Wielkiej Brytanii*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie*, red. A. i Z. Judyccy, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2002, s. 296-299.

Romejko A., *Polacy w Wielkiej Brytanii, interpretacja mimetyczna*, Wydawnictwo Redemptorystów, Tuchów 2015.

Rubin W., *Opiekun Emigracji*, „Ateneum Kapłańskie" 1981, nr 73, s. 370-380.

Ryan L., Sales R., Tilki m., *Recent Polish Migrants in London: Accessing and Participating in Social Networks across Borders*, w: *Polish Migration to the UK in the New European Union, After 2004,* red. K. Burrell, Ashgate, Farnham 2009, s. 149-167.

Sakowicz E., *Polskie Misje Katolickie*, „Collectanea Theologica" (68)1998, nr 3, s. 147-171.

Sakowicz E., *Dialog międzyreligijny jako forma komunikacji interkulturowej na emigracji. Refleksja w nurcie nauczania Jana Pawła II*, „Studia Towarzystwa Chrystusowego" (7)2006, s. 26-29.

Sakson A., *Problem masowej emigracji z Polski w latach osiemdziesiątych,* „Życie i Myśl" (1)1989, nr 10, s. 28-35

Sawicki P., *Polska Misja Katolicka i Polski Kościół w Londynie w 50-lecie ich działalności;* w: *Polska Misja Katolicka w Londynie (1894-1944). Księga pamiątkowa Polskiej Misji Katolickiej w Londynie*, Wydawnictwo „Misja", Londyn 1945, s. 10-87.

Sawicki P., *Uchodźstwo polsko-litewskie w Anglii i Londynie przed 1894 r.*, w: *Polska Misja Katolicka w Londynie 1894-1944. Księga pamiątkowa Polskiej Misji Katolickiej w Londynie*, Wydawnictwo „Misja", Londyn 1945, s. 7-10.

Serwański J., Dopierała K., *Gawlina Józef Feliks*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 2, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza, Toruń 2003-2005, s. 81-82.

Serwański J., *Fawley Court*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 2, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza, Toruń 2003-2005, s. 11-12.

Siomkajło A., *Stan edukacji i oświaty polonijnej w Wielkiej Brytanii*, Norbertinum, Lublin 2003.

Siomkajło A., *Wielka Brytania, Instytut Polski Akcji Katolickiej*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 5, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza, Toruń 2003-2005, s. 266.

Skarb wiary, red. P. Mąkosa, Natan, Lublin-Londyn 2018.

Sitko M., *Struktura i kompetencje Papieskiej Rady do spraw duszpasterstwa migrantów i podróżujących*, „Kościół i prawo" 2012, nr 1(14), s. 105-117.

Skoczek M., *Współczesne migracje zarobkowe. Regionalne studia porównawcze*, w: *Migracje i społeczeństwo. Zbiór studiów*, t. 2, red. J.E. Zamojski, IH PAN, Warszawa 1997, s. 13-20.

Skreczko A., *Emigracja polska lat osiemdziesiątych*, „Studia Teologiczne. Białystok-Drohicznyn-Łomża" (11)1993, s. 259-270.

Skreczko A., *Emigracja zarobkowa i jej wpływ na wychowanie w rodzinie,* w: *Pomoc rodzinie*, red. G. Olszewska-Baka, L. Pytka, Wydawnictwo eRBe, Białystok 1999, s. 241-249.

Skreczko A., Regulska A., *Integracja cudzoziemców jako obszar pracy socjalnej. Wybrane aspekty aksjologiczne i metodyczne*, w: *Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji*, red. M. Sobecki, D. Misiejuk, J. Muszyńska, T. Bajkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, s. 670-681.

Snyder S., *Asylum-Seeking, Migration and Church, Explorations in Practical and Empirical Theology*, Episcopal Divinity Schol, Cambridge, Routledge, Londyn 2012.

Stachura D., *The Poles in Britain 1940-2000, From Betrayal to Assimilation, Foreword by Stanisław Komorowski*, Frank Cass Publishers, Londyn 2004.

Staniszewski W., *Bombas Ludwik*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1995, k. 775-776.

Stawiak H., *Problematyka migracji ludności w świetle zasad i niektórych działań Stolicy Apostolskiej*, „Seminare" 2009, nr 26, s. 148-159.

Stola D., *Wielkie migracje w Europie w XX wieku*, w: *Cywilizacja europejska. Esej i szkice z dziejów cywilizacji i dyplomacji*, red. M. Koźmiński, IH PAN, Warszawa 2010, s. 358-369.

Stolarczyk I., *Rodzina wobec migracji w świetle orędzi Jana Pawła II z okazji światowego dnia migranta*, w: *Małżeństwo i rodzina wciąż fundamentem nowej cywilizacji*, red. R. Kantor, M. Kluz, Biblos, Tarnów 2011, s. 189-213.

Suchcitz A., *Poland's Contribution to the Allied Victory in the Second World War*, Polish Ex Combatants Association in Great Britain, Londyn 2011.

Surma B., K. Biel, *Ja jestem dobrym Pasterzem*, Wydawnictwo Palatum, Łódź 2011.

Sword K., Davies N., Ciechanowski J., *The Formation of the Polish Community in Great Britain (1939-1950)*, School of Slavonic and East European Studies, Londyn 1989.

Sword K., *Identity in Flux, The Polish Community in Britain*, School of Slavonic and East European Studies, Londyn 1996.

Szafulski A., *Przypowieść o Miłosiernym Samarytaninie paradygmatem relacji do ubogich*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny" (21) 2013, nr 2, s. 71-78.

Szast M., *Duszpasterstwo migrantów, mechanizm zachowania czy przekraczania granic kulturowych (na przykładzie Polaków w Irlandii)*, „Rocznik Kolbuszowski" (17)2017, s. 217-228.

Szast M., *Migracje poakcesyjne Polaków do Republiki Irlandii*, „Studia Polonijne" (38) 2017, s. 97-113.

Szczepanik E., *Polityka niepodległościowa władz RP na uchodźstwie w latach 1945-1990*, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn 1999.

Szkocja czeka na polskich księży, „Wiadomości KAI" 2006, nr 11, s. 3.

Szpyra Sz., *Przykazanie wzajemnej gościnności (1 P 4,9) w kontekście sytuacji adresatów Pierwszego Listu św. Piotra Apostoła*, w: *Ludzie w drodze. Nauki teologiczne o migracjach i migrantach*, red. D. Cichy, Verbinum, Warszawa 2012, s. 65-76.

Szymański J., *Polonijne duszpasterstwo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, red. E. Gigilewicz, TN KUL, Lublin 2011, kol. 1140-1146.

Szymański J., *Emigracyjne duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2006, s. 240-244;

Szymański J., *Polonijne duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2006, s. 245-247,

Szyszka M., *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*, „Roczniki Nauk Społecznych" (8)2016, nr 2, s. 144-148.

Święćkowska T., *Migracje i gender z perspektywy pracy domowej i opiekuńczej. Raport z badań*, ISP UW, Warszawa 2010

Taras P., *Problemy liczebności i znaczenia polonii zagranicznej*, „Zeszyty Naukowe KUL" (17)1974, nr 1-2, s. 14.

Taras P., *Emigracja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1995, kol. 942.

Tarka K*., Polonia w Wielkiej Brytanii (1918-1939)*, Wydawnictwo Mado, Toruń 2005.

Topolska M.B., *Stan świadomości narodowej i politycznej drugiego pokolenia Polaków w Wielkiej Brytanii. Raport z badań*, „Przegląd Polonijny" (21)1995, z. 4(78), s. 27-38.

Topolska M.B., *Uwarunkowania i zakres integracji potomstwa polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii w pół wieku po drugiej wojnie światowej*, „Sprawy Narodowościowe" (4) 1995, z. 2(7), s. 151-156.

Tyliszczak K., *Raport o stanie wiary młodego pokolenia* w *Anglii i Walii I989-1990-1991*, DPZ 1991, nr 4/181, s. 543-544.

Tyliszczak K., *Wizja duszpasterstwa polonijnego w zjednoczonej Europie,* w: *Sytuacja Kościoła w zjednoczonej Europie*, red. E. Robek, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2005, s. 97-112.

Tyliszczak K., *Rola młodzieżowych kursów Loreto w duszpasterstwie polonijnym w Europie Zachodniej* (praca doktorska), Bernardinum, Pelplin 2012;

Tyliszczak K., *Wizja duszpasterstwa polonijnego w zjednoczonej Europie, Historia i stan obecny duszpasterstwa polskiego w Wielkiej Brytanii*, „Collectanea Theologica" (83)2013, nr 1, s. 166-180.

Tyliszczak K., *Schematyzm Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii 2019*, PCM, Londyn 2020.

Urbańczyk R., *Moralno-społeczne aspekty migracji w świetle nauczania Kościoła*, Wydawnictwo Gaudi, Zabrze 2009.

Walkiewicz J., *Rola i zadania księdza wobec organizacji pozaparafialnych*, „Głos Seminarium Zagranicznego" 1999, nr 2, s. 13-16.

Wałęga L., *Archanioł Rafał, list pasterski o wychodźstwie*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Tarnów 1906.

Wesoły S., *Podwójna jurysdykcja dla Polaków w Anglii*, *Z dziejów emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii*, DPZ 1991, nr 2, s. 213-229.

Wesoły S., *Podwójna jurysdykcja dla Polaków w Anglii, Z dziejów Emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii*, Veritas, Londyn 1996.

Wesoły S., *Struktura duszpasterstwa emigracyjnego, Fifty Years of the Church in the Polish Diaspora (1945-1995), Łączy nas kultura chrześcijańskiej Polski*, PRDEZ, Londyn 1996.

Wesoły S., *Arcybiskup Józef Gawlina (1892-1964)*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie*, red. A. Judycka-Żmudzińska, A.Z Judycki, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2002.

Wesoły S., *Czy potrzebny jest kościelny protektor emigracji?*, „Więź" 2011, nr 1, s. 94-100.

White A., *Polish Families and Migration in Poland since EU Accession*, Policy Press, Bristol 2011.

White A., Grabowska I., Kaczmarczyk P., Slany K., *The Impact of Migration on Poland EU Mobility and Social Change*, Uclapress, Londyn 2018.

W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia, red. S. Zych, B. Walicki, IBP KUL, Lublin-Sokołów Małopolski 2015.

Winnicka E., *Eurosieroty*, „Polityka" 2007, 17 listopada, s. 34-40.

Wojciechowski G., *Struktura i kompetencje Dykasterii ds. Integralnego Rozwoju Człowieka*, „Studia Prawnicze KUL" 2017, nr 4, s. 205-218.

Wojnicz P., *Uczestnictwo świeckich w duszpasterstwie migrantów w świetle norm prawa kanonicznego*, „Civitas et Lex" 2014, nr 1, s. 49-60.

Wojnicz P., *Istota funkcjonowania duszpasterstwa migrantów w prawie Kościoła rzymskokatolickiego*, „Civitas et Lex" 2016, nr 2(10), s. 55-67.

Wojnicz P., *Problem uchodźców w wybranych dokumentach Stolicy Apostolskiej w kontekście standardów międzynarodowych*, „Civitas et Lex" 2017, nr 3(15), s. 35-53.

Wojtczak A., *Teologiczna wymowa maryjnego tytułu „Pociecha migrantów" według papieża Franciszka*, „Collectanea Theologica" (91)2021, nr 1, s. 77-100.

Wójcik W., *Niektóre problemy duszpasterstwa polskojęzycznego w krajach Unii Europejskiej*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym: istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, IBP KUL, Lublin-Sokołów Małopolski 2015, s. 79-84.

Wylężek S., *IPAK oczami Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, w: *70-lecie powołania Instytutu Polskiego Akcji Katolickiej w Wielkiej Brytanii. 1947-2017*, oprac. G. Bielecki, Wydawnictwo Campidoglio, Londyn-Warszawa 2017, s. 11-12.

Wypłyń na głębię. Przygotowanie do bierzmowania. Materiały dla katechety. Cz. 1. Osoba. Cz. 2. Wspólnota. Cz. 3. Kościół, red. T. Panuś, Wydawnictwo M, Kraków 2001.

Wyszowadzki W., *W trosce o Kościół i Polonię, wybór publicystyki z lat (1982-2014)*, IBP KUL, Lublin 2015.

Wyszowadzki W., *Opieka duszpasterska nad Polonią Józefa Kardynała Glempa Prymasa Polski*, IBP KUL, Londyn 2016

Wyszowadzki W., Tyliszczak, K., Szczodrowski R., *Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii (1894-2019)*; część 1: *Kalendarium Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*; część 2: *Historie wspólnot parafialnych*; część 3: *Sylwetki zmarłych kapłanów*, Bernardinum, Pelplin 2019.

Wyszowadzki W., *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego (1901-1989) w powstanie i rozwój Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, Naukowe Muzeum Niepodległości, Warszawa 2020.

Zaborski M., *Zagadnienie migracji w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „Świat Idei i Polityki" (17) 2018, s. 437-459.

Zając M, *Emigracja wyzwaniem duszpasterskim dla Kościoła*, TN KUL, Lublin 2009.

Zalewski R., *Szkoły sobotnie jako wyraz troski Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii o polskich migrantów* (praca doktorska), WT UKSW, Warszawa 2016.

Zarembski Z., *Troska Kościoła w Polsce o małżeństwo i rodzinę po Soborze Watykańskim II. Studium teologicznopastoralne*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013.

Zarembski Z., *Uczestnictwo rodziny katolickiej w rozwoju społeczeństwa*, „Teologia i Człowiek" 2020, nr 50, s. 319-336.

Ziemba T., *Desperacja z dala od domu*, „Goniec Polski" 2009, nr 5, s. 16.

Zięba M.S., *Zintegrowane podejście do kwestii migracji*, w: *Migracja, wyzwanie XXI wieku*, red. M.S Zięba, TN KUL, Lublin 2008, s. 15-27.

Zubrzycki J., *Polish Immigrants in Britain, A study of Adjustment*, M. Nijhoff, The Hague 1956.

Zuziak A., *Duszpasterstwo w Wielkiej Brytanii. Zarys sytuacji duszpasterskiej parafii polskich. Zjawiska negatywne*, www.katolik.pl/duszpasterstwo-w-wielkiej-brytanii,1570,416,cz.html (dostęp: 31.03.2023).

Żebrowska A., *Tożsamość narodowa w świadomości młodzieży polskiej w Wielkiej Brytanii*, „Studia Polonijne" (13) 1990, s. 91-97.

2. Literatura pomocnicza

Adamczyk J., *Obowiązek przyjęcia sakramentu bierzmowania przez nupturientów (KPK kan. 1065 § 1)*, „Ius Martimoniale" (19)2006, s. 145-162.

A History of the County of Warwick, w: *The City of Coventry and Borough of Warwick*, t. 8, red. W.B. Stephens, Victoria History, Londyn 1969.

Arnold F.X., *Grundsätzliches und Geschichtliches Theologie der Seelsorge. Das Prinzip des Gott-Menschlichen*, Verlag Herder, Freiburg 1949.

Aubert R., *Wielka Brytania. Odrodzenie Kościoła*, w. *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, PAX, Warszawa 1985.

Axworthy S., *St. John Paul II visit to Britain*, British Embassy Holy See. Londyn 1982.

Banaszak M., *Historia kościoła katolickiego*, t. 4, *Czasy najnowsze 1914-1978*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1992.

Borejsza J.W., *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, PWN, Warszawa 1966.

Bóg Urojony. *W kraju ateistycznych autobusów. Przed podróżą Benedykta XVI do Wielkiej Brytanii*, „Przewodnik Katolicki" 2010, 8 września, opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZW/pk201037_ben16gb.html (dostęp: 24.04.2023)

Bright J., *Historia Izraela*, przeł. J. Radożycki, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1994.

Britain 1976. An Official Handbook, S. Office Books, Londyn 1976.

Catholic Statistics for the UK, *Catholics in England and Wales*, faithsurvey.co.uk/catholics-england-and-wales.html (dostęp: 14.05.2022).

Chmielewska I., Panuciak A., Strzelecki P., *Polacy pracujący za granicą w 2018 r. Raport z badania*, GUS Departament Statystyki, Warszawa 2019.

Congar Y., *Kościół jaki kocham*, Wydawnictwo Kairos, Kraków 1997.

Czaykowski B., Sulik B., *Polacy w Wielkiej Brytanii,* Wydawnictwo Instytut Literacki, Paryż 1961.

Davies N., *Europa*, Znak, Kraków 2004.

Do Diogneta I.1, w: *Pierwsi świadkowie. Pisma ojców Apostolskich*, przeł. A. Świderkówna, red. M. Starowieyski, Wydawnictwo M, Kraków 1998.

Dudek A., *Wokół Okrągłego Stołu*, w: *Dwudziesta piąta rocznica obrad Okrągłego Stołu*, Badania socjologiczne, CBOS, Warszawa 2014.

Elton G.R., *England under the Tudors*, Routledge, Londyn–Nowy Jork 1991.

Fiałkowski M., *Obecność Kościoła w życiu gospodarczym*, RT (6) 2006, s. 5-15.

Fiałkowski M., *Życie społeczno-polityczne miejscem zaangażowania katolików świeckich*, RT (6) 2008, s. 95-106.

Fiałkowski M., *Patriotyzm wyzwaniem dla Kościoła w Polsce. Na marginesie dokumentu pt. Chrześcijański kształt patriotyzmu*, RT (65)2018, z 6, s. 95-110.

Gentleman A., *Going home, the Polish migrants who lost jobs and hope in UK*, „The Guardian" 2011, 6 kwietnia, s. 22

Góralski W., *Problem dostępu do sakramentów świętych osób żyjących w małżeństwach pozasakramentalnych*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A.L. Szafrański, TN KUL, Lublin 1985, s. 323-341.

Góralski W., Pastwa A., *Rodzina suwerenna – Kościół domowy. W nurcie współczesnej myśli prawnej Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2015.

Górski A., Sakowicz A., *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, LexisNexis, Warszawa 2006.

Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Demograficzny 2010*, GUS Statistical Office, Warszawa 2010.

Kościół katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny, ISKK SAC, GUS, Warszawa 2014.

Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności na lata 2014-2050*, GUS, Warszawa 2014.

Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2016*, Departament Statystyki GUS, Warszawa 2017.

Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017*, Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2018.

Główny Urząd Statystyczny, *Główne kierunki emigracji i imigracji do Polski na pobyt stały w latach 1966-2018*; *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w Polsce w 2018 roku*, Warszawa 2019.

Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990-2023*, stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2023,4,1.html (dostęp: 30.03.2023).

Hall T.A., *Spiritual Effects of Childhood Sexual Abuse in Adult Christian Women*, „Journal of Psychology and Theology" (23)1995, s. 129-134.

Humeński J., red., *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1984.

Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2020, Departament Badań Demograficznych GUS, Warszawa 2021.

Jankowski A., *Królestwo Boże w przypowieściach*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1992.

Kamiński R., *Funkcja diakonii w Kościele*, RTK (37)1990, z. 6, s. 5-15.

Kamiński R., *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, Wydawnictwo Unitas, Siedlce 2017.

Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Ossolineum, Wrocław 1974.

Kowalczyk H., *Nagi Wincenty*, w: *Słownik Biograficzny Katolickiego Duchowieństwa Śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1996, s. 291.

Konecki K., *Msza święta sercem i szczytem świętowania niedzieli*, „Teologia i Człowiek" (6) 2005, s. 43-52.

Kowalik J., *Czasopiśmiennictwo*, w: T. Terlecki, *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960*, t. 2, Wydawnictwo B. Świderski, Londyn 1965, s. 490-494.

Krajewska A., *Kryzys autorytetu w wychowaniu*, w: *Autorytet w wychowaniu i edukacji*, red. D. Łażewska, Wydawnictwo WSGE, Józefów 2013, s. 112-124.

Krakowiak C., *Niedziela dniem Kościoła*, RT (47) 2000, z. 8, s. 57-74.

Krakowiak C., *Kapłani i celebracja Mszy świętej*, „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej" (88)2014, s. 815-817.

Krakowiak C., *Niedzielna liturgia bez udziału kapłana*, „Liturgia Sacra" (21) 2015, nr 1, s. 5-17.

Krakowiak C., *Niedzielne celebracje liturgii bez kapłana w katolickich diecezjach*, RT (63) 2016, z. 8, s. 57-70.

Krukowski J., *Kościoły partykularne*, w: J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, M. Sitarz, *Komentarz do Prawa kanonicznego*, t. II/1, księga II: *Lud Boży*, cz. I: *Wierni chrześcijanie*, cz. II: *Ustrój hierarchiczny Kościoła*, Pallotinum, Poznań 2005, s. 217-229.

Lewek A., *Nowa ewangelizacja w duchu Soboru Watykańskiego*, t. 1, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1995.

Lipiec D., *Podstawy teologiczne działalności charytatywnej*, „Warszawskie Studia Pastoralne" (12)2017, nr 3, s. 65-83.

Łukaszyk R., *Pojęcie Kościoła jako Ludu Bożego w eklezjologii Vaticanum II*, RTK (16)1969, z. 2, s. 41-62.

Machowicz K., *Ochrona praw człowieka w Rzeczypospolitej Polskiej na tle standardów europejskich*, TN KUL, Lublin 2008.

Marczewscy E. i M., *Kościół domowy*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A.L. Szafrański, TN KUL, Lublin 1985, s. 239-255.

McManus J., *Towards a theology of safeguarding, Pointers for a Theology of Safeguarding*, Handout notes, Glasgow 2010.

Mariański J., *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, Sandomierz 2014.

Mierzwiński B., Wilk J., Bieleń R., *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Teologia pastoralna szczegółowa*, t. 2, red. R. Kamiński, Lublin 2002, s. 424-426.

Mierzwiński B., *Elementy teologii praktycznej*, w: *Teologia małżeństwa i rodziny*, t. 1, red. K. Majdański, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1980, s. 204-210.

Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek, red. org. W.R. Farmer, red. pol. W. Chrostowski, Verbinum, Warszawa 2001.

Migracje zagraniczne, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013.

Murawski R., *Wtajemniczenie chrześcijańskie w pierwotnym Kościele*, w: *Funkcja inicjacyjna katechezy w Kościele współczesnym*, red. K. Kantowski, WTUS, Szczecin 2007, s. 33-52.

Murawski R., *Katecheza*, *w*: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 344-348.

Office for National Statistics ONS, *Number of Polish nationals resident in the United Kingdom from 2003 to 2021*, www.statista.com/statistics/1061639/polish-population-in-united-kingdom/ (dostęp: 16.05. 2022).

Pańków W., Rak A.U., *Wychowanie rodzinne a autorytet Kościoła wśród młodzieży ponad-gimnazjalnej*, „Family Forum" 2014, vol. 4, s. 141-162.

Patterson S., *The Poles: An Exile Community in Britain w Between Two Cultures, Migrants and Minorities in Britain*, University of Oxford, Oxford 1977.

PCM in England and Wales–Annual Statistics for the Year 2010-2021, Londyn 2021.

PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2010-2014, Londyn 2022.

PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2002-2020, Londyn 2022.

Pieronek T., *Wprowadzenie,* w: *II Polski Synod Plenarny. Teksty robocze*, Warszawa-Poznań 1991.

Piwowarski W., *Podstawowe zasady życia społecznego*, w: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1993.

Piwowarski W., *Zasada pomocniczości w życiu Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, red. R. Kamiński, Atla 2, Lublin 2000, s. 177-187.

Podlewski S., *Wierni Bogu i Ojczyźnie*, Wydawnictwo Novum, Warszawa 1971.

Przygoda W., *Funkcje urzeczywistniania się Kościoła*, RT (46) 1999, z. 6, s. 175-198.

Przygoda W., *Wolontariat chrześcijański w życiu i działaniu Kościoła*, RNC (5)2001, s. 39-58.

Przygoda W., *Paradygmaty metodologiczne we współczesnej teologii pastoralnej,* „Teologia Praktyczna" (1)2009, s. 31-43.

Przygoda W., *Apostolski wymiar wolontariatu charytatywnego w Polsce*, TN KUL, Lublin, 2012.

Przygoda W., *Diakonia*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2006, s. 171-175.

Przygoda W., *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2, *Teologia pastoralna szczegółową*, red. R. Kamiński, Atla 2, Lublin 2002*,* s. 443-497.

Purvis J. D., *Samarytanie*, w: *Encyklopedia biblijna*, Oficyna Wydawnicza VOCATIO, Warszawa 1999, s. 1079-1081.

Rahner K., *Die Grundfunktionem der Kirche*, w: *Handbuch Der Pastoraltheologie, Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart*, Bd 1-5, Hrsg. von F.X. Arnold, K. Rahner, V. Schurr, L.M Weber, F. Klostermann, Freiburg 1964-1972.

Rak R., *Duszpasterstwo w Kościele po Soborze Watykańskim II*, „Ateneum Kapłańskie" (85)1986, nr 464, s. 102-111.

Ravasi G., *Księga Rodzaju (12-50). Rozumieć Stary Testament*, Wydawnictwo M, Kraków 1998.

Rębacz A., *Rodzice jako duszpasterze w Kościele domowym*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. Tomkiewicz, W. Wieczorek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 421-428.

Rosik M., *Jezus i Jego misja. W kręgu Ewangelii synoptycznych*, ITB Verbum, Kielce 2003.

Roszkowski W., *Historia Polski 1914-2001*, PWN, Warszawa 2002.

Rumianek R., *Prorocy okresu niewoli Babilońskiej (586-538 p.n.e.)*, „Warszawskie Studia Teologiczne" (12)1999, s. 188-199.

Rumianek R., *Interpretacja edyktu Cyrusa*, „Warszawskie Studia Teologiczne" (19)2006, s. 153-160.

Seremak W., *Ewangelizacja*, w: *Leksykon duchowości katolickiej,* red. M. Chmielewski, Lublin Kraków 2002, s. 260-263.

Statistics of the Examination of Witnesses, Petitioners and Respondents in PCM in London in cases to declare the Nullity of Marriage 2001-2020, Londyn 2022.

Strzeszewski C., *Katolicka nauka społeczna*, Wydawnictwo ODiSS, Warszawa 1985.

Szydłowska-Ceglowa B., red., *Polonia w Europie*, PAN, Poznań 1992.

Tomaszewski R., *Komentarz egzegetyczny do (Mt 25,31-46)*, www.egzegeza.pl/egzegezy/PSNRK15_11_2015_Mt-25-31-46-egzegeza.pl.pdf (dostęp: 28.04.2022).

Skreczko A., *Troska Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia (1957-1966). Studium teologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002

Skreczko A., *Wychowanie domowe*, Białystok 2016.

Stanula E., *Św. Cyprian. Listy*, tłum. W. Szadurski, M. Michalski, Wyd. ATK, Warszawa 1969.

Synowiec J.S., *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Kraków 1994.

Szczerba W., Turowski M., Zieliński J., *Teologia bliźniego*. *Obraz bliźniego a obraz Boga w religiach monoteistycznych*, Muzułmańskie Stowarzyszenie Kulturalne, Białystok 2010.

Tuchle H., Bouman C. A., *Historia Kościoła 1500-1715*, w: *Historia Kościoła*, t. 1, red. L.J. Rogier, PAX, Warszawa 1988.

Turek W., *Bóg, w którego wierzą chrześcijanie według Prima Clementis*, „Vox Patrum" (34)2014, t. 61, s. 269-282.

Veritas Foundation Publication Centre, Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 2, red. K. Dopierała, Oficyna Wydawnicza, Toruń 2003-2005, s. 382-383.

Wielebski T., *Cele, sposoby, formy i środki programowania duszpasterskiego*, „Teologia Praktyczna" (9)2008, s. 31-43.

Wielogłoski L., *Emigracyja polska wobec Boga i Narodu*, Wrocław 1848.

Wojtyła K., *Wstęp ogólny*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 10-21.

Wróbel M.S., *Słowo na Niedzielę Chrystusa Króla Wszechświata (Mt 25,31-46) – Sąd Syna Człowieczego*, sfd.kuria.lublin.pl/index.php/slowo-na-niedziele/4980-chrystusa-krola-wszechswiata-mt-25-31-46-sad-syna-czlowieczego (dostęp: 28.04.2022).

Zarembski Z., *Apostolat rodziny naglącą potrzebą Kościoła*, *w: Duszpasterstwo w Polsce. 50 lat inspiracji Soboru Watykańskiego II*, red. M. Fiałkowski, TN KUL, Lublin 2015, s. 161-182.

Zarembski Z., *Pastoralne wsparcie małżeństwa i rodziny w poszanowaniu życia*, „Teologia i Moralność" (22)2017, s. 97-111.

Zarembski Z., *Personalistyczna koncepcja wychowania religijno-moralnego*, „Ateneum Kapłańskie" 2018, z. 2, s. 243-256.

3. Strony internetowe

Duszpasterstwo polskie w Irlandii, www.gov.pl/web/irlandia/duszpasterstwo-polskie-w-irlandii (dostęp: 30.03.2023).

Konferencji Episkopatu Polski, episkopat.pl (dostęp: 16.05.2022).

The Catholic Church, Bishops' Conference of England and Wales, www.cbcew.org.uk/ (dostęp: 12.12.2022).

Polska Rada Duszpasterstwa Europy Zachodniej, emigracja.episkopat.pl/emigracja/polska-rada-duszpasterska-europy-zachodniej (dostęp: 22.05.2023).

Walsingham. The Shrine of Our Lady, www.walsinghamanglican.org.uk/ (dostęp: 25.04.2023).

The Friars, Aylesford, www.thefriars.org.uk/ (dostęp: 24.04.2023).

St Winefride's Well Shrine, www.stwinefrideswell.org.uk/ (dostęp: 24.04.2023).

Carfin Grotto, Scotland's National Marian Shrine, www.carfingrotto.org/ (dostęp: 24.04.2023).

Our Lady of Lourdes Hednesford, www.ololhednesford.org/ (dostęp: 24.04.2023).

Katecheza Dobrego Pasterza, dobry-pasterz.org.pl/katecheza/historia/ (dostęp: 14.02.2023).

Parafia Chrystusa Króla w Londynie-Balham, www.parafia-balham.co.uk/ (dostęp: 14.02.2023).

Polska Parafia w Norwich, parafia-norwich.co.uk/ (dostęp: 14.02.2023).

Fundacja „Barka UK" dla polskich bezdomnych, barkauk.org/pl/start/ (dostęp: 15.03.2023).

ANEKS

Tabela 1. Statystyka praktyk religijnych PMK w Anglii i Walii (2010-2014)

General index for the year Dane statystyczne za rok	2010	2011	2012	2013	2014
Number of people for Sunday Masses - Dominicantes	44257	45826	48291	46639	55057
Number of people for Sunday Comm. - Communicantes	13764	14073	14322	17482	17295
Baptisms in England/Wales Liczba chrztów w Anglii	4052	4230	4459	3948	4273
Baptisms in Poland Liczba chrztów w Polsce	982	919	1042	1091	1193
First Holy Comm. in England I Komunia w Anglii	1917	1965	2167	2048	2334
First Holy Comm. in Poland I Komunia w Polsce	781	812	739	783	679
Confirmation Liczba osób bierzmowanych	1474	1452	1536	1519	1525
Adults Received to RC Church Dorośli przyjęci do K. Kat.	28	13	14	5	24
Marriage Preparation Courses Ilość kursów przedmałżeńskich	6924*	158	157	152	164
Marriage's Protocols Ilość protokółów przedmał.	2267	2202	2286	1741	4910
Marriages in England/Wales Ilość małżeństw w Anglii	318	312	314	299	284
Convalidations Ilość konwalidacji	93	95	93	108	87
Marriages Polish/Muslim Małżeństwa polsko-muzułm.	69	37	51	28	22
Marriages Polish/Foreigner Ilość małżeństw z obcokraj.	307	279	298	325	219
Visits to the Sick Liczba odwiedzin u chorych	9725	9274	9431	7797	8951
Funerals Liczba pogrzebów	601	605	530	516	556
Schools Szkoły polskie	87	102	105	95	63
Teachers Nauczyciele	972	1202	1317	1157	1060
Pupils Uczniowie - dzieci i młodzież	9872	12094	12592	12104	11973

Tabela 1. Opracowanie praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2010-2014 na podstawie *PCM in England and Wales-Annual Statistics for the Year 2010-2014*, Londyn 2015.

Tabela 2. Statystyka praktyk religijnych PMK w Anglii i Walii (2015-2021)

General index for the year Dane statystyczne za rok	2015	2016	2017	2018	2021
Number of people for Sunday Masses - Dominicantes	53124	57123	48291	46639	42713
Number of people for Sunday Comm. - Communicantes	18307	18762	16277	19619	17401
Baptisms in England/Wales Liczba chrztów w Anglii	3411	3786	3870	2252	1581
Baptisms to Poland Liczba chrztów w Polsce	1228	1433	1220	1192	675
First Holy Comm. in England I Komunia w Anglii	2263	2578	3551	2877	2923
First Holy Comm. in Poland I Komunia w Polsce	651	702	1290	1129	517
Confirmation Liczba osób bierzmowanych	1376	1489	1361	1293	896
Adults Received to RC Dorośli przyjęci do K. Kat.	14	12	5	13	7
Marriage Preparation Courses Ilość kursów	142	152	171	-	126
Marriage's Protocols Ilość protokółów przedmał.	-	-	2196	1957	1464
Marriages in England/Wales Ilość małżeństw w Anglii	203	245	181	169	202
Convalidations Ilość konwalidacji	76	67	86	84	89
Marriages Polish/Muslim Ilość małżeństw polsko-muzułm.	25	21	7	7	2
Marriages Polish/Foreigner Ilość małżeństw z obcokraj.	212	243	229	227	103
Visits to the Sick Liczba odwiedzin u chorych	6940	6123	6997	4796	2961
Funerals Liczba pogrzebów	497	476	463	411	710

Tabela 2. Opracowanie praktyk religijnych w PMK w Anglii i Walii za lata 2015-2021 na podstawie: PCM in England and Wales-Annual Statistics for the Year 2010-2021, Londyn 2021.

Tabela 3. Statystyka praktyk religijnych w parafii NMP Matki Kościoła na Ealingu (2010-2014)

General index	2010	2011	2012	2013	2014
Sunday Masses Dominicantes	4496	4357	4978	4472	5213
Communicantes Przyjmujący Komunię	1143	1100	1745	1800	1737
Baptism Liczba chrztów	290	262	272	271	245
First Holy Communion I Komunia święta	124	121	123	106	126
Confirmation Liczba bierzmowanych	115	92	106	132	137
Marriage Preparation Ilość par narzeczonych	270 par	240 par	220 par	3 kursy	3 kursy
Marriage's Protocols Protokoły małżeńskie	161	162	167	129	400
Marriages Ilość małżeństw	53	48	55	45	26
Pastoral visit Wizyta - kolęda	600	620	570	640	660
Visits to the Sick Wizyta u chorych	370	220	294	340	241
Funerals Liczba pogrzebów	40	33	34	40	48
Teachers Sat.School Nauczyciele	43+11 asyst.	45+14 asyst.	45+15 asyst.	45+20 asyst.	45+6 asyst.
Number of classes Liczba klas	35	36	36	36	36
Pupils Saturday School Uczniowie	640	650	647	635	616

Tabela 3. Statystyka praktyk religijnych w parafii NMP Matki Kościoła na Ealingu, opracowanie na podstawie *PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2010-2014*, Londyn 2022.

Tabela 4. Kalendarium PMK w roku 2015

Data	Wydarzenie	Miejsce
24 styczeń 2015	Konferencja Apostolstwa Świeckich - Ks. Bp Wiesław Lechowicz opłatek rektorski	Devonia
29 stycznia 2015	Opłatek rektorski	Devonia
6 - 8 luty 2015	Prezydium Polskiej Rady Duszpasterskiej Europy Zachodniej	Warszawa
18 luty 2015	Popielec	
13 marzec 2015	Kurs Wiedzy Religijnej/ Ewa Czaczkowska - Siostra Faustyna - Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię	Manchester
14 marzec 2015	Kurs Wiedzy Religijnej/ Ewa Czaczkowska - Siostra Faustyna - Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię	Balham
23 maj 2015	20 lecie Towarzystwa Fundacji Jana Pawła II w Anglii	Św. Andrzej Bobola / POSK
24 maj 2015	Zesłanie Ducha Świętego - Święto Rodziny - Ks. Maliński z Wrocławia	Laxton Hall
06 czerwiec 2015	Zjazd IPAKu	Putney
07 czerwiec 2015	Boże Ciało - Ks. Arp Damian Zimoń, emerytowany metropolita katowicki	Laxton Hall
20 czerwiec 2015	Wesoły Dzień Dziecka	Laxton Hall
26 lipiec 2015	Pielgrzymka do Holywell i Pantasaph	Holywel i Pantasaph
06 wrzesień 2015	Pielgrzymka do Aylesford - Jego Eminencja Ksiądz Arcybiskup Wojciech Polak, Metropolita Gnieźnieński, Prymas Polski	Aylesford
14-17 wrzesień 2015	Rekolekcje kapłańskie - Ks. Bp Grzegorz Ryś	Hoddeston
10 październik 2015	Pielgrzymka do Walsingham - Ks. Rektor	Walsingham
październik 2015	Jasnogórska noc czuwania w intencji Polskich Emigrantów	Częstochowa
22 listopad 2015	Uroczystość Chrystusa Króla - Święto patronalne IPAK	

Tabela 5. PCM Marriage statistics, statystyka małżeńska PMK (2002-2020)

Dane za rok	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Małżeń. konkor.	1583	1500	1369	1445	1397	1608	1782	1643	1393	562
Konwalidacje	196	194	194	166	199	224	198	173	152	55
TOTAL	1779	1694	1563	1611	1596	1832	1980	1816	1545	617
Małżeń.mieszan	106	101	110	103	98	96	84	73	68	30
Konwalidacje	49	39	34	33	36	40	31	27	37	9
TOTAL	155	140	144	136	134	136	115	100	105	39
Różnica religii	58	75	48	50	60	68	45	37	36	12
Konwalidacje	53	37	52	30	44	31	22	27	21	14
TOTAL	111	112	100	80	104	99	67	64	57	26
Dyspensa od kanon. formy	1	10	1	0	3	4	4	2	0	0
Małżeń.kanon.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL	1	10	1	0	3	4	4	2	0	0
TOTAL	2046	1956	1808	1825	1837	2071	2166	1982	1707	682

Dane za rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Małżeń. konkord.	11	54	74			793	1485	1878	1666
Kowalidacje	15	58	91			139	188	209	217
TOTAL	26	112	165			932	1673	2087	1883
Małżeń. mieszane	2	1	2			69	92	113	117
Konwalidacje	2	6	1			14	32	35	55
TOTAL	4	7	3			83	124	148	172
Różnica religii	2	2				53	64	84	59
Konwalidacje		2				5	26	33	47
TOTAL		2	4			58	90	117	106
Dyspensa od kanon. formy						4	2	1	2
Małżeń. kanon.									1
TOTAL						4	2	1	3
TOTAL	30	121	172	0	0	1077	1889	2353	2164

Tabela 5. PCM Marriage statistics 2002-2020, statystyka małżeńska oprac. na podstawie: *PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2002-2020*, Londyn 2022.

Tabela 6. Statistics of the Examination of Witnesses, przesłuchania świadków (2001-2020)

DIECEZJE	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Białystok								2	11	8
Bielsko-Żywiec										
Bydgoszcz								1		
Częstochowa										
Drohiczyn										
Elbląg								1		
Ełk									1	4
Gdańsk				2	2	4	2	4	5	14
Gliwice					1	1				6
Gniezno			1		1			8	3	2
Kalisz										
Katowice		1		1	1	1		2	1	2
Kielce				1						
Koszalin-Kołobrzeg			2	1			1	1	5	9
Kraków			2	1	3	5	1	5	5	4
Legnica									2	2
Łódź							1	1		1
Łomża										
Łowicz										5
Lublin								4	2	2
Olsztyn							1			
Opole									3	1
Ordynariat Polowy										
Pelplin				1				1	5	7
Płock							1			
Poznań		1	1	1		1	3	7		
Przemyśl (łac.)		1						2		
Przemyśl-W-wa (ukr.)										
Radom					1		3	2	2	4
Rzeszów			1		1		2	1	2	
Sandomierz					2				2	1
Siedlce										
Sosnowiec						1		1	2	1
Świdnica										
Szczecin-Kamień								1	2	6
Tarnów						3		1	3	2
Toruń							2	1	1	3
Warszawa		1	2	2	6	3	2	4	8	7
Warszawa-Praga										
Włocławek										1
Wrocław			1	1	1	1	2	4	4	4
Wrocław-Gdańsk (ukr.)										
Zamość-Lubaczów							2	3	2	2
Zielona Góra-Gorzów							1		1	
TOTAL	**0**	**4**	**10**	**11**	**19**	**20**	**24**	**57**	**72**	**100**

DIECEZJE	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Białystok	6	11	1	18	10	7	4	7	3	
Bielsko-Żywiec								11	10	
Bydgoszcz					4	4	3	3	0	
Częstochowa		1		4	4			1	0	
Drohiczyn									0	
Elbląg			1	7	2	8	1	3	1	
Ełk		1	2	12	7	5	4	9	8	
Gdańsk	6	6	6	17	8	4	10	8	4	
Gliwice	1	1		1	3	3	9	2	4	
Gniezno	3	4			1	6	3	7	7	
Kalisz	5					1	6	6	2	
Katowice		4	2	5	4	14	9	7	9	
Kielce							3		0	
Koszalin-Kołobrzeg	6	4		3	1	3	6	9	5	
Kraków	5	6	4	22	16	20	26	9	18	
Legnica	1		1	5	1	2	8	8	2	
Łódź		1		2	5	11	14	3	10	
Łomża			1	3	1	1	3	6	3	
Łowicz		4			1			1	1	
Lublin	5	4		3	9	3	8	3	2	
Olsztyn			4	6	5		7	9	7	
Opole	3	1			3	4	2	3	1	
Ordynariat Polowy									0	
Pelplin	2	7		7	3	4	2	3	2	
Płock	1					2		1	1	
Poznań	2	3	1	2	4	7	12	16	16	
Przemyśl (łac.)		8	3	2	9	3	1	6	10	
Przemyśl-W-wa (ukr.)									0	
Radom		1		9	7	11	12	8	2	
Rzeszów	1	2	1	2	1	3	6	12	10	
Sandomierz		3	1	1	7	4	8	4	13	
Siedlce	1		2		1	3	1	5	2	
Sosnowiec	1			1			1		0	
Świdnica				2	4	2	4	7	3	
Szczecin-Kamień	2	4	4	1				2	2	
Tarnów	5	3	5	12	7	10	11	13	23	
Toruń	2				2	2	3	2	2	
Warszawa	5	10	5	19	11	13	14	8	12	
Warszawa-Praga									0	
Włocławek		1	3	29	9	10	7	5	2	
Wrocław	5	9	4		5	11	5	9	8	
Wrocław-Gdańsk (ukr.)									0	
Zamość-Lubaczów			4	5	6	4	13	5	2	
Zielona Góra-Gorzów	2	4	1		1	17	4	2	5	
TOTAL	70	103	107	214	162	201	230	223	212	

Tabela 6. Statistics of the Examination of Witnesses, Petitioners and Respondents in PCM in London in cases to declare the Nullity of Marriage 2001-2020. Statystyka przesłuchań świadków w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w PMK w latach 2001-2020 na podstawie: *PCM in England and Wales, Annual Statistics for the Year 2001-2020*, Londyn 2022.